

**Het nieuw hervormde examen van land- en zee-chirurgie :
behelzende al 't geen een chirurgyn kennen en behandelen
moet te land en ter zee, in veldlegers en zeeslagen ...**

<https://hdl.handle.net/1874/202120>

247

H

12

BIBLIOTHEEK VAN 'S RIJKS KWEEKSCHOOL

VOOR

MILITAIRE GENEESKUNDIGEN.

TOEGEPASTE GEN. HEELK. WETENSCH.

GEN. EN HEELK. TOEGEPAST

OP KRIJGMANSSTAND.

32

A428
247/412

HET NIEUW HERVORMDE EXAMEN
VAN

LAND- en ZEE- CHIRURGIE,

Behelzende

Al 't geen een Chirurgyn kennen en behandelen moet
te Land en ter Zee, in Veldlegers en Zeeslagen, als
ook op alle vreemde Kusten, in Oost en West-
Indien, Guinee, Groenland, enz.

Met de Lysten en kragten der Medicamenten.
Eertyds opgesteld door

JOHANNES VERBRUGGE,

*En nu de Negende Druk voor de derde maal van
veele fouten gezuivert,*

En met AANTEKENINGEN, aangaande de *Anatomie Chi-
rurgie* en practyk der *Medicine*, enz. na opregt onder-
zoek, 't welk op reden en ondervindinge steunt, ver-
klaart en vermeerdert, en wel nu nog met een Op-
dragt aan H. E. G. Agt. en Voorreden verreekt,
tot een ligte onderwyzinge der Leerlingen,

DOOR

JOHANNES DANIEL SCHLICHTING,

*Med. & Chir. Doctor, Lid der Kysertlyke Academie N.
als meede der Koninglyke Academie der Chirur-
gie te Paris, en van 't geleerde Genootschap
de Neurinberg, &c. &c. &c.*

AMSTERDAM,

By **ABRAHAM GRAAL**, Boekverkoper op
het Konings-Plyn, 1748.

*Tu ne Cede malis,
Sed contra audentior ito,
Quam tua te fortuna finet.*

Dat is:

Hoe hevig ook het kwaade woed,
Gaat vry en stout' zulks te gemoed,
Weest oublevrees, en schroomt dog niet
Het g'luk geleid, schoon 't veel' verdriet.

OPDRAGT.

AANDE

WEL EDELE

GROOTACHTBAARE HEEREN,

DE HEEREN

BURGERMEESTERS,

EN ZEER WYZE

REGEERDERS

DER

STAD AMSTERDAM.

It werkje, zo nuttig voor de
Leerlingen en Zeevaarende
Heelkundige, nu op nieuws
door my verbeetert, en weder
uitgegeven, kom ik hier bly- en vry-
moedig, aan UEW. GROOT ACHT-

OPDRAGT.

BAARHEDEN, op dragen, in hoope en vertrouwen, dit myn doen niet geheel te verwerpen, maar met gunstige oogen aan te schouwen; Want ik kome voor my zelfs hiermede niets te verzoeken, maar beooge alleen 't voordeel van 't gemeene-best, en om aan U E. G. A. voort te dragen 't vervallene en verwaarloofde in de Genees- en Heelkunde, het welke mogte herstelt worden. Ik agte onnoodig, aan U We. Groot-Achtbaarheden wydlopig aan te wyzen de nuttigheid en noodzakelykheid der Genees- en Heelkunde ter Zee en te Lande, en hoe deszels Oeffenaars, die alleen Heelmeesters ter Zee zyn, ook eene reedelyke kennisse daar van noodzakelyk moeten hebben, zullen ze eenigzints daar wat by de Leiders vrugten, dit is genoeg by ieder een bekend.

Maar van het groote gebrek, dat in de Genees- en Heelkunde door de Zee-vaarende Heelmeesters (van die te Lande zyn, niet eens te melden) begaan werd, zal ik maar met weinige woorden aan U We. Groot-Achtb, iets voor-

hou-

OPDRAGT.

houden, het welke door aanwendinge van eenige penningen en door 't aanstellen van bekwaame lieden, die de Jeugt getrouwelyk onderwyzen, zo hier als in andere Landen gemakkelyk en ligte-lyk, geremedieert kan werden. Geene kweekfchoolen zyn hier voor de Heelmeesters, om de Heelkunst wel te leeren; in vreemde landen gaat men niet, om die daar van daan te haalen, om dat meest geringe lieden hunne kinderen aan de Chirurgie brengen; en by de Baazen Heelmeesters werd die ook niet na behooren fundamenteel geleert. Men doet zo het een en andere, meest blind, en den Leerling volgd dit zo na. Het is al een groot Heelmeester hiervan dan eerstelyk ter Zeevaarende, die nevens 't Aderlaten een goede Purgatie en Sweetmiddel weet te ordonneeren. Men weet van geen wonden nog fractuuren regt te behandelen, veel min van heete koortzen daar ter plaatzen voorkomende; men werkt daar aldus in der waarheid meest altyd in 't donkere en zeer onzeker, 't welk doen niet als tot verderf der Leiders

O P D R A G T.

ders en tot nadeel der negocie moet ver-
strekken, daar van ik zelf overvloedige
getuigenissen zoude kunnen geven, als
die ik niet alleen veele jaaren heb hier ge-
practizeert, maar ook van den jaare 1730
tot heden toe, uit eigen motif en uit in-
zicht van goede leeringe te geven, enkeld
tot voordeel van 't gemeen alle weeken
een Collegium Annatomicum en Chi-
rurgicum in myn huis heb gehouden
voor leergierige Genees- en Heelkunst-
licvende, daarvan ik meer schaden als
voordeel betuige in al die tyd gehad te
hebben, zonder dat ooit op zo een heil-
zaame onderneeminge acht is gesla-
gen.

Den zeer naarstigen Heelmeester
HENDRIK ULHOORN, heeft tot welzyn
van het gemeen alles ten kosten gelegd,
en veele dommen wys gemaakt door
het openbaare voorlezen in het Gast-
huis, bevredigt moeten zyn met een
Solaris van twee hondert guldens in
het jaar, en is zelfs eindelyk arm door
dit doen geworden. Ik stelle het in
bedenkinge van UE. Groot-Achtbaar-
heden

OPDRAGT.

heden en aan het oordeel van alle verstandige, of een Voorlezer in de Heelkunst in Amsterdam met twee hondert guldens in het Jaar betaalt en voldaan kan werden? En of het wel te verantwoorden is, als men zodanig de groote Liefhebbers en Welmeenende beknibhelt, daar men aan zeer geringe veele duizende geeft? Wat zullen dog in deze Stad voor een Voorlezer twee hondert guldens vrugten? Het onderhouden van de Instrumenten in een Jaar kost meer. Waar dan van daan het verdere?

Dit is ook wel de reeden, dat geen Kundige nog Onkundige presentatie eens gedaan heeft, om dit nuttige en zo noodzakelyk en lastige werk aantevaaren, en daarom staat nu 't *Theatrum* in 't Gasthuis nog ledig, en werden van niemand lessen gedaan, die dog zo noodzakelyk waaren voor zo eene meenigte Leerlingen, die hier in deze groote Stad zyn, en daar na eyverig wenschen en haaken.

De verdere Voorlezers zo hier als
elders

O P D R A G T.

elders, die meer voordeel trekken, vrugten nog niets, om dat ze geen vlyd nog moeite aanwenden, maar zo wat doen ten schyn, om dat men zeggen mag, dat ze nog wat doen, 't welke dog zeer gebrekkelyk en onvoldoende is. Enkeld heeft men gesteunt op de gunst, en den Luijaard gespeelt. Niemand, ook UWE. Groot-Achtbaarheden neemen my dog niet kwalyk, zo vry dit uit gesproken te hebben.

Want ik oordeele na regt en reden verpligt te zyn, dit ongeregelde en mogelyk onbewuste aan UWE: bekend te maken, als 't welke in voorige tyden tot nadeel van 't gemeen gantsch verwaarloost, of overgeslagen is, daar op men nu wel letten mag.

Uit al dit gemelde kunnen dan UWE: Groot-Agtbaaren genoegzaam zien en erkennen het groote gebrek der Heelkunst, die in deze Landen, en ter Zee geoeffent werd, hoe de Vreemdelingen in andere landen ons Jaloers maken, daar de Vrye Heelkunst met zo veele kosten gehandha-

vent

OPDRAGT.

vent en hier zo snoode verwaarlooft werd, en eindelyk hoe noodzakelyk het zy, dat deze Kunst tot voordeel van het algemeen mogt ook hier in een vol- len luyfter gebragt werden. Het is ten uittersten te beklagen, dat alle de Re- questen, hier omme geprefenteert, niet geagt en als agter de bank verworpen zyn geworden, daar van ik zelfs getui- ge ben, meer zal ik niet zeggen.

Zoude dan nu in deze groote en ryke Wereldstad, daar nog geen gebrek aan penningen is, zo min als in andere Lan- den, niet wel het voornaamste middel zyn, om dit groote gebrek te herstel- len, als hier een goed kweekschool aangelegt wierde, om de Jeugt wel te onderwyzen, of ten minsten, dat maar eerst, om een goed begin maaken, een bekwaam man, die in de Heelkunst wel ervaren en bekwaam om te leeren is, in het Gasthuis alhier aangestelt wierde, die alle weeken in de Heel- kunst jaarlyks aan de Leergierigen Heilzame instructien deede? en zou- de dit niet nog van meer vrugt zyn,

O P D R A G T.

wanneer te gelyk een kundig en eyverige Voorlezer in de *Anatomie*, als den grond der Gences- en Heelkunde, gestelt wierde? Byde een redelyk en wel bestaand Solaris trekkende, om al hun vlyd en moeite daar toe aan te kunnen leggen.

Op deze wyze zouden dan zo wel hier, als in Vrankryk en Pruiffen, veele kundige Heelmeesters door den tyd aangekweekt werden, in plaatze 'er nu veele Baardscheerders komen, die de Chirurgie hier en elders oefenen, en die buiten het Scheeren, Aderlaten en Plaaster leggen byna niets, om de Heelkunst verder wel te oefenen, weeten.)

Het Geduld van UWE: Groot-Agtbaarheden zoude ik te veel vergen, om alle de bekende mislagen, dagelijks gebruikelyk en reeds gewoond, en tot heden door de vingeren gezien, hier nu aan 't licht te brengen, ze zyn zelfs zo lange reeds bekend, dat dezelve ook aan een halfkundige Burger niet meer onbekend zyn, ver-
wag-

O P D R A G T.

wagtende ieder regtzinnige ook hier-
in cenige verbeeteringe en redres.

Ik verzoeke instandig, WEL: ED.
Groot-Agtbaarheden, dit te willeneens
voorzien, en met overleg in gedach-
ten houden, alleen tot voordeel van
't gemeen en voornamentlyk tot nut
van deze groote Stad, in welke na dit
heilzaam werk zo veele Liefhebbers
zugten. Ik verbeelde my ook met
veele Verstandige ten vollen verzekert,
dat UE. Groot-Achtbaaren in geene
nuttigere zaake tot dienst van 't ge-
meen voorzien kunt, inzonderheid om
dat de grootste schat, als menschen Le-
ven en Gezondheid, hier van veel af-
hankelyk is.

Dit is, het welke ik enkeld van UEd.
Groot-Agtbaarheden, te verzoeken heb
by de nieuwe uitgave van dit werk, in
deze tyds omstandigheden en verande-
ringe van zaken; in vertrouwen en
verwagtinge, dat UE. Groot-Achtbaar-
heden daarop eenige reflexien gelieven
te neemen tot welzyn van 't algemeen;
Wenschende aan UWE: Groot-Agtbaar-
heden

OPDRAGT.

heden des Allerhoogsten Leidings, Zegeninge, Bescherminge en een altyd Gelukkige Regeeringe, tot voldoeninge van ieder Regtzinnige en Welmeenende, gelyk men nu zulks hertelyk wenscht en verwacht, zo als ik hetzelfde nogmaals opregt Toewensche

Wel Edele Groot-Agtbaare
Zeer Wyze Heeren,

U: W: E: Onderdanigste
Schuldplichtigste en Ootmoedigste Dienaar,

JOH. DAN. SCHLICHTING.

Med. en Chirurg. Dokter.

VOOR-

VOORREEDEN

A A N D E N

Welmeenenden en oneenzydigen

L E E Z E R.

nder de Oudvaderen een der wyfsten Philosophen Wiskundigen en Kunftenaaren der Genees- en Heelkunde, HIPPOCRATES COUS, die, als men zegt, niet heeft gemift, nog heeft missen kunnen, spreekt in het begin zyner Aphorismen: *Des menschen leven is kort; maar de kunst lang; de gelegenheid of de bekwaame tyd te genezen zeer gaauw; de empirische genezinge gevaarlyk; maar het oordeel van de ziekten zwaar, enz.* Het waar hertelyk te wenschen, dat ieder een, die de kunst en wetenschap der Heel- of Geneeskunde begeert en voorgeeft te bezitten, en de Praestyk daar by te gelyk oeffent, deze uitmuntende, heerlyke, onverbeeterlyke, ja Goddelyke uitspraak, gelyk ook al het goede ons HIPPOCRATES heeft in zyne Schriften nagelaten, in zyne jeugd ter herte naam, vlytig overdagte, wel leerde en navolgde: men zoude als dan in de jonge tyd veel vlyd en moeite meer aanwenden, om de groote en wyd-uytgestrekte Genees-

V O O R R E D E N.

neeskunſt beter in te zien, en voor waardiger houden en behandelen, als gemeenelyk geſchied: men zoude ook dan met zeker oud Poëet geen reden hebben, om zich te laat te beklagen, ſprekende: *Ō Mihi præteritos Jupi- ter ſi revocet annos!* dat is te zeggen: *Ō Dat ik dat geluk mogte hebben, dat den Heemel my de voorige tyden mogte wederom beleven laten, om, 't geen ik te vooren verwaarlooft hebbe, weder te verkrygen!* men zoude ook eindelyk veel meer vrugten, hulp en voordeel aan de arme trooſtlooze Lyders in zulk een korten tyd des levens veelmaalen kunnen bewyzen, de kunſt verheerlyken, ende een onſterffelyken name met de deugt, en een eeuwige glorie met de daad verwerven en aan 't licht brengen; gelyk als den ouden wyſen Poëet VIRGILIUS aan- teekent: *Stat ſua cuique dies, breve & irrepara- bile tempus omnibus eſt vitæ; ſedſamam exten- dere factis, hoc virtutis opus;* ofte Ieder een heeft zynen ſterfdag, ja alle menſchen leven maar een korte onberoepelyke tyd; maar den goeden naame met goede werken te verciere en uit te brei- den, dat is een heerlyk en deugtzaam werk. 't Welke te bereiken, een Heelmeester, maar inzonderheid een Geneesheer veel en overvloedige gelegenheid en aanleidinge heeft, in zo verre denzelven van kindsgebeenten af alle mogelyken en onvermoeiden vlyd aanwend, om goede fondamenten en beginzelen te verkrygen, na deze onvermoeid te werke gaat, zoekt,

V O O R R E D E N .

zoekt , navorscht , leeft , hoort , ziet , denkt ,
practiseert , en zodanig met den grootsten ei-
ver zyn kunst en weetenschap voortzet . En-
de zulks doende , zal men , in een zeer be-
knopt leven , in de Genees- of Heel-kunde nog
veel kunnen aanneemen , en derzelver schoo-
ne vrugten nog lange genieten ; daar in tegen-
deel iemand , die deeze kunst van den begin-
ne af niet regt heeft geleert , of niet heeft wil-
len nog kunnen leeren , zyn korte leven ein-
digt , eer dat de oogen zyn geopent , het ver-
stand verligt , en voor dat hy 't minste nutti-
ge of dienstige heeft uitgevoerd in deze zo
uitmuntende en uitneemende groote kunst ,
door dewelke die geenen , die de Medicyn-
kunde in haar leven voor andere met hunne
wonderzame daden en kuren hebben verciert ,
na hun overleiden , tot in den Heemel verhee-
ven , en dood zynde , voor levendige Goden
verklaart en geëert zyn geworden , gelyk we
lezen van APOLLO , ÆSCULAPIUS en meer
andere , die alleen door hunne uitmuntende
heerlyke daden in de Genees-en Heelkunde
uitgevoert , onder het getal der Goden zyn
gestelt . Van veele andere hier niets te ge-
denken , die door hunne kunstige en dienstige
geneesmiddelen en gelukkige geneezin-
gen derziektens tot de grootste eeren by de
grootsten en machtigsten op aarden zyn ge-
klommen , en eenen onsterffelyken naame heb-
ben nagelaten , ons nu tot Exempelen der
naa-

V O O R R E D E N.

naavolginge dienende. Maar om in zulk een naauw bepaalden levenstyd van de wyduitgestrekte heilzame Genees- en Heelkunde een reedelyk goed, waar, en genoegzaam begrip te maken, en dezelve gelukkig met roem en eeren te oeffenen, schoon niemand daar in volkomen is nog genoegzaam of te veel ooit daarvan gevat heeft, nog vatten kan, zo is dit de vyligste weg, dat men in zyne jeugd de eerste beginselen en de waare gronden dezer wetenschap wel leere, die daarin alleen bestaan, dat men allereerst, van alle deelen des Menschens liehaams door hooren, zien en leezen zig een goed denkbeeld maakt; dat men vervolgens alle uiterlyke ziekten na haare beschryvinge, oorzaken, teekenen, en waare gegronde genezinge wel leert kennen; de beste middelen en daarin kragt steekt, wel leert kennen, de beste handgrepen of *manuale operatien* zig wel bekend maakt, de handen tot het werk zelf oeffent, en eindelyk alle voorgevatte vooroordeelen van Leermeefters, of uit de boeken gehaalt, geheel en al weg werpt, niets op goed geloove aanneemt, maar al twyfelende alles zelfs onderzoekt, navorscht, beproeft, bevind.

Het welk alles zeer bekwaam op een beknop- te en ligte wyze dog alles onder gestadige vlyd geschieden kan, gelyk als ik in deze weinige Aanmerkingen zal toonen (behalven de *operatien*, en de gronden de chemie, tot 't kennen der kragten en werkingen der Medicamenten
nood-

V O O R R E D E N.

noodzakelyk en onvermeidelyk dienftig, welke ik hier volgens 't korte bestek hebbe agterlaten moeten.) Ieder een verzeekerende, dat zo hy op deeze manier de Anatomie en Chirurgie in 't begin leert, dezelve zyn tyd niet vrugtelooos zal toebrengen, maar in tegendeel gewenst voordeel en veel nuttigheid daar van genieten; gelyk die geene hier in tot getuigenisse kunnen strekken, die op deze wyze binnen zeer weinig tyds door myne geringe aanleidinge tot zulk een begrip zyn gekomen, daar men anders veele jaaren zoude toe van nooden hebben gehad. Ik hebbe om dit voorwerp aan 't licht te brengen, gaarne een goed en bekend Autheur willen kiezen, daar by deze Aanmerkingen voegende, om dat ieder een aldus konde beproeven, al 't geen hy in zyne jeugd geleert heeft, of het waar en gegrond zy, of niet; en vervolgens van al 't gene averechts begrepen is, een wis, zeker en weezentlyk denkbeeld maken.

Ik hebbe dierhalven doorgezien verscheide Boeken in de Nederduitsche Taale beschreven, die den name voeren van *Examen der Chirurgie* ofte proeven der reedelyken Heel-kunst, die ik bevonden hebbe, dat ze min nuttig, maar veel onnodige zaken door veel ondienftige vragen en antwoorden voorstellen en zwaar maaken, en daartegen het noodzakelykste, en de eerste gronden, belangende inzonderheid de waare kennisse der deelen des lighaams, en

* *

der

V O O R R E D E N.

der ziekten vernuftige en probate herftellingen, als ook de op een beknopte en beſte wyze expert bevondene *operatien*, of geheel en al weglaten, of zeer laf en ongegrond voorſtellen. Ik hebbe ook ondervonden, dat dezelve veel ſchryven en leeren, dat ze zelf nooit gehoort nog gezien nog geleezen hebben, maar zig alleen verbeelden, of van andere, die de Taalen beeter magtig zyn, zig hebben van veele zaaken onderrigten laten, ſchoon ze zelfs geen het minſte begrip daarvan hebben gehad; 't welk niets baren kan in de Heel-kunde, dan een groote verwarringe, veele dwaalingen en onwisheden, daar mede een jonge leerling zig lange zonder eenig voordeel moet kwellen en ophouden en dat nog wel onder 't ſlaaffche werk van baardscheeren, poederen, hair ſnyden, paruquen accomodeeren, enz. Waarmede de meeste Heelmeesters hunne edele tyd in hunne jeugd verſpilt hebben. Ik hebbe onder veele, onzen Autheur, JOHANNES VERBRUGGE, ſchoon denzelven maar ſlegts den naam van een Heelmeester voert, evenwel nog als een der voornaamſten, beſten en voordeeligſten in 't Nederduiſch bevonden, en hebbe daarom ook op verzoek van veele liefhebbers, voornaamentlyk, wyl denzelven meest in aller Heelkundige handen is, denzelven van veele fouten en dwaalingen verbeetert, of ten minſten aanwyzinge gedaan, om die te leeren kennen en te meiden; ik hebbe ook 't goede daar-

V O O R R E D E N.

daarin behouden en gepreezen, en 't geen ontbrak, ende aan een Chirurgyn nut, noodzakelyk, dienstig en voordeelig waar, na myn vermogen op 't beknopste bygevoegt, stellende zulks als de eerste beginselen en onwrikbare fondamenten, die een Heelkundigen allereerst moet weten, om vervolgens ligt en gaauw tot eenige perfectie te komen, en zyne practyk, als dan op vaste reeden naauwkeurige opletentheid en ondervindinge steunende, gelukkig, onbeschroomt en vylig te oefnen. Ik schryve dit alleen voor de Heelmeesters en niet voor de Genees-Heeren, die dit Boekje niet noodig hebben.

Aangaande de *Anatomie*, Snyd-kunde of kennisse der deelen, te weten van de ingewanden, beenderen, spieren, klieren, bloedvaten en zenuwen, waren dezelve by dezen Autheur, gelyk aan ieder een blykt, zeer onvolkomen, gebrekkelyk, duister en veeltys heel en al verkeert gestelt.

Het welke te verbeeteren, ik in de Aanmerkingen van de kennisse der deelen, klaar en beknopt hebbe bygezet, al 't welke een Chirurgyn het noodzakelyk is hier van te kennen, overtuigt zynde door oneindig veele proeffstukken, dat een Heelmeester inzonderheid (den Geneesheer niet uit te sluiten) niets noodiger heeft, als een naauwkeurige, niet duistere, maar klare kennisse voornamentlyk aller groove en ook der verscheidene fyne deelen

V O O R R E D E N.

len des lichaams, waar op de geheele Heelkunde als op een vaste pylaar en onbeweegelyk fundament alleen rust en steunt, en zonder welke een Heelmeester altyd als in duisternissen zyn werk blind uitvoert, meesten tyd met groot nadeel der Lyders, gelyk men dit meer als te veel zien moet in 't herstellen der *dislocatien*, fracturen, wonden, enz. in d'openingen en hegtingen te maaken, enz. die van de onkundige en der *Anatomie* onervaarene Baardscheerders en Heelmeesters zo veel ondernomen werden met doodelyke gevolgen. Ik hebbe in de *Anatomie* alles in een kort begrip, zonder eenige ook de minste wydropigheden, gevat, om dat een Leerling zulks des te rasser en bekwaamer mogte begrypen, ook dit geheel Werkje niet al te groot zoude uytlopen.

Van de Ingewanden hebbe ik al 't welk een Chirurgyen eenig nut konde by brengen, als van derzelve natuur, plaatzen, gedaante, aanhegtingen, maakzel, werkingen, eenvoudig en bekopt 't noodige alleen aangeteekent.

De Bloedvaten en zenuwen, die onzen Auteur hadde verswegen, dewyl derselver kennis een Heelmeester in veele gevallen niet ontbeeren kan, hebbe ik ook, zo veel doendelyk waar, in 't kort hier by gevoegt, om zig daar van in korten tyd een goed denkbeeld te kunnen maken.

De Spieren, belangend inzonderheid haare beginselen, inplantingen en werkingen, hebbe ik

D. 21.

V O O R R E D E N.

ik zo in een kort begrip gebragt, dat dezelve ligt en gaauw te begrypen zyn.

In de *Theorie* heb ik veel moeten corrigeren en inzonderheid het vermaarde *acidum* en *alkali*, met de zogenaamde gal en fleim verwerpen, en in derzelve plaatze de waare en oneindig veele oorzaken der ziekten, die de reden en ondervinding aantoonen, daar stellen. Ik heb hierin alzo alle verbeeldingen, dwaalingen, vooroordeelen, en opinien, zo veel doendelyk waar, gemeid en gehaat, verwerpemde of verzwygende 't geen ik niet waar nog klaar bevond of niet wiste.

De *Chirurgie* zoude ik zeer veel hebben kunnen vergrooten, maar mogelyk tot nadeel der *Leerlingen*, als zynde om dezelve te kennen juist zo geen groote weetenschap van nooden, en voor zig maar zeer klein uitgestrekt te agten, als een gedeelte in aanzien van de geheele groote en wyduitgestrekte *Geneeskunde*.

Derhalven heb ik voordeeliger geacht, ook maar zeer kort hier van de hoogstnoodzakelykste zaken aan te merken. Ik nam my voornamentlyk de moeite, om eene zeer korte beschryvinge der uiterlyke ziekten, derzelve vernuftige genezing, en weinige maar alleen goedgekeurde en *probate Medicamenten* aan de hand te geven.

Zulks heb ik ook in de *practyk der Medicyn*e getoont, stellende alleen verscheide ziekten met derzelve *experte* of goedgevondene *empiri-*

V O O R R E D E N.

rifche Middelen voor, om dat aldus een Chirurgyn zig van 't genezen der inwendige ziekten een wat beeter en korter *concept* konde maken, als wanneer ik hier veel had omgehaalt, 't welke voor een Heelmeeſter ook dog onvatbaar zoude zyn. Ik heb ook onzen AUTHEUR hier niet overal gecorrigeert, want ieder een de Aanmerkingen hier over zig bekend gemaakt hebbende, zelf zien kan de fouten, die van den AUTHEUR begaan zyn. Ik hebbe daarom ook de eenvoudigſte middelen, en die men zonder veel moeite gereed kan maken, en evenwel veel beeter zyn, als alle groote *Recepten*, en als alle koſtelyke *præparata*, hier by willen voegen, voor die geene inzonderheid, die in verre Landen reizen. Ook hebbe ik niet goed gekeurt alles in de nederduytsche taale aan te wyzen, om dat zulk dog geen dankkonde verdienen.

Dat ik by elk kruid, wortel, zaad, bloem, hout, *Spiritus*, olie, enz. niet hebbe deſſelfs kragt en gebruik bygevoegt, moet niemand voor kwaad opneemen, dewyl dit te wydlooppig zoude geweest zyn. Dierhalven heb ik in een bezondere Appendix in 't generaal van alle de kragten aller *Medicamenten*, iets aangetoont, 't welk ieder een op elk Medicament in 't bezonder appliceeren kan.

Van de *Chymie* heb ik niets verhandelt, eensdeels, om dat een Chirurgyn weinig occaſie heeft, dezelve regt te behandelen, derzelve

præ-

VOORREDEN.

preparata, die al veelyds gevaarlyk en schadelyk zyn, heel zelden weet bekwaam te gebruiken, nog die kunst, die al groot en uitgestrekt is, in een kort bestek wel zoude kunnen leeren. En anderdeels ook, dewyl het werkje als dan al te groot zoude geworden zyn, om voor een Handboekje te dienen. Ik wil niet zeggen, dat het gemeen zo groote voordeelen niet waardig is.

Ik heb dierhalven alles zo naauw bepaalt, de aantekeninge met zeer kleyne Letters drukken laten, en 't geen wat wydlopig in 't Examen gezet waar, in de naauwte laten brengen, op dat dit Boekje bekwaam van elk een konde overal worden mede gevoert.

Ik vinde niemand, die in de Nederduitsche sprake na de waare grondregeelen iets goeds op zo een korte wyze, als den Hoog geleerden en in de Genees- en Heelkunde wel ervaa- ren Heer Professor J. de GORTER, heeft aan 't ligt gegeven, en ik wensche, dat 'er veel mogen opkomen, om de Heelkunst, die nog meest *empirisch* is en op geene vaste gronden gebouwt, te verbeeteren.

De *Manuale operatien* en kunstige handgrepen, tot een goed en regt gebruyk der Heelkunst, nut, dienstig en noodzakelyk, heb ik met vlyd weggelaten, dewyl de kleyne plaats van dit Boekje dezelve niet vatten konde, en ik het aanzien ook niet wilde hebben, als dat ik zonder kennisse en ondervindinge dezelve

V O O R R E D E N.

maar van andere hadde ontleent, hoewel ik dezelve ook nog wel in een kort begrip hadde kunnen brengen. Dierhalven heb ik liever willen JOSEPH DE LA CHARRIERE, schryvende van alle nieuwe operatien der *Chirurgie*, recommandeeren, en daar een Voorreden byvoegen, om dat ieder een den Autheur, die hem nog niet en kent, mag vleitig lezen, om de operatien daaruit gemakkelyk te leeren, in hoope, dat niemand zyn tyd daar meede zal onnut bederven, hoewel ik zelfs in alles met hem niet eenstemmig ben. Men kan vervolgens nazien over de operatien by HILDANUS, PAREE, DIONIS, SCULTETUS, en inzonderheid HEISTER, welke door den naarstigen Kundigen Heelmeester H. ULHOORN, veel vermeerdert en verbeetert is, zo zal men nog meer voordeel scheppen.

Het zonde my nu weinig moeite zyn, van de operatien een net opstel te geven, om met weinige Instrumenten veel te doen; maar ik laat het om veele redenen, en om de ondankbaarheid, waar mede de groote kunsten hier beloont werden, den grooten ULHOORN heeft meer gedaan, als duysent andere, en heeft, als HIPPOCRAT van zig zelfs zegt, meer schande dan roem van alle zyne goede werkingen gehad. Zo word de kunst dan met ondankbaarheid beloont, dat reeds genoeg bekend is. De huichelaars trekken het geen een ystandige met regt verdient.

V O O R R E D E N.

Ik hebbe by deze tweede druk niet na kunnen laten by te voegen eene geringe aanleidinge tot dienste der Zee-Chirurgyns, die zig op heete Kusten bevinden, aangaande de genezinge der heete Koortzen, aldaar zeer gemeen, gevaarlyk, doodelyk. Ik stelle dese alhier, na dat ik door zeer veele Zee-Chirurgyns van de opgegevene methode rapporten gelukkigen uitflags bekomen hebbe, en Anno 1734. zulks aan de Kyzerlyke Academie der natuur nieuws-geeren gecommuniceert. Merkt de navolgende uit welmeenentheid medegedeelt, te weten.

1. Alle heete koortzen in alle heete Landen in Oost, West, Zuiden voortkomende, moeten contrarie behandelt worden, als tot heden van de meesten gedaan is. Hier onder behooren *a.* de *continuae*, die gestadig zyn, maar tusschen tyden verheffingen vertoonen, *b.* *continentes* of *synochi*, die byna geene ook de minste verheffingen (*exacerbationes*) niet uiteren, maar daarin den leider byna altyd even ziek, heet en dorstig is. *c.* Alle de koortzen, die by diepe inflammatien, wonden, fracturen, kneusingen, ontledingen voorkomen *d.* eindelyk zelfs de zo genaamde afgaande koortzen (*intermittentes*) die met zeer groote en hevige hitte gepaart zyn.

2. De ondervindinge heeft geleert, dat alle sweetmiddelen, als *Sp. Corn. C. Sal. Armoniaci. Sal vol. Camph. Theriac. diascord, Tinct.*

VOORREDEN.

bezoord. Contrayerv. enz. die meer als te veel ter Zee mede gegeven werden, tegen die Koorszen gebruikt in geringe gifte niets uitvoerden, en in groote gifte de koorszen van uur tot uur verërgden, den leider verzwakten en tot eilhoofdigheid bragten. enz. ten zy de kragtig werkende natuur de dwaasheid en dwaalinge der kunstenaars kragtig overwon.

3. Dat al 't gedwongen sweeten door gemelde middelen, onder veel dek, of door de beslootene heete legerplaatze veroorzaakt, den leider hoogst schadelyk, hinderlyk, onaangenaam waar, de koorszen met alle erge toevallen dagelyks vermeerderden, en de meeste Leaders 't met de dood betaalen moesten. Voegt hier by, dat het consciëntie werk is, en dom en onverstandig gedaan, de heete zieken zo te laten smooren, en bederven, en nog zoeken te genezen door eene wyze van doen, waar door regt gezonde menschen voorzeker krank zullen werden, en omkomen, dit is immers gelyk een brandend huis, 't welk men blussen wil met vlytig aanbrenge van Steenkoolen en waater, en die men met veele blaasbalchen gestadig aanblaast: met olie het vuur uit te blussen is ook zot.

Zulk doen is schande, en moeste, door lieden daar toe gestelt, verhindert, en op levens straffe verboden werden, maar wat zal ik zeggen? de dommen en wyzen, de blinde en

VOORREDEN.

en ziende, schermen in het rond en weten even veel, de Woeker zit op den hoogen throon, wie kan die weeren? aan redelyke?

4. Dat die ter contrarie met verkoelende middelen, en met diergelyken drinken behandelt geworden zyn, zonder zulk een gedwongen sweeten en zonder diergelyken met regt genaamde moordmiddelen, veel mindere toevallen der koorfzen onderworpen, en raffer ook geneezen bevonden geworden zyn.

5. De aardagtige middelen hoog geagt, enkeld in de Verbeeldinge der domme Kunstenaars kragt hebbende, en die men in menigte ter Scheep aan onkundige mede geeft, als Kreefs-oogen, *Coral. rub. Antimon. diaph. Corn. Cervi ust.* en meer andere onnutte krameryen niet alleen tot drachme I. II. III. maar zelfs tot zo veel onzen daags gegeven, zyn van geene de minste werkinge anders geweest, als dat dezelve den stoelgang gestopt hebben, den leider zeer beswaart, hem aan de natuur overgelaten, en de koorfzen in haar vrye loop van erg tot erger tot de dood toe zelfs niets gestut nog verhindert.

NB. Ik weet niet, wat tooverkragt in deze aardagtige en steen-medicynen dog verborgen zal zyn, welke nog maag nog darmen kunnen verteeren, niet dan door een scherp zuur opgelost of verdeelt kunnen werden, en van Ontzen maar Scrupels, van Drachmæ maar Greinen, van Greinen byna niets door

de

VOORREDEN.

de melk- en absorbeerende vaten onder't bloed kan komen. Want alleen een Scherp zuur volgens alle experimenten der Chymie in staat is, om diergelyken aarde en steenen, zodanig en in groote meenigte, zo fyn te maken en op te lossen, dat 'er veel van door gemelde vaten passeeren kan. Maar 't is bekend' dat zulk een scherp zuur by gezonden, veel minder nog by die van heete Koortzen aangedaan zyn, in derzelve maag en darmen niet te vinden is. Vervolgens zyn die middelen tot niets nutte, dan over boord in Zee geworpen te werden.

Maar myn zeggen zal niet veel helpen, om dat de vooroordeelen en de blinde yferen te magtig zyn, en de natuur onder 't gebruik van deeze zotte middelen wonderen doet, ô! heilzaame natuur boven de domme kunst.

6. De aderlatinge tot vier en zes onzen eenmaal gedaan is vrugteloos geweest, maar tot 10. 12. en meer ontzen, en na vereisch van eilhoofdigheden, benaauwtheid, brand, hitte, pyn, bloedinge, herhaalt, is van voordelige uitwerkinge bevonden. De Rotkoortze verbied geen aderlatinge, gelyk BOTALLUS en SYDENHAM aanmerken. Waarom doet men aderlatinge in de Pest, de hevigste Rotkoortze? en in andere gevallen?

7. De Emollieerende Clysteeren dagelyks gebruikt, zyn van geringe werkinge waargenoomen, en de hevige purgatiën van jalappa,

Ex.

V O O R R E D E N .

Extract. Cathol. Alhandel. G. Gamba, enz. schadelijk. Daar en tegen zyn de zagte *laxativen* van *Rheum*, *Sena*, *Sal polychrest*, *Cass. Manna*, *Tamarind*. Pruimen, *Corinthen*, *Vygen*, enz. ook zonder de *Clysteeren* van bijzondere voordeelige kragt bemerkte.

8. Het laffe warme drinken, als gerstenwater, *Hartshoorn-water* en diergelyken laffe dranken meer, zyn niet alleen onaangenaam, leidende de zieke liever dorst, dan diergelyken walglyke dranken te willen gebruiken, maar ze zyn daarnevens zo dienstig als olie in 't vuur, en als of men een heete steen in heet water wil afkoelen.

Het is iets wonder, dat zuiver water door wat oud geraspte harts-hoorn of andere beenderen zo veel kragt zal bekomen. is enkel water niet even goed? maar wat doet by de zotten niet de zotte verbeelding? de natuur komt alweder die zotheid te hulpe ongemerkt.

9. Zo wanneer 'er heevige buiklopen, roode lopen, en perzingen, by de koortsen bykomen, is men, in 't gemeen gewoon, zeer slegte onkrachtige middelen te laten gebruiken, als van *Corn. Cerv. ust.* *Coral. rub. lap.* 69. *terr. sigil. bol. armen.* enz. nevens emollieerende *Clysteeren*, die in swaare gevallen zo veel doen, als ses, die lam en heel kreupel zyn. Daar men in tegendeel goed gevonden heeft een ruime aderlatinge, zagte laxative, Olie, en slymagtige middelen, maar voor alle andere het *opium* deugd-

V O O R R E D E N.

deugdelyk gebruikt, nevens 't gebruik van versc' water. De *Theriaca*, *philonium* en *diascordium*, die heel heet zyn en alzoo zeer Suspect, doen al zulke groote werkingen niet, als men wel verwacht. Caneel en Nootc-Muschaat zyn hier in van groote kragten geweest. Maar de *adstringentia* vind men, dat dezelve, in plaatze van den stoelgang weg te neemen, als hevige purgeermiddelen veeltyds komen te werken.

10. Het is wel tot heden in 't algemeen een doodzonde geweest, in een s'waare *angina* koude spoelinge en koud drinken te geven, als ook uitwendig adstringeerende *Cataplasmata*; want men immers altyd warme ja zeer heete gorgelwaters gebied, nevens Emollicerende pappen. Maar de ervarentheid heeft ook hierinne het tegendeel geleert, en men maakt zig nu geen conscientie meer, om anders te doen. Ieder verzoeke ik, dat hy dit wel verstaat en neeme 't niet ten kwaaden, dat ik dezès niet wydlopijger uitvoere; Want *de waarheid baart haat*. Men kan 't nazoeken, en vinden, vermits de groote hitte gelegentheid genoeg daar toe geeft, een ieder overvloedig leeren zal, ook zonder deze aanleidinge, ter zyden gestelt alle vooroordeelen en opgevatte meeningen van eenvoudige partydische Leermeefters ingeboesemt, en niet agtende alle tegenspraak van onervarene, die jaaren lang een en 't zelve doen, na datze, gelyk papegayen, geleert zyn,

20. 22

V O O R R E D E N .

zyn, even dom blyven, en niet wys en worden, nog zyn willen.

11. Het is belaglyk en zeer bespottelyk, dat de ordinaire Medicyn-kist zo wel voorzien is, dat als 'er hevige hardnekkige afgaande koorszen of *paroxysmi* van andere koortzen voorkomen, 'er nauwlyks zo veel *Cortex Peruvianus* daarinne te vinden zy, als twee of drie leiders vereischen, inzonderheid als dit middel gekookt moet werden, wanneer 'er meer vereischt werd als in poeder, men gelieft my niet te verdenken, dat ik dezès schryve, ik schryve dit enkeld tot welzyn van 't gemeen en achte geen aanzien der persoon. Dog de nieuwe Lyft na veele debatten ordonneert dat wel zo; maar aan ieder opregt Zee-Chirurgyn staat vry na zyn beste weeten om zig van alles wel te voorzien. Maar men mogte zeggen, wat gaat het u aan? ik stel maar alhier de beproefde waarheid, en zwyge niet, als veele Woekeraars doen, die om den broode alles goedkeuren.

12. Men gebruikt ook temperende en verkoelende middelen, maar zo, dat die geen dienst kunnen doen, namentlyk gelyk men aan een hungerige Wolf een Muis voorwerpt. De reeden is niet alleen aan de onkunde toe te passen, maar om dat 'er in de Medicynkist niet veel van tegenwoordig is, ja! nauwlyks, dat 10 leiders hun genoegē daar van kunnen hebben. rampzalig zyn de kisten gestelt van
on-

V O O R R E D E N.

onkundige zo geordoneert, vergelykt maar onpartydig de Lyften met die van my opgegeven is.

13. Men laat ook in hevige hoofdpyn en eilhoofdigheid aan *Salvolatile* of andere *Spiritus* ruiken, 't welk zo goed is, als een gloeyende koole op de tonge, aan 't *acetum* denkt men niet, als of het vergift waar, te droevig is die zotte praetyk.

14. De *Vesicatoria* applicceert men nog wel; maar dewyl ook dan nog veele sterven of erger worden, agterlaat men die ook meest altyd, als of die alleen moesten helpen? ô eidelheid, Ik zegge dat de *Vesicatoria* in heete koortzen zelf wel veel schaden maar geen dienst doen tegen de eilhoofdigheid, niemand geneest daar door. ô! Wonder der natuur die zo veele dwaalingen ook in deze te goede komt, waarlyk als de wyze natuur niet meer hielp ter Zee als de gemeene kunst, geen ziele bleef in 't leven.

15. In korten adembalinge geeft men *Sperma cæti*, een middel goed om de Spil van 't schip en niet om de borst te smeeren, het werd immers door den stoelgang uitgeworpen, waarom niet *Antispasmodicque* en *Anodyne*? die in weinige minuten meer dienst doen, als 't *Sperma cæti* nooit doen kan, en waarom niet liever 't vloeerbare vet (Traan) van Walvissen hiertoe genoomen, gelyk 't gemeene volk ten plat-

V O O R R E D E N .

platten Lande doet ? 't ontbreekt immers maar alleen aan kenlyke oplettentheid.

16. Dewyl men ook gedroomt heeft van koud drinken in heete koorszen , ordoneert men zulks ook in een longen-onsteeking (*peripneumonia*) maar wederom verkeert, of men laat heel heet drinken en wakker sweeten om te resolveeren, nog erger, is 'er geen middelweg in deze te vinden?

17. In koortzen met eilhoofdigheid, hevige pynen en buiklopen heeft men ook de loslyke gewoonte het *opium* te geeven, dog zo, dat het meesten tyd geen dienst doet, vermits de eidele verbeeldinge leert, dat het zelve voor zig kwaad is, en zeer spaarzaam moet gebruikt werden. Daarom men zelden meer als 1, 2, 3. greinen *laudani opiat* aan een leider voor een dag ordineert, en deze niet helpende, agterlaat men 't geheel, of men doet al weder zo, dog deze is, als een Ey in eenen Hoppezak. Ik zegge, die het *opium* ter Zee hebben geweeten wel te gebruiken, hebben daar mede ongelooflyke dingen gedaan, aangaande de eilhoofdigheid, pyn, benauwtheid, perszingen, roode en gemeene buiklopen by heete koorszen bykomende, inzonderheid in heete landen. Ik durve wel zeggen, dat 'er in de weereld geen middel bekend is, dat zo zagt, wis en zeker hulp en voordeel doet, in gemelde gebreken, de overmatige beweginge te stillen, als 't overheerlyk en veragtelyk middel

* * *

del

V O O R R E D E N.

del het *opium*, maar 't komt alles op 't goede gebruik aan, welk te melden alhier myne meening niet is.

18. In koude landen, als in Groenland en in de Straat Davids komen zeer weinige heete koorfzen voor. Edog die daar voorkomen, heeft de ervarentheid geleert, moeten ook nooit niet door heete middelen behandelt werden.

19. Het water, door de hitte stinkend, troubel, van wormen aangevult, en daarvan nog niet eens na genoeg en gegeven, is wel een voorname oorzaak van veel heete ziekten, en derzelver vermeerderinge, welke Zee-Chirurgyns *Salpeter*, *Spiritus* en *Oleum Vitrioli*, *Spiritus Nitri*, ja zelfs *Aqua fortis* behoorlyk onder zulk water vermengt hebben, die zegge ik, zyn veel swaare ziekten en sterfgevallen voorgekomen, inzonderheid weet ik, dezès op een reize van *Guinee* op West-Indiën aan swarte Slaven gelukkig gepraëctiseert te zyn.

20. Die de legerplaatzen der zieken in de Schepen zuiver en koel hebben gehouden, met azyn besprengt, met Zeewater dikmaals schoon laten maken, en voornamentlyk versche lucht zo by nacht als by dag, voorzigtig daarin hebben toegelaten, ja zelfs de wind door 't geheele Schip op behoorlyke tyd hebben laten speelen, die hebben veel meer menschen by de gezondheid en 't leven behouden, als andere, die dezès verwaarlooft of niet gekend hebben:

en

V O O R R E D E N.

en die daarnevens nog zo wys waaren, dat in die hevige koorfzen en hitte 't verdroogde lichaam nooit ook door de allersterkste fweetmiddelen niet tot fweeten te brengen zyn, en dieswegen zulks niet eens hebben gezogt te onderneemen, die hebben veele menschen op verscheide heete kusten en Gewesten van Oost, West en Zuide by 't leven behouden, spoedig herstelt, en volkomen genezen.

21. Merkt hier nog een onnozel en eidel voorgeven, zo van groote Doctoren als Chirurgyns, een schyn hebbende bedekkinge van onnosselheid. *Wy moeten den leider in heete koorfzen met heete middelen niet laten sterk fweeten, maar altyd eene gestadige uitwasfeminge bevorderen door zagte middelen in een gematigde warmte.*

O ja! men geeft daar toe zagte Tinctuurtjes, poeders, contrajerva, vliet, enz. men dekt de Patienten warmtjes toe, men laat geen togtje in de Kamer komen, men geeft daarnevens nog warm en veel drinken, en men voorziet alles zo wel, dat de leiders zagjes gesmoort, na de Oudvaders gaan, Welke enkeld aan de natuur overgelaten, nog wel 't leven hadden behouden. Ziet hier het einde van die schoone kunst, de Dood.

Uit dit gezegde moet niemand een kwaad oordeel opvatten, als of ik zonder reeden de onweetentheid der zogenaamde meeste Genees- en Heelmeesters, die ik zegge, dat algemeen is, aanvatte en bestraffe. Want ik doe

*** 2

zulks,

V O O R R E D E N .

zulks, niet om te blameeren, maar om te verbeteren, de edele kunst te verheerlyken, en de Leerlingen op te wekken, om aan de Leiders wel te doen, om de kunst beter in te zien met meer oplettentheid, oordeel, en ervaring; ende wel voornamentlyk, om die ziekten niet voor ongeneesselyk te verklaren en hulpeloos te laten, die ligt en gaauw door bekwaame en kunstige middelen te helpen zyn. Als we zien aan de belachelyke zo genaamde Melaasheid, Lazarye of 't kwaadzeer op 't hoofd en somwylen aan andere deelen, welk ongemak men ordinaris voor ongeneesselyk verklaart, ja in sommige Steden heeft en geeft men daartoe vryheden, een biljetje op de borst, een zwart hoedje op 't hoofd en een houten klapje in de hand, om by de straten te loopen beedelen, dienende zulke als teekenen, dat zulke Liederen door eenige middelen nooit kunnen geholpen worden, 't welk niet alleen een groove verbeeldinge, vooroordeel, leugen, en onkunde is, maar zelfs ook strekt tot een gering agtinge, kwaade blaam en nadeel der heerlyken en kragtigen Heelkunst. Want alle die van deze ziekte besinet zyn, zo veel 'er ook mogen gevonden worden, durve ik zeggen, datze in een korten tyd gelukkig uit de grond kunnen genezen worden, niet alleen door verscheide uit- en inwendige middelen maar eindelyk ook door het uitplukken van de bedurvene haren. Het welke, tot een
be-

V O O R R E D E N .

bewys frekt, dat dit en meer andere ongemakken niet als by onkundige en die van der jeugd aan nooit regt onderwezen zyn, voor ongeneesselyk zyn te houden. Bezie hier over ook den opgestelden Brief van den geleerden Heer J. DE GORTER, dewelke ik hier met zyn Ed. goedvinden hebbe by laten drukken, die waardig is, van ieder een met opmerkinge gelezen te werden.

Over de Kunstwoorden hebbe ik geene Verklaringen willen geven, om dat 'er byzondere Schryvers zyn, die dezets genoegzaam gedaan hebben, als BLANKAART, en wel voornamentlyk JOHAN JACOB WOYT, in zyn Schatkamer der Genees- en Heel-middelen, welke laaste nauwkeurig uit de Hoogduitsche in de Nederduitsche Taal overgezet is, door den Heer J. C. SCHMELLINTHIN, dat een werk is voor alle Chirurgyns zeer nuttig en noodig. Eindelyk is nog aan te merken, dat ik den VERBRUGGE in zyn geheel hebbe gelaaten, niets van de zaken inden Text hebbende verandert, als maar alleen de Drukfouten en sommige duistere woorden.

De geringe Drukfouten, die dog den zin der zaken niets veranderen, gelieft den Lezer zelfs maar te corrigeeren.

Tot 't besluit, wensch en verlange ik niets meer, als dat deze myne weynige arbeid uit welmeenentheid vertoogt, mag strekken tot verbeeteringe, tot opneemen, groeyen en

V O O R R E D E N .

bloeyen der Heilzame Heelkunst, en tot 't wegneemen der dwaalingen en veeler valsche stellingen, gevaarlyke opinien en vooroordeelen, tot beter onderwys der leergierigen, tot voordeel der arme Lyders, en dat veele morgen opgewekt werden, alle naarstigheit en iever aan te wenden, om nieuwe en beste dingen na te zoeken, en uit te vinden, ende de reeds uitgevonden te bekragtigen, te vermeerderen, en tot eenige volkomentheid eindelyk te brengen in deze nog zo gebrekkelyke Heelkunst.

Geëindigt te Amsteldam,
den 2 October A^o. 1748.

JOH: DAN: SCHLICHTING.

Med. & Chir. Doctor.

APRO-

A P P R O B A T I E

Van den Hoog-geleerden HEER

JOHANNES DE GORTER,

Professor der Medicynen te Harderwyk.

Briefsgewyze opgesteld aan den Heer

JOHANNES DAN: SCHLICHTING,

Med: & Cbir: Doctor t' Amsterdam.

MYN HEER.

IK heb met veel genoegen gelezen uwe Geleerde Aanmerkingen, waar mede U. E. verrykt hebt de Chirurgicale Verhandeling wel eer door JOHANNES VERBRUGGE uitgegeven, eensdeels, om dat door deeze nieuwe uitgaawe de iever tot de Chirurgicale Wetenschap word vermeerdert: andersdeels om dat door uwe Aantekeningen veel kwade stellingen, welke allengskens in deeze wetenschap zyn ingeslopen, worden uit de weg geruimt, en in plaats van dien werden op gegeven, welke zeker zyn en door de hedendaagsche Ontleedkunde gestaast, waar van de Ouden maar een schemerlicht hadden. Ik wryffel niet of dat U. E. doen zal van ieder een geprezen worden, en zal een algemeen nut mede brengen: want als men het waare weezen van de Heelkonst eens nagaat, zo zal men moeten bekennen, dat het ten hoogsten noodig is, dat door geleerde Mannen, de Heelkonst word beschaast, en eenvoudig word verhandelt, op dat daar door de leerende Heelmeester in staat gestelt, te kunnen leeren, hoe dat de gebreken op de eenvoudigste, zekerste en voordeligste wyze moeten gekent en behandelt werden. Om tot de wetenschap der Heelkonst te geraaken zyn maar twee wegen open, te weten; het onderricht van hun Meesters, waar by de Leerling zich eenige jaren ophoud, ten anderen de eigen iever in het doorlezen van goede Boeken. Het is my niet

APPROBATIOE.

onbekent, dat eenige weinige worden gevonden, welke zich hebben willen verledigen, de jeugt te onderrechten in deeze wetenschap, maar als men het getal van deeze eens verge-lykt by alle, die deeze konst uit hoofde van kostwinning oef-fenen, zo zal het getal der leerende zo klein zyn, dat het naauwelyks in aanmerking kan komen. Wat het onderricht der Heelmeeſteren in 't gemeen aangaat, met hun leerlingen, hier meede is het doorgaans ſlechter, als men wel zou durven denken: zo dat alleen ſchynt over te blyven de leeringe, wel-ke men uit de zuivere en eenvoudige beſchryvinge van deeze wetenschap had bekomen. Ik ben wel tenvollen overtuigt, dat de levendige ſtem en de aanwyzing aangaande de behan-deling der Operatien meerder vermag als de bloote leſſen: maar de tyden zyn tegenwoordig zo geſtelt, dat weinig Leer-lingen dat geluk mogen genieten; waarom ik meen, dat het ten hoogſten neotzaakelyk en nut is, dat ſommige, welk in ſtaat zyn deeze wetenschap door ſchryven op te helderen, zich verledigen, hun arbeid ten nutte van 't gemeen mede te deel-en. Alhoewel ik verzeekert ben, dat het onderwys en behan-deling der Chirurgicale Operatien van de uiterſte nood-zakelykheid is: zo meen ik evenwel, reden genoeg te hebben, om te bewyzen, dat dit onderwys en oefſening der operatien niet meer van waarde is te houden, dan een oprechte en naauwkeurige beſchryving der gebreken met dezſelfs gene-zing, welke door een Heelmeeſter moeten behandelt worden. Want twee of drie byzondere zaken moeten door de Heelmee-ſter geoeffent worden. Eerſteelyk het genezen der kwaalen door werktuigen; hiertoe word een vaardige en geoeffende hand vereiſt, en kan ook zeer bezwaarlyk zonder levendig onderwys bekomen worden: maar dat dit niet zonder dit be-hulp kan verkregen worden, kan niet wel in zyn gebeel toegestaan worden, om dat men dan alle deſtige Mannen, welke deeze operatien in hun Schriſten, met veel oplettent-heid geſchreven, en met veel arbeid opgeſtelt hebben, al te zeer verkleinen, en hun arbeid vruchteloos verklaaren: ten anderen zo word ook in dit deel vereiſt de kenniſſe van de kwaalen, waarin de operatien moeten gedaan worden, de tyd wanneer en wat dies meer is, welke zaaken alle zo wel uit de Schriſten kunnen geleert worden als door onderwys van den Operateur. Waaruit blykt dat zelfs in dit eerſte deel

de

A P P R O B A T I E.

de beschryving der gebreken zyn aandeel mede brengt, welke misschien niet minder is, als de uitvoering van de operatiën zelfs. Het ander deel dat door een Chirurgyn moet behandelt worden, is de genezing door bekwame Medicynen, waar in vereist word de kennis der ziekte, en kragt der Medicynen, om de bekende gebreken te genezen; beide deeze deelen kunnen door een beschryving geleert worden, maar niet door het onderwys van een Operateur. Als men verder nagaat het gewigt der Operatiën tegens de genezing door Medicynen, zo zoude men moeten bekennen, datze beide zeer noodzakelyk zyn; en dat men vervolgens uit het minder en meerder der gebreken, welke of door Operatiën of door Medicynen moeten genezen worden, zoude moeten afneemen, welke van twee een het meeste nut aanbrengt: Maar hier in zouden de operatiën veel te kort schieten, om dat ten minsten wel tienmaal meerder gebreken door Medicynen worden genezen als door het staal. Wanneer men hier byvoegt de inwendige ziektsens, welke mede op de Schepen, en ten platten Lande door Chirurgyns moeten genezen worden door gebrek der Doctoren, zo zouden de operatiën maar een klein gedeelte uitmaken van 't geen een Chirurgyn noodig heeft te wooten. Al wie dierbalven zonder eenig vooroordeel deeze zaaken overweegt, zal moeten bekennen, dat, zo als de ryden tegenwoordig zyn, de beschryving van de Heelkonst meerder nut in 't algemeen kan aanbrengen, als het leeren der operatiën.

Hierom is het, dat ik meen, dat de Heer Johan Daniel Schlichting zeer is te pryzen, dat hy niet heeft willen afzien, zyn genomene moeite het gemeene best mede te deelen, en wensche, dat Hy zal in zyn iever volharden, tot welzyn van het gemeen. Een zaak is nog overig te wenschen, dat 'er Mannen mogten verkooren worden in alle de boven aangebaalde deelen erwaaren, welke de leerende Heelmeesters mondeling onderrechten, gelyk in de Medicynen op de Academien geschiet, op dat daardoor bekwamer Mannen in de Heelkonst wierden aangequeekt, welke niet minder nootzakelyk zyn dan de Geneesheeren. Alhoewel dat beden de Heelkonst meerder veracht schynt als de Geneeskonst, om dat veel gemeen soort van Menschen hun Kinderen hier toe aanleggen, dat het haartscheeren daar mede verknogt is, en

APPROBATIOE.

dat de leerlingen zelden voor af, de taalen leeren, zo meest ik evenwel, dat deeze konst op zich zelfs beschouwt, van even veel waarde is als de Geneeskunst: want meerder of minder rykdom geeft geen eer aan een weetenschap, waar in de verachting van geld plaats heeft: en wat belangt het haartscheeren, dat is geen deel van de Chirurgie, waarom veele der voornaamste Chirurghyns als al te dienstbaar het zelve hebben achtergelaaten en aan de Pruike makers of anders hebben overgegeven: en wat de taalen belangt, men kan even goed in zyn Moeder-taal als in het Latyn de zieken genezen, alleen word dit vereist, dat de Leerlingen door bekwaame Mannen in hun Moeder-taal worden onderwezen; waardoor het zeker is, dat niet minder voordeel aan het gemeen zoude worden toegebracht, wegens het groot getal der Chirurghyns, tegens dat der Doctoren, als tegenswoordig in de Medicynsche weetenschap op de Hooge Schoolen word uitgevoerd. Maar zo lang dit nog niet ter uitvoer gebracht is, weet ik geen beter weg om de Heelkonst te hulpe te komen als het uitgeven van nuttige Werken in deeze weetenschap. Waarom ik meen, dat het gemeen den Heer Schlichting zeer verpligt zal wezen, nademaal Hy zyn aangewende iever het gemeen heeft willen mede deelen.

Harderwyk
den 25ten Maart,
1734.

J. DE GORTER.

A P R O B A T I E
V A N ' T
C O L L E G I U M
C H I R U R G I C U M,
T E A M S T E R D A M.

Deken, Proefmeesters, en Overlieden, van het Chirurgyens-Gilde, te Amsterdam, Achten de Land- en Zee- Examen der Chirurgie van JOHANNES VERBRUGGE, te zyn, het nuttigste Handboek, voor den Leerling, aankomende voor Chirurgy, 't zy na Oost- Westindien ofte elders. En terwyl dit Boek door de Geleerde Heer J: D: SCHLICHTING, in de Theoria, inzonderheit die der Anatomia, is verbeterd; word deze verbeterde VERBRUGGE, door ons (nagezien) goedgekeurt, en een iegelyk, die de Chirurgie oeffent, aangeprezen.

Nomine Collegii,

N: CRAANMEESTER,

Præses & Examinator.

OP

OP HET
KEURLYK LAND- EN ZEE-EXAMEN

V A N

J O H A N N E S V E R B R U G G E,

Nieuwelyks met geleerde AANTEKENINGEN opgehelderd ten nutte van alle naarstige Leerlingen, en opwekking van meer gevorderde, in de loffelyke Heelkunde, met deffelfs aankleven.

D O O R

Den Uitmuntende Leeraar in de Geneeskunde

De Heer

J O H A N D A N I E L S C H L I C H T I N G.

VERBRUGGE in zyn tyd een kloek ervaren Man,
Getrouw beschreven heeft hoe veelerhande Wonden,
Gezwellen, Sweren en Beenbreuken wel verbonden,
De Lyders heelen, en de Meesters eeren kan.
Hy is in zyne soort een kundig eerlyk Schryver,
Elk Meester in de Konst, dankt 's Mans beleid en yver.

Door tyd en vlyt, verhief zig onze Wetenschap,
En wierd volmaakter door het licht der Hoge Scholen,
Dus wierd al meer ontdekt, 't geen in zyn tyd verholten,
Hem konde brengen, tot de Konst in hoger trap.
De Ontleed- en Werktuig-Konst de Heelkonst meer
verligten,

Nu ziet zy door en in Natuurs bedekte pligten.

Heer SCHLICHTING hoog geleerd, in Heelkonst
wel begaafd,
Gaf aan VERBRUGGE 't geen dien Schryver heeft
ontbroken,
De liefde tot de Konst zyn yver heeft ontstoken,
Waar door hy nu dit Werk met zyn Geleerdheit
staafd:

Zo dat de Proeveling daar vlytig op kan bouwen,
En deze Schryvers als HIPPOCRATES vertrouwen.

A: TITSINGH.

OP

OP DE
NIEUWE VERBETERDE
E X A M E N

V A N

L A N D- en Z E E-
C H I R U R G I E.

Z Ag ooit een deftig Boek van dez' natuur het ligt,
't Geen lof verdiende, en dat waardig was te pryzen;
Zo is 't dit Brave Werk! 't geen ik, door myn Gedigt,
Na myn vermogen, tragt die Eere te bewyzen.

Een Werk van groot gebruik, schoon van een kleyn
beslag;

Zo nodig, en zo nut, voor alle Proevelingen:

Waaruit den Léréling veel voordeei trekken mag.

Waaruit Hy léren kan, veel goed' en nutte dingen.

Waaruit Hy léren kan, de gantsche *Cherurgie*;

In haar volmaaktheid, en, in haar verscheyde Délen:

VERBRUGGE toond hem aan, wat is de *Theorie*?

Hy leerd hem de Praktyk, om naar de konst te hélen;

Hy leerd hem kennen en genézen een *Pblegmoon*,

Een Knoets-Gezwel, een Breuk, en Wonden vélerhanden;

Als die Soldaat verkrygt, daar Mars en Vrouw Belloom

Haar Zetel vesten; en die door der Beesten Tandén,

Of door Fenynig-Staal, of Azagaai, of Pyl,

Of éniq ander tuig, gemaakt zyn, of geschoten;

Hy wyft Rémedién, de Leyd'ren tot veel Hyl;

't Zy dat Haar Wonden zyn Gehouwen, of Gestoten.

En in 't vervolg, word hier zeer duidelyk geleerd,

Den Aard en Eigenschap' der Innerlyke Qualen,

Als Koorts, Roo-loop, en 't geen meer onder 't Volk
régeerd;

Van ziekten, die de Maats uit vreemde Landen halen.

Om

Om kort te gaan, men vind, veel zâken van gewigt
Verhandeld en verklaard, in deez' Géléerde Blaren:
Zo wel, van 't geen op 't Land, als 't Water diend
verrigt,

't Geen ons den-Tytel niet génoegzaam kan verklaren,
't Wierd eerst zes wêrf Gedrukt, en gansch'lyk Uit-
verkogt,

Liefhebberen der Konst, die hebben 't zeer Géprézen;
Wierd 't Toen zo zeer Begeerd, en grétig opgezogt,
Zo zal deez Nieuwe Druk, Daar in, niet minder wezen;
Wyl dit zeer Nodig Werk voor die de Konst hanteerd,
Hier weer Herdrukt is, maar, veel Schoonder als voor
dézen,

Door SCHLICHTINGS Pen Verrykt, en merkelyk
Vermeerd,

Ja, als een Phoenix uit Haar Asche, weer verrézen.

Wie Roemd dan niet met my, VERBRUGGERSkloeke
Geest?

Wie roemd dan niet met my, SCHLICHTINGS Verstand
en Yver?

Wie wind hier d'Eeren-kroon? Wie's Lof is hier het
meest?

Wie Diend hier meer Geroemd, Heer SCHLICHTING!
of, Den SCHRYVER?

J: HUIZER.

LOF.

L O F - D I C H T

Op de AANMERKINGEN

Van de Heer

JOHAN DANIEL SCHLICHTING,

Med. & Chir. Doctor.

DE weg, dien ons VERBRUGGE weez',

Betrad den Jongeling met vreez',

Gelyk een, die de Zee bevaard,

Zeyld op een half versleeten Kaart,

't Was niet al in den Haak geleerd,

Zyn Theorie moest omgekeerd,

De Konst der Chirurgie is lang,

Elks leven kort; elk zingt zyn zang.

Den een maar enkel by de gis;

En de ander slaat de zaken wis,

Gelyk Heer SCHLICHTING heeft gedaan.

Nu kan VERBRUGGE veylig staan.

Nu kan den Leerling met hem ryzen

En vinden zig op 't spoor der Wyzen.

Amicus.

HET

H E T
B O E K
A A N D E N
L E E Z E R.

V E R B R U G G E heeft voorheen my d'eerstemaal ge-
schreven,

'k Ben gretig uitverkogt, en veelmaal weêr Herdrukt;
't Is heuglyk! als 't Vernuft gewenste vrugten plukt,
Dan kan men na de Dood nog in zyn Werken leven:

Heer S C H L I C H T I N G komt met kragt my nog meet
glans te geven,

Wyl Hy my heeft verrykt door zyn Geleerd Verftand;
Hy leid den Proeveling, door my, als met de hand,
Om tot een waar begrip der Heelkunde op te ftreven.

Begeerd gy, Leezers, nu een blyk, van 't geen ik zeg,
Necmt my in eigendom: en gaat met overleg
My eens doorbladeren, gy zult het zo bevinden:

Op dat gy door de tyd word Meesters in de Kunft:
Heer S C H L I C H T I N G zy gedankt voor zyn bewezen
gunft,
Van hen, die aan deez' Kunft zig tragten te verbinden.

Door Tver Bloeid de Kunft.

E X A M E N

Van

L A N D en Z E E-
C H I R U R G I E,

Voor de Proeveningen

By Vragen en Antwoorden gestelt.

Het eerste deel, handelende van de Chirurgie, deszelfs subjeet en stoffe.

Het I. C A P I T T E L.

Van het Konstwoord Chirurgia, en deszelfs bepalinge.

Vra. At beduid het Konstwoord Chirurgia?

Antw. Chirurgia werd gecomponeert uit twee te samen geboegde Griekse woorden / cheir en ergon, dat is in 't Duits te zeggen hand en werk, zo dat dit woord een handwerk beteekend. (a).

Vrag. Maar wyl daar veele handwerken zyn / tot wat handwerk / en tot wie werd dit eigentlyk gebruikt?

Antw. Dit woord behoord tot een gedeelte van
21 de(a) Verscheide twisten, of het woord *Chirurgia* van het Grieks *cheir* en *ergon* gecomponeert is, of niet; maar die iets kennis van het Grieks heeft, kan ligt zien, dat het daar van afkomstig is; dierhalven is hier geen woordenstryd van noden, of veel van een woord te disputeeren.

de Geneeskunst / (b) dat is / tot dat gedeelte / 't welk men by uitneemtheit Chirurgie of Heelkonst noemt / en daarom zyn het Chirurgyns genoemt / die door een behendige konst en wetenschap / en met een goede methode en reden / alle uitwendige gebreken onzes lichaams behandelen.

Vrag. Hoe bepaalt gy het woord Chirurgia?

Antw. Galenus (c) bepaalt het zelve aldus : datze namentlyk is een deel van de therapeutica (d), 't welk des

(b) De *Chirurgie* is wezent'lyk een gedeelte der Geneeskunde, en met deze zo naauw verknogt, datze daar van niet afgezonderd zyn kan, nog mag. Want daar zyn onteelbare Ziektens, die de medicamenten niet genezen, die geneest het mes, en die het mes niet geneest, die geneest het vuur, gelyk de oude Wyze *Hippocrates* zegt, en andere operatien, als drukken, binden, enz. Want verscheide groote Wonden en sterke bloedingen, fracturen, ontledingen der beenen; sommige exulceratien en Kneufingen mogen niet door medicynen, maar door der Doctoren en Heel-Meesters goede behandelinge geholpen werden. Gevolgelyk mag geen Genees-heer of Doctor der Medicynen een waar en bekwaam Genees-meester werden genoemt. indien hy geen grondige en suffisante kennisse der *Chirurgie* of Heelkonst heeft. Dit bewyft *Hippocrates* wytlopig *Lib. de Medico*. En wel duidelyk is daar te zien, dat een Geneesheer de *Chirurgie* moet oefnen kunnen.

(c) Sommige Chirurgyns beroepen zig en pogchen geduurig op de Schriften van *Hippocrates*, *Galenus* en *Celsus*, gelyk onze Autheur ook, en by aldien dit niet geschiede, zoude het redeneeren en disputeeren niet volmaakt zyn. Maar 't is zeer eenvoudig en belachelyk, indien ze de Grieksche Taal, waar in *Hippocrates* en *Galenus*, en de Latynsche, waar in *Celsus* geschreeven heeft, niet in het minste verstaan.

(d) *Therapeutica* beteekent in 't gemeen de geheele Geneeskunde, of een methode, om alle Ziektens te genezen, ze zyn in- of uitwendige.

des menschen gebreeken geneest door snyden/ branden en leezetten. En alhoewel deze bepaalinge niet vreemd is / zou ikse nogtans aldus definiëren: datze is een konst / om allerley uitterlijke (e) gebreeken en schaden onzes lichaams / door topica en manuale operationen te herstellen; en daarom by ons Heelkonst geheeten. (f)

Vrag. Wat zyn topica?

Antw. Dit zyn hulpmiddelen / die men uitterlijk applicceert / als daar zyn ceronen / pappen / stobingen / pleisters / zalven / smeeringen / en diergelyke meer.

Vrag. Wat noemt gy nu manuale operationen?

A 2

Antw.

(e) Alhoewel het waar is, dat een Chirurgyn door zyn handwerk behandelt allerly accidenten, die van buiten aan 't Lichaam voorkomen: zo is 't ook zeker, dat 'er verscheide ongemakken van binnen in het Lichaam zyn, die alleen des Heelmeesters hand vereischen; als wanneer bloed, materie of water in de holtens van 't hoofd, borst en buik zig onthouden, werd het niet door het *trepanceren* en de *paracenthesis* daar uit gehaalt? de *Cataracta* inwendig in het oog zynde werd die niet door subtile konst van een Naalde nedergedrukt? de steen werd uit de blaas gesneden; verscheide vreemde zaken uit de Lyfmoeder der Vrouwen gehaalt; wonden en verzweringen, die in de holtens tot in de ingewanden dringen, werden geneezen, door konst, weetenschap en behandeling der Heelmeesters, en veel andere ongemakken meer. Gevolgelyk handelt de *Chirurgie* zo wel van sommige inwendige, als uitwendige Ziektens. Maar niemant denke, als of het regt de *Chirurgie* te oefenen alleen den Chirurgyn toebehoore, en den Doctor dit verboden zy. Dat zoude een groote dwaasheid zyn in het denken.

(f) Men zoude de *Chirurgie* aldus kunnen beschryven, dat ze is een konst en weetenschap, om allerly uiterlyke en ook sommige innerlyke Ziektens, door een goed gebruik van uitwendige Medicamenten, diët, en instrumenten, voor te komen, te geneezen, of te verminderen.

Antw. Alle veerdige handberrigtingen / omtrent des menschen lichaam voorzigtig en konstig uirge-
wozigt / om de gezondheid te behouden of te herstellen.

Vrag. Hoe veelderley zynse?

Antw. Men kanze vierderley noemen / als Syn-
thesis, Diæresis, Exæresis en Prosthesis. (g)

Cap. II. Van de Chirurgicale Operatien.

Vrag. **W**at verstaat gy door Synthesis?

Antw. **W**en samenboeginge van die deelen /
welke van malkanderen gescheiden waren / en deze
is in de vleesagtige deelen / of in de beenagtige / gelijck
als de breeken der beenen / ontwozigtingen / enz.

In de zagte en weeke / of vleesagtige deelen zyn
ulceratien / en wonden te heelen of te consolideeren ;
hier toe zoude men komen voegen de darmbreeken /
nabelbreeken / uithangen des endeldarms en lijf-
moeders / enz.

Maar wanneer men een fracture of beenbreeck her-
stelt / en de ontleede gebrozigten weder te recht helpt /
zo weerd zulck restauratie of herstellinge genoemt.

Vrag. Diæresis, wat is dat?

Antw. Deze is een manuale operatie / om de dee-
len / die tegens de gemeene order aan een gegroeft zyn /
te scheiden / en dese is incisie en cauterisatie,

Vrag. Incisie ofte snijdinge wat is die / en hoe
veelderley?

Antw. Deze is / wanneer iets dat aan een gegroeft
is door eenig snijtuig van een gescheiden of gedeelt
werd :

(g) Andere voegen hier by 1. *Aphæresis*, wegnemen 't
geen te veel is. 2. *diarthroesis*, 't kromme recht te zetten ;
maar alle zulke Griecsche woorden dienen niets, als om
de hoofden der Leerlingen confues te maken.

werd: en dit geschied wederom in harde of in zachte deelen.

Vrag. Hoe noemt men deze scheidinge in de harde deelen?

Antw. Zagen / trepaneeren, vlyen / raspen / en diergeelyken / waar door de beenderen van een verdeelt worden.

Vrag. Hoe is de naam van de scheidinge der zachte deelen?

Antw. Gelyk terstond genoemt is incisie ofte snydinge, en dese geschied om verscheide redenen: in 't Generaal om de verloorene gezondheid te bekomen of te onderhouden / in 't speciaal / om eenige vogten af te laten / als daar is de phlebotomie enz. of om eenige beslote vochten t'ontlasten / als daar is het buikwater / en etterborst / die door de paracenchesis geschieden; of wanneer men een zweering opend.

Ten tweeden geschied deze incisie in deelen die beginnen te versterben / of anders heel verstorben zyn / in d'eerste noemt men het scarificatie, het welk geschied tot byna aan het gezonde vleys / om des te eerder scheidinge te hebben / en het ander geschied door een mes / om het doode vleys rontom af te snyden / en het deel zo 'er heen binnen in is / af te zagen.

Ten derden, werd de snydinge nog gebruikt om Fontanelen te maken / en het scarificoeren, om koppen ofte ventozen te zetten.

Ten vierden, om eenige deelen van een te scheiden / welke tegens de gemeene order te samen gegroeit zyn / als daar is het snyden van de tongriem / of wanneer den aars / vulva, oogschelen / oozen / enz. aan een gegroeit zyn.

Ten vyfden, om iets 't geen men niet en weet te openbaren / by voorbeeld / om een panscheur of brenk te openbaren.

Ten zesden, om iets 't geen in het lichaam of

gegroeit / of daar op een andere wyze in gekomen is; als door het Steensnyden / uithaalen van kogels en splinters / enz.

Ten zevenden, om eenige holle en calleuse zweergaten in een te snyden; en dit zyn zo de gemeene wyzen van snyden.

Vrag. Wat is dan nu Cauterisatie of branden / en hoe breiderley?

Antw. Cauterisatie is eigentlyk een brandinge in eenige deelen onzes lichaams; en deze noemt men actueel door gloeyende yzers / of potentieel, die door corrosive en optende dingen bezigt werd.

Vrag. Waar toe geschied doch deze inbrandinge;

Antw. Om alle rottinge en seynigheit zo in het gebeente als in 't vlees tegen te staan. Om het bloed in den uttersten nood te helpen. En ten derden / om Fontanellen op zyn behoorzlyke plaats te stellen.

Vrag. Wat verstaat gy door Exæresis?

Antw. Deze is mede een Chirurgicale operatie / om alle zaken uit het lichaem te halen / die 'er tegens de gemene order in besloten zyn / en deze is om weg te nemen en uit het lichaem te trekken / 't geen daar door ongeluk in gekomen is; of 't geen 'er tegens de gezondheid in gegroeit is.

De eerste slag is wederom tweederley / want de eerste brengh uit het lichaem / de dingen / die 'er met geweld in gebloggen zyn / die te gelyk quetsen en een wonde maken / als daar zyn kogels / splinters / enz. of wanneer uit ons lechaem gehaalt werd 't geene daar in gebloggen / gegleden / gepropt / en zonder geweld of wonden te maken daar in gekomen is / als daar is stof in de oogen: graten in de keel / erwteten in de neus / ooren / vulva. enz.

De tweede slag is / wanneer daar iets in ons lichaem is / dat behoorzlyk moest uitgelooft / of door een Chirurgys handwerk afgehaalt werden / als
daar

daar is de doode vlygt en nageboorte / of wanneer men niet wateren kan / zulks door een Catheter werd afgelaten.

Vrag. Wat is Prosthesis?

Antw. Een manuale operatie om het ontbrekende te vervullen. Waar toe mede kan gebragt werden de defensiva, om de vogten in de deelen te verduin-
nen / waar door deszelfs stilstand en stremminge wederhouden werd: Als mede de wyze van compressen te leggen en ligaturen te maken / om de uitstoppinge van sommige sappen te beletten / en te verzoegen dat de deelen weder aan een groeyen. Hier toe hoozen ook de Fontanelen om eenige windigheden uit te laten. (uit Fontanelen komt geen wind)

Vrag. Diarthrosis kan die hier niet geboeglyk bykomen / en wat is die?

Antw. Deze is wanneer eenige leden krom en kuiltig wassen / die men door harnassen / laarsjes / spalken en diergelyke herstelt. En zo eenige deelen verlooren zyn / men die door een houte been / blinkke ofte houte hand / houte neus / glaze oog / leere oor / of zo de tanden uitgevallen zyn / men d'uitgevallene door gemaakte tanden van Wboir of andere stoffe in de plaats stelt. (b)

Cap. III. Van het Subject der Chirurgie.

Vrag. **W**at werd 'er al tot een goed Chirurgus vereyst.

A 4

Antw.

(b) Hoedanig deze gemelde manuale operatien moeten verrigt werden, kan men leeren van *Scultetus*, *Paré*, *Fabricius ab Aquapendente*, *Hildanus*, *Barbette*, van *Solinigen*, *Nuck*, *Heister*, *Petit*, *Verduck*, *Garangeot*, enz. Ieder Jongeling, die de heilkunst met verstand en gelukkig wil oefnenen moet noodzakelyk deze en meer andere Schryvers vlytig leezen, en niet denken, dat het genoeg is, a's hy zo doet gelyk hy van zyn baas heeft leen doen, leeft ook vlytig den *Charriere* en *Wilboorn*.

Antw. Een geduurige oefeninge van zyn verstand / en met eenen in zyn konst / want de reden moet op de ervaringe gegrond zyn / zal men vooz verstandig konnen gaan.

Vrag. Waar in bestaat deze gedurige beezigheid ?

Antw. In een grondige kennisse van de gezondheid des menschen lichaams ; en waameer 't zelve tot ziekten vernallen is / weer te herstellen ; het welk een subject is / daar hy zig geduurig in moet beezig houden. En hier toe behooren ook Medicamenten en de Instrumenten / met welke hy de verballe gezondheid moet herstellen.

Vrag. Behoeft men wel een grondige kennisse van het menschen lichaam te hebben ?

Antw. Wel voozzeeker / en dan is hy grondig en vast in zyn schoenen : anders is het leuterent / en jongens werk / gelijk 'er veel Meesters hier in Middelhooz en elders gebonden werden / die zekerlyk maar Jongens (i) in de konst zyn. Het verligt dan de geneezinge zeer / wanneer men alles door het oog van het verstand klaar ziet en bebat. Ook is men niet schroomagtig / dat men zyn werk zal verkeert doen /

en

(i) Jongens in de Konst zyn alle Doctoren, Chirurgyns, Apothekers, Kwakzalvers, Tandtrekkers, gemeene Breuken Steensnyders, enz. dewelke geen kennisse hebben, noch van de deelen des Menschen Lichaams, noch van alle de Ziekten na hunne natuur, tekenen, en vernuftige geneezing, noch van de manuale operationen, hoedanig die te verrigten zyn. Want zonder kennisse hier van te hebben, kan men niet als verderf aan den Lyder toebrengen. Valt het wel uit, dan is 't aan 't geluk en niet hunne konst toe te schryven. Inzonderheid is een grondige kennisse van de *Anatomie* het grootse fundament, waar op de gantsche *Chirurgie* steunt. Ik voeg hier by, dat zonder kennisse der deelen des lichaams, niemand, hy zy Doctor of Heelmeeester, de uiterlyke Gebreken regt kan kennen of genezen.

en han een ander het werk zal uit de handen laten nemen.

Vrag. Hoe zoud gy dan het subject, dat gy het menschen lichaam noemt / kunnen bepalen?

Antw. Dat het is een konstige en wonderlyk gewrochte machine / bestaande uit een groot getal van pypen en huizen / die elk byna met zyn byzondere sappen vervult zyn: derhalven bestaat ons lichaam uit pypen / die alle als een water-horlogie door hare vogten bewogen werden / en zo lange die sappen dat horologie behoorlyk beweegen / zyn wy gezond / maar zo ze te dik zyn / werd het onozdentelyk bewogen / en dan zyn wy ziek: en zo ze door een groote stremminge en verdiktheid niet meer kunnen omgaan / zyn wy dood. (k)

A 5

Vrag.

(k) Alle deelen des Menschelyken Lichaams, 't zy Beenderen, Kraakbeenderen, Spieren, Banden, Vliezen, Bloedvaten, Ingewanden of Klieren, zyn t'zamen gevoegt van vaten groote en kleine, zodanig, dat grootere vaten zyn gecomponeert van vliezen, en deze vliezen weder van kleine vaten, en deze wederom van vliesjes; en deze weder van vaatjes, enz. en de allerkleinste vaatjes eindelyk van zeer teere draadjes. Gevolgelyk is het geheele Lichaam gemaakt van draaden en vaten; maar 't geene we voor draden in 't gemeen aanzien, zyn vaten, als de draden der Spieren, Zenuwen, enz. dit hebben *Ruyseh* en *Leeuwenboek* klaarbykelyk getoont.

2. Alle buigsame vaten als bloedvaten enz. hebben een aangebore te zamentrekkende kragt en beweging, ende zig te zamentrekkende, perffen zedevogten voorwaards uit het eene vat in het ander; dat zodanig de vogten van de vaten bewogen worden, maar dat de vaten van de vogten, gelyk een water machine van 't water, werden bewogen, is zo gewis neit, als hier de *Auteur* ondersfelt, maar onwaar.

3. Zo lange de pypen zig behoorlyk t'zamentrekken, en de vogten door dezelve wel circuleren, ende de Mensch
alle

Vrag. Hoe komt men tot deze kennisse?

Antw. Door de Anatomie.

Vrag. Wat is die?

Antw. Het is een kunstige en nette handgreep / leerende alle deelen des lichaams ontleeden / om die ieder een te kunnen vertonen.

Vrag. Wat behoest een Chirurgijn die zo net te weten: nademaal hy maar omtrent de uiterlijke deelen beezigt is?

Antw. Zal een Chirurgijn grondige kennisse van alles hebben / behoort hy ook alles van naby te weten. (1)

Vrag.

alle zyne werkingen (*actiones*,) behoorlyk doet, is hy gezond.

4. Maar by aldien de vaten zig te veel of te min t'zamen trekken, de sappen te veel of te min werden bewogen, of eenig deel in zyn werking belet, is de Mensch ziek; maar van de dikke sappen alle de ziekten te deriveeren, is onwaar.

5. Wanneer alle de vaten inzonderheid het hert met de slag-aderen hunne kracht en beweging hebben verlooren, ende de sappen alle in 't geheele Lichaam stil staan, zyn wy dood, en als dan begint het bloed te coaguleeren; dierhalven ontstaat de dood niet van eene groote verdiktheid en stremminge der sappen, die niet meer omgaan; maar op de doot volgt de stremminge; want voor de doot is nooit het bloed gestremt, dewyl het zig nog ge-
duurig beweegt, hoewel veel onkundige hier wat tegen spreken. Dierhalven volgt, dat het leven is die stand van den Mensch, waar in het hert, slag-en bloed-aderen het bloed door het Lichaam bewegen. Want zo lange dit nog geschied, is de Mensch nog in 't leven.

(1) Dewyl een Heelmcester op alle plaatzen van 't Lichaam zo wel van binnen als van buiten, door snyden, branden, booren, zagen, drukken, inspuiten enz. verscheide ongemakken te geneezen voorkomen; en hiertoe een groote voorzigtigheid en grondige kennisse der deelen vereischt werd; indien hy gebroke en ontlede been-
deren

Vrag. Hoe geraakt men dan tot de grondige kennis van de Anatomie?

Antw. Door een dagelijks oeffeninge in de zelve. (m)

Cap. IV. Van de verdeelinge der deelen.

Vrag. **I**n hoe veel deelen werd het lichaam gedeelt? (n)

Antw.

deren moet herstellen; wonden, ulceratien, gezwellen, die in de inwedige tot het leven nodige deelen penetreeren, moet genezen; ende inzonderheid van doodelyke en niet doodelyke wonden zyn oordeel geven; zo is het noodzakelyk, dat een Heelmeester van alle in- en uiterlyke deelen des Menschen, een naauwkeurige en grondige kennis hebben moet.

(m) Door aanhooren, zien en leezen leert men de Anatomie

(n) 1. Het Lichaam kan men gevoeglyk verdeelen, 1. In den *Truncus* of Stam, dat is hoofd, hals, borst en buik. 2. In *Extremitäten*, dat zyn armen en beenen: want die her zelve verdeelen in drie *caviteiten* als hoofd, borst en buik, die vergeten den hals, armen en beenen. Ook iste weeten, dat de borst door het *mediastinum* in twee holtens, de regter en linker, en de buik en *pelvis* door een bezonder vlies van de penszak verdeelt zyn.

1. In het hoofd zyn geplaatst drie vliezen, de *dura mater*; *tunica arachnoidea* en *pia mater*, als bekleedzels der hersenen; het *cerebrum*; *cerebellum*; *medulla oblongata*; negen paar zenuwen; en verscheide bloedvaten en klieren.

2. In den hals zyn de voornaamste deelen te bemerken, de tong; *uvula*; *velum palatinum*; *tonsillae*; *glandula parotides* &c. *larynx*; *pharynx*; luchtpyp; slokdarm; in de wervel beenderen de *medulla spinalis*; *arteria carotides*, *venae jugulares* &c.

3. In de borst de *pleura*; *mediastinum*; de long met de luchtpyp en derzelver takken of *bronchia*; het hert met zyn twee ooren en vier groote bloedvaten, omvat van het *pericardium*; *oesophagus*; *ductus thoracicus*; *glandula thymus*; en veel vet.

Aantw. In drie / als daar is de cavireyt des onderbuiks / aan welken men om alle stank en rottin- ge te mijden / eerst snijdt : in deze holte legt de maag / darmen / blaas / leber / milt / nieren / enz.

In de tweede holligheit / de borst genaamt / legt de longen met het hert / en is door het middelrif van den onderbuik afgescheiden.

De derde holligheit is de opperste / welke men het Hoofd noemt / in welker ruimte de hersenen gelegen zijn.

Vrag.

4. In de buik en pelvis zijn de lever met de galblaas, milt, maag met de darmen, pancreas; mesenterium, met de melkvaaten, klieren en chylbak; omentum; nieren met de nierdoosjes, waterijders, blaas en urethra; by de Vrouwen de uterus met der zelve toebehooren; veel vet; de nederdalende Stam der vena cava; arteria cotta; de vena portarum met haare takken, en verscheide zenuwen en klieren.

Nota. 1. In het pelvis zijn inzonderheid beslooten het intestinum rectum, en de waterblaas, tuschen welke by Vrouwen de uterus in het midden geplaatst is.

2. De borst werd door tuschenkomst des diaphragma van de buik afgescheiden.

3. In den hals, borst, buik en extremiteten vind men veel vet, maar niets binnen in het hoofd, dewyl de hersenen daar door zouden kunnen gedrukt werden.

4. In de extremiteten heeft men beenderen met het merg; bloedvaten; spieren; peezen; vliezen; watervaten; klieren; alle met vet en huid bedekt.

II. Men verdeelt het Lichaam ook in vaste en vloeibare deelen, de vaste deelen wederom 1. in harde, als beenderen en kraakbeenderen. 2. In zachte of weeke, als spieren; bloedvaten; buizen; vliezen; zenuwen; ingewanden, dewelke niet zo hard zijn als de beenderen. De vloeibare deelen zijn alle sappen en vogten, die door 't Lichaam in haare vaten vloeyen; als bloed; hooy; lympha; zenyw-sap; vet; merg; speeksel; maag-sap; pancreas-sap enz. gal; zweet; pis; feces, enz.

Vrag. Wat zijn daar al voor deelen in de Anatomie te beschouwen?

Antw. Enkele / en gecomponeerde.

Vrag. Wat zijn enkele deelen?

Antw. Enkele / andersz simillare deelen genoemd / zijn / welke uit geen andre bestaan / als uit haar eigen zelfs. Gelyk als daar zijn vlees / been / kraakbeen / zenuw / vlies / pees / enz. En alhoewel dit ten uiterlyken aanzien enkele of simillaire deelen schynen / zo zijn egter daar de grootste Ontleeders niet alle recht tegen. Want geen vlees / pees / vlies / enz. zo enkel is / of het bestaat al weder uit andere deelen / want het eene deel kan het andere niet missen. (o)

Vrag. Deze enkele of simillare deelen / kan men die niet inorganike deelen noemen?

Antw. Ja / want ten uiterlyken aanzien / schynen zij maar enkele inorganike deelen te zijn. (p)

Vrag. Wat zijn nu gecomponeerde deelen?

Antw. Die uit meer dan eenderley soort van deelen schynen te samen geboegt te wezen : als daar is een

(o) Enkele deelen (*partes simillares*) zijn eigentlyk de allerkleinfte draden onzes Lichaams, van dewelke de kleine vaatjes gemaakt en geweest zijn, en zodanig zijn de kleinste vaatjes ook gecomponeerde deelen of *partes dissimilares*, en nog veel meer de beenderen, kraakbeenderen, vliezen, zenuwen, enz.

(p) Alle vaste deelen ook de allersfeinste draadjes zijn organike deelen, want, wat zijn organike deelen anders, als werktuigen, door welke een beweging geschiedt? en zijn dit niet alle vaste deelen, beenderen, spieren, vliezen, zenuwen en bloedvaten? ook is 'er geen een vast deel of draadje in ons Lichaam of het is een werktuig ter beweging dienstig, vervolgens, een organisch deel. Dierhalven volgt, dat 'er geen inorganische deelen onder de vaste deelen te vinden zijn, en de Ouden hier in zeer gemist hebben.

een muskel ofte spier / welke uit vlees / pees / ader / slag-ader / zenuw / waterbaten / vliezen / enz. bestaat / en dit kan men wederom een organisch deel noemen.

Vrag. Wat noemt men zaad-deelen of spermatike deelen?

Antw. De Ouden hebben in de deelen eenig onderscheid gemaakt / als daar waren spermatike en sanguineuse deelen. Maar als men wel agt op alles geeft / zo zijn het alle spermatike deelen: om dat alle de deelen / uit het eischen gegeneereert zijn. Ten anderen zijden de Ouden / dat alle witte deelen / als been / pees / vles / zenuw / enz. spermatike deelen waren / maar zo uit de roode / die men sanguineuse deelen noemt / het bloed uitgespuut is / zullen zij zo wit zijn / als de andere die gemeenlijk voor spermatike passeren. Derhalven bestaat het eene deel niet meer uit zaad als het andere. (9)

Cap. V. Van de Opperhuid en Huid.

Vrag. **W**at is de Opperhuid?

Antw. **E**en uiterlyk deksel des Huids / waar door wederhouden werd / dat de vochten / die door de Huid heen en weder lopen / niet beledigt werden.

Vrag. Heeft het geen meer gebruik? (r)

Antw.

(9) De Autheur verwerpt hier met regt en goed oordeel de stelling der Ouden van de spermatike deelen, en schryft hier zo wel van, als byna van geene zaak in 't geheele Boek.

(r) 1. De gemeene bekleedzels des Menschen Lichaams zyn, huid, vet en spieren, dewyl deze rondom het geheele Lichaam gaan.

2. De huid bestaat uit drie deelen, als opperhuid, (*epidermis*) netwyze Lichaam (*Corpus reticulare Malpighii.*) en de onderhuid (*cutis.*)

3. De *epidermis* is het buitenste vlies des huids, zeer dun,

Antw. Ja / het gevoelen werd daar ook door gemagtigt. Daar en boven is dit vlies vol gaatjes / waar door top uitwaasfemen en zweeten.

Vrag. Wat is dan de Huid?

Antw. De Huid is een weeffel van verscheide vaten / klieren / zweetpijpen / enz. (s)

Vrag.

dun, niet gevoelig, zonder bloedvaten of andere vaten, zonder beweging; vast aan de huid door teere zweetvaatjes en draadjes; schynt door 't vergroot-glas van *Anthony Leeuwenboek* geformeert van schubbetjes, die de visch-schubben gelyk zyn, dicht op elkander leggende, en zodanig een vlies formeerende; afkomstig van eenige vaatjes des huids, die eindelyk verdroogen, in draadjes veranderen en het gevoel verliezen. Op dezelve wyze zyn de nagelen gegeneert, hoewel dikker als de *epidermis*. De *Callus* of eelt in handen en voeten is niets, als een verdubbelde *epidermis*. De hairen zyn van diergelyken maakzel, ontstaande van eenige zenuw-of *arterieuse* vaatjes des huids, niet van het vetvlies; in het begin met een bolletje of holte in de huid geplant, en verder zonder holligheid. Het is zo gewis niet dat de hairen van de zenuwen en uit het vetvlies ontstaan, als *Heister* ondersfelt. *Leeuwenboek* en *Franciscus Rbedi* hebben de gedaante der hairen op 't beste vertoont door het vergrootglas, en afgebeeld.

4. Onder de *epidermis* legt het netwyze Lichaam (*Corpus reticulare Malpighii*) een zeer teer dun vlies, vol gaatjes, door welke de zenuw-tepeltjes voorkomen; en schynt afkomstig te zyn van de vliezen der zenuwen, die de vliezen afleggen en in zenuw-tepeltjes veranderen. De Auteur meld van dit vlies niets, hoewel het zeer bekend is.

(s) Het is waar, dat de onderhuid (*Cutis*) van zenuwen, bloedvaten enz. gecomponeert is, maar niet van klieren; de zenuwen, die in de huid in groote menigte, met verscheide kleine bloedvaatjes en andere vaatjes verspreid zyn, formeeren ontelbare kleine vliesjes alle aan malkander vast zynde, en deze de huid. Dierhalven bestaat de onderhuid uit veel kleine vliesjes, het welk de *Anatomie* leert,

Vrag. Wat voor vaaten heeft de Huid?

Antw. Ze bestaat uit aderen en slag-aderen / zenuwen / waterbaten / enz.

Want wanneer de arterien in de Huid gaan / veranderen zij eindelijk in verscheide soort van klier-tjes / door welke het dunste vogt passeert / het andere grove gaat door de aderen weder te rug. (r)

Deze klier-tjes nu zijn tweederley: d'ene dienen om het zweet ofte uit waasseninge buiten het ligchaam door pijpjes / die wij zweetpijpjes noemen / te brengen; en de andere dienen om de implantingent der hantjes t'ontfangen en die te voeden: ook dienen deze vogten om de zenuw-teepletjes te bevogtigen: het overige vogt gaat door de waterbaatjes weder te rug in het bloed. (u)

Door

leert, en deze vliesjes of blaadjes kan men wel tot tien of twaalf toe separeeren

(r) De arterien in de huid verspreid geven na buiten zeer kleine takjes, die zo naauw zijn, datze geen bloed meer, maar dun water voeren; deze takjes eindigen in de *epidermis*, en maaken daar kleine *pori* of zweetgaatjes in groote meenigte, door welke de uitwaasseninge en het zweeten geschied; maar dat de arterien zweetklieren maaken, kan niet werden bewezen. De venen eindigen ook met zulke kleine takjes buiten in de huid, maaken *pori*, door welke van buyten na binnen verscheide vogten kunnen passeeren. De uitwaasseninge geschied, wanneer de arterien het bloed na de huid persen, en van het bloed een wateragtige stoffe door de kleine takjes en zweetgaatjes afscheiden, ende de venen met de arterien vereenigt, het bloed van de afscheiding overblyvende onder-tusschen weder gedung te rugge nemen.

(u) De klieren des huids, (*glandula sebacea* of *cutanea*) zyn niet op alle plaatzen in de huid; maar op die daar de grootte vreiving is, en daar de huid meerder bevogtigung van nooden heeft, als in het aangezigt, neus, by de geledingen, *anus* enz. ze zyn in de huid gelyk blaas:

Door de Zenuwen / werden daar ook veel Zenuw-
tepeltjes in de huid gemaakt / die het instrument
van het gevoelen zyn. (w)

25

Cap. VI.

blaasjes of als ronde lichaamjes; meest enkele; zeer klein: ze zyn dienstig, niet om het zweet af te scheiden, (dewyl dit de uiteinden der slag-aderen (*apices arteriosæ*) doen) ook niet tot inplantinge der hairtjes, dewyl op alle die plaatzen, daar de hairtjes zyn, doch geen kliertjes zyn te vinden. Ook niet tot voeding der hairtjes, dewyl nooit de klieren, maar de *arterien* alleen en altyd de deelen voeden; maar ze dienen, tot een Smeer, om de huid te bevogtigen, af te scheiden. Ziet, hoe de Autheur byna in alles hier mis heeft. Den grooten *Ruisch* heeft dit genoegzaam bewezen.

(w) De zenuwen in de huid als pyramiedjes buitenwaards loopende, en onder de *epidermis*, indienze hane vliezen hebben afgelegd, eindigende, noemt men ze zenuw-tepeltjes; die op de gevoeligste plaatzen, als op de einden der vingeren, in de holte van de hand en voet enz. in grooter menigte zyn als aan andere deelen, die niet zo gevoelig zyn; ze zyn alleen het instrument van het gevoelen.

NB Het Vet, (*pinguedo*) ook een bekleedzel, van onzen Autheur weg-gelaten; is gelegen aanstonds onder de huid, ende tusschen de huid en spieren, by, om en tusschen alle spieren en spieragtige draden, en ook eindelyk in de borst en buik; is een celluleus vlies (*membrana cellulosa*) byeen gevoegt van blaasjes of cellertjes vol vet, die aan malkander vast zyn, en een opening hebben uit de een in de ander, op dat het vet uit het eene blaasje in het ander kan passeeren; is voorzien met kleine *arterien*, die het vet afscheiden, en met *venen*, die het overvloedige weder te rugge nemen, eindigende in de holligheden der blaasjes. Zenuwen zyn hier weinig, om deze reden is het vetvlies ook weinig gevoelig; het vet dient als een smeer, om de omleggende deelen glad, vogtig en buigzaam te houden. Die hier voorgeven, dat het vet om het *cranium* niet te vinden is, die dwaalen al te veel

(x) Cap. VI. Van de deelen des Onderbuiks.

Vrag. **W**at is de penzzak of Peritonæum?

Antw. **W**at is een dubbeld vlies / komende agter van de werbelbeenen. Het bekleed den gantschen onderbuis / en besluit in zig alle dezselfs in-

ge-
veel, want het is klaar te zien, wanneer men het hoofd van de huid ontbloot. Het verschil is maar, dat om het *cranium* minder vet werd gevonden als om de andere deelen. Men stelt tweederley soort van vet, hard en week. Dit vet is noodzakeiyk van ieder Leerling te kennen, om dat daarinne verscheide sware gebreken voorkomen, als daar zyn *phlegmone*, absces, ulceratien, fistels, harde geswellen, *scatoma*, *atheroma*, meliceris, *vel fungus*, *ganglium*, verscheide *scirrhi*, ja zelfs kankers, alshoon men deze laatste altyd aan de klieren alleen heeft toegeschreven. Ook is de zitplaats van het *oedema* en *emphysema* alleen in het vetvlies te zoeken. Van meer andere toevallen daarinne voorkomende, by onkundige Genees- en Heelmeesters onbekend, zal ik maar swygen.

(x) *Algemeene onderstellingen van de Structuur en Weefzel aller deelen des Lichaams.*

Dat alle deelen onzes Lichaams uit vaste huizen en pypen zyn te zamen gezet, is in 't voorgaande gedemonstreert: maar hier willenwe nu aanwyzen, hoe dat de vaatjes klieren en vliezen formeeren, en deze wederom andere deelen, ende de vaatjes wonderlyk byeen gevoegt zonder klieren en vliezen, ook sommige deelen maaken, na een algemeene Regel: *alle deelen onzes Lichaams bestaan uit vaten, klieren of vliezen, of ook van alle drie of twee te gelyk.* 1. Het *Cerebrum*, *cerebellum*, *medulla oblongata* en *spinalis* met alle de zenuwen zyn componceert van zeer teere mergagige vaatjes, en bekleed met vliezen. 2. De oogen van vliezen, waarin zig de vogten onthouden. 3. De tong en *woula* zyn spieragtig van spieragtige vaatjes. 4. De longen van blaasjes en bloedvaten. 5. Het hert en *diaphragma* zyn spieragtig.

6. De

gewanden / als maag / darmen / scheid / lever / milt / nieren / blaas / enz. (y)

Vr. Heeft de Penszak geen processus, of scheuren?

Antw. In de Menschen vind men die niet / ten 3° tegens de order van des lichaams maaksel. (z)

Vrag. Wat hebje van het Net ofte omentum te zeggen?

Antw. Het neemt zyn oorsprong van de bodem

B 2

der

6. De slokdarm, maag, darmen, *omentum*, *mesenterium*, galblaas, waterblaas, *ureteres*, enz. vlijsagtig. 7. De lever, milt, nieren, *uterus*, *ovaria*, *testiculi* enz. zyn vaatagtig, niet van klieren. 8. De *glandulae parotidas*, *tonsilla*, *thymus*, nierdoosjes, *pancreas* enz. zyn van kleine kliertjes byeen gevoegt. 9. De beenderen en kraakbeenderen van beenagtige vliezen of blaadjes. 10. De spieren van spieragtige vaten. 11. Alle bloed- en watervaten kleine en groote, ende alle buizen van verscheide vliezen. 12. Alle vliezen weder van vaatjes. 13. Alle klieren zyn ook van verscheide soorten van vaatjes te samen gezet, bekleed met vliezen. Dusdanig heeft men een algemeen begrip van het maaksel of weefzel aller deelen, van welke we in 't bezonder zullen handelen in het vervolg.

(y) De houdende of uitwendige deelen van de onderbuik (*partes continentes*) zyn huid; vet; spieren; beenderen, als 5. wervelbeenderen der lenden, het *os sacrum*, *coccygis*, twee *ossa innominata*; kraakbeenderen der ribben; *diaphragma*; en de penszak, (*peritonæum*) dewelke het binnenste is van alle bekleedzels des onderbuiks. Van deze penszak gaat het buitenste vlies af, en geeft aan alle ingewanden van de buik een vlies, waarmede ze bekleed worden. Het heeft geen klieren, als de Autheurs onderstellen.

(z) Den Autheur denkt niet aan het *processus peritonæi*, dat de zaadvaten en *testiculi* omvat; ook niet aan het vlies van het *peritonæum*, welk de buik en het bekken van een scheid. Maar zo gaat het, wanneer men alle deelen niet regt heeft leeren kennen, ende geen regten grond in de Anatomie heeft gelegd.

der maag / rugge / mist / lever en kronkel darm : het spzeit zig ober de darmen / en gelykt een vlies / vol aderen / slag-aderen / waterbaten / sineerbruisen / en zenuwen. Ook vind men daar eenige klierjes in. En schynt gemaakt te zyn om het vet te ontfangen. (a)

Vrag. Bewyl de slokdarm met de maag een deel uitmaakt / wat valt daar van te zeggen ?

Antw. De slokdarm / ofte oesophagus is een buis of pyp / byna als een darm / beginnende in de mond met zeben spieren / die de spys omhelzen / en dezelve na de maag toe persen. Deze buis / zeg ik / gaat achter de strot langs door de holligheid der Borst / en zig door het middelrifst geboort hebbende / vereenigt met de linkermond van de maag. (b)

Vrag.

(a) De buik geopend zynde , komt ten eersten van alle de ingewanden ten voorschyn het net of *omentum* , onder het *peritonaeum* over de darmen uitgespreid ; het is een dubbeld vlies , een zak of beurs gelykende , met een opening van *winslow* , door welk het kan werden opgeblazen en met verscheide kleine niet doorgaande gaatjes ; is boven vast gehegt van voren onder aan den bodem van de maag , aan het *duodenum* en milt , en van agteren met het *pancreas* en *intestinum colon* ; daalt nederwaards tot aan de navel , of ook veeltyds onder de navel , of tot aan of onder het *os pubis* ; hangt vry van onderen ; is dienstig met zyn vettige stoffe alle ingewanden van de buik te bestieren , en glad , vogtig , en beweeglyk te behouden. De vetbuizen verspreiden zig hier als boomen met takken ; dierhalven blykt , dat dit *omentum* meesten tyd in de Navel - en Buik-breuk , en ook wel in de Liesschen - breuk kan uitvallen.

(b) De slokdarm (*oesophagus* of *stomachus*) boven wyd , en genaamt *pharynx* ; en verder na onderen nauwer ; gelegen agter of iets ter zyden van de lucht pyp , als *Heister* aanmerkt ; is vliesagtig , en verzien met verscheide bloedvaten , zenuwen en klieren ; loopt op de wervelbeenderen van den hals en rugge , door de linkerzyde des

Vrag. Uit wat deelen bestaat deze flokdarm?

Antw. Uit vliezen en spieren.

Vrag. Welke zyn die?

Antw. Daar zyn / heb ik gezagt / in 't begin zeven spieren; het eerste paar zyn des hoofds slok spieren, het tweede paar / de wiggebeens slok spieren; en het derde paar / des priemwysse uitsteekfels slok spieren. Ten lesten is 'er een spier die men de sluiters of sluitspier noemt / welke de flokdarm rontom omringt. (c)

De rokken sielt men gemeenlyk drie / alhoewel alles een deel is / en het eene zonder het andere niet wezen kan. De buitenste rok is van het borstholtes pleura genoemd herkomstig. Het middelste is vleesagtig / en is in der daad uit twee spieren bestaande / die met haar draaden malkanderen door kruiffen. De binnenste ofte derde rok is mede zeemwagtig / hebbende aan de binnenste zyde verscheide wollige draadjes vol kiertjes / die geduurig een bogt in de flokdarm doen uitsperren. (d)

B 3

Vrag.

des *diaphragma*, door derzelver spieragtige gedeelte, eindigende in de linker opening des maagen by continuatie.

(c) Van de *pharynx* of opperste gedeelte des flokdarms zyn zes paar spieren, die dezelve boven verwyderen, als 1. *glossopharyngæus*. 2. *mylopharyngæus*. 3. *pterygopharyngæus*. 4. *salpingopharyngæus*. 5. *cæphalopharyngæus*. 6. *stylopharyngæus*, alle haare benamingen (die Griekse zyn) hebbende van het begin en inplanting, en dan de ongepaarde driedubbele sluitspier *œsophagæus*, of *sphincter*, door welke de *pharynx* geslooten werd, *vid. Valsalva*. De Ouden hebben met *Galenus* maar drie paar en een ongepaarde getelt, als ook onzen Auteur doet.

(d) De vliezen of rokken (*tunica*) des flokdarms zyn klaarbykelyk vyf, 1. *tunica membranacea*, het binnenste, is vliesagtig, van de *pleura* herkomstig. 2. *musculosa* spiervezelige, uit lange en ringwysse of ook flekkenwysse spieragtige draden bestaande, ziet *Scheffer*. Door de-

Vrag. Wat is de maag voor een deel?

Antw. De maag is een zak om de spijze en drank uit de mond en slokdarm te ontfangen. Heeft twee monden / de linker hiet Stomachus, door welke de spijze inkomt / en de rechter hiet Pylorus of portier, door welke de spijze uit de maag in de darmen gaat. Haar figuur is als een Herders zakopp / is in de linker zijde onder het middelrifst gelegen / bestaat mede uit drie vliezen. De buitenste van de penszak / de middelste is vleezig en spierbeezelig / met verscheide draden over malkander loopende; de binnenste nu is zeenuwagtig / van binnen met een klierige rok bekleed / uit welke in de maag geduurig een vogt uitlekt: Bovenz heeftze aderen / slag-aderen en zeenuwen. (e)

Vrag.

ze werd de gantsche slokdarm vernauwt, en het eeten en drinken nederwaards in de maag geperst. 3. *Cellulosa*, of een teer vet vlies, gelegen tusschen de *membracea* en *musculosa*, en tusschen deze en de *nervea* en tusschen alle spieragtige draden; is dienstig met zyn vettige stoffe alle vliezen des slokdarms vogtig en buigzaam te houden. 4. *nervea* of zeenuwagtig, verzien van verscheide bloedvaten, zenuwen en ronde kliertjes, en van verscheide vliesjes weder gecomponeert; dient om eenige vogten binnen de slokdarm af te scheiden. 5. *villosa* (*crusta villosa*) het wollige vlies, is het binnenste en ruig, gelykende het afgeschore hair en een zeef, zeer teer, wit, dun en gevoelig; het wollige is van de uiteinden der bloedvaten, zenuwen en klierbuizen, die in de slokdarm een slymerige vogt gelyk het speekzel, doen geduurig uitsypereu.

(e) De maag (*ventriculus*) geplaatst tusschen de lever en milt, onder het *diaphragma*, in de linker *hypochondrium*, zo dat niet als den *pylorus* in de hertkuil (*scrobiculus cordis*) ordinair te staan komt; heeft twee openingen (*ostificia*) de linker, die de bovenste (*cardia*;) en rechter, of onderste (*pylorus*) in welken *pylorus* een be-
zonder

Vrag. Hoe veel darmen zynder?

Antw. De Ouden hebben 'er zes getelt / als daar zyn de twaalfvingerige, de nugterige, omgewondene, blinde, karteldarm, en endeldarm. Maar eigentlyk gesproken is het maar een pyp / en eene Darm: die men gehoegelyk in tweeën kan deelen / als enge en ruime; andere noemenze dunne en dikke, doch quaelyk / want deze dikke noemen / zyn niet dikker als deze dunne noemen / wanneer de dikke van hare band gescheiden zyn / en hare fronselingen / die de dikte maken / uitgerekt zyn. (f)

B 4

Vrag.

zonder klapvlies is, verhinderende den te-rug-loop der vogten uit de darmen in de maag; heeft vyf vliezen, gelyk de flokdarm, behalven dat het spieragtige vlies lankwerpige, byna ronde en nog andere vezelen heeft, die om beide de openingen rond lopen, om dezelve te sluiten, wanneer de maag vol spyze is; van dit spieragtige vlies heeft de maag een sterke t'zamentrekkende kragt. De arterien en kliertjes in de maag separeeren een dunne vogt, het speekzel gelykende, niet zout nog zuur, (*alkali* of *acidum*) dienstig tot verkoking der spyzen; de rimpelen (*rugæ*) ontstaan van de *tunica nervosa* en *villosa*, die veel langer zyn als de andere vliezen. De oneindige veel kwaalen gemeenlyk van onkundige Lappers en oude wyven aan de maag toegeschreven, moet men stellen alleen in de verbeeldinge van die luiden, die geen verstand nog oordeel van ziekten en derzelver oorzaken hebben.

(f) 1. Den twaalfvingerigen darm (*intestinum duodenum*,) begint van den *pylorus*, loopt een weinig opwaards, krom, nederwaards, en verder weder opwaards dwars onder de maag na de linker nier toe; heeft dikke re vliezen als de andere dunne darmen, is ook wyder, en by de linker nier iets geflooten, en verzien op het einde met verscheide rimpelen of klapvliezen (*valvulae conniventes*,) om dat de spyze, tot meerder verkoking, hierin als in de tweede maag mogt opgehouden werden, en met de gal en *pancreas*-sap naauwkeurig vermengt; ook

Vrag. Wat Vliezen hebben de Darmen?

Antw. Drie / gelyk de Maag en de flokdarm: het uiterfte van de Penszak. Het middelste is gemaakt

ook zyn hierin verscheide klieren (*glandula Brunneri*,) die geduurig in dit gedarmte het speekzel gelykende stof uitwerpen, tot meerder bereidinge der spyzen, gelyk in de volgende darmen de *glandula Peyeri* diergelyken sap afzonderen.

2. Den nugtere darm (*intestinum jejunum*) zo genaamt, dewyl weinig vogten daarin opgehouden worden, wengens de veele melkvaten, die de chyl gestadig wegnemen, en begint van het einde des *duodenum*; slikt hem zeer omgewonden, boven, om en ter zyden van de navel; eindigt, waar de klapvliezen verminderen in het *ileum*; is byna 12. à 16. spannen lang, na de verscheide Lichaa-men.

3. Den omgewonden darm (*intestinum ileum*,) 16. à 20. spannen lang; is gelegen onder den navel by de *ossa ilei* en *pubis*, onder in de buik; heeft weinig rimpelen; werd in den blinden darm aan de linkerzyde ingezet, aldus dat 't einde van het *ileum* in den blinden darm hangt, en formeert zodanig een groot klapvlies (*valvula Bauhini* of *valvula Tulpii*, ook *valvula coli* genaamt,) het welk belet, dat de drek uit de ruime in de naauwe darmen niet weder kan te rug lopen; dit gedarmte valt uit in de liefsche - breuken, gelyk het *jejunum* in de navel-breuken. Hier uit blykt, dat geen Clysteer in de dunne darmen kan passeeren, dewyl deze groote *valvula* het tegen houd; hoewel deze *valvula* lucht en rook uit de dikke in de dunne darmen kan doorlaten, als *Hippocrates* heeft aangemerkt.

4. Den blinden darm (*intestinum caecum*) is geplaatst by het regter *os ileum*, als een zak nederhangende, 3 à 4 vinger breed lang; hier by is een aanhangsel (*processus vermiformis*,) een Worm gelykende, in welke verscheide klieren zyn, die in den blinden darm een sleim afscheiden tot besmering der dikke darmen en drek; deze *processus vermiformis* nemen sommige voor den blinden darm aan, en is by sommige Menschen niet te vinden; hier

maakt han tweederley spiervezelen / de buitenste lang / en de binnenste rond. De inwendige rok is

B 5

300=

hier staat aan te merken, dat indezen blinden darm aan de linker zyde het *intestinum ileum* werd ingezet, en dat het *colon* boven daaruit ontstaat opwaards lopende; ende dat hierin het overblyfzel der verkookte spyzen lange stil staat, en in het *colon* bezwaarlyk opwaards klimt, vervolgens daar door in drek verandert.

5. Den karteldarm (*intestinum colon*) 5 tot 7 spannen lang; veel ruimer als de dunne darmen, is gelegen in den omtrek der dunne darmen; en wonderfaam gebogen, in verscheide lichaamen bezonder, edog meesten tyd zodanig, dat het begint boven uit den blinden darm by het regter *os ileum*, loopt opwaards onder den bodem van de maag, kromt hem; loopt weder nederwaards tot aan het linker *os ileum*, alwaar het zelve weder op- en dan nederwaards loopt, van gedaante als een Latynsche S, tot aan het *os sacrum* of 'tlaatste wervelbeen der lendenen, alwaar het eindigt by continuatie in den endeldarm, en is in zyn loop vastgehegt aan het regter *os ileum*, regter nier, galblaas, lever, maag, milt. linker nier, en linker *os ileum*, en zodanig belet, dat het niet kan nederzakken; is voorzien met drie spiervezelige banden, dewelke langs dit gedarmte loopen, het zelve afkorten, en de halvemaans-wyze groote klapvliezen formeeren; het vet, dat hier bezonder te zien is, dient, om dit gedarmte geduurig te smeerren, vogtig te houden en tegen den droogen drek te bewaren. De klapvliezen (die hier de grootste zyn van alle darmen,) en de wonderbare buiging van dit gedarmte dienen, op dat de onthoude stoffe niet te gauw mogt door passeeren. De vliezen zyn niet sterker in het *colon*, als in de dunne darmen, ook niet dikker, hoewel *Heister* hier het regendeel onderfelt. Maar dezelve schynen dikker te zyn, door dat 'er veele spierdraden zyn, die dat gedarmte verkorten. Merkt hier, dat het zogenaamde *Colic* niet alyd in dit *olum* haar zitplaats heeft, maar ook veeltyds in de dunne darmen.

6. Het *colon* regt op het *os sacrum* en *coccygis* langs loopende

zeemuwagtig / van binnen met een klierig dons bekleed. (g)

Vrag.

pende tot in den *anus*, noemt men den endeldarm of *intestinum rectum*; het zelve is byna drie vingeren breedte ruim en agt in de langte; in veel vet beslooten, en vast gehegt aan het *os sacrum* en *coccygis*, aan den hals van de blaas by Mannen, en aan de moederscheede by Vrouwen; heeft op het einde verscheide groote rimpelen dienende als klapvliezen, dat de *feces* niet te gauw uitloopen, ende drie spieren, als twee opligters (*levatoris ani*) die den endeldarm verwyderen en opligten, en een sluitspier (*sphincter*) om den *anus* weder te sluiten. Door deze spieren werd den endeldarm aan de beenderen van het bekken ook vastgehegt; ook zyn hier groote bloedvaten, (*vasa hæmorrhoidalia*) en klieren, die een slem geven. Dat 'er een menigte kwaalen aan dezen endeldarm voorkomen, die zomtyds door veel moeite te helpen zyn, moet een Leerling wel aanmerken. En dat de zaiven en plaister met het scheemes daar weinig vrugt toe kunnen aanbrengen.

(g) Alle darmen een canaal zynde, omtrent 40 spannen lang; hebben 5 vliezen, gelyk de maag en slokdarm, tusschen welke verscheide bloedvaten en zenuwen verspreid zyn; behalven, dat het spieragtige vlies van halfkringwyze en langwerpige draden geformeert is, welke zig afkortende, ontlaat een wormwyze beweging (*musculus peristalticus*,) tot afzondering des chyls dienstig; de ruiçhigheid komt van de *tunica villosa* van de uiteinden der slag- bloed- aderen, ende der zenuwen en melkvaten.

2. Het *duodenum* heeft slag- aderen van de *coeliaca*; 't *jejunum* en *ileum*, de *arteria mesenterica superior*; 't *caecum* en *colon*, de *mesenterica inferior*; het *rectum* de *hæmorrhoidalis*. De bloed- aderen zyn in alle van de poortader, en de zenuwen van het *par vagum* en *intercostale*.

3. De slag- aderen (*apices arteriosi*,) en klieren scheiden een stoffe af binnen de darmen, dewelke niet zuur nog zout, (*acidum* of *alkali*,) maar byna zonder smaak en van

Vrag. Lekken daar geen zappen in de Darmen?

Antw. Ja / want in alle de Darmen lekken vogten uit die klierige dons : en in de twaalvingerige darm spert de gal / en het succus pancreaticus. (b)

Vrag. Zyn 'er geen klapbliezen in de Darmen?

Antw. Ja / in 't begin van de harteldarm heeft men een rond bleezig klapblies / en voorts die gantsche darm door / zyn eenige klapbliezen / die door een band gemaakt werden / want de band veel korter is als de Darm / waardoor de Darm gefronstelt werd / welke fronselingen zig als klapbliezen vertoonen.

Diergelyke fronselingen / ofte halvemans klapbliezen / heeft men meede in de enige Darmen : op dat de gyl en drek niet te schielyk zonden afloopen.

Vrag. Is 'er niet iets dat de Darmen in oyder houd / op datze niet door haar langte in makhanderen zouden werren?

Antw. Ja / want het Darmscheil / zynde een dubbeld vlies van de Panszak / in 't midden van de Darmen gelegen ; houdze alle in oyder ; want alle de Darmen zyn daar rontom aan vast. (i)

Vrag.

van natuur als het speekzel en de sap in de slokdarm en maag, somtyds zoutagtig, van smaak als het gemeene zout.

4. De dunne darmen scheiden de chyl van de verkookte spyzen ; de dikken veranderen het overblyfzel in drek, en drukken ook iets in de melkvaten, en beide verkoken ze verder, wat in de maag niet genoeg waar vermurft en gekookt.

(b) De *succus pancreaticus* is gelyk het speekzel en darmen-sap ; de gal is niet zuur, nog zout, maar olyagtig.

(i) Het darmscheil (*mesenterium*,) een dik dubbeld vlies van het *peritonæum*, tusschen welk een vetvlies met veel vet, gelegen in het mitte der darmen ; begint van de

Vrag. Heeft dit scheid anders geen gebruik?

Antw. Ja Want het is een instrument om de bloed- en melkvaten/ als ook eenige klieren / t'onthouden.

Vrag. Wat zyn melkvaten?

Antw. Dat zyn dunne en spye vaatjes / vol klapvliesjes / en deze zyn tweederley / de eerste loopen van de darmen na de klieren van het scheid / alwaar dezelfs melk met de lymph van de lever vermengt / die uit de klieren door een tweede soort van melkvaten / na de gylbak haar melk ofte gyl brengen / om allengskens door de gylbuis in de ondersteutelbeens-ader zig by 't bloed / dat na het herte loopt / te mengen. (k)

Vrag.

de drie bovenste wervelsenderen der lendenen; is lang omtrent drie ellen; eindigt aan de darmen, die viermaal grooter zyn, als aan het *jejunum*, *ilcum* en *colon*, en rondom dezelve lopende, geeft het buitenste vlies aan dezelve; maar het *duodenum caecum* en *rectum* zyn niet vast aan het zelve; is vol van ployen; de bloedvaten zyn, die na de darmen toe lopen, boogsgewyze verspreid; de bloedvaten, zenuwen van het *par vagum*, en *intercostale*, melk- en watervaten, en de klieren zyn gelegen in het vet tusschen de verdubbeling der vliezen; het gedeelte aan de dunne darmen noemt men *meseraum*, en dat aan het *colon*, *mesocolon*.

(k) 1. De melkvaten (*vasa lactea* of *chylifera*,) beginnen van binnen de darmen, van de *tunica villosa*, op alle punten, maar inzonderheid na het *mesenterium* toe, met zeer kleine en zig te samentrekkende mondekens, (*sphincteruli*,) om te beletten den ingang der dikke of scherpe stoffe; de takken zyn in 't begin ontelbaar en zeer klein, maar zy lopen verder t'zamen in grootere takken, en deze weder in grootere tot aan de klieren. Sodanige hebben de naamen van *vasa lactea primi generis*, of eerste soort van melkvaten by de dunne en inzonderheid by het *jejunum* in groote menigte, maar by de

Vrag. Wat is de gvl ofte melk?

Antw. Dat is een sap / 't welk in de maag en darmen uit de spijze gemaakt is / en door een wazingende

de dikke weiniger. Van deze klieren komen andere ontelbare melktakken, die zig vereenigen in nog grootere takken, dewelke eindelyk eindigen in de chylbak; deze noemt men (*vasa lactea secundi generis.*) de tweede soort van melkvaten, die zyn grooter als de eerste, doch weiniger; ze hebben halvemaanswyze dubbelde klapvliezen (*valvulae semilunares,*) in groote menigte, omtrent een duim van malkander, hoewel niet zo veel als andere watervaten, die beletten, dat de chyl niet weder mogt te rug lopen in de darmen. Den *Afellius* heeft de melkvaten in het Jaar 1622. ten eersten getoont, en bewezen, datze de chyl uit de darmen opnemen; maar wanneer alle chyl uit de darmen reeds weg is, voeren de melkvaten water, en zyn gelyk de watervaten, die geknoopte draden gelyken. Merkt hierby, dat het eene overgroote dwaasheid in het denken is, dat de oude Schryvers kennisse van de melkvaten zouden gehad hebben. Ik zegge, ze hebben niets daarvan geweeten.

2. De chylbak (*cisterna chyli,*) gelegen op de lichen der bovenste wervelbeenderen der lendenen, een weinig meer na de linker zyde toe, onder de *aorta* en linker niervaten; is gelyk een zakje, en is het begin van de chylbuis; in deze bak werd de chyl uit de melkvaten, en de *lympba* uit de watervaten van alle ingewanden des buiks en van de voeten geduurig gevoert.

3. De chylbuis of borstbuis (*ductus thoracicus* of *chyliferus,*) zeer teer; loopt van de chylbak by continuatie opwaards, tusschen de *aorta* en *vena azygos*, iets ter zyden der wervelbeenderen van de rugge, enkel of dubbelde, tot in de linker *vena subclavia* en somwylen in de regter, alwaar dezelve met twee halvemaanswyze klapvliezen geslooten werd; is een stroo dik; en vol van dubbelde klapvliezen, gelyk de melkvaten, die de chyl helpen opklimmen; is van *Pecquetus* als den vinder van deze chylbuis Ao. 1691. ten eersten regt onrdekt, en datze de chyl van de melkvaten in de *vena subclavia* voert.

4. Ver-

bewegingen uit de darmen in deze melkvaatjes geworpen werd' (1)

Vrag. Wat zyn de klieren in het schell?

Antw. Het zyn de uit-einden der melkvaatjes / en misschien ook van de slag-aders en waterdaten der lever / die wonderlyk door een getooelt en gedraait leggen / en met mallianderen een klierig lichaam vertoonen: waar van de grootste klier het Pancreas Anselii genoemt wert; sountyds is 'er een groote klier/

4. Vervolgens blykt het, dat de chyl werd gebragt van de darmen, en voornamentlyk van de dunne, in de *vasa lactea primi generis*, van deze in de klieren (*glandula meseraica*;) hieruit in de *vasa lactea secundi generis*, van daar in de chylbak, *ductus thoracicus*, en *vena subclavia*, en verder door de *vena cava* na de regter holte des herten. Ook werd een gedeelte van de chyl opgenomen van de *venæ meseraicae*, en gebragt door de poortader in de lever, en van daar in de *vena cava* en de regter holte des herten, gelyk het andere, inzonderheid geschied dit by bejaarde, in welke de klieren des darm-scheils vergaan, als *Ruisch* aanmerkt, en by Vogelen, in welke geen melkvaten te vinden zyn, gaat de chyl alleen uit de darmen door de *venæ meseraicae* na de lever, en verder.

5. De oorzaken van zodanigen loop des chyls zyn, de te samentrekking en klapvliezen der darmen, het ademhalen, de klapvliezen, de te samentrekking der melkvaten en chylbuis, het kloppen der omieggende slag-aderen, den aandrang der vogten van agteren enz.

(1) De chyl (*chylus*) of mek, is een zeer dunne, wit en de melk gelykende sap, uit de darmen, van de bereide spyzen uitgedrukt; is een mengzel van spys; drank; speeksel; van de sap des slokdarms, maagen, *pancreas*-darmen; van de gal enz. welke vogten alle in de maag en darmen te samen vloeyen, zig vermengen, vereenigen en verdunnen, opdat de alledunste en fynste stoffe daarvan door de melkvaten kan penetreeren, die men dan de chyl noemt.

klier / en somtyds een middelmatig / en verscheide kleine rontom. (m)

Vrag. Wat verstaat gy door Pancreas?

Antw. Sekere groote klier / die uit meenigte kleine klierpjes bestaat / gelegen onder de maag / hebben- de zyn uiterste vlieg van het peritonæum, ofte pens- zak / is vast aan het onderste van het net / en het bovenste van het scheid / aan de twaalfvingerige darm / miltvaten / enz. binnen in zyn lichaam loopt een buis / in welke alle klierpjes haar vogt laten loopen / welk vogt in de twaalfvingerige darm loopt. Voorts met aderen en slag-aderen / als ook zenu- wen begaast. (n)

Vrag.

(m) De klieren des darmscheils (*glandula meseraica*,) zyn verscheide, kleine en groote; op verscheide plaat- zen des darmscheils; maar by Honden is maar een gtoote klier *pancreas Asellii* genaamt; ze zyn bezondere lichaamtjes, maar niet van de uit-einden der melkvaten, ook niet geformeert van watervaten der lever, dewyl alle deze maar eindigen in de klieren; maar bloedvaten en zenuwen met elkander wonderbaar vereenigt en met vlietsjes bekleed, formeeren een ieder klier. Ze dienen om de chyl meer te verdunnen en verder voort te dryven.

(n) Het alvees-klier (*pancreas*) is een veel dubbelde groote platte langwerpige klier, van verscheide kleine klierpjes te samen gezet, (is een *glandula conglomerata*;) loopt langs het *duodenum* agter onder de maag na de milk toe, daar op de maag als op een kussen rust; vast aan het *duodenum*, *mesenterium*, net en milt; is omtrent 9 duim lang, 12 breed en 1 dik; is enkelid by Menschen, en van figuur als een honds-tong, by sommige beesten byna in tweeën verdeelt; neemt verscheide slag-aderen van de *coeliaca*, die het *pancreas*-sap door de klierpjes af- scheiden; en venen van de *splenicu*, het bloed te rugge voerende; en zenuwen gelyk alle ingewanden des buiks van het *par vagum* en *intercostale*, ende heeft een buis, (en- kele of dubbelde) (*ductus excretorius* of *pancreaticus*,) van

Vrag. Wat is de lever?

Antw Een ingewand des onderbuiks in de regter zyde gelegen / bloedrood van koleur / van buiten met de penszak bekleed / boven op rondagtig / en aan de binnenste zyde hol / met eenige quabben / doch in de beesten meer dan in de menschen : is aan de penszak van agteren / en boven aan het middelrifst vast / en van boogen aan het navelvat. (o)

Des

van *Mauricius Hoffman* en *Wirsungius* ontdekt, geplaatst in het midden van het *pancreas*, een stroo dik, gelykende een boom of bloed-ader, daarin zeer veele takjes van de kleine kliertjes te samen schieten. Deze *ductus pancreaticus* eindigt meestentyd met de *ductus cholidochus* vereenigt, door een schuinze opening 4 of 5 vinger breed onder den *pylorus* in den twaalfvingerigen darm; hoewel den *ductus pancreaticus* en *cholidochus* somwylen besonders by eenige beesten door twee besondere openingen eindigen. Door deze klier werd veel dunne, wateragtige en het speekzel gelykende sap (*succus pancreaticus*) afgescheiden, dewelke niet zuur nog geen alkali is; sypert geduurig, en inzonderheid wanneer de maag vol is, in het *duodenum*; de gal word in deze sap gelyk de zeep in warm water opgelost tot veel gebruik.

(o) De lever (*hepar* of *jecur*,) het grootste en zwaarste ingewand des buiks, in het regter *hypochondrium* onder het *diaphragma* gelegen en van de regter onwaare ribben geheel bedekt en bewaart (opdat alle uiterlyk geweld niet op de lever maar op de ribben mogt aankomen.) Zyn omtrek is omtrent van de wervelbeenderen tot aan het *sternum* en beneden tot aan de punten der kraakheenderen der ribben; is vast aan het *diaphragma* (waaraan de lever hangt, datze niet mag nederzinken,) door een breede band (*ligamentum latum*) en door een besonder vlies van het *peritonaeum*, en aan de navel door een ronde band (*ligamentum rotundum*) dewelke te vooren de *vena umbilicalis* is geweest, daar aan veel vet is, tot bevochtiging der lever enz. De kwabben (*lobi*) zyn by beesten maar niet by Menschen

Dezelfs weeffel beftaat uit een meeningte vaten
van de poort-ader en holle ader / als ook van een
C slag-

ſchen te vinden , want by deze zyn maar eenige inſny-
dingen (*incifura*;) van buiten na de ribben toe is ze rond,
effen en glad , en van binnen na de maag en darmen
toe oneffen en hol , met een groote verhevendheid , daar
de poort-ader haare benaaminge van heeft ; is omkleed met
een dun vlies van 't *peritonæum* , gelyk alle andere inge-
wanden van de buik ; ze heeft een slag-ader van de *ca-
liaca* genaamt *arteria hepatica* , of ook ſomwylen van de
arteria diaphragmatica of van de *mesenterica* , door de ge-
heele lever verſpreid , tot voedinge derzelve , die een
gedeelte bloed in de lever brengt , het welk van de *vena
hepatica* wederom in de *vena cava* werd te rugge gevoert ;
heeft , behalven deze reeds gemelde , noch andere groo-
tere bloedvaten , als 1. de poort-ader (*vena portarum*)
die , gelyk een slag-ader , al het bloed van alle ingewan-
den des buiks na de lever toe brengt , (waar van we in
het vervolg breder zullen ſpreken) en met ontelbare
takken door de geheele lever verſpreid , van welke tak-
ken ſommige eindigen in de takken der hol-ader met el-
kander in de lever vereenigt. 2. Veneuſe takken van de
hol-ader (*vena cava*) met oneindige takken ook door
dezelve verſpreid , die al het bloed van de lever na 't
regter hert toe voert ; maar zommige takken der poort-
ader , die ten leſten zo klein en naauw zyn , datze geen
bloed meer voeren , ook door de geheele lever ver-
ſpreid , noemt men *pori hepatici* of *pori biliarii* , de gal-
buizen of galgaten , die van de poort-ader eene zeer ſy-
ne water- en galagtige ſtoffe opnemen , lopen te zamen
in grootere takken , en deze leſten in een leverbuis
(*ductus hepaticus*) van de lever aan het *duodenum* uitge-
ſtrekt , die in dit gedarmte of in de galblaas alle afgeſchei-
de gal van de lever voert. Alle deze gemelde bloed- en
en galvaten , indienze in de lever ingaan , zyn noch om-
kleed met een bijzonder vlies of rok , genaamt *capsula
Glissonii* , die op 't aldereerſt van *Gliffonius* is ontdekt.
Hier

slag-ader / watervaten / galpypen / en een menigte kleine kliertjes / in welke de gal uit het bloed gescheiden wierd / en door verscheide pypen na de galblaas en leverlepper gaat. (p)

Vrag.

Hier uit blykt, dat de poort-ader door haar feinste takken de gal van 't roode bloed afscheid; en dit is iets bezonders; want 'er is geen bloed-ader in 't geheele lichaam, dewelke eenige vogten zoude afscheiden, (inzonderheid in den ordinaar gezonden stand) want alle afscheiding van vogten geschied anders door de slag-aderen, maar al hier door de *vena portarum*; watervaten zyn hier weinig; ook niet veel zenuwen, daarom ook de lever min gevoelig is.

(p) Uit de voorgemelde bloedvaten met byeenkomst per zenuwen en watervaten, wonderzaam onder mal-kander gemengt en vereenigt, werd de lever geformeert, als *Ruisch* ten eersten heeft bewezen; maar dat de lever ook van kleine kliertjes zy te zamen gezet, als den grooten *Malpighius* wydlopig verhaalt, kan niet door het enkeld aanschouwen, noch door het vergrootglas, noch door inspuiten klaarblykelyk werden ontdekt. Want de rondwerpige lichaamtjes (*corpuseula sphaeroides*) die zig in sommige levers vertoonen, zyn niet in alle, inzonderheid in de gezonde; maar wel in zieke te vinden, ze zyn ook geen klieren. De Ouden meenden, maar zonder fundament, dat de lever van een coaguleerd bloed aan de bloedvaten aangeziet waar ge-componenteert, en noemden het *parenchyma*.

Not. Hieruit blykt, dat de lever maar alleen dient, om de gal af te scheiden, en niet om uit de chyl bloed te maken, als de Ouden geleert hebben: dat geen klieren, maar de uiteinden per poort-ader de gal afscheiden: ende dat de lever van vaten en niet van klieren te zamen geweeft is. Zeer veele kwaalen zyn in oude tyden, en nog, met ontget aan de lever toegegeschreven. Ook zyn 'er veele leverkwaalen, die ten onregte door het domme volk der Barbiers en Apothekers aan de borst werden

toc.

Vrag. Wat verstaat gy doo? galblaas en lever-
leyder.

Antw. De galblaas / is een zakjen / dat aan de holle
zyde van de lever hangt / het welk zyn gallig voegt/
doo? eenige buisjes uit de lever ontfangt / en dezelve
op zyn tyd in de twaalfvingerigen darm uitlooft : dit
zakjen heeft van buiten zyn vlies van het perito-
næum, van binnen is het vleezig en de binnenste rok is
semtruagtig / en met verscheide kiltertjes bekleed.

De leverleyder, ofte ductus hepaticus, is een an-
der vat / dat van alle oorden des levers zyn getal
krygt / en zig in de ypp van de galblaas voegt /
makende een gemeenen ductus ofte buis / welke in
de voozuemde darm eindigt / in welke zoo van de
galblaas als van deze buis de gal gebragt werd. (q)

¶ 2

Vrag.

toegeëigent, gelyk de inflammatie en absces der lever
zyn, die, gelyk een *pleuris* met zyde-pyn en koors ver-
zelt werden.

(q) De galblaas (*vesicula fellea sive cystis*) is een zakje
van groote en gedaante als een hoender-ey; hangt vast
aan de holle zyde der lever door een gemeen vlies van
de penszak en door eenige vaatjes; aldus gelegen tusschen
de lever en de maag ende den karteldarm, dierhalven
ook de maag indien ze vol is van spyze, de galblaas
drukt, en de gal daar uitperst in het *duodenum*: maar de
maag van de spyzen ontlast zynde, vergadert de gal in
de galblaas, en werd, in die tusschentyd, zo lange de
maag leedig is, daar in opgehouden, verder bereid,
verdikt en bitter; ze heeft 5 vliezen, gelyk de darmen,
ende 1. het spieragtige bestaat uit dwarsle, regte en
schuinse spiervezelen, en geeft sommige draden aan den
hals van deze blaas, die om denzelven loopende, dienen,
als een sluitspier, (*sphincter*), om de galblaas te sluiten,
op dat de gal eenige tyd in de galblaas, tot meerder be-
reiding, wierd opgehouden. 2. Het binnenste vlies *ner-
vea* of *rugosa*, 't ruige, is voorzien met een menigte uit-
cin-

Vrag. Verhaalt my eens de inwoztelingen van de poort-ader?

Antw.

einden der slag-aderen (*arteria cystica*) die in de holligheid der galblaas eindigen en een galagtige stoffe afscheiden, ende der bloed-aderen, die het feinste wateragtige uit de galblaas weder te rugge nemen. Gevolgelyk werd een gedeelte van de gal van 't binnenste vlies der galblaas afgescheiden: maar 't grootste gedeelte van de lever; en gebragt in den leverlyder, (*ductus hepaticus*) en uit deze door den galblaaslyder (*ductus cysticus*) te rugge in de galblaas, hoewel by Beesten eenige kleine korte buisjes, *ductus hepatico-cystici* of *radices fellae* genaamt, uit de lever van de takjes der poort-ader in de galblaas ook iets brengen. De galblaas de gal eenige tyd geprepareerd en opgehouden hebbende, brengt dezelve, ten tyden de maag van spyze vol is, door den *ductus cysticus*, in den gemeenen galbuis (*ductus cholidochus*) en deze in het *duodenum*, dewyl deze buis met de *ductus pancreaticus* vereenigt, schuins tusschen de vliezen van het *duodenum*, omtrent een duim langs loopende, doorboort 't binnenste vlies, en eindigt, met eene opening 3 of 4 vingere breed onder den *pylorus* in den gemeldendarm.

Not. 1. De gal (*bilis*) is tweederley, *bilis hepatica* en *bilis cystica*. De *bilis hepatica* is een dunne wateragtige het speeksel gelykende vogt, byna zonder reuk, smaak en couleur; vloeit geduurig van de lever door den *ductus hepaticus* en *cholidochus* in het *duodenum*; dient, gelyk het *pancreus*-maag- en darmen-sap, om de spyzen te verdunnen (*dilueeren*.) De *bilis cystica* in de galblaas uit de voorrige meest bereid, en door de warmte en rust verandert; (gelyk alle zoete olyen door een zekere graad van warmte en door de rust, binnen de tyd van 24 uren, in eene bittere stinkende gallige stoffe veranderen) is zeer bitter, geel en olyagtig; bestaat uit oly, zout, sleim en water. met elkander naauwkeurig vermengt; dient als een zeep, om de vette deelen der spyzen met de wateragtige sappen te vermengen, de spyzen te

ver-

Antw. Zy is geplaatst in den onderbuis / wortelt zig in de lever met verscheide takken / die deszelfs gantsche substantie doorz wandelen ; ook kragt de galblaas daar een takje af / voorders daalt zie met haar stam nederwaarts en voorziet de maag / de milt / pancreas, het net / darmstreek / darmen / enz. met zyn takken / die alle uit desselfs stam voortkomen. (r)

Vrag. Wat is zyn pligt ?

Antw. Het bloed uit de maag / lever / darmen en andere onderbuis deelen / tot in de lever te brengen / op dat de gal van de galstertjes daar afgescheiden werde. Voorders loopt het bloed uit deze poort-ader / door de holle ader na het herte toe.

Vrag. Wat is de milt ?

¶ 3

Antw.

verdunnen, en als een natuurlyke purgatie dagelyks de darmen tot afgang te prikkelen.

2. De gal vloeit niet natuurlyker wyze in de maag : maar werd wel door groote persing der spieren des buiks en des *diaphragma*, in het braken, uit de galblaas in het *duodenum*, en daaruit door den *pylorus* in de maag gedrukt, en anders niet. Want die bitterheid, die somtyds uit de maag in de mond opsteigt, is geen waare gal, maar het olyagtige der spyzen, dat door de warmte en rust is bedorven en bitter geworden. Ook komt de boosaardigheid van de mensch uit de gal niet voort. En dat de eene mensch boosaardiger is als den anderen, komt ook uit de meerderheid van gal niet. Ook kan de zagtzinnige zoo veel en groote gal hebben, als de kwaadaardige. Dat men een duij zonder gal noemt is een fabel. De meenigte galzicktens is heden ook zo groot niet, als wel in voorige tyden. Want na veele ontdekkingen van vernuftigen werden de verdichtzelen allengskens afgeschafft.

(r) Van de poort-ader en deszelfs takken zullen we in 't vervolg byzonder handelen.

Antw. Een lichaam gelegen in de linker zyde agter de maag / aan het middelrif / en niet door de penszak vastgehegt en bekleed. Van koleur rood / somtyds lootberwig ; langwerpig / heeft slag-aders / doort-aders / zenuwen en watervaten ; de milt is anders een lozig lichaam vol vliezige blaasjes en celletjes / daar het bloed door loopt. Zy heeft ook menigte kliertjes binnen zig / welke dienen om een lympha van het bloed te scheiden / en door de watervaten in de galbak te brengen. (s)

Vrag.

(s) De milt (*splen* of *lien*) veel kleiner als de lever; van coleur donker-rood; van gedaante somtyds als een tonge; geplaatst aan de linker-zyde van de maag iets agterwaards; beslooten en verwaart van de linker onware ribben; de holle zyde staat na de maag, en de ronde na de ribben toe; is vast aan de maag door de korte bloedvaten (*vasa brevia*) en aan het *diaphragma*, *omentum*, *pancreas* en linker nier, door een vlies van de penszak; ze is ordinair klein, maar somwylen zeer groot en *scirrbeus*; de substantie is vatagtig van een slag-ader (*arteria splenica*) afkomstig als een tak van de *coeliaca*, en van een bloed-ader (*vena splenica*) een tak van de *vena portarum*, dewelke met oneindige takjes door de geheele milt verspreid dezelve uitmaken; de celletjes, tusschen de einden der slag- en bloed-aderen by Kalveren, zyn niet by Menschen te zien; ook zyn hier geen klieren daar van de milt zoude gecomponeert zyn, door naauwkeurig onderzoek te ontdekken; ook heeft de milt vercheide zenuwen, daar door dezelve doch weinig gevoelig; en ook watervaten, die na de chylbak lopen; is omkleed van een enkeld vlies van de penszak; ze verdunt, als geduurig van 't *diaphragma* gedrukt, een gedeelte van 't bloed, brengt 't na de lever, vermengt het met 't dikkere bloed, dat van de ingewanden des buks wederkomt in de lever, op dat zulks bekwaamer mogt door de lever passeeren, geen *obstructie* verwekken, en de gal veiliger doen afscheiden. Edoch

Vr. Weet gy een verhaal van de nieren te maken?

Antw. Ja. Daar zynder twee / in elke zyde des onderbuiks een: ze gelphen wel een boon / hebben slag-aders van de stam der groote slag-ader / en aders van de stam der holle ader. Van buiten met de penszak bekleed. Bestaat uit een meenigte pypjes / die van den omkring / na het midden na eenige kluertjes loopen / in welke de pis werd afgescheiden / dese pis loogt dan door pypjes in een bliezige hol- ligheid / datmen het bekken noemt / dat aan de hol- le zyde van de nieren is. (r)

¶ 4

Vrag.

is te bemerken, dat zo wel by Menschen als Beesten, de milt, zonder schaaden of verlies van leven, is weg- genomen, gelyk ik zelfs hebbe gedaan, toen ik op de Academie in *Wittenberg* studeerde, aan een Hond, in 't Jaar 1725. in den Winter, dewelke den volgenden Zo- mer daarna, noch vier jongen heeft geworpen, en ik hebbe byna geene verandering na die tyd, aan dezelve kunnen waarnemen. Dierhalven volgt, dat het eene onnozele onkunde is, dat men voorgeeft, de milt steekt, wanneer tuschen de ribben en het *os ileum*, aan de lin- ker zyde eenige pynen voorkomen; indien de milt veel hooger is, en het *intestinum colon* hier gelegen, waar in deze pynen te zoeken zyn, 't zy dan, dat de milt ver- groot en *scirrheus*, van zyne ordinaire plaats, neder- waards geweken, en als dan is dezelve zonder alle py- nen en gevoel. Gelyk ik voor eenige jaaren een groote milt van zes ponden in het *pelvis* by een Vrouw hebbe gevonden. Eindelyk de waare nuttigheid van de milt is wel om bloed van de maags-bloed-aderen te ontfangen. Het is ook een fabel dat de milt de swarte gal zal af- scheiden, daar van in voorige tyden zo veel ge- droomt is.

(r) De nieren (*renes*) twee langwerpige roode inge- wanden, als instrumenten om de pis af te scheiden; 5 a 6 vingeren breette lang, 3 breed en anderhalf dik; zyn ge-

Vrag. Waar blyft dan deze pis?

Antw. Dan elke nier loopt tuffchen de verdubbe-

luis

gelegen, buiten het *peritonaeum*, aan de twee onderfte onwaare ribben, ter zyden der lichaamen der bovenfte wervelbeenderen der lendenen, naaft aan en onder het *diaphragma* (de eene fomwylen hooger als de andere) zodaanig, dat de holle zyde, daarin de bloedvaten en water-lyder ingaan, na de lichamen der wervelbeenderen, en de ronde na buiten toe staat; ze zyn van gedaante als een boon; vast aan de onderfte ribben; lenden, niervaten, water-lyders, karteldarm en nierdoosjes, ende los en zachte rondom beflooten in veel vet, met een eigen vlies omkleed; werden geduurig, in het aaflemen, van het *diaphragma* en de omleggende ingewanden des buiks gedrukt en bewogen, waardoor de pis veiliger werd afgefcheiden en de generatie van een fteen verhindert; een ieder nier heeft een groote slag-ader (*arteria emulgens five renalis*) van de aorta, die zig verdeelt in vier, vyf of meer takken, dewelke zig verspreiden met oneindig veel takken door het buitenfte gedeelte der nieren, 't barftagtige (*substantia corticalis*) genaamt, van dewelke wederom kleinere worm- of slangsgewyze takjes, die noch bloed voeren en met zeer fyne *veneufe* takjes vereenigt, die het bloed van de afcheiding van de pis overblyvende te rugge nemen, hervoorkomen, die wonderzaam door elkander zyn gevlogten, en ten leften zo naauw werden, datze geen bloed, maar een wateragtige ftoffe van het zelve aannemen. Deze slangsgewyze *arterieufe* takjes veranderen eindelyk by continuatie in zeer fyne pisbuisjes (*tubuli urinarii Bellini* of *fistulae renales*) dewelke buisjes alleen in het binnenfte der nieren 't hutzige (*substantia tubulosa*) genaamt, oneindig veel zyn, die door de slag-adertjes afgefcheidene pis aannemen; maar veel van deeze pisbuiszen vergaadt zynde, formeeren pyramiedsgewyze lichaamtjes, en eindigen in 7. 8. 9. 10. 11. 12. niertepeltjes (*papilla renales*) en deze tepeltjes eindigen ieder met ver-

fcheide

linge van de penszak een buis / die men in 't grieksch
ureter noemt; zijnde aan het bekken van de nier
vass

¶ 5

scheide kleine gaatjes in 7. 8. 9. 10. 11. 12. besondere
vliezige buizen van het bekken (*tubuli pelvis*) een ieder
buis daar van een tepeltje omvattende. Deze buizen *tubuli pelvis*
zeer kort zynde, schieten te samen in drie
grootte buizen, dewelke uitgespannen zynde formeeren
een kleine platte vliezige holligheid, het bekken (*pelvis*)
genaamt, die zeer gevoelig met veel vet en van binnen
met slem voorzien, de pis van de gemelde buizen vergaa-
dert, onthoud en in de waterlyder (*ureter*) verder brengt.

Hier uit blykt, dat de pis alleen door de fynste takjes
der slag-aderen van het roode bloed werd afgescheiden,
als *Ruyfch* wel getoont heeft. Want kliertjes, die de pis
zullen afscheiden, als *Malpighius* en andere willen, kun-
nen niet gedemonstreert werden; hoewel by ongebo-
re Kinderen en ook by sommige Dieren, de nier uit veel
stukken, de klieren op 't oog gelykende, bestaat.

Not. 1. Verscheide takjes van de nier-slag-aderen loo-
pen door de geheele nier, die tot voeding 't bloed daar-
na toe brengen, van 't welke veel *lympha* afgaat door de
watervaten na de chylbak; besondere *venen* brengen dit
bloed weder te rugge.

2. Al het bloed, van de slag-ader in de nier gebragt,
werd weder geduurig weggenomen van ontelbare *venouse*
takjes, door de geheele nier verspreid, afkomstig van een
grootte bloed-ader (*vena emulgens*) zynde een tak van de
vena cava.

3. Ook loopen 'er verscheide zenuwen van de *plexus*
renalis, uit het *par vagum* en *intercostale*, door de gantsche
nier, waardoor de nieren zo gevoelig zyn, en met andere
deelen zo grootte gemeenschap of communicatie hebben.

4. Het bekken, in de nier, aan de holle zyde geplaatst,
allenskens nauwer, verandert by continuatie in de pis-
lyder (*ureter*) by ieder nier een; dewelke is een dikke
sterke vliezige buis of canal, te zamen gevoegt van drie
vliezen. 1. Van buiten van een vlies van de penszak. 2.
Van een spiervezelig in 't midde, 't welk zig kan sterk en
nauw

vast vereenigt / in welke de pis uit de nieren in het bekken loopt.

Vrag. Wat is de blaas?

Antw. Een vliesagtige holligheid tusschen de darmbeenen / en den endeldarm geplaatst / aan welkers zijden deze pisbuizen schuin werden ingeplant / waar door de pis tot in de blaas toe loopt / en aldaar zo lange bewaart werd tot ze op haar tijd moet uitgeloost werden. (u)

Vrag.

naauw toe trekken, en is met een teer *celluleus* vlies voorzien. 3. Van binnen van een zenuwagtig (*nervosa*) met klapvliezen voorzien, aan welke zig van binnen geduurig een sleim van de kliertjes aanzet, tegen de scherpe pis. Door deze vliezen verspreiden zig veel *arterien*, *venen* en *nerven*, daarom ook de *ureter* zo gevoelig is; loopt onder het *peritoneum*, iets gebogen, tot onder en agter in de waterblaas, omtrent twee vingeren breedte van deszelfs *sphincter*, en (een ieder twee vingeren breedte, van een ander) doorboort het buitenste vlies van de waterblaas, en een vinger breed tusschen de vliezen lopende, doorboort (als een rond langwerpig lichaamje) het binnenste vlies, en eindigt met een kleine opening in de blaas. Dierhalven de waterblaas van de pis vol en opgespannen zynde, drukt het einde van den *ureter* te zamen, dat geen pis uit de blaas in den *ureter* kan te rugge lopen; maar door den *ureter* uit de nier in de waterblaas ken de pis altyd vry doorgaan, zo lange hier geen belettende oorzaak is.

(u) De waterblaas (*vesica urinaria*) een vliezige zak of holte, van gedaante als een peer; onthoud by Mannen ordinair wel een of twee pond vogt, na verscheide lichaamen, nu min nu meer; en by Vrouwen noch meer; is gelegen beneden in het bekken, tusschen de ongenaamde beenderen en het *os sacrum* en *coccygis*, onder het *peritoneum expansum* naalt aan het *os pubis*; met de punt of hals (*collum* of *cervix*) na beneden, en met het ruime gedeelte de grond genaamt (*fundus*) na boven; is vast gehegt

Vrag. Wat zyn de *Renes succenturiati*?

Antw.

hegt aan het schaambeene door de penszak, aan den navel door den *urachus*, aan het *intestinum rectum* by Mannen, en aan de moederscheede by Vrouwen; heeft vier vliezen. Het buitenste van het *peritoneum*. 2. Daar naast het *celluleus* vlies. 3. Het spiervezelige, meest uit lange en dwarse draaden geweeft (*protrusor urinae* genaamt.) 4. Het binnenste zenuwagtig, welk van binnen met een fleim tegen de scherpe pis dienende is overtrokken. Tusschen en door deze vliezen loopen slangsgewys (*reptatu serpentina*) verspreide bloedvaten van de *arteria* en *vena hypogastrica* en *haemorrhoidales*; zeer veel zenuwen van het *os sacrum* meest alle afkomstig, geven een groot gevoel aan de blaas; ze is voorzien van een sluitspier (*sphincter vesicae*), dewelke met boogsgewyze draaden (daarvan sommige van de *musculi levatores ani* schynen afkomstig te zyn) onder de regte draaden rondom den hals der blaas loopt en dezelve fluit, op dat de pis niet geduurig kan uitloopen: ook schynen verscheide spier-draaden van het spier-vlies der blaaze om dezen gemelden *sphincter* te loopen, die dezelve mede doen sluiten; hoewel ik geen een Schryver weet, die dit heeft aangemerkt. Hier uit kan men verstaan, hoedanig de waterblaas al te veel van de pis, die men te lange ophoud, opgespannen zynde, de *sphincter* door de spieragtige draaden werd togetrokken, datmen door geene persing het waater lossen kan, 't welk de Autheurs toeschryven aan het spier-vlies, dat te veel verslapt zy, daar doch hier notoor de *sphincter* te sterk is togetrokken, en door de persing niet kan werden overwonnen: gelyk we ditzelve observeren aan de maag, die van veel spyze opgevultien wyd opgespannen, de twee openingen, door de spierdraaden rond om deselve loopende, doet sluiten, dat door alle geweld en moeite niets daar uit kan werden geperst, gelyk we boven hebben aangewezen; maar, wanneer in den gezonden staat, met onzen willen, door tezamentrekkinge des *diaphragma* en der spieren des buiks, de ingewanden op de blaaze vol van water zynde werden gedrukt, werd de blaas te zamen

Antw. Dat zijn twee klieren / boven elke niet
een /

men gedrukt, deszelfs *sphincter* van 't water verweidert, en het begin van de schaft door de twee *musculi transversi* en een *triangularis* verweidert, en aldus loopt al de pis, zo lange de persing duurt, door de pischacht uit de blaas na buiten. Daarna fluit zig de *sphincter*, en de twee *musculi acceleratores* trekken 't begin van de schaft, *bulbus urethrae* genaamt, weder te zamen, en drukken of spuiten de overige pis al uit de pischacht.

II. Deze pischacht (*urethra* of *meatus urinarius*) is by continuatie een vliezige buis van twee vliezen, tusschen welke een sponsagtig lichaam, van de vliezen der blaas afkomstig; besmeert van binnen van een sleim uit de klieren van *Morgagnus Littrius* en *Cowper* tegen de scherpe pis. Is by Vrouwen byna regt, en twee vingeren breedte lang; eindigt onder de kittelaar, tusschen de *nymphae*; maar by Mannen, als een Latynsche S. gebogen, omtrent een span lang, van de *sphincter* van de blaas nederwaards lopende, en weder opwaards krom onder het schaambeent door, en verder krom voor- en nederwaards tot in het hoofd van de *penis*.

III. Not. I. De pis (*urina*) een groot voorwerp tot voordeel der Piskeikers en tot bescherming van hunne onwetenschap (*asylum ignorantiae*) is veelderly:

1. Na veel waterdrinken, dun, wateragtig en veel, byna zonder reuk, smaak en couleur:
2. Maar wanneer de chyl met 't bloed is vermengt, is de pis minder, scherper, zout en iets stinkend.
3. Wanneer de chyl reeds in bloed is verandert, is dezelve noch minder, rooder, scherper, zouter en meer stinkend.
4. Ten lesten die, na verloop van uren of dagen, dat men geen spys noch drank genomen heeft, is zeer weinig, heel scherp, hoog rood, zout, brandig en zeer stinkend.

Not. II. De pis bestaat van water, aard, zout, dat het *Sal armoniac* naby komt, en oly, 't welk aan de pis de couleur geeft, alles naauwkeurig met malkander vermengt, ook is 'er misschien een *spiritus*, vlug zout of een vlug oly in, dat de reuk geeft.

een / met aders / slag-aders en zenuwen hoorzien /
ge

De pis is in verscheide ziekten zeer verschillende, en in ziekten, die veel verschillen, somtyds de eene gelyk de andere.

In 't begin by wonden, fracturen, ontledingen, kneuzingen, gezwellen, ulceratien, en in alle de hernie is de pis natuurlyk niet van de gezonde verschillend.

In de lues venerea, die zonder gonorrhœa, is de urin gelyk de gezonde.

In alle afgaande koorfsen is buiten de paroxysmus de urin gelyk die in den gezonden staat.

In alle kramptige ziekten vinden we een klare waterige pis, die gelyk is van een gezond Mensch, die veel water heeft gedronken.

In de ontelbaare oogziekten, die zonder ontstekinge zyn; in de oneindige oorziekten, die zonder koorse en inflammatie zyn; in de mondziekten zonder koorse; in kromme halzen; in schieve leden; in de bochels; in kromme beenderen; in de anchylosis; in de topbi, exostoses, caries ossis, en spina ventosa; in alle scirrhi; in de lammigheid in een of meer deelen; in vele ziekten van de huid, inzonderheid in de scabies en zeere hoofden der Kinderen; en in noch andere oneindig vele ziekten meer, is de pis gelyk die van een gezond Mensch.

In swangere Vrouwen is de pis gelyk die van een ander Mensch, en niets verandert.

In alle heete koorfsen, met of zonder ontsteeking, is omtrent gelyke pis.

In alle ontstekingen van de inwendige deelen des hoofds, hals, borst of buiks, is byna een en dezelve urin.

In alle heete koorfsen, wanneer de verandering of crisis komt, is de urin trouwel, dik, met veel sedimentum op den bodem, en dierhalven ook omtrent gelyk.

Waar blyven nu onze Piskeikers, 't zyn Meesters of Jongens, met hunne experte probate compleere kunst, of, dat ik liever zegge, bedriegery? die zig publyk durven onderstaan alle de ziekten uit 't aanzien van de pis te prognosticeeren. Het is klaarblykelyk te zien, dat ze alle
be-

Van bedriegers zyn. Inzonderheid, wanneer men considereert, dat ook de beste Waterkeikers geheel en al onkundig zyn in de *Anatomie, Chirurgie*, als ook in de zo genaamde *practyk der Medicynen*. Dierhalven ook dezelve als onkundige, als bedriegers, als moordenaars, als die maar om geld en gewin, door eene *subtile* bedriegery, tot groot nadeel en bederf van onze Kunst en van de arme onkundige lyders, de pis bezien, moeten aangemerkt, en na de algemeene wetten der natuur niet getolereert werden, gelyk in andere Ryken en inzonderheid in Duitsland geschied. Dit alles bewyft de vernuft en ondervinding.

(w) De nierdoosjes (*Renes succenturiati, glandulae renales, capsula atrabiliaris*) gelegen boven de nieren aan het *diaphragma*, en vast aan de nieren door haar eigen vlies; zyn twee geelagtige platte klieren van verscheide gedaante en grootte; in 't midde mer een kleine holligheid, daar in een bruine zoutagtige vogt is onthouden, dewelke werd afgescheiden door de slag-aderen (*arteria atrabiliaris*) die door de nierdoosjes verspreid, en verder gevoert, als waarschynelyk is, door de watervaten in de chylbak, tot verdunning des chyls, of door de *vena atrabiliaris* in het *veneuse* bloed, 't welk van de nieren te rugge komt, om zulks te verdunnen, als Boerhaaven wil. Want hier is tot noch toe geen buis (*ductus excretorius*) ontdekt.

Een zeldzaame en merkwaardige Aanmerking.

Aldus hebben we, zo veel moogelyk geweest is, in 't korte betoont alle de ingewanden des onderbuiks na hunne maakzel, plaatzen, aanheggingen, grootte, gedaante, gebruik enz. maar uit de volgende aanmerking zal blyken, hoe dat de ingewanden, somtyds tegen natuurlyk vergroot zynde, byna den geheelen onderbuik innemen. Het is bekend, dat de lever, milt, *pancreas* of 't *mesenterium, scirrheus* en zeer vergroot, van hunne natuurlyke plaatze weiken, de andere ingewanden wegschuiven en den ganschen buik byna innemen.

Een ieder weet, dat de *uterus* van 't kind *placenta* en vogt

vogt aangevult, ſamtyds tot in de hertkuil opklimpt, de ingewanden wegſchuift en voor dezelve in de plaats komt.

Het zelve is bekend van de waterblaas, die vol van pis is.

Ook heeft den Geleerden *Cantius* in zyn boek, *IMPETUS ANATOMICUS* genaamt, ten eerſten gedemonſtreert, dat de maag van ſpys of drank volgevult, met zyn bodem zig iets voor- en opwaards omkeert.

Maar dat de maag in een levend lichaam kan zodanig vergroot en opgeblaazen werden, dat ze alle darmen en 't *omentum* wegſchuift, en met den *pylorus* tot aan 't ſchaambeentoe gaat, is van niemand, zo veel my bekend is, tot heden gedemonſtreert, hoewel ik veele *Authours* hebbe nagelezen; maar ik hebbe zulks allereerſt in een kleinen Hond ontdekt. Want, in 't Jaar 1732 in de maand *Auguſty* gaf ik aan een klein Hondken twee maanden oud, des morgens in 't nachteren, een lepel vol franſchen Brandewyn (om te probeeren, of, na het gemeen gevoelen, 't groejen daardoor konde worden belet) 't welk ik meermalen hadde gedaan, maar niet in zo groote quantiteit. Aanſtonds daarop kreeg dat Hondken groote benauwtheit, hoefſten, en trekkingen; de kweil liep hem uit den mond; het zoude braken, maar konde niet; de buik zwol dik op; ik gaf hem raapoly en water, maar het konde niets nederflokken; eindelyk kwaamen daar by *convulſiones*, en volgens, eene ſilte als een *apoplexie*, en daarop de dood noch aan denzelfen avond.

Ik bevond de buik dik, hard en als een trommel of wind-buik opgeſpannen, en, zeer nieuwsgierig om te weeten, wat oorzake hier eigentlyk van zo een ſchielyke dood geweest was, deed ik een ſneede van het borſtbeen tot aan het ſchaambeentoe, door alle bekleedzels des buiks. Maar buiten verwagten, kwam hier geen net nog darm ten voorſchyn, maar een deel opgeſpannen als een zak vol wind. Ik oordeelde dit de maag te zyn, en ſneed langs nederwaards 't buitenſte vlies daarvan door, op dat ik door deze lange ſneede daarna regt konde weeten, hoedanig de maag hier waar gelegen, ik woude dezelve daarop uitrekken, maar, dewyl ze zo vaſt geklemt waar, konde ik niet. Zo ſneed ik noch van de navel na de wer-
vel-

Cap. VII. Van de Mannelyke en Vrouwe-
lyke teel-leeden (x)

Vrag. **H**oe veel rokken omkleeden de Mannen,
lijke ballen? Antw.

velbeenderen toe wederzyds de bekleedzels door, om ruimte te maken en grooter opening te hebben, maar daar verscheen nog geen net nog darm, daarop konde ik de maag uittrekken, en ik bevond de pylorus of regter opening van de maag onder het schaambeek geweken, en de linker aan 't *diaphragma*, en de voorste zyde van den boodem by de navel, alle darmen en 't net waren agterwaards gedrukt na de lenden toe, de beide openingen der magen zo geslooten, dat ik ook met sterk drukken niets konde nog onder nog boven uitdrukken; in de dunne darmen waar iets wind, de dikken waren zodanig naauw geslooten, dat ze geen lucht door het inblaazen uit de dunne aannamen. De slokdarm waar slap zonder wind, ik konde uit de slokdarm en ook uit het *duodenum* met groot geweld iets lucht in de maag inblazen, maar niet meer blazende, sloten de openingen zig weder, en de maag bleef vol wind; ook waar een weinig vocht daarin. Ik ineed daarop af het *duodenum* naast den pylorus zonder binden, en zo ook den slokdarm. Ik drukte de maag, maar ik konde ook zo byna geen lucht daar uitsperfen. Ik hebbe dezelve vol lucht zonder binden laten opdroogen. De maag uitgesneeden zynde waar omtrent zo lang en zo dik als de geheele Hond geweest. Dit ziende en verwonderende, gedagte ik, dat by Menschen na ingenomen gift of giftige medicynen en spyzen, dit zelve geschiede, en ik gelove, dat uit dit geval verscheidene ongemakken, die anders verborgen zyn, kunnen klaarblykelyk gekent worden, waar van ik hier, wegens de korte, niet spreken kan.

(x) Van de teeldeelen der Mannen.

De teeldeelen by Mannen zyn de ballen (*testiculi*) met de bloedvaten en opperballen (*epididymides*,) het af-

Antw. Deze zijn of gemeene of eigene. De gemeene zijn / de huid / met het vlies dartos, die het zakken uitmaken / in welke beide ballen zijn bevestigten. (y) De eigene zijn / welke pder bal in 't byzonder herft / de utterfte is het scheevlies, de volgende na binnen toe het roodevlies, en het alderbinnenfte het wittevlies, dat de bal aldernaast is. (z)

D

Vrag.

Voerende vat (*vas deferens*) de zaadblazen (*vesiculæ seminales*) de voorstaander (*prostatæ*) en de *penis*.

(y) De balzak (*scrotum*) is een dubbelde zak, daarin de twee ballen zyn onthouden; van buiten met hair bezet, bestaat 1. Van de gemeene huid. 2. Van een spiervezelig vlies (*membrana musculoſa*) dartos genaamt, het welk het *scrotum* in tweeën verdeelt, het tuffchenshot (*septum*) door haar verdubbeling, formeerende, daar de naad is, en aan de huid vast zynde, het geheele *scrotum* doet inkrimpen. Is van binnen voorzien van vet, daarin de balletjes zacht geplaaft, 't welk zeer aangroeit en 't geheele *scrotum* vervult, wanneer de balletjes zyn weggesheeden. Neemt de bloedvaten van de *vasa hypogaſtrica* en *pudenda* en de zenuwen van die van 't *os sacrum*.

(z) Een ieder bal is omkleed van drie bezondere vliezen. 1. Het buitenſte, het roode vlies, spiervezelig, *musculus cremaster* genaamt, omtrent als een zak, maar niet volkomen zo, beginnende met sommige draaden van vooren van 't *os ileum*, eindigende voor en op zyde in de *tunica vaginalis*, en met sommige voor van het *os pubis*, dewelke agter na de bal toe lopen, en de *tunica vaginalis* omvatten, omvat aldus de bal, en zig afkortende, trekt dezelve opwaards en te zamen, en drukt 't zaad uit in het afvoerende vat. Ik hebbe gezien by verscheide, datze door deze spier de balletjes konden vrywillig tot op 't *os pubis* trekken. Binnen deze spier stellen zommige een vergaderinge van water, *hydrocele* by hen geheeten, edoch valsch, want die geen volkomen digt vlies is. 2.

Het

Vrag. Wat zyn de ballen?

Antw. Twee klieren / die uit de verlengde pijpjes der slag-aderen gemaakt zyn / en wonderlyk doormalkanderen loopen / en eindelyk boven de bal komende met verscheide kronkelen de opperkloot uitmaken / en een vat uitmakende / loopt dat vat met zyn zaad na de zaadblaasjes / die achter de blaas leggen / om te zynen tijd dooz de schoot uit te loozen. (a)

Vrag. Hebben de ballen ook eenige vaten?

Antw. Ja. De slag-aders komen beide van de stam / boven onttrent onder de nier- slag aders / de aders komen mede van de stam der holle ader in de regter zijde / maar in de linker van de nier-ader / welke beide zig met malkanderen vereenigen / en tusschen de verdubbelinge van de pengzak / tot in de ballen en opperklooten loopen. (b).

Vrag.

Het scheevlies ; *tunica vaginalis* , afkomstig van 't buitenste vlies van 't *peritonæum* , 't welk van de ringen des buiks nedergaande , en de zaad-vaten omvattende , genaamt werd *processus peritonei* , maar om de bal *tunica vaginalis* ; dit vlies gaat rondom den bal , en daaraan niet als na boven toe vast , en aldus rondom denzelfven los , en hier in is zo dikwils een vergadering van water waargenoomen. 3. Het witte vlies (*albuginea*) is nog dubbeld , peesagtig , vast en sterk , rondom de bal naauw gespannen , van dit vlies gaan op alle punten de bloedvaten en zenuwen met opeindige takken in 't buitenste gedeelte van de bal , en verder na binnen toe , gelyk van de *pia mater* in de herzenen.

(a) De ballen (*testes* , *testiculi* of *Didymi*) zynde langwerpige lichaamen , opgehangen aan de zaadvaten en vliezen in de balzak , en daarin van binnen vastgehegt door 't vetvlies. Zyn geen klieren , maar vatagtige lichaamen , van bloedvaten , zaadpypjes en zenuwen te zamen gevoegt , en omkleed met vliezen , hoewel ze onkundigen als klieren voorkomen.

(b) Want de zaad-slag-aderen (*arteria spermatica*) dien-
flig

Vrag. Wat zijn voorstanders?

Antw. Twee klieren / aan de zijde van de krop
der

2

stijg om het zaad in de ballen af te scheiden; afkomstig *ordinair* voor van de *aorta*, aanstonds onder de nierslag-aderen, doch somwylen de linker van de linker nierslag-ader en beide ook wel van de *arteria hypogastrica*; zyn zeer naauw, nemen maar weinig bloed aan; lopen, met de zaad-bloed-aderen of *venae spermaticae* (die van de hol-ader, of de linker van de linker nier bloed-ader ontstaan) vereenigt, schuins nederwaards (beide in een gemeen scheidje beslooten) tusschen de verdubbeling van 't *peritonæum* over de *musculus psoas*, en *ureter*, tot in de liesche boven het schaambeen, alwaar dezelve met het afvoerende vat van 't buitenste vlies van 't *peritonæum* (*proeessus peritonæi*,) worden omkleed en omvat, en door de twee gaaten van de twee schuinse spieren des buiks, die men de ringen (*annuli*) noemt, doorgaan. Want de zaadvaten als de *arteria* en *venae spermaticae*, het *vas deferens* van 't *processus peritonæi* te zamen als in een bundel gebonden, lopen nederwaards.

1. Byna een vinger breed onder de onderste draden van de dwarse spier des buiks.
2. Door 't spieragtige gedeelte van de schuins opklimmende spier, indien de spiervezelen van een wyken, en verder nog een weinig nederwaards.
3. Door een ovaal ringetje of gaatje in het peesagtige van de schuins nederdalende spier, loopen verder nederwaards over 't *os pubis*, onder de huid in het vet, tot aan de bal toe. Zodaanig is van binnen de plaats, daar de zaadvaten uit de buik na buiten toe loopen, maar met het binnenste vlies van de penszak bedekt, en de ringen sluiten zig in de gezonde staat, dat de darmen niet doorschieten.

De *arterien* in hunne loop vereenigen zig dikmaals met de *venen* door de *anastomoses*, en inzonderheid by 't netwyze of pyramiedsgewyze lichaam (*corpus pampiniforme* of *pyramidale*) het welk is, als een net van ontelbare kleine *venen* gevlogten, even boven de bal, en spuiten zodanig altyd 't bloed in de *venen*; maar de *arterien*, gelyk
ook

der blaas / alwaar de piffchaft begint : deze loozen
door

ook de *venen*, na aan de bal komende verspreiden zig met fommige takjes in de opperkloot en met de meestetakken rondom in de bal zelfs. Wanneer de *arterien* door 't witte vlies in de bal gaan, verdeelen ze zig in ontelbaare takken, die zo klein zyn, als haartjes, en zo naauw, dat zy geen bloed, maar de fynfte stoffe van 't zelve aannemen; en door 't geheele uit- en inwendige gedeelte van de bal verspreid, en zodanig de bal formeeren. Dewelke kleine vaatjes schynen te zamen te loopen in grootere vaatjes, en deze eindelyk, met ontelbare gaatjes, in een groot vat, (*corpus Highbori* genaamt), 't welke het afgescheide zaad uit de kleine vaatjes ontvangt, en door 5 of 6 kleine vaatjes verder brengt in de opperkloot (*parastata* of *epididymis*) dewelke van gedaante langwerpig, als een Zydworm, boven op de bal, en aan dezelve vast, gelegen is; maar als een vat, 't welk slangsgewyze te samen gebonden, eindigt in 't afvoerende vat, onthoud, bereid, en voert 't zaad in het afvoerende vat.

Het welk afvoerende vat (*vas deferens* of *ejaculatorium*) by ieder bal een zynde, een zenuw gelykende witte sterke buis, in 't begin en het midde zeer naauw, na de blaas toe ruimer, en op 't einde zeer naauw, dat 'er geen zaad vrywillig in de *urethra* kan loopen, is seer oneffen, en overal met holtens verzien; bestaat van twee vliezen, 't binnenste zenuwagtig; 't buitenste spieragtig; begint aan de opperkloot, loopt over 't *os pubis* in de piffchaft en zaadblaas, zodanig, als de *ductus hepaticus* by de lever in 't *duodenum* en galblaas eindigt, dat dezelve 1. regt uitloopt een ieder met een bezondere opening, en aldus deze twee met twee openingen in de piffchaft, dewelke twee openingen te zien binnen in de schaft, in 't begin, op een verhevendheid, (*caruncula*) dewelke men *caput gallinaginis* of het haanen-hoofd noemt, 't welk spongieus, de twee gaatjes ook doet sluiten. 2. Maar kromt zich ook om een ieder en loopt in de zaadblazen; kan zodanig het zaad, dat in de bal afgescheiden,

door verscheide pypjes eenig vogt in de schaft / wanneer

③ 3

neer

van de opperkloot, wanneer de natuur 't vereischt, brengen immediaat in de *urethra*, of te rugge in de zaadblaazen.

De zaadblazen, (*vesiculae seminales*) twee zynde, omtrent drie vingeren breed lang, en een dik, agter en iets op de zyden van de hals van de waterblaas gelegen, tusschen de blaas en endeldarm; en door hunne vliezen daar aan vastgehegt; zyn by Honden niet te vinden, als CHESELDEN ook meld; zyn twee vliesagtige en blazen gelykende holtens, vol van kleine celletjes of blaasjes, die alle in een blinde darmtje kunnen uitgerekt worden; zyn gecomponceert 1. van een vatagtig en spiervezelig vlies; 't welk de celletjes formeert, daar van deze alle haare te zamen trekkende kragt hebben. 2. Van een vlies van de penszak, waarmede zy bekleed zyn; ook loopen 'er verscheide draden van de *musculi levatores ani* om deze zaadblaazen, gelyk ook om de *prostatata*, om dezelve te zamen en 't zaad uit te drukken. Een ieder zaadblaas formeert met het afvoerende vat een gemeene buis, dewelke eindigt in de *urethra*, met ecne opening, en zodanig de twee afvoerende vaten en de twee zaadblaazen twee gemeene buizen, dewelke met twee openingen dusdanig eindigen in de *urethra*, en aldaar in het hennenhooft, als wy reeds by 't afvoerende vat gemeld hebben, niet tegenstaande LEAL LEALIS tegenspreekt.

Zodanig zien wy, dat het zaad door de slag-adertjes (*apices arteriosi capillares*) in de ballen word afgescheiden, in 't *corpus Highmori* verder bereid en verdikt, en in de opperklooten, afvoerende vaten en zaadblazen verder gevoert, hier in opgehouden en nog meer bereid, tot dat het op zyn tyd word uitgeworpen; want by de ballen en opperklooten by de afvoerende vaten en zaadblaazen zyn kleine adertjes en watervaatjes, die geduurig 't wateragtige van de afgescheide vogten wegneemen en in groote bloedvaten voeren, waar door de afgescheide vogt of 't zaad in de gemelde deelen moet worden geprepareert.

Ook

neer het zaad uit de twee openingen / die men het
gen-

Ook is 't waarfchynlyk, dat by die geenen, dewelke geen zaad door de pifchafft nog niet ontlaften, 't zelve door de gemelde watervaatjes en adertjes van de ballen, opperballen, afvoerende vaten en zaadblazen wederom word weggenomen, en gevoert in de bloedaderen, met het bloed vermengt, door 't geheele lichaam gevoert, en een groote verandering en kragt in 't zelve veroorzaakt. Merkt dat verfcheide watervaten van de ballen na de liefch-klieren toe loopen, waar uit wy verklaaren, hoedanig na een *testiculus veneris* een *bubo* ontstaat enz.

Gelyk de *arterie spermatica*, zoo ook de zenuwen van de *plexus lumbaris* en van 't laafte paar van 't *os sacrum* afkomstig, worden verfpred door de geheele fubftantie der ballen, en eindigen na alle gedagten in de kleine zaadbuizen, in de zelve een zeer teer en fyne, het zenuw-fap gelykende, ftoffe afſchydende. Diergelyken zenuwen ſchynen ook in de *epididymides*, afvoerende vaten en zaadblazen te eindigen, en dezelve ftoffe af te ſcheiden. Dierhalven ook na veel verlies van zaad het lichaam zoo word ontkragt, dat een volkome teering daarvan ontstaat, als HIPPOCRATES reeds heeft aangemerkt; en by aldien de ballen weggenomen, ontstaat een groote verandering in het geheele lichaam, derwyl als dan van zulke feine ftoffe niet en kan onder 't bloed vermengt en aan de vafte deelen aangezet worden.

Zodanig is 't zaad (*ſemen*) een van de allerfeinfte en zuiverfte ftoffe, 't welk van 't *arterieufe* bloed of door de zenuwen word afgefcheiden; het is leimig, gelatineus, asgrauw van couleur, en dik, waarin door het vergrootglas van LEEUWENHOEK ten eerften veel miljoenen van onbegrypelyke zeer kleine bieſjes, wormtjes of ſlangetjes als ſwemmende zyn ontdekt, dewelke van CHESELDEN, HARRIS en VALLISNERUS met hoofden en ſtaarten zyn afgebeeld; word eindelyk wel bereid en met levendige wormtjes begaafte zynde, ten
tyden

hennen-hoofst noemt / werd uitgeperst / het welke uit de zaadblaasjes komt. (c)

Vrag. Hoe is de Mannelyke Roede gemaakt?

Antw. Haar meeste lichaam bestaat uit twee ligtopspannende lichamen / die men de zenuwagtige lichamen noemt / vol van vlezige seiletjes en holletjes /

4

tyden van de vermenginge uitgeworpen in de *wrebra*, door 't te zamen trekken van de *musculus cremaster* uit de *testiculi*, en door afkorting der spieragtige draaden uit de *vesicula seminales*, dewyl de ballen en zaadblazen alzoo worden t'zaamen gedrukt; ook word met 't zelve, indien het word uitgeworpen, vermengt een witte slemmige vogt van de *prostata* of voorstander.

(c) Dewelke *prostata*, is maar een klier (niet twee) als een walnoote groot, van gedaante als een hert of een kegel, geplaatst aan den hals van de waterblaas; omgeeft rondom het begin van de pischacht; met de punt na vooren toe; is t'zamen gevoegt van tien, elf of twaalf klierige lichaamtes, (een ieder weder van veele kliertjes gecomponeert) dewelke met 10, 11 of 12 buisjes en met even zo veel gaatjes rondom het hennen-hoofst, om de twee gaatjes der afvoerende vaten, eindigen in de schaft; werpt de vogt uit, ten tyden het zaad word geloft, door de spiervezelige draden, die rondom de voorstander lopen. Misschien word ook door de drie klieren van COWPERUS, door de eene groote klier van LITTRIUS (die rondom de schaft als een circul loopt) en door verscheide klieren van MORGAGNUS, ook een slem uitgelost, en met het zaad vermengt. In deze gemelde klieren en in de voorstander, is meer een *gonorrhoea* te zoeken, als in de zaadblaazen en het zaad.

Dus verre hebben wy van de zaadbercidende vaten (*vasa preparantia*) gemeld, nu komt ons nog voor een voornaam gedeelte, 't welk 't zaad daar van daan in de lymmoeder brengt, 't welk is de mannelyke roede (*penis, membrum virile, priapus, mentula, colis, virga.*) Men verdeelt hem in de *penis* zelfs, in het hoofd en in de schaft.

jes / die op zyn tijd vol bloed loopen; beghinnende van de schaambeenen / en eindigende in het hoofd der Roede. Onder dezelve loopt een opene buis / die men urethra of pisbuis noemt / komende uit de blaas / door welke de pis na buiten passeert / aan het eind dezer schaft en zenuwagtige lichamen is het Roedenhoofd / het welk / gelijk als ook de geheele Roede / met vel overdekt is; dog het vel over het Roedenhoofd / werd voorhuid genaamt. (d).

Vrag.

(d) 1. De penis vastgehegt door het *ligamentum Vesalii* aan 't *os pubis*, by de kraakbeenige vereeniging; bestaat van twee sponsagtige lichamen, (*corpora spongiosa* of *covernosa*) die vol zyn van sterke cellen, en de cellen van sterke peesagtige vliezen, in dewelke cellen de arterien en venen met hunne uiteinden eindigen: ook correspondeeren alle cellen met malkander door gaatjes, dese sponsagtige lichamen ontslaan onder van 't schaambeene, loopen byde naast malkander tot in 't midde van 't hoofd van de penis; zy zyn van een gescheiden door een tusschenschot, (*septum*) 't welk een sterk vlies is, doorboort met gaaten, die het bloed uit het een in het ander doorlaten; en omkleed beide met een vast peesagtig vlies; de penis heeft slag-aderen (*arteria pudenda*) van de *iliaca interna*, door 't midde van ieder sponsagtig lichaam een langs loopende, en bloedaderen, (*vena pudenda*) dewelke zyn takken van een groote bloedader, met klapvliezen voorzien, die op de penis met wonderzame netwyze vereenigingen verder onder de huid langs loopt onder het *os pubis*, verdeelt in twee takken, die in de *vena iliaca* inschieten; begaast van zenuwen van 't *os sacrum*, en van watervaten; is eindelyk omkleed met vet en de gemeene huid, dewelke huid om 't hoofd van de penis verdubbeld, en binnewaards gekeert, het *præputium* ofte voorhuid met het riemtje (*frænulum*) formeert, maar zeer dun en glad, verder loopende omgeeft 't hoofd. Het *præputium*, gelyk ook het hoofd van de penis, inzonderheid om de kroon, is voorzien van verschei-

de

de kleine kliertjes of sleimbuisjes (*glandula odorifera Tysonis* of *crypta*) die hier geduurig een slem afkleinzen; de *penis* heeft eindelyk twee spieren (*musculi erectores*) atkomstig van 't *os ischium* wederzyds tusschen derzelve *tuberculum* en 't sponsagtig lichaam, eindigen, een ieder op zyde in 't *corpus cavernosum*, werkende, trekken de *penis* opwaards na het *os pubis*, drukken alzoo de grootte *vena*, waar door 't bloed, uit de slag-aderen geduurig toegevoert, door de *vena* niet kan te rugge loopen, dringt also in de cellen, spant en vervult dezelve en doet de roede styf oprigten, hoewel SHELHAMMER hier veel tegenspreekt; maar by aldien de spieren slap worden, en de *vena* van de drukking vry is, loopt 't bloed uit de *arterien* en cellen in de *venen* en verder, en alzoo word de roede slap.

2. Het hoofd der roede (*glans* of *balanus*) is geformeert van binnen van de twee spongieuze lichamen der roede, maar van buiten van 't sponsagtige lichaam van deschaft, 't welk hier over uitgespannen is. Is voorzien met zeer veel zenuw-teepetjes, tot de kitteling dienstig.

3. De pischaft (*urethra*) daarvan wy te vooren iets gemeind hebben, is geplaatst in een lange groef onder tusschen de twee *corpora spongiosa penis*; is in het begin by de *prostata* ruim en wyd, en genaamt *bulbus urethrae* of de bol van de schaft; is te zamen gevoegt van twee vliezen, tusschen welke een hol bezonder sponsagtig lichaam, met besondere slag- en bloed-aderen voorzien; is van binnen doorboort met oneindig veel kleine gaatjes van klierbuizen en uiteinden der *arterien*; want zy heeft tusschen de *musculi acceleratores* en *bulbus* twee lanwerpige klieren (als boven) van COWPER; en in de bogt, onder 't schaambeent, tusschen het sponsagtige lichaam in, nog een ronde klier van COWPER; en tusschen de twee vliezen van de pischaft, naast de *prostata* nog een circulwyze klier van LITTRIUS; ende nog veelcheide kleine klieren van MORGAGNUS. De *musculi acceleratores*, die het begin of *bulbus* van de schaft te zamen drukken, en de pis, zaad en klierensap uitdrukken, de *venen* van de *urethra* drukken, en de *ure-*

Vrag. Wat is de Lyfmoeder en dezelfs scheede? (e)

Antw.

ibra nog meer doen zwellen, ontflaan vleesagtig van 't bovenste gedeelte van de *urethra*, onder 't *os pubis*, lopen rondom de *bulbus*, eindigende in de spongieuse lichamen van de *penis*; daar ondertusschen de twee *musculi transversi*, (herkomende van 't *tuberculum ischii* en eindigende agter in de *bulbus*) ende de *dilatator posticus* of *triangularis* (ontflaande voor van de *sphincter ani* en eindigende onder en agter in de gemelde *bulbus*) de *bulbus* verweideren ende het zaad een vryc passagie geven. Ook zyn 'er nog verscheide langwerpige en circulaire draden langs de geheele pischacht, om deze te verkorten en te veinawen.

(e) *Van de teeldeelcn der Vrouwen.*

Tot de teeldeelcn der Vrouwen telt men. 1. De uiterlyke, die zonder sneiden ten voorschyn komen, als de *vulva* met haar toebehooren.

2. De inwendige, die door 't mes ontdekt worden, als de scheede met de lyfmoeder, en haar toebehooren.

I. De groote spleet, (*vulva*, *rima*, *fossa magna*, of *navicularis*) voorzien van onderen aan 't *perinaeum* van een band (*frenulum*) de vork genaamt, welk in de eerste baring breekt; is geformeert van twee lippen op iederzyde een, (*labia*) dewelke niets anders zyn, als de verdubbelde huid van onderen door eenig vet opgeworpen, met haar verzien; gevoelig, ende de *vulva* doen sluiten; hier boven op 't *os pubis* is eene kleine, weeke, zachte verhevendheid van eenig vet onder de huid vervult, met haar bewaflen (*mons veneris*) de Venus-berg genaamt.

Van binnen de lippen zyn de *nymphae*, wederzyds een aan ieder lip vastgehegt, en aan de voorhuid van de kittelaar; geformeert van de huid, hier ook verdubbeld, en van binnen sponsagtig en vol van bloedvaten en zenuw-

Antw. Een peerdvys en het lichaam / in de
 zwangere zeer groot / maar in de niet zwangere zeer
 klein/

nuw-tepeltjes, dierhalven zy ook opzwellen in 't *plaisier* der Vrouwen, als zeer gevoelig zynde; ze gelyken de lellen der Haanen, die ouder aan de strot hangen; ingetrouwde veel grooter als in Maagden; ze zyn ook somwylen zo groot, dat ze een *extirpation* van noden hebben; dienen meest om de pis te bestieren, dat dezelve niet op de een of de ander zyde maar regt uitloopt.

Boven de *Nympha*, in 't bovenste van de spleet is geplaatst de kittelaar, (*clitoris*) onder de huid; maar derzelve hoofdje stoot de huid iets op, als een plooy of hoedje en daarmede bedekt, dewelke hier de voorhuid (*preputium*) van de kittelaar genaamt word, maar zonder opening; is van gedaante als de lel of een kleine *penis*, die de mannelyke roede in veelen stukken gelyk komt; dezelve bestaat ook uit twee sponsagtige lichaaamen, ontstaande van 't *os pubis*, met twee kromme scheenen (*crura*) die driemaal grooter, als de *clitoris* zelfs, zy loopen te zaamen in een onder 't *os pubis*, door een band aan 't zelve vastgehegt, en eindigen in het hoofdje, 't welk verzien is met veel zenuw-tepeltjes en reuk-klieren, maar zonder opening; en is zeer gevoelig; heeft ook twee opligtende spieren (*musculi erectores clitoridis*) die dezelve doen zwellen, zy zyn afkomstig van de *os sacrum*, en eindigen in de *corpora cavernosa*; heeft ook slag- en bloed-aderen van de *hypogastrica*, en veel zenuwen van 't *os sacrum*. By aldien nu de zenuwen geprikkeld, de spieren zig afkortten en de kittelaar met de *venen* aan 't *os pubis* drukken, loopt 't bloed van de slag-aderen in de cellen, waar door de geheele *clitoris* opzwellt, en een aangenaam gevoel en vermaak verwekt.

Onder den *clitoris*, tusschen de *nympha*, vind men op een kleine verhevendheid een opening, daarin men een redelyk groot stylet kan inbrengen, dewelke is de opening van de *urethra*. Deze pischaft by Vrouwen ruimer, twee vingers breette lang, verzien met een sponsagtig
 lic-

klein / tusschen de endeldarm en de blaas gelegen;
hebbende byzede en ronde banden / alwaarze aan
bass

lichaam (*corpus spongiosum urethrae*) het welke ten tyde der vermenging opzwellt. Daar in zyn kleine kliertjes, die door kleine buisjes (*ductuli*) binnen de pischacht een sleim, tegen de scherpigheid van het water, afscheiden; om het begin van de *urethra* vind men ook een klierig lichaam, (*corpus glandosum*) 't welk is een waare *prostata* als by Mannen, afscheidende door kragt der spiervezelen, ten tyden der vermenging, door verscheidene openingen (*lacunae Graffi*) een sleim, tot bevogting van de *vulva*.

Onder de opening van de schacht is de opening, begin of ingang van de moederscheed (*orificium vaginae*) anders buitenste moeder-mond genaamt, by Maagden zeer naauw, by Vrouwen somwylen ruimer; is omgeven rondom van een sponsagtig lichaam (*corpus cavernosum*) 't welk in 't byslaapen opzwellt en de opening vernauwt; en is verzien met een *spindel* of sluitspier, die van de *anus* met verscheide draaden afkomstig, de opening wederzyds omvat en dezelve nog meer sluit.

Van binnen in deze opening der scheede vind men altyd by jonge geboore Meisjes een ring- of halfmaanwys vlies, *hymen* of Maagden-vlies genaamt, zynde een dubbeld vlies van 't binnenste vlies van de scheede, als een klavlies; helpt de scheede mede sluiten; is grooter by volwassene, maar zelden by deze te vinden, nadien het door veel oorzaken komt te scheuren en eindelyk te veranderen in twee, drie of vier lapjes, die men *carunculae myrtiformes* noemt; wanneer dit vlies in 't eerste byslaapen komt te breken, stort 'er iets bloed uit, 't welk men voor een teken van het maagdom houd; maar dewyl dit *hymen* by volwassene niet beproefde Meisjes zo zelden te vinden is, en in tegendeel in de beproefde een het *hymen* gelykende vlies, 't welk den uitgang van de stonden en 't Kind heeft verhindert, somtyds is gevonden, zo is 't also niet een vast teeken van 't
maag-

vast is: heeft een mond / om in- en uitgang te hebben. (f) Boven aan de zijden dezer Lyfmoeder zijn twee

maagdenom, daarom ook, de Ouden en inzonderheid de Joden hier van zeer gedwaalt hebben, als die dit als een zeker teken hebben aangenomen.

Binnen deze opening vind men verscheide gaatjes, daar men een varkens borst kan inbrengen, dewelke zyn van de buisjes der ondergelegen klieren, *prostatæ Baribolini* genaamt, die in 't byslaapen een sleim uitwerpen, gelyk by Mannen de *prostatæ*.

II. De moederseheid (*vagina uteri*) 6 of 7 vingeren breedte lang, van ruimte omtrent als een dunne darin; gelykt eenigzints het *intestinum rectum*; tusschen dit en de waterblaas geplaatst; vastgehegt aan den hals van de blaas en aan den endeldarm, door een gemeen vlies van de penszak, (daarom ook by verwonding de *feces* somtyds door de *vulva* uitloopen) eindigt in de binnenste moedermond; is geformeert 1. van binnen van een ruich, zenuwagtig vlies (*tunica nervosa*) welke op verscheide punten, met veel zenuwtepeltjes begaast is, en daardoor zeer gevoelig, en van veel gaatjes van buizen der kliertjes, die een sleim afkleinsten, tot bevoogting der scheidde, en maakt veel plojen (*rugæ*) die by Maagden groot, maar by Vrouwen wat kleiner zyn, dienstig tot kitteling zo wel voor de Mannen als voor de Vrouwen. 2. Van een spiervezelig vlies met hun vetvlies, en 3. van buiten van een vlies van de penszak, van dewelke alle een sterke vliezige canaal ontstaat, dienstig om de *penis* te omvatten en het zaad in de lyfmoeder te brengen.

(f) III. De lyfmoeder (*matrix* of *uterus*) van gedaante als een peer, omtrent drie duim lang en boven in den bodem (*fundus*) twee breed, onder aan den hals (*cervix*) een, ende overal een halve duim dik; by Meisjes is haar holte maar zo groot, dat 'er een amandel kan werden onthouden, maar by zwangere veel grooter en ook dikker; geplaatst als een platte zak tusschen de blaas en den endeldarm; is ingezet met haar nauwe opening,

twee openingen / die in twee buizen zig openen / welke

de binnenste moeder-mond genaamt, in de moederscheed, daar in deze opening uitpuilt, als een honds-muil, of als een hoofd van de penis, *os tinca* genaamt; is wederzyds verknogt 1. door de *ligamenta lata* of breede banden aan de *ossa ilei*, zynde dubbelde vliezen van het *peritonæum*, tusschen welke een *celluleus* vlies onthouden is. 2. Door twee *ligamenta rotunda* of ronde banden, dewelke ontslaan boven op zyde van de lysmoeder, loopen door de ringen der spieren des buiks en eindigen, een ieder als een ganze voet uitgespreid, in het *os pubis* en in de *fascia lata*; ze zyn *gecomponceert* van een dubbeld vlies en van vlegtingen van bloedvaten en draden.

De *uterus* is geweven van verscheide vliezen en bloedvaten, als de scheidde. 1. Van buiten van een vlies van 't *peritonæum*. 2. Van een spieragtig, het welke van ontelbare vezelen geweven is, tusschen welke veel *celletjes* te zien, waardoor de bloedvaten in groot getal zig al dragende en keerende loopen. 3. Van een zenuwagtig, vol van ployen, rimpelen, en gaatjes, dewelke gaatjes zyn mondekens (*ostiola*) van de bloedvaten en klieren, inzonderheid by de moeder-mond, alwaar verscheide ronde lichaamtjes, als blaasjes (*vesiculæ*) zig vertoonen, die van NABOTH voor een nieuw eyernest zyn aangezien; door alle deze gaatjes word een lymagtig vogt uitgeworpen, tot bevoogting van de *uterus*, en verstopping van de moeder-mond by zwangeren. 4. Den grooten RUISCH heeft nog gevonden, van binnen in den bodem van de baarmoeder, een bijzonder spiervezelig vlies, uit circulo-boogswyze draden bestaande, waardoor de *uterus* ook word toegetrokken; de slag-aderen zyn. 1. De *spermaticeæ* met veele inmondingen nederwaards lopende. 2. Van de *hypogastricæ* groote takken. 3. Van de *arteria hæmorrhoidalis*. 4. Verscheide takjes, die van de *arteria cruralis* van de dey over 't *os pubis*, als bogen na de *uterus* toe, loopen, als EUSTACHIUS afbeeld. Alle deze slag aderen loopen na de baarmoeder en scheidde, verspreiden zig tusschen

ke men de Trompetten noemt. (g) Wan de onderste
zijde der lijsmoeder is de scheede / zijnde een vleezig
en klierig lichaam / door welke alle noodzaakelijke-
den uit- en ingang hebben / eindigt aan de uiterlijke
deelen. Boven aan de zijde heeft de lijsmoeder twee

eyer-

schen de vliezen drajende , en wonderzaam door inmon-
dingen (*anastomoses*) vereenigt , maken netwyze vlegtin-
gen , en eindigen van binnen in de lijsmoeders ho'te en
de scheede , waardoor de verandering by Vrouwen ont-
staat. Zodanig zyn ook de *venen* van de zelve namen , ge-
taal en loop enz. maar ze zyn zonder klapvliezen , daarom
ook het bloed zeer langzaam door en van de *uterus* werd
gevoert; met deze verspreiden zig ook veel zenuwen van
de *nervus intercostalis* en die van 't *os sacrum* , en ook wa-
tervaten door de *uterus* en *vagina*.

Zodanig ziet men , hoe de *uterus* een gedeelte van 't
zaad uit de scheede kan aannemen , de opening sluiten ,
het zaad onthouden , met het eytje vereenigen , 't welk
men ontfankenis of *conceptus* noemt.

(g) Ter zyde van de bodem van de lijsmoeder ontstaan
by *continuatie* twee vliezige kegelronde *canalen* (weder-
zijds een) van gedaante als een trompet (*tubæ Fallopianæ*
en in hennen *oviductus*; 6, 7, 8; 9 vingeren lang; in 't be-
gin by de *uterus* naauw , en in 't vervolg ruimer; gehegr
aan de *ossa ilei* door de *ligamenta lata* , en aan de *ovaria*
door de *ala vesperilionum*; hangen vry in den onderbuik
met huane einden , die als ganze-pooten of handekens
van spiervezelen *geformeert* , zig te zamen trekkende , de
eyerneften omvatten , het eytje daar uit drukken , aan-
nemen , en door de *tubæ Fallopianæ* in de *uterus* brengen.
Want zy bestaan 1. Van een vlies van het *peritonæum* , en
ik geloove dat hier ook spiervezelen te vinden zyn. 2. En
binnen van een ruig zenuwagtig vlies , tusschen welke een
sponsagtig wezen (*corpus cavernosum*) met veel bloedva-
ten en zenuwen , als in de *uterus* , geplaatst , waardoor
deze trompetten ten tyden der vermenging kunnen styf
opzwellen en zig aan de eyerneften aanleggen enz.

eyerneften / gelijk als klieren (b) / uit welke de eyertjes / na ze bevrucht zijn / door de Trompetten in de baarmoeder gebragt werden (i) : om door de tijd al rij-

(b) Ter zyden aan het *pelvis*, zyn vastgehegt, door de *ligamenta lata*, twee langwerpige eysgewyze gladde witagtige, (van verscheide grootte) lichaamtyjes, wederzyds een, die men eyerneften (*ovaria*) noemt, die eenigfyns na de ballen der Mannen gelyken, en van de Ouden, Vrouwen-ballen (*testes muliebres*) geheeten, hoewel met onregt; zy zyn ook vereenigt door de ronde banden aan den bodem van de lysmoeder, waardoor, de Ouden meenden, dat het zaad der Vrouwen van de *testes* na de lysmoeder wierde gevoert, maar zonder *fondament*, dewyl de ronde banden geen opening en de *ovaria* geen waar zaad hebben; ende door de *ake vesperilionum* de *ovaria* aan de *tubæ Fallopianæ* vast; zy zyn omgeven van buiten van een vlies van 't *peritonæum*; en van binnen geweven van draaden en bloedvaten, netsgewyze in een loopende, tusschen welke in ieder eyerest 10, 15, tot 20 of minder of meer ronde blaasjes (daarvan de grootste, als witte erweten) vol van een wit, lymagtig of *gelatineuse* vogt, dat 't wit van een ey gelykt, van smaak en coleur, en door 't kooken hard werd. Deze noemt men hedendaags eyertjes (*ovula*). NICOLAS VENET-TE in zyn Boek, *de la generation de l'homme*, verbeeld fig. 7. de eyertjes als aan steelen, buiten de eyerneften, hangende, dewelke tot afplukking ryp zyn. Onder aan een ieder eytje is vast een geelagtig en als van darmtyjes gedraayt deel, het eytje omtrent half omvattende, het kelkje of *calix* genaamt, uit welke men zegt, dat de moeder-koek, met de vliezen zal hervoorkomen, dewyl deze met het eytje te gelyk in de lysmoeder word gebragt.

(i) Wanneer het mannelyke zaad in de lysmoeder werd gebragt, werd te gelyk ook 't eytje daarin gebragt, en 't zaad zeer fyn zynde, en de wormtyjes klein, *penetreert* door het vliesje van 't eytje, vermengt hem

hem daar meede en bevrugt het zelve. Hoewel ook zomtyds het eytje werd bevrugt van 't zaad of in de moeder-trompetten, of ook in 't eyerneft, en als dan door de trompetten in de lyfmoeder gebragt. In het eytje hebben HARVÆUS en andere de afbeelding (*de-lineatio*) of de eerste beginzelen van de vrugt gehouden, dat van een *subtile spiritus* des zaads wierd levendig en beweeglyk gemaakt; LEEUWENHOEK, welken BOERHAAVEN navolgt, meent, dat een en de sterkste van de diertjes het begin van de mensch zy, 't welke in 't eytje maar word opgevoed en groot gebragt: ende dat de Vrouw aldus maar het voedsel aan dit Schepzeltje geve. HIPPOCRATES, en andere Ouden onderstellen een vermenging van 't zaad van Man en Vrouw, en daar uit een voortspuitende vrugt. Maar alle deze meningen inzonderheit de twee eerste zyn onzeker, twyfelagtig, en die maar in de gedagten der geleerden, en niet in de *natuur* en *waarheid gefondeert* zyn, 't welk blykt, wanneer wy opletten.

1. Dat de Muil-Ezels ontstaan van de vermenging van het Paard en Ezelin, en na beide gelyken.

2. Dat het kind zomtyds na de Vader, zomtyds na de Moeder gelykt, zo wel na de uiterlyke gedaante, als na de deugden, kwaadheden, ziekzens en gezondheid, enz.

3. Dat de gebreken des lichaams, zo wel van de Moeder als Vader overgaan tot de Kinderen, als HIPPOCRATES reeds aangemerkt heeft.

4. Dat door schrik, verbeelding, of ook zonder dit, van de Moeder, als oorzaak zynde, verscheide moeder-vlekken en gebreken aan de vrugt ontstaan, zo dat ze zonder hand, voet, been, hoofd, neus, oogen, *anus*, *vulva*, of ook met verscheide piekken en gezwellen, inzonderheit die op de lenden (die men noemt *spina bifida*) ter wereld komen, gelyk ook Mr. TITSING meld van een Vrouw, die haar verbeelde, dat haare beenen waaren na een val gebrooken, dewelke eenigen tyd daar na een Kind, desselvs leden op acht plaatzen *gefractureert*, gebooren heeft. Hier uit

opper en opper te zyn. (k)

Cap.

ziet men klaarlyk, dat de Moeder niet alleen het voedzel, maar ook iets wezentlyker, tot maakzel van 't lichaam des Kinds, mededeelen moet, maar wat en hoedanig, is onbekend.

't Is waarfchynlyk, dat de vrugt (*fetus* of *embryo*) in de eerfte dagen, word gevoed van 't vogt in het eytje, 't welk zeer verdunt is. Verder door de navelftreng van de fappen of bloed, uit de lyfmoeder, door de moederkoek en navelftreng, in de vrugt gaande; en eindelyk ook, in de laafte maanden, van 't bloed door de navelftreng, en tegelyk van de vogt, dewelke in 't vlies *amnios* is onthouden, en in de mond, flokdarm, en maag der vrugt word ingedrukt.

Hoewel de *uterus* eigentlyk de Plaats is, waar in de vrugt word gegeneereert, zo heeft men doch Exempelen, daar dezelve buiten de *uterus*, in een moeder-trompet of in een van de eyerneften, of in de holligheid van de buik is gevonden geworden.

(k) Wy zouden hier nog wydlopig kunnen *redeneeren* van verſcheide ſtukken, als:

1. Hoedanig de vrugt, in de eerfte maanden, of met het hoofd neder-op-zyds-agter- of voorwaards gelegen; in de laafte, met het hoofd boven, met de kin op de borſt, en aan de knien, met de *anus* na beneden, en met de hielen aan de *anus*; ende eindelyk, even voor de geboorte, met het hoofd na beneden, en met de billen na boven, hoewel zomtyds ook gantſch anders.

2. Van de regt en ſcheef leggende kinderen, van de regt en ſcheef leggende lyfmoeder, daar van HENDRIK VAN DEVENTER, en daar na Mr. DENYS zeer wel hebben geſchreven, die waardig zyn om te lezen.

3. Van de oorzaken, tyd en natuuryke en tegennatuuryke order van de baring, ende van het onderſcheid van zommige deelen verſchillende by een vrugt en een volwaffen Mentſch.

4. Van de vliezen (*membranae*), daarin de vrugt befloaten is, als 1. Van 't buitenſte *Chorion*, een dubbeld vlies,

vlies, tusschen welke de *placenta uterina* gelegen; als wederzyds daar van omkleed, vol van bloedvaten, en door de hairragtige bloedvaten aan de *uterus* in desselfs gaatjes aangegroeit. 2. *Membrana amnios*, zeer dun, ook dubbeld; aan het vorige vast; daar in een lymagtig klaar wateragtige vogt (*liquor amnii*) onthouden, daar in de vrugt, als een Visch in 't water, zig ligt en gaauw kan bewegen, en het voedsel nemen. 3. *Membrana alantois* of *farciminalis*, by Kalveren, als een dikke darm, omtrent 12 voeten lang, maar by Menschen, als een ovaal blaasje, tusschen 't vlies *chorion* en de *placenta*, vervult van pis; komende uit de waterblaas door de *urachus* hier in. Hoewel HEISTER dit vlies in 't geheel negeert by Menschen, maar HALÉ en KEIL en andere toonen het aan, en dat 't tweede water, by barende Vrouwen, door breking van dit vlies, ontstaat; gelyk het eerste water van verbreking van 't vlies *amnios* en *chorion*.

5. Van de moeder-koek (*placenta uterina* of *hepar uterinum*) zynde by een *fetus* een, en by tweelingen altyd twee, hoewel meest aan elkander vast, als VAN DEVENTER aantoot; van gedaante rond, en met de ronde of *convexe* zyde door hairige takken der bloedaderen vast aan den bodem der baarmoeder; gecomponeert alle van bloedvaten van de navelstreng, wonderlyk door een gevlogten, en niet van klieren; by Beesten bestaat dezelve uit veel stukken, die men *cotyledones* noemt.

6. Van de navelstreng (*funiculus umbilicalis*) zynde als een gedraaide touw, een vinger dik, 2, 3, 4. spannen lang; omgeven met het vlies van 't *amnios* afkomstig, beginnende van de holle of *concave* zyde van de *placenta*, met verscheide groote wortelen van bloedvaten, en eindigende in de navel van de *fetus*, hebbende drie groote bloedvaten, als 1. twee slag-aderen (*arterie umbilicales*) die van de *arterie iliaca externa*, tusschen de verdubbeling van 't *peritonæum*, gelyk de *vena* en *urachus*, door de navel in de navelstreng gedraait, in en door de *placenta* met oneindige takken loopen, en eindelyk in de gaatjes van de *uterus* zig inplanten; hoewel ze ook met veele takjes eindigen in de takjes van de *vena umbilicalis*

in de *placenta*. 2. Een bloedader (*vena umbilicalis*) ontslaande met veele takjes uit de gaatjes der baarmoeder en van de takjes der slag-aderen, door de geheele *placenta* ook verspreid, loopt tusschen de slag-aderen in de navelfstreng, ook gedraait, eindelyk door de navel in de *sinus venae portarum*; brengt 't bloed van de moeder en moeder-koek in de poort-ader, alwaar een *veneuse canaal* in de *vena cava* tegen over inschiet, dat dit bloed alzo van de *placenta* uit de poort-ader door de lever, en ook onmiddellbaar uit de poort-ader in de *vena cava* na 't regter hert toe kan loopen. 3. Eindelyk de *urachus*, zynde een holle buis van de bodem van de waterblaas, door de navel en navelfstreng, tot in de *tunica alantois* uitgestrekt, hoewel HEISTER dit tegenspreekt, maar zonder reden, dewyl ze, inzonderheid by Kalveren altyd, van veele werd open gevonden, en door de navel de pis, somtyds ontlafst uit deze buis, als ook CHESELDEN meld, ende de natuur dezelve anders voor niet zoude geschaapen hebben.

7. Van den omloop des bloeds in de vrugt en moeder-koek, dewelke zodanig geschied: het bloed word door aanpersing des bloeds van agteren van de *aorta*, uit de *arteria uterina* van de *uterus*, door de takjes der *umbilical wene* vereenigt zynde in de gaatjes van de *uterus* met de *arteria uterina*, in de moeder-koek gebragt, van de moeder-koek, duurende dezelve aanperzing, door de *vena umbilicalis*, door de navelfstreng en navel in de *sinus venae portarum*, en hier in met het bloed van de ingewanden des buiks der vrugte rug loopende, vermengt, van welk bloed een gedeelte *directelyk* loopt door een korte *veneuse canaal* (dewelke by geboore Kinderen in een band verandert) in de onderste *vena cava* na de regter *auricula* en *sinus*, van 't hert, en 't tweede door de lever in dezelve onderste *vena cava*, en regter *auricula* en *sinus*, maar deze onderste *vena cava* voorzien met een bezonder klapvlies van WINSLOW, verhindert den terugge loop des bloeds van de *vena cava* na beneden toe. 't Bloed in de regter *auricula* zynde, loopt een gedeelte 't regter hert voorby, en verder in 't linker hert, door

door een *ductus venosus*, *foramen ovale* genaamt, en 't tweede van de regter *auricula* in het regter hert, hier uit in de *arteria pulmonalis*, uit de *arteria pulmonalis*, ten gedeelte door de longen, na de linker *auricula*, *sinus*, linker hert en *aorta*, ende ten gedeelte van de *arteria pulmonalis* door een byzonder *arterieuse ductus*, 't linker hert voorby in de *arteria aorta* (dewyl al 't bloed door de long, die in een vrugt niet ademt, niet kan passeeren). Al 't bloed in de *aorta* aldus gebragt, werd door 't geheele lichaamtje der vrugt gevoert, ende een gedeelte in ieder hertslag door de *arteria umbilicales* in de moeder-koek, in welke 't zelve van nieuws werd verdunt, en ten gedeelte wederom door de *vena umbilicalis* in de vrugt, door de gemelde wegen, en ten gedeelte door de takjes der *arteria umbilicales*, door de moeder-koek verspreid, van dezelve in de baarmoeder, en verder, door de *vena cava* na het regter hert van de moeder enz.

Not. 1. Dat deze omloop des bloeds van de moeder in de vrugt en van de vrugt in de moeder alle minuten geschiet, te weeten by een levend kind.

2. Dat in de eerste maanden geen rood bloed, maar een dunne *gelatineuse* wateragtige stoffe van de moeder door de moeder-koek in de vrugt werd gebragt, doch in de laatste maanden zuiver rood bloed.

3. Dat deze *circulatie* des bloeds hier zeer langzaam is, om dat de teere vrugt door sterke aanperfsing niet mogte beschadigt werden, dat echter by volbloedige Vrouwen wel komt te gebeuren.

4. Dat de vrugt gevoed word van 't overvloedige bloed (*menstrua*) 't welk alle maanden anders door de verandering word uitgeworpen. Dierhalven dit bloed zo zuiver zyn moet, als 't ander, dat in de moeder is, en niet vergittig, als de Ouden hebben gedwaalt. Dewyl Vroedmeesters, Steen- en Breukfnyders deze gemelde teeldeelten noodzakelyk moeten weeten, zo hebben wy onze pligt willen waarnemen en dezelve aldus kort en klaar beschreven, ende alle wytlopgigheid gemydt. Wie hier van alles wil afgebeeld en wydlopgig beschreven zien, die

die Lees DE GRAAF van de teeldelen der Mannen en Vrouwen, die zulks met opzet gedaan heeft, als ook ons boek van *Venerifche* gebreken.

Van de borften der Vrouwen, van welke het Kind na de geboorte zyn voedzel neemt.

Dewyl een Chirurgyn aan deze verscheide operatiën doen moet, daarom hebbe ik voor nodig geagt, ook hier van niet te zwygen; zy zyn twee ronde deelen van buiten met de gemeene huid en vet omgeven; geplaatst op de waare ribben: vastgehegt door 't vetvlies aan en op de *mufculi pectorales*; van binnen in 't midde by en agter de tepel, geformeert van een bezonder wit klierig lichaam, van verscheide kleine klieren bestaande, om welk zeer veel vet, dat een groot gedeelte der borften uitmaakt. In dit vet vind men veel ronde knobbeltjes, (*corpora globosa*) die van NUCK voor klieren zyn aangezien, maar van HEISTER en MORGAGNUS, voor vet-knobbeltjes gehouden. Van dit klierig lichaam ontstaan veele melkbuizen (*tubuli lactiferi*) met elkander vereenigt, en die by zugende Vrouwen wyd als zakken uitgezet, onthouden de melk, dewelke van de klieren word afgefcheiden, en schieten te zamen in verscheide groote takken, dewelke voor de tepel nauwer, en met elkander vereenigt met 6, 7, 8, 9, 10 pypjes en gaatjes eindigen in de tepel (*papilla*). In dezelve melkbuizen eindigen ontelbaare kleine takjes van de *arteria thoracica* of *mammaria interna* van de *subclavia*, en *externa* van de *axillares* afkomstig, nederwaards lopende, die zig door de uitwendige deelen der borften verspreiden, en verder met de *arteria Epigastrica* op de buik vereenigt, scheiden ook onmiddelbaar in de gemelde melkbuizen de melk af, gelyk het klierig lichaam doet. Gelykerwyze ook de *vena mammaria interna* en *externa* oorspronkelyk van de *subclavia* en *axillares*, nederwaards lopende na de borsten, eindigen in de melkbuizen, nemen de afgetcheide melk of de dunste stoffe weder terug in 't bloed. Deze lopen, de inwendige, gelyk de in-

inwendige slag-aderen (*mammariæ internæ*) onder het *sternum* na de borsten en buik toe, en de uitwendige (*mammariæ externæ*) boven op de ribben na dezelve deelen toe, als de zenuwen van die van den rugge, tusschen de ribben na de borsten toe. Wanneer nu by zwangere Vrouwen de buik opzwellt, en de *arteria* en *vena epigastrica* en *mammariæ* op de buik worden gedrukt, vloeit 't bloed gemakkelyker en in grooter quantiteit na de borsten, als in de uitwendige deelen des buiks, gevolgelyk werden de einden der slag-aderen en de melkbuizen der borsten opgespannen, meer vervult, verweidert, tot dat in de melkbuizen een wateragtige en verder een melkagtige stoffe kan indringen, 't welk nog meer geschied, wanneer by Kraamvrouwen de vloed werd verhindert of ophoud. Dewelke werd in de melkbuizen onthouden en verdikt, indien de wateragtige stoffe geduurig door de *venen* werd daar van weggenomen, door welke ook de melk zelfs, wanneer de borsten werden gedroogt, wederom verdwynt.

De melk bestaat uit de *chyl*, die reeds door 't hert en longe is gepasseert, en aldus na de borsten gebragt, waar meede een *gelatineuse* stoffe van het bloed vermengt is, en zodaanig is dezeive een mengsel van *chyl* en van 't *serum* des bloeds, dierhalven gaat de melk niet door onbekende wegen van de maag en darmen *immediaat* in de borsten, als zommige zig hebben verbeeld.

De tepel (*papilla*) voorzien rondom van een hofje (*areola*) is een verhevend gedeelte van de huid, sponsagtig, van verscheide zenuwagtige netwyze draaden en celletjes geformeert en met vele bloedvaten en zenuwtepelletjes begaast, daarom ook dezeive rood, gevoelig is en opzwellt.

De borsten zyn maar door 't vetvlies vast aan de *musculus pectoralis*, ende derselver bloedvaten zyn niet groot en geven in 't verbreken geen grooté bloedinge, 't welk te *observeeren* is, wanneer de borsten worden weggenomen, (gecomputeerd.)

Cap. VIII. Van de deelen in de borst gelegen. (l)

Vrag. **W**at voor ingewanden zijn in de borst?
 Antw. **W** Het hert en de longen. (m)

Vrag.

(l) De uitwendige of houdende deelen der borst, die deels holligheid uitmaken, zyn huid, vet, spieren, beenderen (als 12 wervelbeenderen, 24 ribben, en het borst-been) met het *diaphragma* van onderen.

Voor op de borst, zyn de *musculus pectoralis* en de *ferratus minor anticus*. Ter zyden onder den arm, de *ferratus major anticus* en de *latissimus dorsi*; en agter op den rug de *Trapezius*, *Rhomboides*, *ferratus posticus superior* en *inferior*, en de gemeene uitstrekker; tusschen de ribben 44 *musculi intercostales*, hoewel er minder schynen te zyn. Men zoude de *pleura* of 't borst-vlies ook kunnen tellen tot de houdende deelen der borst, gelyk 't *peritoneum* by de buik.

(m) Het sternum oppeligt, en de borst aldus geopent zynde, komen ten voorschyn. 1. 't *Mediastinum*, in 't midde van de borst. 2. Daar onder het hert in 't *pericardium* beslooten, met de punt na de linker zyde toe. 3. De longen wederzyds. 4. De *glandula thymus* boven. 5. De *oesophagus* agter aan de lichamen der wervelbeenderen, iets aan de linker zyde. 6. De *vena cava* en *vena azygos*, agter aan de regter zyde by de wervelbeenderen. 7. De *arteria aorta* agter aan de linker zyde. 8. De *ductus thoracicus* tusschen de *arteria aorta* en *vena azygos*. 9. De takken der luchtpyp boven. 10. 't *Diaphragma* onder over dwarsleggende. 11. 't *Par vagum* en *intercostale nervorum* wederzyds aan de wervelbeenderen. Dit dienen te weeten de Chirurgyens, zo zy anders een goed oordeel van de wonden der borst zullen vellen, en dezelve gelukkigelyk genezen.

Merkt, 1. dat 't borst-vlies of ribbe-vlies (*pleura*) bestaat uit een dubbeld vlies, vol van bloedvaten van die van de *intercostales* en *mammariae* en van zenuwen van die

tus-

Vrag. Wat is het hert?

Antw. Een kunstig gemaakte spier / wiens vezelen van boven na om laag gedraait loopen / dat is / van de bovenste regter tot de onderste linker zyde / en wederom van onder na boven toe op de zelve wy-

Q^d 5

3e

tusschen de ribben loopende , en daardoor zeer gevoelig , en de *inflammatie* onderworpen ; is strak gespannen van binnen over de ribben ; omkleed van binnen de geheele borst , alle de ribben , het *sternum* en de boven-zyde van 't *diaphragma* , die in de borst is , in het midden van de borst verdubbelt , van 't *sternum* tot aan de wervelbeenderen der rugge lopende , formeert het tusschen-schot of *mediastinum* , dat de borst in twee holtens verdeelt , zo dat uit de eene holte in de andere geen lucht noch vocht kan komen . Het geeft aan de longe luytpyp *oesophagus* en *pericardium* het buitenste vlies ; is zonder klieren , maar wel met watervaten voorzien , gelyk het *peritoneum* , zonder uitwerpende of aanneemende klieren , edog met *Vasa absorhentia* .

2. Het water of roodagtige vogt , dat in de borst word gevonden , is niets als een zweet of uitgewaassende vogt , van de longe , *pleura* , en het vervlies , uit de uiteinden der *arterien* , en niet van klieren , door subtiële zweetgaatjes der gemelde deelen afgekleint ; bevogtigt geduurig alle deelen in de borst ; dat zy niet verdroogen , te zamen groejen of eenigzins in hare wekingen mogten belet worden .

3. De borstklier (*glandula thymus*) een veeldubbelde , langwerpige klier (*glandula conglomerata*) drie vingeren lang , twee breed en een halve dik , doch by ongeboore Kinderen grooter , als by volwassene ; by oude Menichen zo klein , dat ze byna niet te zien is ; gelegen boven in de borst onder 't *sternum* , op het *pericardium* , bovenste *vena cava* en *aorta* , is zomtyds tot aan de *glandula thyroidea* op de *aspera arteria* uitgestrekt ; heeft bloedvaten , watervaten en zenawen ; maar geen buis of *ductus excretorius* , zo veel tot nog toe bekend is ; ze scheid misschien

eccl

ze gedzaait; (n) zodanig nogtans dat 'er binnen
in

een vogt af, door een nog onbekende *ductus*, in de luchtpyp; of in den flokdarm, gelyk dan ook een witte melkagtige vogt, by eerstgeboore Kinderen in deze klier gevonden word, die zekerlyk door eenige buizen verder moet uitvloejen, of door kleine zuig-adertjes (*vena bibula*) werd wederom in groote bloedaderen of na de chylbak te rugge gevoert.

4. Het vet, dat hier en daar by zommige deelen in de borst te zien is, inzonderheid by de wervelbeenderen, luchtpyp en het hert, dient, om de onthoude deelen in de borst te besmeeren, glad, glibberig, buigzaam en beweeglyk te houden.

(n) Het hert (*cor*) 't voornaamste werktuig en oorzaak van ons leven, beweging en gezondheid; is een spieragtig gedeelte van gedaante als een kegel (*conus*) daarvan de punt (*apex*) by beesten regt na beneden na 't *diaphragma*, maar by Menschen na de linker zyde, en 't dikke gedeelte, de *basis* genaamt, by beesten regt na boven, maar by Menschen na de regter zyde toe staat; en zodanig by Menschen byna *horizontaal* of dwars gelegen; is boven rond en van onderen na 't *diaphragma* toe plat, is aldus geplaatst tusschen de twee weeke en niet drukkende longen, die 't zelve in 't aasfemen zacht omvatten, omtrent in 't *midde* van de borst, edoch iets meer in de linker zyde; het heeft van voren het *sternum*, agter de wervelbeenderen, en *ter zyden* de ribben, tot verhoeding van alle uiterlyke geweld; 't hangt in het *pericardium* aan vier groote bloedvaten, die aan de vier *tendineuse* gaten des herten zyn aangewassen, als aan de *vena cava* en *vena pulmonalis*, aan de *arteria pulmonalis* en *aorta*, maar inzonderheid aan de *vena pulmonalis*. Dierhalven is het hert niet met de punt, noch met de zyden, maar met de *basis* of *dikke* gedeelte aan vier bloedvaten vastgehegt, en in den gezonden staat niet aan het hertvel aangegroeit; 't is 6 vingeren lang en 5 breed, maar na 't onderscheid des lichaams grooter of kleiner; 't begint met de *basis* omtrent van de derde ribbe aan de regter
zy-

in het hert twee holligheden werden gelaten / die by ruim

zyde, en eindigt met zyn punt omtrent by de zesde ribbe aan de linker zyde; is voorzien met veel vet, onder het buitenste vlies, inzonderheid by de *basis* en punt, en op die plaatsen, daar'taan't *sternum*, ribben en *diaphragma* nader.

Het hert heeft twee holligheden (*ventriculi* of *thalamis cordis*) tusschen welke beide een tusschenschot (*septum cordis*) dat spieragtig en zomwylen beenagtig is, geformeert van de spierdraaden van de linker holte, ook niet met gaten doorgeboort.

De regter holligheid is de voorste; veel dunner en kragtelooser, als de linker, die agter is; schynt wel grooter te zyn als de linker, maar inderdaad niet by levendige, want een ieder holte neemt gelyk veel bloed aan (want het linker hert schynt maar nauwer na de dood, dewyl dezelfs draaden, die meer en sterker zyn zig sterker te zamen trekken en de holte meer vernauwen) de regter is maar een aanhangzel of *appendix*, by dieren, die aafsemen, om het bloed maar een korten weg door de longen te brengen. Daarom ook dezelve by Visschen, Slangen, Haagedissen, Schildpadden enz. niet te vinden is, als HARVÆUS aantoot.

By de holligheden des herten zyn niet als holle spieren, van zesderley spierdraaden *gecomponeert*, doch zo, dat de linker van de zes, maar de regter van vier soorten van draaden, geweeft is.

1. De buitenste draaden, aanstonds onder het uitwendige vlies gelegen, zyn rechte (*fibræ rectæ*) zeer weinig en teer: loopen, van de *basis* na de punt toe, om byde holligheden, als HEISTER aantoot, hoewel LOWERUS en andere alleen om de regter dezelve gezien hebben; ze korten het geheele hert op in *systole*.

2. Onder deze rechte loopen andere Slekkensgewyze van de linker zyde schuins na boven om byde holligheden na de regter; die in de *basis* eindigen.

3. Onder deze weder andere, maar die lopen verkeert van

van de regter ter linker, ook om byde holligheden, na boven in de *basis*; *præsenteeren* een verkeerde Slekkenhuisje. Deze twee *lesse* zig afkortende verkorten het geheele hert, maar inzonderheid trekken ze de zyden van byde holligheden aan het *septum*, dat aldus 't geheele hert van alle kanten zig te zamen trekt.

4. Tusschen en om de gemelde draaden (n. 2, 3.) zyn noch andere, die ze te zamen houden, datze niet van malkander wyken.

Van de vier gemelde soorten van spierdraden bestaat de regter holligheid; dewelke niet meer heeft, als deze vier: maar de linker heeft, behalven deze vier, noch twee soorten dikkere spierdraden, die alleen om de linker holligheid lopen, onder de voorrige gelegen; als:

1. Die van de linken ter regten Slekkensgewyze, om de linker holligheid, alleen na boven gaan, het *septum* ten gedeelte *formeeren* en in de *basis* eindigen, (tusschen deze loopen noch sommige, dieze te zamen houden.)

2. Eindelyk onder de voorgaande zyn de binnenste draden, die van de *basis* van 't linker hert, Slekkensgewyze schuins na beneden lopen, en het binnenste van 't linker hert en het *septum* maken. Den grooten LOWER heeft dit alles ten eersten ontdekt. Hier uit blykt, dat de linker holligheid veel sterker, als de regter is. Waarom? om dat het bloed van dezelve eenen langen weg na alle deelen onzes lichaams moet gebragt werden, waartoe een groote *force* of kragt van noden is.

Dat het *septum* tot 't linker en niet tot 't regter hert behoort.

Of 't hert een spier of twee heeft?

Of de spieren van 't hert *biventres* zyn, als LOWER meent?

Of 't hert uit veel hondert kleine spiertjes bestaat, als LEEUWENHOEK onderslekt?

Dat de twee holligheden tegelyk zig moeten te zamen trekken, en te gelyk weder slap werden.

Not. HARVÆUS zegt, 't hert is niet by Wormen te vinden, maar wel by Wespen, Duizendbeenen, Luizen enz.

als

ruim zyn (o) / en twee doortjes / die aan de zyde van het

als een kloppend blaasje. Edoch LEEUWENHOEK schryft alle bewegende dieren, ook de allerkleinsten, die onzichtbaar zyn, een bewegend hert toe; 't welke leste ook de vernuft en ondervinding leeren.

(o) Alle spieragtige draden des herten, geheele *musculi* zynde, met hunne eigen vliezen omkleed, en door kleine draadjes wonderzaam aan elkander vereenigt, *formeeren* de twee groote holligheden in 't hert: ende verscheide draden van een ander gaande maken veele scheuren (*fulci*) binnen in de holligheden, maar in de linker grooter en dieper, om dat het hert van alle zyden zig zo konde toekneipen en sluiten, of 'er geen holligheid in bleef.

Sommige draden vereenigt komen van de eene zyde der holligheid, als kleine *musculen*, van gedaante als tepelen, (*papilla*) of als stutten (*columnæ*) in de linker meer, dikker en sterker, als in de regter, en, tegenover aan de andere zyde, door kleine *tendines*, aangewassen; deze werken, dat het hert in *diastole* (wanneer 't flap werd) niet te ver van 't bloed kan opgespannen werden, en in *systole* zig noch veel ligter kantoe-trekken.

Sommige tepels veranderen in vliezen (*aponeuroses*) die men de klapvliezen noemt, in 't regter hert drie, *valvula tricuspidales*, en in 't linker twee, *valvula mitrales* genaamt, die, rondom de twee *veneuze* gaten van byde holtens, in de twee circulaire *tendines* des herten zyn ingeplant.

Deze tepels trekken de klapvliezen nederwaards na de punt toe, ten tyden 't hert flap werd, maken opening, dat 't bloed uit de *venen* in de holligheden onverhindert kan invloegen, en houden de klapvliezen ten tyde 't hert zig toekneipt, dat dezelve niet te ver te rugge slagen.

De gemelde klapvliezen stoppen de *veneuze* gaten, wanneer 't hert zig toekneipt, dat 't bloed uit 't zelve in de *venen* niet weder te rugge loopt.

Not.

Not. Hoewel aldus het hert van binnen zo veel scheuren, tepels, draden en verheevendheden heeft, dat het byna een kam gelykt, zo is doch dit alles glad met een glad vlies bekleed, om dat de kogelen des bloeds veel ligter konden doorschieten, om deze reden zyn alle bloedvaten van binnen glad.

De spierdraaden na de *basis* toe lopende en eindigende; maken vier groote *circulaire tendines*, en deze de vier groote gaten in de *basis* van het hert, in welke, als in *tendines*, de vier groote bloedvaten rondom werden ingeplant.

Alzo heeft 't hert vier *tendines*, die, ten tyden alle *musculose* draadjes zig afkorten of inkrimpen, en aldus 't hert zig toekncipt en te zamen trekt, opgespannen werden, de gaten vergrooten, dat 't bloed vry uit 't hert in de slagaderen kan lopen, en de vyf klapvliezen de twee *veneuze* gaten *accuraat* doen sluiten.

Van 't *per vagum* en *intercostale nervorum* lopen kleine zenuw-takken, tusschen de *arteria aorta* en *pulmonalis* in 't hert en deszelfs *auricula* verspreid, in de spierdraden ingezet of verandert, dat men niet en ziet, waarze blyven, van welke eene kragt in 't hert en deszelfs ooren ontstaat, datze zig te zamen kunnen trekken. Want, by aldien 't *per vagum* en *intercostale* werd gebonden of doorgesneden, is het aanstonds kragteloos, en na verloop van eenige uren vergaat allenskens alle deszelfs beweging, en eindelyk volgt de dood, als LOWER, WILLIS en MORGAGNUS hebben *geobserveert*. Edoch is te merken, dat het hert door de zenuwen van het *cerebellum*, en niet door die van 't *cerebrum* afkomstig, zyne kragt ter beweging ontvangt. Want, het *cerebellum* gaauw weggesneden zynde, vergaat in een moment alle beweging in het hert; maar, 't *cerebrum* weggesneden, blyft 't zelve nog eenige uren in beweging, als VIEUSSENS door veel *experimenten* heeft ontgevonden.

Dierhalven volgt, wanneer alle gemelde rechte en schuinze draden, door kragt der zenuwen, zig afkorten, werd 't hert korter, dik en hard; de zyden dikker en werden aan 't tusschenschot vast aangedrukt, en het

hert van alle kanten zodanig toegetrokken, dat 'er byna geene holligheden in blyven. Deze tezamentrekking des herten noemt men *systole sive contractio* en geschied met geweld in beyde holligheden op eenc tyd; maar in de linker sterker als in de regter, zo gaauw en in een moment, alswe 't oog toekneipen. Dit betuigt het gezicht, en noch meer, wanneer men de punt van 't hert afscheid, en de vinger gaauw daar in steekt.

Maar indien 't hert aan zyne bloedvaten hangende, zig zo sclielyk in alle zyne draden afkort, ligt 't zig op, en met de punt by Menschē na de linker zyde toe, slaat aldaar aan de ribben aan, verwekt een beweging, die men van buiten voelen kan, en de pols noemt, of 't hertkloppen. Of nu deze tezamentrekking of beweging des herten, zo dikmaals dezelve geschied, herkomt van den invloed der levensgeesten (*influxus spirituum vitalium*) die als dan van het *cerebellum* door de hertzenuwen (*nervi cardiaci*) in de spierdraden invloeijen, dezelve vervullen, opspannen en afkorten, als het gemeen gevoelen is, wil ik hier niet bewyzen, maar veel liever twyfelden, dewyl 't doch alles maar *gefingeert* is, wat daar van tot heden *gedisputeert* is, als SCHELHAMMER wel oordeelt. Want 't hert uit veel levendige beesten, als Slangen, Aalen, Kikvorschen, en verscheidē Visschen, uitgesneden, slaat noch zeer lang. Dit geschied ook, wanneer by deze dieren 't hoofd en aldus ook 't *cerebellum* werd afgesneden, en geene *spiritus* meet kunnen invloeijen; daar ziet men noch 't hert en 't geheele lichaam zig lange bewegen. Komt dit ook van 't invloeijen der *spiritus*? ik zoude tegen deze valsche onderstellingē veel argumenten kunnen bybrengen, maar ik zoude de tyd, papier en inkt daarmede bederven, en de hoofden der leerlingen *confues* maken.

Not. Wanneer 't hert by Visschen zig toekneipt, is het witter, en als 't rust, bloedrood.

Indien we nu opletten en nadenken de *structuur*, kragt en beweging, de scheuren, de tepels en openingen des herten in de slag-aderen, zo verstaan we, dat, wanneer 't hert zig tezamentrekt, 't bloed uit de punt na boven werd

werd geperst, de *valvula* in beide holligheden nederwaarts hangende na boven toelaat, en opspant, datze de gaten der *venen* stoppen, de *valvula semilunares* in 't begin der *arterien* aan de zyden schuift, opening maakt in de twee *arterieuse* gaten, en aldus met kracht en geweld uit de regter holligheid in de *arteria pulmonalis*, en uit de linker in de *aorta*, dringt op eene tyd, dat byna geen een droppel bloed in de holligheden te rugge blyft. De wonden in de gemelde *arterien*, de *microscopia* by Kikvorschen, 't inspuiten met Water of Was, leeren dit genoegzaam.

Na deze geweldzame tezamentrekking werd 't hert wederom slap, week, wyder, hol, rust, en heeft geen tegenstand in 't bloed, dewyl alle de spierdiaden van hunne afkortinge nalaten en slap werden.

Deze verslappinge noemt men *diastole*, of *relaxatio*. In dit moment, namentlyk, wanneer 't hert slap is, kneipen de *sinus* der bloedaderen en de ooren zig te zamen en spuiten het bloed in de slappe holligheden des herten, dat dezelve op eenmaal vol worden.

Het bloed na de *punt* van de holtens in 't hert valende, rust niet, maar werd aanslonds door de schielyke toekneipping des herten, weder na boven toe in de slagaderen gespuit.

Het hert werd daarop wederom slap, neemt 't bloed aan, kneipt zig weder toe, en spuit 't bloed uit, ais te vooren. 't Welk altyd op elkander volgt dag en nacht tot aan de dood aller bewegingen einde. Hoewel HARVÆUS in zyn Boek, *van de beweging des herten* Cap. 17 schryft, dat by Oesslers, Mosselen en Schelp-Siekken 't kloppende blaasje of hun hert maar somtyds klopt en dikwils rust.

Die *Auteurs*, deweike onderstellen, dat de *relaxatio* of verslappinge des herten herkomt van 't drukken der hertzenuwen, indien 't bloed, wanneer het de *arterien* ooren en *sinus* opvult en uitspant, in dit moment aldus de hertzenuwen drukt, en den invloed van geesten in 't hert belet, die, zegge ik, dwaalen na myne gedachten. Want waarom worden dan niet de zenuwen, die na de ooren

ooren en *sinus* gaan, ook gedrukt in dit moment, en deze met 't hert slap? dewyl ze alle gemeene zenuwen hebben.

Zodanig trekt zig 't hert te zamen, en spuit 't bloed uit in de *arterien*, wanneer de *auriculæ* en *sinus* slap zyn en 't bloed aahnemen. En de *auriculæ* en *sinus* trekken zig te zamen en spuiten 't bloed in 't hert, wanneer 't zelve slap is en 't bloed aanneemt. De *arterien* nemen 't bloed aan, wanneer 't hert zig daarvan ontlast, maar de puls of slag in 't hert, *auriculæ*, *sinus* en *arterien* geschied op eene tyd, behalven in de *arteriæ coronariæ*.

Het hert heeft noch slag-aderen, die tot voeding en beweging derzelve dienen, ende 't vet, en de vocht in 't hertzakje, afscheiden; ze ontstaan in 't begin van de *aorta*, met twee gaten, agter byde *valvula semilunares*, verspreiden zig door deszelfs uit- en inwendige *substantie*, en inzonderheid in 't buitenste gedeelte des herten cierlyk vereenigt, rondom 't zelve lopende onder de gedaante als een krans of kroone, daarom noemt men dezelve kroon-slag-aderen (*arteriæ coronariæ*) ze eindigen met oneindige takken in de kroon-bloedaderen (*venæ coronariæ*) dewelke in dezelve order door 't hert zyn verspreid, en eindigen 1. met een groote opening in de *sinus venæ cavæ* (dewelke opening met een halvemaanswyze klein klapvlies is bedekt). 2. Met drie kleine openingen in de regter *auricula*. 3. Met verscheide kleine gaatjes (*orificia Thebesii* genaamt) in de regter holligheid des herten.

Deze gemelde bloedvaten verspreiden zig niet alleen door 't hert, maar ook door de *auriculæ*, *sinus* en door 't begin der *aorta* en *vena cava*. De *arteriæ* brengen 't bloed in de gemelde deelen, en de *venæ* voeren 't daarvan weder te rugge. Deze *arteriæ coronariæ* werden volbloed gevult, wanneer 't hert slap is en volgevult werd van bloed, en de *aorta* zig toekneipt, de *valvula* te rugge slaat ende 't bloed te rugge perst in de gemelde *arteriæ coronariæ*. Alzo kloppen deze *arterien* niet om die tyd, wanneer de *aorta* en *arteriæ pulmonalis*, 't hert, ooren en *sinus* kloppen.

het hert zijn / en mede haar holtten hebben (p) : deze vier holligheden zijn mede met verscheidne vleezighe- den en veezelen doozblogten. Aan het regter ooz is de hol-

Wanneer 't hert zig toekneipt , werd 't bloed uit de *arteria* in de *venæ coronaria* en uit deze in de regter *sinus auricula* en regter hert geperst , enz.

(p) Op de *basis* van 't hert , binnen 't *pericardium* , zyn gelegen twee spieragtige holle zakjes , by ieder holligheid des herten een , van gedaante eenigints als ooren en daarom de hert-ooren (*auricula cordis*) genaamt , zy zyn in 't begin wyd , staande tegen over de *veneuze* openingen des herten , en op de einden puntig ; zyn vast met een *tendo* aan de *basis* des herten aan de *veneuze* gaten , en met noch een *circulwyze tendo* rondom aan de *sinus venæ cavæ* en *pulmonalis* ; de regter is hooger , dunner , wyder , slapper en kragtelooser als de linker ; de linker schynt kleiner na de dood , gelyk 't linker hert , dewyl de spierdraden na de dood zig sterker toetrekken ; maar by levendige moeten 't regter oor en regter hert maar zo veel bloed aannemen en uitspuiten als 't linker oor en hert kunnen weder aannemen en wegsputten. Dierhalven kunnen by levendige 't linker oor en hert niet naauwer zyn als 't regter oor en hert. Een ieder oor is een holle spier , gelyk 't hert , maar uit twee soorten pluinsgewyze spierdraden (*fibræ penniformes*) gecomponeert , die sommige ter regter , en sommige ter linker schuins over elkander lopen ; ze zyn van buiten en binnen met een glad vlies omgeven ; en vol van scheuren en draden van binnen , gelyk 't hert , om zig sterker toe te trekken en 't bloed in de holligheden te storten ; ze hebben *arterien* , *venen* en zenuwen met 't hert gemeen ; hunne tezamentrekking noemt men *systole* en de verslapping *diastole*.

Indien ze slap zyn , nemen ze 't bloed aan alle byde uit de *venen* op eenen tyd , en zig te gelyk te zamen trekken- de , spuiten ze 't bloed , met geweld , op eene tyd , in de twee holligheden des herten. Ze kloppen of *pulseeren* te gelyk , om die tyd , wanneer 't hert klopt , indien ze

Holle ader (q) / aan de regter holligheid de long's slag-
 # 2 ader;

van 't bloed schieleyk worden opgespannen gelyk de *arterien*; maar 't hert klopt, indien 't zig sterk te zamen trekt.

De reden, waarom de *auricula* 't bloed in de holligheden des herten en niet weder in de *venen* te rugge storten, zyn. 1. Dat de *venen* altyd en inzonderheid om die tyd vol bloed zyn. 2. Dat 'er in de *vena cava* klapvliezen zyn. 3. Dat 't bloed in de *venen* uit de *arterien* door den aandrang des bloeds van agteren na de *auricula* altyd toe perft. 4. Dat de holligheden des herten om die tyd ledig, dat is, zonder bloed zyn. 5. Dat de openingen van de *auricula* regt tegen over de openingen des herten zyn, en aldus 't bloed bekwaam in de holligheden kan indringen.

Dit alles betuigen de wonden, die tot in de holtens des herten doorgaan: 't inspuiten met Water of Was: de vergrootglazen by Kikvorschen gebruikt, enz.

(q) By de regter *auricula* eindigt de hol-ader of *vena cava*, en verandert in een holte of zak, *sinus venæ cavae*, genaamt; dewelke met een spieragtig vlies is voorzien, gelyk de *arterien*, en klopt ook; is met *tendineuse* draden aan de *auricula* en aan 't *veneuse* gat van 't regter hert aangewassen; is aldus een half-rond en de *auricula* een half-rond, en die twee formeeren een geheel rond, dat is, eene holligheid, werden te gelyk slap en opgespannen ende nemen 't bloed uit de opklimmende en nederdalende hol-ader; ook trekken ze zig op een en dezelve tyd te zamen en spuiten 't bloed in 't regter hert.

Dierhalven blykt, dat de *sinus* zig niet eerst te zamen trekt, en dan de *auricula*; en dat de *sinus* door zyne tezamentrekking 't bloed niet in de *auricula* spuit, als zig sommige verbeelden. Maar dat 't bloed te gelyk uit de *vena cava* in den *sinus* en *auricula* met groot geweld indringt, dewyl uit de hol-ader in de *auricula* en *sinus* maar eene vreye opening is, gelyk ook uit deze twee in 't regter hert maar eene opening.

NB. Van de hol-ader moeten we zodanigen *concept formeeren*, (om den omloop des bloeds beter te verstaan)

ader (r); aan het linker ooz de longgader/ en aan de (s) linker holligheid de groote slag-ader. (t)

Vrag.

staan) datze van de regter *auricula* en *sinus* begint, open nederwaards loopt met een opklimmende en nederdalende stam, en geeft takken na alle deelen des lichaams op alle punten, van buiten of van binnen, behalven op die plaatzen, daar de *vena portarum* en *pulmonalis* zig verspreiden, die haar op de einden door inmondigen (*anastomoses*) by *continuatie* vereenigen met de uiterste einden der slag-aderen; voert al 't bloed, dat in 't lichaam is, en alle andere vogten, die in de vaten zyn onthouden, van alle deelen uit alle slag-aderen en andere vaten, wederom geduurig te rugge in 't regter hert.

(r) De longs-slag-ader (*arteria pulmonalis*) die uit de *basis* van de regter holligheid des herten ontslaat, verspreid zig met ontelbare takken door de geheele long en eindigt geheel en al eindelyk in de takken der longsbloedader; dient niet om de longe te voeden, als onze Voorouders hebben geleert, maar alleen om 't bloed van de regter holligheid des herten in en door de longe te voeren na 't linker hert toe.

(s) De longs-bloed-ader (*vena pulmonalis*) bestaat eigentlyk uit vier groote takken, die uit de linker *sinus* by 't linker oor beginnen, door de longe zig verspreiden, en in de takken de *arteria pulmonalis* door de gemelde inmondigen eindigen, voert al 't bloed, dat van 't regter hert in de long is gebragt, wederom van de long uit de *arteria pulmonalis*, door de linker *auricula* en *sinus* in 't linker hert.

Not. De linker *sinus*, die hier, by de *vena pulmonalis*, aan 't linker oor en hert vast is, verhoudt zig in allen, als van de regter *sinus* (p. 83.) gezegt is, uitgenomen dat men voorgeeft, dat deze *sinus vena pulmonalis* zal kleiner zyn, als de regter.

(t) De groote slag-ader, *arteria magna* of *aorta* genaamt, ontstaat uit de *basis* van 't linker hert; loopt opwaards, krom- en weder nederwaards, geeft takken aan alle

Vrag. Wat is de pligt van het Hert? (u)

Antw. Niet veel anders / dan om het bloed geduurig om te voeren.

Vrag. Wat is den omloop van het bloed? (w)

Antw. Dit is lang onder de Geleerden betwist / doch nu zo klaar / dat 'er niet meer aan getwijfelt werd / ik zal het dan met deze nieuwe opinie / of zo ik meen / met deze nieuwe waarheid houden (x) /

¶ 3

van

alle uit- en inwendige deelen en voert 't bloed na dezelve toe van de linker holligheid des herten.

Hoedanig deze gemelde bloedvaten met hun takken door alle deelen zig verspreiden, zullen we in 't vervolg inzonderheid melden, om de circulatie des bloeds in ieder deel naauwkeurig te kennen.

(u) De waare pligt des herten is, het bloed uit de *venen* aan te nemen, en, door zyne spieragtige kragt tezamen-trekking en beweging, 't zelve in de slag-aderen, na alle deelen des lichaams toe te spuiten, tot voedzel, warmte, kragt, beweging, gevoel, en tot afscheiding van verscheidene vogten.

(w) Men noemt de beweging des bloeds (*motus sanguinis*) eenen omloop of *circulatie* (*circuitio sanguinis*) of *circulwyze* beweging; dewyl 't bloed geduurig werd bewogen uit de *venen* in 't hert, uit 't hert in de *arterien*, uit deze in de *venen*, uit de *venen* weder in 't hert enz. en aldus loopt 't altyd wederom denzelven weg, daar 't te vooren is geweest of van daan gekomen is, gelyk we zulks aan een *circul* zien.

(x) Dat 'er iets nieuws onder de Zonne kan geschieden, dat zeker wis en ontwyfelagtig is, en dat de Ouden niet hebben geweeten, is hier klaarblykelyk te zien aan de *circulatie* des bloeds, waarvan de Ouden niets hebben geweeten noch eenigzins *concept* van gehad, (zo men opregtig wil bekennen uit het lezen van hunne Schriften, die ons nagelaten zyn.) Want geen HIPPOCRATES noch DEMOCRITUS, geen CELSUS noch GALENUS,

van de Heer Doct. S. BLANKAART, in zijn
nieuwe hervormde Anatomie, alwaat zijne woor-
den aldus luiden: (y)

„ Dat

NUS, geen COELIUS AURELIANUS noch AVI-
CENNA of een ander van de Ouden hebben dit ge-
kent. Ze hebben wel geweeten, dat 't bloed niet stil en
stonde, maar dat 't wierd bewogen; maar hoe? aver-
regts verkeert, ze meenden, de chyl liep uit de darmen
in de lever; wierd aldaar in bloed verandert; 't bloed
wierd dan uit de lever gevoert in de opklimmende en ne-
derdalende *vena cava*, die uit de lever ontstond, na alle
deelen met takken verspreid, en die 't bloed na 't hert,
long, hoofd, hals, borst, buik, armen en beenen zoude
toe voeren, tot voeding der gemelde deelen, gelyk we
lezen in den HIPPOCRATES in zyn Boek hier en daar.
Maar dat het bloed wederom van de uiterlyke of inwendige
deelen na de lever of na het hert weder te rugge keerde,
heeft niemand van hen het minste gemeld; ook hebben
ze nooit gestelt, dat het bloed uit het hert door de slag-
aderen naar alle deelen toegebracht wierde, contrarie, zy
lerden dat in de slag-aderen wind of lucht en geen bloed
onthouden waar. Dat onbegrypelyk is, daar ze met oogen
zagen, dat de gewonde *arterien* sterk bloedende; hoe heb-
ben ze dan des bloeds omloop gekent? het is narrenwerk.
Wanneer we den GALENUS en andere naauwkeurig
examineeren, vinden we 't zelve, en niets anders. Is dit
niet averregts verkeert? is dit na de waarheid of niet? is
dit wysheid of onverstand? Maar den grooten HAR-
VÆUS of (als andere zeggen) den PAULUS SARPA-
SERVITA VENETUS gewezen Præceptor van HAR-
VÆUS, of alle byde, hebben ons de oogen verligt, de
nieuwe waarheid ontdekt, en den omloop des bloeds,
door oneindig veel experimenten, ten eersten getoont,
zo, als we dezelve nu verstaan.

(y) Ik ben verwondert, dat onzen Autheur hier den
BLANKAART als eenen *princeps* aanhaalt. Waarom niet
den grooten HARVÆUS en den uitmuntenden LOWER?
die

„ Dat des bloeds omloop op de volgende manier
 „ toe gaat / te weten / dat het bloed uit de slag-ade-
 „ ren door de vlezige spiervezelen / ofte door de inge-
 „ wandens blaasjens en pypjes / onbemiddelt tot
 „ de mondekens der aderen geboert werd / zo zeggen
 „ wy dat deze onze vezelen / ook zonder tussenkoms-
 „ in de mondjes der aderen eindigen / en ingeplaut
 „ werden / niet anders dan verscheide nispypjes in
 „ een nierpypjen geboegt werden / (z) door deze dan
 „ het bloed in de slag-aders ober gaande / werd ge-
 „ duurig de aderen overgelevert / om na het herte ge-
 „ boert te werden. (a) Het komt dan vorder door
 „ „ de

F 4

die den omloop des bloeds, duizentmaal beter en naauw-
 keuriger, hebben beschreven, als BLANKAART. De
 Man moet deze Boeken of niet hebben gelezen, of al te
 veel van opinie zyn ingenomen geweest. We hooren den
 BLANKAART wel veel redeneeren van een *fermentatie*,
effervescentis, *ebullitie*, *acidum* en *alkali* 't welk alles van
 SYLVIVS *gefingert* is, en dat 't bloed uit de *venen* in 't
 hert, van 't hert in de *arterien*, van deze in de *venen* en
 weder in 't hert loopt; ('t welk een klein Kind binnen
 een uur kan leeren) maar van de waare oorzaken en hoe-
 daanigheden van den omloop des bloeds spreekt hy niets.

(z) 1. 't Bloed kan niet door de vlezige spiervezelen
 uit de *arterien* in de *venen* dringen, dewyl de spierveze-
 len zo naauw zyn, dat ze geen bloed aannemen.

2. Ook loopt 't bloed niet door blaasjes der ingewan-
 den by Menschen, maar wel by Kalveren en alleen in de
 milt, als wy boven by de milt hebben gemeld.

3. De uiteinden der *arterien* zeer klein zynde eindigen
 in de uiteinden der *venen* door inmondigen (*anastomoses*)
 onbemiddelt, maar in geene vezelen; we moeten de zaake
 klaar verhandelen en niet duister.

(a) Dat door de vezelen 't bloed in de slag-aders over-
 gaat, en de *venen* geduurig werd overgelevert, kan ik niet
 begrypen. Mischien is hier in de slag-aders, voor, uit
 de

„ de holle ader in het regter ooz / en van daar in de
 „ regter holligheid / en zo hier uit door de longsg-
 „ slag-ader in de long / en uit de long door de longsg-
 „ ader in de linker ooz / en hier uit in linker holte /
 „ en zo voortz in de groote slag-ader / van waar het
 „ zelve 't gantsche lichaam werd doorz gevoert. (b)

Vrag.

de slag-aders, misgedrukt; en dan is de zaake ook niet waar.

(b) Uit voorgemelde verklaringen (van l. n. tot l. a.) blyken de volgende waarheden:

1. Alle bloedvaten zyn altyd in een gezond lichaam vol van bloed, 't zyn arterien of venen.

2. Al 't bloed, dat in de *vena cava* is, en van 't geheele lichaam te rugge loopt, werd in een zeker quantiteit in de regter *sinus* en regter *auricula* gebragt, en daaruit in 't regter hert.

3. Al 't bloed in 't regter hert gebragt, werd door deszelfs tezamentrekking in de *arteria pulmonalis* gestort op eenmaal.

4. Uit deze door 't azemen, door den aandrang des bloeds van agteren en door de tezamentrekking der gemelde *arteria* in de *vena pulmonalis*; en door deze in de linker *sinus* en linker *auricula*.

5. Deze *sinus* en *auricula* vol van bloed trekken zig te zamen, spuiten 't bloed verder in de linker holligheid des herten, en vervullen dezelve op eenemaal.

6. 't Linker hert zig afkortende, spuit al 't bloed in de *arteria aorta*.

7. De *aorta* vol van bloed, zig tezamentrekkende, perst 't bloed in de *venen* door alle deelen des lichaams.

8. 't Bloed loopt niet door 't *septum* uit eene holligheid in de andere, maar uit de regter door de long in de linker.

9. Het bloed door de *aorta*, van 't linker hert na alle deelen des lichaams toegebragt, werd geduurig weder van de *venen* van deze deelen te rugge genomen en door de *vena cava* na 't regter hert toe gebragt, en hier uit door de longe in 't linker hert en verder.

10. Wan-

Vrag. Wat is de Holle-ader?

§ 5

Antw.

10. Wanneer 't linker hert zig toekneipt, en 't bloed in de volle *aorta* met groot geweld infort, stoot en beweegt een kogel en *particul* des bloeds de een de ander, tot in de einden aller *arterieuse* takken; en aldus werden alle *arterieuse* takken van 't bloed schieelyk meer opgevult en opgespannen op alle plaatzen te gelyk, daarom voelen we ook 't kloppen of de pols van 't hert en van alle *arterien*, by de handen, voeten, hals, hoofd, borst en buik, in een en 't zelve moment.

11. De pols geschied alzo te gelyk in een moment, in 't hert, twee ooren, twee *sinus* en in alle *arterien*, behalven in de *arteria coronaria*.

12. De twee *sinus*, *auricula* en alle de *arteria* (behalven de *coronaria*) werden te gelyk verweidert, en nemen 't bloed aan, wanneer 't hert zig toekneipende het bloed ontlast: en trekken zig ook te gelyk weder te zamen, ontlasten 't bloed in de holligheden des herten of in de *venen*, ten tyden 't hert slap en verweidert 't bloed uit de *venen* aanneemt.

13. 't Hert en de *venen* nemen 't bloed aan in een en 't zelve moment; en ontlasten zig daarna weder te gelyk.

14. De kracht, daardoor 't hert zig beweegt of tezamentrekt, is niet van 't bloed alleen, niet van een *spiritus*, noch *ferment* of *effervescent*, van een *alkali* of *acidum*, ook niet van een warmte of vuur, als sommige hebben gedroomt, maar van de zenuwen die uit 't *cerebellum* zyn afkomstig, en van de kracht der spiervezelen des herten, hoewel zonder invloed van rood bloed en geesten geen spier en gevolgelyk ook 't hert zig niet kan bewegen.

15. Indien 't bloed, door de slag-aderen, die allenskens nauwer toe loopen, en aldus uit ruime in zeer enge en nauwe wegen moet doordringen, en de *arterien* zig altyd zoeken toe te trekken en 't bloed te rugge te drijven, en aansonds weder ander bloed van 't hert komt aandringen, geschied een naaukeurige vermenging en wryving van alle vogten en een bezondere beweging in 't bloed, die men de *motus intestinus* noemt.

Not.

Antw. Een vat / dat byna uit alle deelen des lichaams het bloed ontfangt en in het herte brenghet (c). Heeft zijn begin aan de regter zijde van het hert / met zijn stam naar omhoog gaande / geeft het middelrif / de spieren des buiks / lever / de nieren / en beide beenen zijn takken / na boven gaande geeft het hert zijn kroon-ader (d) / de ribben hare takken : de armen en de deelen des hoofts de hare.

Vrag.

Not. De werkende oorzaken alzo , door welkers kracht , 't bloed uit 't linker hert door 't lichaam werd gedreven na het regter hert toe , en van 't regter hert voorts door de lange weder na 't linker hert , zyn de volgende: 1. Het sterke geweld of te zamentrekking des herten. 2. De sterke toekneiping der slag-aderen , door hun spieragtig vlies. 3. De tegenstand en contractie der *venen* en alle andere buizen en pypen. 4. De drukking en kracht der om- of nabyleggende deelen , als spieren , huid , ingewanden , vliezen enz. 5. De aanperping des bloeds en andere vogten van agteren , uit 't hert in de *arterien* , uit deze in de *venen* , uit deze weder in 't hert. 6. De klapvliezen die in 't hert , in het begin der *arterien* en meer overal in de *venen* en watervaten zyn. 7. De tezamentrekking der hert-ooren en *sinus*. 8. 't Aafseemhalen met de drukking van de lucht. 9. De vrywillige beweging des lichaams door kracht en werking der spieren. 10. De kracht die van 't *cerebellum* in 't hert en *arterien* door de zenuwen komt. Aldus meen ik , datmen den omloop des bloeds klaarblykelyk genoeg verstaan kan , wanneer men maar wel op alles , wat hier aange-merkt , oplettend is.

Van de circulatie des bloeds in de vrucht , hebben we boven gemeld , by de reeleden der Vrouwen.

(c) De hol-ader ontfangt en brenghet van alle deelen des lichaams , ook zelfs uit de long , 't bloed na 't regter hert.

(d) De kroon bloedader komt niet uit de na bovengaande *vena cava* , als onzen *Authew* zegt , maar met eene opening uit den *sinus* by 't oor , als we boven p. 80. hebben aangewezen.

Vrag. Wat is de groote slag-ader?

Antw. Een huis of vat / dat geduurig staat / en het bloed van het hert / door alle de deelen des gantschen lichaams uitzent. Zp begint aan de linker holligheid des herts / en naar om laag daalende met zyn stam / krigt lever / milt / maag / nieren / scheel / darmen / net / blaas / hare takken; en verder nederwaarts gaande / hebben de beenen alle hare slag-aderen daarvan vorders / van het herte na boven toe gaande / krigt het hert zelve / de longe / hals / armen / en alle deelen des hoofts hare takken. (e)

Vrag. Heeft het hert klapvliezen?

Antw. Ja: De holle ader heeft 'er drie / de longslag-ader drie / de longsg-ader twee / en de groote slag-ader drie. Deze zijn alle gemaakt / op dat het bloed niet weder te rugge kan loopen: vorders zijn 'er tot het zelfde oogmerk in de aderen / melkbatens / en waterbatens verscheiden. (f)

Vrag.

(e) Den *Autheur* stelt hier de groote slag-ader (*aorta*) geheel niet wel voor. Want men zoude hier uit begrypen, dat deze slag-ader, zo, als de hol-ader met een stam na boven en met een ander stam na beneden liep, 't welk nooit zo gevonden word. Bezieet den *Appendix*. Maar men kan het dien Schryver niet kwaalyk neemen om dat hy maar enkeld Chirurgy is geweest, en 't is bekend genoeg, dat Chirurgy's in deze landen en op de Scheerwinkels by hunne eenvoudige baasen de nauwkeurige Anatomie niet leeren nog leeren kunnen, vervolgens ook niet het nette beloop der bloed-vaten, 't welke op *Academien* op het nauwkeurigste als het noodzakelykste werd aangewezen.

(f) Aan 't hert zyn elf klapvliezen (*valvula*) maar vyf binnen in de holligheden en zes buiten in 't begin der slag aderen. In de regter holligheid zyn drie (*valvula tricuspidales*) driehoekige genaamt voor de opening

Vrag. Wat is het hert-zakjen?

Antw. Dat is een heurghen dat rontom het herte is / boven aan het herte vast / en beneden aan het middelst is gehegt. (g) Binnen in zyn holligheid is

ge-
ning van de *vena cava*. In de linker zyn twee, van gedaante als een mutze, *valvulae mitrales* genaamt, voor de opening van de *vena pulmonalis*. In 't begin der *arteria pulmonalis* zyn drie en in 't begin der *aorta* ook drie (*valvulae semilunares*) halvemaansgewyze genaamt. De *valvulae semilunares* zyn, een ieder, voorzien, op de punten, met een rondwerpige knobbelje (*corpuseulum sphaeroideum Arantii*) dat in die van de *aorta* grooter is, als in die van de *arteria pulmonalis*. De *valvulae mitrales* zyn grooter als die in de *arteria pulmonalis*. Dierhalven heeft den Schryver zeer gemist, dat de hol-ader drie en de long-ader twee klapvliezen by het hert hebben, daar dog de klapvliezen niet in die aderen zyn, maar in de holligheden des herten werkelyk geplaatst zyn. Maar 't is een Chirurgyn ligt toe te geven, zulke subtile dingen, mogelijk nooit gezien, 't niet nauwkeurig beschreven te hebben. Want als men alleen uit de duistere geschreeve Boeken van sommige Doctoren, maar enkel een zake ontleendt, en die zelfs niets heeft bygewoont, zo kan men niets nauwkeurig beschryven.

De klapvliezen in de *arterien*, en die in de *venen* en watervaten, schynen geformeert te zyn van de binnenste vliezen van hunne vaten, gelyk de klapvliezen der darmen van de binnenste vliezen derzelven.

K. Ze dienen alle, om den teruggeloop des bloedts te verhinderen, en 't zelve te helpen opklimmen.

(g) Het herte-zakjen (*pericardium*) is wel onder aan 't *diaphragma* vast, (edoch by Menschen en niet by beesten) maar boven niet aan 't hert zelfs, maar aan deszelfs vier bloedvaten en aan 't *mediastinum*, en aldus, door dit *mediastinum*, aan 't borstbeen en aan de wervelbeenderen van de rugge. Het bestaat uit twee vliezen. 1. 't Buitenste is van 't *mediastinum*. 2. 't Binnenste is een eigen vlies.

gemeenlyk wat water / op dat het herte des te gemakkeliker zig zoude bewegen. (b)

Vrag. Wat is de longe?

Antw. De longe is een ingewand der borst / in twee groote kwabben verdeelt / aan elke zyde van het hert een. Van buiten met het borststiet bekleeft (i). Hare vaten zyn de ademppp trachea of aspera arteria gezegt / de longslag-ader / als ook nog een ander

(b) Binnen 't *pericardium* vind men een roodagtig water (*aqua pericardii*) somtyds wel een halve lepel vol, in doode lichamen meer als in levendige, 't welk ontstaat van de uitwaasfeming van 't hert en herte-zakjen, en in dit zakje, als in een *alembicus*, vergaadt, tot bevochtiging des herten. 't Werd door eenige gateu van 't herte of herte-zakjen weder in de *venen* te rugge genomen, om dat geen *hydrops pericardii* mogt ontstaan, als wel gebeurt.

(i) De longe (*pulmo*) of liever anders gezegt, de longen (*pulmones*) de grootste ingewanden der borst, in ieder holligheid van de borst een, en aldus zyn twee in 't getal, de regter en de linker, van elkanderen door 't middelschot afgescheiden, tusschen welke beyde het hert is geplaatst, en in ieder aasfemhalen van dezelve, wanneer ze werden opgeblazen, omvat werd; ze zyn van binnen na 't hert toe hol of *concave*, en van buiten na de ribben en 't middelfrist rond of *convex*; verbeelden in 't opblazen eenigzins de gedaante van twee Koe-pooten; de regter bestaat uit drie bezondere stukken, die men kwabben (*lobi*) noemt, en de linker maar uit twee, die ook kleiner is als de regter wegens 't hert dat meer in de linker zyde gelegen; ze zyn vastgehegt aan de luchtpyp door de *bronchia* of luchtpys-takken, aan 't hert door de *arteria* en *vena pulmonalis*, ende aan de wervelbeenderen van de rugge aan 't borstbeen en middelfrist door 't *mediastinum*; ze hebben veel bloedvaten, daarom is ook hunne *couleur* by die geene die aasfemen roodagtig, bruin of blaauw, by ongeboore Kinderen zeer root.

der slag-ader / welke langs de takken van de adem-
pyp loopt / die van den Heer F. RUYSCH eerst
gebonden is / daarna de long-ader / waterbaten en
diergelyke. (k)

Wanneer de logtpyp ofte adempyp in de longe
gaat / verdeelt hy zig in twee takken / en elke tak
weder in takken / en wederom in kleinder takken :
aan welkers ieder uiteind een long-kwabbetjen is /
omtrent de groote van een kniikker / en zo een hangt
aan ieder uiteind / zo dat 'er een meenigte in de lon-
gen zyn. (l) Dit kwabbetjen bestaat uit een mee-
nigte kleine blaasjes en celletjes / die alle van de
ader

(k) 1. De *arteria en vena pulmonalis* met hunne takken
door de longen verspreid, dienen niet om dezelve te voe-
den, maar om 't bloed van 't regter tot in 't linker hert
te brengen.

2. De *arteria bronchialis RUISCHII*, die langs de tak-
ken der luchtpyp loopt, is somwylen enkel, somwy-
len dubbeld, ook driedubbeld, dient alleen om de lon-
gen te voeden, en de vogten van binnen in de blaasjes
af te scheiden.

3. De *vena bronchialis* ook van RUISCH ten eersten ge-
toont, bestaat meestentyd uit veele takken, die van de *ve-
na cava, intercostales* of van de *vena azygos* zyn afkomstig.

4. Van 't *par vagum* en *intercostale nervorum* (uit de
plexus thoracicus) loopen veel zenuwtakken door de gee-
le long, die overal in de blaasjes der longen eindigen,
daarom ook dezelve zo gevoellig zyn van een ieder prik-
keling, die daar in geschied.

(l) De longe bestaat uit vyf kwabben (*lobi*) een ieder
kwabbe uit kleinere, en deze weder uit kleinere, en de
allerkleinfte kwabben met elkander vereenigt hangen aan
de luchtpyps-takken als trosjes druiven aan de wyngaart,
en hebben alle hunne openingen daarin, zo dat de lucht
uit de luchtpyp in de kwabben kan indringen, en weder
zyn uitgang hebben.

ader en slag-ader omringt; werden / tuffchen welke ook wel eenige killertjes zyn. En dit maakt de geheele fubftantie der longen uit. (m)

Vrag. Wat is de adempyp?

Antw. Een kraakbeenige buis; heeft boven aan zyn mond vyfderley kraakbeenen / die door hare fpieren open en toegehaalt werden. Van onderen is het een pyp / die van booren kraakbeenige ringen heeft / welke van agteren in een bandagtig blyf eindigen. (n)

Vrag.

(m) Een ieder kwabbe (*lobus*) is geformeert van blaasjes of *celletjes*, die aan elkander vast zyn en uit de een in de ander hunne opening hebben, dat aldus de lucht uit de luchtpyp in alle de blaasjes te gelyk kan indringen en dezelve alle kan opspannen of opblazen, wanneer we aaffemhalen.

Een ieder blaasje is gemaakt van een teer, dun, vast en zeer gevoelig vliesje, dat van binnen veel uiteinden van slag-aderen of ook kleine ronde kliertjes heeft, die een fleim- of wateragtige ftoffe geduurig afcheiden, dat de blaasjes door 't geduurig in- en uitaaffemen van de drogende lucht niet en verdrogen, maar altyd vogtig werden behouden. Dit vliesje is weder geweeft van zig sterk t'zamentrekkende draadjes, dat alzo de blaasjes, nadien ze van de lucht zyn opgefpannen, zig daarna weder kunnen t'zamentrekken.

Deze blaasjes zyn alle omringt van onteibare takjes der *arteria* en *vena pulmonalis*, die in gedaante van netwyze ulegtingen (*rete mirabile five plexus reticularis*) om dezelve lopen, als MALPIGHIIUS aantoot.

Aldus beftaat de longe van blaasjes en bloedvaten.

Not. De longe by noch niet geaaffemt hebbende, vrugt dryft nooit op 't water, maar zinkt altyd op de grond; maar by die geaaffemt hebben, dryft dezelve, 't zy dan, dat ze reeds bedorven is, en als dan zinkt dezelve ook.

(n) De luchtpyp (*aspera arteria five trachæa*) een kraakbeen-

Vrag. Wat is het middelschot?

Antw.

beenige en vliezige *canaal*, boven wyd en meer na onderen naauwer; begint agter in de keel, eindigt in de longen, om de lucht in dezelve in- en uit te laten; is gelegen van vooren op den hals; heeft den *oesophagus* van agteren en aan denzelfen vastgehegt door gemeene vliezen.

Men kan dezelve verdeelen in drie deelen, als:

I. In 't bovenste gedeelte, 't strottenhoofd (*larynx*) genaamt, 't welk is dikker, als in 't vervolg de lucht-pyp is, 't is gecomponeert van vyf kraakbeenen, als:

1. 't *Cartilago thyroïdes* of *scutiformis*, langwerpig, omtrent vierkant en als een halfrond; is het grootste kraakbeen, van vooren in de *larynx* gelegen; formeert aldaar eene verheventheid, die men den Adams-appel (*pomum Adami*) noemt. Boven aan dit kraakbeentje is het tongbeen *gearticuleert* en beweegelyk.

2. Het ringsgewyze (*cricoides* five *annularis*) is geheel rond als een ring, onder in de *larynx*, daaraan van onderen de luchtpyp is gehegt met zyn halve ringen.

3. Twee *cartilagine* *arytanoïdes*, de kleinste van alle, iets langwerpig, dewelke agter en boven op de *cartilago cricoides* zyn *gearticuleert* en beweegelyk, ze formeeren, met vliezen en spieren omkleed en vereenigt zynde een langwerpige scheur of opening, tusschen hunne beide, die men de *glottis* noemt, dewelke *glottis* door hunne spieren (*arytanoïdei*) in 't zingen, spreken en roepen werd vernauwt of verweidert.

Deze viergemelde kraakbeenen zyn door bijzondere *ligamenten*, vliezen en spieren vast te zamen gevoegt en aan elkander beweegelyk, gelyk de beenderen. Ze veranderen ook somwylen by bejaarde Menschen in harde beenderen.

3. Het klapje (*epiglottis*) ook een kraakbeen, gelykt eenigzints driekantig te zyn; is verknogt van vooren en boven door een band aan het *cartilago thyroïdes*, op de zyden met twee banden aan de hoorens van 't tongbeen, en van agteren met twee banden aan de *cartilagi-*

nes

Antw. Een dubbelt vlies / gemaakt van het hoest-
 vlies /

nes arytenoides; gelegen aldus agter aan de tonge, over de *glottis*; slaat oppgerecht met de *punt* na boven, op dat de lucht door de *glottis* geduurig kan in-en uitgaan; maar keerd van de spyze en drank op de *glottis* nederwaards gedrukt en bedekt dezelve, om dat niets door dezelve in de luchtpyp mogt invallen, maar, al 't geen we willen nederflokken, hier over in den flokdarm wierde ingebracht. In 't zingen werd dit klapje op- en nederwaards bewogen om den *tremulant* der Sangers te maken. Alle deze kraakbeenderen zyn omkleed van vliezen, vet en spieren. De *larynx* is van binnen bekleed van een bijzonder zeer gevoelig vlies, dat met veel kliertjes bezet is, om geduurig een vogt uit te lekken tot bevoogting van de geheele luchtpyp van binnen.

Van buiten iets op het *cartilago thyroides* is noch gelegen een groote halvemaansgewyze klier, *glandula thyroidea*, daarin men verscheide ziekten heeft geobserveert.

Van binnen in de *larynx* vind men onder de *glottis* holligheden (*ventriculi* of *sinus*) die tot de stem dienen.

II. In 't middenste, *aesopha arteria* of de luchtpyp zelfs in 't bijzonder genaamt, deeze loopt van de Adams-appel langs den hals onder het *sternum*, tusschen de twee sleutelbeenen in de borst, alwaar ze zig aanstonds in twee takken verdeelt; ze is gecomponeert:

1. Van 16, 17, 18, 19, 20. halvringsgewyze kraakbeentjes (*cartilagine semiannulares*) die van agteren aan ée *aesophagus* van een spieragtig vlies vervult zyn, om dat de *aesophagus* door de rondte der kraakbeentjes anders konde gedrukt werden.

2. Van vyf vliezen. 1. een gemeen vlies, *tunica membranacea* van buiten. 2. Vervolgens 't vetvlies, inzonderheid tusschen de ringetjes, om dat de kraakbeentjes niet aan elkander gevren wierden en ook om de andere vliezen en de kraakbeentjes te bevoogtigen. 3. Een klieragtig vlies, van MORGAGNUS zeer wel voorgestelt, om uit de kliertjes door onëindige buisjes binnen in de luchtpyp een sleim aftecheiden. 4. Een spieragtig uit
 dwarze

vlies / zodanig in de borst gestelt / dat de borst daardoor

dwarze draden bestaande, die de einden der ringetjes te zamen houden, om dat de luchtpyp door derzelver tezamentrekking in 't hoesten, zingen enz. kan vernauwen. 5. Het binnenste een vast *tendineus* vlies, zeer gevoelig, hebbende langwerpige draden, waar door de geheele luchtpyp werd afgekort.

III. In 't onderste gedeelte, zynde de luchtpyps-takken (*bronchia*) die in 't begin twee, de regter en linker, die na de regter en linker longe toe lopen, en uit halveringsgewyze kraakbeentjes en vliezen bestaan, gelyk de luchtpyp; maar ze verdeelen zig (van klieren (*glandulae bronchiales*) verzien) een ieder in kleinere en allenskens weder in noch kleinere takjes, tot ze zig in de blaasjes verliezen. Maar de kleine *bronchia* bestaan byna een ieder van geheele kraakbeenige ringetjes met vliesjes omkleed, daar een ieder ringetje van 3 of 4 stukjes is te zamengezet, om bekwaamer gebuigt en bewogen te worden. De geheele luchtpyp is verzien van veel bloedvaten van de *arteria carotides externae* en van de *vena jugulares internae*, en van zeer veel zenuwen van de *nervi recurrentes* afkomstig. Dit alles hebben ons geleert de groote Ontleed-Meesters, als EUSTACHIUS, CASSERIUS, VALSALVA, MORGAGNUS en andere meer.

Not. In een groove stem is de luchtpyp verweidert en in een feine stem nauwer, als J. C. AMMAN aantoonst in zyn Tractaat, *Surdus loquens*.

Het ademen (*respiratio*) geschied, wanneer de ribben door hunne spieren werden opgeligt, het *diaphragma* zig toetrekt en nederwaards in de buik toegaat, en aldus de borst verweidert werd, de lucht in de longen valt, dezelve opblaast, en de borst vervult: en daar op de ribben door de spieren des buiks werden nederwaards getrokken, 't *diaphragma* flap na boven toe in de borst valt, en zodanig de borst weder vernauwt, de longen van de ribben en *diaphragma* werden gedrukt, de blaasjes der longen zig te zamen trekken, en de lucht wederom werd

door in twee deelen werd verdeelt / en ieder helft der
lange van een scheid. (o)

Cap. IX Van

uitgeperst. Maar hoedaanig dit alles geschied, zullen we
in 't vervolg inzonderheid verklaren.

(o) Het middelschot (*mediastinum*) een dubbeld, dun,
doorscheinend, doch sterk vlies van de *pleura* afkomstig;
heeft tusschen de verdubbeling een teer vetvlies en na
aan 't *diaphragma* een *celluleuze* holte (*interstitium cel-
lulosum*) daar in men water of materie zomwylen heeft
gevonden; is van vooren vast gehegt aan 't borstbeen,
van agteren aan de lichaamen der wervelbeenderen van
de rugge en van onderen aan 't middelrif en 't herte-
zakjen; is iets meer in de linker zyde gelegen, indien
het van de linker zyde van 't borstbeen is afkomstig,
waar door ook de linker holligheid van de borst naau-
wer is als de regter; heeft verscheide slag- en bloed-a-
deren (*mediastinae arteriae & venae*) en zenuwen van 't
par vagum met sommige watervaten. Dient also om de
borst in twee holtens te scheiden, dat uit de een in de
andere geen lucht nog vogt kan *penetreeeren*, en ook om
't hert in *balance* te houden.

A P P E N D I X.

Van 't getal, maakzel, gedaante, loop, benamingen en wer-
kinge aller bloedvaten, 't zyn slag- of bloed-aderen.

1. De groote bloedvaten (*vasa sanguifera*) van 't ge-
heele lichaam, zyn maar in 't getal vyf, namentlyk:
 1. vier by 't hert, als twee slag-aderen, *arteriae* in 't la-
tyn genaamt, zynde de *arteria aorta* en de *arteria pul-
monalis*: en twee bloed-aderen, in 't latyn *venae* geheeten,
als de *vena cava* en *vena pulmonalis*. 2. en een by de
lever, zynde in der daad een bloed-ader (*vena*) de poort-
ader (*vena portarum*) genaamt.
 2. Van deze vyf groote bloedvaten als van stammen
(*trunci*) ontsiaan alle de bloedvaten als takken (*rami*)
ze zyn groot of klein, zo veel 'er maar in 't lichaam

te vinden zyn, gelyk de takken van boomen van hunne stam ontfstaan.

3. Dierhalven zyn 'er maar twee groote slag-aderen en drie groote bloedaderen, die door alle deelen des lichaams hunne takken verspreiden.

4. Alle deze bloedvaten zyn in 't begin wyd, en werden allenskens naauwer en naauwer, in gedaante als een kegel, die op 't einde naauwer en puntig toeloopt.

5. Desgelyken ook alle takken der gemelde bloedvaten zyn in 't begin, daarze van de stammen ontfstaan, wyder en loopen allenskens naauwer en naauwer toe, van gedaante als kegels (*coni*) edoch werden de takjes eindelyk zo naauw, datze niet meer naauwer kunnen toeloopen, maar behouden overal dezelve wydte, en als dan noemt men ze *vafa cylindrica*, die in 't vervolg gelyke ruimte hebben en op de een plaatze niet ruimer en naauwer zyn als op de ander, maar dit geschied alleen in de allerfeinste vaatjes.

6. Ze zyn gecomponeert van vyf vliezen (*tunica*)
 1. Het buitenste, (*tunica membranacea*) of 't vliczig ook 't vaatagtige (*vasculosa*) genaamt. 2. een vervlies (*tunica cellulosa*) om de andere vliezen te bevoigten dienflig. 3. 't spieragtige (*musculosa*) dat uit lange en ringsgewyze spierdraadjes geweest is. 4. het peesagtige (*tendinea*). 5. 't binnenste zenuwagtige (*nervosa*) 't welk zeer gevoelig met 't spieragtige vlies gemeenschap heeft.

7. Het spieragtige vlies is in de slag-aderen reedelyk dik en sterk, door wiens schielyke spanning, van 't bloed geschiedende, de puls of 't kloppen geschied, maar dewyl het in de bloedaderen zeer teer, dun en slap is of geheel ontbreekt, daarom kloppenze ook niet, inzonderheid indien zo een grooten aandrang van bloed door de bloedaderen niet en is, als door de slag-aderen.

8. De *veneuze* takken zyn in alle deelen drie of viermaal zo veel als de *arterieuze*.

9. De *arterien* loopen dieper tusschen de spieren, en de *venen* hooger onder de huid in 't vervlies, te weten in de uitwendige deelen des lichaams, Ook in de inwendige deelen leggen de slag-aderen onder of ten minsten ter

zyden en de bloedaderen boven, behalven de *arteria cruralis*.

10. De twee slag-aderen (*arteria aorta* en *pulmonalis*) door hunne spieragtig vlies zig te zamen trekkende, brengen 't bloed van de twee holtens des herten na alle uit-en inwendige deelen des lichaams; de twee bloedaderen (*vena cava* en *pulmonalis*) voeren het bloed van alle deelen des lichaams wederom te rugge in de twee holtens des herten; de poort-ader (*vena portarum*) brengt 't bloed van alle ingewanden des buiks in de lever, om verder door de *vena cava* na 't regter hert gevoert te werden.

11. De slag-aderen hebben geen klapvliezen (*valvulae*) in hunne takken, maar wel in 't begin, by 't hert, een ieder drie, *valvulae semilunares*, als we boven gemeld hebben: in de onderste stam der *vena cava* is de *valvula Eustachii* naby 't hert; maar in desselvs takken zyn ontelbare kleine en grootere, enkele en dubbelde (gelyk ook in de watervaten veel dubbelde) halve maansgewyze klapvliezen (*valvulae semilunares*) behalven in de bloedaderen van de *uterus*. De *vena pulmonalis* en *portarum*, hebben in 't geheel, nog in haare stammen, nog in de takken, geen klapvliezen, behalven de *vena splenica* een tak zynde van de poortader, die een klapvlies by de milt heeft. Deze klapvliezen beletten den te ruggeloop des bloods uit de *venen* in de *arterien*, uit het hert in de *venen*, en uit de *arterien* in het hert; ook helpen ze het bloed, chyl, water en andere vogten meer in de *venen*, chyl-en watervaten opklimmen.

1. De longen-slag-ader (*arteria pulmonalis*) *Arteria* ontstaat uit de *basis* van de regter holligheid des *pulmonalis* herten; is in 't begin wyt, maar een duim lang, en een stam, verdeelt zig als dan in twee takken, dewelke, gelyk de takken der luchtpyp, en aan dezelve langs lopende, door de regter en linker kwabbe der longen met oncindig veel tak-

jes verspreiden, voert al 't bloed en de chyl van 't regter hert in de longen, in de takken der *vena pulmonalis*, na 't linker hert toe; is alzo niet dienstig om de longen te voeden, als de Ouden hebben geleert.

Arteria aorta.

II. De grootste slag-ader onzes lichaams *arteria aorta sive arteria magna* genaamt, ontstaat boven van de *basis* of 't dikke gedeelte van 't linker hert, loopt, een stam (*truncus*) zynde, door 't *pericardium* opwaards omtrent vier vingeren breedte, kromt hem van gedaante als een boog, en daalt neder op de wervelbeender rugge en lenden langs, tot aan 't laatste wervelbeen der lenden of tot aan 't *os sacrum*, alwaar ze in twee groote takken (*arteria iliaca*) gespleten is.

Deze *aorta* geeft hare takken na alle uit-en inwendige deelen op alle punten van 't geheele lichaam, als na de beenderen en kraakbeenderen, na de banden, vliezen, spieren, peezen, zenuwen, klieren, na alle de ingewanden van 't hoofd, borst en buik, na 't vet en merg enz. om 't bloed van 't linker hert na dezelve toe te brengen, dezelve daar mede te verwarmen, te voeden, te bewegen en allerley vogten daar in af te scheiden. Aldus zien we, dat de *aorta* maar een stam is, die eerst opwaards, dan krom en verder nederwaards loopt, dierhalven gantsch anders, als de Ouden hebben gemeent, die een, opklimmende en een nederdalende stam en zodanig twee stammen hebben *gesingceert*. Ik hebbe zulke twee stammen ook nooit by Honden kunnen vinden.

Deze *aorta* geeft.

arteria coronaria.

I. Ten eersten noch binnen 't *pericardium*, de twee kroon-slag-aderen (*arteria coronaria*) met haare twee gaten agter de klapvliezen, na het hert toe, om het zelve te voeden.

drie takken.

II. Boven uit de bocht drie grootetakken, na boven toe lopende, zynde de twee buitenste boogsgewyze lopende de twee *subclavia*, en de middel-

middel-tak regt opwaards lopende de linker *carotis*. Maar uit de regter *subclavia* ontstaat aanslonds een groose tak de regter *carotis* geheeten regt na boven toe lopende met de linker.

a. Deze twee slag-aderen de slaap-slag-aderen (*arteria carotides*) genaamt, de regter en de linker lopen, wederzyds aan de strot na boven toe tot aan 't *cranium*, alwaar een ieder in een uit-en inwendige tak is verdeelt. 1. De inwendige (*carotis interna*) loopt binnen 't *cranium* door de vliezen der hersenen verspreid en klopt aldaar niet. 2. de uitwendige (*carotis externa*) is door alle uitwendige deelen van 't hoofd, door de ooggen, ooren, neus, tong, keel, tandvles, tanden, kaaken, lippen, *larynx*, *pharynx*, en ook zelfs door de *dura mater* verspreid, in welke leste dezelve ook klopt, en de groeven in het *cranium* indrukt.

b. De onder-sleutel-been-slag-aderen (*arteria subclavia*) werden onder het sleutelbeen *subclavia*, onder de oxels *axillares* en op den op-per-arm *brachiales* genaamt, en geven veel takken van-zig, als:

1. De *intercostalis superior*, die in twee of drie takken verdeelt tuschen de bovenste ribben langs lopen,
2. *Mediastina* na 't *mediastinum* en *thymus*.
3. *Diaphragmatica superiores* na 't *diaphragma*.
4. *Mammaria* of *thoracica interna* binnen 't *sternum* na de borsten en de uitwendige deelen des buiks toe.
5. *Vertebralis sive cervicalis* na boven door zes dwarsse processen der wervelbeende-*mammaren* van den hals, binnen 't *cranium* door 't groote gat van 't *os occipitis* lopende, die binnen 't *cranium* met de *arteria carotides* wonderzaam vereenigt, door de vliezen der hersenen zyn verspreid, en

Spinalis. een tak, *arteria spinalis* genaamt, door 't
 mitte van de *medulla spinalis* tot aan 't
os coccygis geven, en hier niet en slaan.

6. Verscheide *musculares colli* na de spieren
 van den hals.

7. Onder de oxel even onder 't hoofd van
 't *os humeri* verdeelt zig een ieder *sub-*
clavia of *axillaris* anders genaamt, in twee
 takken als in een lange en in een korte

scapula-
ris ex-
terna.

tak, 1. De korte geeft de *scapularis ex-*
terna, die door uitwendige deelen van de
scapula is verspreid en loopt door de uit-

scapula-
ris inter-
na.

uittrekkers spieren van de *ulna*. 2. Maar
 de groote tak van de *axillaris* geeft a. de
scapularis interna na de inwendige deelen

mamma-
ria ex-
terna.

van de *scapula*. b. en de *mammariae exter-*
na na de uitwendige deelen der borsten
 op de ribben langs lopende; en loopt ver-

radiaa.

ulnaris.

der aan de binnenste zyde van den opper-

middel-
 tak.

arm langs (ondertuffchen aan de omleg-

gende spieren takjes gevende) tot aan de
 bocht van den ellebogen, alwaar ze zig
 verdeelt in twee groote takken *radiaa* en

bronchia-
lis.

ulnaris genaamt, op de *radius* en *ulna* langs
 lopende; en in een middeltak tuffchen de

intercos-
tales in-
feriores.

radius en *ulna* met hare takjes verspreid.
 Deze drie lopen verder met oneindige
 takjes na de vingeren toe.

oesopha-
gicae.

dia-
phragma-
ticae in-
feriores

III. De *aorta* van de bocht nederdalende geeft
 noch in de borst van zig

1. De *arterie bronchiales RUISCHII*,
 een, twee, of drie, na de longen, om
 dezelve te voeden.

2. *Intercostales inferiores* 8. 9. 10. die tuf-

fchen de ondersterribben lopen na de om-

IV.

- IV. Tuffchen door de peezen van 't diaphragma lopende geeft in de buik, aanftonds onder 't diaphragma de arteria colliaca een korte dikke tak, dewelke in de regter en linker tak is verdeelt.
- a. De regter geeft de gastrica dextra na de maag, duodena na 't duodenum, pancreatica na 't pancreas, hepatica na de lever, cystica gemella na de galblaas, epiploica dextra na 't net. colliaca.
gastrica.
duodena.
pancrea-
rica.
hepatica.
cystica
epiploica.
 - b. De linker geeft, de groote splenica na de milt, (daar van kleine pancreatica na 't pancreas aflopen), gastrica sinistra, epiploica sinistra, gastro-epiploica. splenica.
 2. Mesenterica superior na 't mesenterium en dunne darmen. gastro-
epiploica.
 3. Atrabilaria sive succenturiata na de nierdoosjes. mesente-
rica supe-
rior.
 4. Adiposa na 't vet om de nieren. atrabila-
ria.
 5. Renales sive emulgentes enkele of dubbelde na de nieren. adiposa.
 6. Lumbares na de lenden. Renales.
 7. Spermatica na de ballen by Mannen en by Vrouwen na de lyfmoeder. emulgen-
tes.
 8. Mesenterica inferior na 't mesenterium en dikke darmen, daar van een tak in den endeldarm afloopt haemorrhoidalis interna genaamt. lumba-
res.
spermati-
ca.
 9. Sacra een tak of twee na 't heiligbeen. mesente-
rica in-
ferior.
- V. De aorta is omtrent 't begin van 't os sacrum in twee groote takken gespleten, die na de ossa ilei toe lopen, en de naamen hebben van arteria iliaca, van welke een ieder weder in tweeën is verdeelt, in een uit-en een inwendige tak, alwaar de arteria umbilicales na boven na de navel opklimmen. Sacra.
iliaca.
1. De inwendige genaamt iliaca interna of hypogastrica, die door de deelen in 't pelvis, als de waterblaas en endeldarm (alwaar haemorrhoidalis externa is gheeten) iliaca in-
terna by-
poga-
strica.

iliaca ex-
terna.
epigastri-
ca.

cruralis.
muscula
exterior.
muscula
interior.
poplitææ.

tibialis.
furalis.

en door de deeldeelen en de omleggende spieren van de billen, is verspreid.

2. De uitwendige, *iliaca externa*, loopt na 't *os ileum* en geeft 1. na boven de *arteria epigastrica*, die door de regte spier van de buik langs loopt na boven tot aan de borsten, met de *arteria mammaria* vereenigt. 2. De *pudenda* na de uiterlyke schaamdeelen; en loopt verder van de *vena* en *nervus cruralis* verselt, op de *vena cruralis*, over een bijzonder groef van 't *os ileum*, boven de *articulatie* van de *dey*, na de *dey*, na binnen toe (van veel spieren bedekt) tot onder aan de knie, tusschen de knoopen van de *dey*, na de voeten toe, ende heeft de naam van *arteria cruralis*. Ze geeft 1. boven aan de *dey*, na de buitenste zyde een groote tak, *muscula cruralis exterior*. 2. En omtrent in 't midden na de binnenste zyde de *muscula cruralis interior*. 3. en verder verscheide *poplitææ* na de knie. 4. En andere takken meer boven de knie na de omleggende spieren. 5. Onder de knie werd de *cruralis* weder verdeelt in twee takken, *tibialis*, die aan de *tibia* na de voet toe loopt, en in de *furalis*, die agter door de kuit loopt, in tweeën weder gespleten, maar met de eene tak na de voet.

Not. Alle deze gemelde takken van de *aorta* afkomstig, verdeelen zig weder in oneindig veel zichtbare en onzichtbare, roode, geele en witte takjes (daar van sommige tienmaal kleiner zyn, als een haar van ons hoofd, die rood, geel of witte stoffe voeren) die door alle punten van 't gantsche lichaam verspreid zyn, en 't bloed en andere vogten van 't linker hert uit de stam der *aorta*, door 't geheele lichaam voeren tot in der takjes der *vena cava*, *vena portarum* en in de watervaten, of ook zekere vogten afscheiden, of tot

tot de voeding der deelen iets applicceeren; en eindigen aldus in de *venen* by *continuatie* door de *anastomosis* of inmondig, in holtens en klieren, en van buiten in de huid, ze veranderen ook misschien in zenuwen en spierdraden.

Ook werden de *arterieuse* takjes, gelyk ook de *veneuse*, in alle uit- en inwendige deelen, wonderlyk door elkander gevlogten en vereenigt, dat ze een wonderzaam net (*rete mirabile*) vertoonen, dat van MALPIGHIIUS is zeer konstig gedemonstreert.

III. De hol-ader (*vena cava*), de grootste *vena cava*-bloed-ader des lichaams, neemt haar begin van *wa*. de regter *auricula* en *sinus*, by de regter holligheid des herten, binnen 't *pericardium*, loopt met een dubbelde stam op- en nederwaards, geeft takken na alle deelen des lichaams, byna als de *arteria aorta* (behalven de ingewanden van de buik, daar de poort-ader verspreid is) dewelke eindigen in de *arterien*, door de *anastomosis*, in klieren, in holtens, buiten in de huid, in wattervaten, misschien ook in zenuwen en spierdraden, en nemen 't bloed en alle andere vogten aan (ook al de *chyl*) van 't geheele lichaam, en voeren 't weder te rugge na 't regter hert toe, 't welk de *aorta* van 't linker hert daar na toe brengt. Want al 't bloed, dat de *aorta* van 't linker hert na de deelen wegvoert, brengt de *vena cava* wederom geduurig te rugge na 't regter hert, als we boven reeds van de *circulatie* des bloeds hebben aangetoont.

Not. Verscheide Auteurs onderstellen het begin der *venen* in de deelen, en 't einde derzelven in 't hert, daar van we niet willen twisten.

De *vena cava* is in haar begin wyd als een dikke zak, en vast aan 't regter hert en regter oor, die men noemt eigentlyk *sinus veneae cavae*, dewelke gelyk een slag-ader klopt door haar spieragtig vlies; hier uit komt voort met eene opening de *vena coronaria* of kroon-bloedader na 't ^{*coronaria*} hert.

hert toe lopende. De *sinus* spleit hem dan in twee stammen (daar en tusschen eene verhevendheid is *tuberculum L. OWE RI* genaamt), als de onderste en bovenste.

truncus superior.

vena azygos.

intercostales inferiores.

oesophagæ.

bronchialis.

mediastina.

diaphragmatica superior.

subclavice.

vertebralis cervicis.

jugularis interna.

ranina.

1. Van de bovenste stam, die na boven loopt door het *pericardium* (*truncus superior* of *vena cava ascendens*) ontslaan

1. De ongepaarde ader (*vena azygos*) die ordinair maar een groot vat is, en aan de rechter zyde der lichamen de wervelbeenen der borst langs nederwaards loopt tot in de buik, aldaar met de *venæ lumbares* of *emulgentes* vereenigt, en geeft veel *venæ intercostales inferiores* tusschen de onderste ribben, en verscheide *oesophagæ* na de *oesophagus*.

2. *Bronchialis RUISCHII* een of meer takken, die ook zomwylen van de *azygos* of van de *intercostales* afkomstig, door de long verspreid.

3. *Mediastina* na 't *mediastinum*.

4. *Diaphragmatica superior* na 't middelrif.

5. Na deze takken spleit de *vena cava* boven in de borst in twee takken, onder de sleutelbeenen hoogsgewyze na de oxels toelopende, genaamt onder sleutelbeens-aderen (*venæ subclavice*) van welke weder ontslaan

a. De *vena vertebralis* of *cervicis*, die lootregt na boven door de gaten der zeven dwarsle *processen* der wervelen van den hals in de *sinus lateralis* van de *dura mater* loopt.

b. *Jugularis interna*, die lootregt na boven loopt, geeft takken aan de *pharynx*, *larynx*, *tonsilla*, tonge (en onder de tonge de *vena ranina*) tongebeens spieren en andere omleggende deelen, en eindigt in de zak van de gemelde *sinus*, deze en de *vertebralis* voeren 't bloed te rugge van de hersenen uit de *sinus* in de *vena cava*.

c. *Ju-*

- c. *Jugularis externa* (is geen tak van de *jugularis interna*) ontstaande uit de *subclavia*, is *externa* verspreid door de uitwendige deelen van *frontalis* 't voor-en achterhoofd en de slaapen, al- *lis*. daar genaamt *vena temporalis*, *occipitalis*, *intercostales* en voor 't voorhoofd *frontalis*.
- d. *Intercostales superiores*, *mammariae* of *thoracicae* in- en uitwendige, *musculares superiores* en *inferiores*, *scapulares* in- en uitwendige, na die deelen lopende, als *muscula-* we by de arterien gemeld hebben. *res.*
- e. De *subclavia* onder de oxel lopende *axil-* *scapula-* *res.* *res.* *axillaris*. genaamt, loopt na den arm toe en verdeelt zig even onder 't hoofd van 't *os humeri* in twee takken, en bovenste kleiner zynde *cephalica* na de *radius* toe *cephalica*. lopende, de onderste en grootere werd *basilica*. *basilica*. genaamt, die na de *ulna* nederdaalt, ze geven beyde ondertusschen veel tak- ken na de omleggende deelen, vereeni- gen zig op de pees van de *musculus bi-* *ceps* in de bocht van den ellebogen, *for-* *meeren* aldaar de *medians*, lopen met vee *medians*. le takken nederwaards tot in de vingeren. De tak van de *cephalica* na de ring- en oorvinger lopende noemt men *salvatella*. *salvatel-* *la*. Merkt, dat de *venen*, daar in de *phle-* *botomie* geschied, onder de huid, in 't *vet*, over de spieren zyn gelegen, en niet in de huid, als sommige droomen.

II. De onderste stam (*truncus inferior* of *vena truncus* *cava descendens*) doorboort van onderen 't *pe inferior*. *ricardium*; heeft aldaar de halvemaans- en netsgewyze *valvula EUSTACHII*; loopt op de wervelbeenderen van de rugge langs zon- *dia-* der takken, tot aan het *diaphragma*, aan wel- *pbragma-* ke ze als dan geeft de *vena diaphragmatica in-* *feriores* of *phrenicae*; doorboort als dan 't *dia-* *ticae in-* *pbragma* en loopt *feriores*.

III. 3. à 4. vingeren breedte, langs de holle zyde der lever, als daar in vast ingegroeit, en geeft aldaar van zig

hepatica.

1. Drie groote takken *venæ hepaticæ* in de lever (zomtyds vier of ook noch meer) die door de geheele lever verspreid en met de takken der poort-ader vereenigt zyn, en 't bloed uit de lever in de hol-ader voeren.

lumbares superiores.

2. Van de lever op de wervelbeenderen der lenden langs lopende geeft verscheide *lumbares superiores* na de lenden.

abrahilaria.

3. *Abrahilaria* *f. succenturiata* na de nierdoosjes.

adiposa.

4. *Adiposa* na 't vet om de nieren.

emulgentes

5. *Renales* *sive emulgentes* na de nieren zelfs.

spermatica.

6. *Spermatica* (zaad-aderen) daar van de linker *renalis* ontstaat.

ca.

7. *Lumbares inferiores* na de lenden.

lumbares inferiores.

IV. Op 't begin van 't *os sacrum* of 't leste wervelbeen der lenden, voegt zig de *vena cava inferior* allenskens onder de *arteria aorta*, en spleit aldaar gelyk de *aorta*, in twee groote takken *arteria iliaca* genaamt. Tusschen welke de *venæ sacra*, na 't *os sacrum* lopende, hervoorkomen.

iliaca.

sacra.

Een ieder *iliaca* verdeelt zig, gelyk de *arterien*, in twee takken als in een uit- en inwendige,

iliaca interna

sive hypogastrica.

haemorrhoidalis externa

iliaca externa.

epigastrica.

haemorrhoidalis externa

iliaca externa.

epigastrica.

pudenda.

cruralis.

1. De inwendige (*iliaca interna*) kleiner als de uitwendige, *hypogastrica* ook genaamt, loopt na de deelen van 't *pelvis*, en daar van loopt een tak na de uitwendige deelen van den *anus*, *haemorrhoidalis externa* genaamt.

2. De uitwendige (*iliaca externa*) loopt na 't *os ileum*, gelyk de *arterie*, en geeft

1. Na boven de *vena epigastrica* na de spieren van de buik en na de borsten,

2. De *pudenda* na de uiterlyke schaamdeelen. Loopt verder onder de *arterie*,

over

Land en Zee-Chirurgie. III

over het *os ileum* na de dey toe, sal-
waar ze werd genaamt *vena cruralis*, lo-
pende onder de *arteria* aan de binnekant
van de dey tot onder de knie, en geeft.

1. Aan 't bovenste gedeelte van de dey een
grootte tak, die op de binnenste zyde van
de dey na de binnenste knokkel van de voet
(*malleolus internus*) loopt en aldaar de naam
heeft van *Saphæna*. 2. *Museula interna* na *saphæna.*
de spieren die om de dey gelegen. 3. *Ischias* *muscula.*
major en *minor*. 4. By de knie de *poplitea.* *ischias.*
5. In de kuit de *furalis*. 6. Na de grootte *poplitæa.*
toon *cephalica pedis* (hoofd-ader) 7. By de *furalis.*
kleine toon *salvatella*. 8. Ontelbare andere *cephali-*
takjes meer, die zonder benamingen zyn. *ca.*

- IV. De longs bloedader (*vena pulmonalis*) noemt *salvatel-*
men de vier grootte takken, die met oneindig-
veel takjes, gelyk de *arteria pulmonalis*, door *ta.*
de geheele longe maar alleen, en door geen *vena pul-*
anderdeel, zyn verspreid; en die hun begin ne *monalis.*
men van de linker *sinus* (*sinus venæ pulmonalis*
genaamt) dewelke aan de linker *auricula* en
aan 't linker hert vast aangewassen is, en ook
geduurig klopt, gelyk de *sinus venæ cavæ*;
maar de vier takken kloppen niet. Ze voeren 't
bloed uit de longen, door de linker *auricula*
en *sinus*, in 't linker hert.

- V. De poort-ader (*vena portarum*) ontstaat met *vena por-*
twee grootte takken, of wortelen anders ge- *tarum.*
zegt, en met noch verscheide kleine, uit alle
ingewanden van de buik, dewelke in een zeer
korte en dikke stam te zamen loopen, deze
stam loopt in de lever, en verweidert zynde
formeert een boezem of holte (*sinus venæ por-*
tarum) waarvan *ordinair* vyf takken in de le-
ver loopen, dewelke met ontelbare kleinere
takjes door de geheele lever zyn verspreid, en
in de takjes der *venæ hepaticæ* van de hol ader
en in de galbuizen (*ductus* of *pori hepatici bilia-*
rii) eindigen. Deze poort-ader voert al 't
bloed,

bloed, gelyk een bloed-ader, van alle ingewanden des buiks weg, en brengt het zelve, gelyk een slag-ader in de lever, en door dezelve verder in de *vena cava*, en scheidt in de lever de gal af, maar slaat niet; heeft aldus het ampt van een *vene* en *arterie*.

meseraicae.
haemorrhoidalis interna.
epiploicae.
gastricae.
vasa brevia.
gastro-epiploicae.
pancreatica.
cystica.

Dezelve takken hebben meest haare benamingen van de ingewanden, door welke ze verspreid zyn, als 1. *meseraicae*, in 't *mesenterium* en *datmen*. 2. *haemorrhoidalis interna* in het *intestinum rectum*. 3. *epiploicae* in het net. 4. *gastricae coronariae ventriculi* en *vasa brevia* an de maag. 5. *gastro-epiploicae* in de maag en 't net lopende. 6. *duodena* in 't *duodenum* en *pancreatica* in het *pancreus*. 8. *cystica gemella* in de galblaas enz.

Dewelke nu den loop van alle gemelde bloedvaten hem bekend maakt, en daarby *confidereert*, dat het bloed geduurig van 't linker hart uit de *arteria aorta* door dezelve takken na de deelen toe loopt en uit deze deelen door *venose* takken werd weder weggenomen en verder gevoert in de *vena cava* na 't regter hart toe, die kan een volkomen begrip hebben, van den omloop des bloeds door alle deelen des lichaams, door beenderen, spieren, peezen, vliezen, ingewanden, oogen, ooren, neus, mond, handen, voeten, enz.

Van de Watervaten en derzelver boedanigheden.

De watervaten (*vasa lymphatica* of *lymphæ ductus*) zeer dunne, teere, doorzigtige, blanke, naauwe canaaltjes, voeren rein, zuiver, blank en eenigzins *gelatineus* water of chyl; ze zyn *gecomponseert* van een zeer teer dun vlies; en verzien van oneindig veel dubbelde halfmaansgewyze klapvliezen (*valvulae semilunares*) die wel na zakjes gelyken; geplaatst in de oppervlakte van verscheide ingewanden en in het vet onder de huid; beginnen byna van alle deelen des lichaams van de uiteinden der slag-aderen, van
 hol-

holtens, klieren en van de *tunica villosa* der darmen enz. (alwaar ze de namen hebben van *vasa lactea*) en eindigen in de chybak, *ductus thoracicus*; en in groote takken der hol- en poort-ader; ze zyn gelyk *veneuse* takken en voeren het water (*lympha*) van verscheide deelen te rugge in de chybak *ductus thoracicus* en bloedaderen, om het bloed en chyl te verdunnen, en brengen de chyl van de darmen in de chybak. Want de melkvaten zyn niets als watervaten, en voeren, de chyl weggenomen hebbende, niets als klaar water uit de darmen. Deze *veneuse* watervaten moet men onderscheiden van de *arterieuse* watervaten, die zonder klapvliezen zyn en zo raauw, dat ze geen bloed aannemen; ze ontstaan van de slag-aderen als takken, en voeren verscheide wateraguge vogten in holtens, klieren, in vaten, die zeker vogten uiterwerpen, en in de huid, en eindigen hier in. Door deze *arterieuse* watervaten geschieden meest alle afscheidingen van vogten in 't geheele lichaam. Bezieet **BARTHOLINUS, RUDBECK, NUCK, RUISCH** en andere, die van de watervaten hebben geschreven.

O B S E R V A T I E.

Van de plaatzen der voornaamste bloedvaten, die onder 't opereeren en in andere gevallen van een Chirurgyn moeten nauwkeurig gekent werden, inzonderheid in de uitwendige deelen.

Om 't *cranium* leggen gaen groote bloedvaten, als maar op zyde, aan de slaapen, de *arteria temporales* en voor 't voorhoofd de *vena frontalis*.

Agter en in de ooren, in de neus, oogen, wangen, lippen, kin, tandvlees, tonge, verheemelic, lel, *tonsilla*, *aspera arteria*, *oesophagus* enz. zyn maar kleine bloedvaten, die zelden groote bloedinge veroorzaken, behalven onder de tong de *raninae*, die grooter zyn.

Aan den hals hebben we van vooren ter zyden van de luchtpyp tot aan 't *sternum* de *arteria carotis* en *vena jugularis* zeet groot. Ter zyden aan den hals de

vena jugulares externa, die niet sterk bloeden. En agter in de nek zyn geen merkelyke groote vaten, als maar de *arteria* en *vena vertebrales*, die door de dwarffe uitsteekzels der wervelen loopen. En onder binnen 't sleutelbeen de *arteria* en *vena subclavia*, zeer groot.

Onder de oxel de *arteria* en *vena axillaris*, zeer groot.

Aan de binnen en buitenkant van den opper-arm de *arteria brachialis*.

In 't buigen van den arm dezelve.

Op de *radius* en *ulna* aan de binnenkant de *arteria radialis* en *ulnaris*,

Aan de zyden der vingeren van de handen en voeten loopen de bloedvaten, die klein zyn.

Van vooren en ter zyden op de borst zyn geen groote bloedvaten, desgelyken zyn die op de rugge en lenden zeer klein. Want de *arteria mammaria* by de borsten zyn ook klein en geven in het verbreken weinig bloeding.

Tusschen de ribben loopen de *arteria* en *vena intercostales*, dewelke, hoewelze niet groot zyn, veroorzaken doch zomwylen groote bloeding, die moeielyk te stempen is.

Op de buik by de *musculi recti* de *arteria* en *vena epigastrica*, die in 't verbreken al groote bloedinge veroorzaken.

De *arteria spermatica* die na de *testiculi* toe loopen, en die in de spongieuse lichaamen van de *penis*, hoewel ze klein zyn, geven doch zwaare bloeding.

In en om de *vulva* en *vagina uteri* vind men maar kleine bloedvaten, die evenwel noch zomwylen veel bloed storten.

Om en in den *anus* ook kleine bloedvaten.

In de lieschen, verder aan de binnekant van 't os *femoris* en onder de knie is de groote *arteria cruralis* naast de *vena* gelegen.

Tusschen de *tibia* en *fibula* groote takken van de *cruralis*, gelyk tusschen de *radius* en *ulna* van de *arteria brachialis*, die zeer veel bloed storten,

Tuf-

Cap. VIII. Van de deelen des Hoofds. (p).

Vrag. **H**oe veel herszenvliezen zynder?

Q 2

Antw.

Tusschen de beentjes van de *metatarsus* of navoet leggen bloedvaten, gelyk tusschen de beentjes van de *metacarpus* ook, dewelke verwond zynde, in 't bloedstempen, zomwylen veel moeite en werk vereiffchen.

Van binnen in 't *cranium* vinden wy groote kloppende slag aderen in de *dura mater*; en in dezelve onder de *futura sagittalis* de *sinus longitudinalis*, en aan 't agterhoofds-been de twee *sinus laterales*, zynde als drie groote bloedaderen.

In de borst zyn aan 't hert en de longen ende aan de wervelbeenderen van de rugge de grootste bloedvaten, als bekend is.

In de buik zien we aan, by, en in dezelfs ingewanden en aan de wervelbeenderen der leuden de grootste bloedvaten. Wanneer we nu weten de plaatzen der ingewanden, zo weten we ook inzonderheid, waar de grootste bloedvaten eigentlyk zyn gelegen, die daarna toe loopen.

Wie nadere en naauwkeurigere onderweizinge van de bloedvaten verlangt, die moet nazien den EUSTACHIUS, VESALIUS, RUISCH, VIEUSSENS, DRAKE, MORGAGNUS, LANCISIUS, BARTHOLINUS, COWPER, CHESELDEN en inzonderheid VERHEYEN.

(p) Tot de deelen des hoofds telt men 't *cranium* met de opper- en onderkaak en derzelver uit- en inwendige deelen.

Het *cranium* ofte herszenpan noemt men van vooren *frons*, boven *bregma*, agter *occiput*, ter zyden *tempora*. 't Is van gedaante rond en langwerpig, ter zyden iets plat, en staat voor en agter iets uitwaards.

De uitwendige deelen van 't hoofd (*cranium*) zyn de huid met hair bewassen, het vet, spieren, 't peri-

Antw. Twee / een dik en een dun. (q)

Vrag. Wat is het dikke herszenvlies?

Antw. Een vlies dat de herszenen / zenuwen / en het ruggemerg bekleed / en rondom aan de herszenpan zeer vast is / gaande zelfs door de naden heen. Binnen in zig heeft het vier aderen / die men sinus noemt / welke het bloed uit de herszenen na de krop-ader brengen / en zo voortz na het hert. (r)

Vraag.

cranium zynde een dubbeld vlies, dat de herszenpan van buiten omkleed, ende eindelyk het *cranium* zelfs, dat uit agt beenderen is te zamen gevoegt.

Van binnen in 't hoofd zyn gelegen de groote en kleine hersenen, het lange-merg en negen paar zenuwen, alle van drie vliezen omkleed, en eindelyk verscheide bloedvaten.

(q) De herszen-vliezen zyn 'er niet twee, maar drie, als 1. het dikke herszenvlies, *dura mater*. 2. daaronder het spinnewebs-vlies, *tunica arachnoidea* of *media mater* 3. het dunne, *pia mater* genaamt. Dewelke, en inzonderheid het dikke en dunne, de beyde herszenen, het lange- en ruggemerg ende alle de zenuwen tot aan hunne einden omkleeden.

(r) De *dura mater* is een sterk dik vlies, dat in verscheide dunne vliesjes kan gescheiden werden; bestaat uit peesagtige of, als andere willen, spieragtige draden; bekleed van binnen de herszenpan, als een inwendig beenvlies, en geeft aan dezelve slag- en bloedaderen tot in de *diploë*, gelyk het *pericranium* van buiten de bloedvaten na binnen toe in 't zelve *diploë* geeft; is overal alzo door de bloedvaten aan 't *cranium* aangewassen, doch onder vaster als boven, maar niet aan de *pia mater*, als maar op sommige plaatsen; ze heeft drie processen. 1. *Processus falciformis*, wel twee vingeren breed tuschen de halve zyden der groote herszenen ingaande voor van de *crista galli* van 't zeebeen, onder de *sutura sagittalis*, tot aan 't midde van 't agterhoofdsbeen uitgestrekt. 2. Een dwarsse

Vrag. Wat is het dunne herzenvlies? (s)

Antw. Een heel dunnet vlies als het eerste / dat
 H 3 de

dwarffe tusschen 't *cerebrum* en *cerebellum*, daarop de agterste *lobi* of kwabben van 't *cerebrum* rusten, dat 't *cerebellum* daarvan niet gedrukt werd. 3. En een tusschen de twee stukken of *lobi* van het *cerebellum* in; ze heeft slagaderen van de *carotides interna* en *externa*, zenuwen van 't vyfde en zevende paar der hertzenen, en veel bloedaderen, die in de *sinus* eindigen. De *sinus* in de *dura mater* zyn ordinair vier, de grooten genaamt. Als 1. de *longitudinalis* of *sagittalis*, die van 't begin van 't *os frontis* onder de *sutura sagittalis* op de *processus falciformis* tot aan 't agterhoofds-been loopt, en aldaar in tweeën ordinair spleit. 2. Dewelke twee, *sinus laterales* genaamt, (zomwylen met een dwarffe *sinus* vereenigt) loopen ter zyden van 't agterhoofds-been tot in takken en verder in de *vena jugulares*. 3. Waar de *longitudinalis* in de twee *laterales* eindigt, daar werd de vierde *sinus* ingezet, die ook zomtyds niet te vinden is.

De plaats, daar deze vier *sinus* te zamen schieten, noemt men *torcular Herophili*.

Onder op de *basis* van 't *cranium* vind men noch verscheide kleine *sinus*, als de *sinus falcis inferior*, *circularis*, en noch andere meer.

Alle de *sinus* zyn bloedvaten, die het bloed van de hersenen en derzelver vliezen te rugge voeren in de *vena jugulares*, *vertebrales* en *occipitales*, na 't regter hert toe.

BAGLIVUS en PACCHIONUS ondertellen, dat de *dura mater*, gelyk het hert, slaat door *contractio* van haar spierdraden, 't welk in der daad van de kloppende slagaderen in dezelve ontstaat: en dat alle vliezen des hghaams van deze *dura mater* zyn afkomstig, 't welk ook niet wel te geloven staat.

(s) Noch boven het dunne hersen-vlies of *pia mater* is noch een dun wit vlies zonder bloedvaten gelegen, dat eenigzins een spinrach gelykt, edoch zonder gaatjes, dat men noemt 't spinnewebs-vlies (*tunica arachnoidea*) en van

de hersenen / ruggemerg onbemiddelt omkleed / en tot deszelfs diepe inboezemingen indringt. (t)

Vrag. Wat zijn de herzenen? (u)

Antw.

RIDLEY voor een vlies van de *pia mater* werd gehouden, van andere *media mater* genaamt, dewyl het tuschen de *dura* en *pia mater* geplaat is; het omgeeft beide hersenen ende 't lange-en ruggemerg; 't is boven op de hersenen zeer vast aan de *pia mater* aangegroeit, maar van onderen en om 't lange-en ruggemerg zeer los; het is dienstig, na alle gedachten, om alle de groeven, scheuren en darmpjes van 't *cerebrum* te zamen te houden, en ook als een bek'edzel te zyn.

(t) Onder het voornoemde spinnewebs-vlies is dan gelegen het dunne hersenvlies, van couleur rood, *pia mater* genaamt; is geweeven van een menigte slag-aderen, die niet en slaan, van de *arteria carotides interna* en *vertebrales*, ende van kleine bloedaderen, die in de *sinus* van de *dura mater* eindigen, en 't bloed in dezelve te rugge brengen; zenüwen, klieren en watervaten kan men hier niet vinden; dezelve dringt in alle scheuren en spleeten van de hersenen; is overal vast aan de hersenen door haare bloedvaten, en bekleed dezelve *immediaat*, geelyk ze ook 't lange- en ruggemerg doet, is ook hier en daar vast aan de *dura mater* door *venen*, die in de *sinus* eindigen. Men kan in dit vlies byna niets zien, als enkele bloedvaten, daarvan dezelve na de meening van RUISCH alleen zal geweeft zyn; ze dient aldus om slag- en bloedaderen in 't uitwendige gedeelte der hersenen te geven, ende 't bloed daarin te brengen en wederom te rugge te nemen.

Want 't bloed werd uit de *aorta* en aldus uit 't linker hert van de *arteria carotides* en *vertebrales* in de vliezen der hersenen gebragt, en inzonderheid in de *pia mater* om na de hersenen verder gebragt te werden: en werd wederom van dezelve te rugge gevoert in de gemelde *sinus*, *venae jugulares*, *vertebrales* enz. na 't rechter hert toe.

(u) De herzenen zyn twee, een groote *cerebrum*, en een kleine *cerebellum*, genaamt.

't Cere-

Antw. De heedendaagse Geleerden noemen die met HIPPOCRATES eene filter / en is zekertijk niet anders dan een filterig weezen / in welke het zenuwvoge van het slag-aderlijk bloed / (dat albaar door de arteriæ carotides gebracht wierd) werd afgeleid. (w)

Men verdeelt de hersenen in voor- en agterhersenen (x) / ze bestaan beide uit tweedertj substantie /

¶ 4

't *Cerebrum* vervult byna 't geheele *cranium*, en is gelegen met zyn twee voorste kwabben (*lobi anteriores*) meest op 't voorhoofs-been en iets op 't wiggebeen, met zyn twee agterste kwabben (*lobi posteriores*) rust het op het agterhoofs-been in twee groeven ende op de dwarsse *proccs* van de *dura mater*, ende ter zyden op 't slaap-been in derzeiver groeven. Word ook iets na boven gehouden van de *processus falciformis* van de *dura mater*. Het *cerebellum* veel kleiner, als het *cerebrum*, is geplaatst agter in 't *cranium*, aldaar met zyn twee kwabben op het agterhoofs-been, in deszelfs twee groeven, onder de agterste kwabben van 't *cerebrum*.

Her lange merg (*medulla oblongata*) is gelegen regt boven 't groote gat van 't agterhoofs-been, en loopt door 't zelve gat en door alle wervelbenderen der ruggegraat, alwaar het zelve 't ruggemerg (*medulla spinalis*) werd geheeten.

(w) MALPIGHIVS, BIDLOO, WEPFERUS en andere meer ondersstellen met den HIPPOCRATES de beide hersenen klieuge ingewanden te zyn, zodanig, dat 't bastagtige of 't buitenste derzelven van ontelbaar veel kleine klierjes is tezamengezet, en 't binnenste of 't merg van draadjes; maar RUISCH, VIEUSSENS en andere bewyzen, dat 't beide van vaten is gecomponeert en niet van klieren, ook niet van draden, die niet hol zouden zyn.

(x) 't *Cerebrum* noemt men zonder *fondament* de voorhersen, dewyl dezelve niet alleen voor, maar 't grootste gedeelte in 't midde en agter is gelegen, in den omtrek van 't voorhoofs-wand-slaap-beenen en ten gedeelte

tie / de buitenste hebbende verscheidne inboezemingen en draepende groeven / is grauwtig / de bastagtige substantie genoemt. Maar de binnenste substantie is wit / die men het merg noemt. (y) De buitenste grauwen is vol kliertjes / (z) maar de binnenste
zijn

van 't agterhoofds-been, en aldus voor, agter, in 't midde, boven en ter zyden van het holle *cranium*.

Het *cerebrum* is rond- en langwerpig, by Menschen wel 4 ponden zwaar; van buiten vol van scheuren, groeven en verheevendheden, die kleine darmtjes verbeelden, zo wel in 't merg- als in het bastagtige, en aldus zeer oneffen; (maar het *cerebellum* zo veel niet.) Het is groote twee vingeren diep, van vooren tot agteren toe, door de *processus falcoiformis* verdeelt in twee gedeeltens, die men halfronde (*hemisphaeria*) noemt. Dewelke twee gedeeltens van onderen aan het harde merg (*corpus callosum*) het middelste van 't *cerebrum*, *continueeren*, en van 't zeve werden tezamengehouden.

In dit *corpus callosum* vind men de vier holligheden met haar toebehooren.

(y) Beide hersenen de groote en kleine hebben tweederley *substantie*. 1. Het buitenste, zeer dun, asgrauw van colour, de bast, (*cortex* of *substantia corticalis*) genaamt, 't welk rondom het *cerebrum* gaat, en in alle groeven en scheuren derzelven indringt met de *pia mater*, maar is ook zelts in de holligheden hier en daar, in de *corpora striata*, in het lange-merg en in 't midde van het ruggemerg te zien, vol van bloedvaten, en door dezelve aan de *pia mater* overal vast aangewassen. 2. Het binnenste, het grootste gedeelte, wit, zeer week, teer en muf, 't merg (*medulla* of *substantia medullaris*) genaamt, dat zonder roode bloedvaten is. Het merg is van binnen in de hersenen, maar van buiten aan de *medulla spinalis* te zien.

(z) Het buitenste of de bast is niet van kliertjes geweeven, maar van ontelbaare kleine *arterien* van de *carotides* en *vertebrales* afkomstig, die zig eerst door de *pia mater*

Zijn alle kleine vezeltjes / die het vogt uit de klierjes
na de zenuwen toezengen. (a)

¶ 5

Vrag.

mater wonderzaam verspreiden, niet en slaan, en allens-
kens zig in meer en naauwer takjes verdeelen en van de
pia mater in 't buitenste gedeelte der herszenen lopen op
alle punten in groote menigte, en noch bloed voeren,
maar werden, allenskens naauwer en naauwer en ver-
meerdert, datze geen rood bloed meer aannemen, en
wonderlyk en onbegrypelyk door elkander gevlogten en
geweeven, *formeeren* de bast, en scheiden van 't *arterieu-*
se bloed uit de roode *arterien* een zekere dunne vogt af,
dat men 't zenuwzap (*liquor nerveus*) of geesten (*spiritus*)
noemt. Hoewel hier ook noodzakelyk kleine *venen* moe-
ten zyn, die het bloed van de afscheidinge overblyven-
de, wederom van de bast in de *sinus longitudinalis* en *la-*
terales te rugge voeren; 't welk RUISCH door 't inspuit-
ten met Was klaarlykelyk heeft ontdekt.

Dierhalven volgt, 1. dat het bloed uit 't linker hert
door de *aorta*, *arteria carotides interna* en *vertebrales* in
de *pia mater*, en van daar in de bast komt, aldaar door
den gedurigen aandrang de fynste stoffe of 't zenuwzap
door zeer tyne vaatjes uitsiepert: en door kleine *venen* in
de *pia mater*, daar van daan door andere *venen* in de *sinus*,
en uit deze door de *vena jugulares* en *vertebrales* in de
vena cava en verder in 't regter hert, wederom te rugge-
komt. 2. Dat deze afscheiding van zenuwzap in de bast
alleen, zonder klieren, door vaatjes, geduurig en zon-
der ophouden zagt geschied. 3. Dat de bast geweeven
meest van *arterieuze* vaten en van weinig *veneuze*, die
zommige rood bloed en zommige blanke vogten onhou-
den; daarom ook dezelve van rood Was heel rood kan
opgevult werden. 4. Dat de bast geen dienst doet, als
om vogten afscheiden, in het merg dezelve te bren-
gen, en mergagtige vaten aan 't binnenste der herszenen
van zig te geven.

(a) Het merg of het binnenste der beide herszenen
(*medulla*) is wezentlyk van de bast of derzelzer vaatjes
af-

afkomstig, maar heeft veel kleiner, naauwer, fyner en ook meer vaatjes als de bast: dewelke vaatjes in 't merg zo naauw zyn, dat ze geen ander vogt, veel minder rood bloed, zouden aannemen, als maar alleen, dat gene door de bast uit de *arterien* werd afgescheiden, en in de vaatjes van 't merg indringt, daarom is het merg ook wit, en als een gedeelte zonder bloed (*pars exsanguis*) hoewel hier en daar een rood bloedvat door 't merg verspreid gezien werd. Want de *arteria carotides* en *vertebrales* door de *pia mater* wonderzaam verspreid zynde, verspreiden zig met veel kleinere takjes door de bast en maaken dezelve; maar deze *arterieuse* takjes in de bast, indienze noch veel kleiner werden, zig in oneindig veel kleinere takjes verdeelen ende van de bast overal tot in het midde van 't merg lopen, *formeeren* het merg, indien zulke kleine mergvaatjes aldus van de *arteria carotides internæ* en *vertebrales* afkomstig, zig wonderlyk vereenigen, zommige voor, zommige agterwaards, ter zyden, en zommige nederwaards in 't merg lopen, de eene in de andere eindigen, en zommige tot in de *medulla oblongata* uitgestrekt zyn.

Gelyk nu het merg of 't binnenste van het *cerebrum* en *cerebellum*, zo zyn ook het merg of 't buitenste van de *medulla oblongata* en *spinalis* en vervolgens alle de zenuwen, die hier van zyn afkomstig, van zeer teere fyne merg-vaatjes geweeven of tezamengezet; het welk klaarblykelyk werd gekent:

1. Dewyl de bast van vaatjes is tezamengezot.
2. Ende veele vogten uit de *arterien* aannemt, die zekerlyk verder, dat is, in 't merg moeten werden gebragt.
3. En LEEUWENHOEK door de vergrootglazen de stukjes van 't merg vol van gaatjes heeft gezien, die zekerlyk afgesneden vaatjes zyn geweest.
4. Het merg een deel is, dat zo wel als een ander deel moet groejen, toenemen en gevoed werd, 't welk alleen door vaatjes geschied, en zonder dezelve nooit niet.
5. Dewyl verscheide deelen, als spierdraden, vliezen, kraakbeenderen en de beenderen zelfs alle van fyne vaatjes

- vaatjes zyn gecomponeert, die doch met de oogen niet en kunnen gezien werden.
6. In Wormen en veele onzichtbare dieren en planten hoe-wel men met enkele oogen geen vaatjes kan zien, zo is 't doch zonder twiſt, dat deze alle van teere vaatjes gemaakt zyn, want zonder dat zouden ze geen voedsel kunnen aannemen nog groejen, 't welk dagelyks doch geſchied, als we zien.
7. Het merg is altyd van binnen zo wel vogtig, als een ander deel.
8. De hersenen, 't lange en rugge-merg ende alle de zenuwen, gedrukt, gekneuft, verwond, doorgeſneeden of verrot zynde, vergaat de beweging en huiſe natuurlyke werking, gelyk in een ander deel, dat van vaten is geweeven, zulks ook geſchied, dewyl de vreye *circulatie* der vogten als dan daarin is belet. Maar nu is door alle *experimenten* bekend genoeg, dat zonder de vreye *circulatie* der vogten, 't zy rood bloed of iets anders, het leven en de beweging van het deel nooit kan geſchieden. Andere bewysgronden nute ver-zweigen.

Dierhalven blykt, dat het merg der hersenen noodzakelyk van vaatjes beſtaat, ende dat 'er geduurig een zeer fyn vogt door dezelve moet paſſeeren. Gevolgelyk hebben die verre gemiſt en al te veel gedwaalt, die 'er onderſtellen, dat het merg van enkele draadjes, tuſſchen welke de vogten lopen, is geweeven, ende dat zulke draadjes niet hol zyn. Daar tegen we ſtraks onderſtel-len, dat het merg wel uit draden beſtaat, maar dat de draadjes (*fibrilla*) hol zyn, gelyk andere vaatjes, vog-ten onthouden, voeren en in de zenuwen brengen.

Wanneer we nu opletten 1. op de naauwe mergvaten, die onzichtbaar zyn en maar als kleine draadjes naauwe-lyks ten voorſchyn komen, 2. en derzelycr wonderzame vereeniging. 3. den geduurigen en zachten aandrang der vogten uit de *arterien*, die niet en ſlaan, in de *cortex* na 't merg toe, 4. de grooté menigte des bloeds, dat in ieder hertslag door de vier ſlag-aderen werd na het hoofd toe gevoert, die men wel op een derde part van 't bloed kan ſchatten,

schatten. 5. de groote *quantiteit* van 't merg in 't *cerebrum* en *cerebellum* in de *medulla oblongata* en *spinalis* ende in alle de zenuwen, die alle vol van vochten zyn. Ende eindelyk 6. dat in 't begin van een vrugt ten eersten de herszenen met 't ruggemerg werden gemaakt, en ten voorschyn komen, en daarna de andere deelen: zo verstaan we klaarblykelyk, dat 'er geduurig een zeer dunne, fyne wateragtige ende te gelyk iets *gelatineuse* vogt, die zeer doordringend en beweeglyk is, moet zachte en in groote menigte vloejen van de *cortex* door het merg in de zenuwen, dat men noemt zenuwzap (*liquidum nervosum* of *spiritus*) het welk aldus niet zout noch zuur, noch geen geeft als de *spiritus vini*, zyn kan, maar van een geheel andere *natuur*, zonder reuk, smaak en scherpigheid, bestaande uit water en een weinig sleim of *gelatina* als het zuiverste van het bloed, met het zaad der mannen eenigzins overeenkomende, edoch fyner en dunner; van het *arterieuse* bloed in de bast afgescheiden, tot de voeding van 't merg der herszenen, ruggemerg en zenuwen dienstig ende ook tot 't leven, gevoel en beweging, blyft ook niet altyd in 't lichaam, maar werd geduurig op nieuws van 't bloed weder afgescheiden.

Dit vogt kan zig aldus van zelfs niet bewegen, dewyl het een vogt is, en geen vogt zig ooit van zelfs bewegen kan. Ook kan het niet werden bewogen van een zo genaamde vernuftige en *immaterielle* ziele, dewyl dit vogt op al te veel plaatzen te gelyk is en afgescheiden werd, als in de geheele bast en merg van beide herszenen en in de bast die langs in 't ruggemerg is, alwaar overal eene zulke ziele niet te gelyk kan zyn en het zelve bewegen; want een ding kan maar op eene plaats en niet op twee te gelyk zyn. Dierhalven moeten hier andere oorzaken zyn, die dit vogt bewegen, als 1. den aandrang des bloeds van 't hert in de herszenen. 2. de tegenstand der omleggende deelen, als de beenderen van 't *cranium* en ruggegraat, met de vliezen der herszenen. 3. ende zelfs de tezamentrekking of *contractie* der bast- en mergagtige vaatjes in de hertzenen, ruggemerg en zenuwen.

Vrag. Hebben de herzenen van binnen geen holligheid? (b)

Antw. Ja: Welke men pleeg ventriculi te noemen: deze werden gemaakt door de zamen houwingen van beide zijden van het herszenmerg / dat men het weerige lichaam noemt. (c) In deze holligheden vind men veel snotterig water / dat voort uit de neus

(b) Binnen het *cerebellum* zyn geen holligheden, maar in het *cerebrum* zyn 'er vier, twee van vooren, een in 't mitte, en een agter.

(c) De vier holligheden (*ventriculi*) van het *cerebrum* zyn in deszelfs merg *corpus callosum* aldaar genaamt, alwaar het merg als met scheuren van een gaat en aldus holligheden formeert, welkers zyden altyd aan elkander gedrukt zyn; en zyn alle vier van binnen met een zeer dun vlies, dat vol van bloedvaten is, omkleed.

1. De twee voorste holligheden *ventriculi falciformes* genaamt, omtrent in het mitte van 't *cerebrum* geplaatst, zyn langwerpig en krom, door een middelschot, *septum lucidum* of *diaphragma cerebri* genaamt, dat van het merg is geformeert en van de *pia mater* bekleed, van een gescheiden. Onder dit *septum lucidum* verscheint een gedeelte *fornix*, en hierby zyn de *pedes hippocampi*, de *thalami nervorum opticorum* en de *corpora striata*, dewelke leste van binnen graauw en van buiten wit zyn en de *crura medullae oblongatae* tusschen hen hebben.

2. Een weinig na beneden toe, agter deze twee gemelde, komt de derde holligheid ten voorschyn, daarin de twee eersten inschieten. Hierby vind men vyf ronde knobbeljes (*protuberantiae orbiculares*) twee *nates*, twee *testes*, en de vyfde *glandula pinealis* genaamt, ende een scheur (*vulva*) als een opening van de tregter, door welke de vogten uit de vier holligheden na de *glandula pituitaria*, die op de Turkse-Zadel is gelegen, en verder door *venen* in de *sinus laterales* vloejen.

3. Noch verder na beneden boven in de *medulla ob-*

neus / en van anderen door de tregter uitgeloost werd. (d)

Vrag. Wat is de glandula pinealis?

Antw. Een kleine klier / welke tusschen de hooz- en agter herszenen in de plexus choroides hangt. (e)

Vrag. Wat valt 'er onder de herszenen te bezigtigen?

Antw.

longata, aldus tusschen het *cerebrum* en *cerebellum*, op die plaats, daar deze twee herszenen zig vereenigen, vind men de vierde holligheid, die in de derde inloopt.

Deze vier holligheden dienen om van de bloedvaten, die hier in de *plexus choroides* zyn, kleine takjes na binnen toe in de herszen in te laten, gelyk van buiten de groeven en fronselingen doen, en aldus de mergvaatjes te vermeerren en meer vogten daarin te voeren.

(d) Gelyk alle holligheden in 't lichaam een wateragtige vogt afscheiden, also scheiden ook deze vier in de herszenen diergelyken af uit de uiteinden der arterien van de *plexus choroides*. Het welk niet snotterig is, als onzen Authcur zegt, ook werd het niet door de neus uitgeloost, dewyl van de holligheden des *cerebrum* tot in de neus geene opene wegen zyn te vinden, maar als reeds gezegt is door de tregter (*infundibulum*) *glandula pituitaria* en de *sinus laterales*, in de *vena jugulares, cava*, en eindelyk in 't regter hert; als LOWER en VERHEYEN genoegzaam bewyzen, want al 't snot, dat in en uit de neus loopt, komt uit de *sinus frontales, sphenoidales, maxillares* en *ethmoidales*, die buiten het *cranium* zyn, en niet uit de herszenen.

(e) De *glandula pinealis* is maar eene verhevendheid van 't *cerebrum*, dewelke gelyk alle verhevendheden, knobbelen en fronselingen der byde herszenen, dienen, om veel vaten na binnen te laten, de mergvaten aldus te vermeerren, ende meer vogten aftecheiden. CARTESIUS meent, dat de denkende Ziel hierin logeert, maar ik houde dit knobbeltje hiertoe voor geheel onbequaam en te klein.

Not.

Antw. Den oorsprong der zenuwen / de tregter / arteriæ carotides, het lange merg / enz. (f)

Vrag. Wat is het lange merg?

Antw. Een langagtig lichaam / tusschen de boorz- en agterherzenen gelegen / dat aan de zijde van de voorherzenen de gestreepte lichamen heeft met de hamers van de gezigtzenuwen (g) : uit dit lange merg

Not. De *plexus choroides* is een vergadering van arterien, die niet en slaan, netsgewyze door elkander gevlogten. Het is in de twee voorste holligheden en in de derde klaarblykelyk te zien en van EUSTACHIUS natuurlyk vertoont.

Hieruit blykt. 1. dat de bast overal by 't *cerebrum* en *cerebellum* alleen dient, om mergvaten te *formeeren*, vogten aftecheiden en dezelve in het merg te brengen. 2. maar dat het merg van het *cerebrum* is de plaats, werktuig en werkende oorzaak, daar het denken, als het *judicium*, *imaginatio*, *memoria* enz. in geschied, daarvan ook alle de Zinnen, als hooren, zien, ruiken, sinaken en voelen, ende eindelyk alle vrywillige bewegingen van 't geheele lichaam ontstaan. 3. dat het merg van het *cerebellum*, door zyne zenuwen, het hert, arterien en andere deelen zonder en ook tegen onzen willen doet bewegen en het geheele lichaam leven.

Merkt, dat eenieder deel van het *cerebrum* zyne bezondere en eigene werkinge verrigt, ende dat alle Philosophen hen zelfs en andere bedrogen hebben, disputerende dat eene *immaterielle* Ziele al het denken verrigt door het *cerebrum* als door een bloed *instrument* met byhulp van geesten of *spiritus animales*.

(f) En noch verscheide verhevendheden, *processen* van het *cerebrum cerebellum* en de *medulla oblongata*, die hunne bezondere benamingen hebben, die te noemen weinig nut zyn, en de hoofden der leerlingen maar *confus* maaken.

(g) Even boven het groote gat van het agterhoofdsbeen, agter de *sella turcica*, schieten de beyde herszenen

merg ziet men tien paar zenuwen voortkomen. (b)

Vrag. Wat zijn die zenuwen?

Antw. 1. De kruikzenuwen / die hol zijn.

2. De

nen tezamen in een rond en langwerpig lichaam onder de gedaante als een slaart, dat men 't lange-merg (*medulla oblongata*) noemt; want twee *processen* van het *cerebrum*, *crura cerebri* genaamt, en twee *processen* van het *cerebellum*, *crura* of *pedunculi cerebelli* genaamt, vereenigen zig te zamen en *formeeren* een zulk lichaam, dat hier en daar graauw en wit is en aldus van 't bast- en 't merg-agtige van byde hersenen byeengevoegt; het is gestreept, als dat van draden of streepen, die malkander doorkruissen van de regten ter linken, geweeven is. Want van de rechter zyde van het *cerebrum* en *cerebellum* loopen de draden of streepen na de linker zyde van het lange-merg, en die van de linker zyde der hersenen loopen na de rechter zyde van het lange-merg, doorkruissen aldus elkander en *formeeren* het zelve; het welke in het geheele ruggemerg alsoo continueert, dat aldus de linker zyde van het lange- en ruggemerg is afkomstig van de rechter zyde der hersenen, en de rechter van de linker, als VANSALVA en MORGAGNUS hebben aangemerkt. Dierhalven is 't klaar te verstaan, wanneer de geheele linker zyde des lichaams lam is of met *convulsien* is bezet, gelyk men ondervindt, dat men alsdan de oorzaak hiervan, 't zy eenige drukking of prikkeling, in de rechter zyde van 't *cerebrum* zoeken moet en niet in de linker. En zodanig moeten we ook de oorzaak van de rechter lamigheid zoeken in de linker zyde van 't *cerebrum*, niet tegenstaande weinige dit weeten en voor waarheid aannemen.

Ook zegt men, dat het agterste gedeelte van het lange-merg afkomstig is van het *cerebellum*, en het voorste van 't *cerebrum*.

(b) Uit het lange-merg, binnen 't *cranium*, maar niet altyd van een en dezelve plaatzen, ontstaan negen paar zenuwen, niet tien, als WILLIS en andere zeggen, ook

2. De Gezigtzenuwen. 3. De Oog bewegende zenuwen. 4. De Lpdende zenuwen. 5. De Congzenuw. 6. De Dreeszenuw. 7. Gehoorzenuw. 8. Verspiedende zenuw. 9. Congbeweger. 10. Beweger van de nekspieren. (i)

Vrag. Zijn 'er geen meer zenuwen?

Antw. Ja buiten de hersenen komen 'er noch dertig paar uit het ruggemerg: als zeven uit de hals / twaalf uit de rug / en d'overige uit de lendenen. (k)

I

Vrag.

ook niet zeven, als de Ouden hebben geleert, ook niet elf als LANCISIUS en EUSTACHIUS voorgeven.

Wanneer men van zenuwen spreekt, verstaat men paaren.

(i) Dese zyn 1. *par olfactorium* 2. *opticum*. 3. *oculorum motorium*. 4. *patheticum*. 5. *gustatorium*. 6. *abducens*. 7. *auditorium sive acusticum*. 8. *par vagum*. 9. *linguae motorium*; meer zyn 'er niet, want het tiende paar, datmen anders hier na toehaalt, behoort tot die zenuwen van het ruggemerg, en 't is het eerste paar van den hals.

(k) Zenuwen, die van het ruggemerg en aldus buiten het *cranium* ontstaan, zyn 30 paar en een ongepaarde: als 8 van den hals, 12 van de rugge, 5 van de lenden, 5 van het *os sacrum* en *coccygis*, ende een ongepaarde, die onder uit 't *os sacrum* nederwaards loopt. Want, wanneer men de negen-en-twintig paar gaaten in de ruggegraat, en de agtste zenuw (*nervus accessorius Willisii*) van den hals die niet door gemelde gaaten loopt, nadenkt, telt en ziet, zo kan men niet meer noch minder aannemen als 30 paar en daarna noch een ongepaarde. Dierhalven dwaalen die geene, die 31 of 32 paar zenuwen van de ruggegraat weeten op te noemen, want tusschen het *cranium* en het eerste wervelbeen van den hals komt geen zenuw hervor. En aldus hebben wy ordinair 39 paar zenuwen en een ongepaarde in het geheele lichaam, als daarvan, 9 binnen het *cranium* van 't lange-merg en

Vrag. Wat doen de zenuwen?

Antw. Zij verspreiden zig tot alle de deelen onzes lichaams / alwaar zij uit de hersenen en ruggemerg een bogt brengen / die men de dierige geesten pleeg te noemen / en nu zenuwzap. Hierdoor doen zij de deelen bewegen / en zijn niet eenen oorzaak dat we gevoelen. (1)

Vrag. Wat is ruggemerg?

Antw. Niet anders dan een gedeelte der hersenen / 't welk door de openinge van de werkelbeenen doorgaat. Bestaande uit twee onderscheidene deelen / een regter en een linker / van buiten wit / en binnen graauw.

30 en een ongepaarde buiten het *cranium* van 't ruggemerg oorspronklyk zyn. Ende ze zyn alle binnen het *cranium* en de ruggegraat vooreerst van de *pia mater* en vervolgens door de gaaten lopende van de *dura mater*, als twee bekleedzelen of rokken omgeven en bekleed. Beziet WILLIS, HEISTER, MORGAGNUS, SANTORINUS, RIDLEY.

Not. Omtrent alle zenuwen zyn een ieder van veel kleine volkooome zenuwen tezamengezet.

(1) De zenuwen zyn door 't geheele lichaam verspreid gelyk de bloedvaten, en dienen voornamentlyk tot 't gevoel, voedzel, leven, en beweging. Ze voeren de vogten, levens-geesten, dierige-geesten, *spiritus animales*, *vitales*, en *naturales*, of liever zenuwzap gezegt, na alle deelen des lichaams, tot 't zelve nut als de *arterien* het bloed. 't Welk zenuwzap aangewend werd tot voeding der deelen en derzelver beweging, ende een gedeelte vervliegt buiten 't lichaam, en een andere vloeit in vaten, holtens enz. werd van de *venen* weder na 't hert gebragt, en kan aldus van daar weder na de hersenen vloejen en op nieuws afgescheiden werden. Want de zenuwen eindigen omtrent als de slag-aderen. Van derzelver loop zullen we spreken in de naastvolgenden

Appendix.

graauw. Hier uit komen die dertig paar zenuwen /
daarwe terstont van spraken. (m)

Vrag. Verhaalt my het maakzel van het oog?

A 2

Antw.

(m) Het rugge-merg (*medulla spinalis*) omtrent een vinger dik, is by continuatie van 't lange-merg en aldus van de hersenen afkomstig, een staart gelykende, loopt door het lange-beenige canaal van de geheele rugge-graat, te weeten als een rond langwerpig lichaam tot aan 't tweede wervelbeen der lenden, als MORGAGNUS aantekend, alwaar ze haar verspreid in verscheide gedeeltens of zenuwen, die alle van de *pia mater* zyn omkleed, een paardestaart (*cauda equina*) verbeelden, en tot aan 't *os coccygis* uitgestrekt. Voor en agter ziet men daarin een lange scheur (*fissura*) die niet doorgaat, en dezelve in 't regter en linker gedeelte verdeelt, daarvan een ieder van buiten wit en van binnen graauw is, daarvan wederzyds aldus, ter regten en ter linkten, de zenuwen voortkomen.

Dit ruggemerg heeft zeer veel slag-aderen als 1. de *arteria spinalis*, die uit het *cranium* in het binnenste derzelve langs loopt tot aan 't *os coccygis*. 2. zeven of agt takken van de *arteria vertebralis*. 3. twaalf takken van de *intercostales*. 4. vyf van de *lumbares*. 5. vyf van de *arteria sacra*, die alle door de gaaten der wervelbeenen na binnen toelopen in de *pia mater* en de bast, de bast vermeerderen en aldus aan het merg noch meer merg-agtige vaatjes geven, en vogten of zenuwzap afscheiden, als we by de hersenen gezien hebben. Het heeft ook zo veel bloed-aderen wederzyds van de *vertebrales*, *intercostales*, *lumbares*, *sacra*, en twee *sinus* of boezemen, wederzyds by de gaten een, die boven van de *sinus laterales* ontslaan, by ieder wervelbeen zig vereenigen, en tot aan 't *os coccygis* langs loopen, verbeeldende een netsgewyze vlegtinge, daarin veel bloed-adertjes van de bast inschieten, en 't bloed daarin te rugge voeren, ook eindigen daarin by ieder vereeniging van een wervelbeen de gemelde bloedaderen van de *vertebrales*, *intercostales* enz. die 't bloed

Antw. Het oog verdeelt men te zyn uiterlyk en innerlyk. (n)

Aangaande het uiterlyk / zo zyn daar de oogschelen / om de vogen te bedekken / met hare hantjes / de wyndrauwten / ooghoeken / oogklieren / zes spieren die het oog doen bewegen enz. (o) innerlyk bestaat

bloed van deze *sinus* weder te rugge voeren in grootere *venen* na 't regter heit toe, gelyk we by de hersenen gezien hebben.

Aldus gemaakt is deze *medulla spinalis*: omgeven, bekleed, beslooten, en verwaart 1. van een beenagtige buigzame lange holligheid der wervelbeenen, 2. van 't vlies, dat de wervelbeenen van binnen bekleed, 3. van een vetvlies, 4. van de *dura mater*, 5. *tunica arachnoidea* en 6. *pia mater*, edoch zo los, zacht en zeer wonderzaam, dat het in alle buigingen der ruggegraat niet en kan werden beschaadigt.

(n) Door het oog verstaan we eigentlyk die bol, die van vliezen en vogten is gemaakt, daarmede we zien, maar alle andere uiterlyke deelen zyn maar tot dienst en bescherming van deze bol geschapen.

(o) De uiterlyke zo genaamde deelen van het oog (*partes externæ oculi*) zyn:

1. 't Oog hol (*orbita oculi*) is een beenige ruime holte, van zeven beenderen tezamen gezet, en met een vlies van 't *pericranium* afkomstig van binnen omkleed, daarin de bol van 't oog wel verwaart werd.
2. Veel vet, daarvan de bol rondom, behalven van vooren, is omgeven, tot ligter beweging, en om niet van de beenderen beschaadigt te werden.
3. Ses spieren in 't vet, die zig in de bol inplanten, tot derzelver beweging. Daarvan in de *myologie*.
4. De oogschellen (*palpebræ*) die gemaakt zyn van de gemeene huid, vet, een boogsgewys dun glad kraakbeentje, *tarsus* genaamt, en van binnen met een glad vlies van 't *pericranium* bekleed; onder en boven een ieder met veel hair (*cilia*) bewassen. Dienen tot beschet-

- scherming der oogen van allerley uiterlyk geweld, ende tot bevogting en zuivering derzelve, indien ze door hunre drie spieren zig open en toe doen.
5. Twee ooghoeken (*canthi* of *anguli*) een groote, *canthus major* aan de neus, en een kleine, *canthus minor* genaamt, dewelke is de buitenste. Ze zyn *geformeert* van de opper- en onder-oogschellen, die hier door een bezondere band zyn tezamen gevoegt.
 6. In de groote ooghoek zien we een klein gedeelte als een stuk rood vlees van spierdraden geweeven, *caruncula lacrymalis* geheeten, 't welk verhindert, dat de traanen niet over de wangen loopen.
 7. By de *caruncula lacrymalis* (na de oogappel toe) is één rood vlies van gedaante als een halvemaan, *membrana semilunaris*, ook van spiervezelen *geformeert*, bepaalt de traanen in de traanpunten.
 8. In de groote ooghoek, aan het onderste en bovenste oogschel aldaar op cene verhevendheid, vinden we een klein gaatje, ik zegge onder een en boven een, de traanpunten (*puncta lacrymalia*) geheeten, dewelke zyn twee openingen van de twee traanbuizen (*ductus lacrymales*) die by 't *os lacrymale* in de traanzak (*sacculus lacrymalis*) tezamen schieten, en deze traanzak continueert in een neus-buis (*ductus nasalis*) die door 't *os maxillare superius* een duim breedte nederwaards loopt tot in de neus aldaar met eene opening. Deze nemen de traanen weg van binnen van de oogschellen, en brengen dezelve in de neus, op datze niet en geduurig over de wangen zouden loopen.
 9. De traanklier (*glandula lacrymalis*) in 't getal maar een by ieder oog, die niet is geplaaft in de groote ooghoek, als men in 't gemeen voorgeeft, maar boven in 't oog-hol in een groefje aan de opper-oogschel beflooren by de kleine ooghoek, en scheid aldaar de traanen (*lacrymæ*) af door verscheide kleine buisjes, om het oog te bevogten.
 10. Verscheide kleine kliertjes (*glandulae sebaceae Meibomii*) die hier en daar van binnen aan beide oogschellen zyn gelegen, en een oliagtig of siccere vogt uitsiepen.

bestaat het oog uit vliezen en vogten / zynde rond (p) / van agteren aan de gezigtzenuw vast / het buitenste vlies noemt men het hoornvlies om zijn hardigheid / het welk van de banden der peezen die het oog verscheidentlijk doen bewegen / van voren open gelaten werd / waardoor het licht werd binnen gebragt / deze peezen maken het wit van het oog te gelijk met het vlies dat men het witte of aangewasse vlies noemt. (q)

Ma sieperen, dat als een *natuurlyk collyrium* dient om de oogen te zalven.

11. Noch zyn 'er overal binnen de oogschellen veele openingen van de uiteinden der *arterien* (*arteria carotides externa*) die hier ook de traanen afscheiden van 't *arterieuse* bloed, dat van kleine *venen* werd wederom te rugge gevoert in de *vena jugulares interna*.
12. De wynbrauwen (*supercilia*) boven ieder oog een, dewelke zyn twee hairige boogens, daar de huid in een verhevendheid van vet is opgeworpen; en werden van oplichtende en nederdrukkende spieren op- en nederwaards bewogen, om dat 'er niet te veel noch te min stralen des lichts in de oogen kunnen invallen.

(p) Het inwendige oog, de bol (*bulbus oculi*) anders genaamt, is kogelrond, en bestaat uit vyf vliezen, drie zo genaamde vogten en verscheide bloedvaten en zenuwen:

De vliezen zyn de *tunica albuginea*, *cornea*, *uvea*, *retina* en *arachnoides*.

De vogten zyn, de *humor aqueus*, *crystallinus* en *vitreus*.

De bloedvaten zyn takken van de *arteria carotides* en *vena jugulares*, door de vliezen verspreid.

De zenuwen zyn de *nervus opticus*, en andere meer.

(q) 1. Van vooren is de bol van 't oog overtrokken van een vlies, *tunica adnata*, *conjunctiva*, of *albuginea*, dat over de *cornea* is doorscheinend (*transparens*) en zeer dun, maar ter zyden dik en los en met tusschenkomst van een *membrana cellulosa* aan het wit van 't oog gehegt en

Da het hoornvlies volgt het druifbessenvlies, dat het hoornagtige vlies van binnen rontom bekleed. Dit vlies maakt ook in 't midden een opening / binnen welke het kristallijne vogt / dat mede in zyn eigen vlies / het kristallijne vlies genoemd / beslooten is. Dit druifbessenvlies maakt ook de regenboog en de vertopdering van de oogappel (r)

§ 4

Van

en is afkomstig van dat vlies, dat 't oog-hol en de oog-scheien omkleeden; verknogt aldus 't oog aan 't oog-hol en oogschellen, en is vol van bloedvaten, die onder dit vlies in het *celluleus* vlies verspreid zyn, en in dit *celluleus* vlies is ordinair de ontsteking der oogen te zoeken. Het wit van de oogbol, dat men *albugo* noemt, is een *aponeurosis* van de oogspieren en zeer gevoelig.

2. De hol van 't oog werd eigentlijk getormceert en te zamengehouden van 't harde sterke hoornagtige vlies, dat van vooren helder en doorscheinend is, aldaar genaamt *tunica cornea transparentis*, en over de regenboog is uitgestrekt, maar van agteren en terzyden, ook daar het wit van 't oog is, niet doorscheinend, en daar *tunica sclerotica* geheeten. Ik heb dit vlies zomwylen in tien vliezen gesepareert. Dierhalven is 't niet waarschynlyk, dat zulks van de *dura mater* zyn oorspronk neemt, als veele onderstellen, gelyk de *uvea* ook niet van de *pia mater*.

(r) Het druifagtige vlies (*tunica uvea*) is, dat van binnen het hoornagtige bekleed, is een dubbeld vlies, van binnen zwart, van agteren en terzyden vast aan 't hoornvlies door bloedvaatjes, en daar *choroides* geheeten, het binnenste vlies noemt men *tunica Ruischiana*, dat omtrent de regenboog na binnen loopt om de *humor vitreus*, en, als sommige willen, ook om de *humor crystallinus*; de *tunica choroides* by de regenboog van de *cornea* zig afscheidende hangt vry, en werd hier van vooren in 't bezonder genaamt *uvea*.

Deze *uvea* is van vooren verscheiden gekleurt, en formeert de regenboog (*iris*); heeft in 't midde een openinge, die men noemt de oog-appel (*pupilla*) waardoor de straalen

Van de agterzijde van het oog / is het spinnewebz-
gelijke vlies / in verscheidene oogen van koleur zeer ver-
scheiden. (s)

In

straalen des lichts werden doorgelaaten, en dewelke door een *sphinder* uit *circulaire* spierdraden bestaande werd toegetrokken, en door langwerpige spierdraadjes (*processus* of *fibræ ciliares*) wederom verwydert. Deze draadjes werden door teere vliesjes tezamen gehouden, tuschen welke een zwart vogt uit zwarte buisjes gesepareert zynde, de *uvea* van binnen zwart verft.

Om de *pupilla* van binnen is een *arterieuse* en *venese* *circul* die niet en slaat, waarvan ontelbare kleine bloedvaatjes, die eindelyk zo naauw werden dat ze klaar water voeren, door de *uvea*, door de *humor vitreus* en *crystallinus* enz. loopen verspreid en zuiver klaar water afscheiden.

Op die plaats daar de *uvea* van de *cornea* los gaat, komt een vlies van de *uvea*, dat van spierdraadjes verziën is; en in de voorste rand van de *humor vitreus* zig inplant, *ligamentum ciliare* genaamt, waardoor de *humor crystallinus* voorwaards werd bewogen.

De *uvea* is daarom zwart om voor een *camera obscura* te dienen en de straaalen des lichts agter in 't oog aan de witte *tunica retina* te bepalen.

(s) De gezigtzenuw (*nervus opticus*) loopt niet regt tegen over de *pupilla* in het oog, maar agter aan de binnenste zyde, schuins, door de *sclerotica* en *choroidea*, alwaar dezelve zelfs duister is en een gaatje heeft, en verspreid zig regt tegen over de *pupilla* agter in het oog in een merg- en witagtig vlies, onder de gedaante van een net en daarom *tunica retina* of netsgewys-vlies geheeten, dat van veel bloedvaten verciert is. Aan deze *tunica retina* werden de straaalen des lichts gebragt, die hier de afbeelding van een *object* presenteeren, zonder welk we niet zien kunnen; daarom is dat vlies ook 't voornaamste noodige gedeelte, oorzaak en werking van 't zien.

Het spinnewebsvlies is niet de *retina*, maar een ander,
dat

In het oog zijn dan driederley vogten. Het kryſtallijne als eben gezegt is / legt in het midden / het waterige voor / en het glasagtige vogt agter aan. (1)

Vrag. Hoedanig is het oor gemaakt?

Antw. Het uiterlijke oor is als een tregter om de bewegene lugt na binnen te brengen / van binnen

¶ 5

hol /

dat de humor vitreus en cryſtallinus omgeeft en van de choroides ontſtaat, tunica arachnoides geheeten, dat hoe wel 't zeer teer en dun is, doch veel bloedvaten door hem verſpreid heeft, tot voeding van de gemelde vogten en om eene zeer fyne wateragtige ſtoffe daarin afſcheiden.

(1) 1. Het wateragtige vogt (*humor aqueus*) helder, klaar, doorscheinend, dun als het tyfste water; van ſmaak eenigzints zoutagtig; werd onthouden 't grootſte gedeelte tuſſchen de *cornea* en *uvea*, dewelke plaats men noemt de voorſte kaamer, die grooter is, als de agterſte, dewelke is tuſſchen agter de *uvea* en 't cryſtallijne vogt, en aldus minder water aanneemt als de voorſte. Aldus is het water voor in 't oog voor en agter de *uvea* en in de *pupilla*, waarvan de *cornea* na vooren werd rond uitgezet, maar zulks uitgelopen zynde, valt ze in, maar het groeft altyd weder aan, want zeer fyne arterieuſe watervaatjes van binnen in de *cornea*, *uvea*, in 't vlies, dat het cryſtallijne en glasagtige omkleed, ſcheiden hier, zonder maakzel van kliertjes, in de byde kaameren, geduurig, gelyk in andere deelen geſchied, dit water af, dat wederom geduurig van zeer feine veneuſe watervaatjes werd weggenomen, en in groote bloedaderen gebragt na het regter hert toe.

2. Het cryſtallijne vogt (*humor cryſtallinus*) is eigentlyk geen vogt maar een hard vaſt lichaam en daarom nu *corpus cryſtallinum* geheeten; is wederzyds rond en iets plat, van gedaante als een wederzyds geſlepen rond glas in een vergrootglas, en daarom *lens cryſtallina* genaamt; 't is helder, klaar doorscheinend, van oneindig veel blaadjes

(*lamellae*)

hol / en van buiten buktig / werd verdeelt in een
lobbe / schulp / hoek / oogvat enz. Is kraakbeenig
met

(*lamellæ*) die aan een ander vast zyn, tezamen gevoegt, en rondom van een vlies, dat vol bloedvaten is, omkleed; 't is geplaatst agter de oog-appel en aldus agter de *uvea* in een groef van 't glasagtige vogt, zodanig tusfchen het wateragtige en glasagtige vogt, in 't midde; 't is hier agter de oog-appel opgehangen en gehouden van 't doorscheinend vlies (*ligamentum ciliare*) dat van de *uvea* rondom 't cryftallyne lichaam gaat en in de rand en om de groef van 't glasagtige lichaam zig inplant. Door dit vlies kan 't cryftallyne vogt agter- en voorwaards werden bewoogen. En uit dit vlies werd de verdonkerde cryftallyne vogt nedergedrukt, wanneer men de *cataracta* ligt.

Alle de blaadjes van 't cryftallyne lichaam zyn geweven van ongeuooffelyk kleine vaatjes die blank water voeren, uyt de *arterien* voortkomende, dat ook tusfchen de blaadjes vloeit, en eindelyk door kleine *veneuze* takjes moet wederom in grootere bloedaderen weggenomen, en aldus geduwig vernieuwt werden.

3. Het glasagtige vogt, (*humor vitreus*) is een menig-nigte helder en klaar water, dat in *cellulese* blaasjes is onthouden, en rondom bekleed en gehouden van een teer vlies, dat vol van bloedvaten is, aan de *tunica choroides* en *retina* hier en daar door vaatjes vast gehegt, en uit zyne *arterieuze* watervaatjes dit water afcheidt, 't welk van kleine *veneuze* takjes werd geduwig te rugge gevoert in grootere *venen*, om dat dit water, gelyk andere vogten, altyd moet werden vernieuwt, want anders zoude 't ftijl staan, vuil, ftinkend en troubel werden, en het gezigt beletten. Het is aldus gelegen agter in 't oog, en vervult 't grootfte gedeelte van 't zeve. De celletjes zyn teer en weinig, en 't vlies rondom is ook zeer dun, 't welk men erkend, by aldien men dit vogt ophangt en 't water laat uitloopen.

Het zien gefchied, wanneer de ftraalen des lichts (*radii lucis*) werden *gereflecteert* of gebragt, van een ding of *object*

met vel rontom bekleed. (u) Het innerlijkhe ooz be-
 staat in een trommelvlies / speelonkgat / ovaal-
 gat / flekhuys / doolhof / enz. Hier zijn van bin-
 nen vier kleine beentjes / als het aambeeld / den ha-
 mer / de stegelreep / en een klein rond beentjen / wel-
 ke

object namentlyk van alle deffels punten of stipjes,
 door de *cornea*, *humor aqueus*, *pupilla*, *lens crystallina*,
 en *humor vitreus*, tot aan de *retina*, en aldaar een af-
 beelding in 't kleine, van dat we zien, formseeren, 't
 welk geschied door de *refractie* of 't breeken der straalen
 des lichts, eerst in de *cornea*, en verder in de *lens cry-
 stallina*. De afbeelding gelchiedende aan de witte *tunica
 retina*, verwekt daarin een gevoel, dat door de gezigt-
 zenuw in het *cerebrum* werd gebracht, 't welke we zien
 noemen. Ik zoude hiervan wytlopig kunnen redenee-
 ren, maar ik gelove, dat 't weinige doch zouden ver-
 staan. Den zeer geleerden NEUWTON, WOLFF,
 en andere Philozophen hebben hier bijzonder wel van
 geresoneert.

Not. Dat we met twee oogen een ding maar enkeld
 en niet dubbeld zien, zegt men, komt van de gezigt-
 zenuwen, dat ze zig binnen 't *cranium* vereenigen, eer
 ze na de oogen toelooopen.

Maar waarom we beyde oogen altyd te gelyk moe-
 ten bewegen, daarvan heeft noch niemand, zo veel
 my bekend is, de waare oorzaak ontdekt.

Wie meer van de oogen gelieft te weeten, die moet
 nazien den EUSTACHIUS, RUISCH, MEIBOMIUS,
 HOVIUS, STENO, MORGAGNUS, VERHEYEN,
 HEISTER, BIANCHI en andere meer.

(u) Het oor (*auris*) verdeelen zommige in het in-
 en uitwendige: andere in drie deelen, als 1. In 't uit-
 wendige, 't welk 't oor is, dat men van buiten ziet,
 met de oorweg tot aan het trommelvlies. 2. In 't mid-
 delste de trommel (*tympanum*) genaamt met zyn toe-
 behooren. en 3. In 't binnenste de doolhof (*labyrin-
 thus*).

ke alle door kleine spiertjes bewogen werden. (w)
Vrag. Wat zijn quipklieren?

Antw.

(w) 1. Het uitwendige oor (*auris externa*) is een dun en eenigzints rond kraakbeen, vast gehegt door zyn eigen band aan 't slaapbeen, en van binnen en buiten omkleed van een vlies als een *periosteum*, van weinig vet, en de gemeene huid, die hier zeer dun is; formeert aldus verscheide verhevendheden *pinna*, *helix*, *antihelix*, *tragus* en *antitragus*, en onder aan een kwabbetje van vei, *lobulus*, ende verscheide groeven en holligheden *scapba* tusschen de *helix* en *antihelix*, en *concha* dat is de holligheid voor de ingang in 't oor, die van verscheide smeerklieren (*glandulae sebaceae Valsalvae*) voorzien is. Alle deze groeven en holligheden gelyk 't geheele uitwendige hol en platte oor dienen om de straaLEN van de klank (*radii sonori*) aan te neemen en door de oorweg na de trommel toe te bepaalen, en een beweging (*motus tremulus*) daarin te verwekken, waartoe de spieren van 't uitwendige oor ook veel toedoen, indien ze het zelve styf opspannen of verslappen en aldus min of meer klank-straaLEN na binnen toe bepaalen.

Want de ingang in 't oor (*meatus auditorius*) continueert met dit gemelde kraakbeen, is in het begin aldus kraakbeendig en vervolgens beenagtig van 't *os temporum*; loopt eerst op- dan neder- en weder opwaards, schuins na vooren toe, in zyn begin wyder, en is in 't geheel ovaal; bekleed aan een vlies (behalven 't *periosteum*) van de huid afkomstig, dat tot aan 't midde van de *meatus auditorius*, verciert is van een menigte kleine ronde smeerkliertjes (*glandulae ceruminosae Duvernoi*) die in een netsgewys lichaam geplaatst zyn, en geduurig een oiliagtige en witte stoffe of smeer in de *meatus auditorius* afscheiden, om het trommelvlies altyd te bevogten, dat het van de droogende lucht niet en verdroogt. 't Welk smeer door de tyd scherp en bruin werd en men *cerumen aurium* noemt. Het is ook in 't begin voorzien van een weinig hair, om een prikkeling te verwekken

Antw. Die gene welke rontom in de mond en ha-

welken en allerley vuiligheden van buiten na binnen toe te beletten. Aldus kan de klank (*sonus*) of de roepende lucht door deze *meatus auditorius* vry passeeren en gereflecteert werden tot aan het trommelvlies, en dezelve beeyvend maaken.

Merkt, dat de *meatus auditorius* by eerst geboore Kinderen zeer kort is en noch van een teer vlies van buiten geslooten, dat door de tyd komt te breeken.

2. Het middelste van 't oor de trommel *tympanum* of *concha interna* genaamt, is een kleine eenigzints ovaale beenige holligheid in 't *os petrosum*, rondom van binnen bekleed van een teer *periosteum*, dat vol bloedvaten is; het heeft gemeenschap door een opening met de celletjes van de *processus mastoideus*; 't is geslooten op 't einde van de *meatus auditorius* door 't trommelvlies (*membrana tympani*) dat hier schuins en eysgewyze van gedaante is geplaaft, van drie vliezen *gecomponceert*, van een zenuwe (*chorda tympani*) van binnen verzien, en rondom aangewassen aan een beenig ringetje (*annulus ossis*) 't welk by bejaarden aan de *meatus auditorius* in een groeit, ende het zal eindelyk een gaatje hebben, daardoor zommige de lucht en tabaks-rook uit de mond kunnen doorblaazen, als RIVINUS zegt.

In deze trommel vind men drie of vier kleine beentjes *malleus*, *incus*, *os orbiculare* en *stapes* genaamt, die alle door teere beenvliesjes omkleed zyn, de een met de ander *gearticuleert*, en van vier spieren bewogen werden, zodanig, dat de *malleus* vast is aan 't trommelvlies met zyn handvatzel, en met zyn hoofd aan 't lichaam van de *incus*, deszelfs uitsteekzel aan 't *os orbiculare*, en dit aan de *stapes*, en de *stapes* aan 't vliesje van 't *fenestra ovalis*, dewelke is de eene opening van de *labyrinthus*.

Aldus kan de klank of de beweging van de lucht *pene- treeren* door de *meatus auditorius* aan 't trommelvlies, verder door de beentjes van de trommel tot in de doolhof of *labyrinthus*, indien 't trommelvlies en de beentjes

haken leggen als ook die onder de tong / en slaap
van

van de trommel allemaal beevende lichaamen (*corpora tremula*) en met elkander vereenigt zyn.

De trommel heeft, behalven de *meatus auditorius*, nog een weg of *canaal*, daardoor de lucht in de trommel kan in- en uitgaan, de deelen in de trommel en die in de doolhof kan bewegen en bevend maken, aldus de klank vermeerren, ende alle vuiligheden en vogten, die in de trommel afgescheiden werden tot bevochtiging van dessoel's deelen, wederom in de keel kan uitwerpen en de trommel zuiveren. Men noemt deze lange *canaal tuba Eustachii*, en ze is been- kraakbeen- en vliesagtig, begint van de trommel, en eindigt agter in de keel agter de *uvula*, *tonsilla* en *velum palatinum*, in die twee gaaten, die uit de neus in de keel gaan, en is aldaar verzien van een halvemaansgewyze kraakbeenig klapvliesje of rand, en werd misschien geslooten van een spier (*cephalo-pharyngeus*) om dat zodanig wel de lucht, maar geene vuiligheden uit de neus en mond in de trommel ingaan.

Dierhalven blykt, wanneer deze *tuba Eustachii* van vuiligheden verstopt is, dat geen lucht door deze in de trommel kan in- en uitgaan, dat als dan de Mensch altoos doof is, op dezelve wyze, als wanneer de *meatus auditorius* van 't verdroogde *cerumen aurium* is verstopt, en geen lucht tot aan 't trommelvlies kan komen, de Mensch, zegge ik, alsdan ook doof is, of 't gehoor eenigdeels verliest.

3. Het binnenste gedeelte van het oor, de doolhof (*labyrinthus*) genaamt, is een wonderzame veel dubbelde hofte, daar al 't gehoor voornamentlyk van ontstaat, en geplaatst, in de *processus petrosus*, die binnen in 't *cranium* te zien is aan 't slaapbeen. Men kan deze doolhof bekwaam verdeelen in drie gedeeltens, dewelke alle bezondere kleine holligheden zyn, als 1. in 't *vestibulum* of 't voorhof. 2. in de drie *canales semicirculares*, of halve circulwyze canaalen, en 3. in de *cochlea* of flekke, dewelke leste wederom in tweeën is verdeelt, dat 'er
alzo

van 't hooft zijn geplaatst / deze ontfangen haar quip
uit

alzo in deze doolhof zes bijzondere zeer kleine holtens waaragtig te vinden zyn.

1. De voorhof (*vestibulum*) is het middenste van de doolhof, daar de drie *canales semicirculares* en de *scala vestibuli* met hunne openingen in eindigen, en neemt zyn begin van het ovaal gaatje (*foramen ovale* of *fenestra ovalis*) van de trommel, daarin de *stapes* is gearticuleert door een vliesje. Dat aldus de bevende beweging uit de trommel kan continueren door dit gaatje in de voorhof drie *canalen* en in de *scala vestibuli*.

2. De drie *canales semicirculares*, zyn halfronde lange kromme holtens, die met bijzondere openingen eindigen in de voorhof.

3. De flekke (*cochlea*) omgewonden omtrent tweemaal en een half, van gedaante als een gemeene flekke, is in tweeën verdeelt door een tusschenschot (*lamella spiralis*) dat half beenagtig en half mergagtig en week is, namentlyk:

1. In de bovenste flekke (*spira superior*) die men noemt *scala tympani*, en met een bijzonder ronde opening (*fenestra rotunda*) die van een eigen vlies geflooten is, eindigt in de trommel, dat alzo de beving of de klank maar geen vogt kan *penetreeeren* uit de trommel in deze bovenste flekke.

2. In de onderste flekke, (*spira inferior*) die met een ronde opening eindigt in de voorhof, en daarom *scala vestibuli* genaamt.

Zomnige neemen de onderste voor de bovenste, maar met ontregt, als VALSALVA deze misflag ten eersten heeft ontdekt.

De gehoor-zenuw (*nerous acusticus sive auditorius*) is verdeelt in twee gedeeltens, het een *portio dura* of 't harde, en 't tweede *portio mollis* of 't weeke; ze lopen byde in een gemeen gat en canaal van 't *processus petrosus*, en de *portio dura* keert zig na de deelen van de trommel, door dezelve en door 't uiterlyke oor enz. verspreid; maar de *portio mollis* uit vyf worteltjes bestaande en van
veel

kaken leggen als ook die onder de tong/ en slaap
van

van de trommel allemaal beevende lichaamen (*corpora tremula*) en met elkander vereenigt zyn.

De trommel heeft, behalven de *meatus auditorius*, nog een weg of *canaal*, daardoor de lucht in de trommel kan in- en uitgaan, de deelen in de trommel en die in de doolhof kan bewegen en bevend maken, aldus de klank vermeerren, ende alle vuiligheden en vogten, die in de trommel afgescheiden werden tot bevogting van desselfs deelen, wederom in de keel kan uitwerpen en de trommel zuiveren. Men noemt deze lange *canaal tuba Eustachii*, en ze is been- kraakbeen- en vliësgtig, begint van de trommel, en eindigt agter in de keel agter de *uvula*, *tonsillæ* en *velum palatinum*, in die twee gaaten, die uit de neus in de keel gaan, en is aldaar voorzien van een halvemaansgewyze kraakbeenig klapvliesje of rand, en werd rilschien geflooten van een spier (*cephalo-pharyngeus*) om dat zodanig wel de lucht, maar geene vuiligheden uit de neus en mond in de trommel ingaan.

Dierhalven blykt, wanneer deze *tuba Eustachii* van vuiligheden verstopt is, dat geen lucht door deze in de trommel kan in- en uitgaan, dat als dan de Mensch altoos doof is, op dezelve wyze, als wanneer de *meatus auditorius* van 't verdroogde *cerumen aurium* is verstopt, en geen lucht tot aan 't trommelylies kan komen, de Mensch, zegge ik, alsdan ook doof is, of 't gehoor eenigdeels verliest.

3. Het binnenste gedeelte van het oor, de doolhof (*labyrinthus*) genaamt, is een wonderzame veel dubbele holte, daar al 't gehoor voornamentlyk van ontslaar, en geplaatst, in de *processus petrosus*, die binnen in 't *cranium* te zien is aan 't slaapbeen. Men kan deze doolhof bekwaam verdeelen in drie gedeeltens, dewelke alle besondere kleine holligheden zyn, als 1. in 't *vestibulum* of 't voorhof. 2. in de drie *canales semicirculares*, of halve circulyze canaalen, en 3. in de *cochlea* of flekke, dewelke leste wederom in tweeën is verdeelt, dat 'er
also

van 't hooft zyn geplaatst / deze ontfangen haat quyl
uit

alzo in deze doolhof zes bezondere zeer kleine holtens
waaragtig te vinden zyn.

1. De voorhof (*vestibulum*) is het middenste van de doolhof, daar de drie *canales semicirculares* en de *scala vestibuli* met hunne openingen in eindigen, en neemt zyn begin van het ovaal gaatje (*foramen ovale* of *fensstra ovalis*) van de trommel, daarin de *stapes* is gearticuleert door een vliesje. Dat aldus de bevende beweging uit de trommel kan continueren door dit gaatje in de voorhof drie *canales* en in de *scala vestibuli*.

2. De drie *canales semicirculares*, zyn halfronde lange kromme holtens, die met bezondere openingen eindigen in de voorhof.

3. De flekke (*cochlea*) omgewonden omtrent tweemaal en een half, van gedaante als een gemeene flekke, is in tweeën verdeelt door een tusschenschot (*lamella spiralis*) dat half beenagtig en half mergagtig en week is, namentlyk:

1. In de bovenste flekke (*spira superior*) die men noemt *scala tympani*, en met een bezonder ronde opening (*fensstra rotunda*) die van een eigen vlies geslooten is, eindigt in de trommel, dat alzo de beving of de klank maar geen vogt kan *penetreeeren* uit de trommel in deze bovenste flekke.

2. In de onderste flekke, (*spira inferior*) die met een ronde opening eindigt in de voorhof, en daarom *scala vestibuli* genaamt.

Zommige neemen de onderste voor de bovenste, maar met onregt, als VALSALVA deze misslag ten eersten heeft ontdekt.

De gehoor-zenuw (*nervus acusticus sive auditorius*) is verdeelt in twee gedeeltens, het een *portio dura* of 't harde, en 't tweede *portio mollis* of 't wecke; ze lopen byde in een gemeen gat en kanaal van 't *processus petrosus*, en de *portio dura* keert zig na de deelen van de trommel, door dezelve en door 't uiterlyke oor enz. verspreid; maar de *portio mollis* uit vyf worteltjes bestaande en van
veel

nit het slag-aderlijk bloed / en doen het dooz verscheide buizen in de mond uitlekken. (x)

Vrag.

veel bloedvaatjes van de *carotides* enz. verzien, loopt daar verder door vyf kleine gaatjes na binnen toe in de voorhof, en verspreid zig hier in een vlies (gelyk de *nervus opticus* in de *retina* in 't oog) dat de geheele voorhof van binnen omgeeft, en verder in de drie holle circulwyze *canaalen* en in de verdubbelde flekke ingaat, dezelve bekleed en vervuls, en heeft in de flekke zo wel in de bovenste als onderste, en in de drie canaalen de naamen van klanksnaren (*zona sonora*) als VALSALVA zegt, dewelke noch van veel bloedvaatjes verciert zyn.

MASTICHELLIUS en SIMONCELLIUS hebben de wonderzame verspreiding van de gehoorzenuw subtiel en konstig nagezocht.

Hieruit blykt, hoedanig de bevende beweging of de klank komt door de *meatus auditorius* en *tuba Eustachii* van buiten na binnen toe aan het trommelylies, aan de vier beentjes en twee vliezen van de *fenestra ovalis* en *rotunda*, van daar door 't teere vlies van de voorhof en alle de snaren tot aan de gehoorzenuw, waardoor een gevoel ontstaat, en gebragt werd, door de gehoorzenuw tot in 't *cerebrum*, dat we hooren noemen. Want, zo we nu wel confidereeren, dat alle gemelde deelen aan elkander naauwkeurig en zeer konstig gemaakt en verknogt zyn, na malkander volgen, en bevende lichamen zyn, die door de uiterlyke beving en klank werden bevend gemaakt, en de beving *continueeren*, zo verstaan we, hoedanig 't mogelyk is, dat we door een zulke zeer konstig gemaakte *machine* hooren kunnen.

VALSALVA en DUVERNEY hebben van 't maakzel, gedaante en werking van 't oor ten eersten, alles na de waarheid getoont. Beziat ook den EUSTACHIUS.

(x) De kweilklieren (*glandulae salivales*) zyn in om of naby de mond geplaatst.

1. *Glandulae parotides* de grootste van alle kweilklieren en

Vrag. Wat noemt gy de amandelen?

Antw. Dit is een klieragtig wezen / bolden in de
heel / gelijk als in twee lichaamen / die twee aman-
de

en zeer plat, van oneindig veel kleine kliertjes tezamen-
gevoegt, wederzyds een in den omtrek van 't oor agter
onder en voor, tusschen 't uiterlyke oor en de onder-
kaak, gelegen, vervolgens niet alleen agter 't oor, maar
ook onder en voor tot aan de *tragus*, als VALSALVA
dezelve afbeeld. Ze hebben een ieder een buis, die om-
trent een stroom dik en 3 vingeren breedte lang, in 't be-
gin uit veele kleine takjes is tezaamengezet, en loopt on-
der de huid in 't vet over de *musculus masseter*, doorboort
daarna de *musculus buccinator* en 't binneste vlies van
de mond omtrent by de derde maaltand, en eindigt al-
daar, men noemt ze *ductus Stenonianus*, dewyl dezelve
in 't Jaar 1660 van STENO eerst is ontdekt. Deze klie-
ren brengen, inzonderheid onder 't bewegen van de
onderkaak, als daarvan gedrukt zynde, een groote mee-
nigte dun vogt in de mond.

2. *Glandula maxillares*, ook groot en lang, aan de
binnekant van de onderkaak na agteren toe, in 't vet,
wederzyds ook een; ze hebben ieder een buis, dewelke
ook dik en lang is, *ductus Warthonianus* genaamt, dewel-
ke aan de wortel van de tong by 't *frænulum* eindigt met
een twee of drie openingen; ze werden onder 't kaau-
wen en spreken door de spieren van de tong en de
nederdrukkers van de onderkaak gedrukt en geven als
dan veel vogt.

3. *Glandulae sublinguales* of *raninae* twee langwerpige
klieren onder de tong wederzyds van de tongriem een;
een ieder heeft 5. 6. 7. buisjes (*ductuli*) dewelke met
even zo veel openingen eindigen ter zyden van de tong,
tusschen deze en 't tandvlees, als MORGAGNUS en
HEISTER aantoonen. Maar RIVINUS en BARTHO-
LINUS hebben by sommige Dieren een bijzondere buis
by ieder klier ontdekt, die men noemt *ductus Rivinianus*
en *Bartolinianus*, die by Menschen niet is te zien.

4. By

delen gelijken / verdeelt / alhoewel het maar een lichaam is; tusschen beiden hangt de lel. (y)

Vrag.

4. By de *basis* van de tong is een klierig lichaam, 't welk meest met twee buizen door een groote opening *foramen cecum* genaamt, agter op de tong zyn vogt ontlafst, als VATERUS, COSCHWITZIUS en HEISTER aantoonen.

5. Eindelyk zyn 'er ontelbaare kleine ronde en platte klierjes, *glandulae miliares* en *lenticulares*, aan de lippen, tandvlees, verhemelte, verhemelte-vlies, *wula*, wangen, en rondom de tonge in of onder derzelver vliezen, die met hunne kleine buisjes en openingen of gaatjes overal aan de gemelde deelen eindigen, water- en sleim-agtige vogten uitwerpen, en de namen hebben van *glandulae labiales*, *gingivales*, *wulares*, *linguales*, *palatinae* enz.

6. Ook is 't waarschylyk, dat overal van binnen in de mond kleine uiteinden van slag-adertjes geduurig een wateragtige stoffe uitwerpen, gelyk in andere holigheden.

Alle deze gemelde klieren werpen altyd, en ten tyden we de mond beweegen, inzonderheid onder het kaauwen der spyzen, een water- en sleimerige stoffe uit, het speekzel genaamt, om de mond en de drooge spyzen te bevogten, en om de spyzen te helpen verkoooken. Dierhalven het speekzel een goede en nuttige stoffe is en geen vuiligheid, als sommige valschlyk voorgeven, want 't is mede het zuiverste van 't bloed.

(y) De amandelen (*tonsillae*) zyn twee langwerpige dikke klieren, van gedaante als amandelen, daarvan een ieder een bezondere klier zynde, wederzyds een ter zyden van de lel, in de keel, is geplaatst; en scheiden door verscheide kleine openingen een sleim af, om de keel te bevogten.

Wanneer men onder de kin of ter zyden van dezelve harde klieren voelt, moet men niet denken of zeggen, dat dit de amandelen zyn, want 't zyn gantsch andere klieren.

Vrag. Wat is de lel?

Antw. Mede een klieragtig uitsteekzel / dat door
tenige spieren / die van de vleugelbeens - uitsteekzels
komen / bewogen werd. (z)

Vrag. Wat is 'er van de tong te zeggen?

Antw. Dit is een lichaam zeer beweegelyk / wyl
het uit verscheide spieren bestaat / die wonderlyk door
een geblogten zyn / om de tong op alderhande figuren
te beweegen en om te draayen / zo om de spijze /
als om de spraak gemaakt. (a)

¶ 2

Wo-

(z) De lel (*uvula*) is een kegelrond langwerpig rood
gedeelte, dat tusschen de twee amandelen, agter in de
keel, vast hangt met de punt na beneden toe, aan het
verheemelte-hangende-vlies, en noch door twee vliezige
banden vast gehegt aan de twee *ossa palatina*; en is niet
van klieren, maar van spieren tezaamengeret, en door
dezelve beweegelyk, met een klierig vlies omkleed; dient
eenigzins tot het spreken, en om dat de spyzen van de
mond, in 't nederflokken, niet in de neus mogten in-
gaan. Hoewel sommige na het verlies van de lel dit alles
onverhindert hebben doen kunnen. De lel al te veel ver-
langt zynde, kan en moet men zonder eenig gevaar met
een goede schar afknippen, niet geheel, maar een
gedeelte daarvan, gelyk ik dikmaals zelfs gedaan hebbe.

Not. Het verheemelte (*palatum*) is boven in de mond
bekleed van een hard vast dik taay vlies, dat vol van
bloedvaten en klieren is: het welk vlies hangt agter in
de keel, als een zeil uitgespannen, alwaar het is rood,
dun, zeer gevoelig en beweegelyk van de spieren van
de lel, en *velum pendulum*, *velum palatinum* en *claustrum
palati* geheeten, dewyl 't hier nederhangt en de keel
sluit, dat de spys en drank niet in de neus van agteren
kan inloopen. Het doet ook zyn werking in 't zingen en
spreken. De Heer WINSLO heeft dit net beschreven,
dat het wederzyds verdubbelt is, en in die verdubbeling
de amandelen gelegen zyn.

(a) De tonge (*lingua*) een vleezig lichaam, van ge-
daante

des te gemakkelijker na de keel gewzongen werd. (c)

Onder de tong loopen de *hikvoorzaders* / tuffchen
welker midden een band is / om de tong in toom te
houden. (d)

Dan agteren is de tong aan het tongbeen vast /
welk been de figuur van een ypsilon opna heeft / en
daarom in 't *Gryeks* *ypsiloïdes* genemt. (e)

Cap. X. Van

een gevoel ontstaat. dat door gemelde zenuwen tot in 't
cerebrum werd gebragt, 't welk we 't smaaken noemen.

Want 't zogenaamde smaak-paar-zenuwen, dat is, 't
vyfde paar, verspreid zig niet alleen door de tonge, maar
ook door veel andere deelen, en daarom fchynt 't alleen
tot de beweging van de tong en niet tot de smaak te die-
nen, als *BOERHAAVEN* wel oordeelt.

Al wat zout, zuur, zoet, bitter, fcherp is, dat geeft
een smaak, maar aard, oly en water niet.

(c) Op de tonge van sommige Beesten, als Koeyen,
maar niet van de Menschen, zyn puntige fcherpe ook
kromme kraakbeentjes, die met hunne punten na de
keel toe flaan, om 't gras daarmede af te flaan, te vat-
ten en na de keel toe te bepalen. Ze fcheinen afkom-
ftig van de zenuwtepels, die hier in zulke kraakbeentjes
veranderen.

(d) Dat is de tongriem (*frenulum*).

(e) Dit been, meerendeels van vyf ftukjes gecomponeert,
noemt men *ordinair as hyoides*.

Beziet *MALPIGHIVS*, *BELLINI*, *FRACASSATUS*,
RUISCH, *STENO*, *VATER*, *HEISTER* en andere
meer, die van de tong hebben gefchreven.

Not. I. De lippen en wangen zyn konftig gemaakt van
de gemeene huid, vet, fpieren, en een klierig vlies dat
dezelve van binnen omkleed, door welke alle veel slag-
aderen van de *carotides externae*, en bloedaderen van de
vena jugulares interna, en veel zenuwen van 't vyfde
paar, die in de lippen veel zenuwtepels formeeren, daar-
om dezelve ook zo gevoelig zyn: en een ieder lippe is
door een klein bandje (*frenulum*) aan 't tandvlees aan-
gehegt

gehegt tot veel nut. Het gebruik van de lippen en wang is in 't eeten, drinken, spreken, zingen enz. bekend genoeg.

II. Het tandvlees (*gingiva*) van binnen en buiten vast aan de kaaken en rond om alle de tanden gelegen, is *gecomponeert* van buiten van 't klierig vlies, dat de geheele mond omkleed, en aan de kaaken van derzelver beenvlies; het heett ontelbaar veel slag-aderen van de *carotides externæ*; en bloedaderen van de *jugulares internæ*, die alle wonderlyk door een ander zyn gevlogten, daarom 't ook zo rood schynt, en zo ligt bloed stort; maar 't heeft weinig zenuwen van 't vyfde paar, daarom 't ook zo min gevoel heeft. 't Dient om de kaaken te bedekken en de tanden in de kassen mede vast te houden.

III. Het werktuig van de reuk, de neus (*nafus*) genaamt, van vooren met twee gaaten (*nares*) of openingen, die allenskens na boven toe naauwer toelopen; is alzo bekwaam om de reukdeelen door hulp van de lucht aan te neemen, en overal aan de binnenste oppervlakte derzelven aan te leggen, inzonderheid, wanneer de vleugels van de neus (*ala* of *pinnae narium*) door hunne spieren de neusgaaten verweideren of vernauwen, en aldus minder of meer reukdeelen na binnen laten.

De neus is wel van buiten langwerpig van gedaante, en op 't gezicht klein, maar desselfs holligheden zyn wel viermaal grooter, als we van buiten zien, want daar zyn twee groote *sinus maxillares*, *antra Highmori* genaamt, twee *frontales*, twee *sphenoidales*, verscheide kleine en groote *sinus* in 't *os ethmoides*, en een holligheid in ieder *os spongiosum inferius*, dewelke we alle van buiten niet en zien, daardoor werd de neus aldus vergroot en zeer oneffen.

Dewelke *sinus* gelyk 't overige gedeelte van de neus van binnen voorzien zyn en bekleed van een klierig vlies (*membrana pituitaria Schneideri*) 't sleim-vlies anders geheeten, dat vol van bloedvaten is, en door de klieren en uiteinden der slag-aderen een water en sleim of snotterige vogt van 't *arterieuse* bloed geduurig in alle hol-

ligheden en groefjes van de neus doet afscheiden, tot bevochtiging van de neus en inzonderheid tot bevochtiging en bescherming van de zeer teere reukzenuwjes, dewelke van het eerste paar (*par olfactorium*) afkomstig, met de *pia mater* omkleed, door de gaatjes van 't *os cribrosum* in de neus lopen, door 't sleim-vlies hier op alle punten in alle holligheden zig verspreiden en eindigen, ende van de reukdeelen, wanneer we dezelve, in 't aasemen, met de lucht in de neus inhaalen, werden geprikkelt, waardoor een gevoel in dezelve werd verwekt, dat door de groote reukzenuwen tot in 't *cerebrum* werd gebracht, 't welk we de reuk noemen.

Maar om dat deze sleim of snot in de holligheden niet mogt blijven en verdroogen, heeft de *natuur* in dit sleim-vlies noch verscheide zenuwen, die van 't vyfde paar zyn afkomstig en door de geheele neus verspreid, geschaapen, dewelke van de meenigte, droogte of scherphheid van de sleim gedrukt en geprikkeld zynde, ontstaat eene schielyke prikkeling, ontroering en beweging in de *nervus intercostalis* en *vagus*, en vervolgens in de spieren van 't aasemhaalen, waardoor de borst schielyk werd tezamengetrokken en de lucht met geweld uit de longen door de neus en door alle dessoel's holligheden uitgeperst, de sleim uitgeworpen en de geheele neus aldus gezuivert.

De beenderen, daarvan de neus zo wonderzaam is geformeert, zyn. 2 *ossa nasi*. 2 *maxillaria*. 2 *lacrymalia*. 2 *palatina*. 2 *spongiosa inferiora*. 1 *vomer*. 1 *os frontis*. 1 *ethmoides*. en 1 *sphenoides*.

Het tusschenschot (*septum narium*) bestaat agter en boven van de *vomer* en van een blaadje van 't *os ethmoides*, maar van vooren van een dubbeld beweegelyk kraakbeen, dewelke alle door vaste vliezen zyn vereenigt; en 't verdeelt de neus in twee besondere holligheden.

Een ieder vleugel van de neus is van twee groote en noch twee of drie kleine platte kraakbeentjes tezamen gezet, en ligt beweegelyk.

Alle deze beenderen en kraakbeenderen, het geheele fatsoen van de neus formeerende, zyn van buiten bedekt

dekt van de gemeene huid vet en 't beenvlies; maar van binnen van 't gemelde sleim-vlies en noch van een beenvlies, onder 't voorige, dat zo wel de kraakbeentjes als alle de beenderen onbemiddelt bekleed.

De haaitjes, voor in de neus ingeplant, verwekken een prikkeling, en beletten den ingang van ongediertens, enz.

In de neus zyn verscheide gaaten als 1. twee agter de neus in de keel. 2. zes, die in de *sinus maxillares, frontales* en *sphenoidales* als openingen zyn. 3. twee *ductus nasales* van de ooghollen in de neus. 4. een dubbelde *ductus* uit de neus in de mond eindigende boven de middelste snyd-tanden van de opperkaak.

Dierhalven blykt, dat de neus voornaamentlyk is geschaapen om de reuk, maar ook te gelyk, tot 's aasfemen, tot de stem en de traanen van binnen de oogleden weg te neemen: ende dat de sleim, die hier in groote *quantiteit* werd afgescheiden van 't *arterieuse* bloed, niet een onnoodig uirwerpzel is, maar een zeer nuttig en noodig middel, om de neus te bevogten, en de reukzenuwen tegen de droogende lucht vogtig te houden.

Beziet SCHNEIDER, PALFYN, RUISCH, HIGHMORUS, DRAKE en andere.

A P P E N D I X

Van de zenuwen, en haar maakzel, gedaante, loop, getal, takken, nut en werkinge.

I. De zenuwen (*nervi*) zyn witte, kegelronde en langwerpige deelen, die allenskens kleiner en puntiger toelopen; een ieder is geweeven, gelyk de hersenen, en 't lange- en ruggemerg, maar zonder de bast, alleen van oneindig veele mergagtige, witte, teere, wecke, holle draadjes of vaatjes (tusschen welke veele bloedvaren langs loopen) dewelke van 't *cerebrum* en *cerebellum* hunnen eersten oorspronk neemen, en van twee vliezen, die van de *dura* en *pia mater* afkomstig zyn, bekleed, en als in een bondel tezamen gebonden en gehouden, de-
welke

welke vliezen, gelyk de vliezen der hersenen, hunne bloedvaten, (die ook, geloof ik, niet en slaan) door 't geheele merg der zenuwen verspreiden; ze neemen alle haar begin van de *medulla oblongata* en *spinalis* als van een staart of continuatie van hyde hersenen; lopen, gelyk en met de *arterien*, *venen* en *lymbe*-vaten, na alle deelen des lichaams overal door dezelve wonderlyk verspreid; ze verdeelen zig, gelyk de bloedvaten in oneindig veele takken, dewelke hier en daar inzonderheid in de borst en buik verscheide knobbels (*ganglia*) en netsgewyze vlegtingen (*plexus*) formeeren, in spierdraden veranderen, of in bloedvaten, klieren, buizen, holtens als uiteinden, of buiten in de huid als tepels eindigen; en voeren het zenuwzap (*Succus nervosus*) anders geesten (*Spiritus*) genaamt, van het *cerebrum* en *cerebellum* ende van de *medulla oblongata* en *spinalis* na alle uit- en inwendige deelen des lichaams, gelyk de *arteria aorta* het bloed van 't linker hert.

Dierhalven vloeit het zenuwzap niet weder te rugge door de zenuwen in de hersenen, als zig sommige verbeelden, maar werd eindelyk in klieren, holtens of buiten de huid gebragt, of 't werd onder 't bloed vermengt, en zodaanig weder na de hersenen gevoert.

De zenuwen zyn dienstig, tot leven, beweging, gevoel en voedzel aan 't lichaam te geven. Bezielt hiervan, 't geen we boven by de hersenen p. 129 en 130 breeder verklaart hebben.

II. Het getal der zenuwen komt op 39 paar en een ongepaarde, als 1. negen paar, die binnen het *cranium* van de *medulla oblongata* ontstaan, en alle door bezondere gaten van 't *cranium* na buiten lopen. 2. dertig paar en een ongepaarde, die buiten 't *cranium*, van binnen de wervelbeenderen van de ruggegraat, van de *medulla spinalis*, ontstaan, dewelke met de *arterien* en *venen* wederzyds door de gaten inschen de dwarsse *processen* der wervelen ende door de gaten van het heilig-been na buiten lopen, uitgebomen de *nervus accessorius* van de nek, en de ongepaarde van 't *os sacrum*, die niet door zulke gaten doorgaan, als we p. 129 tot 131 gemeld hebben.

III. Die

III. Die binnen 't *cranium* zyn:

1. De reukzenuwen (*par olfactorium*) deze lopen *par ol-* als in veele draadjes of kleine zenuwtjes gesplee-*facto-* ten, door de gaatjes van 't zeebeen, en ver-*rium.* spreiden zig door de geheele *membrana Schnei-* *deriana* in alle holtens van de neus. Door deze geschied de reuk, beziet p. 152.

2. De gezigtzenuwen (*par opticum*, en *nervus par opti-* *opicus*) dewelke, gelyk de reukzenuwen onder *cum.* de voorste kwabben van 't *cerebrum* na vooren toelopen, maar vereenigen zig eerst noch binnen 't *cranium*, en lopen weder van een ander, ieder door een eigen gaatje van 't *os sphenoides*, schuins in 't oog-hol en verder terzyden door de bol van 't oog na binnen en aldaar in de *tunica retina* verandert en uitgespannen, door deze zien we, beziet p. 136.

3. Het beweegende paar der oogen (*par oeu-oculorum* *lorum motorium*) het gaat door 't zo genaamde *motoforamen lacerum* in 't oog-hol, en daar in zes *rium.* takjes verdeelt, die in de vliezen en spieren van de oogen en oogscheilen, als in de *elevator palpebrae*, in de *elevator*, *depressor*, *obliquus inferior* en *abducens* van de bol, inlopen.

4. Het leidende paar (*par patheticum Willisi*) pathetisch dat heel klein en teer zynde, door het zelve *cum.* *foramen lacerum* als 't voorige, loopt na de katrofspiet van 't oog, dit is reeds van EUSTACHIUS afgebeeld.

5. Het zogenaamde smaak-paar (*par gustato-* *gium*) zeer groot, dat zig aanstonds in drie tak-*gusta-* *torium.* ken verdeelt, die met de *pia mater* omkleed, al'e door bezondere gaten van 't *cranium* lopen na de oogen opper- en onderkaak, als 1. de eerste tak (*nervus ophthalmicus*) na de oogen, oogschellen, neus en aangezigt. 2. *maxillaris superior* na de deelen van de opperkaak, neus, lippen, wangen, tandvlees, tanden, verheemelte, lel enz. 3. *maxillaris inferior* na de deelen van de onderkaak,

kaak, deszelfs tanden en ook na de tong, om, als men zegt, aan deze laatste de smaak te geven.

Merkt, dat de tweede tak een of twee takjes van zig geeft, die zig met een takje van het volgende zesde paar vereenigen en de *nervus intercostalis* formeeren.

*abdu-
cens.*

6. Het afhaalende paar (*par abducens*) zeer klein, geeft eerst van zig een takje met de vorige van 't vyfde paar vereenigt, die de gemelde *nervus intercostalis* mede formeert, en loopt dan verder, door 't gat van 't *cranium*, daar 't derde en vierde paar doorgaan, tot in de *musculus abducens* of afhaalende spier van 't oog.

*acusti-
cum sive
audito-
rium.*

7. De gehoorzenuw (*par acusticum sive auditorium*) zeer dik en sterk, spleit hem aanstonds in twee bijzondere gedeelten, als twee zenuwen, als 't harde (*portio dura*) en 't weeke (*portio mollis*) die byde door een gemeen gat in de *processus petrosus* van 't slaapbeen inlopen, maar de *portio mollis* gaat geheel en al met vyf takjes door vyf gaatjes tot in de *labyrinth*, en is daar in een vlies en in de snaren uitgespannen: Indien de *portio dura* de *labyrinth* voorby lopende, in de trommel en alle delffels deelen ende na binnen toe in 't *cranium* takjes gegeven hebbende, door de *aquæductus Fallopii* loopt, geeft dezelve na 't uiterlyke oor, *cranium*, *parotides*, oogschellen, lippen en de spieren van 't *os hyoides* enz. verscheidene takken. Door de *portio mollis* geschied voornamentlyk het hooren, maar door de *portio dura* verscheidene bewegingen, beziet p. 143-144.

*portio
mollis.*

*portio
dura.*

*par va-
gum.*

8. Het doolende of 't agtste paar (*par vagum*) ook groot en dik, loopt (met de *nervus accessorius Willisii spinalis*) door een gat tusschen het *os petrosum* en *occipitis*, daar de *sinus laterales* in de *venæ jugulares internæ* doorschieten, daalt nederwaards langs de *nervus intercostalis*, wederzyds aan de lichamen der wervelen van den hals, rugge en lendenen, geeft veele takken aan de takken

takken van de *nervus intercostalis*, die zig met een ander wonderlyk vereenigen, verscheide vlegtingen (*plexus*) en *ganglia* of knobbelen *formeeren*, en aan de deelen van 't hoofd, hals, borst, buik en *extremitäten* takjes geven, en aldus zig door 't geheele lichaam verspreiden, daarom ook alle deelen des lichaams zo naauwkeurige gemeenschap met een ander hebben, beziet WILLIS en EUSTACHIUS.

9. Het zogenaamde tong bewegende paar (*par par lin^g linguale sive lingua motorium*) het onderste van de *guale*. negen, loopt door een bijzonder gat, die by de *processus longus* van 't agterhoofds-been is, en verspreid zig alleen door de tong. Door deze zal de tonge hunne beweging, of als andere liever willen, de smaak hebben, beziet p. 149.

Not. WILLIS en voor dezen EUSTACHIUS, *tiende paar*. en nu veel andere zetten hier noch by 't tiende paar, dat door 't groote gat van 't agterhoofds-been zal lopen tusschen het eerste wervelbeen van den hals en 't agterhoofd-been tot in de *musculus sterno-hyoideus*. Maar 1. dewyl WILLIS zelf zegt, dat hy niet en weet, of dit paar 't eerste van den hals, of het leste van die van 't *cranium* is. 2. geen zenuw tusschen 't agterhoofds-been en 't eerste wervelbeen van den hals doorloopt, als we boven reeds hebben bewezen, ende 3. door 't doorsneiden van 't ruggemerg na aan 't *cranium* geschiedende, 't lange-merg zig afkort en inkrimt en aldus 't eerste paar van den hals aldus binnen 't *cranium* zig verbergt: zo is 't waar-schynlyk, dat de *Autheurs* hierin zig bedroogen, ende 't eerste paar van den hals, dat doch tusschen 't eerste en tweede wervelbeen van den hals doorgaat, voor 't leste van het lange-merg hebben aangezien.

IV. De zenuwen van het ruggemerg, die van deszelfs voorste en agterste gedeelte ontstaan, en schuins tezamen schieten, tellen we maar 30 paar en

en een ongepaarde, en daaronder 29, die terzyden door de gaten der wervelen doorlopen, als:

nervi cervicis. I. Zeven van de nek of van den hals (*nervi cervicis sive colli*) dewelke alle terzyden door de gaten tusschen de zeven wervelen doorlopen, de eerste tusschen het eerste en tweede wervelbeen van den hals, alwaar geen volkomen gat is, en de zevende tusschen 't zevende van den hals en 't eerste van de rug. Dewelke alle aan de *nervus intercostalis* een ieder een takje geeft, en verder na 't hoofd, hals, schouderblad, armen, handen enz. hunne takken verspreiden. Daarby noch het agtste paar de *nervus accessorius* bykomt.

diaphragmaticus. Merkt 1. dat van de vier bovenste zenuwen van de nek vier takjes tezamenlopen in een zenuw, dewelke nederwaards loopt door den hals en borst terzyden aan 't *pericardium* vast, na 't *diaphragma*, en de naamen heeft van *nervus diaphragmaticus*.

axillares. 2. Dat gemeenelyk van de vier onderste van den hals en van een of twee bovenste van de rug, de vyf of ook wel zes dikke sterke öxel-zenuwen (*nervi axillares sive brachiales*) ontslaan, die zig hier en daar aanstonds door de *anastomoses* vereenigen, en na de *scapula*, de opper- en onderarm, *carpus*, *metacarpus* en vingeren zig verspreiden. CHESELDEN heeft ze wel beschreven.

accessorius Willisii. 3. Het agtste paar van den hals *nervus accessorius Willisii* genaamt, hoewel 't ook van EUSTACHIUS is afgebeeld, begint omtrent 't derde of 't vierde paar van de nek, agter van 't rugge-merg, zeer dun en teer, loopt binnen de ruggegraat in 't *cranium*, en vereenigt zig daar met het *par vagum*, loopt weder met 't zelve buiten het *cranium*, en scheid daarvan af en verspreid zig eindelyk door de *musculus trapezius* van de *scapula*, beziet DUVERNEY.

II. Twaalf

II. Twaalf zenuwen van de rugge (*nervi dorsales*) zyn'er, van dewelke, behalven de tak-*dorsales* ken, die na de *nervi axillares* lopen, een ieder een takje geeft aan de *nervus intercostalis*, en vervolgens in tweeën spleit, als in een voorste en agterste of uit- en inwendige, de inwendige *inwendig-* loopt tusschen de *musculi intercostales* en ribbenge. in derzelver groef, na de *pleura*, *musculi inter-* *costrales* enz. maar de uitwendige na de uiterlyke *uiterlyke* deelen van de borst en de spieren van de buik. *tak.*

III. Van de lendenen zyn vyf paar, (*nervi lumbares*) daarvan de eerste tusschen het eerste *nervi* en tweede wervelbeen der lendenen en de vyfde *lumbares* tusschen het leste wervelbeen en 't heilig-been uit- lopen, door alle uiterlyke deelen der lendenen en des onderbuiks verspreid, en een ieder daarvan geeft een tak aan de *nervus intercostalis*, ge- lyk alle zenuwen van de *medulla spinalis* doen, hoewel

1. Het eerste paar na 't *diaphragma* ook een *dia-* takje geeft. *phragma*

2. Van het 2. 3. en 4de paar een bezondere *ticus*. zenuw werd gecomponeert, (*nervus spermaticus*) *nervus* die regt nederwaards terzyden de *ureseres* door *sperma-* 't groote gat van 't *os pubis* doorloopt, na de *ticus*. zaadvaten en *testiculi* der Mannen.

3. En het eerste, tweede, derde en vierde *nervus* paar met elkander vereenigt een groote zenuw *cruralis*. *nervus cruralis* genaamt, uitmaken, dewelke wederzyds met de *arteria* en *vena cruralis* over 't *os ileum* loopt, na het voorste gedeelte van de dey tot aan de knie verspreid, met oncindige takjes, zo wel in deszelfs uit- als inwendige deelen.

IV. Van het heilig-been zyn vyf paar en een *nervus* ongepaarde (*nervi ossis sacri*) die voornaamentlyk *sacri*. door de vier voorste of binnenste gaten van het heilig-been, ende 't vyfde paar tusschen het heilig- en staart-been uitlopen, na de inwendige deelen van 't *pelvis*, als na de blaas, endeldarm, voort-

voortteelende deelen by Mannen en Vrouwen; verspreid. Want door de agterste gaten lopen niet als maar kleine zenuwtakjes door.

*nervus
ischiaticus.*

1. Maar het eerste, tweede, derde en vierde paar van 't heilig-been met het vierde en vyfde paar der lendenen vereenigt zynde, formeeren wederzyds de grootste, dikste, hardste, en sterkste zenuw van het geheele lichaam *nervus ischiaticus* of *cruralis posterior* genaamt. Deze geeft noch binnen in 't *pelvis* takjes aan de blaas, endeldarm, lysmoeder enz. loopt onder uit 't *pelvis*, agter tusschen het *os coccygis* en *ischium*, en tusschen de bilspieren, agter aan de dey langs, tot aan de kniebogt, alwaar dezelve tusschen de twee *condyli* van de dey verder nederwaards loopt na de voet toe, in ontelbare takken verspreid.

de ongepaarde zenuw.

2. De ongepaarde zenuw, zeer klein, loopt onder uit het *os sacrum* over 't *os coccygis* regt nederwaards na de omleggende deelen daar verspreid.

nervus intercostalis.

Not. De tusschen-ribbige zenuw (*nervus intercostalis*) van het vyfde en zesde paar van de *medulla oblongata* eerst afkomstig, loopt door het gat, daar de *arteria carotis interna* doorgaat, langs 't agtste paar (*par vagum*) dat door de gaten van de *sinus laterales* doorgaat, terzyden van de lichamen der wervelen van den hals, borst, lendenen, en op 't *os sacrum* langs; het vereenigt zig niet alleen met de negen-en-twintig paar zenuwen, die uit 't ruggemerg ontstaan, maar ook overal met het *par vagum*, 't welk meestentyd maar tot aan de maag loopt en daar eindigt, maar de *intercostalis* daalt neder tot in het *pelvis*.

vagus.

Deze twee zenuwen (*nervus intercostalis* en *par vagum*) maken verscheide vlegtingen (*plexus*) daarvan weder takjes ontstaan, en knobbels (*ganglia*) die van spierdraden voorzien zyn, en niet alleen 't bloed in de *arterien* en *venen* der zenuwtakjes

ganglia

zenuwtjes maar ook het zenuwzap door de merg-
vaatjes verder voortperszen.

Ze maken vlegtingen by den hals, daarvan ze *plexus*.
nuwtjes na de uiterlyke deelen des hoofds en na
alle deelen van den hals toelopen.

Vericheide vlegtingen in de borst, die na 't
hart (*plexus cardiaci*) longen, luchtspyp en slok-
darm takken geven.

Vervolgens vlegtingen in de buik, als de *plexus*
ventriculi, *lienaris*, *hepaticus*, *mesentericus magnus*,
renales, en andere meer.

H eruit zien we 1. dat het *par vagum* en *inter-
costale nervorum* door het hoofd, hals, borst en
buik hunne takken verspreiden, en aldus deze
deelen groote gemeenschap met elkander hebben.
2. dat het *par intercostale* met de 29 paar zenuwen
van 't rugge-merg, die door 't geheele lichaam lo-
pen, zig vereenigt, en aldus groote gemeenschap
van 't eene deel met het andere veroorzaakt, dat
alzo de pynen en trekkingen der zenuwen van een
deel in het andere kan continueeren. 't Weik we
inwonden, pees- en zenuw-steeken, kneuzingen,
fracturen, ontledingen, gezwellen en *ulceration*
moeten in agt neemen, om de toevallen wel te
leeren kennen.

Ik kan hier niet met stilzwygen voorby laten
gaan de groote onkunde der meesten zogenaam-
de Chirurgyens, wat de zenuwen aanbelangt, die
nog wel iets van de peezen, die ze half zien en
voelen, weeten op te noemen, maar van de ze-
nuwen, die doch hoogst-noodig te weeten zyn,
niets verstaan, en doch voor groote Meesters en
Operateurs willen aangezien zyn. Ze moeten
vooreerst weeten de order en verspreidinge der
zenuwen, die hier gemeld zyn, en vervolgens
moeten ze onderrigt zyn, dat 'er in alle uiter-
lyke deelen van het lichaam onder de huid, om
en by de spieren en peezen op alle plaatzen, edoch
hier en daar grootere en kleinere, zenuwtakjes
L lopen,

Cap. X. Van de spieren des gantschen lichaams, en voor eerst van het Hoofd (f).

Vrag. **W**at is een musculus of spier?

Antw. **W**at is een werktuig / bestaande uit lange pijpsgewijze slijzen / loz aan den anderen

han-
lopen, dewelke, op wat wyze ze geraakt zyn, groote en wonderlyke toevallen veroorzaken, die van zulke domme Luiden aan een kwaadaardige vogt, slem en verstopping of zuur, of ook wel aan een betoovering of aan peezen en andere oorzaken meer werden toegeschreven. Men mag zig wel ten uitersten in dit stuk verwonderen; maar dewyl ze niet eens kennisse hebben van de groove deelen, hoe zullen ze dan kennisse van de feine krygen? Op de scheerwinkels by de Baafen werd niets daarvan geleert, en schoolen zyn 'er hier niet gelyk in Vrankryk, daar dit vertoont werd. Nog geeft men hier dan voor, dat hier van de Baafen zo goede Leerlingen als in Vrankryk gemaakt kunnen werden. Maar wie begrypt de domheid niet?

Merkt, dat de zenuwen, door wat oorzaak ze al te veel geprikket werden, groote pynen, trekkingen, fluppen, ontstekingen, gazwellen, en ook wel de *Sphacelus*, veroorzaken.

Maar sterk gedrukt, uitgerekt, doorgesneden of doorgeknaagt, verrot zynde, zwakheid, verlamming, onbeweegelykheid, ongevoeligheid, verdrooging, stevigheid enz. in dat deel, daar ze de takken verspreiden, altyd nalaaten.

Wie meer van de zenuwen gelieft te wecten, die kan naleezen den EUSTACHIUS, WILLIS, VIEUSSENS, VERHEYEN, DUVERNEY, CHESELDEN, en andere.

(f) Dewyl de *Myologie* of de leere van de spieren, een gedeelte der *Anatomie* is, dat zeer zwaar en moeyelyk is, inzonderheid voor een leerling, om wel te vaten,

hangende / tusschen welke nog eenige andere membraneuse fibzen vast zijn / om allerley soort van bewegingen uit te werken : ook is dezelve van bloedvaten / watervaten / zenuwen / peezen / bliezen / enz. voorzien / waarvan veele het satzoen van een gebilde muis hebben. (g)

A 2

Vrag.

ten, zo hebbe ik noodig en voor 't beste geoordeelt, om alle wytopigheden, en al 't geen niet noodzakelyk is, te meiden en uit te laten, en wat inzonderheid voor een Chirurgyn hier van te weten noodig is, op 't beknopste voor te stellen, om in zeer korten tyd van alle spieren, die over 500 zyn, een goed denkbeeld te maken, die ze anders, in hun gantsche leven, niet leeren kunnen. Uit reeden, dat een Chirurgyn, by al dien hy gelukelyk en wel zyn werk doen wil, onmogelyk de wetschap van alle spieren ontbeeren of missen kan, dewyl hem duizende voorvallen voorkomen, die hy anders nooit kennen noch wegneemen kan, 't zy dan, dat hy de *Myologie* uit de grond verstaat. Men neem hierby ter hand den **VESALIUS**, **EUSTACHIUS**, **COWPER**, **DRAKE** en **VERHEYEN**, beziet derzelve platen, en woon vleitig by het *Anatomiseeren* van doode lichaamen. Maar waar zullen ze de *Anatomie* bywoonen, die 'er in de Provincien byna nergens voor de Chirurgyns gedaan werd? Het is waarlyk bedroefd. Men lees ook den **DOUGLAS** en **HEISTER**.

(g) Een spier (*musculus*) is een vleezig gedeelte en een werktuig tot verscheide beweging dienstig, in drie gedeeltens, als hoofd, buik en staart, verdeelt.

Men heeft enkele en dubbelde spieren.

Enkelde spieren (*musculi simplices*) zyn alleen van een buik en een staart tezamen gezet, als **LOWER** aantoot, en zulke twee by een gevoegt zynde formeeren een gemeene spier, die een hoofd, buik en staart heeft. Hoewel men gemeenelyk die geene enkele noemt, die maar een loop van draden hebben, als de *frontalis* en andere. Maar dubbelde of gecomponeerde, die verscheide

Vrag. Hebben alle spieren een byzwillige beweginge?

Antw. Neen. Want het herte is mede een spier / en veel andere spiervezelen der ingewanden hebben een beweginge / die niet onder onze wil is: maar de meeste spieren / die de ingewanden niet raken / zijn onder onze wil / gelijk als die van armen en beenen. (b)

Vrag.

de loop van draden hebben, by voorbeeld de *deltoides* en andere diergelyken.

Een spier is in zyn buik geformeert 1. van vliezige zeer teere dunne en holle vezeltjes of draadjes, dewelke zyn lange, dwarffe, schuinze, circulwyze, flekkensgewyze enz. van de zenuwen, als men zegt, afkomstig, en zig afkortende, doen ze de geheele spier korter werden en inkrimpen, en verbeelden alle kleine spiertjes te zyn. Edog de zake is zo wis niet, dat alle spiervezelen van zenuwvezelen ieder atkomstig zyn, als de Schryvers verbeelden en onderstellen. 2. van zenuwen, die de kracht en beweging en ook eenigzints 't voedzel aan de vezelen geven. 3. slag-aderen tot voeding, warmte en de beweging dienstig. 4. bloed-aderen, die het bloed weder in grootere *venen* na het regter hert toe te rugge voeren. 5. watervaten, de *lympha* te rugge voerende. 6. een vetvlies tusschen alle spiervezeltjes in gelegen, gelyk ook tusschen, onder en op alle spieren, 't welk alle de spiervezelen en de spieren zelfs tezamenvoegt, en met haar vette stoffe dezelve geduurig bevoegt en glad houd. 7. en eindelyk rondom van buiten van een glad vlies omgeven, dat zo wel de buik als de peezen bekleed. Wanneer het bloed al uit een spier is uitgewassen, zyn alle spiervezelen wit. De peezen hebben hetzelfde maakzel, behaiven dat de vleezige vezelen hier in peesagtige veranderen, en digter tezamen zyn gehouden.

Ook zyn de peezen veel gevoeliger, als het vleezige van een spier.

(b) De beweging, afkorting of 't inkrimpen, (*contractio*)

Vrag. Hoe werd een Muscul verdeelt ?

Antw. In drie deelen / als in het hoofd / de buik / en staart. Het hoofd is het beginsel / alwaar de zenuw gemeenlijk ingeplant werd ; de buik is het middelste of het vleesagtige deel / de staart of 't epnde is

¶ 3

tractio) die maar alleen in 't vleezige en weinig of niets in 't peesagtige geschied, is maar tweederly.

1. De vrywillige beweging (*motus voluntarius*) als door kracht der zenuwen van het *cerebrum* een spier met onzen willen zig afkort, diergelyken geschied in alle spieren, die 't geheele lichaam vrywillig beweegen.

2. De natuurlyke beweging (*motus naturalis sive involuntarius*) die, door kracht der zenuwen van het *cerebellum*, zonder en tegen onzen willen in een spier geschied, by voorbeeld in de spierdraden des herten, desselvs ooren, in de *musculi intercostales*, in 't *diaphragma*, en in alle de spieragtige vliezen van de slag- en bloed-aderen, van de maag, darmen, en andere deelen meer.

3. Want de zo genaamde vermengde beweging (*motus mixtus*) is niets anders, als wanneer een spier met en ook zonder onzen willen en denken zig afkort of zyn werkinge doet, als de spieren van de oogschellen, enz.

4. Edoch is 'er noch een bezondere kracht en beweging in alle spier-vezelen, dat ze zig van natuur geduurig afkorten en inkrimpen zonder kracht van de zenuwen van 't *cerebrum* of *cerebellum*; want een spier van een dood lichaam, daarin de werkinge der byde hersenen ophoud, doorgesneeden zynde, korten byde einden zig kragtig af, dewelke we kunnen noemen *motus tonicus* of *spontaneus*, die in de spier zelfs is, ontstaande van de tezamenvoeging en *attractie* der kleine deeltjes, die de vezeltjes formeeren.

Not. De zenuwen van het *cerebrum* of 't *cerebrum* zelfs afgesneden of afgebonden zynde, vergaat terstond de beweging der spieren, die met onzen willen werken.

De zenuwen van 't *cerebellum* of 't *cerebellum* zelfs afgesneden

is het onderste deel. Het hoofd en staart / zijn in de meeste spieren beide peezen ofte tendines. (i)

Vrag. Hoe werden de musculen onderscheiden?

Antw. Zy werden op verscheide wijze onderscheiden: ten aanzien van haar satzoen werden zy genaamt lange / bzyede / dzyelhoekige; van haar maniere en gelegenheid / werden zy genaamt regte / dwerse /

gesneden of afgebonden zynde, vergaat terstond des herten beweging en 't leven.

Dierhalven ontstaat der spieren beweging uit de herten, daarom kan ook zonder invloeyen van geesten of zenuwzap uit de herten door de zenuwen in de spieren, dezer hunne beweging niet geschieden.

De arterie na een spier toelopende gebonden of afgesneden, vergaat daarop ook alle kragt en beweging in de geheele spier.

Dierhalven zonder invloeyen van rood bloed door de slag-aderen in de spieren hunne beweging niet mogelijk is.

Vervolgens moet niet alleen het zenuwzap maar ook zelfs het roode bloed iets doen tot beweging der spieren, maar hoedanig, is tot noch toe van niemand gedemonstreert, beziet p. 79. en ik zoude wel iets daar van hier neerzetten, maar dewyl de meesten het niet zouden kunnen noch willen begrypen, ende het ook wat wytloepig zoude vallen, daarom verstaar ik het tot een ander occasie.

(i) Men verdeelt een ieder spier gemeenelyk in drie deelen. 1. in 't hoofd (*caput*, *punctum fixum* anders genaamt) zomtyds peesagtig en zomtyds vleezig, daarmede een spier begint. 2. in de buik (*venter*) of 't middelste altyd vleezig, dewelke zig afkortende de beweging verwekt. 3. in de staart of pees (*cauda* of *tendo*) *punctum mobile* geheeten, dewelke in een been of een ander gedeelte zig implant, en is ordinair rond en langwerpig, edoch zomwylen in een peesvlies uitgespannen, dat men *aponeurosis* noemt.

dwertse / noozse ; van de deelen daar zy in gelegen zijn / als den temporalis of slaapspier , om dat hy in de slaapen des hoofds gelegen is ; van haare werkinge / als buigers / opheffers / uitstekers / enz. (k)

Vrag. Noemt ons eens al de musculen op / en booz eerst die in het boozhoofd zijn ?

Antw. In 't boozhoofd zijn 'er twee / die op het boozhoofds-been leggen / en deze vereenigen zig wel aan malkanderen : ze zijn recht nedergaande met haare bezelen / en eindigen in de wijnbrauwen / om die op te trekken. (l)

Vrag. Hoe veele zijn 'er in de oogschellen ?

Antw. Een rechte / in ieder oogscheel een / waar-
dooz

¶ 4

dooz

(k) De benaaminge der spieren gescheid van de grootte, gedaante, plaats, beginzel, loop, *insertie*, werking enz. daarom ook die spieren, die met elkander tegelyk een deel beweegen, desnaamen hebben van medewerkers of *musculi socii*, als wanneer veele buigers tegelyk het hoofd buigen : maar by aldien een of veel spieren tegen of op de andere werken, noemt men dezelve tegenwerkers of *musculi antagonista*.

(l) Voor- en agter-hoofds-spiieren.

Die van 't agterhoofd zyn een paar, zeer klein (*musculi occipitales*) enkeld of dubbeld, beginnen van het *os occipitis*, lopen opwaards, maaken een *aponeurosis* boven op 't *cranium*, met de uitspanning van de voorhoofds-spiieren, dewelke, (*musculi frontales*) ook een paar, beginnen van de wijnbrauwen en van het *os frontis*, opwaards lopende in een *aponeurosis* uitgespannen, die met de *aponeurosis* van de *occipitales* is vereenigt ; deze leste beweegen de huid van 't voorhoofd, en trekken de wijnbrauwen opwaards.

Nederdrukker der wijnbrauwen.

Deze (*corrugator superciliarum*) wederzyds een, begint van de wortel der neus, en loopt rondom by de oogschellen, is eenigzints circulagtig.

door ze zeer snel opgetrokken en betwoogen werden. Worders hebben zy elk een ringspier / waardoor de oogschellen toegesloten werden. (m)

Vrag. Hoe veel spieren beweegen de oogen zelfs?

Antw. Zes / maar in de Beesten zeven / en dat aan ieder oog / vier regte meest voortkomende van het wiggebeen / dat het hol maakt in welke het oog besloten is ; waarvan twee dienen om de oogen op en nederwaarts te beweegen ; en twee andere waardoor de oogen aan de regter en linker zijde betwoogen werden : noch zijn 'er twee ronde / om de oogen te drapen / voortkomende uit de naden des kakebeens ; deze spieren eindigen alle in het witte vlies van boven aan de oogen. (n)

Vrag.

(m) Van de oogschellen drie.

1. De *orbicularis* of sluitspier , ontslaande van de bovenste *processus* van de opperkaak by de groote ooghoek , loopt met halve boogsgewyze spiervezelen om byde oogschellen en sluit dezelve.

2. De opligter van het opper-oogschel (*elevator palpebrae superioris*) die boven van het gaatje van de gezigtzenuw , ager in het ooghol begint , over de bol van 't oog als over een katrol heen loopt , en in een *aponeurosis* uitgespannen zynde , onder in de rand van het opper-oogschel werd ingeplant.

3. De nederdrukker van het onder-oogschel (*depressor palpebrae inferioris*) uit weinig spierdraden bestaande , loopt van 't *os jugale* of van de wangen in dezelve , is geen volkome spier , en trekt het onder-oogschel maar zeer weinig nederwaards.

(n) Van ieder oog zes.

Vier regte (*recti*) van de rand van 't gaatje in 't ooghol , daar de gezigtzenuw doorloopt , beginnende , warden alle vier ook ingeplant in de *tunica sclerotica* by de *cornea* , te weten in de bol van 't oog , namentlyk

1. De opligter (*attollens* of *superbus*.) 2. de nederdrukker

Vrag. Hoe veel musculet heeft de neus?

Antw. Aigt / ober ieder zijde vier / maar dun en membranous, op dat de neus niet onbeschocht groot zoude groeien; ten anderen om dat de beweeginge der neus niet zeer groot is nog sterk: de uitwendige dienen om de neusgaten te openen / en de inwendige om ze te sluiten. (o)

¶ 5

Vrag.

ker (*depressor* of *humilis*.) 3. een afhaalende na buiten toe (*abducens*.) 4. een aanhaalende na de neus toe (*adducens*):

Twee schuinze (*obliqui* of *rotatores*) als 1. de *obliquus major* of *trachlearis*, de katrolspier van het oog anders genaamt, ontstaat ook van het gaatje van de gezigtzenuwe, als de vier regte, loopt na vooren aan de zyde van 't oog by de neus, na en boven de groote ooghoek, alwaar deze spier met zyn pees over een vliesagtig of ook wel kraakbeenig knobbeltje als over een katrol weder te rugge loopt, en eindigt iets boven in de *sclerotica* als de regte. Kan het oog schuins neder na de neus toe en uitwaards trekken.

2. *Obliquus inferior*, en begint van de groote ooghoek van de *orbita*, loopt onder de bol van 't oog schuins agter- en buitenwaards na 't midde van 't oog en daaronder ingeplant; trekt het oog schuins op- en uitwaards.

Deze twee schuinze gelyk ook zelfs de vier regte op elkander werkende draayen de oogen.

De zevende spier (*protrusor bulbi*) is by zommige Beesten maar niet by Menschen *present*.

(o) Van de neus drie paar.

1. Een sluitspier by ieder neus-gat (*Semilunaris Eustachii*) begint boven de bovenste sneid-tanden, en plant hem een ieder in een vleugel van de neus, als krom over dezelve lopende.

2. Twee *dilatatores*, die de neus-gaten verwyderen, als 1. de *pyramidalis*, begint van de wortel der neus, en eindigt in deszelfs vleugel. 2. de *myrtiformis*, het begin en inplanting is byna als de voorige.

Men heeft hier alzo geen in- nog uitwendige spieren.

Vrag. Hoe veele zijn 'er gemeenelyk in de lippen en kaken?

Antw. Dooz de lippen bys paar / en dooz de kaken twee : doch acht zijn 'er de lippen eigen / en vier die lippen en kaken te gelyk eigen zijn : die de lippen eigen zijn / zijn vier in de opperste en vier in de onderste lip / over wederzijden twee / om ze op en neder te trekken / zynde zo met de huid vereenigt / dat ze daar nauwelijks zijn af te scheiden.

Die de lippen en kaken gemeen zijn / is ten eersten aan beide zijden de buccinator of kaakspier / om dat hy de kaken haar groote geest / die men in het opblaazen van een trompet licht zien kan / spzultende uit het opperste kakebeen / en zig in beide lippen en onderste tandblees circulagtig implantende. (p)

De andere is aan wederzijden de vierkante ofte quadratus gendeint / spzultende uit de sleutelbeenen en

(p) Van de lippen, die aan dezelve eigen zyn, 6 paar en twee ongepaarde.

1. Een enkele sluitspier (*orbicularis*) circulagtig, of boogsgewyze, begint van het tandvlees, loopt rondom byde lippen, en werd in 't zelve ingeplant; en formeert onder en boven een riemtje van binnen de lippen. Deze sluit de mond.
2. Twee afhaalende (*abducentes*) als:
 - a. De *buccinator* of trompetter-spier, ontstaande voor en onder van de *processus coronoides* van de onderkaak en van de opperkaak by de laatste maaltanden, loopt horizontaal in de hoek van de lippen, en werd van de *dubus Stenonianus* doorboort.
 - b. De *zygomaticus* of jok-spier, enkeld of dubbeld, neemt zyn begin van het *os zygomaticum*, loopt schuins neder tot in de hoek van de lippen als de voorgaande.

Deze twee trekken de mond wyd en de wangen na de ooren toe, ze helpen ook onder het kaauwen.

en hofstbeen / zig met schuinse fibzen in de kin / lippen en wortel der neus implantende / om de kin schuin en nederwaerts te trekken.

Vrag. Hoe veel musculen heeft het onderste kakebeen?

Antw. D'ijf paar. Het eerste paar zijn beide slaapspiereu / deze komen met een vleezig beginzel uit de gantsche holligheit van de slapen des hoofts / allengskens smaldert werdende / daalt dan onder door het jokinneen of os jugale , met een sterke zeenuwagtige pees in het voozste uitsteekzel des ondersten kakebeens / dat men gemeenelyk corone noemt. En hier door werd de mond gesloten.

De tweede is de masseter of kauwer / spuit uit het jokinneen / en 't eerste been aan 't opperste kakebeen / eindigt omtrent de kin / om het kakebeen

voorz-

3. Een paar gemeene en twee paar eigene opligters van byde lippen, *elevatoros (communes & proprii.)*

De gemeene is de *caninus*, spuitende van het os *maxillare superius* onder het os *jugale*, eindigt in de hoek der lippen; ligt de onder- en opperlip te gelyk opwaards.

De eigene zyn. 1. *incisorius superior*, beginnende van de opperkaak onder de *orbita*, eindigt in de vleugel van de neus en in de sluitspier der lippen by de bovenste sneid-tanden; ligt de bovenste lip opwaards en verwydert de neus te gelyk. 2. *incisorius inferior*, begint onder 't tandvlees van de onderkaak by de sneid-tanden, loopt nederwaards, en plant hem in de huid van de kin, ligt maar de onderste lip opwaards.

4. Drie nederdrukkers een paar en een ongepaarde, namentlyk:

a. *Triangularis* of driehoekige, een paar, begint terzyden onder van de onderkaak, en loopt schuin opwaards in de hoek der lippen in de sluitspier; trekt byde lippen neder.

b. *Quadratus*, omtrent vierkant, een ongepaarde,

voorwaarts / achterwaarts en na beide zijden te bewegen.

De derde werd gehouden voor een deel van de *musculus temporalis*.

De vierde is de *pterygoides*, spzuitende uit de vleugelwijze uitsteekfels daar ze na gemaakt zijn / plant hem in 't binnenste van 't onderste kakebeen / om 't zelve achterwaarts te bewegen en na zig te trekken.

De vijfde is de *digastricus* ofte tweebulckige / spzuit uit het *os petrosum* ofte steenbeen / en eindigt in de kin / om de mond te openen. (q) Vrag.

gecomponceert uit de netsgewyze draden, begint voor en onder van de kin zeer breed, eindigd, opwaards lopende, in de geheele onderlip in de *orbicularis*; trekt de onderlip alleen neder.

Not. De ophigters van de onderlip, en de nederdrukkers van de bovenlip met de sluitpier te gelyk werkende, doen de mond sterk toefluiten.

Van het uiterlyke oor ord'nuir drie,

Een bovenste, een voorste en een agter, die het kraakbeen van het oor eenigzints spannen.

Ook de vercheide spieragtige of vlietsagtige draden van de *tragus*, *antitragus*, *belix*, *antibelix*, *concha* en *meatus auditorius* dienen, om deeze deelen te spannen.

Van de gehoorbeentjes vier,

1. De hamer heeft 'er drie. 1. een uitwendige, die 't trommelvies verflapt 2. een schuinze (*obliquus*, *semicircularis Eustachianus*) deze spant 't trommelvies. 3. een inwendige, die ook 't trommelvies spant. Ze zyn alle drie zeer klein, en beginnen van 't *os petrosum* en eindigen in de hamer.

2. De stegelreep heeft 'er een spier, die dezelve op ligt, en 't vlies van 't *fenestra ovalis* spant.

Deze vier zyn also dienstig tot het gehoor.

(q) Spieren van de onderkaak zes paar.

I. Vier ophigters (*elevatoros*) als:

Vrag. Hoe veel musculen heeft de tong?

Antw. Dñf paar / die alle zeer moeielyk van een te ſcheiden zyn / genaamt ſtylogloſſi, mylogloſſi, ge-

1. De ſlaapſpier (*musculus temporalis* of *crotaphites*) neemt zyn begin aan de ſlaapen terzyden van 't *cranium* aldaar van 't *os frontis*, *sphenoides*, *parietale* en *ſquamoſum*, de draden lopen eenigziants pens-gewyze tezamen tot in het midde en aldaar in een pees, en vervolgens loopt deze ſpier peesagtig onder 't *os jugale* door, en eindigt peesagtig rondom het *processus coronoides* van de onderkaak; werkende trekt de onderkaak ſterk aan de opperkaak en is met een ſterke *aponeuroſis* bedekt.

2. De Kaauw-ſpier (*maſſeter*) komt voort onder en van binnen van 't *os zygomaticum* en de bovenkaak, dewelkers draden kruiswyze over elkander lopen, eindigende buiten aan de hoek van de onderkaak; kan de onderkaak op-voor- en agterwaards trekken aan de opperkaak, wanneer veel of weinig draden daarvan werken.

3. De uitwendige vleugelwyze (*pterygoideus externus*) begint van de uitwendige oppervlakte van het buitenſte blaadje van 't *processus pterygoideus* van 't wiggebeen, en eindigt in de onderkaak tuſſchen het *processus coracoides* en *condyloides*; beweegt de onderkaak op- en voorwaards.

4. De inwendige vleugelwyze (*pterygoideus internus*) begint uit de holte van het *processus pterygoideus*, en eindigt van binnen voor en onder 't *processus coronoides* in de onderkaak; beweegt de kaak op- en agterwaards.

II. Twee nederdrukkers (*depreſſores*) als

1. De tweebuik-ſpier (*biventer* of *digaſtricus*) begint uit het groefje van het *processus maſtoideus* vleesagtig, nederdalende werd peesagtig en rond, en loopt daarmede door een vleesagtig ringetje, dat aan 't tonggebeen vaſt is, als door een katrol, en ook zomwylen door de *musculus ſtylohyoideus*, loopt weder na boven, werd vleesagtig (dit is de tweede buik) en plant hem in van binnen en onder aan de kin; trekt de onderkaak nederwaards.

2. Qua-

genioglossi, ceratoglossi en basioglossi. Hier uit hebben wy te boren gezegt dat de tong bestaat (r)

Vrag. Hoe veel spieren heeft het os huioides?

Antw. Hier / als de tongbeen-voetspieren / die na om hoog trekken. De rabens-tongbeenspiere / die schuing nederwaarts bewegen. De priemwijze hoorn-tongspieren / die schuing opwaarts trekken. Ten laatsen is 'er nog een vijfde paar die met de tong en kin gemeen is / en deze trekt recht na om hoch. (s)

Vrag.

2. Quadraat spier (*platysma myoides*) is zeer dun maar als een spiervlies, byna vierkantig, even onder de huid, afkomstig omtrent de *clavicula* van de *musculus deltoides* en *pectoralis* ende ook van de wervelbeenen van den hals, eindigt terzyden in de rand van de onderkaak, en geeft noch verder na boven verscheide draden van zig na de wangen, lippen, oogleden en ooren; kan aldus alle deze deelen en ook de huid van den hals eenigzints roeren en beweegen.

(r) De spieren van de tong, tongbeen, *woula*, *larynx*, *epiglottis* en *pharynx* zyn veel en meest kleine spieren, die meest alle haare griekze benaamingen hebben van haar beginzel en inplanting, dat is, van de deelen, daar ze beginnen en eindigen.

Van de tong vier *glossi* genaamt.

Als 1. *genio-glossus* begint van de kin. 2. *stylo-glossus* van 't *processus styloides* 3. *cerato-glossus* van de hoorenen van het *os huioides*. 4. *basio-glossus* van de *basis* van 't tongbeen. Ze eindigen alle vier in de tong, beweegen dezelve voortger-op-neder- en zydwaards.

Hoewel 'er noch verscheide lange dwarsse, schuinse en lootregte spierdraden hier van MALPIGHIIUS zyn vertoont tot dezelve werking.

(s) Van het tongbeen vyf, *huioidi*.

1. *Mylo-huioides*. 2. *coraco-huioides*. 3. *genio-huioides*. 4. *stylo-huioides*. 5. *sterno-huioides*. Ze beginnen van de onderkaak, *scapula*, kin, *processus styloides* en *sternum*, en

Vrag. Van hoe veel muscullen werd het hoofd beweogen?

Antw. Die het hoofft met de halsszeenuwen beweegen sijn zeven paren.

De eerste die het hoofft uittrekken en opligten / sijn twee splenii ofte spalkspieren, komende van de vijf opperste werbelbeenen der rugge / en vier onderste des hals / en eindigen met schuinze veezelen in 't agterhoofftbeen.

De tweede zijnde de complexi of samengevlogte spieren, deze komen van het onderste werbelbeen des hals / en vier opperste dwerze uitsteekzels / en planten haar midden in het agterhoofftsbeen / tot in het mannbijls uitsteekzel.

Het derde paar sijn recti majores ofte groote rechte spieren, deze sijn kort en bleezig / spzuitende uit de graat van het tweede werbelbeen des hals / en eindigen midden in het agterhoofft.

De vierde sijn recti minores ofte kleine rechte spieren, deze beginnen onder de boorzschreven / en aldaar van malkanderen scheidende / eindigen by de boorige.

De vijfde en zesde paren doen het hoofft omdraeyen / sijn de obliqui superiores en inferiores, dat is / bovenste en onderste schuinze; de opperste komen van het dwerz uitsteekzel des eersten werbelbeens / en eindigen in het agterhoofft aan de buitenste zijde van de recti.

De onderste beginnen van de graat des tweeden werbelbeens / ende eindigen in het dwerze uitsteekzel des eersten.

De laatste / mastoidei genaamt / spzuitende uit het opperste des boorzbeens en steutelbeens / en opklimmende / eindigen schuinz door de hals tot de mannbijzige uitsteekzels.

en eindigen in het tongbeen; beweegen het zelve met de tong op-neder-agter-voor-en zydwaards.

By deze werden nog twee korte ofte breves getelt / om den hals te gelijk met de vorige te buigen. (t) Vrag.

(t) Spieren van het hoofd tien paar.

I. Vyf uitstrekkers (*extensores*) als

1. *Splenius*, begint van de vyf bovenste wervelen van de rug, en van drie onderste van den hals, loopt lootregt opwaards en werd boven de *processus mastoideus* ingeplant.
2. *Complexus*, begint onder de vorige van zes onderste wervelen van den hals en van drie bovenste van de rug, eindigt by de vorige. Deze twee kunnen niet alleen 't hoofd maar ook den hals agterwaards uitstrekken en agter over krommen.
3. *Rectus major posterior*, begint van 't doornagtige uitsteekzel van de *epistropheus*, in 't agterhoofds-been ingeplant.
4. *Rectus minor posterior*, begint agter van de *atlas* en eindigt onder de voorgaande.
5. *Obliquus minor* of kleine schuinse, begint van 't dwarfste uitsteekzel van den *atlas* en eindigt in het agterhoofds-been.

II. Drie voorover buigers (*flexores*) als

1. *Mastoideus* of *sterno-mastoideus*, een dubbelde spier, begint met een hoofd, zynde een ronde pees, boven van 't *sternum*, en met het tweede hoofd zynde breed en vleezig van de *clavicula* by 't *sternum*, deze twee lopen na boven de een onder de ander, vereenigen zig, ingeplant in de *processus mastoideus*; kan het hoofd en den hals voor over buigen en ook drayen.
2. *Rectus major anterior*, begint van de dwarfste *processen* der vyf onderste wervelen van den hals, en eindigt, opwaards lopende, in het agterhoofds-been voor de *processus condyloides*; buigt 't hoofd en den hals.
3. *Rectus minor anterior*, zeer klein, begint van de *atlas* en eindigt in 't *os occipitis*.

III. Een

Vrag. Hoe veel muscullen bewegen den hals?

Antw. Daar zyn 'er twee aan ieder zyde/ die hem buigen / en twee die ze uitstrekken.

Het eerste paar om te buigen / zyn de longi, spruitende van onder den oesophagus omtrent het vyfde werbelbeen der rugge / en ophinnende / plant hem in 't eerste werbelbeen van den hals.

De andere twee werden scaleni ofte ongelijke halsbuigers genoemd / beginnende van de eerste ribbe zeer breed en vlezig / plant zig / allenskens smalder werdende / met schuinze sibzen in de dwersse uitsteekzels des hals.

Die den hals uitstrecken / zyn eest de twee transversales ofte dwersse / komen uit de zes opperste uitsteekzels der borst / en planten haar in alle dwersse uitsteekzels des hals.

De andere twee zyn spinati ofte graatagtige / komen uit dezelfde opperste werbelbeenders der rugge en eindigen in den hals. (n)

III

Vrag.

III. Een paar draayers (*rotatores*) *obliquus major*, begint van de scherpe uitsteekzel van de *epistropheus*, loopt schuins opwaards in 't dwarsse *proces* van de *atlas*, draayt aldus 't eerste werbelbeen met het hoofd op 't tweede werbelbeen.

IV. Op de zydebuigers, een paar zeer korte, (*rectus lateralis*) begint van 't dwarsse *proces* van de *atlas* en eindigt in 't *os occipitis* en *petrosum*.

(u) Van den hals omtrent zes paar.

1. Twee buigers, als
 - a *Scalenus*, die van sommige voor driedubbeld werd gehouden, begint van de drie bovenste waare ribben, loopt na boven, in alle dwarsse *processen* van de nek eindigende.
 6. De lange spier (*musculus longus*) dubbeld, begint van binnen in de borst van de lichamen der 5 bo-

ven-

Vrag. Hoe veel musculen heeft de larynx?

Antw. De larynx heeft veertien musculen: te weeten/ vier gemeene/ en tien eigene.

De eerste werden van de Anatomisten bronchiales, en de andere twee hyothyroides genaamt: de andere tien zijn zeer klein en zwaar om te vertoonen/ waar van men de Anatomie van BARTHOLYN, BLANKAART en andere/ kan nazien (w).
Cap. XI.

venste wervelen der rugge, loopt na boven, eindigt in alle lichamen der wervelen van den hals.

2. Twee uittrekkers.

a. *Transversalis* of *spinalis*, is een gedeelte van de *longissimus dorsi*.

b. *Interspinalis colli*, zynde spierdraden, geplaatst tuschen de vyf onderste *processus spinosi* van den hals van 't een proces tot in 't andere lopende.

3. Op zyde buigers twee. 1. *Intertransversalis* zynde spierdraden tuschen de dwarsse processen van den hals. 2. *Intervertebralis*, ook verscheide spiervezelen, beginnen ter zyden van een lichaam der wervelen van den hals en lopen in de volgende opperste na agteren toe.

(w) Van de larynx of 't strottenhoofd zeven paar, *thyroides* en *arytaenoides*.

1. *Sterno-thyroides*, begint van 't *sternum*, eindigt in de *cartilago thyroides*, trekt de larynx nederwaards en verweidert de *glottis*.

2. *Hyothyroides*, van 't *os hyoides* tot in de *cartilago thyroides* lopende, ligt de larynx opwaards en vernauwt de *glottis*.

3. *Crico-thyroides*

4. *Crico-arytaenoides posticus*.

5. *Crico-arytaenoides lateralis*, deze drie beginnende van 't *cartilago cricoides* en eindigende in de *thyroides* en *arytaenoides*, verweideren de *glottis*.

6. *Thyro-arytaenoides*, van de *thyroides* in de *arytaenoides*

7. *Ary-*

Cap. XL. Van de musculen der borst
en des buiks.

Vrag. **H**oe veel musculen heeft den cesopha-
gus of slokdarm? (x)

Antw. Sommige schrijven het tot het getal van
zeven toe; andere wederom maar twee cesophagæi
genoemt. Doch men stelt 'er gemeenlijk zeven/
een paar / die van het hoofd komt / een paar van het
M 2 wig-

7 *Ary arytænoïdes*, van een *cartilago arytænoïdes* tot aan
de andere lopende. Deze twee vernaauwen de *glottis*.

Van de *epiglottis* twee paar *epiglottæi*.

1. *Hyo-epiglottæus*, van 't *os hyoides* tot in de *epiglottis*
lopende ligt de *epiglottis* op.

2. *Ary-epiglottæus*, van de *arytenoïdes* in de *epiglottis*,
drukt dezelve neder.

Van de *woula* en 't *velum palatinum*, zes

paar en een ongepaarde, *staphylini*.

1. De ongepaarde (*azygos Morgagni*) begint vleezig en
klein van de *junctuur* van de *ossa palatina*, loopt door
't midde van de *woula*, en formeert dezelve voor 't
grootste gedeelte.

2. *Palato-staphylinus*, begint van de *ossa palatina* en ein-
digt in de *woula*.

3. *Salpyngo-staphylinus*, van de *tuba Eustachii* in de *woula*.

4. *Pterygo-staphylinus*, loopt van 't *processus pterygoïdes*
en van de *tuba Eustachii* in de *woula*.

5. *Glossa-staphylinus* of *glossa-palatinus*, begint van de
tong, eindigt in 't *velum*.

6. *Pharyngo-staphylinus*, van de *pharynx* in 't *velum*.

7. *Thyro-staphylinus*, begint van 't *cartilago thyroïdes*.

Deze alle bewegen de *læl* en het *verhemelte-vlies*
agter-voor-op-neder- en zydwaards.

(x) De *slokdarm* zelf, te weeten van de *pharynx* tot
aan de *maag*, heeft geen bijzondere *pier*, maar een
spieragtig *vlies*, tusschen de andere *vliezen* in gelegen.

wiggebeen / een paar van de priemwijze uitsteekzels / die alle in de mond van den oesophagus eindigen ; voorts is de zevende een toetrekkende spier / die de mond van dezen oesophagus omringt en toetrekt (y)

Vrag. Hoe veel musculen telt op in de borst ?

Antw. De musculen der borst / die tot de ademhalinge dienen / zyn in 't geheel vyfenzestig / zynde het diaphragma daar onder gerekent / dat mede niet anders dan een groote spier is.

Hi van de hiezenestig zyn 'er in ieder zijde twee en dertig / die de borst openen / en twee en dertig die de borst sluiten.

De twee en dertig / die de borst openen / om de adem te halen / zyn wederzijds zestien.

De

(y) Van de pharynx zes paar en een ongepaarde.

1. De ongepaarde of sluitspier (*oesophagus* of *spincter gula*) begint met drie beginselen wederzyds van 't *os hyoides*, en het *cartilago thyroides* en *cricoides*, en loopt of omvat van agteren de pharynx of 't bovenste gedeelte van de slokdarm, en kneipt de pharynx boven sterk tezamen, door een kramptrekkinge deze spier sterk toegetrokken, verbeeld men zig, of een brok in de keel zit, om dat deze spier om de ronde *Cartilago cricoides* zig omkneipt.
2. *Glossopharyngæus*, begint van de tong.
3. *Mylopharyngæus*, van de onderkaak by de maaltanden, loopt over de *tonsilla*, enz.
4. *Salpyngo-pharyngæus*, van de *tuba Eustachii*.
5. *Pterygo-pharyngæus*, van het *processus pterygoides*. Deze vier eindigen agter in de pharynx en verweideren dezelve.
6. *Stylo-pharyngæus*, van 't *processus styloides*, en eindigt ter zyden in de pharynx en in de *cartilago thyroides*; ligt dezelve opwaards.
7. *Cæphalopharyngæus*, van 't *processus longus* van 't *os occipitis*, eindigt agter in de pharynx, verweidert dezelve en ligt deze op.

De eerste musculus subclavius komt van onder het sleutelbeen / en eindigt dwers in de eerste ribbe / om de borst te verwijdere en na boven te trekken.

De tweede serratus major komt uit het binnenste des schouderblads / en eindigt zaagswijs in de zeven en agt onderste ribben. Deze behoren mede tot de rug.

De derde obliquus begint van den onderste buik / en eindigt in de opperste ribben.

De vierde serratus pollicis superior is gelegen onder de musculus rhomboides, als in dzien geklooft / plant hem nuttelijk in de drie opperste ribben.

De vijfde is serratus posticus inferior, komt van de drie onderste wervelbeenderen der borst / en de eerste der lendenen / hem zaagswijs in de drie onderste der lendenen implantende.

Hi volgen 'er nog elf kleine / die de borst helpen openen / in 't gemeen genaamt musculi intercostales externi, de uitwendige ruimte tusschen de ribben bekleedende.

De andere twee en dertig die de borst helpen sluiten om den adem uit te dypen / zyn wederzypden mede zestien.

Den eersten sacrolumbus. begint van het os sacrum, opklimmende dicht by de wortelen der ribben / en in 't voorhygaan ieder ribbe een tendo of pees gevende om de borst toe te halen. Deze dienen mede tot de rug en lendenen.

Den tweeden triangularis, deze behoort mede onder de musculen des buiks: namelijk de twee schuinsche opklimmende / de twee rechte / en de twee dwersse.

Hi volgen de elf kleine / in 't algemeen genaamt musculi intercostales interni, de inwendige spatie der ribben bekleedende / om de borst te helpen sluiten. (2)

¶ 3

Vrag.

(2) De spieren van de borst zyn verscheide, die de borst

Vrag. Hoe veel zyn de musculen booz in den buik?

Antw. Ze zyn tien in 't getal / ter wederzijde vpf/
Booz^e

borst verweideren of vernaauwen, de ribben opligten en nederdrukken.

Die ze verweideren zyn

I. Het middelrif (*diaphragma* of *septum transversum*) begint beneden met twee dikke sterke peezen, naamentlyk, met de regter pees, van drie bovenste wervelbeenderen van de lenden, en met de linker pees van de twee onderste van de rug: terzyden en boven van alle kraakbeenen der valsche en ook sommige onderste waare ribben, en van binnen van 't *sternum*; de spierdraden lopen gelyk van een *circul* tot in het middelpunt na 't mitte van 't *diaphragma*, alwaar dezelve peesagtig veranderen, kruisgewyze, om des te sterker te zyn, over elkander gaan, en een *aponeurosis* formeeren, en aldus 't geheele *diaphragma* uitmaaken. De draaden zig afkortende, trekken 't *diaphragma* nederwaards van de borst in de buik, om de borst te verweideren.

II, De oplighters der ribben reekend men

1. De *subclavius*, begint onder van 't sleutelbeen by 't *acromion* en eindigt voor in de bovenste ribbe en in het *sternum*. Maar deze kan de bovenste ribbe niet opligten, maar wel 't sleutelbeen met 't schouderblad voorwaards trekken.
2. Tusschen-ribbige spieren (*musculi intercostales*) elf paar uitwendige (*intercostales externi*) schuins voorwaards lopende, en elf paar inwendige (*intercostales interni*) schuins agterwaards lopende van de bovenste na de naaft volgende ribben, geplaatst aldus tusschen alle de twaalf ribben wederzyds. Dat 'er also in 't geheel 44 zyn, die alle de ribben opligten maar niet nederdrukken.
3. *Supercostales Verheyeni*, 12 paar korte en 3 of 4 paar lange, ontstaan van de dwarsse uitsteekzles van de rug: eindigen agter op de ribben van buiten.
4. *Serratus posticus superior*, begint breed, dun, en peesagtig van de 2 onderste wervelbeenderen van den
hals

Woozeerst openbaaren haar de *obliqui descendentes*, ofte de twee uitwendige schuinsche nederdalende / spzuitende van onder de zesde / zevende / agste en negende ribbe / als een getande zaag / en eindigende in de *linea alba*.

Om deze leggen de *obliqui ascendentes*, ofte de twee inwendige schuins-opklimmende / spzuiten uit de dwersche uitsteekfels der lendenen / en de buitenrand van 't *os ileum*, eindigende in de elfde en twaalfde ribbe en de *linea alba*.

Daar na volgen de *recti*, alzo genaamt / om dat ze recht na hoven gaan / deze werden zomtyds in drieën en zomtyds in vieren verdeelt / ze beginnen van het *os pubis*, en eindigen in de *cartilago ensiformis* onder het borstbeen.

Onder deze leggen de *transversales*, welke zo aan het *peritonæum* vereenigt zyn / dat men ze nauwelijks afscheiden kan: ze beginnen van het *os ileum*, en de dwersche uitsteekfels der wervelbeenders / en eindigen in de *linea alba*.

Het vyfde paar zyn de *pyramidales*, beginnende van het *os pubis*, en eindigende in de *linea alba*, doch deze heeft men in alle lichamen niet.

III 4

III-

hals, en 2 bovenste van de rug, eindigt agter in de 2. 3 en 4de ribbe.

5. *Serratus major* en *minor anticus* van de *scapula*, de *pectoralis* van de opper-arm, de *Scaleni* van den hals, en andere kunnen ook de ribben met onzen willen opligten.

III. De nederdrukkers der ribben zyn

1. *Triangularis sterni*, afkomstig onder van binnen van 't *sternum*, loopt schuins opwaards in de 4. 5 en 6de ware ribben.

2. *Serratus psoicus inferior*, begint van agteren breed en peesagtig van 2. bovenste wervelen der lendenen

en

Alle deze musculen dienen meest om de excrementen, en de vrucht in het baren uit te drijven. (a)

Vrag.

en 3 onderste van de rug, loopt onder de gemeene uitstrekker van de rug in de vier onderste onwaare ribben.

3. *Intracostales*, 6 of 7 van binnen in de borst van de hoofdjcs der ribben, opwaards na de volgende ribben toelopende.
4. De gemeene uitstrekker van de rug en lendenen, ende de spieren van de buik, kunnen ook de ribben nedertrekken en de borst vernaauwen.
5. Zelfs de buigzame kraakbeenderen der ribben van voren, drukken door haar *elasticiteit* de ribben neder.

Deze zyn de spieren van 't aafemhaalen, daarvan sommige met en sommige zonder onzen willen en denken werken.

(a)

Van de buik 5 paar.

1. De schuins nederdalende of uitwendige schuinse (*musculus oblique descendens*) onder de huiden 't vet gelegen; begint pees-en vleesagtig van de 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. ribben, daalt nederwaards formeert een *aponeurosis* over de inwendige schuinse en dwarsse spieren, eindigt 1. met de gemelde *aponeurosis* in de *linea alba*. 2. eindigt dezelve in een ronde pees *ligamentum Poupartii* of *Vesalii* anders genaamt, dewelke loopt van de *spina ilei* in 't *os pubis*, en eindelyk 3. eindigt ze met een breede pees in 't *os pubis*. Tusschen welke breede en ronde pees de zaadvaten doorlopen,
2. De schuins opklimmende (*oblique ascendens*) onder de voorgaande gelegen; begint van het *ligamentum Poupartii*, *Spina ilei*, *os sacrum*, *processus spinosi* der lendenen, eindigt gelyk de voorgaande met een *aponeurosis* in de *linea alba*, maar ook in de 8. 9. 10. 11. 12. onderste ribben.
3. De dwarsse (*transversus*) onder de twee eersten ter zyden geplaatst; begint met een *aponeurosis* van de *processus transversi* der wervelen der lendenen, van de

Vrag. Hoe veel zyn de musculen in de lendenen?

Antw. Behalven de *ferratus posticus superior*, en de *inferior*, als mede *sacrolumbus* hier vooren verhaalt / zyn 'er nog vier paren.

De eerste musculi *longissimi*, zynde de langste des gantschen lichaams / beginnende van het os ileum ende *sacrum*, lopende langs de wervelbeenderen des ruggegraats tot boven aan het hooft / om het hooft en ruggegraat achter over te buigen en uit te trekken.

De tweede *semispinati*, die de rug beweegen en uitrekken / zy zyn geheel over de wervelbeenders gespreid / en bezelfs wervelbeenen voorziet ze van onderen tot boven met haar pees / of tendo.

De derde musculi *sacri* komende uit de elfde en twaalfde vertebra der borst / om den ruggegraat op te regten.

M 5

De

de *spina ilei*, *ligamentum Poupartii* en van de kraakbeenderen der onderste ribben; werd vleezig; loopt dwars over de buik met zyn *aponeurosis* onder de *musculus rectus* in de *linea alba*. Deze legt onbemiddelt op en aan 't *peritoneum* vast.

4. De rechte spier (*musculus rectus*) geleegen tusschen de *aponeurosis* der schuinze en dwarsse spieren in; begint van de *cartilago xyphoides*, van de twee onderste waare en twee bovenste onwaare ribben, bestaat uit vyf peesagtige en vleesagtige gedeeltens of peesagtige inleidingen, eindigt nederdalende, voor en boven in het os *pubis*.

5. *Pyramidalis*; geplaat beneden op 't peesagtige van de *musculus rectus*; begint breed van de *synchondrosis* van 't os *pubis*; loopt omtrent vier vingeren breedte op na boven; eindigt puntig onder de navel in de *linea alba*. Deze ontbreekt zomwylen.

Alle deze vyf paarspiieren dienen tot het aafsemen, den *urin feces* en de *fetus* uit te werpen, enz. En eene goede kennisse van deze is nodig tot het wel kennen van alle soorten van breuken of *hernia*.

De vierde quadrati of vierkante / kornen bezijden uit het os sacrum en ileum met een breed begin / die zich verdunnende in de dwerse uitsteekzels der werbelbeenders der lendenen / en dienen om den ruggegraat te buigen. (b)

Vrag. Hoe veel musculen heeft den aersdarm?

Antw. Drie / twee aan de zyden / die hem intrekken / en noch een sphincter of sluitser genaamt / die den

(b) Van de spina dorſi zyn:

1. Een drie dubbelde en gemeene uitstrekker van de lendenen, rug en hals *sacro-lumbaris*, *longissimus dorſi* en *semispinosus* genaamt; begint van 't os sacrum van de agterste spina ilei en van de wervelen der lendenen, loopt na boven toe, eindigt in 't agterste gedeelte van alle ribben en in alle dwarffe en scherpe uitsteekzels van de rug en hals, en als sommige willen ook in de *processus mammillaris*. Deze spier bestaat uit ontelbare kleine spiertjes, en kan de geheele ruggegraat agter over buigen en uitstrekken.
2. Vooroverbuigers. a. *quadratus*, begint voor en boven van 't agterste proces van 't os ileum en van 't os sacrum, loopt opwaards na en in alle dwarffe processen der lendenen, en in een onderste van de rug en in de leste rib. b. *psaos minor*, begint met een dunne pees van 't os pubis by 't os ileum, en plant hem in de zyde van 't bovenste wervelbeen der lendenen. c. de spieren van de buik, die de ruggegraat by de lendenen, en de buigers van den hals, die de ruggegraat by den hals kunnen voor over buigen.
3. Op de zydebuigers zyn verscheide spieragtige draden, tusschen de *processus transversales* der lendenen gelegen, genaamt *intertransversales*, maar aldermeest werd de ruggegraat zydwaards gekromt, wanneer de spieren van den hals, rug, borst, buik en lendenen op de eene zyde werken.

den darm van onderen als een ring omhelst / om hem toe te knypen. (c)

Vrag. Hoe veel musculen heeft de roede?

Antw. Dier / aan wederzyden twee / de eerste werden *erectores* genoemd / spruiten uit het bovenste van het *os pubis*, deze maken de zyde der roede; de andere *ejectores*, spruitende uit de *sphincter*, en eindigen in 't midden der roede. Doch dienen beyde meest om de urine en het sperma uit te persen. (d)

Cap. XII.

(e) Van den *anus* drie enkele.

1. Een sluitspier (*sphincter ani*) begint van agteren onder van 't *os coccygis* met sommige draden, die om den *anus* lopen, en van vooren met andere draden van onderen en binnen van 't *os pubis*, die nederdalen en 't *intestinum rectum* van onderen omvatten. Derhalven zyn hier geen of min circulwyze draden. Deze kneipt den *anus* dicht toe.

2. Twee opligters (*levatoros ani*) beginnen breed van binnen van 't *os pubis* en *ileum* en van 's scherpe uitsteekzel van 't *os ischium*, lopen nederwaards tot onder en agter in 't *intestinum rectum*, verscheide draden daarvan lopen om den hals van de waterblaas, om de *prostatata* en *vesiculae seminales* enz. deze kunnen 't *intestinum rectum* verweideren en opligten of na binnen toe trekken.

De *sphincter* van de waterblaas, de *vagina uteri*, de *prostatata*, de *vesiculae seminales*, hebbende aldus haare spierdraden, die ze doen tezamentrekken of van de *sphincter ani* of van de *levatoros ani*.

Van 't *os coccygis* een paar.

Musculus coccygeus begint agter van 't scherpe proces van 't *os ischium*, en eindigt terzyden in 't *os coccygis*; trek 't *os coccygis* of 't staartbeen na binnen toe, wanneer 't buitenwaards gedrukt is.

(d)

Van de *penis* of Mannelyke roede een paar, *erectores* of opligters.

Ze

Cap. XII. Van de musculen der schouderen en der handen.

Vrag. **D**oor hoe veel musculen werden de schouderbladen bewogen?

Antw. Door acht musculen.

De eerste is *serratus minor*, spzuit van de vier opperste ribben / en plant zich in de *apophysis coracoïdes*, om de schouderen voorzwaarts te bewegen.

De tweede *trapezius* of *cucullaris*, begint van alle de werbelbeenderen des hals en acht opperste der rugge / eindigende midden in het schouderblad en sleutelbeen / om het schouderblad op en nederwaarts / al na de verscheidenheit der sijnzen te bewegen.

Ten derden is de *rhomboides* van fatsoen als een roch / begint van de drie onderste werbelbeenderen des hals / en drie opperste der rugge / eindigende in het

Ze beginnen wederzyds van 't *os ischium* by deszelfs verhevendheid (*tuberculum*) en by 't begin van 't *corpus cavernosum* van de *penis*, en eindigen in het *corpus cavernosum* zelf wederzyds; ze ligten den *penis* op en doen hem stiyf opzwellen.

Van de *urethra* by Mannen.

1. Een paar, die de schaft tezamentrekken, de *urin* en 't zaad voortwerpen. Ze beginnen meest van de spongieuse lichaamen van de *penis*, en eindigen rond om de schaft lopende.
2. Die de schaft verweideren zyn
 - a. *transversi*, beginnen van 't *tuberculum ischii* en eindigen agter in de *bulbus urethrae*.
 - b. Een enkele (*dilatator posticus* of *triangularis*) begint voor van de *splincter ani* en eindigt agter en onder in de schaft.

Elk bal of *testiculus* heeft een spier *cremaster*, die de bal na boven toetrekt en den zelven tezamdrukt. Beziet p. 49.

het onderste des schouderblads / om hem schuyns naar achteren opwaarts te brengen.

De vierden is de levator, begint boven de clavicula, en uit de vyf dwersse uitstreekzels des hals / eindigende in de apophysis van het acromium, om het schouderblad opwaarts te trekken. (e)

Vrag.

(e) Van elk schouderblad of *scapula* vyf.

1. De Monnikkap-spier (*cucullaris* of *Trapezius*) de grootste en de buitenste van de *scapula* ten eersten onder de huid gelegen agter op de rug; begint zeer breed van het agterhoofdsbeen, van alle de *processus spinosi* van den hals en ook byna van alle *processus spinosi* van de rug; de draden lopen neder-agter-en opwaards; en eindigt breed in het sleutelbeen, *acromion* en *spina scapulae*; kan de *scapula* op-agter- en nederwaards bewegen, byaldien deze of andere spierdraden alleen werken.
2. *Rhomboides*, begint onder de voorgaande van de vyf onderste *processus spinosi* van den hals en drie bovenste van de rug; loopt schuins neder in de geheele *basis* van de *scapula*; beweegt de *scapula* op- en agterwaards.
3. *Musculus patientia*, ontstaat met 5 kleine peezen van de 5 bovenste *processus transversi* van den hals; en eindigt in de bovenste hoek of punt van de *scapula*, doet niets, als de *scapula* optrekken en den hals op zyde buigen.
4. *Serratus major anticus* of de groote voorste zaag-spier, komt tandsgewys terzyden op de borst van 6 onderste waare en een of twee bovenste onwaare ribben; de draden lopen neder-op-en agterwaards in de *basis* van de *scapula*; trekt 't schouderblad na boven, vooren en beneden toe, na de inkrimping van vetscheide draden.
5. *Serratus minor anticus* of kleine voorste zaag-spier, anders *pectoralis minor* genaamt, ontstaat, onder de

mus-

Vrag. Van hoe veel musculen werden de opperarmen bewogen? (f)

Antw.

musculus pectoralis major, van vooren op de borst, met drie tanden van de 2. 3. 4. en 5de waare rib; de draden lopen tezamen naboven tot in 't *processus coracoïdes* van de *scapula*; trekt de *scapula* voor-en nederwaards.

(f) Van den opper-arm (*os humeri* of *brachium*)

9 paar.

I. Drie opligters (*elevatores*).

1. *Deltoides*, een veel dubbelde korte en dikke spier, begint van de *clavicula*, *acromion* en van de geheele *spina scapulae*; loopt, de draden wonderzaam met elkander vereenigt zynde, over de *articulatie* van de schouder; eindigt omtrent 4 vingeren breedte boven onder 't hoofd in 't *os humeri*. deze kan ook den opperam voor-en agter-waards doen bewegen.
2. *Suprascapularis*, begint uit de holte, die boven de *spina scapulae* is, en eindigt in den hals van 't *os humeri*.
3. *Coracobrachialis* of *perforatus*, begint van het *processus coracoïdes* van de *scapula*, en eindigt in 't mitte van den opper-arm.

II. Drie nederdrukkers (*depressores*).

1. *Infrascapularis*, of *subscapularis*, begint van de geheele binnenste oppervlakte van de *scapula*; en eindigt binnen aan 't hoofd van 't *os humeri*.
2. *Rotundus* of *Teres major*, begint buiten van de onderste hoek of punt van de *scapula*, en eindigt even onder 't hoofd in 't *os humeri*.
3. *Latissimus dorsi* of *aniscaptor*, den aarskraauwer geheeten, begint zeer breed byna vliesagtig van agteren van de *spina ilei*, van alle scherpe *processen* van het *os sacrum*, van de scherpe *processen* der lendenen en van de 7 onderste van de rug; de draden lopen schuins na boven en vooren toe in een ronde pees eindigende onder naast aan 't hoofd van 't *os humeri*; bekleed terzyden de ribben; beweegt den arm neder-en agterwaards.

III. Een aanhaalende (*adductor*) *pectoralis major*, gele-

Antw. **A**der opper-arm door acht musculen: de eerste die hem voorwaarts na de borst beweegt / is de pectoralis, is een groote vleezige muscu, het voorste deel van de borst meest bestaande / spruit byna uit het gantsche borstbeen / en eindigende met een korte sterke pees in het been / tusschen de muscul biceps en deltoides.

De tweede is de humeralis, spruit uit het midden van de clavicula over het os adjuroium lopende / dient om den arm opwaarts te lichten.

De derde is dorsalis, de gantsche rug met zijn weerga byna bedekkende / spruit meest uit alle wervelbeenderen der rugge en het os sacrum, eindigt in het hoofd des opper arms / om den arm achterwaarts neder te trekken.

De vierde rotundus major begint van 't onderste des schouderblads achter den orel / eindigt met een sterke tendo by de pectoralis, om den arm na achter neer te trekken.

de

legen wederzyds op de borst onder de mammen; ontslaat van de clavicula, sternum en alle waare ribben; de draden lopen nederwaards, na boven en horizontaal, doorkruissen eindelyk elkander, en eindigen 3 of 4 vingeren breedte onder 't hoofd in 't os humeri aan de binnenkant; kan den arm na boven, beneden en na vooren toe beweegen.

IV. Twee afhaalende (*abducentes*).

1. *Infraspinatus* of *super scapularis inferior*, begint van de geheele holte of oppervlakte onder de *spina scapulae*.

2. *Rotundus* of *Teres minor*, begint van de onderste rib van de *scapula*; formeert met de voorgaande een pees, dewelke eindigt agter in den hals van 't os humeri.

Deze beweegen den arm agter-en nederwaards. Wanneer alle deze negen spieren de een na de ander werken, beweegen we den arm in 't ronde.

De vijfde is rotundus minor, spruit uit den onderste hoek des schouderblads / eindigt in een ligament / daar het hoofd des schouderg mede bewonden is.

De zesde suprascapularis bedekkende de gantsche verhevenheit der schouderen / beginnende en eindigende by de voorschrede met een breede pees.

De zevende is de subscapularis, komt uit de holligheid des schouderblads / en eindigt met een sterke tendo in den hals des opper-arms.

De achtste is immerfus, bestaat de holligheid der schouderbladen / dienende om den arm in 't ronde te bewegen.

Vrag. Hoe werd de elleboog betwogen?

Antw. Dooz vier musculen die hem bouwen / de eersten is biceps, begint van de appophysis coracoïdes, en van het pannelien des schouderblads / dooz de kers van het hoofd des opper-arms lopende / en eindigende in 't midden des beens met een nerveuse tendo, die zich in het hoofd van den radius implant / deze bestaat den arm meest van binnen.

Den anderen brachialis is korter / begint in 't midden van het os adjutorium, en eindigt in beide pynen des onder-arms.

Die hem uitstreeken zyn mede twee; de eerste extendens longus begint van d'onderste ribben onder het schouderblad / en eindigt in de apophysis olecranium genoemd (g) Vrag.

(g) Van den onder-arm of cubitus vierpaar.

I. Twee buigers (flexores) die den arm vouwen, als:
i. *Musculus biceps* of tweehoofdige spier, begint van de scapula aldus: 1. met een breede en korte pees van 't *processus coracoïdes*, en 2. met een ronde en lange pees boven van 't *acetabulum* van de scapula, deze lange pees loopt van 't hoofdje des schouderblads onder de band van de articulatie (dewelke van 't *processus*
ca

Vrag. Hoe veel zijn de muscullen der handen?

D

Antw.

- coracoïdes* tot aan 't *acromion* is uitgestrekt) in een lange groef van 't *os humeri* langs, aldaar in de dubbelde scheede vast beslooten; werd verder vleezig, en vereenigt zig met 't tweede gedeelte in een buik aan de binnenkant van den opper-arm langs lopende; eindigt met een ronde dikke en lange pees in het *tuberculum* van de *radius*, en verandert ook in een breede pees boven de eerste, die in een *aponeurosis* werd uitgespannen en alle spieren van den onder-arm omgeeft en tezamenhoud.
2. *Brachialis internus*, begint onder de *Deltoides*; eindigt in 't *tuberculum* van de *ulna*.
- II. Twee die den onder-arm uitsteeken (*extensores*).
1. Een driehoofdige (*triceps*) gecomponceert 1. van de *longus*, die boven van de onderste ribbe van de *scapula* begint. 2. *brevis*, van de uitwendige *spina* van de opper-arm ontstaande, en 3. de *brachialis externus* van de inwendige *spina* van den opper-arm omtrent drie vingeren breedte onder deszelfs hoofd. Deze drie agter op den arm geplaatst, formeeren een sterke dikke pees, die agter aan 't *olecranon* breed en vast is ingeplant.
2. *Anconæus*, begint van de uitwendige knoop van 't *os humeri*, en eindigt in 't *olecranon* onder de voorgaande, is zeer kort, en kan weinig tot de uitstrekkinge doen. Nog zijn 'er van den onderarm die de *pronatio* en *supinatio* verwekken, als
1. Twee *pronatores* die de *radius* om de *ulna* na binnen toe drayen.
- a. *Pronatur longus*, van de binnenste *condylus* van 't *os humeri* en boven van de *ulna* en plant zig beneden in de *radius*.
- b. *Quadratus*, beginnende even boven de *carpus* van de *ulna*, en eindigt in de *radius*.
2. Twee *supinatores*, die de *radius* na buiten over de *ulna* doen beweegen en de hand, als men zegt, op de rugge of agter over leggen.
- a. *Supinator longus* begint van agteren van 't *os humeri* boven de *articulatie* van den onderarm en eindigt boven de *articulatie* van de *carpus* in de *radius*.

Antw. *Der hand heeft vier musculen, twee die ze vouwen / binnens armz gelegen: en twee dieze uitsteecken buitens armz gelegen: voortkomende uit het onderste van het os adjutorium, en haer in de carpus plantende. (b)*

Vrag. *Welke zyn de musculen der vingeren?*

Antw. *Deze musculen zyn verscheiden / daar zyn der drie / die ze buigen / genaamt palmaris, profundus,*

b. *Supinator brevis*, deze begint van 't buitenste en bovenste gedeelte van de *ulna* en loopt met schuinze draden nederwaards tot in 't benedenste van de *radius*.

NB. De *Musculus biceps* komt deze twee Spieren veel te hulp in de *Supinatio*.

(b) Van de *Carpus* of de voorhand zyn zes.

I. Drie uittrekkers (*extensores*) die alle drie van de buitenste *condylus* of knoop van 't *os humeri* ontstaan, als

a. *Ulnaris externus* eindigt buiten aan de *metacarpus* in dat beentje, dat aan de kleine vinger is.

b. *Radius externus, longus & brevis* in het eerste en tweede beentje van de *metacarpus* eindigende.

II. Drie buigers (*flexores*) die alle drie ontstaan van de binnenste knoop van 't *os humeri*, als

1. *Palmaris* of palm-spier, eindigt in de palm van de hand, in een *aponeurosis* uitgespannen, in alle beentjes van de *metacarpus* van binnen naast de vingeren,

2. *Ulnaris internus* in een inwendig beentje van de *carpus* eindigende.

3. *Radius internus*, lopende in 't beentje van de *carpus*, dat aan de duim is.

Alle peezen van deze spieren en die van de vingeren werden by de *carpus* van een *aponeurosis* of sterk vlies, anders de ronde band genaamt, tezamengehouden, en aan de beentjes in hunne plaatzen bewaart en gedrukt.

Not. de palm van de hand werd door veele spieren tezamengevouwen, maar ook inzonderheid door een eigen kleine palm-spier (*palmaris brevis*) die in de palm van de hand gelegen is.

musculus, sublimis, te zamen voortkomende uit de on-
derste apophysis van het os adjutorium, en haar
met vier platte tendonen in de vingeren eindigende.

Die uitsteeken zyn vier / en van sommige maar
voorz een gehouden / spruitende uit de uitwendige
apophysis van 't os adjutorium, ende haar met vier
platte tendonen en als membranen boven op de hand
en rug der vingeren eindigende.

Voorders zyn 'er nog kleine / dieze uitsteeken en
aan malkanderen brengen / lumbricales genaamt /
spruitende uit de membranen van de carpus, ende
haar in de zjden der vingeren plantende.

Voorders zyn 'er noch eenige kleine muscoli inter-
ossei, dienende om de vingeren van malkanderen te
brengen / zo dat / al is 't dat de groote musculen
afgehouden zyn / deeze kleine noch zomtyds haar
werk doen kunnen. (i)

¶ 2

Vrag.

(i) Die van de vier vingeren, die aan dezelve
gemeen zyn.

1. De buigers van de kootjes of *phalanga sine interme-
dia*, zyn:
 1. Vier wormwyze (*lumbricales*) zeer klein, ze komen van
de vier peezen van de *musculus perforans* en eindigen
in de vier eerste kootjes terzyden na de duim toe; de-
ze buigen de eerste kootjes.
 2. *Sublimis* of *perforatus*, afkomstig van de *radius* en
binnenste knoop van 't *os humeri*; verdeelt zig by
de hand in vier peezen, die in de middelste kootjes
van de vier vingeren van binnen eindigen; deze bui-
gen de middelste kootjes.
 3. *Profundus* of *perforans*, begint in 't midden van de
ulna, ook in vier peezen gespleeten, dewelke door-
booren de vier peezen van de *perforatus* en eindigen
in 't begin van de vier leste of derde kootjes der vier
vingeren. Deze buigen de leste kootjes.
- II. Een gemeene uitsteeker van alle 12 kootjes van de
vier

Vrag. Hoe veel zijn de musculen des duims?

Antw. Den eersten komt uit het bovenste van de kleine ppp / en eindigt in het eerste en tweede lid van den duim / om hem te buigen.

De tweede en derde komen uit de ellebogen / en eindigen in het laatste lid van den duim om hem uit te sterken.

Den vierden is thenar die de muys in de hand maakt / en spijst uit het buitenste van de carpus, ende eindigt in het tweede lid van den duim / om hem van de andere vingers af te leiden.

Den vyfden is antithenas, komt uit het eerste beentjen van de metacarpus, en eindigt midden in den duim / om hem na de andere vingers te leiden. (k)

Cap. XIII.

vier vingeren (*extensor communis*) begint van de buitenste knoopen van den opper-arm en van de *radius* en *ulna* van agteren; verdeelt zig van buiten op de hand in vier peezen, die van buiten in alle kootjes der vier vingeren werden ingeplant.

III. Aan en afhalende *interossei*, drie uitwendige tusschen de vier beentjes van de *metacarpus*, en zes inwendige, van binnen in de vlakke hand aan de gemelde beentjes gelegen; ontstaan van de beentjes van de *metacarpus* en eindigen in de eerste en ook in de tweede kootjes der 4 vingeren; beziet den EUSTACHIUS en ALBINUS. De inwendige haalen de vingeren van de duim af en de uitwendige na den duim toe, en altemaal werkende trekken de vingeren aan elkander en kunnen ook dezelve buigen, en van elkander aftrekken.

(k) De duim heeft 5 spieren 1. een uitsteeker, *bicornis* of *tricornis*. begint van 't middelste en agterste gedeelte van de *radius* en *ulna*; eindigt met 1. 2. 3. peezen in 't 1. 2. en 3de lid of kootje van de duim. 2. een buiger, van 't midde van de *radius* tot in 't derde kootje lopende. 3. twee afhaalende: *thenar* begint van de dwarsse band, dat de *ossa carpi* tezamenhoud, en eindigt in 't eerste

Cap. XIII. Van de musculen die de heupen en voeten bewegen

Vrag. **H**oe werden de heupen bewogen?

Antw. **H**op verscheide manieren / vooz eerst die haar toebouwen / in ieder heup een lenden-spiers ploas

3
eerste en tweede kootje, en *Hypothenar*, het begin als de voorgaande en 't einde in 't kootje. 4. een aanhaalende, *Antithenar*, begint van 't *os metacarpi* van de middelste vinger; eindigt in het eerste en tweede kootje.

De eerste of wys-vinger (*index*) heeft nog twee besondere spieren, en daarom ook zo beweegelyk, als

1. Een uitsleeker (*indicator*) begint van 't midden van de *ulna* en eindigt aan de buitenkant van deze vinger, gelyk de gemeene uitsprekker.

2. Een aanhaalende, begint van 't eerste kootje des duims en van 't eerste beentje van de *metacarpus*; eindigt in 't eerste kootje.

De kleinste of oorvinger (*digitus auricularis*) heeft 'er ook nog twee besonderè spiertjes. 1. een uitsprekker, zynde een gedeelte van de gemeene uitsprekker der vingeren. 2. een besonder afhaalende, die begint van twee beentjes van de *carpus*; eindigt in 't eerste kootje van dezelve vinger terzyden na buiten toe, kan de vinger ook buigen.

Alle lange peezen nu van de vingers en van de duim lopen accurraat in 't midde van binnen en van buiten op de vingeren en de duim langs maar nooit terzyden; en zyn beslooten en verwaart in hunne kookers of vliezen, dat ze niet uit hunne groefjet of plaatzen op een of de ander zyde kunnen uitweiken.

Merkt, dat deze kookers continueeren met de zogenaamde ronde band van de *carpus* en met de *aponeurosis*, die de spieren om de *radius* en *ulna* gelegen tezamenhoud; en dat van binnen deze kookers iets vet is en ook kliertjes leggen, die een vogt afscheiden, om de peezen geduurig te bevogtigen, smeeren, glad en beweegelyk te houden.

psoas genaamt / beginnende uit de twee onderste wervelbeenders der rugge / en uit de dyle opperste der lendenen: loopt schuin nederwaarts in den kleine trochanter met een sterke pees. (1)

Den tweeden iliacus internus komt uit de binnenste holligheid van het os ileum, en eindigt by de vorige trochanter.

Ben

(1) Van de dey of 't os femoris 14 spieren, de dey-spieren genaamt.

- I. Drie uitsteekers of agterwaards bewegende, als:
 1. *Glutæus maximus*, de grootste billspier, zyn begin is van buiten van de geheele rand of *spina* van het os ileum en van het os sacrum en ischium; de draden lopen tezamen in een pees die 4 vingeren breedte onder de groote trochanter in het os femoris eindigt.
 2. *Glutæus medius*, kleiner, onder de voorgaande gelegen; begint alleen van het os ileum.
 3. *Glutæus minimus*, nog kleiner, onder de twee vorige gelegen, onbemiddelt op het os ileum en daarvan afkomstig. Deze twee laatste eindigen in de groote trochanter.
- II. Drie buigers of voorwaards beweegende spieren, als:
 1. *Psoas major*, zyn begin is van 't 1. 2. 3. en 4de wervelbeen der lendenen van binnen in de buik.
 2. *Iliacus internus*, begint van de inwendige holte van 't os ileum. Deze twee eindigen in de kleine trochanter.
 3. *Pectinæus* of *lividus*, begint boven van 't os pubis, en eindigt 4 vingeren breedte onder de kleine trochanter.
- III. Vyf afhaalende of na buiten toe beweegende spieren, als:
 1. De *fascia lata*, begint voor en boven van het os ileum vleesagtig; werd verder vliesagtig; omgeeft met zyn *aponeurosis* alle spieren van het os femoris en tibia; eindigt boven 't hoofd van de fibula in de tibia.
 2. *Quadratus*, begint van het *tuberculum ischii*; eindigt tuschen de twee trochanters.
 3. *Pyriformis* of *iliacus externus*, begint onder van het os

Den *derden triceps*, deze is grooter als de andere / komt uit het *os pubis* en *ischium* met drie hoofden / en eindigende haar meest in het onderste van het *os femoris*.

De vierde is de *lividus*, komt vooren uit de t'zamenvoeginge van het *os pubis*, en eindigt in de

4

blin-

os sacrum by 't *os ileum* en eindigt in de *sinus* aan de *trochanter major*.

4. Twee paar tweelingen of *gemi*, een *bovenste (superior)* beginnende agter en onder van de *spina ilei*, en een *onderste (inferior)* die van het *tuberculum ischii* begint. Deze twee eindigen in de gemelde *sinus* by de *grootte trochanter*.

IV. Een aanhaalende (*adductor*) *Triceps* of drie hoofdige spier geheeten: deszelfs twee hoofden beginnen van het *schaambeem* by deszelfs *kraakbeenige vereeniging*: en het derde van het *tuberculum ischii*, deze drie lopen tezamen in een *vleezig en peezig gedeelte*, dat in de geheele lange *spina* van 't *os femoris* eindigt; deze kan de *dey* na binnen toe trekken, opligten en de *ce-*ne *dey* op den anderen leggen.

V. Twee draayers *Rotatores* of *Obturatores*, korte dikke spieren.

1. Een inwendige (*obturator internus*) begint van binnen van de rand van 't *grootte gat* van 't *os pubis*; loopt over de *insneiding* van 't *os ischium* en eindigt in de *sinus* by de *grootte trochanter*, draayt de voet *buitenwaards*.

2. Een uitwendige (*obturator externus*) begint buiten van de rand van 't *gemelde gat* en eindigt by de *voorgaande*; draayt de voet *binnewaards*.

Nota. Deze Spieren van den *Nauwkeurigen Anatomicist*, den Heer *WINSLOUW*, net beschreven, hebben nog veel meer werkingen als wy hier in 't korte aanwyzzen, de Heer *WINSLOUW* handelt daar over *naauwkeurig*. Maar ziet de *naauwkeurige afbeeldingen* by *EUSTACHIUS VESALIUS*, *BROUWEN*, en meer andere.

binnenste 3de van het heupenbeen / met een korte tendo.

Die hem uittrekken 3^{pn} drie / genaamt *glutæus major*, *medius* en *minor*, dat 3^{pn} de groote / middelste (en kleinste) bilspieren / om datze de billen 3° meeren; 3° werden van zommige maar voór een gehouden / *triceps* genaamt / beginnende omtrent het stuitbeentjen / en de rand van het os *ileum*, eindigende meest in den grooten trochanter.

Die de heupen omdraepen / werd de eerste *pyriformis* en van zommige *iliacus internus* genaamt / komt van onder het os *sacrum*, loopt ober dwars met een lange ronde tendo in 't achterste van den grooten trochanter.

De tweede en derde is den *obturator externus* en *internus*, de groote spijkt uit de buitenste en den kleinen uit de binnenste rand van het os *coxa*. en eindigende te zamen in den grooten trochanter.

De vierde omdraeper komt van het uiterste van het os *ileum* en *ischium*, en eindigt in het achterste van den grooten trochanter.

Vrag. Doo; hoe veel muscullen werden de knien bewogen?

Antw. Doo; verscheldene: en voórerst doo; vyf paar muscullen. (m)

De

(m)

Van de *Tibia* 10 par.

I. Vier uittrekkers of die de scheen voorwaards beweegen.

1. *Rectus*, begint van vooren en onderen van de *spina ilei*.
2. *Cruralis*, onder de voorgaande gelegen; begint van vooren van 't os *femoris*.
3. *Vastus internus*, van de binnekant van het os *femoris*.
4. *Vastus externus*, van de buitekant van het os *femoris* beginnende.

Deze vier maaken een breede dikke en sterke pees, de

De eerste is de membranofus deze begint booz uit de rand van het os ileum zeer vleezig zig met een breede membraneuse pees om het os femoris slaande / eindigt onder de knie in beide de scheenpypen.

Den tweeden rectus begint van het os ileum, loopt over de knieschypde of rotula met een breede of sterke band / en eindigt by de vorige.

De derde is vastus externus, komt uit den grooten trochanter, daalt buitewaards naar om laag / haer tendo of pees met de vorige vermengende.

De vierde is de vastus internus, komt uit den hals van het dijbeen met een membraneuse tendo, en eindigt binnen in de groote pyp onder de knieschypf.

De vyfde is cruræus, onder de vorige leggende tusschen de trochanteres, en eindigt met de twee laatste.

Een die de knie draept is poplitæus, begint van de knieband en eindigt aan de vereeniging van de fibula of kleine pyp.

D 5

Dte

dewelke loopt over de patella en aan deze met sommige draden aan gewassen, omvat dezelve, en eindigt in de verheventheid, die van vooren en boven is in de tibia even onder de patella.

II. Zes buigers, of die 't scheenbeen na agteren na de billen toe bewegen, als

1. Semimembranosus.
2. Semimembranosus, die byde van de verheventheid van 't os ischium beginnen.
3. Gracilis, van de vereeniging van het os pubis.
4. Sartorius voor en boven van de spina ilei.

Deze vier eindigen boven aan de binnekant van de tibia.

5. Biceps, begint met een hoofd van de verheventheid van 't os ischium, en met 't tweede hoofd in 't mitte van de dey; eindigt boven in 't hoofd van de fibula.
6. Poplitæus, loopt van de buitenste knoop van de dey onder de knie boven in de binnekant van de tibia.

Die de knie buigen zyn vyf paren: den eersten *sartorius* of *longus*, begint van het binnenste aangroetsel van het os *ileum*, lang en schuing nederdalende tot onder de knie / in het binnenste van de groote ppy of *tibia*.

De tweede *gracilis* of *angustus*, begint neven de vereeniging van het os *pubis*, en eindigt met een lange ronde tendo by de vorige.

De derde *femimembranosus* begint van het os *ischium*, daalt achter het os *femoris*, en schuing na voren schietende / eindigt by de vorige.

De vierde *femimembranosus*, begint en eindigt met de vorige.

De vyfde *biceps* begint met de twee vorige / en ontrent het midden van het os *femoris*, met een vlezig deel vermeerdt werdende / eindigt met een sterke tendo in de kleine ppy of *fibula*.

Vrag. Hoe werd de voet bewogen?

Antw. Door verschelden musculen; vooz eerst door twee die hen buigen. (n)

De

(n) Van de voet (*tarsus*) 7 paar.

- I. Drie uitstrekkers, die de voet nedertrekken.
 1. De kuidspeer (*gastrocnemius*) een dubbeld of tweehoofdige spier, begint met zyn twee hoofden van agteren van de twee knopen van de dey.
 2. *Solaris*, begint van 't agterste en bovenste gedeelte van de *tibia* en *fibula* onder de *gastrocnemius*. Deze twee formeeren de kuidspeer, en verder neder lopende een sterke dikke pees, *chorda Achillis* geheeten, die agter in 't os *calcaneum* zig inplant.
 3. *Plantaris*, begint binnen van de buitenste knoop van de dey, met een bleine buik, en loopt met een zeer dun en lange pees agter in de hiel.
- II. Twee buigers, die de voet na boven trekken.
 1. *Tibialis anticus*, van boven en buiten van de *tibia*, tot in 't inwendige os *cuneiforme* en *metatarsi* lopende.
 2. *Pe-*

De eerste is *ribialis anticus*, komt boven uit de apophysis van beide focillen, en door de voetband dalende / plant hem in het beentjen van den *carfus*, dat onder de groote toon legt.

De tweede is *peronæus secundus*, spzuit met een bleezig begin uit de *fibula*, en eindigt in het beentjen van den *carfus* dat onder de kleine toon legt.

De de voet nederwaarts inwaarts beweegt is *tibialis posticus*, spzuit tusschen beide focillen, en eindigt onder de binnenste enklaub.

Die hem schuins buitenwaarts beweegt / is *peronæus primus*, komt uit de apophysis van de *fibula*, en eindigt onder de vorige tot in de voetsool.

De uittrekkers zyn twee paar: de eerste *gastrocnemius*, of knitspier / deze begint van de binnenste en buitenste apophysis van de *os femoris*, en eindigt in de hiel met een sterke pees.

De tweede is *soleus*, begint agter van de *tibia*, makende met de vorige een gemeene tendo of pees van sommige *chorda* genoemd / agter de hiel.

Tusschen deze twee vorige legt nog een zeer kleine *musculus*, *plantaris* genaamt / komt uit het onderste van het *os femoris*, en loopt met een duime lange pees of tendo na de hiel.

Voorts zyn der noch verscheide kleine musculen, die in de voet met verscheide *tendines* lopen / om de taonen te bulgen en uitsteeken / als mede de inter ossei-

2. *Peronæus anticus*, loopt van vooren en van het midde van de *fibula* tot in 't buitenste *os metatarsi*.

III. Een afhaalende *Peronæus posticus*, begint boven van de *fibula*, loopt met zyn pees onder de voetsool schuins in een kooker na 't beentje van de *metatarsus*, dat aan de groote toon vast is.

IV. Een aanhaalende *Tibialis posticus*, begint boven van 't *ligamentum* tusschen de *tibia* en *fibula*, en eindigt in 't *os naviculare*.

 Cap. XIV. Van de beenderen des geheelen
lichaams, en eerst van het hoofd en tong.

Vrag. **D**e beenderen / die het steunfel zyn en zes geheelen lichaams / hoe zoud gy zodanige verhandeling noemen?

Antw. Zy werd van de Grieken Osteologia ge-
naamt: maar als de beenen door de kunst der Ont-
leders dzoog opgezet werden / hiet men het een Sce-
leton

(o) De spieren van de toonen komen eenigzints met die van de vingeren over een, hoewel ze ook in veele stukken verschillen.

1. De vingeren of toonen 1. de uitsprekkers *longus* & *brevis*. 2. buigers als 4 *lumbricales*, een *perforans* en *perforatus*. 3. af-en aanhaalende. vier *interossei interni* en vier *externi*.
2. De groote toon heeft besondere spieren, als: 1. een *extensor longus* & *brevis*. 2. *flexor longus* & *brevis*. 3. een afhaalende of *Thenar*. 4. twee aanhaalende *Antithenar* en *transversalis*.
3. De kleinste vinger heeft nog een besondere buiget. Alle deze spieren beginnen en eindigen omtrent gelyk die van de hand. Dierzelfer peezen zyn ook hier van een band, die om de *Tarsus* en *metatarsus* gaat, gehouden en in hunne kookers verward. Men kan derzelve begin en inplanting by den VERHEYEN en DOUGLAS nazien.

Not. Wie een naaukeurige kennisse van de spieren wil hebben, moet ten eersten alle de beenderen weeten en derzelve plaatzen, *articulationen*, groeven en verhe-
yentheden.

leton of draag Geraante; en werd verdeelt in 't
hoofst/ tronk en takken. (P)

Vrag.

Van de beenderen in het gemeen.

(P) De beenderen (*ossa*) zyn vaste en harde deelen; geformeert van verscheide blaadjcs, die alle van beeninge holle diaden zyn geweven en op elkander leggen; dienen als werktuigen tot steunzel van ons lichaam en tot bescherming van sommige inwendige deelen.

NB. De kennisse der beenderen is zo noodzakelyk voor een Doctor en Heelmeeſter, als eenig ſtuk in de Anatomie. En die deze kennisse niet heeft, is blind, oordeelt en werkt blind en dom in de meeste Gevallen, daar deze kennisse vereiſcht werd, ook moet men niet alleen de welgeſchapene maar ook de kwaalyk geſtelde beenderen wel kennen, of anders is men onbekwaam, van veele duiflere voorvallen iets regt te oordeelen, of iets goeds daar in te bewerken.

Alle beenderen zyn in 't begin by een vrugt zeer teere weeke vliezen, dewelke verder veranderen in kraakbeenderen, en deze eindelyk in harde beenen.

Alle langwerpige beenderen (maar niet de platte en ronde) beſtaan van drie ſtukken, als. 1. van een middelſtuk (*diaphysis*) of 't middelſte van een been of pyp, dat hard en digt is. 2. van twee einden, of *epiphysis* weeker en ſpongicus, dat elk door tuſſchenkomſt van een teer dun kraakbeentje op ieder eind van 't been vast aangezet is, en by volvaſſene in een groeit.

Apophyses, processus, protuberantia noemt men de uitſteekzels en verhevendheden der beenderen.

Alle beenderen zyn rondom van buiten bekleed met een beenvlies, (*periosteum*) uitgenomen op alle die plaatsen, waar de ſpieren haar begin en inplanting hebben, daar is geen beenvlies: ook niet by de *articulationen*, alwaar 't beenvlies altyd over 't *ligamentum* heen gaat; ook zyn de einden der beenderen, daar ze aan elkander gevoegt zyn, niet met een beenvlies maar met een dun glad kraakbeentje bedekt; deſgelyken de tanden buiten 't tandvlees opſtaande zyn daar niet met een beenvlies maar met een verglaasde korſt of baſt verciert.

Het

Vrag. Van hoe veel beenen werd het cranium te samen gevoegt?

Antw.

Het uitwendige beenvlies (*periosteum externum*) dat van buiten 't been omkleed, ondersteunt men dubbeld te zyn van een dubbeld vlies, als 't binnenste van de *dura mater* en 't buitenste van de spieren; 't is zeer gevoelig, en geeft op alle punten of plaatzen oneindig veel bloedvaatjes in 't been zelf, om 't zelve te voeden en 't merg aftefcheiden; het is het begin van alle beenderen in de vrugt. Dit vlies geeft het gevoel aan 't been: want 't been zelf zonder 't beenvlies heeft ordinair geen gevoelen, hoewel men op zommige plaatzen van het been ook het gevoelen heeft bemerkt, maar ik geloof, dat dit van de zenuwen, die na binnen toelopen, ontstaan is, en niet van het been zelf.

In alle holle beenderen of pypen heeft men een inwendig beenvlies (*periosteum internum*) dat van binnen de holligheid van 't been bekleed, en daarby zeer *celluleus* is, gelyk 't vetvlies, en in haar *celletjes* of blaasjes een oly- of vet-agtige stoffe onthoud, die men 't merg noemt; het is ook gevoelig.

Alle beenderen, behalven eenige dunne van 't *cranium* en van de opperkaak enz. hebben in haar holligheden een merg *medulla* of *medullium*, dat in een merg-vlies en ook in becnagtige *celletjes* is onthouden: of ze hebben een mergagtige roode vogt in haar midde, die men *diploë* noemt, als in zommige beenen van 't *cranium*, in 't *sternum*, *clavicula*, *scapula*, *costæ*, *vertebræ*, *ossa innominata*, enz. maar in de *ossa papyracea*, *spongiosa* enz. vind men geen *diploë* nog ander merg.

Dit merg werd niet door klieren, maar door de slagaderen, die van buiten na binnen toe door 't been door besondere gaten dringen en door 't binnenste beenvlies wonderzaam verspreid zyn, geduurig van 't roode *arterieuse* bloed afgescheiden, niet om de beenen te voeden, maar om dezelve vogtig en buigzaam te houden, dat ze niet verdroogen en niet ligt breeken; door groote hitte

hitte en beweging vermindert 't zelve en werd op nieuws weder afgecheiden. 't Groeit niet met 't toemen van de maan en 't vermindert niet met 't afneemen van dezelve, als de Ouden hebben geleert.

Van binnen in de beenderen vind men oneindig veel *cellen* maar inzonderheid op de einden (in de *epiphyses*) die met gaatjes de een in de ander schieten, 't merg onthouden en zulks door 't geheele been aldus kunnen verspreiden; men ziet ook veel been-draden als steunzels en stutten kleine en groote, daarvan zommige zeer net en aardig door elkander zyn gevlogten, zo tot vastigheid der beenen, als ook om 't merg op haar behoortke plaats te houden.

Een been door 't vuur wit uitgebrand zynde behoud 't zelve maakzel of *structuur* van draden als te vooren, en is dan maar zuivere aarde. Dierhalven volgt, dat een been meest van aardagtige deelen gewezen is, tuschen welke vet, sleim, waater enz. is onthouden.

De beenderen, inzonderheid die bewegelyk zyn, werden tezamen in haare plaatzen gehouden door vaste meest witte banden (*ligamenta*) die ordinair vliezig en hier en daar ook kraakbeenig zyn, en by groote beenderen en by die, daar veel geweld aankomt, dik, vast, sterk en van veel vliezen tezamengezetz; ze zyn gevoelig van eenige zenuwen voorzien, maar hebben min bloedvaten.

De kraakbeenderen (*cartilagine*) zyn ook harde en vaste deelen maar weeker als de beenderen; ze hebben het zelve maakzel of weefzel als de beenderen, naammentlyk van blaadjes gecomponeert, die alle op elkan-der leggen en van kraakbeenige vaatjes geformeert zyn, ze hebben geen of min merg; ze veranderen zomwylen in de beenen zelf; men vind ze op verscheide plaatzen; ze dienen om de einden der bewegelyke beenderen te bedekken en glad te maaken, om zommige beenderen tezamen te voegen en verscheide deelen gelyk de beenderen te helpen formeeren.

De spieren en vliezen veranderen somwylen in kraakbeentjes en deze verder in waare beentjes.

Het getal van alle beenderen komt omtrent op 260.

Antw. Het bekkeneel of hersenpan bestaat uit acht beenderen. (q)

Het (q) De Hersenpan of Bekkeneel (*cranium* of *calvaria*) van buiten rond en van binnen hol, is zeer ongelijk; bestaat van agt beenderen tezamen gezet, als: 1. Van zes eigene: een *os frontis*, twee *parietalia*, een *os occipitis*, en twee *ossa temporum*. 2. Van twee gemeene, die het *cranium* en de *neus* mede helpen *formeeren*, als het *os sphenoides* en *ethmoides*. De zes eigene hebben twee blaadjes (*lamella*) taafelen anders genaamt, een *uitwendige* dik en weker, en een *inwendige* dun en harder, tusschen welke byde een mergagtig weezen, dat men *diploë* noemt, gelegen is.

Alle deze beenderen werden, gelyk ook die van de opperkaak, door zekere naaden te zamengevoegt, daar kleine zaag- of tands-gewyze uitsteekzels in en aan elkander vast haaken. Men heeft 'er drie zo genaamde *waare naaden*, als 1. de *fistura coronalis* tusschen het voorhoofd- en de wandbeenen. 2. *sagittalis* tusschen de twee wandbeenen. 3. *lambdoides* tusschen de wandbeenen en 't agterhoofdsbeen in; en *verscheide* zogenaamde *onwaare naaden* tusschen de andere beenen, *futura squamosa* by 't *os temporum*, *transversalis* enz. die men anders ook *harmonia* noemt. In sommige hoofden zyn in 't geheel geen waare naaden.

Deze genaamde *onwaare naaden*, aldus zo genaamt, om datze klein zyn, zyn zo wel *waare naaden*, als een feine naad in Kamerdoek zo wel een *waare naad* is, als een naad in Zyldoek.

In het *cranium*, die het zelve mede *formeeren*, zyn nog *verscheide* kleine beentjes in de naaden geplaatst, die men noemt *ossa triquetra* of *Wormiana*; ze zyn meest driekantig ook wel rond, vierkantig en veelhoekig; ze zyn gedeeltens van de andere beenen, die door den tyd afgescheiden zyn; ze leggen meest in de *futura lambdoidea*, edoch vind men ze ook in de *coronalis*, *sagittalis* en *squamosa*; ik heb ze gezien van groote als een daalder in de *futura coronalis* en *squamosa*; in sommige hoofden vind men geen een.

Het eerste van vooren werd genaamt os frontis of voorhoofdsbeen / Dat in jonge kinderen altyd / maar zeer zelden in volwasse luiden / in tweeën verdeelt is. Boven de neus zyn gemeenlyk twee holligheden en fonteyns maar een / voornamelyk in die yeene welke platte voorhoofden hebben. Die voorhoofdsbeen is boven afgeschieden door de kroonnaad of sutura coronalis (r)

Het tweede van achteren is genaamt os occipitis of achterhoofdsbeen zynde van een matige dikte / om dat als iemand valt het niet licht zoude komen te bryken: het is van boven door de sutura lambdoïdes van de wandbeenen afgeschieden. (s)

Het derde en vierde / ter wederzyden een genaamt ossa parietalia of wandbeenen / zyn boven op den top afgeschieden van malkanderen door de sutura sagittalis of pynaad / dat in jonge kinderen noch beelyd open is / en allenghens toegroeft (t).

Het

(r) Het voorhoofdsbeen (os frontis of coronale) is dik en sterk: het heeft van binnen een verhevendheid, daar de sinus longitudinalis van de dura mater aan vast is. Het heeft wel zeven uitsteekzeis, daarvan zes tot het ooghol en de zevende tot de neus behoort; van vooren boven de neus zyn 'er ordinair twee holligheden in, sinus frontales genaamt, die van binnen met een sleimvlies bekleed zyn, en haare opening in de neus hebben.

(s) Het agterhoofdsbeen (os occipitis) agter aan 't cranium, is by volwasse maar een been, maar by jonge kinderen bestaat het van vier stukken; het heeft twee processus condyloïdes, die op het eerste wervelbeen van den hals gearticuleert zyn, en een processus longus, na de sella turcica toe.

(t) De wandbeenderen (ossa parietalia, ossa bregmatica of ossa sincipitis) omtrent vierkant; men ziet hierin, gelyk ook in de andere beenen, van binnen verschei-

Het vyfde en zesde tee wederzypden onder de voozschrebe / ofsa temporum of slaapbeenen genaamt / die door de futura squamosa of schubnaad van de andere beenen afgescheiden werd. Dit been heeft verscheiden apophyses, als naar het aangezicht maaktze daat een uitsteeksel met een been van 't opperste kakebeen jugale of zygoma genaamt; van onderen omtrent het eerste werbelbeen maaktze de processus mammillaris, als mede de processus styloides. Van binnen byde oorzgaten is noch een uitsteeksel os petrosum of steenbeen genaamt / dat zo hard is als een steen / in welke de beendertjes des gehoors in gebonden werden (u)

Het zevende is cuneiforme of basilare, dat is fontanementbeen of wiggebeen / bestaande in de jonge kinderen uit verscheide beenen / maar in oude beestaat het uit een been / en maakt de vlangelswyze uitsteekzels / die men pterygoides noemt / als mede de Turkse Zadel / in welkers midden een holte of inboezeming is / in welke de glandula pituitaria, met het net / dat wonderlyk van bloedvaten door

scheide groeven, die van de arterien en sinus ingedrukt zyn; de plaats in de futura sagittalis en coronalis, die by jonge kinderen nog niet beenig maar vliezig is, noemt men fontanella of fons pulsabilis, dwyl men door deze de slag-aderen van de dura mater kloppen voelt.

(u) Twee slaapbeenderen (ossa temporum, squamosa of petrosa) wederzyds een; ze zyn zeer oneffen; men verdeelt ze in het schub-agtige (os squamosum) en in 't steen-agtige (os petrosum) gedeelte, het welk leste na onderen en binnen gelegen is; ze hebben 4 voornaame uitsteekzels als 1. de processus mammillaris of mastoideus. 2. styloides. 3. zygomaticus of jugalis. 4. petrosus, daarin de gehoorbeentjes met de labyrinthus zyn gelegen; men heeft hier nog verscheide groeven en gaten.

doorblykten is / gelegen is. (w)

Het achtste is cribrosum, ethmoides of zeefbeen genaamt / en is de kleinste van alle de beenen / met zeer veel gaatjes doorboort / in welke de reukzeemvaten haar takjes tot de neus toe uitschieten. (x)

Vrag. Welk zyn de beentjes des gehoors?

Antw. Ze zyn in ieder oor vier: genaamt incus of aambeeld; malleolus of het hamertjen; stapes of de stegeteep; en rotundum of orbiculare, dat met een dun ligament aan de stapes gebonden is.

Ⓢ 2

Wel-

(w) Het wiggebeen (os sphenoides, basilare, multiforme, of cuneiforme ook genaamt) is zeer oneffen; het houdt de opperkaak aan het cranium vast; het heeft wel 13 uitsteekzels, daarvan de voornaamste zyn de vier processus pterygoidei of vleugelwyze uitsteekzels, en twee kleine styloidei; boven en in het midden van dit been vinden we de Turkze- of Paarde-Zadel (sella turcica of equina.) Daarin ordinair twee groote holligheden (sinus sphenoidales) zyn, die haare openingen in de neus hebben.

(x) Het zeefbeen (os ethmoides of cribriforme) is meest na boven in de neus gelegen een zeer dun en oneffen gedeelte, hierin ziet men de crista galli en derzelver lamella, die de neus meede in tweeën verdeelt; twee ossa turbinata of spongiosa in elk neusgat een, daarin verscheidene kleine sinus of celletjes (sinus ethmoidales;) twee spongiosa minora; de ossa papyracea of plana aan de neus in het ooghol; het gedeelte os cribrosum genaamt binnen het cranium, enz.

By eerstgeboorne Kinderen zyn alle uitsteekzels, sinus, naaden en groeven met de diploë of niet te vinden of niet volkomen; en in de beengroeijing ziet men hier de beendraden als van een middelpunt na buiten verspreid gelyk men in een circul de linien ziet.

Welkers gebruik is om het gehoor beter te doen zyn. (y)

Vrag. Uit hoe veel beenen bestaat het aangezicht?

Antw. Het aangezicht bestaat uit verscheide beenderen / namelijk uit een opperste en onderste kakebeen met haar tanden: het opperste kakebeen / dat onbeweeglyk is / bestaat uit elf of twaalf beenderen / aan leders zyde zegg. (z)

Het

(y) Van binnen in de trommel, die in het *os temporum* is, vind men vier kleine beentjes 1. de haamer (*malleus*) die een hoofd en drie uitsteekzels heeft, en met zyn *manubrium* of handvadzels aan 't trommelvlies, maar met zyn hoofdje aan 't volgende beentje *gearticuleert* en beweegelyk is. 2. het aanbeeld (*incus*) dit heeft een lichaam met de haamer *gearticuleert*, en twee uitsteekzels; en aan desselfs lange uitsteekzel is het 3. het ronde beentje (*os orbiculare*) of als een bijzonder beentje, of als een *epiphyse* verknogt beweegelyk of onbeweeglyk. 4. het stegeireepje (*stapes*) dat met zyn hoofdje of panneken aan het ronde beentje beweegelyk *gearticuleert* is, en met zyn *basis* aan het vlies van de *fenestra ovalis* van de *labyrinthus* vast gehegt. Alle deze beentjes zyn met beenvliesjes omkleed, met *ligamenten* aan elkander gebonden, beweegelyk, en dienen tot het gehoor.

(z) Het aangezicht (*facies*) werd geformeert van de voorstebeenderen van 't *cranium* en van de beenderen van de opperkaak, dewelke bestaat in 13 beenderen tezamen gevoegt, als twee *oss. nasi*; twee *lacrymalia* of *ossa unguis*; twee *maxillaria superiora*; twee *zygomata* of *jugalia*; twee *spongiosa inferiora*; twee *palatina*; en een *omer*, die de neus in twee verdeelt.

Not. In het *os maxillare* is een holligheid wederzyds van de neus, *sinus maxillaris* of *antrum Highmori* genaamt. En hierin zyn gelyk ook in de onderkaak 16 tandkassen (*alveoli*) daarin de tanden met haare wortels ingezet zyn.

De

Het eerste maakt het buitenste der oogen / of den kleinen hoek.

Het tweede maakt den binnensten of grooten ooghoek / in welk een gaatjen is / waar door de vochtigheit van de oogen na de neus toe loopt.

Het derde zynde tusschen beyden / maakt de ronde van het oogbeen / of ooghol.

Het vierde is het grootste van allen / en maakt het meeste gedeelte der haken en verhemelte des mondjs.

Het vyfde maakt boven het weefzel der neus.

En het zesde maakt het uiterste van het verhemelte.

Het onderste kakebeen is beweeglyk / bestaat in de kinderen in twee stukken van booren van een verdeelt / en groeit in oude Persoonen door het kakebeen / ofte synchondrosis aan een / in zyn achterste heeft het twee apophyses; een voorste corone genaamt / daar de musculus temporalis in eindigt; en een achterste condylus genaamt / daar het mede in het os petrosum stult. (a)

③ 3

Vrag.

De gedaante, plaatzen, groeven *processen* en vereeniging van deze 13 beenderen laaten zig niet zo wel beschryven als met de oogen zien.

(a) Hoewel de opperkaak in geen Dier, dat bekend is, beweegelyk is, zo is doch de onderkaak (*maxilla inferior*) aan alle Dieren beweegelyk; bestaat in Kinderen van twee stukken, die in de kin door een kraakbeenige vereeniging (*synchondrosis*) vereenigt zyn, en by volwasse in een been groejen; ze heeft twee *processen* wederzyds 1. *condyloides*, die terzyden aan 't *cranium* op een verhevendheid en te gelyk in een holligheid van het *os petrosum* is door tusschenkomst van een beweegelyk dun plat kraakbeenige, dat rontom aan 't *ligamentum* vast is, *gearticuleert*. dwaalende die gene, die meenen, dat de *processus condyloides* niet in die holligheid, maar enkeld

Vrag. Wat en hoe veel zijn de tanden in bepde kakebeenen?

Antw. De tanden zijn witte en zeer harde beentjes / doch altijd afstijgende door het kaantwen / en ook wederom groeijende / begaast met bloedvaten / zeenuwen en perioosteum (voor zo verre zij in het tand-blees streken gelijk als de erbaringe uitwipst.

Haar getal is in sommige acht en twintig / doch in de meeste twee-en-vertig / dat is / boven en onder zestien. Die werden gedeelt in acht spijvende of boitertanden / incisores genaamt / die in de kinderen / alle zeven jaren werden verwisselt. Die aan ieder zijde volgt / is een hondstand / die met malkanderen vier uitmaken / canini of ook wel oogtanden genaamt. De andere daar aan volgende zijn aan ieder zijde vijf baktanden of maaltanden en kiezen genaamt / die de Latijnen molares noemen / welke met malkanderen twintig uitmaken. Deze kiezen hebben gemeenlijk twee / dyle en vier wortelen / maar de andere tanden maar een. Haar gebruik is / dat de voorste de spyze bijten / en de achterste die vermalen / ook doenze zeer veel tot de klank van de stem (b)

Vrag.

op 't *tuberculum* van 't os *petrosum* gearticuleert is. 2. *coronoides*, puntig, daar de *musculus temporalis* zig inplant, men heeft hier nog vier gaaten, een binnenste en buitenste hoek, enz. In het midde heeft de onderkaak tuschen haar twee blaadjes of taafelen een merg, daar in veel zeenuwen en bloedvaten verspreid zijn, die hier uit in de wortels der tanden en kiezen lopen, tot derzelve gevoel en voedsel. Byde kaaken dienen om te byten en ook om te spreken.

(b) De tanden (*dentes*) zijn waare, maar de allerhardste beentjes; ze hebben drierly substantie 1. een verglaasde of steenagtige. 2. een beenagtig en 3. mergagtige.

Vrag. Wat is het os hyoides?

Antw. Het tongbeen / waar van te boren ge-
melt

⊕ 4

agtige. Het steenagtige is die dunne korst, die buiten het tandvlees de tanden omgeeft, en dient als een *periosteum*; het beenagtige is hier binnen, het welk hol is en vol van merg, bloedvaten en zenuwen, die zich door een vlies verspreiden, dat ieder tand van binnen bekleed, daarom zyn de tanden niet van buiten maar van binnenzogevolig; men vind in volwassene 16 onder en 16 boven; de vier sneid tanden zo wel onder als boven (*dentes incisivi*) hebben maar een wortel; wederzyds hier aan de hondstanden (*canini* of *oculares*) hebben ook maar een wortel, gelyk ook de eerste kies hier naast volgende; maar de andere kiezen (*dentes molares*) hebben 2. 3. of 4 wortels; inzonderheid is te merken, dat de derde maaltand of kies in de onderkaak meest altyd 4 wortels heeft; de agterste kiezen (*dentes sapientiae*) die eerst in volwasse ten voorschyn komen, hebben drie wortels, en die daarnaast volgende ook; de wortels der tanden zyn met een bijzonder beenvlies bekleed, gelyk de tandkassen ook weder met een ander beenvlies, dewelke beenvliezen vatagtig zyn en in been zomwylen veranderen, dan groeijen de wortels der tanden met de tandkassen van de kaken in een, en zomwylen als dan zyn de tanden moeielyk van een kiestrekker te trekken; de wortels hebben in jonge Menschen elk op de punt een gaatje, daar door de bloedvaten en zenuwen in de holligheid van de tand ingaan, 't welk in bejaarde toegroeit, daar op de tanden los werden, uitvallen, de kassen toegroeijen en 't tandvlees zomwylen in kraakbeen verandert; door 't tandvlees, beenvliezen en de naauwte der kassen zyn de tanden vast in de kaakbeenen ingezet, dewelke *articulatie* men noemt *gomphosis*: by jonge Kinderen komen eerst te voorschyn in de onderkaak de twee middelste snydtanden, en dan de twee middelste boven, en vervolgens die ter zyden; men heeft

melt is / dienende als een steunfel voor de tong / bestaande gemeenlyk uit drie stukken / door een syffarcosis by een gevoegt / hangende door een zenuwagtig ligament aan de apophysis styloides, en werd door sijn eigen musculen bewogen. (c)

Vrag. Hoe veel welverbeenderen zyn 'er onder het hooft.

Antw. De werbelbeenderen des gantschen ruggesgraads / zyn alle uitgeholde ronde beenen / waar door het ruggemerg in de gantsche ruggesgraad van de

heeft nog veel van de tanden te bemerken, maar 't zoude hier alles te melden wat wyloopig zyn.

Not. Men bemerkt verscheiden gaten in 't *cranium* als in-en uitwendige, de meesten onder in de *basis*; in het *os occipitis* ziet men het groote gat, daar de *medulla spinalis* met eenige bloedvaten en zenuwen doorloopen; verscheide gaten, daar de Reuk-Gezigt-Gehoor- en Tong zenuwen en andere doorgaan; weder andere, daar de *arteria carotides* in-en *externae*, de *vena jugulares*, *vertebrales* en *occipitales* uitkomen enz. by de opper-en onderkaak ziet men ook verscheide gaten, daar zenuwen en bloedvaten ingaan. Maar deze alle kan men in een *cranium* beter zien als hier beschryven.

(c) Het tongbeen (*os linguale*, *hyoides*, ook *ypsiloides* en *biorne* geheeten) prezenteert eenigzints twee hoorens; bestaat in jonge Menschen nog maar van drie stukken als van een krom of het middelste (*de basis*) daaraan terzyden twee of wederzyds nog een, door banden gearticuleert en beweegelyk zyn, die men de hoorns (*cornua*) noemt; maar by bejaarden vind men aan de articulatiën van de voorgaande nog twee kleine ronde en langwerpige beentjes van gedaante als een tarwe-koorn, genaamt *officula triticea*, wederzyds een, aan welke de ligamenten zyn, waarmede het tongbeen aan de *processus styloides* is vastgehegt, beziet den EUSTACHIUS. Deze articulatie noemt men *syffarcosis*.

de herffenen nederdaalt / met Diederley apophyses bezet / tot gebruik van de musculen. Zy zyn dertig in getal: te wooten / zeven in den hals / twaalf in de rug / vijf in de lendenen / en zes vooz het os sacrum, en zo men het os coccygis of staartbeen daar by telt / zyn 'er drie of vier-en-dertig / want dit bestaat somtijds uit twee / en somtijds uit drie beentjes: alle deze werfelbeenderen werden in 't gemeen spondyli genoemd / behalven de drie opperste van den hals / want de opperste noemt men den atlas, om dat die het hooft draapt / zijnde zonder graat van achteren: den tweeden is den draepet of epistrophus, hebbende een uitwas als een tand / het welk door het eerste werfelbeen heen strekt / waar op het hooft schijnt te draagen: de derde werd axis genaamt; de andere daat aanvolgende hebben geen bezondere naam (d)

⊕ 5

Vrag.

(c) De Ruggegraat (*Rachis* of *spina dorfi*) is een wonderzam buigzame oneffene beenagtige holligheid; daer in de geheele *medulla spinalis* van 't hooft tot aan 't staartbeen toe langs uitgestrekt is. Dezelve is veel gekromt en eenigzints als een S gebogen, eerst voorwaards dan agter-verder weder voor dan agter en weder voorwaards in een levend lichaam; van vooren is dezelve glad van de lichaamen, maar van agteren oneffen een doornbosch gelykende wegens de veele uitsteekzels; men telt hier toe 25 wervelen een *os sacrum* en een *os coccygis*.

De wervelen of werfelbeenderen (*spondyli* of *vertebrae*) zyn in den hals zeven, in de rug twaalf, in de lendenen vyf.

By jonge Kinderen bestaat elk wervel van drie stukken, als van een lichaam (*corpus*) en twee zyden (*partes laterales*) dewelke by volwasse Menschen in een vast hard been te zamengroeijen; by Kinderen zyn ook de wervelen zonder scherpe *processen*, en in een vrugt kraakbeenig.

Elk

Vr. Doet een verhaal van de beenderen der hofst.

Antw.

Elk wervel by volwaffe heeft ordinair een lichaam, dat door vaste banden aan 't lichaam van het volgende is gearticuleert, en zeven processen, een spinosus of scherpe, dat in de wervelen van den hals gespleeten is, twee transversi of dwarsse, twee superiores en twee inferiores of bovenste en onderste, dewelke vier leste tot de articulatie dienen; men ziet wederzyds aan 't lichaam van elk wervel een half gat, 't welk, twee wervelen tezamen gevoegt zynde, een geheel gat formeert, waar door de zenuwen, bloedvaten en 't vetvlies doorgaan; men ziet ook verscheide gaatjes in de lichamen gelyk in andere beenen, daar de bloedvaten ingaan; de lichamen hebben ook van binnen een mergagtig weezen, en bestaan by Kinderen van drie stukken als een middelstuk, dat byde einden van een beenig epiphysis of aanwas overdekt is, en dit weder met een plat kraakbeen, aan welk kraakbeen gelyk ook aan de beenige epiphysis zelf de ligamenten vast zyn, die twee lichamen tezamen voegen.

De lichamen der wervelen zyn door veel dubbelde schuins lopende ronde vaste korte banden by een gevoegt; de oppersten uitsteekzels van 't eene en de onderste van 't volgende wervel zyn ook door besondere banden by een gevoegt; en van binnen werden de wervelen door een membrana ligamentosa ook tezamen gehouden.

De spierdraden doen ook veel tot de vastigheid der articulatie der wervelen.

Tusschen de lichamen van binnen de ligamenten vinden men een slem afgescheid, en tusschen de uitsteekzels verscheide klieren.

de ruggegraat laat zig van 't hoofd tot aan het heiligbeen toe krommen en buigen voor- en agter-over en zydwaards. Ook kunnen alle wervelen de een op de ander eenigzins iets drrayen.

De grootste buiging van 't lichaam voor over, wanneer

Antw. De beenderen der borst zyn boazerst
twaalf

neer we groeten of anders ons krom buigen, geschied niet in de ruggegraat, als zommige twillen, maar in de *articulatie* van de heup, daar het geheele lichaam alsdan op het deybeen draait.

Die 'er onderstellen, dat de grootste buiging der ruggegraat geschied in de wervelen der lendenen, en dat geen of weinig buiging in die van de rug gedaan werd, dwaalen en spreken tegen de ondervinding, ende ze denken niet aan de buiging van het hoofd en hals en aan die van de heup.

De wervelen by de *Pantaniemen* ten koordedanzers wel geamincert hebbe is bevonden dat de lichamen der wervelen van de rugge en lendenen verre van elkan- deren wyken.

De wervelen van den hals zyn kleiner digter en plat- ter als de andere; de dwarsse en scherpe uitsteekzels zyn byna in tweeën gespleeten, daarom tellen zommige hier meer *processen* als zeven; in de dwersse *processen* zyn wederzyds in elk een gat, daar de *arteria* en *vena vertebralis* doorgaan tot binnen het *cranium*.

Het eerste wervelbeen van den hals noemt men de weereld-draager (*atlas*) die is omtrent als een ring zon- der lichaam en scherp uitsteekzel, op deze is het hoofd *gearticuleert* met de twee *processus condyloides* van 't ag- terhoofdsbeen sluitende in de twee groefjes van deze wervel, en 't werd hier op voor- en agter-over bewo- gen of gebogen.

Het tweede wervel noemt men *epistrophæus* of *axis*, daarom dat de *atlas* met het hoofd op deze kan heen en weder draayen om de *processus dentiformis*, zynde een tandgewyze uitsteekzel van de *epistrophæus*, het welk door een vaste half circulwyze band (*ligamentum semi-circulare*) aan de *atlas* is vast gebonden, enz.

Het derde van den hals noemen sommige zonder reeden *axis*; want 't verschilt niets van de volgende.

Het eerste wervel van den rug noemt men *axillaris* of *eminens*.

twaalf werbelbeenen hier voorschreven / welke rouder en dikker zyn als die van den hals.

Daar na twee sleutelbeenen *claviculae* genaamt / zijnde lange / rouws / oneffen een spongieuze beenen / alleen met haar periotteum en huid oberdekt / dienende om de borst als toe te sluiten / en de schouderbladen aan het os *sternum* te hegten / als mede tot vastigheid en beweginge der armen. (e)

Daarom twee schouderbladen *scapulae* genaamt / zijnde breede dunne en byna dylekante beenen / van achter op de ribben leggende / hebbende drie apophyses. Het eerste *acromium* of schouderpunt / met het sleutelbeenjen geboegt ; het tweede is scherp en kleiner *coracoides* of ravenbek geheeten /

omt
eminent, daarom dat desselfs scherpe uitsteekzel hier wat uitstaat. De andere hebben geene besondere benamingen.

De twaalf wervelen van de rug, die met de twaalf ribben zyn gearticuleert, zyn iets grooter als die van den hals; en de scherpe processen langer; de dwarsse processen wat dikker en met een groefje op het einde tot de articulatie der ribben; terzyden aan de lichaamen een kleine en platte of holle verheventheid ook tot derzelver articulatie.

De vyf wervelen der lendenen zyn nog grooter dikker en zwaarder als die van de rug; derzelver scherpe uitsteekzels zyn dikker en regter, en de dwarsse wat langer en dunner; de buiging der lendenen is grooter als die van de rug.

(e) De twee sleutelbeenen (*claviculae*) wederzyds een op de borst gelegen, zyn by Vrouwen regter, maar by mannen krommer eenigzints als een S gebogen; spongieus en breeken ligt; gearticuleert van voren aan 't *sternum* en aan de eerste waare rib; en van agteren aan het *processus acromion* van de *scapula*; het middelste noemt men *corpus*; Ze hebben eik een verheventheid, daarmede ze op het *processus coracoides* van de *scapula* steunen.

om het ſchouderblad in zyn plaats te houden; het derde is de hals van het ſchouderblad zelf; in welkers uiterſte een holligheit is. (f)

Boortz zijn 'er nog vier-en-twintig ribben / in ieder zijde twaalf / zo wel in Mans als in Vrouwē / waar van de zeven opperste gevoeglijk heele ribben / van andere ware ribben / en de vijf onderſte halve en vierde van ribben / van andere baſtert ribben genaemt werden / om daſe niet boor aar het boortz-been raken / zy zijn in haac begin ſmalder en dunder / maar in haac midden breeder en omgekromt als een boog / dienende om de ingewanden te bescheremen. (g)

Eind

(f) Het ſchouderblad *ſcapula* of *homoplata* gheeten, heelt behalven dat onzen Autheur meld een hoofd met een vlakke holligheit (*acetabulum*) of *cavitas glenoidæa* daarin het hoofd van het *os humeri* gearticuleert is; een bovenſte en onderſte hoek; een bovenſte en onderſte rib; een *ſpina* met derzelve holligheit (*cavitas ſupraspinata*) enz. is dienſtig voornaamentlyk tot een vrye beweging van den arm.

(g) De Ribben-*coſta* of *pleura* wederzyds 12, boven 7 waare en onder 5 onwaare, de middelſte langer, de onderſte en bovenſte kort; zyn lange ſmalle en kromme beenen, maar van vooren aan het borſtbeen kraakbeening; van buiten rond, van binnen hol; aan de onderſte rand van de bovenſte tien ribben vind men een lange groef, daarin de bloedvaten en zenuwen verwaart langs lopen.

Het middelſtuk noemt men het lichaam; van vooren zynde de 7 waare ribben met haare lange buigzame kraakbeenen vaſt aan het *ſternum*, op die plaatzen daar de ſtukken van het *ſternum* zyn tezamen gevoegt; de agtſte rib is door zyn kraakbeen aan de zevende vaſt, en de negende aan de agtſte en de tiende, ſomwylen aan de negende, en deze drie nog weder aan een ander

Eindelijk is 'er noch het os sternum of borstbeen / van boven in de borst / tusschen de ribben in / het is van boven breed en onder spits aflopende / naar beneden in de cartilago eniformis, dit been is in jonge kinderen kraakbeentig / bestaande uit drie of vier stukken / die in ouder Personen tot een been verharden. (b)

Vrag. Welk zijn de beenderen des buikst?

Antw. Dese zijn vooreerst de vijf voornoemde werbelbeenen / welke wel de grootste en sterkste van allen zijn / om dat de last die den Mensch draagt hier meest op aankomt.

Daar na het os sacrum of heiligbeen / zijnde een dik en vast been / boven breed en onder smalder aflopende / bestaande uit zes beenen die met den ouderdom tot een werden / de zenuwen komen niet ter zijden uitloopen / gelijk omtrent de andere werbelbeenen geschied / maar van vooren en van achteren / om dat het os innominatum hier ter zijden tergen komt. (i)

der door'dwarfse kraakbeentjes; de elfde en twaalfde zyn met haar punt aan 't *diaphragma* en de buik-spiere vast: van agteren hebben de ribben een dubbelde geleiding met de wervelen van de rug aldus, dat de twee hoofdjcs of verheventheden van de ribben sluyten elk op twee lichamen en een dwars uitsteekzel der wervelen van de rug; hoewel by de onderste eenige verandering is.

(b) Het borstbeen bestaat by Kinderen van 5 stukken en by volwassene van 2 of 3, het is boven en onder breed en in 't midde smalder; en is van onderen voorzien met een punt *cartilago xyphoides* of *eniformis* genaamt, die somwylen gespleeten is; het is een zeer spongieus plat been van binnen van een *diploë* voorzien.

(i) Het *os sacrum* of heiligbeen bestaat altyd by jonge Menschen van vyf stukken, die in bejaarde in een been

Vier onder hangt het staart-beentjen os coccygis aan / bestaande uit drie of vier kleine beentjes / die in jong gebooren kinderen kraakbeentig zijn / dienende om gemakkeelyk te zitten. (k)

Vrag. Wat is het os innominatum?

Aantw. Men noemt het ook het been zonder naam / bestaande uit drie beenderen / die niet den onderdom tot een groepen / het eerste en opperste werd ileum of darmbeen genaamt / om dat den darm ileum daar in legt / ende is aan het os sacrum vast door de synchondrosis.

Het tweede is het os pubis of schaambeent / komt voor

been groeijen; want het zesde stuk, dat somtyds aan het os sacrum van onderen is door een *anchylosis* vastgegroot, behoort eigentlyk tot het staartbeen als het eerste stuk; 'er zyn ordinair vier gaten in dit been agter en van vooren; want 't welk os sacrum vyf gaten heeft, daaraan is het eerste stuk van het staartbeen aangegroeit: het is tenzyden *gearticuleert* met zyne brede zyden door tuschenkomst van een kraakbeen aan het os ileum wederzyds en onbeweegelyk; met zyne twee bovenste *processen* en lichaam aan het onderste wervelbeen der lendenen, en met zyn onderste *proces* aan het staartbeen, dat hieraan beweegelyk is; van agteren ziet men hier ook kleine scherpe *processen*; het is van binnen hol gelyk de wervelen en onthoud het ondere gedeelte des ruggemergs: het is by Mannen meer krom en binnenwaards, maar by Vrouwen regter en meer agterwaards gebogen.

(k) Het staartbeen (*os caudæ* of *coccygis*) kort en klein by Menschen, maar by sommige Beesten lang; by Kinderen kraakbeentig, bestaande altyd van vier beweegelyke stukken, die aan elkander zyn by een gevoegt, en in bejaarde somwylen tezaamen groeijen in drie twee of een been, het is niet hol: 't is binnewaards gebogen om 't *intestinum rectum* te steunen; het heeft ook kleine dwarsse uitsteekzels, enz.

hoof aan malkander vast / dit been heeft in zijn mid-
den een groot gat tot dienst van eenige muscullen.

Het derde en onderste is het *os coxæ* of *pybeen* /
alwaar de diepe holligheid is / daar het hoof van
het *os femoris* of *deybeen* insluit. (1)

Cap. XV. Van de armen en beenen.

Vrag. **W**at verstaat gy by de armen?

Antw. **W**at wat begrepen werd van de jun-
cturen des schouderg tot het einde der vingeren: en
werd in drieën verdeelt: in den opper arm, elleboog /
en hand. (m)

Deel

(1) Het *os innominatum* wederzyds een, dat weder-
zyds aan 't *os sacrum* en van vooren met zig zelf door
tuschenkomst van een kraakbeen vast en onbeweeg-
lyk gearticuleert is; by Kinderen bestaat eik uit drie
stukken *os ileum* of darmbeen, *ischium* sive *coxæ* of *ys*
been, en *os pubis* of schaambeen geheeten, dewelke
drie door tuschenkomst van een dun kraakbeentje zyn
tezamen gevoegt naauwkeurig in een holligheid die men
hier noemt *acetabulum* daarin het *os femoris* sluit; in
dit *acetabulum* vind men een groef, daarin een groote
klier verborgen is tot afscheiding van het ledewater enz.
Het *os ileum* van buiten en binnē eenigzins hol, heeft
een rand met een kraakbeen voorzien die men noemt
crista of *spinailei*, van vooren twee *processen* een bovenste
en een onderste, en van agteren een breed *proces*, daaron-
der een groote insneidig is: het *os ischium* heeft een
scherpe *proces* (*processus acutus*) en een dikke ronde
verheventheid daarop we zitten *tuberositas*, of *tuberculum*
ischii geheeten, enz. In Vrouwen zyn deze beenen dun-
ner en platter en staan ook verder van elkander om een
grooter bekken (*pelvis*) te formeeren.

(m) Tot de opperste *extremitäten* moet men tellen het
sleutelbeen, schouderblad, opper-arm tot de vingeren
toe.

Den opper-arm / os adjutorium genaamt / is een lang / sterk en rond been; boven met een rondachtig hoofd met cartilago bedekt / om in het schouderblad te sluypen / in het voorste deel van dit hoofd is een oogenschynelyke spleet / daar een gedeelte van de musculus biceps doorloopt. Het onderste deel / dat zich met den elleboog vereenigt / is wat breder en platter / hebbende twee uitsteekzels / en twee holligheden in welke de elleboog draapt. (n)

De elleboog bestaat uit twee beenen / in haar midden wat van malkanderen gescheiden / de grootste en langste pijp werd focile majus, cubitus of ulna genaemt / zy is boven dikker als onder / met twee apophyses, daar mede zy in de onderste holligheden

P

des

(n) Den opper-arm (os humeri, brachium of adjutorium) is boven met vaste banden gearticuleert met zyn rond hoofd op de vlakke holligheid van de scapula, deze articulatie noemt men *arthrodia*; het hoofd van dit been zit niet regt op 't einde maar iets terzyden, het navolgende deel hieraan, dat oneffen is tot inplanting der spieren, noemt men den hals, daaraan een lange groef, daar een pees van de musculus biceps door gaat. In het midde het lichaam genaamt vind men tene verhevendheid tot inplanting van de musculus pectorals en *deltoides*, en een uit- en inwendige scherpe kant (*spina*); van onderen zyn drie kleine knoopjes of hoofdjes tusschen welke twee kleine holligheden zyn, waarmede de *radius* en *ulna* zyn konstig tezamen gevoegt; hier agter ziet men een holligheid daarin 't *olecranium* sluit, en van vooren nog een maar kleiner, daarin de *processus coronoides* van de *ulna* invalt, terzyden van onderen zyn nog twee verhevendheden, *tubercula* of *condyli*, de binnenste, die grooter, en de buitenste, die kleiner is; aldus is de opper arm boven met de *scapula* en van onderen met de *radius* en *ulna* gearticuleert.

Den

Des opper-armſ ſchiet. (o)

De kleine werd *foecile minus* of *radius* genaamt: deze is korter en onder dikker als de andere / en zich met de hand bereenigende. (p)

De

(o) Den onder-arm of elleboog beſtaat uit twee beenen, die boven met zig zelf en met 't *os humeri* en van onderen weder met zig zelf en met de *carpus* zyn gearticuleert; de lichaamen van deze twee van elkander ſtaande werden ook door een ſterk *ligamentum* tot vaſtigheid aan elkander gebonden. Door deze byde geſchied het buigen van de elleboog en *carpus*.

De *ulna* heeft boven twee *proceſſen* de agterſte *anconaeus* of *olecranon* en de voorſte *coronoides*, tuſſchen welke een halvemaan-gewyze holligheid (*cavitas ſigmoidea*) met een verheventheid tot de *articulatie* van den opper arm; terzyden aan de *proceſſus coronoides* is een kleine holligheid; daarin de rand van de *radius* draait; en onder deze *proceſſus* een kleine verheventheid tot inplanting van de *musculus brachialis internus*; in het midden heeft de *ulna* drie ſcherpe kanten of *spinae*; van onderen heeft de *ulna* een hoofdje met een kleine holligheid tot de *articulatie* van de *carpus*, een rand (*criſta*) daarop de *radius* draait, en een kleine *proceſſus ſtyloides*.

(p) De *radius* korter als de *ulna*, van onderen breeder als boven, heeft in het midde een ſcherpe kant of *spina*; van boven een hoofdje met een vlakke holligheid tot de *articulatie* van 't *os humeri*; een ronde rand of kam (*criſta*) die in de holligheid van de *ulna* draait; vervolgens een hals en verder een ronde verheventheid (*tuberculum*) tot inplanting van de *musculus biceps*; van onderen heeft de *radius* een breed oneffen hoofd, op welkers eind een lange groef als een dubbelde holligheid, daarin eenige beentjes van de *carpus* inſluiten; terzyden aan dit hoofd weder een kleine groef, daarin de *criſta ulnae* indraayt, en aan de andere zyde een korte dikke *apophyſis* dienſtig tot de *articulatie* van de *carpus*.
Door de wonderzame byeenvoeging van de *radius* en

De hand werd wederom in drieën verdeelt / als in carpus, metacarpus, en de vingeren / met de ossa sesamoidea.

De carpus of voorhand bestaat in acht beentjes / die geen eigen namen hebben / van verscheyden figuren en groote / in de kinderen zynze cartilagineus, maar door den ouderdom veranderen zy in vooze beentjes. Zy zyn in twee reyen samen gezet / en gebonden door een cartilagineus ligament. (q)

De metacarpus die de palm der hand uitmaakt / bestaat uit vier dunne / holle en langwerpige beentjes / met beide haer einden malkander rakende / maar in 't midden zynze gescheiden. (r)

¶ 2

De

en ulna en derzelver draaying over elkander geschied het draayen van de hand, dat we noemen *pronatio* en *supinatio*. *pronatio* is als de hand vlak op een tafel gelegd werd, *supinatio*, als de hand rugwaards, op en tafel werd gelegd.

(q) De carpus, of voorhand heeft agt ronde of oneffene langwerpige of veelhoekige beentjes in twee reyen gezet, alle door vaste banden beweegelyk tezamen gevoegt; de eerste rey is boven met de *radius* en *ulna* en de tweede van onderen met de vier beentjes van de *metacarpus* en met de duim *gearticuleert*, en in 't midden zyn ze met elkander wonderzaam *gearticuleert* tot veelvuldige buiging van de hand.

In de eerste ryge namentlyk an de *radius* en *ulna* *gearticuleert* 1. *scapboides*. 2. *lunare* 3. *cuneiforme*. 4. *pisiforme*, edog deze laatste is niet an de *ulna* vast, maar gelyk een rond zaadbeentje.

In de tweede ryge an de vier beentjes van de *metacarpus* der vingeren en 't eerste kootje van de duim *gearticuleert*, zyn. 1. het *os trapezium*. 2. *trapezoides* 3. *grande*, 4. *unciforme*. Deze alle hebben eene geringe edog waare en bewegelyke articulane an elkanderen.

(r) De vier ronde langwerpig en wat krom geboogene

De vingeren zyn vyf / en ieder vinger heeft drie beentjes / die allenskens korter en dunder werden / makende te samen vyftien / die men phalanges noemt / deze beentjes zyn buiten buktig en binnen holachtig om beter te kunnen grijpen. (s)

De ossa sesamoidea of zaadbeentjes werden in de handen en voeten gebonden / zyn ronde platachtige beentjes / onder de peezen in de ledemens schullende / om een gladder beweginge te geven / en de vingers voor uitwijken te beschermen. (t)

Vrag.

gene beentjes van de *metacarpus*, zyn beweegelyk gearticuleert met zig zelf de een met de ander, en van boven met de *carpus*, maar van onderen met ronde hoofdjes aan de eerste beentjes van de vier vingeren.

(s) De vier vingeren gelyk ook de duim hebben elk drie langwerpige rondagtige beentjes het eerste tweede en derde kootje lid of *phalanga*; de kootjes zyn alle na de *metacarpus* toe wat breeder; het eerste kootje heeft twee hoofdjes, die in de dubbelde holligheid van 't tweede insluyten; zodanig verhoud zich ook 't tweede met het derde; en het derde kootje is op 't einde wat puntig of rondagtig niet alleen met een *periosteum* maar ook met een *aponeurosis* bezet en omk'eed, en daarom zo gevoelig, hierin werd waargenoomen de feyt of *panaritium*, enz.

Het eerste beentje van de duim is gearticuleert met de *carpus* en terzyden met een beentje van de *metacarpus*, vervolgens zyn de andere *phalanga* als die van de vingeren.

(t) De zaadbeentjes of *offasfamoidea*, eenigzins het zaad van 't kruid *sesamum* gelykende; zomwylen van groote als een witte erwt; wat rondagtig; gelegen by de handen voeten en knieën aan de peezen aldaar vast gehegt; meestentyd 14 in 't getal en zomwylen nog meer, als: 1. een in de *junctuur* van de *metacarpus* en kleine vinger aan de pees van desselvs *musculus abductor*.

Vrag. Wat verstaat gy by de beenen?

Antw. Daar versta ik by al wat begrepen werd van het opperste der heupen tot het einde der toonen / en werd mede in drieën verdeelt / als in heupe / scheen / en voet

Het eerste is het os femoris of deybeen / het grootste of langste been des gantschen lichaams / in zyn opperste heeft het een groot rond hooft / ter zijden overhangende / arthron genaamt / om in 't os ischium te sluiten / zijnde met sterke ligamenten daar aan gebonden: onder dit hooft zyn 'er noch twee apophyses, die men trochantercs of draapers noemt: zijnde een groote en een kleine / bekwaam om eetzige musculen in te planten. Aan het onderste deel loopt dit been breeder uit met twee uitsteekende hoofden / en vereenigt hem aldaar met het scheenbeen. (u)

D 3

Hier

abductor. 2. aan elk duim en groote toon twee, hoewel ook zomwylen maar een. 3. een by de uitwendige knoop van elk dey van agteren hoewel ook veel en meeste tyd agter aan de inwendige knoop van de dey nog een gevonden werd (als CRIST. J. TREW aantoot) en aldus twee aan de twee hoofden van de *musculi gastrocnemii*. 4. een aan de pees van de *musculus peroneus posticus* onder 't *os cuboides tarfi*. Zomwylen vind men ook een zaadbeentje van buiten aan het *os metacarpi* van de zeigvinger aan de pees van desselfs *musculus abductor*, zomtyds ontbreekt 'er wel een by de duim. Zedienen alle als katroilen der spieren, om dezelve des te lichter en sterker te doen werken.

De kniescheiven zien ook zommige voor groote zaadbeentjes aan, dewyl ze dezelve werkinge doen. In 't begin zyn alle zaadbeentjes nog kraakbeenen.

(u) Het deybeen (*os femoris*) van binnen hol; na vooren toe wat krom gebogen; van vooren rond en van agteren wat holagtig; van boven ziet men desselfs groot

Hier onder op het been is een been als een schybe met cartilago bewassen / patella genaamt / is een rond plat beentjen / tusschen de tendonen der musculen in geplant / om het lid te versterken en te beletten / dat de knie niet voorts waarts uitwijkt. (w)

Been

groot rond hoofd, dat in het *acetabulum* van 't *os innominatum* sluit, en op 't eind van dit hoofd een groef, daar van een platte sterke band begint, die in het *acetabulum* vast is en tot een vaste *articulatie* dienstig; vervolgens de hals, die wat schuins aan de dey, als een *epiphysis*, is aangezet. die spongieus is en ligt te breeken komt, van deze hals begint een dikke sterke *articulatie*-band, die rond om 't *os femoris* gaat en in 't kraakbeenige van 't *acetabulum* werd ingeplant; men heeft hier eindelyk twee *processen* of *trochanteres*, de *trochanter major* boven en buiten, en de *trochanter minor* van agteren wat binnenwaards, andere tellen hier vier *trochanteres*; van agteren in 't midde ziet men een lange scherpigheid *spina* of *linea aspera* genaamt; van onderen ziet men twee hoofden (*capitula*) tusschen welke een holligheid, die beyde op twee vlakke holligheden van de *tibia* gearticuleert zyn; van vooren een vlakke holte voor de *patella*, en van agteren weder een groote platte holligheid voor de vaten, die na de *tibia* lopen; terzyden van deze hoofden zyn twee groote verheventheden *tubercula* of *condyli* geheel ten tot een begin'el der spieren dienstig.

(w) De Kniecheive (*patella* of *rotula*) van gedaante eenigzins als een hert; van binnen zeer *spongieus*; van onderen wat puntig en van boven wat breeder; van vooren of buiten rondagtig en van agteren aan de dey oneffen met twee kleine vlakke of platte holligheden, daar tusschen een lange verheventheid is, waarmede ze van vooren op de dey tusschen de hoofden door een vaste band gearticuleert is en op-en nederwaards schuift; ze is ook door de breede pees van de vier uitstrekkers aan de *tibia* vast gehegt.

By de knieschyve moet men aanmerken, dat dezelve altyd

Even als den onder arm / also bestaat ook de scheen uit twee beenen / genaamt tibia of focile majus, dat is scheenpyp / staande binnens-beens / boven heeft het een apophysis om in het os femoriste articuleeren, en twee lange holligheden / om de uitstreeksels van het os femoris te ontfangen; van onderen maakt zy de binnenste enklaauw (x)

De kleine ypp is genaamt fibula, perone en focile minus, deze raakt de knie geenzins / in 't midden zynze van elkanderen gescheiden tot dienst der musculen, onder loopt zy splits af / maar in 't einde de dikker werdende maakt zy de buitenste knoest aan de voet. (y)

P 4

De

tyd overdwars breekt en nooit door eenig verband met callus te zamen groeit dat bydese; eene bandagie met ses weken 't been stil te houden onnoodig is, maar dat deze fractuur gaande en staande is te genezen met een matig windzel, 't welke tot heden niemand beschreven heeft.

(x) Het scheenbeen (*tibia*) binnens-beens geblaast gelyk de *fibula* van buiten, is boven dikker als onder; heeft boven twee vlakke holligheden (*cavitates glenoides*) elk met een halvemaansgewyze beweegelyk kraakbeentje voorzien, tot de *articulatie* van 't deybeen, maar de buitenste kleiner en plaatter als de binnenste; tuschen welke een verheventheid is, van welke de kruisgewyze banden tot in 't *os femoris* lopen, en agter deze is een groef, daarin een sleimklier legt; van vooren boven aan de *tibia* is een verheventheid voor de inplanting van de uittrekkers van de *tibia*, en terzyden twee verheventheden (*tubercula*) waarvan sommige spieren van de voet beginnen; in het mitte drie scherpheden of *spine*; van onderen op 't einde een holligheid daarin de *talus* insluit, aan de buitenkant een vlakke holligheid, daarin het hoofd van de *fibula* vast is, en aan de binnenkant een groote verheventheid de binnenste enklaauw (*malleolus internus*) geheeten.

(y) De *fibula* in het midden driekantig, is boven met

De voet werd mede in drieën afgedceelt / als in tarsus, metatarsus en de teenen / met haar ossa sesamoidea of zandbeentjes.

De tarsus of hoorvoet bestaat uit zeven beentjes / van groote en figuur malkanderen ongelyk. De eerste werd talus, astragulus of koot genaamt / dient best tot beweging des voets / om dat hy van beide enkelen ombat is. Het tweede is het os calcaneum of hielbeen / dit is de grootste en sterkste / en achterwaart uitstekende maakt de hiel. Het derde is het os naviculare of schuiftbeentjen. Het vierde cubiforme. Het vyfde cuneiforme: de andere hebben geen bijzondere namen / maar werden calcceides genaamt. (z)

De metatarsus of plant des voets bestaat uit vyf helle lange beentjes / dienende om vast te gaan en te steunen. (a)

De teenen hebben veertien beentjes / ieder teen drie / be-

zyn rondagtig hoofd aan de *tibia* en van onderen met een wat langer hoofd ook aan de *fibula* en aan de *talus* vast gehegt; het onderste hoofd formeert de buitenste enklaauw (*malleolus externus*) enz.

(z) De *talus* of *astragulus* is van boven gearticuleert met zyn hoofd aan de *tibia* en *fibula* tusschen de twee enklaauwen in, en van onderen aan het *calcaneum*, zodanig dat de *tibia* op de *talus* en de *talus* op het *calcaneum* rust en steunt; van vooren aan de *talus* is het os *scaphoides* en van vooren aan het *calcaneum* het *cuboides* vast; en de drie heitelbeentjes (*ossa cuneiformia*) zyn vervolgens vast aan het *scaphoides* en *cuboides*; en alle zeven zyn ze aan elkanderen beweegelyk door zeer vaste banden by een gevoegt.

(a) De vyf beentjes van de *metatarsus* zyn van achteren vast aan de drie heitelbeentjes en aan het os *cuboides*, en van vooren aan de vyf teenen.

behalven de groote teen / die 'er maar twee heeft. (b)

Cap. XVI. Van de gewrichten en samen-voeginge der beenen.

Vrag. **D**e beenderen onzes lichaams hoe werden die tezamen-gevoegt?

Antw. Op twee wijzen: namelijk door articulatio en door symphysis. (c)

¶ 5

Vrag

(b) De kleine teen en die daaraan volgt hebben ieder in bejaarde maar twee beentjes, dewyl de twee leste kootjes door een *anchylosis* tezamen-groeijen.

(c) De gewrichten of samen-voeginge der beenderen vind men tweederly onbeweegelyke en beweegelyke, die weder enkele of dubbelde zyn; die zonder beweginge zyn in de beenderen van het *cranium*, opperkaak, borstbeen, en ongenaamde beenderen; die met een vrywillige beweging zyn in de gehoorbeentjes, onderkaak, tongbeene, wervelen, schouderbladen, sleutelbeenen, ribben, staartbeen, en in die van de armen en beenen; enkele gewrigten zyn, daar maar een hoofd van een been in een holigheid van het andere been insluit als in de schouder enz. of ook daar twee beenen door naden zyn vereenigt, als in die van het *cranium* enz. dubbelde gewichten zyn, wanneer twee hoofden van een been op twee holigheden van een ander been sluiten, als in de knie, enz. drie dubbelde gewrigten zyn, waar drie deelen van een been op drie deelen van een ander deel passen, als in de wervelen, enz.

Alle enkele beweeglyke articulatiën noemt men *arthrodia*, en de dubbelde *ginglymus* of charniergeleding.

Wanneer men op deze simpele wyze zig de gewrichten van 't hoofd tot de voeten bekend maakt, zal men een beeter begrip van alle articulatiën ligter kunnen

tor-

Vrag. Wat is articulatio?

Antw. Dat is een geleediging of samenboeging der beenderen aan malkanderen / met een bytwillige beweging: deze is wederom dylederley / als enarthrosis, arthrodia en ginglymus.

Enarthrosis, of inlediging / geschiet als de holligheid des beens diep is / en het hoest dat ontfangen werd langwerpig is: gelyk als het hoest van het os femoris in de holligheid van het os ischium insluit.

Arthrodia, of wygtemaking / geschiet als de holligheid van het eene been vlak is / en het hoest des anderen beens wat neergedrukt is / gelykerwys het achterhoest met het eerste wervelbeen des hals / of het os adjutorium met het schouderblad.

Ginglymus, of onderlinge ontfanginge / geschiet als het eene been het ander ontfange en weder ontfangen werd / gelykerwys alle de wervelbeenen / of het os adjutorium met de elleboog.

Vrag. Wat is symphysis?

Antw. Symphysis, anders coalescentia gezegt / of zaamengroepinge / is een samenstellinge der beenderen zonder eenige beweging; en deze is wederom tweederley: zonder middel of met middel.

Vrag. Welke geschiet zonder middel?

Antw. Deze is dylederley / als sutura, harmonia en gomphosis.

Sutura is een naad / gelyk men in de beenderen des hesteneels ziet / die zaags- en naadgetwysse aan een gezet sijn.

Harmonia, of overeenkominge / gelyk men in 't

vermeeren, en met alle de Griekze woorden, daar in 't minste geen concept is, sijn hoofd niet confus maaken. Want, byaldien men alle de beenderen kent, verstaat men de articulatiën alle van zelf, en dan kan men de Griekze naamen ligt daarby leeren.

berhemelte des mond's ziet / en vozders in het aanzicht.

Gomphosis, of spijkertopzige inboegingel; deze geschiet gelyk de tanden in de kraakbeenen gevoegt zyn.

Vrag. Welk is die dooz middel of tussenkomske?

Antw. Deze is driederlep / als synchondrosis, synneurosis en syllarcosis.

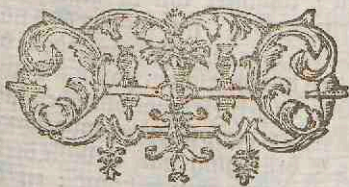
Synchondrosis, of kraakbeenige samenboegingel / gelykertop's men aan het os sternum en het os pubis ziet.

Synneurosis, of bandgewyze / is gelykertop's men aan het os ischium en het os femoris ziet.

Syllarcosis, of vleeschachtige samenboegingel geschiet in het os hyoides, of gelyk de schouderbladen op de ribben bereenigt zyn.

Wit zy nu genoeg van de Anatomie, die alles begeert nauwer uit te pluizen / zend ik na de nieuwste herboezemde Anatomie van Dokter S. BLANKAART, die daar zyn werk volkomelyk van gemaakt heeft.

Einde van de Anatomie.

H E T

T W E E D E D E E L ,

Handelende van de

T H E O R I E .

Cap. I. Van de verdeeling der Chirurgie
of Heelkonst.Vrag. **H**oe zoud op de Chirurgie verdeelen?Antw. **I**n vier deelen: het eerste bestaat in de bespiegeling van de gezonde stand. Het tweede in de bespiegeling van de ongezonde stand. Het derde om de gezondheid te bewaren, en het vierde om de verlorene gezondheid te herstellen.

Vrag. Wat is de bespiegeling van de gezonde stand?

Antw. Deze hebben wy hooz een goed gedeelte afgehandelt / wanneer wy de vaste deelen des lichaams behandelden: nu staat 'er dan noch verder te onderzoeken op wat wyze de sappen door die vaste deelen lopen / en hoe die als een horlogie bewoogen werden / in welke de geheele gezondheid bestaat.

Vrag. Wat leert ons de ongezonde stand?

Antw. De belediging van de vaste deelen / 't welk in de Chirurgie meest voorkomt: en de verborve omloop der sappen / het welk vooz het merder gedeelte aan een voorzichtig Doctoor toevertrouwt werd.

Vrag. Wat leert ons nu het derde deel?

Antw.

Antw. Op wat wijze men de gezondheid moet be-
waren / en die ook van ziekten beschermen.

Vrag. Wat leert het laatste deel ?

Antw. Hoe men de verdoorve deelen moet herstellen /
en den omloop der sappen wederom / dooz bequame
inmiddelen / vloeibaar maken.

Vrag. Is 'er ook niet een deel / dat ons de tekenſ
der ziekte leert ?

Antw. Neen / alhoewel het de Ouden booz een
deel reckende : maar die de ziekten kend / zal ook
haar tekenſ kennen / dierhalven achten wy dat deel
omut.

Cap. II. Van de verandering der spys in gyl en
bloed : van het ademen, quyl, zenuw-vogten,
zaad, *succus pancreaticus*, pis, zweet, enz.

Vrag. Hoe werd de spys bereid ?

Antw. **H** Wanneer die dooz de tanden is ver-
maakt / gaat die dooz de slokdarm na de maag /
alwaar die dooz het vogt / dat uit de maagklier-
tjes ſpyerd / werd doozwecht en los gemaakt / en
dooz de warmte gfermenteert / tot dezelve een groove
gyl werd ; dewyl nu dooz het uit- en in-ademen / de
maag mede op en neer geperst werd / kan men lich-
telijk begrijpen / dat de ſpyze allenghengſ daar uitge-
ſtooten werd / en na de darmen toezakt.

Deze gyl nu in de darmen geloost zynde / werd
met de gal / het *succus pancreaticus*, en het ſap /
dat uit de darmklier-tjes lekt / verder verduint en
gfermenteert / waar van het ſpnie in de vasa lax-
ea werd gedrongen : die haar gyl na de klieren
in het darmſcheel brengen / en van daar dooz an-
dere melkvaartjes na den ductus chyliſerus toe / die
alle deze melk in de linker vena ſubclavia uitloost /
al-

alwaar het met het bloed te gelyk na het herte toe loopt. (d)

Vrag. Hoe gaat het dan verder met de gyl toe?

Antw. Een gedeelte verandert in bloed / en een ander in hersenvochten / pis / speekzel / gal / succus pancreaticus, melk in de borsten / zaad / enz. (e)

Vrag. Bewijs mer alle de gyl uit de darmen opklimmt / waar blijft al het geene grof is?

Antw. Dat zakt / eensdeels door zijn zwaarte / en andersdeels door het geduurige ademen / na onderen toe / en werd uitgeloost.

Vrag. Hoe verandert de gyl in bloed?

Antw. Wanneer de gyl in het bloed is / werd zo te gelyk met het bloed door het hert en de longe / en voortz het gansche lichaam door / verboert / het welke alle uren omtrent dertien à veertien reizen omloopt / en by gevolg ver over de drie hondert reizen in een etmaal; onderwpien werden de olieachtige deelen der spys met de zoute deelen vereentyt / en maken te gader een roode tinctuur / gelyk we
ziet/

(d) Hier van hebben te vooren by de darmen en inzonderheid p. 28-40. genoegzaam gehandelt.

(e) We moeten begrypen dat de chyl met het bloed in de bloedvaten naauwkeurig werd vermengt en eindelijk in het zelve door het geduurige vryven en de warmte verandert. Van dit bloed nu werden alle vogten afgescheiden, als de *lympha*, *spiritus animales*, vet. melk, zaad, allerley sleim, zweet, pis, speekzel, gal enz. hoewel ook met de pis en zweet de wateragtige en zoete deelen van de chyl zo wel als van het bloed werden afgescheiden; desgelyken ook de melk, die van de chyl en bloed werd afgekleinst, maar de andere vogten werden nooit afgescheiden als alleen van het roode bloed, wanneer de chyl volkomen in de natuur van 't bloed verandert is. Dit is alles genoeg in de *Anatomie* gescreent, 't welk men kan nalezen.

zen / wanneer dat pot-as en zwavel rood werd. (f)

Vrag. Wat zyn animale geesten?

Antw. Zeehere spne sappen / die van het bloed / dat in de hersenen loopt / door de filterjes van de hersenen afgescheiden werd / en voorts door alle de zeenuwen des gantschen lichaams verboert werd: hier door werden alle de bewegingen des gantschen lichaams volboert / zo die door onze wil zyn / als die onder onze wil niet en zyn.

Vrag. Hoe geschieden deze bewegingen?

Antw. Door de spieren / die top in het voorige hebben opgehaalt: want de vezeltjes der spieren werden hier door opgeblazen / en by gevolg ook met bloed / waar door de spier korter werd / en het deel na zich trekt / en daar in bestaat de gantsche beweginge.

Vrag. Wat is het ademen?

Antw. Een geduurige uit-en-inblazinge des logts / waar door het bloed in de longen ontstooken en bloeibaar werd: en wyl de longen door het in-ademen uitzet / gaat ook het diaphragma na omlaag / en zet de maag en darmen zodanig uit / dat de geheele onderbuik uitpuilt / en al het geen in de darmen is voortstuwt. (g)

Vrag.

(f) 't Is waar, dat pot-as en zwavel door het vuur vereenigt een roode *massa* geven; maar dat de roode couleur des bloeds ook van een zout en zwavel ontstaat, is niet te bewyzen; want LEEUWENHOEK en andere toonen, dat het roode bloed niets is als roode kogeltjes in water dryvende; zo lange nu deze roode kogeltjes van zes geelle of wite kogeltjes zyn *gecomponert*, is het bloed rood; maar wanneer deze kogels van elkander gaan is het te vooren rood geweeze bloed niet meer rood, maar geel bleek enz. gevolgelyk komt de roode couleur des bloeds alleen van de tezamenvoeging der kogeltjes, en anders niet.

(g) By de longen hebben we aangetoont, dat de
spie.

Vrag. Hoe komt de melk in de borsten?

Antw. Het slagaderlijke bloed met de gyl vermengt zijnde / brengt de gyl tot de klieren van de borst / en wijl derzeiber pypjes geproportioneert zijn zulke deetjes dooz te laten / die de gyl gelijk zijn / zo is 't dat de klieren daar mede opgevult werden ; welke melk dooz waterbaten weder tot in het bloed gebzacht werd / of het werd dooz de tepel uitgezogen / die niet anders is dan een vergadering van pypjes / die uit ieder klier voortkomen.

Vrag. Hoe werd de gal afgeschelden?

Antw. Dooz de klierjes / van welke de lever vol is / die dan na de gal-blaas en de galleider bloeit / en zich in de darmen uitstoot.

Vrag. Wat is succus pancreaticus?

Antw. Een sap / dat uit het arteriale bloed in de klieren van het pancreas werd afgeleid / en dooz een gemeene ductus in den darm duodenum , dicht by de gal / uitgeloost werd.

Vrag. Hoe werd de urine van het bloed geschelden?

Antw. Dooz de nieren / gelijk te vooren in de Anatomie getoont is / het welk dan uit de nieren na de blaas dooz de pisleider loopt / om op zyn tyd uitgeloost te werden.

Vrag. Wat is speekzel?

Antw. Een vocht / dat van het bloed in de klieren der kaak gedruukt afgeklesst werd / en dooz een ge-

meespiere de ribben opligten en het *diaphragma* zig t'zamentrekkende nederwaards gaat, en aldus de borst werd verweidert, dat de lucht door zyn zwaarte van zelf in de longen invalt en dezelve opblaast; waarop 't *diaphragma* slap werd, en andere spieren de ribben neder-trekken, de borst vernauwen, de longen drukken, en de lucht wederom daaruit persen, als HOOKIUS aantoonde.

meene ductus in de mond / om met de spys te men-
gen / uitlekt.

Vrag. Ik heb uw terstond van een vocht hooren
spreken / dat in de maag en darmen lekt / wat is dat ?

Antw. Ik heb te vooren gezegt / dat den cesopha-
gus, de maag en darmen / met een meenigte kleine
klierjes bezet zyn / welke van het arteriale bloed een
vocht ontfangen / dat gedurfg in derzelver cablieten
lekt / waar dooz de spys en drank een groote ver-
anderinge krygt.

Vrag. Wat is zaad ?

Antw. Een vocht / dat in de pypjes van de testis-
culen werd afgeleid / en dooz de zaadbragende va-
ten tot in de zaad-blaasjes werd bewaard / om te
zynder tyt tot in de voorteeeling gebruikt te werden /
doch dit is alleen in de Mannen. In de Vrouwen
vind men aan de zyden van den uterus twee ovaria,
die vol eperen zyn / welke dooz het mannelyke zaad
bevrucht werden.

Vrag. Hoe veel zinnen zyn 'er ?

Antw. Tweederley / uiterlyke en innerlyke.

Vrag. Welk zyn de uiterlyke ?

Antw. Ze zyn gemeenelyk vyf / als 't gezicht /
gehoor / reuk / smaak en 't geboel : hier doen ande-
re noch by den honger en dorst / als ook de begeerte
van samenboeging ; alle deze zinnen zyn niet van
verscheide aandoeningen en bewegingen / die van de
uiterlyke objecten onze zenuwen ingedrukt werden /
maar dooz onze ziel gewaar werd / wat 'er uiterlyk
geschied.

Vrag. Wat zyn de innerlyke zinnen ?

Antw. De verbeeldinge / begrip / oordeel / reden-
kaveling / memorie / enz.

Vrag. Zyn 'er geen elementen of temperamen-
ten ?

Antw. De Ouden plegen veel van hare elemen-
ten

ten en temperamenten te spreeken: maar dat raakt de Philosophen: en het beste temperament is / dat den omloop des bloeds behoorlyk omloopt / en dat iemand by gevolg gezond zy: maar dat d'ene wat heeter en d'ander wat kouder is / komt niet van de gezondheid / maar van ziekte: want die regt gezond is / zal van beide overtolligheden geenzins klagen (b)

Vrag. Is het eene deel onzes lichaams niet heeter of kouder / of drooger en vochtiger als het andere?

Antw. Ja / oogenscheinelyk is het eene heeter en het andere kouder / doch dit komt niet van de deelen zelf / maar van de toppen die door deszelfs pypen doozstroomen / die de eene meer warmte hebben als de andere / want alle deelen / daar veel bloed dooz blyet /zyn warmer / als daar minder dooz gevoert werd. By gevolg ook daar veel vocht voorgeat is vochtiger als daar weinig doozgaat / want de beenen hebben zo veel vochts niet / als de andere deelen. (i)

Vrag. Spreekt gy niet van sanguine, spermatische, similare en dissimilare deelen?

Antw.

(b) Zoo veel Menschen zo veel temperamenten zyn 'er. Evenwel door naauwkeurig observeeren vind men 'er vier generaale, als het 1. *temperamentum sanguineum*. 2. *cholericum*. 3. *phlegmaticum*. 4. *melancholicum*. In het eerste is de Mensch reikelyk voorzien van bloed, in 't tweede van gal, in 't derde van waterige vogten, in het vierde van zwarte gal of dikker bloed; en aldus is het eene gezonde Mensch van natuur heeter als het andere.

(i) By een gezond Mensch en ook by Beesten heeft men door hulp van de *thermoscopia* of weerglazen uitgevonden, dat het eene deel niet meer warmte of hitte heeft als het ander, dat het hert zelf met de bloedvaten niet heeter is, als de herten, lever, milt, maag, darmen, spieren, beenderen, klieren, enz. en de longen ook niet kouder als een ander deel; maar dat het eene deel vochtiger is of meer vogten onthoud, als het andere, is zonder twiift.

Antw. Hier van heb ik in myne voorzgaande dyk gesproken / maar dewyl ik gezien heb / datze niet regt van dien grooten C. BONTEKOE belacht werden / zal ik het daar op laten / want het papier te kostelyk is / het zelve niet die frivole dingen te bekladden. Hier by zullen we ook stellen alle de humoren van gal, pituita, sanguis en melancholia, als ook de faculteiten en functien / daar uit op hare wyze voortkomende. (k)

Vrag. Wel wat zegt gy dan van de plethora, durft gy die ook tegen het gevoelen van byzade Mannen ontkennen?

Antw. Ja geheelst / want zy is 'er niet; ten is nooit getoont / dat 'er te veel gaet was: maar wilje door plethora nemen / als de luiden de aderen zyn opgespannen en dik / ik mach het wel liden: doch dat is geen plethora maar een verdikt bloed / het welk door de warmte eenigst is opgezwollen / maar door de aderen werden uitgezet en opgespannen. (l).

2

Vrag.

(k) Het is in 't minste niet te belachen, wat de Ouden van de *pituita* of slem, gal, *sanguis* of bloed en *melancholia* of zwarte gal ons hebben nagelaten, dewyl de ondervindinge dit bekragtigt.

(l) *Plethora* of volbloedigheid is tweederley *ad vasa* en *ad vires*, of wanneer te veel bloed in het lichaam is, dat de vaten al te veel daarvan zyn uitgezet en opgespannen: of wanneer meer bloed in het lichaam is als van nooden, dat de krachten daarvan bezwaart en vermindert werden. Na een *venesectie* vind men in byde gevallen verandering en verliging.

Ik moet hier byvoegen, dat van de *plethora* of volbloedheid zo veel werd opgegeven, als 'er niet gevonden werde, ik ontken die wel niet, maar ik zoeke die ook niet overal als een oorzake der ziekten by te brengen, gelyk veele Schryvers doen, die altyd roepen

Vrag. Zal men dan de Oude niet meer nabolgen?

Antw. Ja wel / maar in al het geene daarge de waarheit gesproken hebben ; want ze veele dingen gezegt hebben / die ik met haar pleeg te gevoelen / maar nu met de nieuwe Schypoers geheeltyk verworp / en niet verdert van het oude of het nieuwe iets toestem / als dat tegens de reden niet sypd. (m)

Cap. III.

pen *plethora*, en evenwel geene goede *venesectien* daar om doen.

Ook in een gezond lichaam vind men deze *plethora*.

(m) Van de afscheidinge der vogten en van de klieren.

Alle afscheidinge der vogten geschied, of door klieren, of zonder deze door de allerfynste takjes van de slag-aderen. De fyne takjes der slag-aderen werden eindelyk zo naauw, dat ze geen bloed meer annemen, maar byna niets als blank waater voeren en afscheiden. 't Welk geschied in de herzenen, ruggemerg, daar 't zenuwzap zonder klieren werd afgescheiden; de gal in de lever, de pis in de nieren, 't zaad in de ballen, en het zweed in de huid werden op dezelve wyze afgescheiden.

De vogt, die door klieren werd afgescheiden, is ordinair dikker, als die onbemiddelt van de slag-aderen.

Van de klieren in 't Latyn *glandulae* geheeten zyn tweederley soorten, namenlyk enkele en gecomponeerde.

I. De enkele *glandulae conglobatae* genaamt, zyn zeer kleine rondagtige lichaamtjes (*corpuseula sphaeroides*) week muf en *spongiens*, men vind ze hier en daar in de mond, maag, darmen, by de articulatiën, in de huid, enz. dienstig tot afscheiding der vogten in dezelve deelen; ze zyn geweven meest van vaatjes, die geen bloed maar een *lympha* voeren en afscheiden van de slag-aderen afkomstig; ze hebben ook bloedaderen, die 't roode bloed weder te rugge nemen en zenuwen en somnige ook watervaatjes; ze hebben ook elk een buis,

Cap. III. Van de ziekten in de ongezonde stand.

Vrag. **H**oe veelderley ziekten zijn 'er.

Antw. **H** Tweederley / als belediging der vaste deelen / of verdikking en scherpigheid der vogten.

In de vaste deelen is die zesderley / als wanneer

③ 3

de

buis, door welke de afgescheide vogten werden uitgeworpen; en eindelyk zyn ze met een enkeld of dubbeld vliesje omkleed, door welke de bloedvaten eerst zyn verspreid, waar van feinere takjes na binnen toelopen als we by de hersenen gezien hebben; maar een waare en bezondere holligheid heeft tot nog toe niemand hierin aangetoont, hoewel ze veel moeite hiertoe gedaan hebben.

Ik gelove, dat geen een schryver nog leerling het minste regte begrip ooit of ooit van de klieren haar maakzel en tezamenstel heeft aangewezen, en aldus oordeele ik dat al 't gene zy gezegt hebben maar enkele fabelen zyn. Zouden de Baardscheerders een beeter denkbeeld daar van hebben, als de geleerden? Een blind hoen legt ook Eyeren.

II. Gecomponeerde klieren of *glandulae conglomeratae* grooter als de enkele, van verscheide figuur en couleur; sommige rood bruin, sommige geel wit enz. ze zyn niet als een vergadering van kleine enkele kliertjes, als de eerste zyn, door teere vliesjes by een gevoegt, die elk haare baizen hebben, die te zamen schieten in een grootere buis, dewelke al 't afgescheide vogt ontlast; ze zyn met een gemeen vlies verder omkleed, en hebben bloedvaten zenuwen en watervaten. Deze zyn de *glandula pituitaria*, *lacrymalis*, *parotis*; *maxillaris*, *tonsilla*, *thymus*, *pancreas*, *renes succenturiati*, *glandulae axillares*, *inguinales*, en sommige by de geledingen enz. daarvan bekend zyn, dat ze dienen tot atzondering van water, of leimagtige vogten, en sommige nog nier bekend, wat die werken, als de *thymus* enz. in sommige vind men een holligheid en in andere niet. Men twist hiervan nog veel, maar wanneer men maar aldus wel onderscheid maakt, is de zake klaar en de streid gedaan.

de deelen geen bequame figuur hebben: of te groot of te klein zijn: te veel of te weinig; niet wel geplaatst: als desselfs oppervlakte ruw en onest en of bultig is. En ten lesten wanneer de pypen en openinge / te eng / te wijd / of toegeslooten zijn.

De bochten werden beleedigt door verdikkinge / welke komen of van te veel zuur / of van te veel slijm en koude. (n)

Vrag. Wat zijn toevallen?

Antw. Moepeligheden die by de boozige zichten toegeboegt werden. By voorbeeld / als iemand gequetst is / dat by de wond ontfeking komt en koortz. of als ik dik bloed heb / dat daar uit een koortz / met een loop of braken / enz. veroorzaakt werd.

Vrag. Op wat wijze komen de verdikte vogten?

Antw. Door verstoppingen: want de dikke bochten niet wel door hare dikheit door de pypjes konnen heen vlieten / waar door die pypen verstopt geraaken en de bochten bederven / gelijk als de stilstaande wateren gewoon zijn te doen.

Vrag. Wat is de oorzaak in 't lichaam dat het bloed en de andere bochten verdikken?

Antw. Gebrek van gal. (o)

Vrag. Wat zegse / zijn 'er dan geen galzichten?

Antw. Anders geen / als wanneer de gal te dik / slijmig / seerp / te waterig en diergelyke is; en de zelf

(n) De verdikking der vogten ontstaat van al te min als ook van al te veel beweging der vogten, van groote hitte, heete koortzen, min drinken, veel bloed, zweeten, buikloop, droefgeestigheid en van andere ontelbare oorzaken meer.

(o) Dewyl de verdikking der vogten van oneindig veel oorzaken kan werden veroorzaakt, en zeer zelden een gebrek van gal werd bemerkt, zo kan men de verdikking des bloeds niet wel van een gebrek van gal afleiden. Het is ook onnoozel aldus geredeneert.

zichten die daar by geboegt zijn / kan men geen galzichten noemen / want zy uit het bloed voortkoomen : en de middelen die men gemeenlyk gebruikte tegen de gal / zijn eigentlyk voor de gal. (p)

Vrag. Wat doet dan de gal?

Antw. Haar nut is het zuur te temperen / en alle slijm en andere verdiktheden vloeibaar te maken / als ook de nitwaseming te behoorden. Het welk zolang duurt als het bloed wel gesteld is : maar het bloed kwalijk gesteld zijnde / is de gal te weinig of bedorven.

Vrag. Is 'er dan geen melancholisch bloed?

Antw. Zo gy daar zwart en dik bloed door verstaat / ja / want dat is vol zuur / om dat de minheit der gal 't zelve zuur niet kan vermeerderen. (q)

Vr. Stijgen daar ook geen dampen na het hoofd?

Antw. Neen / want daar zijn geen wegen / om die uit de maag of andere deelen daar na toe te leiden : 't geen men daar voor neemt zijn alleen verstoppingen / gelyk als ook die toevallen zijn / welke men gemeenlyk zinkingen noemt. (r)

④ 4

Cap.

(p) 'er Zyn byna nooit geen galzickens , als maar wanneer de lever of de *ductus cholidochus* van de galblaas verstopt is , en de gal binnen de bloedvaten te rugge gaat , door 't lichaam verspreid en de geelzucht en andere ongemakken verwekt. En of de gal te dik of te dun is , te min of te veel werd afgescheiden , en of ze te scherp is of niet scherp genoeg , is zo ligt niet te kennen , zo het nog gebeurt , hoewel men veel daarvan onnozel redeneert.

(q) Het melankolisch bloed is verdikt , taay en leimig bloed , dat niet wel door de fyne vaatjes der ingewanden des buiks passeeren kan , van verscheide oorzaken veroorzaakt.

(r) De dampen steigen wel niet onbemiddelt uit de maag na het hoofd toe , maar evenwel kunnen kwaade vogten uit de maag en darmen door de melkvaten in 't bloed

Cap. IV. Hoe men de gezondheid zal be-
quamelyk kunnen bewaren.

Vrag. **W**at dooz werd onze gezondheid on-
derhouden?

Antw. Dooz zes dingen: als dooz een bequame
lucht / spijjs en drank / slapen en waaken / oeffeninge
en ruste / behoorlyke uitschotinge / en gematigde
beweginge des gemoeds. (s)

Vrag. Wat acht hebt gy op de lucht te nemen?

Antw. Op de lucht moet men zeer nauwe acht
geven / dewyl wy niet een oogenblik zonder dezelve
zoude kunnen bestaan / om dat wy ze gestadig dooz
de long moeten inhaalen / tot verwarminge des
bloeds: en dit kan schaden so het bloed te veel dooz
een scherpe en schrale lucht verkoutot werd / of
datze te heet is / en geen salpeter genoeg by zig heeft
om het bloed te ontfleeken / of dat de lucht dooz
eenig vergift besmet is / daarom so de lucht goed
is / moet menze trachten te behouden / en so y
quaad is / trachten te verbeteren.

Vrag. Moet men op de spijjs en drank ook so
nauw acht geven?

Antw. Ja: Want quade spijzen bederben ons
bloed / gelijk al het geene zuur is / is in ons
lichaam

bloed werden gebracht en verder na de regelen van de be-
weeging des bloeds na het hoofd toe. Ook moet men
zulke aan de trekking der zenuwen des maagen somwy-
len toeschryven, die met de hersenen groote correspon-
dentie hebben.

(s) Deze noemt GALENUS de zes niet natuurlyke
dingen (*sex res non naturales*) hierby moet men wel ob-
serveeren, wat de eene Mensch verdragen kan, dat zulks
den anderen schaden doet, en dat de gewoonte de twee-
de natuur is, na welke elk een leven moet.

lichaam vergif; van gelijken het overbloedig zout / sijn / suiker / oogstvruchten en diergelijke. Daarom alle slyzen / in welke het zuur noch het zout niet in overloed is / zijn gezond / gelijk als vlees / allerley koozen / boonnen / erweten / wortelen / enz. Daarom moeten wy onze Patienten weten te ordneeren goede slyzen en drank / na dat de ziekten zyn / als ook naar haar gewoonte en gelegenheit des tyds. (t)

Vrag. Waarom moeten wy op het slapen en waken letten?

Antw. Daarom / dat door den slaap / die wy niet missen kunnen / onze krachten herstelt / de kinkingen verwekt en gebozert / en de pijn gestilt wert. Want terwijl alles in rust is / werd 'er weder hersteld / dat te vooren door alle de bewegingen verlooren was. Doorders kan het slapen in geen deelen quaad / want die recht gezond zijn / slapen nooit te wel.

Het al te veel waken daart veel scherpe bochtigheden / verzwakt onze krachten / en verteert onze gezondheid; derhalven moet men genoeg slapen.

Vrag. Wat achttinge moet men op de oeffeninge en ruste hebben.

Antw. Om dat een magtige oeffeninge en arbeid onze warmte vermeerderd / het lichaam versterkt / en den geest verquilt / maar dezelve onmatig gebruikt / verzwakt en verdozt onze lichamen / en voornamelyk by een leege mage / Sect. 2. Aph. 16. (u)

⑤

De

(t) De oude regel is onwaar: zout en zuur bederft des Menschen natuur. 't zy dan, dat men dezelve in al te groote quantiteit lange gebruikt. Want zout zuur en suiker matig genomen bewaren des Menschen gezondheid.

(u) Genoegzame beweging is het beste middel om de gezondheid te bewaren en oneindig veel ziekten voor te komen en te genezen.

De ruste moet men na den aart der qualen en de stand der lichamen weten te schikken.

Vrag. Waarom let men op de uitsdypingen?

Antw. Datze niet te veel of te weinig geschieden: want als het zweeten / pissen / afgang / enz. te veel is / moeten onze kragten verspilt werden / en zo ze al te weinig zijn / werden we vol versoppingen.

Vrag. Wat voordeel of nadeel doet de beweginge des gemoeds?

Antw. De beweginge des gemoeds / als daar is droefheit / blydschap / gramschap / schrik / haat / liefde en diergelyke / konnen de Patienten dikmaal groot voordeel of nadeel bybrengen / door de alteratie die ze in ons bloed en geesten veroorzaken / waar door zo het hert en andere ingewanden komen te openen / of te sluiten / en dan de geesten / of blimen waarts of buitenwaarts / holder de holder gedreven werden / waar uit wel somtijds een schielijke geneezinge of dood komt te volgen.

Cap. V. Van de Geneesmiddelen.

Vrag. **W**elk zijn de Geneesmiddelen in het algemeen.

Antw. Zy zijn drieledig / als namelijk de diæta, dat is maniere van leven / de pharmacia, dat is 't bereiden der Medicamenten of Geneesmiddelen / en de Chirurgia, of Heelkonst.

Vrag. Hoe zult gy nu deze drie best na de konst in 't werk stellen?

Antw. Met de verschijnselen te overwegen / die ons leeren wat 'er te doen is: gelyk als wanneer daer een wond is / leer ik daar door dat die moet geheet worden: en zo daer een buikloop is / dat men die moet stoppen.

Vrag. Wat is diæta?

Antw.

Antw. Niet anders dan een manier van de zekten te boeden / en haar bequaame spijze te geven zo in haar zekhte als buiten dezelve / om de kragten te herstellen.

Vrag. Wat leert ons de pharmacia?

Antw. Hoe en wat voor Medicamenten dat men moet geven om de ziekten te verduyven: alhier werd geleert wat Medicamenten heet / getempert / blug / vast / aromatyk / zuur / temperend / enz. zyn. Als ook wat Medicamenten doen heelen / zuiveren / scheiden / cicatrizeeren / enz.

Vrag. Wat voordeel doet de Chirurgie?

Antw. Om voor uiterlyke Medicamenten en Instrumenten de Lyders recht te helpen.

Vrag. Hoe veelderley zyn de Medicamenten.

Antw. De Medicamenten of Heelmiddelen zyn algemeen of bijzonder: de algemeene behooren tot de pharmacia, en zyn purgatten / decocten / pleisters / zalven / ceronen / pappen / drooge en natte stovingen.

De bijzondere zyn gorgelwaters voor de keel / haauw- en snuispeeders voor de mond en neus / hooftpoeders voor het hoofd / collyrien voor de ooggen / bzaakmiddelen / of vomitorien, voor de maag / bloedsterkende middelen / anders hartsterkinge gezegt / en dergelyke meer / als men gemeenlyk in zyn Medicamentkist voert.

Vrag. Kan een Chirurgyn allerley Medicamenten of heelmiddelen met zig voeren?

Antw. Neen / hy mag ze in zyn Scheeps-Medicamentkist voeren / maar hy kan ze niet met hem nemen in een land of veldtocht / daar hy dikmaals niet 'er haast gezond en werd: daarom moet hy als een erbaren Heelmeester zodanige heelmiddelen weten uit te kiezen / die hem alderuoodigst zyn om hy zich te dyagen / zo in een groote voos als in zyn zelf bus / om

om de zelve in tijd van nood / zo uit- als inwendig
weeten te gebruiken.

Vrag. Wat voor inwendige middelen zou hy in
een landrocht van hys of zes dagen om hem te be-
helpen kunnen met zich nemen?

Antw. De inwendige die weinig beslag maken
zyn deze om te purgeeren.

Extractum Catholicum, tot een half drachm.

Pil. Ruffi tot een drachm.

Pulvis cornachini &c. twee scrupels ingegeven.

Om te braken de

Tartarus Emeticus, tot twee of drie gryn.

Gutta gamba, tot tien gryn ingegeven.

Tot gorgelwaters /

Sal prunellæ,

Sal Sachurni, &c.

Deze mengt men onder wat water of bier; om den
doofst te lessen gebruikt men gekookt water met wat
sal prunellæ: men pleeg den oleum vitrioli, spiritus
salis, en sulphuris te gebruiken / maar wyl dat by de
hedendaagse Doctoren voor vergift gehouden werd /
zo misden wy zulks mede na haar goetbinden: niet
tegenstaande het sommige stijf koppen noch tot scha-
de der zieleken / in 't gebruik houden. (w) Vrag.

(w) Het oleum of spiritus vitrioli, spiritus nitri, salis
en sulphuris zyn zeer zuure scherpe en door-ecende mid-
delen, die het vlees been enz. kunnen weg beken, by-
aldien ze blood op de deelen werden geapliceert; maar
wanneer men 2 druppels van deze spiritus onder een onfle
vogt 't zy water of wyn mengt, is geene van deze spi-
ritus voor een gift te houden, ik hebbe wel 4. 5. a 6
druppels in een onfle vogt gemengt en in myn byzyn
meer dan hondertmaal in gegeven met groot voordeel,
en ik heb nooit de minste schade of ongemak daarvan
gezien, daarom kond gy het gerust gebruiken inzonder-
heid in heete koortzen en in braken enz. de spiritus salis
is de gelindeste van alle. De andere drie zyn omtrent van
gelyke scherpte. Dog de spiritus nitri is de scherpfte.

Vrag. Welk zijn de uitwendige?

Antw. Vooreerst de pleisters / als diachylon cum gummi, in sennpige wonden / om het sennp daaruit te halen / te verzachten en te doen rypen; een rolletje diapalma, om versse wonden te verbinden / te versterken / en te cicatrizeeren; een rolletjen defensivum, om in velslagen te beletten dat 'er geen vochten blyven stille staan / en los te maken / dat reeds begon sil te staan.

En tweeden zalven / als wat digestivum om te digereren en te incarneeren / wat desiccativum rubrum of diapompholygos om te cicatrizeeren of te heelen; wat unguentum nutritum, of wat rosatum met populeum gemengt / om alle ontfrekkingen te wederhouden.

En derden poeders / als het pulvis stypticus om bloed te stelpen / het pulvis catagmaticus, om op eenige bloote heenderen te gebruiken / deze maakt men van

Mastix,

Thus,

Ireos, &c.

Het corrosivum om eenig weelderig vles af te eeten / als den alumen ustum en præcipitatum rubrum.

Vrag. Welk zijn de Instrumenten?

Antw. Instrumenten of werktuigen zijn algemeen of bijzonder.

De algemeene zijn tweederley: de eerste dienen niet alleen in de Chirurgie, maar ook in andere gelegentheden: als daar zijn touwen / ladders / schoelen / stokken / kussen / snoeren / spalken / windzels of zwagzels / en dierhelijke / die men meest in fractuuren en dislocatien gebruikt: de tweede / die maar alleen in de Chirurgie dienen / zijn incizie-messens / lancetten / scharen / cauterien, allerley tangen en pincetten / probetten / enz.

De bijzondere instrumenten zijn gelijk de trepaan
 voor het hoofd / kronne mekels tot het sonde-
 ment en verhemelte des monds / den speculum oris
 tot de mond / de meningophylax tot de membranen
 der hersenen / enz. ende also een Chirurgijn deze
 niet by hem bidden kan / zo moet hy zig van eenige
 noodige voorzien in een zak-hokertjen : als een schaar-
 tjen / een kroontang / of pincet om splinters uit te
 trekken / lancetten / of blymen / een incizie-mes /
 spatel / probet / kamulle met hechtnaalden / alles
 na leders goetduncken / hy kan ook met hem nemen
 eenige tandtrekkers / als Dapegaaps- en Pellikaans-
 bekken / daer hy best op gehand is.

Van de verdere Medicamenten en Instrumenten
 zullen hier naar in de lijst van de Scheeps- en Veld-
 medicamentkist gesproken werden.

H E T

DERDE DEEL,

Van de Practyk, en vooreerst van de vyf alge-
 meene Chirurgicale uitwendige gebreken.

Cap. I. Vooreerst van de Practica, wat die is.

Vrag. **N**ademaal wy nu de geheele Theorie
 overloopen hebben / laat ons nu ho-
 men tot de Practijk / zegt ons wat de Practijk is?

Antw. De Practijk is een konst ofte het werke-
 same deel der Chirurgie, waar door wy haastig /
 zeehet en behendig uitvoeren zodanige dingen / die wy

wy door reden en wetenschap / dat is door de vooz-
verhandelde Theorie, uitgebonden hebben.

Vrag. wat verstaat gy by dat woort haastig,
hier vooz in de definitie vermeldt?

Antw. By dat woort haastig verstaan ik twee
dingen. 1. Dat wy in 't opereren onze Patienten
onder de hand / zo vaardig en knap moeten be-
handelen als 't doemlyk is / en wel voornamelyk
als zy pynlyk zyn / zo om den Patient minder te
pynigen / als ook om hem den zyn gestadigen
angst te verlossen / en hem vooz te vallen en be-
zwykingen te bezijden. 2. Dat wy onze cure zo
haastig voozsetten als 't mogelyk is / niet alleen om
onzen schuldigen pligt te quiten / gelykterwijs ieder
een in zyn beroep schuldig is; maar ook om uit te
roepen en te vernietigen een argwaan / die den ge-
meenen man van ons heeft / en by veele diep inge-
drukt legt / namelyk dat de Chirurgijns dikmaals
haare curen verlengen / om daar door quansults een
groofter loon te genieten; ik geloove datze in die on-
wetenheit sseeken / om twee redenen diese niet ver-
staan; eerst is het de onbeguaamheit van den Chi-
rurgij / die zulken Patient tracteert / en dat dik-
wils te veel gebeurt / niet beters en kan / niet tegen-
staande het groote vertrouwen / dat men van hem
heeft / daarom is het de pligt van de Overluiden me-
mant te admittieren / ten zy hy zyn Examen behoort
lyk gedaan heeft dat somtijds vry sloedig toegaat.

Ten anderen de hoogaardigheid en wederspan-
nigheid van het gebzek zeloe / 't welk / hoewel het
meenigmaals in het uiterlyke aanzien zeer gering
gelykt / maar in der daat heel anders is / door dien
het van binnen dikmaal heel kankeragtig en niet een
caries ofis bezet is / het welk de gemeene man niet
kan of wil bezijpen.

Vr. Wat verstaat gy nog door het woort zeker?

Antw.

Antw. Om zeker te geneezen / moet men niet na^{la} laten 't geen ons de konst gebiedt / maar zijn geheele konst en wetenschap aanstellen tot behoudinge en geneezinge onzer patienten : dat is / dat men het quaad t'eenemaal uitroeye / op dat het naderhant niet weder op en breeke : mitsz zyne oorzaken affnydende / en de quade toevallen verbeeterende : of het gebiel dat men het quaad niet grondig konde uitroepen / dat men daarom zijn Patienten niet hulpeloos verlate / maar liever hem bysta met een palliative of onderhoudende cure, zo om zyn pijn te verminderen / als om hem van een meerder quaad te bezppen.

Vrag. Wat verstaat gy by het woord behendig?

Antw. By het woord behendig verstaan ik / dat men zyne toevertrouwde Patienten niet kome te mis^{handelen} / dat is / dat men haar niet te zagt / nog ook te hard of wreedt tracteer : niet te zagt als sommige Chirurgijns / die al te beschroomt en te kleinherdig zijn / de pijn en het keruen der Patienten te veel ontziende / waar door veel gebzeeken verzuimt en verhoertelt werden / ja / hoe klein en geneeslyk dat ze waren / worden dan ongeneeslyk / ja somtyds doodelyck.

Men mag ook niet te hard nog te wreed in zyn handeling zyn ; meenenende quansins dat zagte Meesters^s stinkende wonden maaken / en trachten zy het baag^{jen} en den alweetenden te speelen / geenzins acht op de pijn te hebben (hoe groot die zoud mogen wesen) maar alleen op het gebzek / en onderwijlen de pijnen door haar hevigheit vergroot / komen de geesten niet aan te queeken / en by gevolg de kragten te verkleenen / en den elendigen Patient te vernielen. Daarom moet men altoos omtrent allerley qualen een middelmaet houden / om geen onnoodige pijn te verwekken / noch de cure te vertragen / en boven al zich niet schuldig te maken aan 't verderf van de arme elendige Patienten / maac lieber altoos trachten naar de ware ken^{ten}.

kennisfe en geneezinge der Chirurgicale gebreken.

Vrag Welk en hoe veelderley zijn de Chirurgicale gebreken / daar een Chirurgijn gemeenlijk over ge- roepen werd / om zijne Practijk uit te voeren ?

Antw De Chirurgicale gebreken zijn veelder- ley / doch men kan ze alle onder deze vijf soorten be- giffen : als namelijk / apofteunen, wonden, ul- ceratien, fractuuren en diflocatien. (x)

Cap. II. Van de Apoftematien.

Vrag. Nademaal gy de apoftematien terftond over eerst onderzoeken; maar alzo het een onduits woord is / doet ons daar een verklaringe van ? (y)

Antw. Het woord apoftema, naar zijn etymolo- gie, is herkomstig uit een Grieks woord apofstafis, dat is / afvalling, afwyking, daarom hiet het in recht nederduits met een verdraapt woord apofteunie.

Vrag Hoe zoud gy een apofteunie bepaalen of defineeren

Antw. Apofteunie is een zwellinge ofte verhee- venheit tegens de ordinaare gezondheid ftrijvende / door een ingepropt vocht / doende de zachte deelen / aldaar ze fuit / afwijken en uitfpannen / midsg- gaders haare gewoone gedaante verderbende. (z)

Vrag.

(x) Andere tellen alle gebreken, die een Heelmeester moet behandelen tot gezwellen, die weder veelderley zyn, als ook tot wonden, kneuzingen; fractuuren, diflocatien en ulceratien.

(y) Wanneer men eerst handelt van de gezwellen, die tot een verzweering, absces of apoftema overgaan, zo heeft men een klaarder begrip van alle apoftematien.

(z) Apoftema of absces betekent elk gezwel, t welk tot een fuppuratie of verzweering overgaat: en volgt dik- wils op een pblegmons, eryfipelas, edema, kneuzingen, won-

Vrag. Waarom zegt gy een gezwel tegens de ordinaire gezondheid?

Antw. Om een onderscheid tusschen gezwollen te maken / dewijl niet allerley gezwollen in ons ligchaam tegens de gewoone gezondheid sryden.

Vrag. Wat noemt gy dan een gezwel tegens de ordinare gezondheid?

Antw. Om een onderscheid tusschen gezwollen te maken / dewijl niet allerley gezwollen in ons ligchaam tegens de gewoone gezondheid sryden.

Vrag. Wat noemt gy dan een gezwel tegens de gezondheid?

Antw. Een gezwel tegens de gezondheid eigentlyk is een uitspanninge en verheebentheid in eenige deelen onzes lichaams / door middel van eenig stillstaande en ingepopt vogt.

Vrag. Welke sijn dan gezwollen volgens de gewoone gezondheid?

Antw. De swellinge ofte verheebentheden volgens de gewoonlyke gezondheid sijn die / welke door de ordinaris inbloeiende vogten opzwellen : als daar sijn der Vrouwen borsten / die door middel van haar zog opzwellen ; de mage door spysien drank / en zo voorts.

Vrag. Welke sijn de gezwollen tegens de gezondheid srydende?

Antw.

wonden , enz. die tot *suppuratie* of verettering somwylen overgaan , maar meestentyd op een *phlegmone*. Men heeft tweederly soorten van *apostematien* of *abscessen* , als *beslootens* , die nog niet zyn doorgebrooken , en de *materie* of de etter nog van binnen beslooten hebben , en *openens* , die doorgebrooken zyn en daar de *materie* reeds uitvloeit. Dierhalven volgt , dat een *apostema* is een versche *suppuratie* , verzwearing of verettering in 't een of ander week deel , daarin de vogten stillstaan , de vaten komen te breeken , en zo wel de gebrooke vaten als de vogten met elkander in een *materie* of etter veranderen.

Antw. Deze zyn zodanige gezwollen / die door middel van een verdikt vogt geschieden / gelykerwys in de aposteunien of astropkingen.

Vrag. Zyn 'er van zodanige gezwollen geen andere / dan die door inspoppingen van verdikte vogten geschieden?

Antw. Ja / die niet alleen door verstoppinge van verdikte vogten geschieden / maar wel door uitschietinge van iets uit zyn behoorzpke plaats; gelyk als in de dislocatien en hernien, daar de uitsgeschoote beenders / of darmen een buiten ordinaire zwellinge maken. (a)

Vrag. Zyn deze gezwollen ook eenigzins van elkander verscheelende?

Antw. Ja / want sommige hebben de Ouden phlegmone, andere erysipelas, furunculus, oedema, scirrus, enz. genoemd: deze hebben geen andere herkomst / dan van de verscheide verstopte pijpen en verscheide verdikte sappen / welke elk na zyn verscheide ppositie verscheide deelen verstoppinge: en hier uit hebben zy een onnoodige verdelinge gemaakt / als dat de gezwollen enkele en gecomponeerde zouden zyn. De enkele waten de voorgezonde phlegmone, erysipelas, oedema en scirrus: maar zo een phlegmone wat hol was / met eenige indrukkinge te syden / noemde men die phlegmone

¶ 2

(a) Gebrooke, ontleede en gecarieerde beenen, uitgevallene darmen en de uterus uitgevallen, allerley spongieuze uitzettingen, zuiver bloed, dat in al te nauwe vaten door sterke beweging is ingepropt, ge-extravaseert en geklontert bloed, dik bloed, slem, zuur, gal, en allerley stinkende stoffe en alle onbekende scherpe scorbütike, venerische en andere vogten, en eindelyk alle vernaauwing en tezamentrekking der vaten kunnen veelderley wonderlyke gezwollen, die tot een verzwearing overgaan, veroorzaken.

moue oedematodes; zo hy een phlegmone wat ro-
zigheid was / noemde men dat phlegmone erysi-
pelatodes, en diergelphke / 't is zo het is / 't zyn alle
verstoppingen der verdikte sappen (b)

Vrag. Welke zyn de eerste oorzaken der gezwellen?

Antw. Deze zyn tweederley / als innerlyk en
uiterlyk. De innerlyke komen uit verdikte vogten/
welke door te veel zuur / zout / sijn / koude / enz.
zo verdikt werden. Maer de uiterlyke oorzaken zyn
vallen / kneuzen / enz. waar door de veezelen zo
beleedigt werden / dat de sappen daar in niet meer
na behooren kunnen doozstroomen / waar uit dan
mede gezwellen voortkomen: want als de vaten
doozslaan of vallen / bersten / of eenigzins beleedigt
zyn / geraken de vogten buiten haar vaten / en moe-
ten dan bederven / en komen te broelen. (c)

Vrag. Bestaan deze gezwellen niet uit bloed / gal /
wep / melancholie, enz.

Antw. Geenzins / dit is maar een verdigzel der
Ouden / na haare vier elementen / en vier tempera-
menten versiert. Want geen zwel werd uit bloed
gemaakt / want het buiten gebaat bloed werd zwart /
en verrot / zo daar veel is / maar weinig / laat maar
een blaauwe vlek na: ook kan geen bloed tot verret-
teringe komen. (d)

En

(b) Dat deze gezwellen alleen van verdikte sappen
ontstaan, is onwaar, dewyl 'er meer oorzaken zyn, die
zulke verwekken, als de ondervinding leert.

(c) Alweer komt onzen Autheur mer de verdikte
vogten aan als oorzaken van de gezwellen, 't is een
teeken, dat hy van andere oorzaken, die we te voor-
ren gemeld hebben, niets heeft gewecten, en dat door
zout de vogten verdikken is tegenstredig, dewyl het
zout altyd verdunt.

(d) Dat het zuivere roode bloed in al te nauwe va-
ten ingeperst zynde een zwel veroorzaken kan, be-
wyft

En wat aangaat de gal / die is gemeentelyk in alle ziekten gebrek / en wyl de gezwollen mede een toeval der ziekten zyn / zo is daar mede gal gebrek / derhalven werden daar geen gezwollen uit gal gemaakt / gelyk als uoch / tot walgens toe / veel onnoozele Chirurgus praaten / en haer mond is daar vol af. (e)

Wiso zy ook van de wep en melancholie gezegt ; de oorzaken moet heel anders afgeleid werden / namentlyk van de melk of jeu-botten / welke hoe meer ze melk gelyken / hoe ze beter beretteren / en hoe ze meer na een jeu of lympha gelyken / hoe ze trager ontsteeken en beretteren. (f)

§ 3

Cap.

wyft de ondervinding meer als te veel in de inwendige *inflammationen*, in beenbreuken, *dislocatien* enz.

Dat byna in alle ziekten en inzonderheid in de gezwollen gebrek van gal is, streid tegen alle reeden.

Dat de eiter of *materie* is een mengzel van bloed, hoy, water, vet, zenuwsap, klierensap, enz. en van de gebrooke en verteerde vaten, is by de Geleerden bekend. En aldus kan ook het roode bloed in etter door ruste en warmte veranderen, zo wel als andere sappen wanneer de kogeltjes, die het roode bloed formeeren van elkander scheiden.

(e) By Menschen, die de geelzucht (*icterus*) hebben ziet men verscheide gezwollen en puisten, die verzworen, die zekerlyk hier alleen ontstaan van de gal, die de natuur door zulke wegen uitwerpt.

(f) Melancholisch bloed is dik taay bloed, dat niet wel door de kleinste vaatjes passeert, dezelve verstopt en verscheide zwellingen veroorzaakt. Maar men ondersfelt dikmaals melanckolisch bloed, dat 'er veel is, en ziekten veroorzaakt wil men daarvan afleiden dat ook by vernuttige niet doorgaat.

Dat de vogten, daaruit de materie of etter uitbroeit, na de melk moet gelyken is onwaar, want uit allerley verstopte en gebrooke vaten 't zyn bloed-water- of vetvaten, lopen de sappen uit als bloed, water, vet enz.

Cap. III. Van de teekenen, tyden, en voor-
zeggingen der Apoftematien.

Vrag. **W**ar aan zal men de apoftematien
kennen.

Antw. Dooz tweeederley wegen: namelijk gene-
rale en speciale.

Vr. Welk zyn de generaale of algemeene teekenen?

Antw. De algemeene teekenen word men dooz het
gezigte en dooz het geboel gewaar: want als men een
nig deel onzes lichaams / boven haar ordinairte gefalte
gezwollen en gespannen ziet / met een ontsteeking of
met een zugt / en met de vingeren een hardigheit of
zagtigheit of eenige vogten geboelt / met een ver-
lies of verhinderinge van zyn werkinge / zo is 't ken-
baar dat 'er een apoftematie in dat deel is.

Vr. Welk zyn de speciale of byzondere teekenen?

Antw. De byzondere teekenen leeren ons de apo-
fteenen uit den anderen onderscheiden / en dat dooz
het aanmerken / of van haar couleur / hitte / koude /
hardigheit / spanninge / enz.

Vr. Geeft ons een staaltjen van dit onderscheid?

Antw. By gelykenisse van haar couleur / als
hutzurood / beduidt een phlegmone, helder blinkend
rood / een erysipelas, bleek en bol / een oedema,
peersch / een scirrhus. (g)

De hitte beduidt dat het is een phlegmone, ery-
sipelas

en veranderen in materie. En wanneer men naauw-
keurig onderzoekt, ontstaat het meeste gedeelte van de
eiter uit 't roode bloed vet of jeu-vogten.

(g) Een scirrhus heeft geen peersche couleur, 't zy
dan, dat dezelve reeds in een kanker begint te veran-
deren; want een enkele scirrhus behoudt de couleur van
het deel, daar dezelve inzit.

spelas of eenig ander soort van verdikt vogt / dat in dit deel komt te verhoepen. (b)

(b) Houde betoont dat het is een oedemateus, windig / waterig / of scirrheus gezwel. (i)

De hardigheid beduut als 'er ppue is / een phlegmone, want door de hroepinge werden de ppjes / daar het verdikte jeu of melkagtig vogt in is blyven zitten / opgespannen / en het bloed met de andere vogten / niet voorby konnende passeeren / doen het gezwel al meerder en meerder opspannen en hroepen ; deze opspanningen is nu oorzaak van de hardigheid / gelyk een blaas met wind of water opgespannen zynde mede hard is / door deze opspanninge werden de ppjes uitgerekt / die / gelyk als van een scheuten en rpen / waar uit ppn ontstaat. (k)

¶ 4

Zo

(b) De hitte in een phlegmone of erysipelas komt alleen van het vreiven der kogeltjes des bloeds aan elkander en in de vaten, en van 't vreiven der vaten in 't bloed, dat hier niet kan door passeeren en altyd door de arterien hier werd natoe gespuit.

(i) Dat een waterig gezwel koud is, komt van de slappigheid der deelen, en dat weinig beweging en vreiving der waterige vogten en vaten hier is.

(k) Dewyl in een phlegmone de bloedvaten van bloed zyn opgevult en opgespannen, daarom is zulk gezwel hard, inzonderheid, dewyl van het byna stilstaande bloed het dunne door de hitte vervliegt, en het dikke overblyft. En wel inzonderheid nog, dat de *membrana cellulosa* met roode bloederige vogt is angevult 't welke laatste tot heden niemand beschreven heeft maar de ondervindinge heeft in dit geleert dat ook de venen en *membrana cellulosa* zo wel als de arterien in een phlegmone van rood vogt zyn opgevult.

De pynen in elk zwelling kommt alleen van de uitzetting, uittrekking of uitspanning der vaten en derzeiver draaden, die tot berstens toe uitgerekt worden en aldaar pynelyk zyn.

Zo dit gezwel nu zonder p^{pn} is / is daar een scir-
rheus of knoets^s gezwel.

Vrag. Hebben deze apostematien niet haar tyd en
ouderdom / aan welke z^p te onderkennen z^{pn}?

Antw. Ja / want men kan wel haast weeten hoe
beyre dat een aposteunie genaadert is tot z^{pn} einde /
en daarom hebben de Oude vier tyden gestelt / als
principium , begin : augmentum , vermeerderinge
of opklimmige : status of stand / en 't hoogste : en
declinatio of dalinge.

Vrag. Wat noemt g^p principium of begin?

Antw. Het begin is / wanneer de verdikte vogten
in dit of dat deel beginnen stil te staan / en niet ge-
heel aan het broepen z^{pn} / als ook dat het deel nog
aan het zwellen en uitzetten niet is / met weinig
p^{pn} / om dat de p^{ppjes} noch niet door het broepen
uitgespannen werden. (1)

Vrag. Wat is de vermeerderinge / opklimmige /
of augmentum?

Antw. Wanneer de broeping begint aan te gaan /
en de zwelling met de accidenten vermeerderen / want
dan werden alle de p^{ppen} en vliezen door de broepende
en verstoppende vogten gantschelyk uitgespannen.

Vrag. Wanneer z^{pn} ze op haar hoogste stand of
status gekomen?

Antw. Dat is / wanneer daar geen verstoppende
vogten meerder b^{pkomen} / en 't gezwel z^{pn} volkome
groo

(1) Men moet niet denken, dat in ieder gezwel en
inzonderheid in de p^{hlegmone} alle vogten stilstaan of
verdikt zyn, want nog sommige geduurig circuleeren
of af-en aangaan, en sommige ook nog dun zyn.

Het is ook eene groote foute dat de geleerde en
ongeleerde schryvers meenen, dat in een p^{hlegmone} alle
de vogten stilstaan. Ik zegge, zo dit geschiede, moest
altdy een gangraena in ieder p^{hlegmone} zyn. Want zo
ras de vogten ten eenemaal in eenig deel komen stil
te staan, versterft het zelve, volgens ondervindinge.

groote heest / met nadering of tot een etter / of dat de verdikte en ingepakte vogten weder bloesbaar worden / en met de andere vogten wederom beginnen te circuleeren / en dan zyn alle de toeballen of accidenten op haar hoogste top.

Vrag. Wat is de declinatio of dalinge?

Antw. Dalinge of declinatio is / wanneer de toeballen afneemen / en de ingezopte verdikte vogten of ganschelyk met de andere vogten reeds circuleeren en dun gemaakt zyn / waar door het gezwel van dag tot dag afneemt : of dat deze stoffe tot een uitlopende etter is geworden.

Vrag. Wat nuttigheid trekt een Chirurgyn uit de kennisse van deze vier tyden?

Antw. Grootte nuttigheid / om daar na zyn remedien te mogen hoegen / van te discuteeren of sterker te resolveeren en te matureeren : want in 't begin en beemerdiging mag men middelen aanwenden om deze verdikte vogten te resolveeren , dat is te verdunnen / en bloesbaar te maken / maar zo dezelve op haar stand zyn en niet willen of komen resolveeren , gebruik men emollicerende dingen / om deze stoffe tot etter te brengen. (m)

Vrag. Ik hoor uw van geen repelleeren spreeken / dat de Guden in 't begin aanwenden?

Antw. Dat deed ik niet stude : want de Guden die den omloop des bloeds en der andere vogten onbekend is geweest / gebruikken middelen die zy repellentia noemen / dat is / te rugdryvende middelen gezegt / maar wpl de vogten niet te rug kondren

¶ 5

den

(m) In 't begin moet men altyd zoeken de gezwellen te doen *verdaveinen* of resolveeren , 't welk meest binnen de eerste vier of ten hoogsten zeven dagen en zelden langer geschied ; en zo dit niet en wil , tot een verzwearing te brengen of *suppureeren* en *matureeren*.

den gedreeben werden / zo is 't bergeeffze moelte / dat te willen aanwenden.

En anderen zijn alle deze middelen zunn of wozang / waar door de ingepakte en verdikte vogten niet bloepbaar werden / maar verdikken nog meerder / zo dat men in plaats van nut te doen en 't gezwel te verdryven het zelbe scirrheus en kankeragtig kan maken / zo dat het nog resolveert / nog tot etter werd. (n)

Vrag. Hoe komen zig de aposteumien te terminneeren of te eindigen?

Antw. Zij komen gemeenslyk te eindigen op twee derley wyze; namentlyk / op een vellige of gebaarlyke en quade wyze. (o)

Vrag.

(n) Dat de stilstaande vogten of door *venen* of door de *arterien* of ook door watervaten weder kunnen te ruggegaan in 't bloed, zien we aan de melk in de borsten, aan de materie in sommige *abscessen*, aan 't water in de holligheid van de borst en buik en in 't vervlies onthouden, aan het *geextravaseerde* bloed in kneuzingen, aan de stilstaande vogten in de gezwellen, die veeltyds wederom verdweinen en onder het bloed door vaatjes weggenomen zynde vermengt worden. En de ondervinding leert, dat de *terugdryvende* middelen (*repellentia*) als zuure wyn, *acetum*, *oxycratum*, *acetum lithargyrii*, *saccharum satburni*, *cerussa*, *lithargyrium auri* & *argenti*, *bolus*, *terrafigillata*, *creta*, *unguent. nutrit. album camphoratum* &c. in sommige *inflammation* grootte dienste doen, en de gezwellen doen verdwynen, zo men dezelve te regter tyd gebruikt. Want in alle hevige oedemateuse en geïnflammeerde zwellingen by *Fracturen*, *dislocation*, *kneusingen*, *gelchooten* en gestookene wonden komen deze repelleerende middelen voor alle andere te hulpe insonderheid is het *acetum vini* byna overal van dienst en van meer nut en kragtigere uitwerkinge als de wyn zelfs.

(o) De gezwellen en inzonderheid de *phlegmone* eindigen en veranderen op vierderley wye 1. tot *resolutie*. 2. *maturatie*. 3. *corruptie* of *gangraena*. 4. *induratie* of verharding.

Vrag. Welke is de veiligste wijze?

Antw. Deze is tweederley: namentlyk door resolutie, dat is verdwyninge / wanneer de vogten verdunnen en weder aan het circuleeren geraken / en door suppurationen, wanneer dat de ingepakte melkagtige en jeugtige deeltjes als een melk komen te stremmen en te verhasen / dat men verbetering of verzoetering noemt.

Vrag. Wat is resolutie?

Antw. Resolutie is: wanneer de vogten / die het gezwel maken / zo dik niet zyn geworden / of ze kunnen door warmte en rezolveerende middelen zoudantig bloeibaar gemaakt werden / datze het verstopte en gezwollen deel verlaten / en met andere vogten omlopen en circuleeren / zo dat 'er in dat deel geen de minste belediging na blyft: en dit word men eerst gewaar / als de ontstekinge / pijn / spanninge en zwellinge afnemen / met eenige jeukinge in dat deel.

Vrag. Wat is suppuratione?

Antw. Suppuratione is: wanneer de ingepakte en ingezopte stoffe zo dik gestremt is / dat ze door geen warmte of rezolveerende Medicamenten kan bloeibaar gemaakt werden: maar aldaar in dat deel stillstaande / begint die verdikte gyl allensheng meer en meer te stremmen / gelijk als melk die zagtelyk gestremt en herdikt werd: welkers grove deelen / tegens het gezonde knagen / dat zo lange duurt / tot het eindelijk het deel doorknaagt heeft / en dan in sojn ban etter of materie uitzucht / en / zo de etter wat diep leit / snyt men de partje wel open / om de etter des te eerder uit te loozen. De teekenen van suppuratione zyn vermeerderinge van pijn / koozis / kloppinge / en een uitspuilinge des gezwels / enz. (p)

Vrag.

(p) De suppuratione of maturatie geschied, wanneer de stillstaande vogten 't zy bloed, serum, lympha enz. de vaten

Vrag. Welk is nu de veiligste en beste van beiden?

Antw. De resolutie, en dat om drie redenen. 1. Om datze gemeenlyk haastig geschied. 2. Om datze niet zodanige pijn / spanninge / nog koofts onderworpen is als de suppuratie. 3. Om dat geen beleediginge nog accidenten nalaat / gelykerwys de suppuratie, daar altoos een ulceratie op volgt / en somtyds wel een fistel, of eenige verminkingheit aan de gewrygen.

Vrag. Welke is nu de gevaarlyke of quade?

Antw. Deze is gemeenlyk mede tweederley: naamelyk dooz induratie, dat is verhardinge / en dooz corruptie, dat is berderbinge.

Vrag. Wat is induratie?

Antw. Induratie geschied wanneer de ingeproyte bogten of te lymagtig zyn / en zo op een komen te plakken als een lym / en daar na als cartilagineus werden: of datze veel zout by haar hebben / en als een steenagtigheid komen te maken / of dooz het repelleeren, waar dooz de verdikte bogten komen te klonten en te verharden: en die werd men gewaar / als alle accidenten verdwynen / en 't gezwel hard werd. En zo doende werden zy scirrheus of kankeragtig. (g)

Vrag. Wat is corruptie?

Antw. Wanneer de om en wederloop des bloeds in dat deel byna stil staat / en het deel paars / zwart en machteloos werd / en dan is 'er een gangraena of beginnende versterbinge / die men gemeenlyk heet vuur noemt / doch qualyk / maar liever een beginnende versterbinge of byna ophoudende loop der bogten kan genoemt worden. Maar

vaten doen hersten, uitloopen, in een holligheid vergaderen, en aldaar door de warmte en rust veranderen in een stof, die we *materie* noemen.

(g) De induratie geschied, wanneer van de stilstaande vogten het dunne en wateragtige vervliegt, en het dikke zitten blijft, en in een steenagtigheid, kraakbeen enz. verandert.

Maar zo het bloed en de andere sappen geheel begint stil te staan / zo is 'er ook een geheele versterkinge en bezrottinge / die men sphacelus hiet / ordinaels het koud vuur gezet / doch qualijk / want geen hitte of vuur houd kan zyn : maar is beter een versterkinge geheeten : en als dit geschied is 'er een zwaarte en magteloosheit / het deel is zwart en begint te sinnen / zonder ppne / hitte / kloppinge of geboel.

Vrag. Welke is dan de gevaarlijkste van beiden ?

Antw. De totale versterkinge ofte sphacelus : want de Patienten zo het verschorbene lid groot is / de dood met gezonden heren moeten aanzien / ten ware men hetzelfde konde horen te stulten / en gemeenlyk of altyd is daar verlies van een of meer leden / of een of meer verminkt / na te laten.

Cap. IV. Van de geneezinge der Apoftemation in 't algemeen.

Vrag. **O**p wat wyze zoud gy de geneezinge of cure der apoftemation beginnen ?

Antw. Om de geneezinge wel te beginnen / moet men letten op de oorzaak dieze voortbrengt ; en op de stoffe daar ze uit bestaan.

Vrag. Waarom op haar oorzaak ?

Antw. Om niet alleen grondig van de zaak wooten te spreken / maar ook om de Medicamenten daar na te reguleeren ; want de oorzaak die de verstoppinge maakt is zeer verscheiden. Ook is de oorzaak alleen of van een innerlyk verdikt vocht / of ze komt van een uiterlyke oorzaak / als van quetzen / blynden / vallen / enz. (r)

Vrag.

(r) Wanneer men op de verscheide oorzaken wel oplettend is, of een gezwel ontstaan is van kneuzingen, fractuur, dislocatiën, verbranden, uiterlyke koude, uiterly-

Vrag. Waaron op de stoffe?

Antw. Op haar stoffe / daar by verstaande de verdikte vogtigheit / of de humeuren daar het gezwel uit voort gekomen is; dat is / of zy ontsstaat wie een jeubogt / of een gyl / of eenig bogt dat wat dikker of dunner is. Want na de verscheidenheit der stoffe werden de aposteunien genaamt en haar geneezinge aangestelt: by voorbeeld / in een phlegmone uit een verdikte gyl ontstaande / moet men altoos op de tyden der gezwellen letten / als hier voorszegt is / dat men in een erysipelas, die uit een dunder jeu bestaat / zo niet en doet. (s) Den oedema, die uit een verdikte lymphä ontstaande / verschilt mede van den scirrhus, die uit een harde verkazinge / of kraakbeenige lymficheit / of hart gestreemde zandigheid voort komt / dooz dien het eene is een zagt zugtig gezwel / dat sterk rezolveerende en verdunnende middelen van nooden heeft; het ander is een hard droog gezwel / dat dooz de voorszeyde middelen / zo daar geen doozdyngende en losmakende blugge zoute bywaren / nog stimmer werden zoude.

Vrag. Dit aangemerkt zynde / dooz hoe veel wegen zoudt by de algemeene aposteunien trachten te geneezen? (t)

Antw.

terlyke heete beitende of droogende middelen, of van inwendige dikke, scherpe vogten of van zuiver rood bloed, zo kan men in de geneezing gelukkig zyn.

(s) Of een phlegmone uit een dikke gyl en een erysipelat uit een dunder jeu ontstaande, zullen we in 't vervolg onderzoeken.

(t) Door aderlaten, purgeeren, waterdryvende, resolveerende en temperende inwendige middelen, en verder door een goed gebruik van uiterlyke repelleerende, resolveerende en matureerende, in pappen, stovingen, zalven en plysters gebruikt, geneest men al-

Antw. Dooz twee algemeene middelen. 1. Dooz het verdunnen der verdikte stoffe innerlyk. 2. Dooz uiterlyke middelen / om zo veel het mogelyk is / deze ingepakte en verdikte stoffe of bloebaar te maken en te rezolveeren / of die tot etter te brengen.

Vrag. Hoe zal men de verdikte stoffe innerlyk verdunnen?

Antw. Dooz purgeeren / zweeten / temper ende poeders te gebruiken / en diergelyke / waar dooz het bloed en alle de andere vogten van haar zuur berooft werden.

Vrag. Waarom zoud gy purgeeren / wat doet zulks tot een aposteunie?

Antw. Het zacht purgeeren mag geen quaad / om dat daar dooz veel zuur en slym uit de darmen geloost werd. Maar het veel en dikmaals purgeeren is ten hoogsten schadelyk / om dat het te veel kragten wegneemt / en de Lyders eindelyk sammerlyk om den hals geraken. (u)

Vrag. Wat geeft gy dan om te purgeeren?

Antw. Een scrupel extractum catholicum, of het pulvis cornachini, als

℞. Antimon. diaphor.

Cremoris tartari ā gr. vi.

Scammonii sulphurati gran. xii.

M. F. Pulvis.

lerley gezwollen en inzonderheid de pblegmsone en erysipelas.

Not. Men kan niet zeggen, dat deze middelen het bloed van 't zuur berooven.

(u) Het aderlaten en purgeeren dienen in groote gezwollen en ontsteekingen, om een revulsio te maken, de groote toevloed van 't bloed na 't geïnflammeerde deel toe te beletten, de vaten te verslappen, en de koortzen te beletten, enz.

En wanneer 't lichaam sterk is, en de ontsteeking groot

Dit geeft men met wat warin hier en hlood. (w)

Vrag. Waarom zoud gy zweeten?

Antw. Om dat alle de zweetmiddelen uit een alcali oleosum dooz het meerder gedeelte bestaan / en het bloed om haare beweeglykheid verdunnen / waar dooz ook de ingezoyte stoffe en het gezwel verdunt werd : daar en-boven werd dooz het zweeten veel zuur uitgezweet. (x)

Vrag. Wat gebruikt gy om te doen zweeten?

Antw. Het diascordium sylvii, de salia absinthii, en cardui benedicti, crocus, sal volatile spiritus cornu cervi, antimonium diaphoreticum, enz. als

℞. Diascord sylvii scrup: j.

Croci.

Antim. diaphor. ā scrup: S.

Tinct. gentianæ onc: S.

Cerevisiæ jopenfis q. s.

M. F. Haustus.

Of

℞. Rad. contrayervæ scrup: j.

Croci.

Sal. cardui ben. ā scrup: S.

Spir.

groot en in 't begin, mag men 't laten en 't purgeren nog een of tweemaal herhaalen zacht of sterk zo veel de krachten toelaten.

(w) *Scammonium sulphuratum* of het *scammonium crudum* tot een halve of heele scrupol komen met elkander over een.

Rhabarb. senebladen, *crem. tart. sal polychrest.* tamarinden en andere verkoelende purgatiën doen nog meer dienst in heete gezwellen.

(x) De zweetmiddelen verdunnen en bewegen wel de stilstaande vetten, openen de verstopte vaten en doen het gezwolle deel ook wel uitwaassenen maar dierhalven hier is nog niets dienstig, inzonderheid die zo heet zyn. De verkoelende zweetmiddelen zoude men nog evenwel voor een enkele maal toelaten.

Spir. cornu cervi gutt. x.

Vini q. s.

M. F. Haustus.

Of

℞. Croci scrup: j.

Sal. absinthii.

Flor. sal. armon. ā scrup: S.

Antimon. diaphor: gr. vi.

M. F. Pulvis.

Deze en diergelpke kan men verscheide ingeben. (y)

Vrag. Wat gebruikt gy nu voor temperende mid-

delen?

Antw. Het nitrum fixum, den oleum tartari per deliquium, oculi cancri, corallia, antimonium diaphoreticum: als

℞. Nitri fixi.

Coralliorum.

Oculorum cancri.

Antimonii diaphor. ā part. æq.

M. F. Pulvis.

Hier van kan men een vierendeel loots te gelyk van ingeben. (z)

S

Vrag.

(y) De beste en zagste zweetmiddelen, inzonderheid die in heete gezwelen in 't begin en zeldzaam moeten gebruikt werden, zyn het *Rob. sambuc.* of *juniperi* tot een of twee onsen. *Theriaca*, *Mithridaat* of *diascordium* tot een drachma, *Campher* drie gryn, *Swaavel* een half scrupel enz. ofte ℞. *Kad. fenicul. pimpinell.* ā unc. j. *Herb. Agrim. byssop. Verv.* ā M. j. in water gekookt met wat zoethoud, daarvan warm gedronken tot dat het zweet uitkomt.(z) Het *Nitrum purum* en *sal prunellæ* zyn de beste temperende middelen van alle, want de corallen, *lap. cancr.* enz. doen weinig of niets.

Vrag. Gebruikt gy geen dingen volgens de ordinaire dispensatorien?

Antw. Ja / alle die goed zyn; maar ik bind my daar niet heel hard aan / wyl de meeste composieten niet deugen / of in de Veld- en Zeekistien ons af bederben / daarom maken wy zodanige composieten / die onbederfelyk zyn / en ons niet uitdroogen of beschimmelen / gelyk de gemeene syropen / en electuaren; daarom zal ik myn medicamenten in 't vervolg en in onze kistien zodanig maaken / dat ze onbederfelyk zyn / bestaande uit spiritus, tincturen / extracten / poeders / fyne olien / pillen / enz.

Vrag. Hoe zult gy nu uiterlyk deze ingepakte stoffe resolveeren?

Antw. Dooz verscheide middelen / zo tot pappen / stobingen / pleisters / olien / enz. gemaakt / en uiterlyk geapliceert: en dit geschied dooz middelen die vol zyn van een sal volatile oleosum: als daar zyn de

Ruta, Anethum, Salvia, Nicotiana, Bacc. lauri, Sem. anisi, Fœniculi, Carvi, Cumini,
item het Absinthium, Scordium, enz.

Deze alle zyn doozdyngende / en maaken de gestremde vogten los / en bewaren die dooz putrefactie.

De tweede soort resolveeren zo sterk niet / maar hebbende een pynstillende kragt / als daar is de

Camomilla, Melilotus, Sambucus, Farina Faba-
rum, Fœnigræci, Hydromel, enz. (a)

Vrag. Wat is Matureeren?

Antw. Maturatie is waanneer de vogten dooz geen

(a) Alle kruiden, bloemen, zaden, basten en wortels die een sterke reuk en smaak geven, hebben een prikkelende kragt en zyn resolveerend; maar ik raade niemand in heete gezwollen de scherpe kruiden als *absinth*, *nicotiana*, *scordium* enz. te gebruiken, dewylze de *inflammatie* vermeerderen, als de ondervinding leert.

resolventia kunnen herdunt werden/zy eindelyk in dat deel verkragen en vergoren / het welke een etter maakt / het welke door bequame topica bevoordert werd. (b)

Vrag. Hoe veelderley slag van maturantia zyn 'er?

Antw. Tweederley: de eerste zyn matelyk warm / doch niet heet / want al te heete middelen doen de verdikte vogten verschoepen en meer verdikken / waar door de maturatie belet werd / en also in een scirrhus veranderen: als daar zyn de

Radices althææ, Lilior. Fol. Malv. Bismalv. Bran-
cæ ursinæ. Violariæ, Senecionis, Parietariæ,
Lac dulce, enz.

De tweede slag is wat slymerig en emplastyk / als daar is de

Consolida major, Vygen, Semen lini, Pix, Butyrum,
Ung. basilicum, Beste zoed Bier, enz. (c)

Vrag.

2

(b) Vogten die vergooren, werden zuur, maar de vogten in een gezwel werden nooit zuur, dierhalven konnenze ook niet vergooren; maar wel bederven in een sinkende materie.

(c) Alle emollieerende kruiden, die zagt en leimig zyn, alle vetten van Schapen, Koejen enz. uitgedrukte olien van oleiven, rapen, amandelen, leinzaad enz. verscheide gommen, als 't galban. sagapen. bdell. opopon. ammoniac. honing, zuurdeeg, tarwenbrood en de meelen enz een zagt emollieerend en matureerend cataplasma is van tarwenbrood of beschuit, zoete meik en safferaan; gort in azyn gekookt is ook goed; item fol. malv. alb. in melk gekookt met farina lini of tarwenbrood, is zeer goed. Of men kan wat andere kruiden nemen, edoch veel mengelmoes onder elkander mengen, is onnut en deugt niet; in tyd van nood zoud men maar alleen wat brood of maar een kruid of wat meel neemen in water gekookt tot een pap en zulks omgeslagen, en 't zal zo goede werking doen als anders

Vrag. Hoe zal men weten dat een aposteunie volkomen ryp is?

Antw. Dat zal men weten / zo wanneer als de kooztze / pyne / kloppinge / spanninge / en andere accidenten meer / nu ophouden / en de roodigheid in een wittigheid verander / met een uypullinge en zachthheit die booz de vinger is wophende.

Vrag. Wat staat 'er dan te doen?

Antw. Den etter een uirgang te geven dooz openinge des huids.

Cap. V. Van het openen der Apostematien, ende haar Verdere Geneesmiddelen.

Vrag. **A**ls de etter volkomen ryp is / op wat wyze outlast zy?

Antw. Op tweederley wyze: namentlyk / van zelbe of dooz konst.

Vrag. Hoe geschied die van zelbe?

Antw. Zo wanneer de ingepakte stoffe / dooz broeyinge der beezelen of fibren uitzet / en bygevolg doet rekken en bersten / uit welke de melkachtige of seuachtige vogten komen uit te lekken / te vergoren / en eindelyk dooz zyn scherpyghheid de huid dooz te knagen / waar dooz de etter zich van zelbe uitlooft.

Vrag. Hoe geschied het dooz de konst?

Antw.

dere heerlyke pappen. Zuur-deeg, honing en gebrade ayuin geven een sterk trekkende pap; het *Emplast. diacbyl. c. gum. de mucilagininibus, meliloti*, met het *Uirgunt.* en *Emplastr. balsicon* en ook 't *Empl. Vig. c. Merc.* kan men in kleine *abscessen* bekwaam gebruiken; ende men gebruikt ook van het begin tot 't einde zeer zachte *resolueerende* en *emolliërende* pappen, van *fl. sambuc. camemel. herb. phellandr. malv.* of *alb.* met tarwenbrood in water of melk gekookt, met succes.

Antw. Dat geschied op tweederley wyze: name-
lyk / dooz een gemeene / of dooz een ongemeene wyze.

Vrag. Welk is de gemeene of ordinaire wyze?

Antw. De gemeene wyze ofte onze ordinaire prac-
tyke, om de apostunien te openen / is / dat men
zo lange toebe dat den etter volkomen ryp is / en
ons van zelve de plaats aantopst / om een bequa-
me openinge te maken / want zo men het dooz dien
tyd bestonde te doen / mogt men in plaats van et-
ter / niet dan bloed krygen / zo dat men het deel
ontsteken mogt dooz de nieuwe pyue / waar uit licht
nieuwe en meerder toevallen ontstaan zouden.

Vrag. Of men die liever van zels liet doozdraken /
als 'er eenige moeilykheit uit ontstaan zoude?

Antw. Dat mag altoos niet geschieden / dooz dien
het al te lang toeben / meenigmaal groote ongemak-
ken baart: want den etter geen uitgang krygende /
zo dooz imput zy de omleggende deelen / en maakt
groote holligheden / dooz haat al te lang verblyf. (d)

Vrag. Welk is nu de ongemeene of de extraordi-
naire wyze?

Antw. Die is geheel anders / dooz dien men die
vroeger moet openen / en naar geen uitpullinge ver-
toeben; gelykerwys men in de ordinaire aposteu-
nien doet: maar men zalze hier zo dya doen als het
mogelyk is / op dat de beslosten etter al te metz
geen grooter quaat en bare als een caries, gangæne,
fistel in het fundament / fistel in de borst in een em-
pyema, &c. welke openinge veeltyps geschied dooz
mid-

§ 3

(d) Het *panarytium* aan de vinger mag men ope-
nen, eer dat 'er eenigzins materie is. De *bubones*, *pa-*
rorides, en de *aposteu-nien* by de geledingen, en die va-
aan een been, peezen, zenuwen en groote bloedvaten
zyn, mag men openen eer dat ze ryp zyn, en nooit
of zelden dezelve van zelve laten doorbreken, om
dat de parteyen niet angeknaagt mogen werden.

middel van een ruptorium, om dat men al te metz' diep steeken moet met het lancet / om also de pyne en het bloeden te voorkomen. (e)

Vrag. Wat moet men al waarnemen om een aposteunie wel ende konstelyk te openen?

Antw. Deze naarvolgende regulen. 1. Als men een aposteunie openen wil / dat men altoos den tyd vermyde wanneer de koorz' in zyn hevigste is; maar vertoeben lieber tot die af is / ofte in den moez' genstond. 2. Dat men ze doe op zyn behoorzlykheit tyd / en dat zo haast en zacht als 't mogelyk is. 3. Dat men ze altoos doe op de zagtste en laagste plaats. 4. Dat men de openinge doe naar de lengte der musculen en fibren, mydende de bloedvaten en zenuwen. (f) 5. Dat men ze nooit te klein make. 6. Dat men den etter niet teffens laat uitloopen / maar by poezen; voornamentlyk in krankte of te zwakke lichaamen / uit vreeze dat een al te schielijke ontlastinge haar hinderen mogt. (g) Vrag.

(e) Het ruptorium van de lapis infernalis, 't butyrum antimonii, of de sublimaat met kaarsmeer gemengt, zyn hier goed: ook mag men hier gerust het mes gebruiken. En zelfs in 't hevigste van de koorzen, want nog het openen met een mes nog de uitloofinge van etter kan op geenerly wyze de koorz' verheffen. In tegendeel ziet men, den etter ontlast zynde, dat de hevige pyne en koorzen als in een oogeblik vermindert of weggenomen werden.

(f) Wanneer de aposteunien in of onder groote spieren zyn, moet men na de langte der spier-verzelen sneden: maar wanneer deze boven de spieren zyn even onder de huid, mag men ook de huid over dwars openen.

(g) Uit groote abscessen moet men de etter niet op eenmaal laten uitloopen of uitdrukken, dewyl de uitgespanne deelen zouden tezamen vallen en verrotten; hoewel dit ook niet altyd doorgaat; ook is het nooit goed, de gemaakte openinge hier met proppen te stoppen.

Vrag. Wat zoudt gij dan naar de openinge doen?

Antw. Daar na zoudt ik ze behooyfiker wipen en naar de konst verbinden / en die woortz mundificeeren, incarneeren en cicatriferen.

Vrag. Wat is mundificeeren?

Antw. Mundificeeren, dat is zuiveren / en is een zodanige middel / dat door zyn matelyke warmte en droogte / de vochtigheden in allerley wonden en zweeren / afvoegt en zuivert / die daar niet behooren te zyn.

Vrag. Welk zyn de zodanige?

Antw. Daar zyn 'er verscheiden / zo simpele als gecomponeerde: de simpele, zyn den honing / witte wyjn / farina hordei, aloë, myrrha, aristolochia. De gecomponeerde, als mel rosarum, en chelidoniae, ung. de apio, digestiv. met præcipitaat, en biergelphe / die dienstig zyn in geopende aposteunien.

Vr. Zyn 'er geen sterker / om neder te zuiveren?

Antw. Daar is nog wegens de simple, den præcipitaat, den ærugo, wegens de gecomponeerde, den ung. apostolorum, den ung. ægyptiacum en spiritus vitrioli, die men ergens onder mengen kan. (b)

§ 4

Vrag.

(b) De *Tinctura myrrhæ, aloës, succinî en antimonii*, en al 't geen maar bitter is en een zachte prikkelende kracht heeft, zuivert de aposteunien. Het *Ung. fuscum* van FELIX WURTZ en het *Mixtum* zyn wel de beste middelen om te zuiveren; de *mercurius dulc.* met de *Balsam. Arcæi.* vermengt is zeer zagt. Maar deze zuiveren niet door haar warmte en droogte (want dit is niets gezegt) maar, dewyl ze de vaatjes prikkelen, emolliëren, verzagten, tezamenrekken, en de vogten bewaaren tegens de vuiligheid.

Men moet hier wel bemerken, dat niet alle, en maar zeer weinige *abscessen* onzuiver zyn; want men vind derselven veele, die de gesnedene wonden in versheid en zuiverheid gelyken, de minste zuivering niet nodig hebben, door de natuur genezen of door hulp van te zamen-plakking, gelyk men by wonden doet.

Vrag. Wat is incarneeren?

Antw. Incarneeren, dat is vleeschgroeyen / niet dat 'er zodanige Medicamenten of middelen eigentlyk zyn / maar het is zodanigen middel / dat door zyne middelbaare warmte / droogte / en t'zamenrekkinge / zonder eenige scherphheit allerley quade en obertollige vochtigheden van de wonden of zweeren afweert / en deszelfs zuur tempeert. (i)

Vrag. Waarom moeten deze digestiven een matelyke warmte / droogte en adstrictie hebben?

Antw. Zy moeten hebben vooreerst / een matelyke getemperde warmte / die ons bloed eigen is / om also hier te verbullen het geen 'er ontbreekt. Ten tweeden / een matelyke droogte / om de obertollige vochtigheden en excrementen te verdroogen en te verteren / die gemeentlyk in alle wonden en ulcerationen gebouwen werden. Ten derden / moetenze ook zuurtemperende zyn / om dat de uitlekkende gyl / geduurig vergooit / en het incarneeren belet; en een Medicament also gestelt zynde zonder eenige scherphheit / dient dan niet enen als vooren tot een anodyn, of pynstillend middel. (k) Vrag.

(i) De incarneerende middelen temperen geen zuur, want in de *abscessen* ook nooit geen zuur te ontdekken is; ook werken ze niet door haar warmte en droogte, maar door haar balsamike kragt, die de einden der gebrooke vaten zuiveren, verweeken, bevogigen, droogen, en de vuiligheid of *putrefactie* tegentlaan of ook niets doen en de gehe'e geneezinge aan de natuur overlaten. Men ziet veeltyds meer schaden verwekken, als voordeel van deze incarneerende middelen inzonderheid, als die oud en scherp zyn. de enkele brandewyn, *pulvis myrrhæ*, *colaphonium*, harpuis, *Terebinthina veneta*, zyn overheerlyke incarnativa, als die de natuur in haare werkinge niets beletten, waar op 't meeste aankomt.

(k) Daar is geen gyl in de verzweringen, die ver-
goo.

Vr. Steld ons eens zodanige Medicamenten voor?

Antw. Daar zyn 'er verscheiden / 30 simpele als gecomponeerde: de simpele, als den therebinthina, gum. elemni, sarcocolla, thus, rad. iridis; de gecomponeerde, als den ol. hyperici, therebinthinae, ung. digestivum, ung. aureum, empl. gratia Dei, empl. de betonica, &c. (l)

Vrag. Wat is cicatrisceren of consolideeren?

Antw. Cicatrisceren of consolideeren is eigentlyk heelen te zeggen / door een sterker verdoogende en zuurtemperend middel als de voorz. / met een bequaame astrictie, om de wonden of ulceratien, als ze met vles opgebult zyn / 't zelvige vles op te droogen / hard en vast te maken in maniere van een bel / 't welk men een cicatrice ofte lidrechten noemt.

Vr. Stelt ons ook eenige van deze middelen voor?

Antw. Daar zyn 'er mede verscheiden / 30 simpele als gecomponeerde: de simpele zyn den terra lemnia, bolus armena, cerussa, plumbum ustum; de gecomponeerde zyn den ung. desiccativum rubrum, ung. diapompholygos, emp. griseum, emp. album coctum, &c. (m)

§ 5

Cap.

gooren kan of zuur werd, maar wel de *lympha*, en *serum*, dat is, de jeu. des bloeds, dat vervuilen kan en stinkend werd, maar nooit zuur.

(l) De bals. *copayb. Peruvian. Arcaei*, de *Balsamus Samaritanus* van oly en wyn gekookt, als *PARACEL-SUS* heeft; *Mell. rosar.* en *chelidonii*; *Balsam. sulphur.* en zelf de *Campher* geneezen schieelyk.

(m) De meeste *incarneerende* zyn ook *cicatriscerende* middelen, maar inzonderheid die van *kwik* en *loot* werden bereid. Men moet noodzakelyk hier by merken, dat het meeste *cicatrisceren* al weder daar de natuur geschied, en veeltids geholpen werd door droogende middelen, uit *aluin*, *viridar.* enz. bereid en iets koelende lootzelve die niet veel smeerig is, helpt veel tot het *cicatrisceren*; als ook een welklevende plaaster en inzonderheid een bekwaam windzel.

Cap. VI. Van de byzondere Apossemationen ende eerst van de Phlegmone.

Vrag. **W**at is een phlegmone?

Antw. **W** Phlegmone, is een heet en hoozend gezwel tegens de ordee van gezondheid / ontstaande uit een verdikt melkachtig vocht / dat in zyn pypjes blijven zitten en dezelve verstopt. (n)

Antw. Op tweederley wyze werdenze onderscheiden: of ten aanzien van het deel dat beleedigt is / of ten aanzien van haar zelven.

Ten aanzien van het beleedigde deel / krygtze verscheiden behandelingen: by exempel / zo de ontsteeking in een oog valt / werdze ophthalmia genaamt; in de keel angina, in de long pleuritis, dat andere in het vles pleura plegen te steelen / en zo voort. (o)

Ten aanzien van haar zelven / zo werdze onderscheiden in een simple en gecomponeerde.

Vrag. Wat is de simple?

Antw. De simple, is / gelik als een phlegmone zich gemeenlik vertoont / met al zyn teekenen.

Vrag. Wat is dan de gecomponeerde?

Antw.

(n) De phlegmone is een donker rood, hard, heet, diep, kloppend, pynelyk gezwel in de weeke deelen, somwylen met koortze verzelt, ontstaande van het roode bloed, dat in de fynste takjes der slag-aderen bloed-aderen en in de cellerjes van 't veylies komt eenigzints stil te staan, dezelve doet verstoppem, uitspannen, opzwellen enz. maar hier een melkachtig vogt te sijngeeren daar we 't roode bloed in 't gezwel zien, is tegenstrydig.

(o) Alle ontsteekingen van 't hoofd tot de voeten, die dik, hard en rood zyn, behooren tot de phlegmone, 't zy, dat die by fracturen, ontiedingen wonden, kneusingen ulcerationen, steeken enz. bykomen, ook de bubones, furuncul; enz.

Antw. De gecomponeerde (om zo met de Guden te spreekken / alhoewelze niet meer gecomponeert is als een ander) gaat de ordinaire wyze over / en is somtyds zo zeer ontfteeken niet / is hol / en week / of hard / enz. en dan werdze genomt phlegmone erysipelatodes, œdematodes, scirrholes, &c. hebbende een benaminge na de verscheide verschynzelen die ze hebben.

Andere bestaan weder uit een ander soort van vogten / daarom zynze wat verscheiden / als daar zyn de furunculi of bloedbollen / carbunculi, gangrænen, &c.

Vrag. Welk zyn de oorzaken der phlegmonen?

Antw. De oorzaken zyn tweederley : namentlyk uitwendige en inwendige.

Vrag. Welk zyn uitwendige?

Antw. De uitwendige die men in 't gemeen primitive noemt / zyn ballen / slaan / hitte / applicatie van iets dat pyn verwekt / quade manieren van leven / enz.

Vrag. Welk zyn de inwendige?

Antw. De inwendige is het verdistikken en stilstaan der melkachtige vochten in de melkpypjes des huids of in der zelver ondergelegene deelen / door welkerz hooften de vaten komen te breeken en te versten / waar uit veele toeballen ontstaan. (p)

Vrag.

(p) In de huid hebben we geen melkpypen, daarin melkachtige vogten zouden komen stil te slaan. Maar ik zegge, dat de cenige waare oorzaak in elk phlegmone is een verstopping der fynste slag-aderen als ook bloed-aderen en vet-celletjes van 't roode bloed en jeuvochten door veel oorzaken veroorzaakt. Ik moet hier alle Schryvers tegenspreken, dat een phlegmone alleen zy een verstoppinge van de feinste einden der arterien, en opvullinge der zelver takken enkeld door rood dik bloed verwekt 't welke ik ouwaar hebbe bevonden door ondervindinge en genoegzame beoordeeling, wanneer ik 't geïnflammeerde deel doorsneed, en alle vaten aldaar ook het vetvlies met bloed en rood lymphatic dun vogt.

an-

Vrag. Welk zyn de teekenen van een phlegmone

Antw. De teekenen zyn een hoog roode kleur? niet voor de vinger wijkende / door dienze het vlees met de huid bezet / met hitte / glansering / spanning en kloppende pijn / met koozts / enz.

Vrag. Waar uit bestaat deze zwelling en de andere toevallen?

Antw.

angevult zo dikmaals gezien hebbe. Wat moet men meer glooven? de ondervindinge of de verbeeldinge; alle de Schryvers hebben immers tot heden door enkele speculatiën en groote wydloppige Philosophische redeneeringen gedreven enkel onderfeld uit de *conique* of kegelsgewyze gedaante en beloop der slag-aderen, dat de verstoppinge der uiteinden der *arterien* als heel naauw zynde door een verdikt bloed ligt konden verstopt werden, 't welk ook een gemeen werkman begrypen kan; maar daarmede heeft men nog niet klaar en onwedsprekelyk bewezen, dat d't in een *phlegmone* ook altyd zo geschiede en geschieden moest. Wie heeft dit duidelyk door de ondervindinge angetoont? Waar is die? ik zegge rond uit, dat het nooit bewezen kan worden, en kan genoegzaam betoonen, dat de *venae* zo wel als de *arterien* en ook de *lymphaïque cylindrique* vaten en de cellietjes van 't vetvlies in een waare ontsteeking door bloed en andere vochten verstopt werden. Ik zegge rondborstig, geen een Schryver op eenig *Académie* of elders heeft ooit tot heden den regten aart en de waare oorzaak van de *phlegmone* aangetoont of 't minste daarvan gemeld gelyk ik hier dezelve klaar voorstelle. Kunnen de *cylindrique* vaten en de *venen* gedrukt, en het vetvlies hier niet zo wel vervult werden, als de *arterien*? kunnen ook de cellietjes van 't vetvlies hier niet zo wel van een rood water vervult werden als in een *oedema* het zelve van een blank water? Wie ziet niet dagelyks de hevigste *oedema* by een *phlegmont* verzeft? Ik laat het oordeel aan kundige en naauwkeurige onderzoekers en neeme geenzins deel aan 't zeggen der redeneerende, die zo blind tegens de waare ondervindinge zo wat heen swetzen, enz.

Antw. De zwellingen bestaan uit de ingezopte stoffe / welke gelijk een hooiberg aan het broepen gaat / waar door alle de deelen moeten uitgezet werden / en grooter met 3^{yn} hitte. (9)

Deze roodigheid komt nu door dien het bloed voor- by die verstoppinge niet gemakkelijk kan door pas- seeren / werd daar meer bloed van de slag- aderen gebragt / als 'er in de deelen kan komen / welk bloed het gezwel rood maakt. En wyl met eenen door de vergaderinge van 30 veel bloeds de slag- aderen ge- drukt werden / voelt men het kloppen meer : en het gezwel vergroot daar ook door. Wyl nu ook dit ge- zwel door de broepinge en de vergaderinge van alle deze vochten ingespannen werd / wylt die voor de bingeren niet en is als glinsterig en gespannen.

De koorts nu komt / om dat het bloed van uur tot uur voorby dit gezwel loopt / en geduurig van deze broepinge wat mede sleept / en het in de gene- rale masse van het bloed brengt / moet het geheele bloed broepend / dat is koortzig werde. (1)

Vrag. Zyn de phlegmonen niet gevaarlijk?

Antw.

(9) De zwellings komt alleen daarvan daan, dewyl alle vaatjes in dit gezwel van bloed en andere roodag- tige vogten zyn aangevult namentlyk slag- en bloed- aderen met *limphatique* vaten en celletjes van 't vet- vlies, de weeke alle hier opgevult werden : en de hitte is van 't vreiven, alswe boven gemeld hebben.

(1) Van de broeijing komt de koorts niet, maar van de uitrekking of uitspanning der vaatjes en zenuwtjes, waardoor 't geheele lichaam en inzonderheid de zenu- wen mede leiden en 't hert met de slag- aderen zig ster- ker en gauwer toetrekken en aldus 't bloed gauwer door 't lichaam doen bewegen, 't welk men de koorts noemt. O! wat heeft men niet al tot heden van de koortse gezegt en geschreven, maar wie heeft met alle wydlopige redeneeringe klaarder denkbeeld daar van ge- geven als we hier doen met zeer weinige woorden?

Antw. De kleine hebben zo veel gebaar niet als de groote / dooz dienze gemeenlyk verdwippen en rezolveren / maar de groote zyn gebaarlyker / om datze gemeenlyk tot suppuratie, of ook wel somtyds tot gangraenen komen te verballen: ook / hoe better en vollybiger lichaam zy hebben / hoe gebaarlyker datze zyn.

Vrag, Hoe zoudt gy uw zaken aanleggen om een phlegmone wel en na de konst te geneezen?

Antw. Op vier wyzen:

1. Zal 't geschieden dooz een goede diæta of maniere van leven.
2. Dooz het verdunnen van de verdikte vogten.
3. Dooz het ontlaffen van de ingepakte stoffe.
4. Dooz het weeren van de toevallen.

Vrag. Wat verstaat gy dooz diæta?

Antw. By de diæta, of manier van leven / verstaan ik die dingen / welke zoze gematigt zyn / ons gezondheid aanbyngen / maar zoze ongematigt zyn ons ziekten baren / en deze zyn zesderley / als de lucht / eeten en dinken / slaapen en waken / enz. doende die strekken tot verkoeling en verbarsinge; vermijdende alle zwaare / boedsame / verhitende / of zoute spyzen en dranken: Den slaep en stoelgang moet men voerden / zoze ontbreken; de gramschap / exercitie / en bodynamentelyk van Venus zal men verbieden. (s)

Vrag. Op zegt een verbarschende ende verkoelende diæta, omdonneert hem eens een zodanig drankstien?

Antw. Dooz geen verkoelende diæta, die het bloed gaansch en gader doet stremmen en verkoelen / geelyk als alle koude en zuure sullen / als de oude Doctoren / tot nadeel der zieken / plegen vooz te schyben / maar een die het bloed verbint / en de sappigen bloerbaar maakt: als ook alle zout en zuut uit het bloed uitspoeld. Om te dinken is 'er in de we-

(s) Zuure middelen doen goed en geen kwaad in een phlegmone inwendig zo wel als uitwendig gebruikt.

weereid niet beeter / als de Koffy en Thee. En die
 een andere drank begeert / drinke heet bier / of beete
 melk. Of de volgende drank : als

- ℞. Salsæ parillæ.
 Chinæ ꝑ Unc. j.
 Glycyrrhiz. Drach. j.
 Hordei mund. Unc. j.

Coq. ex aqua ad Unc LXXX. colatura detur ului.

Laat dit als een ordinaire drank dageliks drinken. (t)

Vrag. Gy hebt gezegt den slaap te vorderen; en of
 gy nu niet slapen konde/waar mede zoud gy dat doen?

Antw. Dat zoud ik door de volgende dingen doen :
 als

- ℞. Lactis vacini, Unc. iv.
 Laudani opiat, Gr. iv.
 Misce.

Ofte

- ℞. Aq. fœniculi, Unc. iv.
 Theriacalis, Unc. j.
 Laud. opiat, Gr. iv.

Hier van de Patient alle uren of twee een paar le-
 pels ingegeven / tegens de ure des slaaps. (u)

Vrag.

(t) Gerstenwater, dun bier, 't huy van zoete-of ker-
 nemenk zyn hier zeer dienstig. Maar koud waater in
 menigte al langzaam gedronken, is de beste drank,
 die ooit te vinden is, en overtreft alle de koelranken
 en alle de nietswaardige juleppen door Apotheekers
 zomtyds zo moejelyk beryd. Ik zegge het koude water
 doet in de juleppen dienst, maar de rest daarby is wis-
 jewasje.

(u) Vier gryn laudan. opiat. is wat te veel, een of
 twee gryn is genoeg: ook moet men niet al te gauw
 aan 't laudanum komen, inzonderheid niet alle dagen,
 de-

Vrag. Hoe zoudt gij nu de bogten bloetbaar en dun maken door middelen?

Antw. Door purgeeren / zweeten / en zuurtemperende dingen / waar van ik te vooren gesproken heb.

Vrag. Waar mede zoudt gij hier den stoelgang verwekken?

Antw. Dat zoudt ik doen door suppositorien, clysterien, purgatten, en door laxeerende middelen

Vrag. Schryft ons een form of twee voor / om afgang te maken.

Antw. Een clysterie aldus:

- ʒ. Cerevisiæ rec Unc. x.
- Sacch. albi Unc. ij.
- Salis cpmm. Unc. ij.
- M. F. Enema.

En van een purgatie om in te nemen aldus;

- ʒ. Resinæ Jalappæ, Grana viij.
- Vitelli ovi, No. j.
- Aq. coctæ, of
- Cerevisiæ, q. f.
- F. Haustus.

Vrag. Mag men tot allen tpyden in de phlegmonen aderlaten?

Antw. Neen / alhoewel het de Ouden zeer gewoon waren / maar zo de pynen onberd'agelyk zyn / gelyk het

dewyl de natuur daardoor dikmaals werd in haar werking verhindert, evenwel moet ik hier by voegen, dat het opium eene der grootste middelen dikmaals en verstandig moet gebruikt werden eerst in een geringe en allenskens in grootere quantiteit tot dat het zyne werkinge doet, en dan zal men niet licht missen of dwaalen. Die 't opium verwerpen zyn domme Ezels, en die het ontydig gebruiken zyn onkundig. Verstand is hier van nooden, en by gebrek van dien hebben daarom ook zo veele geleetterde gedwaalt.

het in sommige zydewee gebeurt / mag men wel wat bloed aflaten / niet om dat het de oorzaak wegneemt / maar om dat het bloed dan zo sterk niet meer loopt / en by gevolg / tegens de vliezen / die rondom het gezwel zijn / zo zeer niet meer perst en uitrekt. (w)

Vrag. Maar dewyl gy niet wilt repelleeren / wat zoud gy dan doen om te rezolveren ?

Antw. Dan zoud ik daar eenige zachte resolutiva gebruiken / als een fofus of cataplasma: by exempel /

℞. Herb. agrimoniz.

Artemisiz.

Violariz.

Flor. Camomillz.

Anethi añ. m. ſſ.

Coq. in vino q. ſ. pro fofu.

Maar zo ik wilde een cataplasma daar van maken / zoud ik daar by doen far. fabarum & hordei anz
 ¶
 Unc.

(w) De aderlating doet zeer groote dienst, tot agt of tien onsen, een, twee, of drie ryzen, somwyl in groote inflammationen, die van buiten, als die van binnen aan 't lichaam voorkomen. Maar dezelve moet voornamentlyk in de eerste dagen geschieden. 't Welk men ook van purgation en zweetmiddelen moet observeeren, dat men ze in 't begin moet gebruiken, want anders zyn ze vrugteloos of van minder dienst. Al te sterke en heete zweetmiddelen schaden, de zuurtemperende nutten hier 't minste niets. Naar onderscheid der lichamen, ouderdom, sterkte en kwaalen moet men de aderlatinge naar maate in 't werk stellen, en by sterke lichamen kan men zelfs by dringende noodzaakelykheid een en twee pond bloed op eenmaal aftappen met gewenscht succes maar in een gering geval is dit niet noodig, dan is een geringe quantiteit genoeg: ook zal men ten allen tyden der ziekte aderlaten als de nood het vereischt.

Unc. ij. met wat ol. camomillæ of rosarum, en een weinig campher met sperma ceti, of (x)

ʒ. Sperm. ceti.

Camphoræ, ā Drachm. j.

Spir. vini, Unc. iv.

M. F. Fofus.

Vrag. Wel hoe mag men hier wel bettigheden gebruiken?

Antw. Wat de olie of bettigheid aangaat / gebruik ik maar een kleine quantiteit / om de pappen vogtig te houden / om het dzoogen en aanpaffken te beletten / waar dooz de inflammatie anders meerder werd / en dooz de inflammatie de pijn; maar in een phlegmone eryfipelatodes zoud ik 'er gantsch geen bettigheid by doen / om dat de ontsteeking te grooter werd. (y)

Vrag. En of u cataplasma niet fterk geneeg waar?

Antw. Alzo de phlegmonen met trappen aangroepen / zoud ik ook de refolventia vermeerderen tot

(x) Tarwenbrood doet altyd meer goed als de meelen, en de olien degen niet veel in inflammatien, om dezelve te refolveeren. Men neem maar simpel fl. camomeli en sambuc. en 't pbellandr. met oud tarwenbrood in wyn of azyn en water gekookt. Alle zagte kruiden, zelf de moeskruiden, als Zalade, Kervel, Endyvien, Peterfelie, Zuuring, Kool, lof van Wortelen, en zelfs 't gras en de zagte of zuuragige bladeren der boomen en inzonderheid de bladeren van de Vlier en van de Wynftok zyn hier zeer dienftig en zullen meer nut doen als alle de kostbaare daure heete kruiden en bloemen. De Koeje-en Paarde-drek met enkeld azyn, wyn, kernemelk of water tot een pap bereid doet hier groot te dienft en meer als de kostelyke pappen.

(y) Ik zegge in alle inflammatien moet men de bettigheden meiden, wanneer men refolveeren wil.

tot in den hoogſten ſtaat toe: want de inflammatie in zyn hoogſten ſtaat of trap gekomen zijnde / kan niet lang in dien ſtaat blijven / eben als de woſte- laars aph. 3. van de S. 1. maar moeten haat alſ dan begehèn tot reſolveeren, matureeren of gan- græneeren. (z)

Vrag. Zindtenze mi wilden tot matureeren ko- men / wat zoudt gy dan gaan doen?

Antw. Alſ dan zoudt ik een matureerende en ſup- pureerende cataplatma appliceeren: alſ

ʒ. Rad. Althæ.

Liliorum, ʒſſ. Unc j.

Herb. Malvæ.

Bifinalvæ.

Senecionis, ʒſſ m. j.

Flor. Camomillæ.

Meliloti, ʒſſ. m. ſſ.

Coq. in Cereviſia com. addendo.

Far. Althææ.

Hordei, ʒſſ. Unc. ij.

Ax. Porcinæ, vel ol. liliorum parum.

Fiat Cataplaſma. (a)

Welke cataplaſma ik daat zo warm op zoude leggen / tot het gezwel volkomen ryp iſ / ryp zijnde / zoudt ik als dan tragten naar de kouſt te openen: geopend

¶ 2

zjn-

(z) Al te heete en ſterke reſolveerende dingen zoudt ik niet gebruiken, wanneer 't gezwel in een tyd van 4 of 7 dagen niet verdwynt. dewyl men de kwaal er- ger maakt, maar met zachte reſolveerende continueeren, en zien, wat de natuur doen wilde.

(a) Een of twee van deze kruiden zyn genoeg, al waar het maar enkeld malva Althæa of gras, of brandende of doove neetelen. Want men heeft zoo een groote meenigte kruiden niet van nooden.

zinde / zoud ik het als dan trachten te mundificeeren, incarneeren, ende cicatrificeeren of consolideeren.

Vrag. Indien de phlegmone niet wilde resolveeren nog matureeren; wat zoud 'er kunnen uit ontstaan?

Antw. Als dan zoude ik vreezen booz een scirrhus of verhardinge / of booz een gangraene of versterkinge: welkers beschypinge hier naar op zijn plaats zal verhandelt werden.

Cap. VII. Van de Erysipelas of Rooze.

Vrag. **W**at is erysipelas?

Antw. **W**en erysipelas is een zeer heet brandend gezwel / meest de huid bezittende; ontstaande uit jeubogt / die in de pijpjes des huyds is komen te stremmen / waar na een hzoepinge ontstaat met verscheide toeballen. (b)

Vrag. **W**aarom bezit zo alleen de huid en niet het vleesch?

Antw. **O**m dat de rooze alleenig in zodanige pijpjes komt / in welke alleen zo een jeubogt komt te
bloes

(b) Een enkelde *erysipelas* is geen gezwel, maar alleen een roodigheid in de huid, of in de vliezen der inwendige deelen, ontstaande, gelyk een *phlegmone* van het roode bloed of roodagtige vogten, maar dat hier door de alderfynste takjes der vaten, die anders water of jeu voeren, niet kan door komen, maar hierin blyft wat stilstaan, dog niet zo vast ingepropt is als in een *phlegmone*. Met onregt reket men den *erysipelas* onder de geswellen, namentlyk op die wyze, als men de vlakke velden onder de bergen stelt; maar als een *adenoma phlegmone scirrhus* of eenig ander gezwel daar by is, dan is daar zonder tegenspraak een gezwel.

bloepen / en daarna doo; houde als andersints te strekken: en dewyl de huid uit zodanige pijpen / en opgebolg in zodanige pijpen bestaat / daarom moet de roos zig noodzakelyk in de huid vertoonen.

Vrag. Hoe veelderley is een erysipelas, volgens de stellinge der Ouden?

Antw. Tweederley: simpele en geccomponeerde.

Vrag. Wat is de simpele?

Antw. De enkele of wettige erysipelas, is die zig met zyn ordinare teekenen vertoont / en geen andere by zig heeft.

Vrag. Wat is de geccomponeerde of gemengde?

Antw. De gemengde of verbasterde erysipelas, is die niet alleen de huid bevangt / maar ook een deel van het ondergelegene vlees / met wat meerder verhevtheit / en deze is tweederley. 1. Die de gewoone teekenen niet heeft / maar somtyds veel bolder / pijnelyker / harder en diergelyke is, waar na zo deze verscheide benaminge heeft / als erysipelas phlegmonodes, oedematodes en scirrhodes. 2. Zo nu deze waterbaten komen te bersten / en het vogt tusschen de huid en opperhuid komt in te sypren / komen daar blaren / die men dan Belroose noemt. En zo de kiltertjes des huids verstopt zyn / en op dezelve wyze bzoelt / komt daar herpes, &c. voort.

Vrag. Welk zyn de oorzaken van den erysipelas?

Antw. Tweederley: uitwendige en inwendige.

Vrag. Welk zyn de uitwendige?

Antw. De uitwendige / of primitive, zyn gemeenlyk wonden, contusien, ulceratien, de hitte des vuurs / of zonne; Item, 't misbruik van verhitte spys en drank.

Vrag. Welk zyn de inwendige?

Antw. De inwendige zyn niet anders dan de verstopte water- en seupijpjes des huids / welkerz vogt te

dik geworden / en daar blijft staan en vast in zitten. (c)

Vrag. Welk zijn de teekenen van een erysipelas?

Antw. De teekenen zijn een groote brandende hitte / met hooftg / en een sterfende en knagende pijn / met weinig verhevenheit en spanninge / met een heldere blinkende rootheid / die zig meest door de huid verspreit: welke rootheid met den vinger drukkende / zig straks verliest / en ook straks weder komt.

De brandende hitte komt van de broeping / en wijl het voerby lopende bloed en andere vogten met deze broeping besmet werd / werd het bloed mede broepende / dat is hooftzig. En wijl door de verstoppinge het verby lopende bloed vertraagt werd / is het rood / en door de spanninge blinkend. Wanneer men deze ingepakte sappen wat wegdrukt met de vinger / werd ook het vogt weggedrukt / en daarom blijft daar een halte / die straks weder komt / na dat de vogten daar weder zijn ingelopen.

Vrag. Is 'er eenig gebaar in den erysipelas?

Antw. Niet in de gemeene / want die eindigen haar in 't gemeen door resolutie zonder gebaar / zelden door suppuratione, het zy 'er een grove ijmigheid is; zo ze komen te ulcereren, baren ze veeltyds quade ulcerationen, of als ze wederom instaan / en voornamelijk in het hoest / en ze gevaarlijk / ja somtyds doodelyk.

Vrag. Hoe veel manieren zoudt gy voornemen om een erysipelas te genezen?

Antw. Drie. De 1. bestaat in een goede maniere van leven. 2. In het weeren van de causa antecedens en conjuncta te samen. 3. In het weeren der accidenten. (d)

Vrag.

(c) De inwendige oorzaken van een erysipelas zijn veelley, gelyk van een plegmone; maar de naaste oorzaak is een verstoppinge van de fynste vaatjes,

(d) Men moet altyd den erysipelas zoeken te weeren.

Vrag. Hoe moet de maniere van leven wezen?

Antw. Die moet strekken tot verdunninge der bogten die deze pypjes des huidſ berſtoppen / en om de kooztſ en andere toevallen zo veel te weeren als het mogelyk iſ. (e) Daarom zal men alle vette / zoete / zoute / zuure / gepeperde ſpyzen / en ſterke dranken myden. De ruſte en ſlaap iſ hem zeer nodig / om dat ze de humeuren dooz uientwe kragten en blugge geeſten weder verdunnen / welkers middelen hier vooren in de phlegmone aangewezen zyn. Ook moet men hier altoos een open lyf houden om het lichaam te verfriſſen : allerley beweeginge des gemoeds / als gramschap / liefde / enz. zyn hier zeer ſchadelijk / dooz dienze 't bloed en geeſten te veel ontfteeken.

Vrag. Hoe zoud gy hier dat verdikte humeur / met de hitte der kooztze temmen?

Antw. Dooz eenige decoctie van ſcorzonera, als

℞. Rad. ſcorzonerae, Unc. ij.

Corn. cervi rasp. Unc. j.

Flor. ſambuci, M. j.

Coq. ex aqua ad Unc. xxiv.

℥ 4

Col.

weeren, het zy door reſolveerende of repelleerende middelen naar omſtandigheid het dienſtig geoordeelt mag werden.

(e) Zuure en zoute middelen doen hier in het minſte geen ſchaden; 't iſ ook ſeer absurd, dat men altyd zout zoet en zuur verbied. In tegendeel zyn dus zuure middelen by uitſtek dienſtig en van onwaardeerbare nuttigheid ook in de allerhevigſte heete koorſſen, inzonderheid die van een inſtammatie ontſtaan zyn, of daar mede verzelt werden. Het iſ ook maar eene enkelde ſtellinge, dat het zuur het bloed verdikt, en dat het dikke zuure bloed koorſſen zoude verwekken. Wie heeft het beweezen? Niemand, ze zeggen het maar.

Col. adde elix. citri, Unc. ij. (f)
M. F. Potio.

Van welke drank ik de Patient door den dag laten zoude laten drinken.

Vrag. Hoe zal men de causa antecedens en conjuncta weeren?

Antw. Dat zal geschieden: door zweeten / en het opleggen van behoorlyke topica.

Vrag. Mag men hier wel ader-laten?

Antw. Neen / want dat neemt geen oorzaak weg: maar het zweeten is veel beeter: ten ware daar elders groote pijn was / dan kon men wel een weinig bloeds laten / niet om de oorzaak weg te nemen / maar om het bloed zyn groote persinge te benemen. (g)

Vrag. Wat zoud gy geben om te zweeten?

Antw. Het volgende: als

y. Albi græci Unc. ij.

Flor. sambuci man. j.

Coq. ex lacte dulci ad Unc. vi.

Col. adde croci Scrup. j.

Misce.

Laat dit des avonds waermses indrinken. Het drinken van Thee en Coffy is mede zeer goed. Want de koortze door geen gereeder middel kan gedempt werden als door het zweeten. (b)

Vrag.

(f) Om de koortze, en hitte te temmen zyn de twee onsen Elixier of spirit. Citri geheel onbekwaam, dewyl dit middel veel te heet is. Neemt wat spirit. Nitr. dulc. daarvoor, en doet 'er eenige druppels van in deze drank of in wat gerstenwater.

(g) Het aderlaten is zeer goet, wanneer 't ongemak groot is en met veel pijn, koorts en kwaadaardigheid verzelt, maar anders niet, het veel purgeeren en zweeten deugt ook niet.

(b) My verwondert, dat den Autheur hier honde-dreck of

Vrag. **Mag men hier ook wel purgeeren?**

Antw. **De zagte purgatiën / ook suppositorien en klistseeren / sijn hier menigmaal zeer noodzakelyk / om veel zuur en slym uit de maag en darmen uyt te loozen: maar geen sterke hevige purgatiën / die de patienten tweesints schadelyk zouden zyn. 1. Dat zy de lichamen te veel dooz haar hitte ontfleeken zouden. 2. Datze te veel kragten wegnemen / en de uitwaseminge beletten; waarom liever sommige het zweeten gebieden / om dat het bloed als dan van sijn scherpyghheit ontlast / en de uitstroomingen beter gebozert werden.**

Vrag. **Wat booz manieren van purgatiën werden hier bereyscht?**

Antw. **Deze of diergelyke:**

℞. Aloes rosat. Drach. ss.
Resinæ scammon. gr. vi.
M. F. Pilulæ. no. vi.

Laat deze pilletjes des ogtens vzoeg innemen: of

℞. Rad. jalapp. Unc. ss.
Cinamomi Drach. ss.
Vini, q. s.

℞ 5

In-

of album Græcum tot 4 loot neemt om te zweeten. 't Schynt of 'er geen andere middelen zyn als de drek. Neemt een of 2 onsen *Rob Sambuci* met water of bier. Of gebruikt een *drachm. Nitr.* en drie gryn *Campher* op eenmaal. En in plaats van Thee en Koffy kan men ook den *byssopus* of *Veronica* neemen, die veel beeter zyn en zeer zagt het zweet uitdryven. Maar de koortzen die by een *erysipelas* zyn, kunnen zo min als andere heete koortzen door veel zweeten gedempt maar wel vergroot werden, indien de vogten daardoor geduurig uit 't lichaam werden uitgedreven, die dienstig waeren om de vogten vloeibaar te houden.

Infande per noctem, col. Unc. ij. fl.

Detur usui. (i)

Vrag. Wat voor uitwendige topica zoudt gy hier gebruiken?

Antw. De uitwendige topica moeten hier zyn zuur temperende / doordringende en resoluërende / want de verdikte vogten moeten dun gemaakt worden en bloeibaar / en daarom gaat men hier al bijna te werk als in een phlegmone.

Vrag. Konnen de gestadige repellentia hier geen schade doen?

Antw. Ja / geheelijk / want door het gestadig repelleeren heb ik meeningmaals bevonden dat de beenen verhardden / en blaauw werden / waar na een verbeteringe volgde: daarom moet men die in 't geheel verworpen. (k)

Vrag.

(i) Van de *cremor Tartari* twee loot ingegeven, doet meer als alle andere purgatiën in dit cas, of *pulv. Rhei*, *Fol. Senæ*, *Tamarinden*, *Salpolychrest*, en meer andere zachte purgeermiddelen kunnen hier veel dienst doen.

(k) *Flor. camemel.* en *sambuc.* met meel in een zakken droog en warm opgelegd; zeemel en zout; tarwemeel en blaauwzel; *cerussa* en *creta* als een poeder op gestrooit; of 't *ungt. alb. simplex* en *camphoratum* ende het *nutritum*; *cerussa* met room gemengt; de *spiritus Vini camphoratus*; het *acetum lioborgyrri*; het *lac virginalis* en andere repelleerende middelen meer gebruikt men met goed succes in een *erysipelas*. Althoon men hier veel wil tegenspreken, leert de ondervindinge evenwel de waarheid van de kracht der repelleerende middelen, ook kan men niet kwaalyk neemen, dat een enkele haarscheerder dit niet begrypen kan. Het stryd geenzintz tegens de circulatie van 't bloed wat ook de dommen hier tegen inwerpen. Een pap van zuuring, kernenmelk brood en ook wel met vliet gemaakt kan ook goed zyn.

Vrag. Welk zou de geneesmiddelen die op hier gebruiken zoud?

Antw. Dien ik hier ten allen tyden zonder enig omzien gebruiken zoude / is den spiritus vini, en souptydig wel daar wat Campher onder gedissolveert is / en warm met natte doeken opgelegd / al naar de gestalte der lichaamen en des gebreks zelve. Of dit naarvolgende is zeer goed.

℞. Corticis virid. sambuci.

Lenticulae añ. mj.

Pulv. olibani Unc. j.

Camphoræ Unc. ss.

Coq. in vino albo.

ad lib. ij: pro fotu.

¶

℞. Camphoræ Drach. j.

Salis armon.

Tartari añ. gr. vi.

Album. ovi. Unc. ij.

Misce. (1)

¶ Welk ik een van beide met warme natte doeken / of compressen / op het bezeerde deel leggen zoude.

Vrag. Hoe dikmaals moet men de natte doeken wel vernieuwen.

Antw. De natte doeken moet men dikmaals vernieuwen en verbarschen; want zo ze te droog op de partje komen te werden / zo verwekken ze meerder inflammatie en pijn / en voornamelyk des somers in de heete dagen.

Vrag.

(1) Ik raade zagrere middelen en pappen te gebruiken, voor deze zouten; sommige recommandeeren Spaansche Seep met brandewyn op te leggen, en daar van wat in te neemen; Maar dit kan wel uitwendig kwaad doen en inwendig geen goed.

Vrag. Hoe zoud gy de accidenten weeren?

Antw. Al naar het accident dat'er toeflaat / als ulceratie, pijn / gangraene, &c. van welk ieder op zyn plaats zal gehandelt werden.

Cap. VIII. Van de Oedema of Zugt.

Vrag. **W**at is oedema of zugt?

Antw. **W** Oedema is een bol en week gezwel tegen de gezondheid / ontstaande uit een lympha, die in de watervaten des huidis is komen te rummen.

Vrag. Hoe veeldeley is den oedema? (m)

Antw. Tweedeley: simpele en gecomponeerde.

Vrag. Wat is de simpele?

Antw. De enkeldede oedema, is die niet tegen gemeene wyze andere teekenen heeft dan ordinaris.

Vrag. Wat is de gecomponeerde?

Antw. De vermengd of verbasterde oedema is die / welke eenige andere teekenen heeft / als de ordinare / gelyk als een ontsteeking / pijn / verhardigheid / enz. en daar na van de Ouden genaamt / oedema phlegmonodes, erysipelatodes, schirrhodes, &c. en zo dit vogt zo scherp is / dat de bliezen door haat kittinge opgespannen werden / zo is het windig en flatueus. (n)

Vrag.

(m) Den oedema is een wateragtig bol week koudagtig gezwel, ontstaande meestentyd van een helder dun en klaar water, dat in de *celletjes* van het vetvlies onder de huid en tusschen de spieren onthouden is, van het arterieuse bloed afgescheiden, dat door eenige verandering, 't zy door zwakheid of verstopping der vaste deelen, van de zuigende *venen* (*vena bibula*) niet wederom werd te ruggenomen.

(n) Een Windgezwel *emphysema* genaamt, vind men nooit als by sommige wonden en *ulceratien*, want 't is ordinaris anders een oedema, en komt ook op 't uiteryk gezigt met een oedema in veelen overeen.

Vrag. Welk zijn de oorzaken van een oedema?

Antw. De oorzaken zijn tweederley: uitwendige en inwendige.

Vrag. Welk zijn de uitwendige of primitive?

Antw. De uitwendige zijn / een koude / rauwe / wintersche lucht; 't gebruik van te veel koude / rauwe spijs en drank / veel slapen / ledigheid / en somtyds wel een pijnlyke ulceratie.

Vrag. Welk zijn de inwendige?

Antw. De inwendige zijn / een koude en kragteloosheid des bloeds / als meede een defect van bling zout in 't bloed / ja een gebrek van bloed en galle zelfs / welke onthyzekende / zekerlyk een verdikte lympha moet wezen / welke niet konnende circuleeren / stille blyft staan / waar dooz dit zugtige gezwel veroorzaakt werd. (o)

Vrag. Welk zijn de teekenen van een oedema?

Antw. De teekenen zijn een zagt / slap / voos / bleek / en pijnloos gezwel / zonder hitte / en met den binger daar op duwende / komen 'er groote putten in / die zeer langzaam opryzen: maar aan 't zweeren rakende / is ze pijnlyker / heeter / rooder / en tegenstrebiger.

Vrag. Wat gebaar byengt den oedema mede?

Antw. In 't gemeen hebben zy weinig gebaar / overmits 'er geen groote pijn by is / doch duuren somtyds lang / om datze weinig warmte hebben. Zy eindigen meest dooz resolutie en somtyds dooz induratie, het geen dan bezwaarlyk geneest / inzonder-

(o) Men ontdekt in een oedema helder, zuiver, klaar en nooit een dikke *lympa* of water gelyk de ouden stelden, evenwel vind men ook daarin een klaar water, 't welk heet gemaakt, gelyk het wit van een Ey verdikt, maar dit vind men niet altyd; ook ziet men veelyds van een extravascerde etter in 't vervliex een gezwel in alles een oedema gelyk,

derheid in uitteerende / geelzugtige en waterzugtige lighamen. Zy vervallen zeer zelden tot zweeringe / om de koude / en dikte der stoffe; somtids verbatlenze ook wel tot gangraenen en versterbinge.

Vrag. Dooz hoe veel intentien zal men een oedema geneezen?

Antw. Dooz vier intentien. 1. Dooz een goede maniere van leven. 2. Dooz het verhinderen van de causa antecedens. 3. Dooz het uitloozen van de causa conjuncta. 4. Dooz het verbeteren der accidenten.

Vrag. Waar in bestaat de manier van leven?

Antw. De manier van leven bestaat in deze zesdingen / doende dezelve strekken tot verwarminge en verzoogtinge / rindende alle koude / raauwe / vogtge / spijmige spyzen; insgelyks als gulzigheid / om datze te veel phlegma baart: in zyne spyzen mag men kookken en stooven den hysoop / rozemarn / peerevelle / venkel / saelle / gambet en diergelyke. Het veel slapen werd hier verboden / om datze de vogtigheden te veel aanzet; een tamelyke oeffeninge / so het de kragten toelaat / mag men gebruiken / om datze de warmte des bloedg gaande houd.

Vrag. Hoe werd de causa antecedens, of de toevloeiende stoffe geweert?

Antw. Dooz zweeten / want daar dooz werden alle die vogten / welke taap en spijmig zyn / los en dun gemaakt; ook zonde ik het salvolatile oleosum laten gebruiken / om een gemakkelijke en onzichtbare uitwaseringe te hebben. Van het purgeeren zonde ik zo veel niet houden: ten ware men het eeng dede / om de spijm die in de darmen is uit te loozen. Eerst zonde ik hem laten drinken van het decoct. guajaci, falkæ, of chinæ. Daar na zonde ik hem purgeeren met een infusie of haustus van fol. senæ. agaricus, jalappa, hermodactylen, met wat angs /

benkel / of gengher by gedaan / of met een dosis
pil. cochiaz, d'agarico, de fumo terræ, &c. (p)

Of dit naarbolgende:

ʒ. Pil. Cochiaz. Drach. ſſ.
Resinæ Jalappæ. Scrup. ſſ.
Elixir prop. Parac. q. ſ.
Fiat Massa.

Of dit naarbolgende Djancken:

ʒ. Rad. Jalappæ. Drach. j.
Pol. Senæ. Drach. ij.
Coq. in vino albo ad. Unc. ij.
Addendo aq. Cinamomi. Unc. ſſ.
Pro Haustu.

Vrag. Maar mag men hier ook wel aderlaten?

Antw. Dat het aderlaaten hier aangaat / daar
zoude ik niets in doen / vermits in dit voorbal ge-
meenlyk bloed te weinig is: en / by aldien men bloed
aftapt / heeft men te wachten / dat dit gezwel langer
duuren zal / want door laten / geraakt 'er meer warm-
te uit het bloed: en het bloed / en alle de andere sap-
pen onzes lighaams / werden d'aler en traag lopen-
der.

Vrag. Hoe geschied de uitlossinge van de causa
conjuncta?

Antw. De uitlossinge van de causa conjuncta, of
ingee

(p) Sterke purgation en waterdryvende middelen in-
wendig, en van buiten resolveerende en versterkende
middelen zyn hier inzonderheid dienstig, de zweetmid-
delen en de decocta doen weinig of niets; de Zouten
van Absinthium, genista, nitrum enz. zyn zeer goed om
't water af te dryven, inzonderheid de Saltatori Vitrio-
latus het Arcanum duplicatum, de Spiritus Nitri dulcis
de Millepedes, coccinella, en meer andere,

ingepakte stoffe / geschied door verdwynende en verdunnende middelen.

Vrag. Hoe zal men de ingepakte stoffe doen verdwynen?

Antw. De ingepakte stoffe of lympha, zal men zien te verdwynen en te verdunnen / dat is bloesbaar te maken / door goede / doordringende en resolveerende fomentatien, zakheng / en cataplasmen, als mede door het druken van het decoctum guajaci, chinae, salsa parillae, als voorsz. is.

Vrag. Gy maakt hier geen mentie van repelleeren; wel hoe! mag men in zo een houd gebrek niet repelleeren.

Antw. In geenderley wyze / want die den omloop des bloeds bekend is / weet wel / dat men in geen gezwellen eenige repellentia kan gebruiken / want die reeds ingepakte stoffe in geenderley wyze agterwaarts kan gebracht werden: maar men moet ze door behoorzpke resolventien verdunnen / en bloesbaar maken / dan lopenze weder met de andere sappen voort. Maar met dingen die men repellentia noemt / kan zulks niet geëffectueert werden. Eerst gebruikt men het volgende: als (q)

B. Spir.

(q) Den azyn, azyn en water, azyn en zout en salpeter, azyn gekookt met lithargyrium, cerussa, minium, bolus, sachar. sathurni, Alunem, vitriol, enz. brandewyn en jenever, en voorloop; Spirit. Matricalis; resolveerende kruiden in wyn of azyn en water gekookt; het Aqua calcis; drooge kruid-zakjes droog zout of zeemelen en meelen, alles van buiten heet opgelegd, doen groote dienst. En 't zyn meest alle repelleerende middelen, die men na voorgaande gebruik van purgatien en waterdrijvende middelen zeker gebruiken kan, als de ondervinding leert; het winden met zwagtelen doet ook zeer veel en somwylen meer als alle uit-en inwendige middelen. Gelyk het winden door zwachtelen de *edemateuse* vogt
noteir

ʒ. Spir. vini, Unc. vi.
 Camphoræ, Drach. ij.
 Sp. falis armon. Drach. j.
 Miscæ. (r)

Dit kan men warm daar omslaan.

Vrag. Wel of de zugt nog vermeerderde of toenam / wat zoud gy dan gaan doen?

Antw. Als dan moet men sterker verdunnende en rezolbeerende remedien gebruiken / als

ʒ. Heb. Origiani,
 Absinthii,
 Marhubii,
 Salviæ, añ. m. j
 Flor. Camomillæ,
 Hyperici,
 Sambuci, añ. m. ff.
 Balaustior. p. j.
 Sem. Anisi
 Fœniculi,
 Carui, añ. Drach. j.

Coq in vino albo ad Lib. vj Colaturæ adde falis comm.

D

Pe-

notoir te rugge van binnen in 't lichaam dryft, daar geen Verstandig Mensch iets tegen kan hebben, zo mag men ook duidelyk begrypen, dat ook de teruggedryvende middelen in hunne werkinge mogelyk zyn en plaatze kunnen en moeten hebben, wat ook de heel- of halfkundige hier tegen mogen in te brengen hebben.

(r) Spirit. vin. met Campher deugt niet in een *oedema*, dewyl dezelve te sterk droogt, veelyds Blaazen trekt en somwylen een *gangrana* heeft verwekt, of ook groote inflammatien heeft verwekt of vermeerdert, En zo dikmaals tot de genezinge niets doet. De kragt van deze *Campher Spiritus* moeten we aldus stellen in de verbeeldinge der Menschen, die zo veele en groote gedachten daar van hebben opgevat.

Examen van
 Petræ, añ. Unc. ſſ.
 pro Fortu. (s)

Vrag. Wat zoud gy mi doen als 't hem tot zwee-
 ringe en rhyngre begabe?

Antw. Als het hem tot fuppuratie wilde begeben/
 mag men het emp. de mucilaginibus op leggen / of
 een cataplasma van

ʒ. Rad. Altheæ,
 Cæparum affiat. sub cineribus añ. Unc. j.
 Flor. Brassicæ albæ m. j ſſ.
 Sambuci, p. j.
 Coq. in Cerevisia optima addendo,
 Far. Lini,
 Fœnigræci, añ. Unc. j. ſſ.
 ax. Porci. Unc. j.
 Fiat Cataplasma.

Dan het corrigeeren der accidenten / als gangræne,
 &c. zal op zyn plaats gesproken werden: nament-
 lyk in het laaste deel.

Cap. IX. Van den Scirrhus of Knoets.

Vrag. **W**at is een scirrhus?

Antw. **W**en scirrhus, is een hard / doo-
 gezwel / zonder hitte / ontstaande uit een dik / taap-
 spimig / grof / drabbig vogt / 't welk de pypen en
 bezelen zodanig heeft verstopt / dat 'er geen ande-
 re vogten komen dooz passeeren. Zittende in de
 bezelen ontozikbaar vast / in sommige deelen cartil-

(s) Deze stoving met wolle lappen heet omgeleg-
 is goed en kan groot voordeel doen, hoewel de linnen
 lappen ook goed zyn. De stovinge moet ook nie-
 heel heet zyn.

laginens / in andere steenagtig / taap / enz. (t)

Vrag. Hoe veelderley is den scirrhus?

Antw. Tweederley: namentlyk / simpele en gecomponeerde.

Vrag. Welke is de simpele?

Antw. Dat is die gerne gezegt / welks geen andere teekenen of toevallen buiten de gemene heeft.

Vrag. Welke noemen de Ouden dan een gecomponeerde?

Antw. Welke buiten de ordnare wyze eenige toevallen heeft; en deze stellen zy dylederley / want als 'er een onsteekinge roos / zugt / enz. by is / noemen zy die scirrhus phlegmonodes, erysipelatodes, oedematodes, &c.

Vrag. Welk zyn de oorzaken van den scirrhus?

Antw. De oorzaken zyn uitwendig en inwendig.

Vrag. Welk zyn de uitwendige?

Antw. De uitwendige zyn / een schielphie / ongestadige / koude lugt / als in den herfst; te veel waken / te sterk arbeiden / te lang vasten / en 't gebruik van quade spys en drank.

Vrag. Welk zyn de inwendige?

Antw. De inwendige oorzaken zyn / een verstop / taap / drabbig humeur / waar uit een zeer dikke / spymige stoffe herkomt / makende een gezwel / door dien de pypjes en buisjes geheel verstop werden: veeltyds naar een phlegmone of oedema volgende / door het onvoorzigtig repelleeren herkomstig. (u)

D 2

Vrag.

(t) Een Scirrhus, die niet met inflammatie oedema abces of eenig ander toeval verzelt is, maar enkel een gezwel op zig zelf, is een hard gezwel, dat de drukking tegenstaat zonder roodigheit, pyn, steeken enz. ontstaat ten meesten in de klieren, maar ook somwylen in andere deelen, die niet klierig zyn, als in de testiculi, lever, milt, longen, vetvlies, enz.

(u) Allerley vogten, als bloed, seim, melk, zaad, jenu,

Vrag. Wat teekenen heeft den scirrhus?

Antw. De teekens zyn een hart / wederstrebigh
gezwel zig gemeenlyk klein openbarende / maar van
dag tot dag grooter werdende / somtyds paarsch en
somsyds bleek / al naar de humoren daar het uit
ontstaat / zonder eenige hitte of pyn. (w)

Vrag. Is 'er noot hitte of pyn in den scirrhus;

Antw. Het kan by geval gebeuren dat 'er hitte
en pyn by een scirrhus is / en dat zo wanneer als 't
een scirrhus phlegmonodes of erysipelatodes is / wan-
neer daar eenige broeiende vogten by zyn: of ook
als 't kankeragtig / en voogteetende werd

Vrag. Wat prognosticatie zoud by van den scir-
rhus geven?

Antw.

jeu, vet, materie, enz. die in een deel komen afte-
staan, te verdikken en verdroogen, zyn oorzaken van
den scirrhus. Dit is te zeggen na de gemeene slender.
Maar als men de zake wel onderzoekt, kan men niemand
vinden, die door ondervindinge angetoont heeft dat ver-
dikte en verdroogde vogten de waare oorzaken van een
scirrhus zyn. In tegendeel vind men veelyds in verhar-
de klieren en andere gezwollen heele dunne vogten, die
de deelen styf en hard hebben uitgezet. Ook vind men
dat de vogten in 't geheel geen oorzaken zyn, maar dat
de vaten verlangt verdikt vergroot vermeerderd de groot-
heid en hardheid van 't gezwel 't zy scirrhus of vesfer-
gus genaamt, uitmaken, zonder dat men hier de minste
verdikte vogten waarneemt. Wie heeft dit ooit getoont?

(w) Wanneer een gezwel hard blyft in 't aanvoelen
en veele weeken of maanden niet grooter weeker of
niet kleinder werd en zonder pyn is, met de natuur-
lyke kouleur van 't deel, erkend men dat het een scir-
rhusis; maar wanneer de kouleur van 't deel begint te
vesanderen, werd 't kankeragtig; men ziet veelyds een
scintoma, atheroma, meliceris en scrophula voor een scir-
rhus en kanker aan, dewelke men wel moet onder-
scheiden om niemand te bedriegen.

Antw. Vooz eerst / dat hier een quade en moeielij-
ke uitkomst te verwagten staat / zy is wel sounpog
geneesselph / a'hoewel zeer bezwaartph / en dat als
zy klein is / en nog eenig geboel heeft / waar uit blykt /
dat de verstoppinge van dat deel nog niet heel groot
is / maar alleenig zagjes ingepakte : maar als zy groot
is en zonder geboelen / en dat in eenige doyre leden /
of in nijtteerende lichamen / en daar hayz opgroeid /
zo is het gantsch ongeneesselph. Indien ze tot sup-
puratie komen / verkeeren ze ligt in een kanker of
quade fistel. De loodberwige zyn erger dan de bleeke /
om datze eerder kankieren.

Vrag. Hoe veel intentien zoud gy nemen / om een
scirrhus te geneezen?

Antw. Hier. 1. Zoude ik booznemen den Patient
een goede diæta te ordonneeren. 2. Zoude ik de causa
antecedens, of het aangroeyen van dat gezwel / trag-
ten te beletten. 3. Zoude ik de causa conjuncta, of
de ingepakte stoffe / zien te verdunnen 4. Zoude
ik de accidenten zien te weezen.

Vrag. Wat vooz een maniere van leven moet zo-
danigen Patient onderhouden?

Antw. Zyn manier van leven moet sober en ma-
tig zyn / booznamentlyk in sops en drank / om het
aangroeyen van het gezwel te beletten / hy zal de
koude Noozdsche lucht myden / als mede vroe'sheit /
hzeze / onnodige zorge / en sterken arbeid ; in zyn
sypze zal hy veel speceryen doen / en myden het zuur
en zout zo veel als het mogelyk is : een matige oef-
seninge is hem goed. (x)

Vrag. Hoe zult gy het aangroeyen van het gezwel
beletten?

Antw. Dat moet geschieden dooz het verdunnen
der dikke vogten / die gemeenlyk vyz vol zuur zyn /
want

D 3

(x) De veele speceryen deugen hier niet, en het zout
en zuur meiden is het oude praatje.

want het bloed gemeenlyk heel zwart is: en daar om moet men daagelyks veel liquor tartari, of oculi cancri gebruiken / als ook het sal. volatile oleolum, en diergelyke meer / die de slym bloetbaar maken / en het zuur temperen / en daarom hoeft men de staal-middelen mede niet uit sluiten. Het adertaten kan hier geen nut doen. Purgatiën moet men waar matig gebruiken. Het zweeten is beter. Als ook het ge-druict drinken van een decoctie van china en salta parilla. (y)

Vrag. Wat zullen nu de topica zyn / om die inge-pakte stoffe te verdunnen?

Antw. Die moeten eensdeels emollieerende, en eensdeels resolveerende zyn / om dat te emollieerende alleen hier een corruptie veroorzaken zouden / en de resolveerende alleen / zouden den scirrhus nog veel harder maken: daarom mag menze nooit byzonderlyk / maar altoos gezamenlyk gebruiken / en dies te veiliget als men 'er enige corroborantia by neemt / by gelykenisse:

z. Rad. Althææ,

Cucumerisagrestis, añ. Unc. j.

Fol. Matvæ,

Violariaë,

Scrophulariaë añ. m. ff.

Flor.

(y) De zuur-temperende middelen als 't ol. tart. en scul. cancr. met 't sal. vol. 't welke lesse te heet is. doen hier in 't minste geen voordeel. Somwylen purgeeren, het inwendige gebruik van de Mercurius, met de uiterlyke resolveerende en emollieerende pappen, slovingen, zuure dampen, en uiterlyke kwik-en lootmiddelen en de damp van zwavel of cinnaber, resolveeren dikmaals een waare en beginnende scirrhus, en ook wel nog een die veel maanden en jaaren geduurt heeft, als ik verscheide maalen zelf gezien heb. Edog een onv aard verouderde scrophula, vet-fungus, of een harde klier en knobbel reeds kankeragtig zynde luisteren na alle deze niet.

Flor. Hyperici, p. j.
coq. in Cerevisia com. addendo.

Far. Foenigræci.

Lini añ. Unt. ij.

Pulv. Absinthii,

Agrimoniæ añ. Drach. ij.

Fimi Columbini mundati Drach. j. ñ.

Ol. Columbini parum.

Fiat Cataplasma.

Vrag. Hebt gy geen andere remedien om in een scirrhus te gebruiken?

Antw. Daar zijn nog goede en bequame cerota, als daar is het emp. diachylon cum gummi, met den emp. de ranis gemengt. Item het emp. de mucilagibus met het emp. de meliloto gemengt. Of den emp. de ranis cum mercurio duplicato Item/ eenige beringsvende licus om te smerren / van den ung. dialthæa, den ol. liliorum, violarum, vulpinum, &c.

Van de vierde intentie / namentlyk om de acciden- ten te weeren / als kanker / enz. zal in het laatste deel gesproken worden.

Cap. X. Van de Wonden, haar beschryvinge, onderscheid, oorzaken, teekenen en voorzeggingen.

Vrag. **N**Ademaal gy ons redelyk voldaan hebt in het beantwoorden van de aposteu- nien, zullen wy nu hoorbaren tot de Wonden / en hoorzen hoe gy hier in erbaren zyt / zegt ons wat een wonde is?

Antw. Een wonde is een vorsche / bloedige sche- dinge der vaste deelen / zonder eenige verderbuinge / in de zachte deelen onzes lichaams / dooz eenig uiterlyk geweld gedaan.

Vrag. Hoe veelderley zyn de wonden?

Antw. Veelderley: doch men kan ze onderscheiden in essentiele en accidenteele.

Vrag. Hoe werden de essentiele of wezentlyke wonden onderscheiden?

Antw. In twee manieren: of dooz haar weezen/ of dooz haar figuur.

Dooz haar weezen / dat is / in simpele en gecomponeerde; simpele, daar by verstaan ik kleine wonden van weinig belang / zonder eenige indispositien vermengt.

Gecomponeerde, daar by verstaan ik grootere wonden / met eenige / of met veel indispositien vermengt / die de geneezinge verhinderen. (z)

Dooz haar figuur of hoedantigheid / daar by verstaan ik een rechte / dwersche / ronde / diepe of ondiepe wonde.

Vrag. Hoe werden de accidenteele, of by gevalige wonden onderscheiden?

Antw. In twee manieren / of ten aanzien van de deelen daar ze in geschieden; of ten aanzien van haar geboorte.

Ten aanzien van de deelen daar ze in geschieden / als namentlyk / in similare, of in organike deelen. Similare, als in de huid / vlees / been / enz. Organike, als in een hant / oog / neuze / enz.

Ten aanzien van haar geboorte / dat is / een geschooten / gestreeken / gebeeten / geslaagen wonde / enz.

Vrag. Welke zyn de oorzaken van de wonden?

Antw. Allerley uiterlyk geweld daar men mede quetzen kan.

Vrag. Hoe veelderlyc is dat uiterlyk geweld in 't gemeen?

Antw.

(z) Als wanneer een fractuur, dislocatie, kneuzing, enz. by een wond is.

Antw. Tweederley / animantia, en inanimantia: animantia: dat zyn allerley levende dieren / die byten / krauwen / stecken: inanimantia: dat zyn levenlooze werktuigen / als messen / zweerden / pylemen / ppen / kogels / stikken en sterven.

Vrag. Welk zyn de teekenen der wonden?

Antw. De teekenen der wonden kunnen niet wpenig omstandigheden beschreven werden / door dien ze geheel oogenschynelyk en tastelyk zyn: want als men ergens eenige scheidinge des geheels / met bloed ziet / of voelt / zo zegt men dat 'er een wonde in dat deel is.

Vrag. Om zig van agterklay te bebyden / dient men wel te weten de goede of quade uitsomst van onze gequerste Patienten: zo om de omstaanders en byzenden te waarschouwen / als ook om raport te doen voor de Rchtb. Magistraat als het den noot vereyscht / zegt ons eens hoe gy dat beginnen zoud?

Antw. Om dat te beginnen / moet men groote voorzigtigheid gebruiken / door dien men veeltyds / dat kleine wonden daar naauwelphs werk van gemaakt werd / veeltyds doodelyk bevonden zyn geweest / in ongezonde lichamen / door quade toebaljen: in tegendeel / daar men meenigmaal groot werk en zwaartigheid van gemaakt heeft / nog genezen zyn geworpen: en dat door den bequamen tyd / gematigheid der Patienten / en goede voorzorg des Chirurgyns. Daarom dan om een goede voorzorginge te doen in het algemeen / moet men op twee dingen letten. 1. Op de wonde zelfs. 2. Op den Patient.

Vrag. Wat moet men in de wonden aanmerken?

Antw. Stere dingen. 1. Op haar groote. 2. Op haar substantie. 3. Op haar accidenten of toebaljen. 4. Op haar geboort en figure.

Vrag. Waarom op haar groote?

Antw. Daarom dat alle groote wonden gemeenlyk doodelyk zyn / of de Patienten veeltyds een verminthheit naar laten.

Vrag. Wat verstaat gy dooz de groote wonden?

Antw. Daar by verstaan ik / 1. zodanige wonden die bheet en diep ingehouwen / geslagen of gestoken zyn / daar dikmaals de groote musculen, tendonen, bloedvaten en membranen afgesneden / en somtyds de beenderen ook dooz houwen / gebrooken zyn. 2. Wird een wonde groot genoemd / ten aanzien van het gequetste deel zelve / alhoewel het nitelyk zeer gering gelykt / als een enkele steek / maar doozgaande tot het herte / groote op en nederdaalen de bloedvaten / dooz het diaphragma, diepste der hessenen / msag / enz. 3. Wird een wonde groot gezegt / ten aanzien van haar quaatsaardigheid / als zynde sennig / wederstrebig / en niet gevaarlyke toeballen verzelt / als daar zyn de punctura nervi, allelep beeten / stralen en stecken van sennige dieren.

Vrag. Wat moet gy nu op de substantie van 't gequetste deel aanmerken?

Antw. Op haar substantie / dat is of de spieren die bloedryk zyn / of enige andere deelen / die zo bloedryk niet en zyn / gelyk als peezen / zenuwen / vliezen / hessenen / enz. gewond zyn / want de sanguine heelen deeter en ras zonder eenig middel aan malkanderen; maar de bloedlooze niet dan dooz middel van heering; boven dien geben de sanguine, dat zy de bleezige en musculouse deelen / een goede en wel gebonden etter of pus, dat de bloedlooze deelen / als zenuwen / membranen, &c. niet en doen / waar dooz de deelen en vooznamentlyk in de gewoizten / meerder gevaar syden van pyne / inflammatie en spasmus.

Vrag. Hoe komt dat de bloedlooze deelen / zo wel niet willen vereenigen als de sanguine?

Antw. Dat geschied om twee reedenen. 1. De har.

hardigheid en droogte der bloedlooze deelen / die geenzins bequaam tot heeling is; want ze zonder bequame vochtigheid / zig niet kunnen vereenigen nog zoneren. 2. Is de zwakheit van warmte: want alwaar weinig bloed is / aldaar is mede weinig warmte / gelijk als men in zulke deelen ziet (a)

Vrag. Wat moet men op de toevallen aanmerken?

Antw. De toevallen der wonden moeten zeer naauw aangemerkt werden: want indien 'er by eenige groote en quaadaardige wonden / als daar sijn de wonden der beenderen / zenuwen / tendonen, en der gewyigten / geen groote zwellinge nog ontfleehinge komt; dat is een quaad teken / Aph. 65. S. 5. want het te dugten staat / dat de stoffe / die haar wegens de pijn daar heen behoorden te verschynen / ergens in eenige voornamte deelen der leden getrokken sijn. (b)

Vrag. Wel als 'er een groote zwellinge omtrent dusdanige groote wonden verschijnt / wat voordeel komt daar van?

Antw. Zeer groot voordeel: om dat zodanige Patienten zelden niet razenpe of kramp bevangen worden / vermits de senuwige stoffe / die anders in de hersenen of zenuwen zouden mogen gebragt werden / haar omtrent de wonde begeven / en alsoo door middel van de digestie ter wonden uitgelooft werden.

Vrag.

(a) De bloedlooze deelen, als zenuwen, peezen, membranen sijn zo warm, als andere deelen, maar ze heelen zo wel en gaauw niet, wegens de groote toevloed van waterige vogten, die de genezing belet.

(b) Na dat 'er besondere partyen van zenuwen, peezen, spieren, banden, vliezen, klieren, bloed- en slag-aderen, watervaten, buizen, ingewanden of bekleedzels verwond en op verscheide wyze beschadigt sijn, heeft men ook besondere en merkwaardige toevallen te wachten.

Vrag. Maar als 'er nu by kleine / naantwe / enge wonden / een groote inflammatie verschynt / is dat mede wel zo hoogdeelig als by de groote wonden ?

Antw. Neen / en inzonderheid alle prikken en steekjes in de zenuwen / tendonen en periosteum , door dien de huid daar op komt te Sluiten / waar onder dan een zeer scherp bytend vogt vergadert werd / die zeer groote pijn verwekt / om dat ze geen uitgang heeft / waar uit veeltyds als dan komt op te volgen een spasinus , groote inflammatie en gangraene. (c)

Vrag.

(c) Meest in alle geringe wonden hebbenwe ordinaris de volgende stukken te bemerken :

1. Het valle deel doorgesneden zynde , korten de lippen der wonden van zelf zig op ; en aldus werd de wond wat grooter.

2. Ten ersten loopt 't bloed uit , 't welk van zelf weder werd gestempt in kleine wonden.

3. Daarop komt wat bloed in de wonde te klonteren , dat als een bloedstempend middel en hal em dient.

4. Vervolgens loopt 'er geduurig een dunne waterige roode vogt uit dog niet lange.

5. Dan beginnen de lippen der wonde te zwellen , heet , rood , en pynelyk te zyn , met een weinig koorts , hitte en dorst , maar by sware wonden komen deze toevallen heviger.

6. En verder aan den tweeden , derden of vierden dag ziet men een dikke witte leim- en vetagtige vogt zonder stank , de *materie* geheeten. Maar in geschootene gescheurde gekneusde wonden inzonderheid als tendineuse deelen gekwect zyn vind men dit veel laater.

7. Dan vergaan of verminderen de roodigheid , hitte , zwellings , pijn , koorze , dorst enz.

8. En eindelyk schiet van alle kanten en van de grond op uit alle gebrooke vaatjes het nieuwe roode vlees aan of ge'lyk of met knobbeltjes en als teepeltjes , en met een witte wecke effene rand van buiten , en vervult de wonde ,

Vrag. Dit zyn dan de meeste toeballen: balt 'er niets aan te merken op dat moepelyk toeval van haemorrhagia? 't welk een van de moepelykste toeballen is die de wonden straks op staande voet overballen.

Antw. Ja gewisselyk / want alle wonden die inwendig gebloed hebben; als in de holligheid van de borst of buik / lopen vry meer gebaar / dan die uitgebloed hebben / dooz dien het zig van binnen komt te verrotten / Aph. 20. S. 4. en die gewonde veel quaads toebrengr. En wederom / Aph. 3. S. 5. op een overbloedige bloedstorting of de kwamv nog overkomende / is zeer quaat / ja doodelyk. (d)

Vrag. Dit is nu wel van de uitwendige wonden gesprooken in het generaal / maar laat eens hooren of op wel zo een goed bescheid zoud konnen geben / van eenige inwendige particuliere gequetste deelen / als van de blaaze / maag / darmen; lever / milt / niere / enz. zyn deze deelen gequetst / niet doodelyk?

Antw. De pisblaaze gewond / is gemeenlyk doodelyk / dooz dien ze niet weder samen heelen kan: en voornamentlyk de galblaas / die een elendige en pynelyke dood onderhebig is / insgelyk is de maag mede een pynelyke dood onderwoopen.

De darmen / en voornamentlyk de dikke / zyn niet altyd doodelyk. De lever is wel ongeneeslyk / maar niet altyd doodelyk / dooz dienze eerder een langduurige quelling en quyninge verooorzaakt / dan de dood. De milt is niet altoos doodelyk. De
longe

de, waarna dan dit vlees van buiten indroogt tot een lidteeken; dat men *cicatrix* noemt. Die dit nauwkeuriger weeten wil, lees onze boek over de wonden, daarin alles wydloperiger klaar ende duidelyk zal aangewezen werden.

(d) wonden aan de uiterlyke deelen hebben altoos minder gevaar als die aan de innerlyke.

longe is niet geneeslyk / alhoewel ook niet doodelyk / maar verkeeren ligt de zoodanige gewonde in een teeringe / hoesten / en koortamigheid.

De nieren zyn ook niet alsoos doodelyk / maar zeer gebaarlyk / en doornamentlyk als de pelvis doorywond is / en de urine door de wonde lekt. (e)
Vrag.

(e) Alle wonden onderscheid men in doodelyke, niet doodelyke en by geval doodelyke wonden.

1. Altyd doodelyke of ongeneesselyke wonden (*vulnera per se lethalia & incurabilia*) zyn 1. alle diepe wonden van het *cerebrum*. 2. alle wonden in 't *cerebellum*, *medulla oblongata* en in het bovenste van de *medulla spinalis*, in de hart-zenuwen als ook in de *nervi diaphragmatici*, enz. 3. alle wonden in de groote bloedvaten die in de holligheden van het hoofd borst en buik zyn, als in de *arteria arita*, *vena cava*, *arteria pulmonalis*, *vena portarum*, en derzelver groote takken, die binnen in de holligheden of in 't begin der *extremitäten* verwond werden, en 't bloeden door geen hulp te stempen is. 4. wanneer de *aspera arteria* of derzelver *bronchia*, *oesophagus* of *ductus thoracicus*, of groote melk- en watervaten, of de blaas, *uretheres*, of de lymfoeder, of de galblaas geheel en al afgetneden zyn. 5. alle wonden, die in de holligheden des herten en derzelver ooren en die in de galblaas doorgaan; alle diepe wonden van de groote hersenen, van de lever, milt en nieren, inzonderheid wanneer groote bloedvaten daarby verwond zyn; de wonden in het peesagtige van 't *diaphragma*, en die in byde holligheden der borst doorgaan, houd men ook voor doodelyk. Edog deze laatste zyn niet doodelyk, wat men ook tegenwerpt, de ondervindinge leert het tegendeel. Maar deze wonden zyn niet alle op eene tyd doodelyk, nog veel minder binnen negen dagen, als de Regtsgeleerden zonder en tegens alle reeden en ondervinding voorstellen; want ook sommige na een maand voor zig doodelyk en geheel ongeneesselyk zyn.

2. De niet doodelyke wonden (*vulnera non lethalia*) die

Vrag. Waarom moet men op de geboorte en si-
guure acht hebben?

Antw. Daarom / dat een gebreken / *geschooten* /
of gekneusde wonde veel erger en moeyliker geneest /
dan een gehouvene of gesneeden. Item, een ron-
de wonde / of een dwarsche / is erger als die naar
de lengte der musculen en fibren geschiet.

Vrag. Dit is nu wat de wonden aangaat / maar
wat moet men nu al op den Patient zelve letten?

Antw. Op den Patient moet men letten / en aan-
merken; voorzert ende vooz al: Op zyn gemaa-
tigtheid / om dat een gezond en wel gestelt mensch /
eerder en beter geneest dan een ongezond lichaam.

2. Op zyn geslacht / dooz dien een man eerder en
beter te genezen is dan een vrouw / die zo een
grootte waante / nog ook zo een vasten vleesch / in
't gemeen niet heeft.

3. Op den ouderdom / want een aankomende of
volwassen mensch / beter geneest dan een jong kind
of oud mensch.

4. Op de vossentuge / om dat een arbeiderman be-
ter geneest dan een leegganger; en een migreren /
beter dan een djonkaart of hoereerde.

5. Op

die te geneezen zyn, die in de uiterlyke deelen, en die
in de holligheden van 't hoofd borst en buik door-
gaan, zonder of met eenige kwetzing der ingewanden;
kleine wonden in de groote heffenen, in de *aspera ar-*
teria en *oesophagus*, in de longen, *mediastinum*, *peri-*
cardium, in het hert (die niet doorgaan) in 't vleesag-
tige van 't *diaphragma*, in 't *omentum*, lever, milt,
pancreas, maag, darmen, *mesenterium*, nieren, water-
blaas, *uterus*, *ovaria*, *vulva* enz. hoewel HIPPOCRA-
TES en uit dezen CELSUS geheel anders zonder ge-
noegzame kennisse van de *Anatomie* redencieren, want
in alle deze deelen zyn 'er wonden genezen, als veel
Observatien bekragtigen. Ik zegge deze wonden zyn
gevaarlyk maar niet altyd doodelyk.

5. Op de gestalte / om dat een middelbaar mensch
 beter geneest in 't gemeen / dan een doz / schraal /
 lang of te vet mensch.

6. Op de tyd des jaars om dat alle wonden bes-
 ter in het voor- en na-jaar geneezen / dan in de winter
 of in de hondsdagen.

Cap. XI. Van de geneezinge der Wonden.

Vrag. **D**oor hoe veel intentien zoudt gij de
 wonden geneezen.

Antw. Dooz vier intentien.

1. Dat men alle vzeemde dingen uit de wonden
 weere.

2. Dat men de gescheiden deelen vereenige / en
 vereenigt zynde / dezelve also behoude en geneeze.

3. Dat men verzorge dat 'er omtrent de gequetste
 deelen geen bogten konnen stil te staan / waar dooz
 onsteekingen en andere toeballen konnen veroorz-
 aakt werden.

4. Dat men de toeballen der wonden / in alles
 haast weere. (f)

Vrag. Op zegt / dat men voor eerst de vzeemde din-
 gen

(f) Om in 't algemeen de wonden te geneezen,
 moet men 1. al 't geen in de wonden niet behoort,
 als hout, eyzer, kogels, spleen, lappen, stukken been,
 ten eersten uitneemen, of wagten, tot dat het met de
suppuratie van zelf scheid. 2. 't bloeden stempen. 3. de
 lippen der wonde tezamen voegen en wel verbinden.
 4. By de volgende verbanden, de wonde *digereeren*
incarneeren en *cicatrizeeren* met goede *digestiven*, *bal-*
samike en droogende middelen. 5. en eindelyk alle moog-
 gelyke toevallen weeren en wegneemen, en wel in-
 zonderheid van den beginne af de toevallen vooruit
 zien en afweeren.

gen uit de wonde waeren moet / wat verstaat op by de vzeemde dingen ?

Antw. By de vzeemde dingen verstaan ik. 1. Het geene uitwendig / door eenig geweld in ons lichaam geseeken / geschooten / of geslagen is : als kogels / pijlen / splinters / steenen / stukken van des Patients kleeren / enz. 2. Zo verstaan ik de deelen van ons lichaam zelve / maar door een uiterlijk geweld uit haar plaatze en regeeringe gestooten : als daar is geplettert blees / geklonkert bloed / gemozzelde veentes / enz.

Vrag. Waarom stelt op het wegnemen der vzeemde dingen alhier in de eerste intentie ?

Antw. Door dien dit wegnemen altoos hoe eer hoe liever gedaan moet werden / en dat daarom :

1. Om dat het de wonden zeer groote pijn aan doet.

2. De bereeninge / of heelinge belet.

3. De wonden zeer tot bedervinge / verrottinge / en tot quade toeballen doet neigen.

Vrag. Nademaal de uittrekkinge zo nodig is / hoe moet dat nu geschieden ?

Antw. Dit uittrekken moet tweesints geschieden of met 'er tyd of aansonts.

Vrag. Hoe geschied dat aansonts en op staande boer ?

Antw. Dat geschied met een behendige hantgreep / door middel en hulp van eenige bequame instrumenten / om te vatten en te grijpen / den gequetsen stielende in zodanigen postuur als doen by gequetsen wierd / tegens het ligt of den dag aan / naar goetdunken van den Chirurgen / en dat liever met 't eerste verbant dan met het tweede / om dat de wonde en haar omleggende deelen / anders zeer komen op te zwellen / door de pijn en stilstaande vogten / welke daar geschied / wanneer de wonde begint te

doogen / welker draagt of digestie gemeenlijk ont den derden dag geschied.

Vrag. Maar hoe geschied dat nu allenghens en met 'er tyd?

Antw. Dit geschied gemeenlijk door de kragt van de aangepersende sappen / waar door zulke dingen / gelijk als van zig zelven buiten de wonden gestooten werden: als mede door het behulp van verwarmende middelen / die het bloed bloeibaar maken / en door den zelven drang / deze dingen na buiten toe dringen / en deze noemt men na de gemeene wijze attraheerende of digereetende medicamenten.

Vrag. Wanneer geschied deze maniere?

Antw. Als men ze door kouft / nog door geweld niet doen kan / om dat / 1. De kogels of splinters te diep zyn. 2. Als de gesplinterde beentjes nog te vast aan haar periosteum gehegt zyn. 3. Als men door geweld en een onbesluit vreten in de wonde / voor een meerder pijn / stilstand van sappen / en een nieuwe hæmorrhagia, of bloedstorting / vreezen zoude.

Vrag. Noemt ons eens zodanige medicamenten / die attraheerende en digereetende genoemd werden?

Antw. De medicamenten die naar haar trekken de etter makende zyn / zyn dusdanige: als daar is den rad. gentiana, de gummien van ammoniac, galbanum, peck, beete, zuurdeeg, ung. basilicum, digestivum, het emp. diachylum compositum, de betonica, Paracelsi, en de diapalma. (g)

Vrag.

(g) Aan het *Emplastrum Opodeldog* en *slichticum* Paracelsi schryft men groote kragten, om eyzer uit de wonden te trekken door de kragt van de Magneetsteen die daar in komt, maar dit zyn maar fabeltjes; want geen Magneetsteen gepulveriseert en onder zalf of pleyster gemengt ooit eyzer aan hem trekt: en zodanig moet men ook van alle de Sympathetische curen oordee-

Vrag. Hoe zoudt gij de tweede intentie volbrengen: namentlijk / om de afgescheidene deelen te vereenigen / ende die nu vereenigt zijnde / also te behouden?

Antw. Om dooz eerst te vereenigen dat tegens de gezondheid geschieden is / zoude ik dooz twee midde-len volbrengen; namentlijk dooz heginge of dooz bin-dinge.

Vrag. Op wat wijze geschiedt de heginge?

Antw. Op tweederley wijze: namentlijk. 1. Dooz een naald en draad. 2. Dooz welkleevende pleisters.

Vrag. Zegt ons eens in 't algemeen / hoe dat het hegten gemeeljk toe gaat?

Antw. De algemeene heginge die men meest ge-bruikt / geschiedt dusdanig: men neemt een rechte of kromme naald / hebbende een dylekante punt / met een dubbele gewaften zijden draad daar in / in zijn rechterhand; en een kromme of rechte canule in zijn linkerhand; en men begint de eerste steek in het midden der wonde / de labien der zelfige altoos met de canule tegenhoudende / als dan knoopt men den draad toe / die met de schaar afsnijdende / en dit her-doet men eens of meermalen aan wederzijden naas de lengte en groote der wonde / altoos toezlende / dat men openinge genoeg late om den etter een vryen uit gank te geben.

Vrag. Nademaal dit de algemeene maniere van hegten is / moet het hegten in de wonden des buiks ook zo toegaan?

¶ 2

Antw.

deelen, dat ze in de verbeedingen of bedrog bestaan, indien de natuur doet 't geen men de middelen toe-schryft. Hier by mag men wel bemerkten dat alle de algemeene digestiven, inzonderheid by geschootene ge-punctureerde en gescheurde wonden geen goed maar kwaad doen, en zwaare trekkingen en putrefactie ver-wekken. In tegendeel doet de enkele brandewyn pul-vis *Aluminis* en *Myrræ* uitnemende diensten.

Antw. Ja / behalven dat men hier twee dingen aanmerken moet. 1. Dat men hier de steeken wat digter by den anderen doet / om het uitspuilen der darmen te beletten

2. Dat men hier aan de eene labie het musculouse vleesch alleen vat / en d'andere labie het peritoneum, om dat het peritoneum of penszak een membrane zijnde / niet aan malkanderen heelen kan / wegens zyn bloedeloosheit / maar wel aan het musculouse vleesch gehegt zijnde, door middel van zijne digestie (b)

Vrag. Hoe geschied de hegtinge door welklevende pleisters?

Antw. Deze hegtinge werd gemeenlijk drooge hegting genaamt / en die geschied door eenige bequame pleisters / of eenige andere welklevende middel / en dat om minder littekens naar te laten / by gelijkheitsse men neemt /

℞. Thuris,
Mastichis,
Sang. dracon. ā Drach. ij.
Myrrhæ,
Aloes ā Drach. j.
Farin. Fabar.
Hordei ā Drach. ij. ꝑ.
Alb. ovi No. i.

Dit onder den anderen geklopt / en op een doekken gesmeert / en wederzijds van de wonde geplakt / om trent een vinger breed van de labien: dit laat men opzooogen / en worden van die lapkens door een naald

(b) De *gastroraphia* of buiknaad kan ook geschieden, dat men wederzijds by elk steek het *peritoneum* mede vat, schoon de Ouden hier tegenspreken.

naald en djaad dicht aan den anderen naar de konst
gebragt. (i)

Vrag. Hoe geschied de samenbereeninge door bin-
dinge?

Antw. De bereeninge door bindinge of ligatu-
ren, geschied gemeenlijk in zodanige wonden / die
naar de lengte der muscullen gaan. (k)

Vrag. Wat is bindinge?

Antw. Dat is niet anders / als een omwindinge
en omdraopinge van een lange smalle linnen band /
aan een of aan beide zijden opperott / om die vaster
in de hand te houden / tot herstelinge van eenige ge-
quetste deelen onzes lichaams.

Vrag. Hoe moeten deze windselen / zwagteelen / of
ligaturen geconditioneert wezen.

Antw. Doozeerst mogen zy niet te smal of te
breet zijn; te smal / om datze als dan te veel nij-
pen en pijnen verwekken zouden; te breed / om
datze als dan over al gelijk niet toedrukken zou-
den. Zy en mogen ook niet van grof of hart
lijnwaat wezen / om geen pijn te verwekken; ook
niet van te dun of verfleeten / om datze niet slip-
penge zoude kunnen binden / en ook mogten ko-
men te breeken.

Vrag. Wat moet men dan in het wonden al in
acht nemen?

§ 3

Antw.

(i) Van de hegtingen met hegtpleyders moet men, zo
veel mogelyk is zig bedienen, en het grawelyke en
pynelyke naayen, 't zy dan in groote nood, meiden.

(k) De vereeninge der wonden door compressien en
windis is kan men ook doen zo wel in schuinse en dwer-
sche als in de regte wonden, en ook in die, daar lap-
pen nederhangen, als BELLOSTE wel aantoot, en
hier alle *steekwieken* meiden, die geen wond geneezen,
maar dezelve in een *ulceratie* of *gangraene* dikwils ver-
anderen en de gaauwe geneezing beletten.

Antw. Vooreerst / zo mag men de gequetsste deelen niet te slap nog te stijf binden: doo; dien de slappe en zachte bindinge geen voorbeeld doen zoude; en die al te vaste of stijve fluxie en pijn baren zoude. Ten anderen zo moet men altoogs acht hebben op de grootte der wonden en eigenschap der gequetsste deelen: welke gequetsste deelen men altoogs in een middelbaren stant houden moet / om zo 'er gebaat van verminktheit waar / dat men dat lid zodanig binden en leggen zoude! als den Patient best na zijn geneezinge gebzuiken kon.

Cap. XII. Om de sappen omtrent de gewonde deelen dun en vloeibaar te behouden, ende van de Accidenten te beschermen.

Vrag. **H**oe zal men de vloeibaarheit der sappen in de gewonde deelen tragten te behouden / ende van de roevallen beschermen?

Antw. Doo; tweederley middelen: namentlijk / doo; algemeene en byzondere.

Vrag. Welk verstaat gy hier by de algemeene?

Antw. By de algemeene middelen werd verstaan zweeten / purgeeren / en diæta.

Vrag. Wat nut doet het zweeten?

Antw. Dat houd / doo; zyn alcalische deelen / het bloed vloeibaar / en maakt doo; het zweeten / dat 'er veel zuure deeltjes uit het bloed uitwasemen. (1)

Vrag. Wat nut doet het aderlaten in gewonde lichamen?

Antw.

(1) Een zachte uitwaaseming doet veel goed in wonden maar sterk zweeten deugt niet. Edog het veele zweeten en heet houden in een digt geslootene stinkende plaatze is altyd kwaad.

Antw. Het aderlaten in gewonde personen / is den meesten tijd zeer onnodig / want de gewonde luiden gemeentlijk genoeg bloeden / en by gevolg haar kragten verliezen / zo dat het geenzins noodig is / meer kragten en bloeds te verquisten. (m)

Vrag. Wat nut doet het purgeeren?

Antw. Het purgeeren is ook veeltyds noodig / om veel zuur en slijm te lossen; en dat door suppositorien, clistieren / of eenige zachte laxativen. (n)

Vrag. Gy hebt ons hier vozen een manier van de clisterie en laxative gegeven / in de geneezinge van de phlegmonen, maar van geen suppositorien: zegt ons nu eens hoe gy die maken zoud?

Antw. De gemeene suppositorien werden aldus gemaakt:

℞. Mellis com.

Salis com. ā q. f.

Dit werd zamen gekookt op het vuur tot een harde consistentie, en dan op een koude steen / met wat olie besmeert / gegooten / en daar 30 steehpillen af gerolt / naar die hout geworpen zijn.

Vrag. Moet men deze evacuatie, in gewonde lichaamen / gezamentlijk / of moet menze besonderlijk in het werk stellen?

Antw. Deze evacuatie zyn somtijds noodig gezamentlijk / en somtijds noodig byzonderlijk gezukt /

¶ 4

(m) Wanneer veel bloed gestort is, moet men geen aderlaten, maar wel, byaldien groote kneuzingen en wonden des hoofds borst en buiks zyn met kneuzingen en weinig of geen bloeden, en de Patient sterk gelchrikt heeft.

(n) Purgeeren en zweeten dryven geen zuur en slijm uit in de geneezing der wonden, evenwel altyd open lyf te houden door zachte en verkoelende middelen is noodig.

bzuikt / al naar den nood / gematigtheid / en kragten des Patients dat zullen gebieden of verbieden: altoos lettend: 1. Op den ouderdom. 2. Accidenten. 3. Tijd des jaars. En kragten.

Vrag. Waarom moet men op den ouderdom letten?

Antw. Om dat de oude liuden weinig vling zont en warmte hebben: in tegendeel / de kinderen hebben wel veel warmte / daarom behoeven zy ook veel vogtigheid om die te onderhouden: zo dat d'een en d'ander een groote evacuatie behoeven.

Vrag. Waarom op de accidenten?

Antw. Op de accidenten / om dat zo iemand booz zijn quetzure gehad hadde een buisk loop / bzaken / bloedbloeying nah menstruen, spenen / of uit de neuze: Item / indien iemand sterk gebast heeft / gearbeid / gewaakt / gezweet / enz. de zodanige behoeven mede geen groote evacuatie.

Vrag. Waarom ook op de tijd des jaars?

Antw. Den tijd des jaars zal het meenigmaal ook verbieden / als in de groote hitte des somers / dooz dienze onze geesten te veel verteert: als mede de groote koude des winters / dieze al te veel verdikt.

Vrag. En waarom op de kragten?

Antw. Om dat die geene welke veel kragten hebben harder kunnen aangetast werden / dan die weinig kragten hebben; en zo men wilde doen purgeeren liuden van weinig kragten / zeekerlyk ze zouden om hals geraken.

Vrag. Wat verstaat gy nu by de diæta?

Antw. Daarby moet men altoos verstaan de zes dingen / waar onze gezondheid van af hangt, doch zullen het hier meest duiden op de spys en drank; verbiedende den Patient de eerste 14. dagen alkerley sterke voedzame spuze / om datze te vyftige humeuren boren: insgelijks alle gepeperde en gezond-
te

te spyzen / om datze de humeuren te veer verhitten en aanzetten ; en voornamentlyk van den wijn en alle zuur / die de vogten te zeer verdikken / want alle zuur schaadt zelveer aan gezonde : (o) ook moet men dit voornamentlyk opserbeeren / so lang 'er suppitie van kooys is / maar laat hem liebet een weftig klein bier / of gerstenwater dzyngen : boben dient moeten de eerste dagen sober zyn / doch niet zo sober of de Patient moet kunnen bestaan / en voornamentlyk als hy veel bloed verlooren heeft / om zyne kragten also te herstellen : want of men al schoon een gewonden / maar niet een simpel gerstenwater / en bleesch-sopken / of diergelyke slappe kost doozgaans wilde spyzigen / zouw niet gelukken / om datze zulks ongevoon zyn ; een gezond mensch zouw daar een afkeer van hebben / hoe veel te meer een zicke / daarom is het niet ongeraden hem altemet goede voedzame spys te laten nutten / alsze niet verhit nog het bloed tegens de wonde persende maakt. Men mag zyn spysze dikmaal veranderen / op dat hy zyn appetijt behouden mag ; men zal hem ook geen doyst lasten sijden / waar dooz de goebe digestie of dragt in de wonde mogte verhindert werden / welk het eenigste middel der geneezinge is in alle wonden.

De exercitie en ruste moet men hem weten te gebied en verbiiden / als mede de beweginge des gemoeds ; als daar is droefheid / gramischap / enz.

Vrag. Wat schade kan de gramischap hier doen ?

Antw. Dat leert ons de dagelyksche ervartheit genoegzaam : want de gramischap is een leyding des bloeds en geesten ; om eenig quaad te wyzeken / so werden dan alle geesten dooz het bloed / met

¶ 5

groo-

(o) Dat het matig gebruik van zuur in gezonde en verwonde lichamen schadelyk is, streid tegen alle redenen en ondervinding.

groote onfsuimigheid gedreeven / en meest naar boven wellende / veroorzaakt niet alleen koozzen / waar dooz de kragten verminderd worden / maar ook met geweld op de zwakke partpen (of nieuwe incarnatie) stootende gelijk de Zee tegens menroe ge-
maakte Dijken / waar dooz alles weder open brest / en also alle onze hoope en moeite doet berdwijnen.
Ziet hier van een hystorie by Fabr. Hild. 1. deel / in zyn 17. en 18. aanmerkinge.

Vrag. Welk zyn de byzondere middelen om de gematigtheid der gewonde deelen te behouden / en dezelve van accidenten te beschermen?

Antw. De byzondere middelen zyn enige uiterlyke topica, die men in en omtrent de wonden gebruykt; als daar zyn zalven / pleisters / ceronen / fomentatiën, en smeeringen.

Vrag. Hoe en op wat wijze moet menze gebzuteken?

Antw. Boozeerst / dat men in de wonde gebzuteke / enige digestiven of incarnativen, met wieken of plukzel / (p) en eenige verwarrende en zuur temperende

(p) De wonden met wieken of plukzel dicht opvullen deugt nooit niet; alle zware, scherpe beitende of *corrosive* middelen, scherpe of oude vetten en olien, en oude bedurve zalven verwekken ontsteekingen in de wonden; alle varsche en zage olien en vetten zyn nooit zo schadelyk; inzonderheid is de *spiritus vini* een heerlyk middel in de wonden om te zuiveren, 't bloeden te stempen, en zonder *suppuratie* of ettering de wonden te heelen, als BELLOSTE aantoot; de *Balsamus Peruvianus* en *Capayba* zyn ook zeer dienstig met de *spiritus vini* veel overeenkomende. En zonder zalven en plaasters, de wonden te verbinden is wel alerbeste, met *pulvis myrrba Colophonii* en *aluminis* die te verbinden is zeer deugzaam. ik zegge hier nevens rond uit dat het gek en woordadig is, de versche en ver-

perende pleisters daar opher / om de getempertheid der vogten in de wonde te conserveeren: ook dezelve van accidenten te beschermen / door het beslijken en besmeeren van de campher mengzels / en dat naar gelegentheid: Item, door goede ceronen van defensiven, byanderwijn / den grooben rooden wjn / enz.

Vrag. Wat vooz digestiven wilt gy in versche wonden gebruiken ?

Antw. De digestiven en glutinativen, die ik hier gebruiken wil / moeten boven haar visceuse en emplastike kragt diese hebben / om den etter voozt te brengen / nog drie andere kragten hebben / als een middelbare warmte van deelen / en een zuur temperinge.

Vrag. Maar stelt 'er ons eens of twee vooz ?

Antw. Daar zyn verscheide manieren om goede digestiven te maken: sommige nemen wat terebentijn / met den dooz van een ep gemengt / sommige gebruiken dit / als:

- ℞. Butyri insulsi,
- Ol. olivarum, añ. Unc. ij.
- Vitel. ovor. No. ij.
- Croci, Scrup. j.
- M. F. Unguent.

Maar vooz my / ik zoude liever gebruiken ons gemeen digestyf, dat hier / en meest door ons Zeeland gebruikelyk is. Welken digestyf alle de voozs. kragten heeft / als 'er in 't voozgaande antwoozd vermeld is / welkers descriptie dusdantig is:

- ℞. Butyri sine sale, Lib. j.
- Terebinthinæ,

Ceræ

verouderde wonden met wicken en proppen op te vulen, de reden daar van verzwyege ik hier; maar zal dat in het boek van de wonden aantoonen.

Ceræ Flavæ, añ. Lib. ſſ.
 Gum. elemni,
 Ol. Hyperici, Unc. viij.
 M. F. Ung.

Vrag. Sommige willen geen olien in verſche wonden gebruikt hebben / om dat het niet over een komt met de gequeſte bloedeloze deelen / en gy doet ze in u digeſtiven, kommen die hier geen hinder doen?

Antw. 't Is waar / de bloedeloze deelen die droog zijn / vereiſchen mede verdroogende middelen: maar de olie / die een groot anodynum is / kan men hier niet nalaten / te meer / alzo die verdroogende / verwarmende / en van zeer dunne deelen zijn, als daar is den hypericon, maſtichinum, terebinthina, ceræ, ſabinæ. Item, daar zijn mede eenige baſſem's uit boomten / als den pera, copaiyum, en diergelijke / die al mede een verwarmende / verdroogende / en verdunnende kragt hebben / niet alleen dienſtig om de gequeſte zenuwen / of andere bloedeloze deelen te heelen / maar ook in allerlei verſche wonden.

Vrag. Sommige ſpreken zo groot van wondzankten / en ſommitze wederom agtenze niet met allen / laat ons eens u geboelen daar van hooren?

Antw. Als die op haar tyd wel gebruikt worden / kan ik ze geenzins tegenſpreken / om dat de mundificeerende en conſolideerende kragt der zelfge / dooy de circulatie des bloeds tot de wonden gebragt werden / en aldaar het bloed en de ſtoffe bequamelijc diſponeerende om de zelfge te verdunnen / al naar gelegenheid der ingredienten, en oogmerk des Chirurgyns.

Vrag. In wat dooy wonden zoud gy ze dan gebruiken?

Antw. In verſche en welgheſelde wonden zoud ik ze nooit gebruiken / maay wel in langduurige wonden

den of ulceratien, daar een quade digestie is; of daar een al te dunne / sekerpe / goore stoffe uit bloeit / zo dat men dan door middel van die dranken / de uitloelende quade stoffe kan verbeteren.

Vrag. Zoudt gy evenwel uwe Patienten nietz weten te opdooneeren / om te dinken?

Antw. Ja / ik zoude haar veel koffy en thee laten dinken / en veel liquor tartari laten gebruiken / waar door het zuur getempert wierd : 't welk benouwen s'ijde / de wonden beter geneezen. (g)

Vrag. Geeft ons eens een formule van een wond-draak?

Antw. Zp werden op verscheiden manieren gemaakt / doch zal daar een op M.C. verzoek voorschypen:

℞. Rad. Aristolochiæ, Drach. ij.

Herb. Saniculæ,
Pyrolæ,
Verbenæ,
Agrimonix,
Eupatorii, añ. m. j.

Summit. hyperici,

Centaurii. añ. p. j.

Hordei mundati,

Uvar. corint. incisar. añ. Unc. ij.

Gekookt in wijn / water / of gemeen bier / in een decoctum-kestel, dicht toegeslopt / tot een derde ver-zoden is / 's morgens en 's avonds een bier-glas vol daar af gedronken. (r)

(g) Men behoeft nooit 't zuur temperen by de wonden, dewyl hier geen zuur oorzaak is; de huy van zoete en kernemelk, gerstenwater en dun bier kan men in alle wonden laten warm drinken.

(r) 't Is onnodig om de kruiden tot op de helft of 't derde deel te laten verkoken, men kan ze maar in gekookt

Het sperma ceti is mede in deze gelegenheid zeer goed gebruikt.

Cap. XIII. Om de toevallen der Wonden te weeren.

Vrag. **W**elk zijn wel de voornaamste toeballen / die de wonden gemeenzlijk onderworpen sijn?

Antw. De toeballen der wonden zijn veel en menigerley; doch / de voornaamste zijn wel deze: als: hæmorrhagia, syncope, koortzen, convulsie, paralysis, contusien, gangrænen, en diergelijke. (s)

Vrag.

kookt water laten trekken als Théé, of maar een weinig opkooken. Ook is dit zeker, dat tot genezen van de wonden deze en diergelyken kruiden niets doen, ook niets om derzelver toevallen voor te komen of weg te nemen, te meer zullen ze dezelve kunnen vermeerderen om dat de meeste daarvan bitter en heet zyn. Maar de rechte wond-kruiden mogen wel genaamt werden alle die middelen, die de koorsse en andere toevallen verhoeden en wegnemen, gemerkt dat de koorsse, swellinge, onttekinge, pyn, enz. geweert, werkt de natuur na order en onverhindert en geneest de wonden; maar die door kragt van gemeene wond-dranken wil de wonden genezen, is geheel op den dwaalweg. Men neeme maat de proeve hier van, en men zal onder alle dat drinken dier kruiden geene de minste verligtinge zien in swaare gestokene gekneusde gescheurde wonden, en de geringe, die de natuur ook zonder die kruiden geneest, zal men zien spoedig geneezen. Beoordeelt nu de kragt der natuur en die der wond-kruiden, en laat het dog op deze nooit aankomen.

(s) PARACELSUS in zyne kleine Wond-arseney beschryft zeer net alle de toevallen der wonden met derzelver geneezingen.

Vrag. *Zij hoorz u hier niet van pijn nog inflammatie gewag maken?*

Antw. *Wat de pijn en inflammatie aangaat / is gemeenlijk maar zo lang de wonden geen behoorlijke digestie of dragt booztbrengen / want als de wonden wel dragen / zo verdwijnt als dan de pijn en inflammatie.*

Vrag. *Welk van deze toeballen zijn wel de gevaarlijkste?*

Antw. *De gevaarlijkste / en die men vooz eerst en vooz al waren moet / is de hæmorrhagia en convulsie.*

Vrag. *Waarom de hæmorrhagia?*

Antw. *Wat de hæmorrhagia of 't bloeden aangaat / en voornamentlijk daar eenige groote vaten gewond zijn / is vyz de moeite waart om in groote agtinge genomen te werden / niet alleen om datze de geneezinge beletten / maat om datze de kragten verkleinen / waar een syncope, of zwijm op volgt / een convulsie / of trekkinge van zenuwen / en eindeljk de dood. Daarom zal men de bloedstoztinge altooz tragten te stelpen / zo haast als 't mogelijk is / in het aldereerst / naar het eerste verband / om dat het bloed is den schat des lebens.*

Vrag. *Op wat wijze kan men het bloed stelpen?*

Antw. *Op tweederley wijze: namentlijk /*

1. *Dooz een behendige handgreep / het welk bestaat / somtijds in het opleggen van den duim; Item, dooz compressen en ligaturen: dooz het onderscheypen van een naald met een draad; dooz actuale cauterien, drukken van de handen en diergelijke / ieder erbaren Chirurgy genoezzaam bekend.*

2. *Beschled dooz bloedstempende middelen; als daar is den bolus armena, sanguis draconis, farvolatilis, thus, mastix, gypsum, caput mortuum viurioli, of een dusdanig;*

ꝑ. Boli armænæ,
 Sang draconis,
 Cap. mortui vitriol.
 Fat. volatilis, añ. Unc. j.
 Thuris albi, Unc. ss.
 Vitrioli romani, Drach. ij.
 M. F. Omnium pulv. subit.

Welk poeper men als dan onder het wit van een ey kloopt / of onder wat terebintijns / en dat voorts op wicken gesmeert / of op een stuk van een blaas / en vast op de wonde gebonden / met compressen, en door goede windsels naar de konst / daar om gewonden.

Vrag. Wat is syncope, en hoe zal men ze te hulp komen?

Antw. Syncope is een bezwijminge / of een schielijk verval onzer kragten / ontstaande uit eenige groote alteratie van schieliken / bloeden / pijn of diergelijks. De hulp hier toe / is / dat men aarstonds den Patient een ruime lugt verleene / op dat hy zyn adem beter scheppen mag / en besproepen hem het aangezigt met wat koud water / wijn / of azyn / tot hy / tot zyn zelven weder komt.

Vrag. Waarom maakt op hier gewag van kooftzen?

Antw. Om dat men in gewonde personen daar voornamentlijk op letten moet / om dezelve voos te komen / door een sobere mantere van leven / strekkende tot verdunninge des bloeds / en derselver beter omloop door zweeten / en temperinge der zuure vogten / waar toe men altoos den goeden raad ende hulpe van een goed Medicus verzoeken moet als menze bekomen kan. (t)

Vrag.

(t) HIPPOCRATES bemerkt dat men van den derden dag aan meest de wond-koorizen observeert. Maar dit

Vrage. Wat is convulsie, en hoe zal menze te hulp komen?

Antw. Convulsie of krampe / is een spanninge en trekkinge der musculen, of liever van hare tendonen, tegens wil en dank naar haren oorspronk toe. Om daar in te remedieeren zal men zo wel innerlyke als uiterlyke middelen gebruiken: de innerlyke zyn alle suurtemperende / sijn dun makende / en de zweetgaten openende / gelijk als de dranken van guajac. sassafras en diergelyke. (u)

De uiterlyke middelen zyn tweederley. 1. Dooz smeringe / en strekkinge van goede verwarmende suurtemperende / en doozdringende olien en zalben; als den ol. terebinthinæ, hyperici, laurinum, caryophyllorum: het ung. nervinum, dialtheæ, agippæ, &c. tegens een heet vuur gestreeken. 2. Als het te hoog gaat in den uitersten noot dooz afsnydinge van de zenuwen of tendonen, waar dooz 't lid wel verminkt / maar 't lighaam behouden word.

Vrag. Wat is paralytis, en hoe zal menze herstellen?

Antw.

dit geschied by geringe wonden, maar by zeer swaare met kneusingen en scheuringen der banden en spieren, en ligamenten komt de koorzse zomwylen eerst den vyfden selfden zevenden ja den tienden dag, en zelfs is men voor de veertien dagen nooit daar van verzekert; ik hebbe zelf na den veertigsten dag by een *fractura cranii* de hevige heete koorzse met andere toevallen zien opkomen. Ook hebbe ik bygewoont, dat den eersten dag by de wonde de koorzse al zeer bevig is bygekomen. Zo dat men juist den derden dag niet altyd voor zo heilig en voor de eerste koorz-dag der wonden niet stellen mag, nog kan, om dat de nauwkeurige oplettendheid zo dikmaals de verschillende tyd duidelyk aan de hand geeft zonder de minste tegenspraak.

(u) Convulsie is een sterke te zamentrekking der musculen in derzelve buik en niet in de tendonen, daartegen het opium en de cinnaber wel de wiste middelen zyn.

Antw. Paralyfis, of betoerthepd / is een verslappinge van zenuwen of lamnighepd / zonder roeren nog gevoelen.

Den zodanigen zal men aanstonds een ontlastunge maken / door clysterien / ader-laten / zweeten / ende zo voorts: voorders zal men de geheele lamne zyde zyns lichaams smeeren / met goede bequame olien: als van terebinthina, hyperici, spicæ, succini, castorei, salviæ, of dit naarvolgende:

ʒ. Ol. Nicotianæ, Origani, Euphorbii, Castorei, Succini, juniperi, añ. Uuc. j. Ung. Aragonis, Unc. ij. Spir. Salis armoniaci, Drach. j.
Pulv. piperis albi, Drach. j. ff. M. F. litus.

Het aq. lavendulæ en salviæ, met eenige droppelen ol. succini, nardini, anisi, alle morgen gedronken en gezweet / is zeer goed en dienstig.

Vrag. Hoe zoud gy met de contusien handelen?

Antw. Het gecontundeerde, of gekneusde vleesch / zoude sijn door mijn digestiven en suppurativen cragten tot separatie te brengen. Voorts de partpen van buiten wel defendeeren door de bequame olien / ceronen / of cataplasinen.

Vrag. Daar werd meenigmaal zo veel van het zenuw-water / of leedwater gesproken / die de verqueste zenuwen van haar uitwerpen / zoud gy daar wel raad toe weten?

Antw. Wat het leedwater aangaat / moet men by wat voorzigtig wezen / om dat te stoppen / want oeggestopt zynde / en niet genoeg gezuiverd / loopt den Patient gevaar dat het zig elders anders mogt vertoonen en uitbreken / met verderbinge en verrottinge van de zenuwe of peze / waar uit wel een verminderingheid des lids mogt ontstaan / daarom zal men niet te haastig wezen om dat te stoppen; doch op zyn tyd / is dit naarvolgende goet gebuikt /

- ix. Lumbricorum terrestr. præp.
Sang. draconis an. Unc. ff. Ol. hypericonis.
Ung. digestivi, an. Unc j. Misce,

Oste/

- ix. Croci martis. Ung. digestivi.
Ol. terebinth a. q. s. Misce.

Op wicken gesmeert / en in de wonde geleid / en booven ober zoude ik leggen een zakjen / gebult met boornemeel en epken asch / en mengen daar wat wit van eperg met wat wijn of brandewijn onder / en dat daar zo warm eenige reizen ober de pleister geleid. (w)

¶ 2

Dau

(w) Het *oleum Terebinthina*, de *Balsam. copayba*, 't *unguentum fuscum* van FELIX WURTZ, het *aqua divina Fernelii* en andere stempen de waterige lekkige, die somwylen by een wond is, en met onregt het leedewater genaamt werd; het *pulvis aluminis crudi* en de *Alcohol vini* zyn hier ook van schielyke werkinge, en droogen sterk de lekkinge op; ook mag men hier wel merken, dat de lekkinge der wonden gestuit zulke kwaade toevallen niet verwekt, gelyk den schryver hier zo breed opgeeft, inzonderheid als die voorkomt aan gewonde *tendines articulationi* en andere gevoelige vliezige deelen, die met onregt bloedlose en drooge deelen genaamt werden, in tegendeel zyn dezelve zo gestuit, dat ze gewond gekneust verplettert zynde, de hevigste lekkinge van *Lymphatic* vogt daar uit voorkomt insonderheid als de steekwicken en proppen daarby naarstig gebruikt werden, en dit is dierhalven niet als met droogende middelen en gemakelyk verbinden te verhoeden en te helpen, gelyk de dagelyke ondervindinge den nauwkeurig oplettenden genoegzaam leeren zal en kan.

Zullen dan nog de *digestieven* en *incarnativen* hier dienst doen? gantsch niet. Want die alle vermeerderen de water-lekkinge, maken *putrefactie* stank ja zelfs wormen in die wonden.

Van de pytt en gangraenen zal hier na gehandelt
worden.

Cap. XIV.

Gevolglyk kunnen het *Unguentum basilicum*, *aureum* de *balsamus Arcaei*, en de zoete olien van amandelen, oleiven, rapen, lynzaad, enz. van geene nuttigheid hier zyn; En schoon *Monfr. RENBY* zegt, dat hy in alle versche Wonden niets beeter bevonden heeft als den zoeten olie, zo durf ik zeggen, dat dien schryver in deze kwetzingen der *tendines* en *tendineuse* deelen niet wel moet opgelet hebben. Wel is waar, dat in gemeene versche wonden den zoeten olie alle oude vette zalven verre overtreft, dat ook de gemeene lieden weeten, die met boomolie en zuiker duffende wonden gelukkig genezen, zonder wicken en proppen daar by te doen. Maar dat deze olie in allerly swaare wonden te vooren gemeld ook van zulk een dienst zy, is onwaar, in tegendeel bevind men dat de *Terebintbina Veneta* en *Balsamus Copayva* alleen of met wat gekookten hooning mengt, of ook de *Spiritus Vini*, *tinctura myrrha*, de *Spiritus terebintbinae*, of ook 't pulvis *Aluminis*, *myrrhae Colophonis*, *sarcocollae*, *slibani*, naar omstandigheden gebruikt, en *acetum* onderwylen gestadig van buiten omgeslagen van gewenschte gelukkige en kragtadige uitwerkingen zyn. 't Welke weinige ik tot dienst der zeevarende voornamentlyk hebbe willen hier by voegen, die meer wenscht te weeten leeze dit wydlopig beoogt in myn boek over de wonden. Kort om, allerly wonden plat verbinden met plukzel boomwolle-watjes, of werk gedoopt belmeert of bestrooyt met voorgemelde geringe middelen en een doeck of windzel daarover gelegd, of ook maar groene zachte bladeren daar om geslagen, is de grootste kunst om wonden te genezen. De plaasters zyn meestentyd tot niets nut en veelyds schadelijk, de oude sterke zalven verderfelyk, 't dikmaals verbinden veelyds onnodig en hinderlyk, het groove peuteren in de wonden met stiletten barbarisch, het steif uivergen smertelyk en ondienstig, en de rest der kunstjes meestentyd moordadig gruwelyk en afschuwelyk.

Cap. XIV. Van de Hooft, Borst, en Buikwonden.

Vrag. **W**ill u van deze wonden zo maat ter loops vragen / zegt ons eens / hoe zoudt gij weten of het cranium gequest is / ja of neen?

Antw. Dat zoudt ik weten. 1. Dooz het aanmerken van het instrument daar den Patient mede gequest was: of het zwaar / hard / en sterk getroffen hadde. 2. Dooz het aanmerken van het cranium zelve: om dat de herssenpan niet ober al eben dik is / als in het achterhoofst; nog zo hard als aan het os petrosum. 3. Dooz het aanmerken der accidenten / die den Patient kozt na den slag / of val overkomen: als zwijn / drayinge / braken / razernye / kooztzen / enz. 4. Eindelyk dooz myn gezigt / en geboel / op het bloote bekkeneel.

Vrag. Of gij nu 't gezigt nog geboel niet haddet / en daar was evenwel agterdenken van breuke uit utwe boozs. Dize aanmerkingen / wat zoudt gij dan doen?

Antw. Als dan zoude ik het bekkeneel ontblooten / dooz een cruciale incisie, en de labien boozs met droog plukzel / naar de konst / opvullen en verbinden / tot 's anderdaags. (x)

Vrag. Wat zal 't dan zyn?

Antw. Fracture gevonden hebbende / zal als dan mijn trepaan stellen / op de leegste plaats / en doozbooren het bekkeneel naar de konst; het beentjen uitgenomen zijnde zal als dan de membrane straks bedek-

¶ 3

dek

(x) In alle breuken en scheuren van het cranium, daarin de zieke geduurig braakt, of in een apoplexie, slijpen of slauwte is, en als uit de neus, mond, ooren en oogen 't bloed uitloopt, enz. zya aldus vaste teek-

dekken met fijne doekjes en plukzel / gedoopt in warm spiritus vini, en dan voortz naar de konst verbanden / met een goede compressie en hooftdoek.

Vrag. Waarom hier juist den spiritus vini gebruikt?

nan van een geëxtravaseert bloed binnen het *cranium*, 't zy tusschen het *cranium* en de *dura mater*, of tusschen de vliezen of tusschen de *pia mater* en de hersenen, of ook in de holigheden van 't *cerebrum*, 't zy boven onder of op de zyden der hersenen, 't welk bloed hier als dan komt de hersenen te drukken, en de vreye *circulatie* afscheiding en doortocht van 't zenuwen-sap belet, en de dood in 't korte kan verwekken; ik zegge dat men in zulken geval aanstonds de grootste middelen moet in 't werk stellen 1. aanstonds een grootelating tot tien onsen op den arm doen en dezelve ook wel nog een- of tweemaal *repeteeren*. 2. sterke *purgatiën* daarna ingeven, of sterke *clysteeren* inzonderheid van tabak gebruiken. 3. onder de neus vlotte zouten appliceeren. 4. *vesicatoria* of koppen op de nek, armen en scheenen zetten. 5. de voeten sterk vryven en in warm water zetten. 6. van 't hoofd het hair afscheeren en het zelve geduurig warm stoven met een stoving van de *herbe cephalica*, als de *ruta*, *majorana*, *lavendula*, *rosmarinus*, *rose* enz. in witte wyn of azyn zagt en weinig gekookt, en het afkookzel met wolle lappen ten minsten alle zes uren warm opgelegd, enz. 7. men kan inwendig verkoelende *resolueerende* en zweet- en waterdruvende medicynen geven van de *st. sambuc*, *herb. sa cord.*, *sabv. rad. fenicul.* enz. in water getrokken, of het *Rob. sambuc. Nitrum* enz. hiermede moet men zo lange continueren, als doendelyk is, om de *resolutie* van het geëxtravaseerde bloed te verwagten, want hier door meest deze zieken geneezen, als de ondervinding leert. Maar zo dit al niets helpt, en alle toevallen na verloop van eenige daagen toeneemen, moet men eerst tot het *trepangereen* overgaan.

Merkt dat de scheur in 't *cranium*, 't zy in de binnenste of buitenste tafel veeltyds van zelfs weder geneest zonder opening te maken.

zigt? waarom niet liever eenige goede incarnoerende middelen?

Antw. 1. Om dat de incarnatie hier genoegzaam van zelf boortkomt. 2. Om dat de incarnoerende de wonden te veel verbuipen; en wel misfchien een putrefactie zouden veroorzaken. 3. Om dat 'er een te grooten fungus uit groeien zoude / en daarom zo moet men hier altoos zodanige droogende / zuiverende en verwarmende middelen gebruiken / als den spiritus vini is.

Vrag. Gy spreekt hier van fungus dat een zeer groote moeielijkheid dikmaal geeft / wat zoud op daar tegens gebruiken? (y)

Antw. Daar toe zoude ik gebruiken het poeder van roozemarijn / schoenanthum, aristolochia, met een weinig borax onder gemengt / en daar over een compresken in warme wyn / daar wat betonie / roozemarijn / roode roozen / salte / enz. in gezooden is.

Vrag. Mag men in een fractura cranii wel ober al een cruciale incisie doen?

Antw. Niet ober al / want voor eerst en al / mag men dat niet doen op de musculus temporalis, of craphytes, om verscheide redenen. 1. Om dat men hem geenzins kan disearneeren, door dien dezen muscul het bekenneel bedekt / zonder perioosteum; en also al te vast aan 't been gehegt. 2. Als men zijn fibren doorsnijt / so verliest hy als dan zyn werkinge / van die zijde / so dat noodzakelyk de mond straks scheef trekt / gelyk als de erbarentheid ons geleert heeft. 3. Zo is de muscul zeer peesagtig / en met veel aderen / arterien en zenuwen doorweeven / waar uit ligt een kramp / en somtids wel de dood opvolgen mogt. Ook mag men op de commissuren niet wel ligtbeerdig incideeren. Item / ook geenzints in het agterste van het hoofd / op het os occipitis om de veelte en meentigte der tendonen

¶ 4

(y) Deze fungus is een uitzetting van de vliezen of van het cerebrum of van de diploe.

nen die aldaar eindigen/nog ook tusschen de wondhauwen/wegens zekere hoelligheid aldaar gelegen. (2)

Vrag. Hoe zoudt gij nu weten of een wonde in de borst penetreert.

Antw. Dat zoude ik weten / dooy de sterke lucht of wind / die dooy de wonde komt; als mede dooy mijn proebet.

Vrag. 't Gebeurt somtyds dat 'er de musculi intercostales vooy de wonde schieten / zo dat 'er dikwils geen proebet in kan; nog ook geen lucht uit of in komen kan / wat dan?

Antw. Als dan moet men des Patients mond en neuze toehouden / en houden een brandende kaars vooy de wonde. (a)

Vrag. Nu genomen / zij penetreerden, hoe zoudt gij hier in handelen? sommige willen zodanige wonden hoe eerder hoe liever toehouwen. 1. Om dat de uiterske lucht / dooy de wonde inkomende / de inwendige deelen te veel altereert. 2. Om dat de geesten te veel dooy de wonde verbliegen.

Andere nu wederom willen / dat menze zal lang open houden / om iets uit te verwagten / ja / dat menze somtyds grooter maken zal / wat zegt gij daar op?

Antw. Wyde partjen hebben gelyk: de eerste oplyte is alse maar simpel dooygaat d'Andere als men iets uit de wonde verwagten moet / als veel gelykterert bloed of iets diergelyks.

Vrag. Nademaal wy hier in de borst zijn / zegt ons

(2) Op de *futuuren* mag men gerust sneiden, maar niet booren, behalven op de *futura coronalis*, maar de zelve meiden is evenwel beeter.

(a) Dit *experiment* met de kaars gaat niet aan in wonden, die zeer schuins na binnen toe door dringen, want in 't aafstemen komt hier in het minste geen lucht in of uit; maar men moet die oordeelen na het hoefden en de zwaare benaauwtheid aan die zyde.

ong eens / waarom zyn de wonden in 't hert / altoos zo noodzakelyk doobelph?

Antw. Om deze naardolgende reden. 1. Om dat het bloed uit de wonde lekt; 't welk behooyde om te loopen: want het hert is een spier / ten princypaalfen gedeestneert om den omloop des bloeds te beooyderen. 2. Verpogt het herte convulsien, en de ledinge der spiervezelen zyn oorzaak dat het hert zyn beweginge verliest. 3. Door de geduurige beweginge des herts / werd de consolidatie des herts belet.

Vrag. Zegt ons eens met een wooyd / hoe zoud gy weten als de wonde in den buik penetreert of dooygaat?

Antw. Dat zal ik weten dooy het uitschieten van het omentum of van de darmen dooy de wonde.

Vrag. Hoe zoud gy die genesen?

Antw. Zo het omentum uithinge / zoud het met een draad af binden; of zo de darmen uithingen / zoud die weder inbrengen / en de wonde toehegten / met de suture hier booren verhaalt / die men gastro-raphia noemt / hooyts dezelve mundificeeren, incar-neeren en cicatrificeeren, als hier hooyts gezegt is. (h)

Vrag. Genomen daar was eenig geronnen bloed in den buik / en gy konde geen hulp bekomen van eenig Medicyn / zoud gy daar toe iets wel kunnen ooybonneeren?

Antw. Ik zoud hem een haustus ooydooneeren van

℞. Sperm. ceti.

Oculor. carc. ã. Drach ℥.

Croci Scrup. ℥.

Lactis vaccini q. s.

M. F. Haustus.

℞ 5

Vrag.

(h) Wanneer het omentum uithangt en nog zyne natuurlyke koleur en warmte heeft, moet men het maar zonder afbinden weder inbrengen, maar zo 't bedorven is, moet men het afbinden, of afsnyden zonder het te binden en inbrengen.

Vrag. Wat hoorz medicamenten hebt gy / die het geronne bloed dooz de urine afdryppen?

Antw. Daar zynder verscheiden: als den rubia tinctorum, argentina, melissa cum radicibus, laurus, sem. nasturtii, mumia, sperma ceti, rode koolbladen / en diergeelpke meer.

Cap. XV. Van de geschootene Wonden.

Vrag. **A**lzo de geschootene wonden nu veel in de Oorzloogen voorballeen / en ontelbare ongelukken veroorzaken / ook een zake is daar ieder Weelmeester veel aan gelegen is / hoe zoud gy een geschooten wonde bepalen?

Antw. Dat is een zodanige wonde die met een kogel / stuk schroot of iets anders / dooz de kragt des buspoeders in 't lyp geschooten is / makende contusie, pletteringe / en scheuringe veeler membranen, bloed- en waterbaten / peezen / of tendonen, beenderen / dikmaals vergeselschapt met veele en zware toeballen / somtyds met / en somtyds zonder haemorrhagia, of bloedstoztinge.

Vrag. Hoe verschillen deze wonden van de andere wonden?

Antw. Zy verschillen hier in / 1. Een geschooten wonde is nimmermeer simpel / maar altoos gecomponeert. 2. Zo is een geschooten wonde altoos meerder tot stank en verrottinge geneegen als andere wonden. 3. Zo is gemeenelyk haven ingang eng en rond met een kromme en wyder uitgang. 4. Zo gebeurt gemeenelyk dat deze wonden in het begin niet bloeden / maar andere altoos bloedig zyn.

Vrag. Laet ons nu tot haar geneezinge komen?

Antw. Om hoort in deze geneezinge te handelen / zal men ze in twee manieren doen bestaan.

1. In een behendige maniere / om alles te removeeren, 't geen 'er in de wonde zoude mogen wezen; als kogels / schroot / splinters / lappen / en wat diergelijke meer is. Desgelijks ook in het behoorzijk verblinden / ende het bequaam leggen of schikken des gewonde deels / dat het gemakkelijck en zonder pijn legt.

2. In 't gebruik van de verleschte remedien / te weeten / van bequame digestiven en supperativen in de wonde; als mede van goede defensiven en corroborativen rondom de wonde.

De 1. maniere is hier vooren in de genezinge van de algemeene wonden gezegt.

De 2. maniere is / wat topica belangt / zo moet men hier vooz eerst het gekneusde en gepletterde blesz vooz al trachten te scheiden en separereen: want caro contusa & collisa cito suppuranda est. Want deze wonden daar altyd toegellen. Zo mag men hier toe dan bezigen den ung. basilicum, met den ung. digestivum gemengt / of den basilicum onder wat ol. raparum gemengt / tot een dun wieszalfken: Item, den ol. raparum of lini, een deel / Den ol. amygd. dulcium, een half deel met saffraan gemengt / waar onder men wat wit was smelten kan / om het zelvige tot een zalfken te brengen / en warmtes in de wonde geleyd: voozts de wonde wel van buiten bestrephende met den ung. camphoratum, en die ook bepleisterende met den gemeenen ung. of emp. defensivum, of eenige corroborerende cataplasmen, gemaakt van den absinthium, scoridium, calamintha, camomilla, melilocus, rosie rubr, en dit gekookt in witte wijn / of ook wel in macilago van lynzaad / dat met oud goed bier uitgetrokken is: voozts dan de farinen daar by gedaan van fabar. of orobi, naar ieders goedduncken. (c)

Vrag.

(c) Voor de farina fabarum en orobi kont gy altyd neemen Farina lini tarwenbrood of beichuit.

Vrag. Indien het gebiel dat 'er groote stank en verrottingen in de wonden waar / wat zult gy dan doen?

Antw. Als dan zo zal menze wasschen en spuiten / met een dusdanig of diergelyk lavement.

z. Rad. aristolochiæ rotundæ, Drach. ij.

Herb. Scordii. Salviæ, ana fl.

Flor. centaurii, p. j. Pulv. Aloës.

Myrrhæ. Sarcocollæ, ana Drach. j

Coq. S a. in vini albi Lib ij.

Hier mede gewasschen / en alsdan u wseken met de voorszgelde zalve eerst bestreeken / daar in gedoopt en opgeleid. (d)

Zo nu de stank zeer groot waer / moet men daat dan wat ung. Egyptiacum by doen; dewelke wel alleen met topn of byandewyn gebzuikt werd. De wonde dan gezultbert zynde / zal men ze boozt geneezen / als men anderewonden doet. Indien de wonde vergifstigt waar / zo ziet hier in het tweede naorvolgende Kapittel van de fenytige wonden / of kookit een bolle look / wat gekneust zynde / in het voorrige lavement.

Vrag. In alle doozgaande wonden / plagt men eertpds te gebzuiken een setum of dooztozt / die nu heendaags by de meeste Meesters nagelaten werd / om verscheiden reeden: als / datze te grooten pyne ende bloedstoztinge verwet / en datze de wonden met wat onnatuurelyks zende quellen?

Antw. Daar op antwoozd ik /

1. Dat zy pyne zoude verwekken / kan niet wezen als men ze wel en behoozlyk gebzuikt; maar zal ze in tegendeel stillen / dooz dienze de wonde doozgaang open houd en luyt geeft / om haar van den etter te ontlasten: ook zo zal ze in het doozhalen: de scherpe schilferen van de gemozsede brentjes mede uitsteepen / die

(d) Men mag simpel de Tinctura aloes en myrrhæ inspuiten.

die anders wel tegens eenige membranen of zenuwen zouden mogen steeken en pylisheken. Eindelyk zo byengrize de digestiven ober de geheele wonde door.

2. Dat zy bloedstoytinge soude verwekken / ieder dient de wysheid van zich selfs te hebben / so wanneer men daar voor bzeest / so moet men ze naac laten / van gebruikt men ze nooit : als ook niet wanneer de incarnatie voor handen is / maar alleen ten tyde van de digestie en suppuratie , ook so werd ze nooit gebruikt in de doorgaande of penetreerende hoofst- borst- noch buikwonden ; dan alleen in armen / beenen / en nekke.

3. Dat zy de wonden met wat onnatuurlyk soude quellen. Wel zo die edele en oude Chirurgicale remedie / als den setum is / voor onnatuurlyk gehouden word / wat zal men van de steekwieken en andere platte wieken zeggen ? zouden die ook voor onnatuurlyk moeten gehouden werden ? dat geens met goede reden mag gezegt werden. (e)

Vrag. Of allerlye geschootene wonden sennig zyn / als de Ouden in voortyden gemeent hebben ?

Antw. De gemeene geschootene wonden in de hendaagsche oorlogen / zyn uit haar selfs geenzints sennig : indien 'er iets quaadaardigs schynit te wezen in sommige / is niet ten aanzien van het buskruid / nog van het lood : maar is van wegen haar eigen ongezondheid ; of door het breeken / scheuren / ende kneuzen der bloedeloze deelen.

Wat het buskruid aangaat / kan in 't lichaam geen quaat veroorzaken / als men ziet aan sommige die 'er verscheiden graantjes in haar handen ende aangezigt (zonder eenig leet) lange jaaren gedragen hebben :

(e) Gelyk de steekwieken, als we boven reeds hebben getoont, zelden of nooit in wonden te pas komen, also ook deze doortochten niet, het is zelfs te zot die in versche wonden te willen gebruiken.

ben: want het alleen bestaat uit sulpher / salpeter / wilgenhoolen / ende wat brandewyns.

1. Wat het sulpher aangaat / 't werd niet alleen tot krauwel en schurft uitwendig gebruikt / maar ook inwendig sijn gestooten tot seukte / longe-hoest / enz. in wat zoet melk / of met een doper van een ep ingenomen: boven dien maakt men daar ook met olve een balsam van / tot heelderlyke gebreken dienstig.

2. Wat het salpeter aangaat / 't werd insgelyks in de Medicyne / zo wel inwendig als uitwendig / gebezigt; want den Antim. Præp. en Diaphoreticum, als mede den lapis prunellæ, werden 'er mede bereid en gemaakt. Boven dien geeft men ze met wat cremortartari, gemengt / tot het grabeel / en ppne der leundenen in.

3. De kolen moeten niets quaataardigs in hebben / om dat men dagelyks ziet / dat zwangere Vrouwen / en aankomende dochters (die het niet naar behooren gaat) dezelve dooz byemde lusten eeten. Zy werden ook gebezigt in pappen tot gezwollen testiculen.

4. Den brandewyn zal niemand zeggen dat ze senyng is / ofte ten ware dat men hem met heele pinten teffens dinken wilde / als dan mogt hy een mensch wel om 't leven byengen / dooz sijn misbruik.

5. De loode kogels konnen ook niet vergiftig sijn / om dat 'er dagelyks nog veele gaan en staan / met loode kogels in 't lpf: boven dien maken wy daagelyks looden turonden in apostematien daar veel eeters uit loopt / om dezelve beter te ontlasten.

Ik wil wel geloben dat men 'er wel schelmsukken mede doen kan; mits daar onder smeltende eenige vergiftige sappen / of andere ingredienten, die zo danige schelmen beter weten als ik.

Vrag Of men in geschooten wonden diende eerst de hand te lesschen / of / eerst het gekneusde tot dzagt te verwekken?

Anwt.

Antw. Het gekneusde moet men voor eerst ende voor al / van 't gezonde zien te scheiden en separeren / want hier gemeenelyk geen brand is / en al is 't zake dat de gequeste veeltijds van een groote hitte of brand slagen / dat geschied uit oorzaak / dat de kogel in het doorvliegen een scheuringe / en een breekinge door de membranen en beenderen maakt / 't welk aldaar een groote pijn / met een brandende hitte veroorzaakt. Nu om het gecontundeerde te separeren / zal men gebruikken den ung. digestiv : en basilicnm onder een gemengt / met wat ol. lini. en de plaats van buiten bestrijken met den spir. vini camph. &c. en alzo 'er menigmaal grooten stank en verrottinge toekomt / zal men als van den ung. *Aegyptiacum* gebruikken / met wat spir. vini, en als nu het gecontundeerde al gesepareert is / zal men de wonde als van handelen als hier voor in de geschoote wonden gezegt is. En indien 'er iemand wilde staande houden dat 'er al brand by deze wonden ware / uit oorzaak dat 'er dikwils huizen / toorens / schepen en schuuren in de brand geschooten worden : antwoorde haar / dat 'er geen geoeffent Chirurgijn noch Constapel haar toestaan zal / dat het door een gemeene kogel geschied.

Wat 'er toorens / schepen / of huizen in brand geschooten worden geschied / dat den kogel ergens daor suelligheit in het doorvliegen / tegens een steen of pzer aan komt daar buur uit springt / en door het buskruid daar omtrent in den brand vliegt / of als men met gloeiende kogels in hoeren huizen daar stroo in is / schiet / of andere matersealen en tuigen die de Constapels dagelyks practizeren / zo vliegt den brand daar ligt in : maar schiet noch zo veel door stro en blas met gemeene kogels / zal 'er niet in beschadigen / neemt een kogel of bal van was gemaakt / en schiet die door een gezaagde deel / het was zal niet smelten / maar wel in gruis brokken.

Indien de kogels eenige actueele hitte of brand by

by haar hadden/ 't zoude immers de rottinge daar deze wonden zeer mede geplaagt zyn tegestaan / dooz dien het vuur alle overtollige vogtigheden en quaadaardigheid verteert.

Vrag. Of men een wonde wel zonder zien of aanraken kan geneesen?

Antw. Over deze quaestie is veel geschreven / zo wel pro als contra, dooz my ik zal tot noch toe opvolgen dat natuurlyk is / en myne konst my gebied; hoewel de Heer Ridder Digby zulks zegt natuurlyk te wezen. Dooz my ik wil hem niet tegenspreken / en zal den Leezer alhier verhalen wat hy 'er af zegt.

Hy verhaalt wat 'er aan zekker Heer zynen Wyfend geschied is / die / in 't schelden van twee duël begters / aan zyn hand gequest wierd; doozsyndende hem alle zyn musculen en bloedvaten tot op 't been toe: deze wierd van een Chirurgyn verbonden / en vier à vyf dagen naderhand quam hy by den voorz. Digby met een groote pijn en inflammatie, zo dat den Heer Digby den Patient eenige doeken af bozderde / daar eenig bloed of etter van zyn wonde aan was / 't welk hem aansonds ter hand gesteld wierde. Onderwipen nam den voorz. Digby een bekken vol koud schoon water / daar hy de eene hand vol vitriolum gepoedert (ongemerkt) in dissolveerde, en stak doen de bloedige doeken daar in / waar op den Patient straks zeide een verkoeling te gevoelen aan zyn quetsuur / en waar dooz ook de geheele inflammatie benomen wierd; waat op doen alle pleistren afgedaan wierden / en de wonde in een zekeren middelbaren staat gehouden wierd. Maar de middag zo trok den Ridder Digby dese doeken weder uit het vitriolwater, en hingze te droogen dooz een vuur: nauwlyks was den doek droog, of des Patients dienaar quam hem aanzeggen / dat zyn Heers hand wederom ontsak en groote pijn kreeg / waar op den Ridder wederom den doek in het koud vitriolwater

water stak / waar op de ppne wederom verdween /
en in vyf à zes dagen daarna geneezen wierd. (f)

Ik zal verhaalen wat my / nu maar over twee jaaren geleeden / gebeurt is ; zeeheren Patient / die eenige ulcerationen hadde aan syn lichaam / daar ik somtyds 30 nu als dan / naar hy my ontbood / viziteerde en verband ; so is 't gebeurt dat ik eens biezig was met het verband los te maken / en wierp de beeterde pleisters in 't vuur / dat den Patient my verbood ; ik vraagde na de reeden / hy / die al een gaauw en verstandig Man was / antwoorde my / hy lietze vergaderen en in een getempeerde plaats brengen / waar op ik verder voort voer en vraagde of hy Digby had gelezen / zeide ja / en sprak 'er met goede reedenen van : maar een geruimen tyd daarna hem weder bpkomende / vraagde hem in 't losmaken van zyn verband / of hy Digby zyn raad niet opgevolgt hadde / zeide ja / werptze weder in 't vuur (te weten de pleisters) 't is doch al maar pdeelheit / zeide hy Du laat ik den Leezer oordeelen naar zyn welgeballen van deze zaak.

Z

Cap.

(f) Alle *sympathetische* curen zyn byna van nul en geener waarde , want kleine simpele wonden , die de natuur zelf geneest , wanneer men maar de wonde zuiver houd en van schoone doeken voorziet , geneest men door de *sympathie* , dat niets als een bedrog is by onweetenden ; maar wanneer groote slag-of bloedaderen geopent zyn , de buizen of de peezen der spieren half of geheel afgesneden , een been gekneust of gebrooken , de hertenpan ingeslagen , of een zenuw of pees geprikt is , als dan ziet men , dat alle *sympathetische* middelen te zamen genomen ook het minste niet uitvoeren , waar door een wys en in de *Anatomie* en *Practyk* kundig en ervaren Heelmeester dit bedrog zeer ligt ontdekken kan , en zien , dat DIGBY zelf onkundig zynde in de waare kunst evenwel de geleerde wereld fabeltjes voor waarheid wil wysmaken , als uit zyn geheel fabel-boekje te zien is.

Cap. XVI. Van de Punctura Nervi.

Vrag. **W**at is punctura nervi?

Antw. **W**at is een steek of prikken in een zenuwe of pees / veroorzaakt door iets dat scherp en steekende is / als naalden / elsen / priemen / de punt van messen of degens / den angel of graad van Digschen / of diergelpke tuigen meer / daar de Soldaten en Matroozen haar zelven / of malkanderen / door speel / of door onboozigtigheid of ook wel door moetwil / medekomen te quetzen.

Vrag. Hoe zoudt gy weten of 'er een zenuwe of pees gequest ware?

Antw. Zo daar een zenuwe gequest was. / zo is 'er als dan een groote pijn / kloppinge / ontsteeking / somtyds gangraena, spasmus, razernye / en wel de dood die 'er als dan opvolgt.

Maar zo daar een tendo of pees gesteeken is / als dan zyn de toeballen niet wel zo hevig nog gebaarlyk.

Vrag. Wat gebaat zyn ze onderwozpen?

Antw. Alle steeken en quetzingen der zenuwen en peezen zyn zeer geneigt tot putrefactie en suppuratie. Wyders zo zyn ze gemeenelyk verzelt met verscheidnen moeijpke toeballen / door dien ze de instrumenten des roerens en geboelens zyn / en booznamentlyk als den steek eng en zeer diep is / en dat om twee redenen:

1. Om dat het vleesch en de huid weder komt toe te zuigen / waar onder als dan een scherpe stoffe generereert werd / die geen uitgank hebben kan / waar op zeer moetelyke en gebaarlyke toeballen konnen te volgen.

2. Om dat de Medicamenten niet wel tot de gequeste zenuwe konnen doordringen / wegens de engte der wonde.

Vrag-

Vrag. Hoe zoudt gy haar geneezinge bebozderen?

Antw. Om deze geneezinge te bebozderen / zal men boozeerst / en booz 't gereedste gebruiken een vette pleister van basilicum, en de plaatze bestreken met spir-vini camphoratus, spir, matricalis, enz. / daar ober leggen een goede defensif ook compressen en windsels in warmen wjn of brandewjn nat gemaakt, en zo den Patient hardpzig was / zal men hem straks den buik dooz een suppositorie, clystere, of dooz een purgatie openen van een tinctuur exrhabarbaro, sena, &c. of een mengzel van scammonium, resina jalappæ, &c. in wat warm hier ingenomen: Insgelyks het gebuik van veel thée, en coffy, als ook een decoctum van guajacum, sassafras, china, salsa parilla, &c. kan hier mede al met boozdeel gebruikt werden. Doozt zal men den Patient altyd warm houden / hem alle spys en drank / die de humeuren eenigzints ontsteeken / verbieden. (g)

2 2

Het

(g) Wanneer een zenuwe, pees, *ligamentum* of een ander teer vlies door eenig scherp instrumēt geprikt is, voelt men eerst na verloop van twaalf uren de pyn, niet zo wel op die plaats daar de prik geschied is als in de bovenste deelen, en het geprikte deel zwelt maar op van de groote als een kleine noote, maar na boven is de grootste zwelling, met trekkinge en scheuten door dat deel, uit de opening loopt geduurig een waterig vogt, somwylen volgt op de ontsteeking een suren *oratil* of *gangrana* enz de oorzaak hier van is, dat de geprikte vaten verwond zynde zig afkorten en in die naauwe plaats haar vogt uitwerpen, dewelke hier *gœxtravaseert* stillstaande de omleggende draden van de zenuw of pees uitspant, pyn, trekking, zwelling, verstopping, ontsteeking enz. veroorzaakt. SYDENHAM recommandeert om al 't kwaad voor te komen aanstonds een pap op te leggen van *Rad. liliorum albor unc. iv. farin. li. ij* en havermeel ana unc. ij. in zoetemelk gekookt tot een

Het tweede verband zal men naarstelyk toe zien / wel lettende / of 'er een zenuwe gequest is / ja / of neen ; zo ja / zal men de wonde trachten te dilateren / zo het doenlyk is / op dat die scherpe / blytende / fenynlige stoffe een uitgank mag hebben. In de wonde zal men dzulpen den heeten ol. terebinth. en hyperici, of een wies daarin gedoopt / en op de wond geleid / en boozts met een heete spatel daar over gehouden / om de olie des te meerder in de wonden te doen doordringen : bozders zal men de plaats der wonde rondsom / en verder naar boven toe besmeeren en bestreken met zodanige olien / die zeer doordringende zyn / door dien de zenuwen gemeenlyk zeer diep leggen : ook die een pynstillende / en resolveerende en zuurtemperende kragt hebben ; zo om de pyn te stillen / als ook om de zenuwen die boozs zyn / van bederdinge te beschermen.

Over de inflammatie zal men eenige goede corroboreerende en resolveerende cataplasmen leggen / van absinth. scordium, camomillæ, meliloti, in hydro-mel, of somtyds in bzaandewyn gekookt / daar men eenige farinen en campher by doen kan.

Zo het quame te apostemeeren / als het veeltyds
wel

een *cataplasma*. Men kan nog zekerder gaan, zo gaauw men bemerkt, dat een pees of zenuw geprikt is, dat men wat plukzel met *oleum terebinthine* of *bals. copayba* op het wondje oplegt en met een warm spatel zagt indroogt en vervolgens kleine en grootere compressien met *ol. tereb.* *campher spiritus* of *l'eau de la regne*, nat gemaakt daar over gelegd en het geheele deel eindelyk met goede windzelen sterk en vast winden, de gequeste deelen tezamen te drukken, en den toevloed van vogten, lekkings en zwelling hier mede te beletten. En zo dit niet zoude willen, kan men zachte *resolveerende* en *emollieerende* pappen en stovingen gebruiken, de opening verweideren, enz.

wel doet / moet als dan gehandelt werden / als men in een phlegmone gewoon is te doen.

So men onderwerpen een lymphæ, van sommige lede water genaamt / gewaar wierd / zal men het zelfde hier mede bequaamelyk weeren : neemt een weinigt crocus martis en mengt dat onder uwen digestif en præcipitaat, of den mastix, sanguis draconis, en een weinigt epersehaleu gepulvert / en onder uwen digestivum mengt / of onder wat terebenthyns en ol. hyperici.

¶ Dit ledewater nu ophoudende / en gezulvert zynde / zal men 't dan geneezen als andere gemeene wonden / altoos gedachtig zynde wat hier booren (in 't weeren van de roegeballen der algemeene wonden) wegens het ledewater gezegt is.

Cap. XVII. Van de Fenynige Wonden.

Vrag. **W**e is een fenynige wonde?

Antw. **E**en fenynige wonde is een zodanige wonde / geschiedende dooz een eenig vergiftig tuig / als een pyl / kogel of azagap : Item dooz de tanden of angel eeniger fenynige dieren.

Vrag. Hoe veeldeley zyn deze wonden?

Antw. Daar zyn 'er die geschooten / gesteecken / en gebeeten zyn ; en van die geene die gesteecken zyn / zyn sommids vermengt met een punctura nervi, waar dooz die arme Patienten als dan in een zeer gevaarphen staat zyn : vorders worden ze nog onderscheden in heete of in koude fenynige wonden.

Vrag. Welk zyn de oorzaken van deze wonden?

Antw. De oorzaken zyn tweedeleley : als animata en inanimata ; animata, dat is daar leven in is / als beeten en pikken van fenynige dieren ; inanimata, daar geen leven in is / als pylen / kogels / azagapen / en diergelyke meer.

Vrag. Welk zyn de tekenen van een heet of koud fenyn?

Antw. De tekenen van een heet fenyn / zo is 'er een heftige pylkkelende pyn in de wonde / met groote zwellinge ende inflammatie; veelydgs veranderende in een peersch zwart colour / koozzen / slauwten / bangigheit / en beevinge der leden.

Van een koud fenyn / zo is 'er een verdoobinge / slaperigheit / en gezwollen zucht of œdema, met koud zweet; en zo der een groenigheit ende peersigheit omtrent de wonde gezien werd / met een gestadigen zwym / zo denkt dat uwen Patient als dan het niet lang maken zal.

Vrag. Wat gebaar hebben deze wonden?

Antw. Indien men niet straks in de weer is om 't fenyn te stutten / zo loopt den Patient straks groot gebaar van zyn leven / hoe klein de wonde ook wezen mogt. Wie in de gewoichten geschieden zyn veel gevaarlyker / dan die in de bleezige en musculouse deelen geschieden / dooz dien het fenyn aldaar wegens de meernigvuldige vaten hier gelegen / het bloed / zenuwvasspen / en andere bogten / straks komen te besmetten / en dies volgende heele zware en gevaarlyke toevallen komen te veroorzaken.

Deze fenynen werken gemeenlyk dooz haer zuur / dat is datze ernige scherpigheit hebben / waar dooz of de sappen onzes lichaams komen te stremmen en dik te werden: waar door den omloop des bloeds moet komen te vertragen en stil te staan. Of zo 'er eenige ander corrosif by deze vergiften is / werd het deel niet alleen beledigt / maar versterft ligtelyk / waar beele toevallen zig bydoegen. (b) Vrag

(b) Byna alle fenynen werken in de vaste deelen, en verwekken krampagtige trekkingen, doorknagende vaten tot een verstervinge toe. Ook hebben we weinig fenyn, dat zuur is, dierhalven kunnen de fenynen, als daar zyn van

Vrag. Hoe zult gy haar geneezinge bevoorderen?

Antw. De geneezinge zal men bevoorderen door inwendige en uitwendige middelen:

De inwendige zyn eenige hertsterkende tegengiften / en zweetverwekkende remedien / gemaakt als volgt:

℞. Pulv. bufonum sicc. Drach. j. Camphoræ.
Crocī, ā Scrup. j. Aq. Theriacalis, Unc. ij.
Misce Fiat Haustus. (i)

Waar mede den Patient zweeten moet.

Zyn drank moet zweetoppende zyn / gelijk als;

℞. Rad. scorzon. Unc. ij. Contrayervæ, Unc. j.
Corn. Cervi rasp. Unc. j. fl. Coq. Exaq. Unc. xxx.
Col. Adde. Elix. Citri. Unc. ij. Misce fiat potio.

Van gelphen mag men heete coffée, thée, heet bier / enz. drinken.

Het purgeeren en abderlaten mag hier niet geschieden om het sernyn niet in 't lichaam te roeren; nog ook om het zeldige van buiten naar binnen te trekken.

De uitwendige zyn veelderley: als eenige diepe of ondiepe scarificatien, met of zonder ventosfen, welke scarificatien moeren uitgewassen werden met brandewyn daar wat theriacs of Ægyptiaak, in gemengt is of eenige decocten van rad. zedoaria, scordium, centaurium in wyn gezooden daar men ook wat ouden theriak en brandewyn in mengen kan; voorders kan men een zalfken maken van (k)

℞ 4

pulv.

van verscheide Beesten, die van kwik, loot, antimonium, balleborus, Euphorbium, opium, enz. bereid zyn, ook door het zuur niet werken, dewyl ze geen zuur by haar hebben.

(i) Theriak voor de Padden genomen is beter, of andere zweetmiddelen met veel water ingenomen om sterk te zweeten, en doen in het begin der senynige wonden grootte dienste.

(k) Na dat men in 't begin te vooren de wonde heeft

z. Pulv. scordii Unc. ff. Theriacæ veteris Drach. j.
Ung. Basilici & digestivi, ana Drach. vj
Ægyptiaci Drach. ff. M. F. Unguentum.

Ofte.

z. Pulv. Myrrhæ, Drach. ij. Præcipitati, Drach. j.
Ol. Terebinthinæ, Drach. ij. Vitrioli, Drach. ff.
Ung. Digestivi, Unc. ij. M. F. Unguentum.

En een pleister gemaakt van dit / of diergelyke
naarvolgende :

z. Pulv. Myrrhæ, Drach. ij. Aristolochiæ fabaceæ.
Gentianæ, ana Drach. j. ff. Emp Diachylicompos.
Unc. j.

Paracelsi, Unc. ff. F. Emplastrum.

Of het emp. Paracelsi alleen met wat theriak en
sulpher gemengt.

Zo 'er groote pijn en inflammatie toeflaat / zal
men een diergelyke cataplasme over het bezeerde deel
leggen / van

z. Herb. Scordii. Rutæ, Absinthii.
Flor. Sambuc. ana m. ff.

Dit gekookt in oud bier of in wyjn / met wat
far. fabar. en hordei, of met wat zagt gekookte goet
gemengt / in mantere van een pap.

Men mag hier somtyds wel by doen den gebzant
den alun / loock / mostert / duivemist / ol terebin-
thinæ, en diergelyke.

Het senn weggenomen zynde / zal men de wonde
als dan geneezen / gelyk men andere gemeene wonden
doet / behalven dat men deze wonden altoos
moet tragten open te houden zo lange als men kan /
tot dat men denkt dat het senn genoegzaam uit het
lichaam ontlast is.

Cap. XVIII. Van
gescarificeert en door zuigers of ventosen veel bloed daar
uit gehaalt, of het deel aanstonds met een gloejend eyzer
heeft diep gebrand, legt men een ordinair Theriak met
azyn en campher op.

Cap. XVIII. Van de Ulceratien of Zweeren ,
van sommige Oude Schaden genaamt, hare
bepalinge en teekenen.

Vrag. **N**ademaal de ulceratien gemeenelyk
uit apostematien, of uit wonden
boortkomen / so dienenze wel in rang te volgen :
zegt ons wat een ulceratie of zweer is ;

Antw. Een ulceratie is een veronderde scheidin-
ge des gezonde deels / in de zachte deelen onzes lig-
baams ; uitwerpende meesten tyd een ongebonden
etter / met een of meer accidenten bezelt / waar dooz
haar geneezinge verhindert werd.

Vrag. Hoe werden de ulceratien onderscheiden ;

Antw. Men kanze onderscheiden / ten aanzien van
de wonden, of ten aanzien van haar eigen zelven.

Vrag. Hoe werdenze ten aanzien van de wonden
onderscheiden ?

Antw. Ten aanzien van de wonden werdenze on-
derscheiden : 1. Om dat de wonden zyn vatsche bloe-
dige scheidingen des geheels / zonder etter ; of met een
gorden welgebonden etter ; de ulceratien, daarente-
gen / zyn veronderde scheidingen des geheels / met
beelptis een quaden ongebonden etter / die bloedig /
wepnig / spekig of somtyds stinkende is. (1) 2. De
wonden

25

(1) Men heeft verouderde *ulceratien*, die veele jaaren
geduurt hebben, die haar korst of *eschar* hebben, dewelke
somwylen van zelf afvalt, en als dan is de *ulceratie* van
zelf gezuivert, en de Chirurgyn in deze tyd daar by ko-
mende behoeft geen zuiverende middelen te gebruiken,
maar gaat aanslonds tot zyne geneezing over: na het af-
vallen van de *eschar* groeit weder een *spongicus* vlees, 't
welk eindelyk weder in een korst verandert, die ook we-
der afvalt.

Ook hebben veele verouderde *ulceratien*, die kwaad
te

wonden werden niet anders als door uitterlyke oorzaken geboren / de ulceratien daarentegen / zo wel door nitterlyke als door innerlyke oorzaken. 3. De wonden veranderen menigmaal in ulceratien, maar de ulceratien nimmermeer in een wonde.

Vrag. Maar wanneer verandert doch een wonde in een ulceratie..

Antw. Een wonde verandert in een ulceratie, zo wanneer den goeden en welgebonden etter of pus, die alle wonden gemeenelyk uitwerpen / verandert in een sanies. virus; of in eenige andere dunne scherpe vogtigheid. (m)

Vrag. Hoe werden de ulceratien onderscheiden ten aanzien van haar zelven?

Antw. Ten aanzien van haar zelven werdenze in drie manieren onderscheiden: 1. Ten aanzien van haar wezen. 2. Van haar hoedanigheid. 3. Van haar vogtigheden dieze uitwerpen.

Vrag. Hoe van haar wezen?

Antw. Ten aanzien van haar wezen werdenze van de Oude genaamt simpele of gecomponeerde.

Simpele, dat zyn kleine ulceratien zonder eenige accidinten / die slegts maar alleen een simpele vogt of sanies

te genezen zyn, evenwel dikmaals goede witte en gebonden materie.

(m) Een wonde die zeer ligt en gaauw te genezen is, verandert veelyds door 't gebruik der steekwieken in een langduurende ulceratie, en zo men dan de ulceratie met de steekwieken, nog meer plaagt, werd dezelve nog kwader. Waaruir ik besluit, dat men nog in wonden nog in ulceratien nooit of zelden de steekwieken moet gebruiken het welk alle Chirurgyns wel moeten in agt neemen en leeren, zo ze 't nog niet weeten, en leezen den BELLOSTE maar wat vleitiger, die zal her alles door gevoegzame ondervinding confirmeeren, 't geene ik hier zegge.

nies uitwerpen: gecomponeerde, dat zyn groote ulceratien, daar een of meer accidenten by vergezelschap zyn / waar zy meenigmaal mede den naam af voeren: als een Ulcus cum dyscrasia, varicosum, cum carie ossis, cum labiis duris, hypersarcoticum, en diergelyke.

Vrag. Waarom geneezen de simpele ulceratien niet van zels / zo wel als een simpele wonde?

Antw. Dat komt wegens haar vergoorende vogten / hitte / koude / of vogtigheid: welkers vogtigheid altoos moet opgedroogt werden; want ad omnia Ulcera requiruntur exsiccantia. (n)

Vrag. Hoe van haar hoedanigheid?

Antw. Ten aanzien van haar hoedanigheid of figuur werdenze genaamt ronde / holle / vlakke / fistulagtige, kankeragtige / ende corrosive dat is een uitknagende zweert.

Vrag. Hoe nu ten aanzien van haare vogtigheeden?

Antw. Ten aanzien van haar stoffe of vogtigheeden dieze uitwerpen; werdenze genaamt purulente, sanicuse, ofte ichoreuse, sordide, en virulente.

Vrag. By hebt ons hier verschelden slag van ulceratien genoemt / zo ten aanzien van haar accidenten / hoedanigheden / als ook wegens haar stoffe ofte etter die ze uitwerpen: Maat ons hooren of gyze wel kent / ende vooz eerst verklaart ons die haare benaminge uit haar accidenten nemmen?

Antw. Boozerst heb ik genoemt de Ulcus cum dyscra-

(n) Dat de ulceratien niet zo wel van zelf geneezen als de wonden, komt daar van daan, dat in ulceratien de gebrooke vaten al te veel ingekrompen en verstoopt zyn: maar vergorende of zuure vogten zyn hier niet. Ik hebbe evenwel gezien een oude ulceratie door een overkomende sterke en langduurende fluxus menstruus van zelf zonder eenig gebruik van Medicamenten geneezen, die werkelijk agtien jaaren tegens alle middelen in een bejaarde Vrouw ongeneesselyk waar geweest.

dyscrasia, dat is zodanige zweer daar een stillstand van vogten by is / met een hzoeiende koude / dzoogte of vogtigheid.

Varicolum, dat is een zweer of ulceratie daar een of meer gebozzen (opgepropte) aderen omrent zyn.

Cum carie ossis, dat is een bedorven been onder de ulceratie.

Cum labiis duris, dat is met harde weeragtige kanten rondsom.

Hyperfarcoticum, dat is daar weinig spongieus vleesch uit wast.

Vrag. Verklaart ons de andere die uit haar hoedanigheid genaamt werden?

Antw. Vooreerst heb ik de ronde genoemt / om datze rond zyn

De holle of cavernosum is een ulceratie met een enge ende nauwe openinge / maar met een bzeede ruime holligheid van binnen / ende verscheiden zpe weegjes / zonder eenige callositeyt of weeragtigheid; deze werd van sommige ook cuniculosum genaamt / dat is krompgholsgetwysse.

Wlakte is / daar de huilt maar te groeien staat.

Fistulagtig is gelpkerwys als de holle of cavernosum, behalven dat deze callus of weeragtig van binnen is.

Stankeragtig is stinkende ende walgelpk om aan te zien / met harde of calleuse, dikke / opgezwolle en omgekeerde kanten / met een hzuin loodberwige koleur ende verscheiden opgepropte aderen rondsom.

Corrosive is zo wanneer als daar zodanige quaat-aardigheid is / datze een escar of roobe in de ulceratie maakt / uit een scherpbytende humeur voortkomende / ende in ulceratie bloeiende / zo datze dikmaal al voortkruipt ende al het omleggende gezonde vleesch bederft / ende stinkende maakt / zo werdze als dan Ulcus nome genaamt of phagadænicum.

Vrag.

Vrag. Verklaart ons de laatste slag / wegens haar bogt?

Antw. Daar heb ik de purulente eerst genaamt / dat is een ulceratie die veel etters uitwerpt / 't zy goede of quade.

Sanieuse is een ulceratie die heel dunne / waterige ende bloedige bogt uitwerpt / veeltyds met een quaden reuk.

Sordide is die een groobe lymagtige bogt uitwerpt.

Virulente is die een vuile / stinkende / dunne stoffe na den etter uitwerpt.

Vrag. Welk zyn de oorzaken der ulceratien?

Antw. De oorzaken der ulceratien zyn tweederley: nameljk / uitwendige en inwendige.

Vrag. Welk zyn de uitwendige?

Antw. De uitwendige zyn eenige wonden / contusien, verbrantheden / verbrizinge / vergif / of vergiftige dampen: als het zweet / en tranige van schurfdige en pocktge lichamen.

Vrag. Welk zyn de inwendige?

Antw. De inwendige / zyn zuure / vergoorde en spymagtige bogten / verwekkende eenige scherpe / sitige / en in eetende stoffe. Item eenige varices die haar ergens komen te ontlasten; het vlesch en de huid aldaar bederbende en doozvretende. (o)

Vrag. Wat teekenen hebt gy om een ulceratie te kennen?

Antw. De uitwendige werden gendeesam door haar definitie en differentien bekend. Maar de inwendigen

(o) Het zuivere bloed in het lichaam al te veel zynde kan somwylen in een deel in de nauwte werden ingepropt, dat het aldaar een *ulceratie* verwekt: ook heeft men exempelen dat de natuur van het overvloedige bloed door de *ulceratie*te gewisse tyden haar ontlast, als zuiver bloed door dezelve eenige dagen lang uitwerpende.

wendige / door de knagende en steekende pijn / als mede door de stoffe die 'er uitgevozen wert / als etter / bloed / brokshens vleesch / bellehens / enz. wozen ons genoegzaam aan / dat 'er een ulceratie is in dat knagende of pykkelende deel. Siet hier van exempel / Aph. 26, 75, 76, 81. van 4. S.

Cap. XIX. Van de voorzeggingen of Prognosticatie der Ulceratien.

Vrag. **H**oe zult gy ons kunnen voorzeggende de goede of de quade uitkomst in de cure der ulceratien?

Antw. Om een goede voorzegginge te doen in de geneezinge der ulceratien, zal ik letten: 1. Op het weezen der ulceratien. 2. Op haar hoedanigheid / 3. Gelegenheit / 4. Etter / 5. Tijd / 6. Op de dispositie des Patients.

Vrag. Wat voorzegginge zoud gy uit het weezen der ulceratien doen?

Antw. Uit haar weezen / daar by verstaande / groote of kleine / dat is simpele of gecomponeerde, zoud ik deeze voorzegginge doen: nameljk / dat de kleine simpele ulceratien, in een gezond en wel gestelt lichaam / boven dien / in eenig deel zynde dat gerust kan blyven / zal haast en licht geneezen komen werden; mids de vogtigheid maar mateljk haar zuur te temperen.

Maar de groote en gecomponeerde ulceratien, met een of meer accidenten verzelt; als met bloetberstingen / harde kanten / pijn / weelig vleesch / ofte diergelpke meer / konnen niet geneezen werden / voor en al eer deeze accidenten weg genomen werden.

Vrag. 't Is wonder dat gy bloetberstingen / hiet zegt te wezen een hinderwaal van geneezinge / nadermaal het vleesch uit het bloed voortkomen moet.

Antw.

Antw. Het vlees groeit eigentlijk niet uit bloed / maar uit de jeu ofte melkagtige vogten. En daarom kunnen deze ulceratien die bebloet zyn niet incarneren, want het bloed in de zelve maar bederft / en de ulceratien open houd. (p)

Vrag. Wat voorzegginge kant gy uit haar hoedanigheid doen?

Antw. Op haar hoedanigheid of figuur / dooz dien alle ronde ulceratien moeilijker te genezen zyn / dan de hoektige of lankwerpige / om dat de incarnatie altoos gemeenlyk van een hoek eerst beginnen moet / daarom zyn ze zeer qualyk tot cicatrice te brengen / ende voornamelyk in vogtige lichamen; om datze gebaar loopen van in een fistel te veranderen / te meer als ze omtrent de zenuwen ende tendonen vallen. Desgelyks de groote / vlakke / zyn beter om te genezen / dan die een kleine / diepe en enge holteheit hebben: om dat men deze niet zo bequamelyk met behoorzlyke Medicamenten kan aantaken / noch volkomelyk bezigtigen.

Vrag. Waarom moet men op haar gelegentheit letten?

Antw. De gelegentheit of plaats der ulceratien, kan ons veel dienen om een goede voorzegginge te doen: want ulceratien komen op het etude der leeden / als handen ende voeten / daar veele tendonen, zenuwen ende bloetvaten zyn / of in de gewzigten / in de emunctorien der lieffens / oxelen / achter de ooren (byzonderlyk in ongezonde lichamen) en omtrent de ruggegraat / zyn altoos gebaarlyk; insgelyks die in

(p) Het gelatinense deel des bloeds (en niet het bloed zelf ook geen melkagtig vogt) door de fynste slag-aderven, en een gedeelte des zenuwstaps door de fynste zenuwtjes toegevoert, doen het nieuwe vlees aangroejen, dat is, de teere vaatjes uitzetten en aangroejen.

in de borst en buik penetreeren, die op descheenen der waterzugtige kromen / geneezen bezwaarlyk / wegens de gestadige beweginge der beenen / en fluxie dieze onderwoorpen zyn: als mede de ulceratien der longen dooz dien ze haar altoos beweegt: Item de ulceratien der blaze / en fistel in den grooten hoek der oogten / konnen ook niet wel geneezen / wegens de gestadige dooztocht van vochtigheden / die ze onderhevig zyn.

Vrag. Wat voorzegginge kan den etter geven?

Antw. Den etter wyft ons twee dingen aan: booz eerst indien 'er eenige ulceratien zyn / die naar een langduurig uitwerpen van een quaden ofte ongebonden etter / een goet pus begint te kromen / wyft ons aan hoope tot geneezinge; maar indien den etter schielyk begint op te houden ende dat in eenige krankheid / en de ulceratie vertoont zig doz ende loot verwig / is een aanstaande teeken van de dood.

Den anderen wyft den etter ons ook aan wat deelen dat 'er beschadigt zoudten mogen wezen / om dat ieder beschadigt deel / gemeenlyk een byzonderen etter uitwerpt: als / uit het vleesch komt gemeenlyk een goeden witten en wel gebonden etter. Uit het gebeente komt een vette olpachtige / stinkenden etter. Uit de aderen en arterien, een bloedige dunne etter. Uit de membranen en zenuwen / komt klare / dunne / spinnige / dat men gemeenlyk leedewater of zenuwater noemt. (q)

Vrag.

(q) Van de materie of etter, die men in ulceratien geelyk ook in de wonden ziet uitvloejen, heett men gemeenlyk drie soorten. 1. pus of goede dikke witte of geclagtige materie, meest in de ulceratien der vleesagtige deelen. 2. sanies of etter met bloed vermengt in de furunculi enz. 3. ichor of wateragtige, witte, roode geele, gryze, bruine, zwarte, volle, scherpe, stinkende etter, in de ulceratien der pees- zenuw- en vliesagtige deelen, hoewel ook somwylen geheel anders, dat men

Vrag. Waarom werpen de membraneuse en zenuwagtige deelen / al zulken helderen klaren water of etter uit?

Antw. Uit de membraneuse of zenuwagtige deelen / kan geen dikken etter voortkomen / om dat deze deelen bloed ontbreeken / en veel lympha hebben / ende alzo een bequamter etter of pus te konnen voortbrengen / daarom dan de lympha alleen ende ongemengt uitbloeit.

Vrag. Op wat wijze werd de digestie of dzagt gefozmeert?

Antw. Gelykerwijs in alle groote aposteunen de gylachtige bogten door haer vergooren komen te strekken / het welk een etter is: Want een etter is anders niet dan een vergoorde en gekappelde melk. (r)

Vrag. Hoe veelderley etter is 'er wel?

Antw. Hierderley / als hier vooren in de differentien gezett is. Het 1. Pus, dat is een witte / matige dikke / en wel gebonden etter. 2. Sanies ofte ichor, is een dunner en roffer etter. 3. Virus is een dunne / zwartachtige / sinkende etter. 4. Sordes, is een dikke spekachtige en aanklevende etter.

¶ a

Vrag.

men hier van geen vaste regels stellen kan; want men ziet somwylen by een *caries ossis* witte dikke materie zonder eenige stank enz.

(r) De etter is geen melk nog veel minder een vergoorde melk, maar ze is het *gelatineuse* en leimig gedeelte des bloeds, dat uit de *geulcereerde* vaatjes geduurig uitlekt, en in de holligheid der *ulceratie* na verloop van eenige uren dikker werd, en zo het te lange daarin blyft, stinkend, maar nooit vergoort of zuur werd, want men kan door geen *experimenten* aantoonen, dat de etter, gelyk ook het bloed en desselfs *jeu* en *leimige stoffe*, ooit zuur kan werden dat is vergooren, maar wel stinken en vervuilen.

Vrag. Zegt ons eer wy van ons propoost afra-
ken / wat kan den tijd u al onderwijzen?

Antw. Den tijd kan ons zeer veel bekend maken /
om dat alle ulceratien die jarig werden / of langer du-
ren / is 'er een groot agterdenken van caries : als me-
de als zy telkens weder opbzeeken. Den tijd des
jaars / als in de winter / dat leert ons / dat de kou-
de alle ulceratien zeer schadelijk is / om datze daer
in bjt / de huid verhard / en de digestie belet. In
tegendeel / de matelijke warmte / als in het voor-
en na jaar / die verwekt digestie , verzagt de huid /
en pijn. Maar de overgroote hitte / baart dikmaal
een sordes en putrefactie in de ulceratien.

Vrag. Ghedelijk de dispositie der Patienten / wat
geeft dat?

Antw. De dispositie der Patienten leert ons / dat
de gezonde en welgeselde lichamen de geneezinge zeer
voordeelig is / om datze een goeden / klaren lymph
hebben / welk een goeden gebonden etter hooztbrengt.
Maar de ongezonde lichamen / als broeiende hitte /
komt dien etter te veranderen / om datze als dan te
veel bergoozt en aan 't verderben raakt : Even als de
goeden wijn / in de groote hitte des zomers door fer-
mentatie of ruininge bederft : want de ongetemperde
lichamen / zo wel van hitte als van koude / brengen
gemeenlijk hoozt de dunne / scherpe en ongebonden et-
ter / waer door de ulceratien zeer bezwaarlijk genee-
zen konnen werden : als daar zijn de geelzuchtige /
uitterende / waterzuchtige en bollige lichamen.

Cap. XX. Van de geneezinge der Ulceratien
of Sweeren.

Vrag. **O** Wat wijze zoud gy de ulceratie wel
en na de konst geneezen?

Antw.

Antw. Om die wel ende naar de konst te geneezen / moet men op twee dingen letten : dat is / of zo simpel of gecomponeert is. Want de simpele hebben maar een intentie van noden / dat is / een matelijke verdooginge / want ad omnia ulcera requiruntur exsicantia ; maar de gecomponeerde daer verscheiden accidenten by vergezelschapt zijn / vereischen hier algemeene intentien , als :

1. Een goede manier van leven.
2. Dat men de aanbloeiende vogten genoegzaam verduune.
3. Dat men de accidenten die ze vergezelschappen / wegneeme.
4. Dat menze dan zuivere / incarneeere en cicatriseere.

Vrag. Waar in zal de maniere van leven bestaan ?

Antw. De maniere van leven zal bestaan / in goede spijs en drank / die zuur temperende en matig moet zijn / op dat men daer door de scherpe etter verbeterere ; die schlikkende naar den aart des Patients / en des geulcereerden deels.

De ruste moet men den Patient altoos beveelen om dat alle geneezinge stille vereischt. Den slaap / de volheit / en beweginge des gemoets / moeten alle zeer wisseligh beleit werden. (s)

Na 2

Vrag.

(s) Tot een gauwe en volkome genezing zo wel van verouderde als varsche ulceration aan de uiterlyke deelen , gelyk als ook van de wonden , is nists dienstiger , als het deel heel stil te houden , en zo 't moogelyk waar , in 't geheel niet te bewegen , want door de beweging scheuren altyd weder die teere vaatjes , die even tezamen zyn gegroeit ; maar de ulceration aan de inwendige deelen als in de longen , lever , milt enz. vereischen een zachte beweging en schudding te paard , te voet enz. om den etter te doen uitloozen.

Vrag. Hoe zal men na de tweede intentie de bloespende stoffe diverteeren?

Antw. De sappen die tot het gezwel geduurig bloopen moet men dun en vlug maken: Doortſ moet men goede zuur temperende dingen gebruiken. (t)

Vrag. Wat voordeel zal hier het ader-laten ende purgeeren doen?

Antw. Mede niet ter wereld / en daarom spreek ik daar niet af / ten zy dat men de Patienten wil mattelizeeren / en volgens de bloed-dorstige Doctoren / om hals helpen.

Vrag. Gy hebt ons hier booren eenigen sappen van purgatiën door den stoelgang voorgeschreven; hoe zoud gy het doen door vomeeren of door saliveeren?

Antw. Also de bogtigheden gemeenlyk veel / ende zeer aanklebende zijn / dient men hier wel sterke vomitoria te gebruiken: als (u)

ʒ. Antimonii præp. Drach. ij.

Vini albi. Unc. x.

Fiat infusio in lagena vitrea. (w)

Hier van by tyden / zo den Patient sterk genoeg is / een

(t) Zuurtemperende middelen werken niets tot de genezing der ulceratiën.

(u) Het aderlaten is zelden hier van nooden, maar evenwel dienstig, wanneer sommige natuurlyke bloedingen verhindert zyn en de genezing beletten: het purgeeren door mercurial-middelen om den vyfden dag is somwylen noodig, ende het braken zelden of nooit.

(w) Deze braak-wyn of *vinum emeticum* bereid men van het gepulveriseert *vitrum antimonii*, 't welk men op witten wyn agt of tien uren in de warmte of koude laat trekken, en dan door vloeipapier lopen en toe een of twee onffen gebruiken: men kan ook een heel stuk *vitrum antimonii* in wyn laten trekken, en de wyn zonder te filteren ingeven.

een half muddelen zoetsjens afgegoten / ende hem in-
gegeven / 30 menigmaal als het van noden zal zijn.
Ofte op dusdanigen wijze :

℞. Antimonii præp. Unc. ff.
Aceti vini, Unc. viij.

Zet dit in de kokſ combuſe een gantschen nacht
te werken in B. M. 'ſ anderdaags zal men filtreen,
ende wederom op 't vuur ſtellen / ende daar een
bierendeel fijne witte ſuiker onder mengen ende la-
ten 't koken tot de dikte van een ſyroop.

Den doſis hier van iſ unc. j.

Dit doet zeer ſterk braken ende de mage zuiveren
van alle ſlijm en zuur / van welke het bloed ontroofte
zijnde / de ulceratien daarvan niet konnen beledigt
worden.

Door ſaliveeren, als in eenige quaataardige ul-
ceratien, zal hier naar in de cure der pokken te paſſe
komen. (x)

Vrag. Wat nuttigheit zult gy met comprimeeren
doen ?

Antw. Het comprimeeren met compresſen en li-
gaturen, iſ hier dikmaal zeer noodig / welke ligatu-
ren gemeenlijk expulſyf genaamt werden / en anders
neggens dienen konnen dan in armen en beenen / om
die bloetende ſtoffe of caufa antecedens van de ulce-
ratie af te wiſſen / door een ſterke omwindinge naar
boven toe. (y)

¶ a 3

Vrag.

(x) Door een bekwaame ſalivatie geneeft men veel-
tyds verouderde ulceratien, inzonderheid die op de
ſcheenen, met of zonder *caries offis*, met of zonder
beſmetting van *venus*-ziektens; maar in een diepe *caries*
in groote of dikke beenderen ziet men de ſalivatie niets
uitwerken.

(y) De geëxulcereerde en zugtige deelen bekwaam win-
den

Vrag. Wat houd gy van de fontanellen ?

Antw. Zeer weinig / want ze zelden eenige baat toebrengen / ten ware men eenige lekkende vogten konde onderscheppen / welke anders na eenig gewigt lopen / en 't zelve beleedigen / anders is het mede maar een zweer gat. (z)

Vrag. Eindelyk / hebt gy gezegt dooz verkoelende en verdoogende zalven / en stobfuge / wat zegt gy daaraan ?

Antw. Om de ulceratien te verkoelen / en de inflammatien af te wijzen / dat is deszelfs zuur te temperen geschied dat gemeenlyk : mits die bestrijkende met eenige zalven / als den ung. nutritum, camphoratum, &c. en stoben die als hier vooz in de phlegmoné en erysipelas gezegt is. (a)

Ofte dooz een dusdanig liniment :

℞. Pulv. cerusæ. Salis prunellæ.
Sathurni añ. p. æq. Ol. olivar. q. f.

den en drukken met *plumaccoolen compressen* en *windfellen*, doet meer als alle andere middelen, want 't toevloegen der vogten, en het aangroejen van 't *spongieu* vlees werd hierdoor belet, men kan hiermede zuiveren, vlees-maken en *cicatrifeeren*; maar wanneer de huid zeer muf week of *geinflammeert* is, moet men het zelve niet gebruiken; maar de *inflammatie* eerst wegneemen en alienskens sterker en steiver winden.

(z) Ik hebbe nooit gezien nog van een ander leeren kunnen, dat door een *fontanel*, oude of nieuwe *ulceratien* zyn genezen, of genezen zynde, het weder doorbreken door dit middel belet is, hoewel ik het dikmaals heb ondernomen, ik laat andere evenwel oordeelen wat ze willen.

(a) Wanneer by *ulceratien*, *ontsteeking*, *zigt*, en *verharding* is, moet men een *zagt resolutieend cataplasma* gebruiken van 't *phellandrium* of van de *fl. camomil.* en *sambuc.* of van een ander *zagt kruid* met *tarwenbrood* in witte

Dit in een looden Doxtier geroert tot een behoorlyk-
ke dikte. (b)

Cap. XXI. Hoe men de toevallen of Acci-
denten der Ulceratien weeren zal.

Vrag. **H**oe zal men de accidenten die de ulce-
ratiën gemeenlyk vergezelschappen
wegnemen?

Antw. Dit werd gedaan / al naar het accident
zich schikt dat 'er toegeslagen is / als daar is pijn/
weelig vleesch / harde kanten / caries, de dunne en
ongebonden etter / en zo hoort.

Vrag. Also de pijn wel een van de gemeenste ac-
cidenten

A a 4

witte wyn of water gekookt. Ja ik hebbe veelyds ge-
zien, dat door 't appliceren van brood in water of wyn
gemengt, de groote ontsleekingen, zugt en verhardingen
binnen 3 weeken gelukkig zyn weggenomen, dat ik alzo
oordeelen moet, dat het werk der genezing niet bestaat
in groote en kostelyke pappen; maar dat alle pappen,
zo veel 'er ook zyn, in alle gevallen, haar operatie doen
voornamentlyk door haar warmte en vogtigheid. Wan-
neer een kleine swelling of rooze by een ulceratie is, heeft
men de pappen niet van noden, maar dan gebruikt men
maar 't *ungt. nutrit.*, *album simplex* enz. met een bekwa-
me winding. Het is ook iets bezonders dat 'er eenige lei-
ders de droogende zalven niet verdragen kunnen, en dat
zig korsten dan opwerpen waar onder de huid *ulcereert*,
dan moet men wel onzigtig zyn en gebruiken zachte droo-
gende waters.

(b) Of neemt *ceruff.* *libargyr.* *aur.* *lap.* *calaminar.* *ā.*
unc. j. kookt dit in wyn-azyn, tot dat alles *gesolveert*
is, doet daarby drie of vier unc. boom olie, en een half
unc. zwaavel, het welk veel beeter dienst doet als het
alb. camphoratym en *nutritum*.

cidenten is / die alle gecomponeerde ulceratien bywoont / hoe zoud gy die remedieeren?

Antw. 't Is waar / de pijn is gemeenelyk een acident / die alle ulceratien, en voornamelyk de groote vergezeifchapt / zo van wegen zijn ongetempertheit / en solutio continui, als ook om de ontblootinge van de sanguine en bloedeloze deelen / daarom dient die vooreerst en al gestilt te werden / en dat / om datze een meerder versloppinge en inflammatie baart / 't geulcereerde deel te veel verzwakt / 't gebzulk der Medicamenten verhindert / en een quaden ongeboonden stoffe ofte etter in de ulceratien verwekt.

Vrag. Hoe! zult gy hier pijnstillende ofte anodyne remedien durben gebzulken / die gemeenelyk een humecteerende en emollieerende kragt hebben / daar alle ulceratien exsiccantia en corroborantia van noden hebben?

Antw. Ja men kanze vooz een korten tyd gebzulken / mits conditie / dat menze corrigeere / en kooke in wijn of hydromel, om haer also een deterfive kragt mede te deelen. (c)

Vrag. Hoe zoud gy dat spongiuze vleesch in sommige ulceratien wassende / wegnemen?

Antw. Dat schulmagtige en spongiagtige vleesch dat de Sziaken hypersarcosis noemen / soude ik weg nemen / om dat het de geneezinge verhindert / dooz den alumen ultum alleen / of gemengt met præcipitaat: Item dooz gebzanden ærugo, dooz vitriol, sublimaat-water, en zo boozt. (d)

Vrag.

(c) Zagte resolveerende pappen zyn hier de beste pijnstillende middelen.

(d) Het ungt. sisc. van FELIXWURTZ, of het Ægyptiacum, de vitriol, præcipitaat en sublimaat, en inzonderheid het bekwaame drukken met compressen en windselen, zyn wel de bekwaamste hulpmiddelen tegens

Vrag. Waar uit ontstaat dat weelge bleesch in de ulceration?

Antw. Dat gebeurt veeltijds om dat men de ulceration te vroege heeft willen incarnoeren, al eerze behoorlijk gezuiverd waren / daarom werd onzer gemeenen ung. digestivum met præcipitaat vermengt zeer hoog geprezen / wegens haar zuiverende / matelijk opdroogende en incarnoerende kraagt.

Vrag. Hoe de harde kanten?

Antw. De harde kanten werden verzagt door eenige emollieerende zalven en pleisters: Item weggenomen door een caustyk, of door 't mes.

Vrag. Waar uit ontstaan de harde kanten in de ulceration?

Antw. Door een scirrhus, dat is / dat de kanten der ulceratie gantschelijk verstopt zijn en by gevolg weerachtig werden.

Vrag. Wel / en de caries?

Antw. Den caries wert weg genomen van zelver; mits de vogtiggheden des beens verdrogende / door eenige bequame zure temperende poeders daar toe; als / van den mallix, iris, thus, aristolochia, Item den euphorbium, brandewijn / enz somtijds ook wel door raspen / door actuale cauterien en diergelijke.

Vrag. Eindelijk hebt gy gezegt den ongebonden etter / hoe zoud gy die weeten?

Antw. De scherpe / duane en ongebonden etter werd geweerit door purgeeren / zweeten / en het drinken van het decoctum chinæ, salsa, guajac, en andere wond-dranken / die men op verscheiden wijze maken kan. Want zo lang dien uitbloeienden etter dun / scherp / en ongebonden is / werd niet alleen de incarnatio belet / maar de stoffe breekt dagelijks meer in / en verteert

gens het sponsieuse vlees, zo om 't zelve weg te nemen als voor te komen.

teert de incarnatie: daar en tegen een goeden en wel-
gebonden etter bedauwt / bevoigtigt / en verzagt dat
bleefsch / waaruit als dan een goede incarnatie voort-
komt.

Vrag. Van de decocten zullen wy u hier naar
vragen; zeyt ons nu hoe men de wond-dranken
maken zal?

Antw. Zy werden op verschelden wijze gemaakt:
sommige maken een poeder van pimpnella, beto-
nica, caryophyllata, valeriana, en filix, dat is
baren. Hier geven zy een dragma van in / met wat
wijn of bier.

De Hoogduitschen / die 'er byzonderlijk van toe-
men / gebruiken veel den pes leonis, den caryophyl-
lata, de clematicis, den hepatica, en diergelijke in
haar dranken: of gelykterwijs ik hier vooz in de cure
der wonden een form gegeven heb.

Vrag. Maar hebt gy geen byzondere kruiden / vooz
eenige byzondere quetsuuren?

Antw. Ja / vooz het hooft is den betonica, rooze-
marjn / falsie / hypericum, consolida saracénica,
primula veris, chelidonia, galanga, lilium convul-
lium, notemuscaat.

Vooz de boyst / tussilago, pilosella, carduus bene-
dictus, scabiosa, melissa, caneel / rozijnen / en zoerhout.

Vooz den busk / equisetum, artemisia rubra, sanicu-
la, veronica, consolida utraque, en diergelijke / daar
men altoos een ervaren Docto: (als men die bekomen
kan) zyn hulp en goeden raad toe verzoeken mag.

Item / om iets met kragt uit te drijven / den aristo-
lochia, cyclamen, serpentaria, consolida, sabina, ze-
doaria, oculi cancri, mumia, &c. Maar alhoewel de-
ze kruiden gezegt werden / tot dit of dat deel te behoo-
ren: zo moet men egter op de generale massa van het
bloed zien: want de wondmiddelen niet anders doen
dan het zure des bloeds temperen: en daarom kan
men

men de Coffy en Thee in overbloed gebruiken.

Vrag. Hoe zoud gy de ulceration mundificeeren, incarneeren en cicatrifeeren?

Antw. Als zoude ze mundificeeren met den ung. apostolorum, de apio, of den præcipitaat onder den digestiyf gemengt.

Incarneeren met den ung. digestivum of aurcum.

Cicatrifeeren met den ung. desiccativum rubrum, gryseum, diapompholygos, het lavamentum mercuriale, &c.

Vrag. Wat teeken heeft men als men cicatrifeeren moet?

Antw. Dat is als de ulceratie vol bleesch is / en den etter ophoud / welken restierende etter / gemakkelijck dooz onze carpie kan opgezogen werden : daarom is 't altoos best carpie of plukzel tot het einde te gebruiken / dan onze zalf maac op een enkel doekjen te smeeeren / dat weinig of niet van den etter inzulgen kan.

Vrag. Zoud gy de descriptie van de desiccativum rubrum, ende lavamentum mercuriale wel konnen voorschryven / also die in zeer weinig Rutheuren te vinden zijn?

Antw. Den desiccativum wert aldus gemaakt :

- ℞. Lapid. calaminaris,
- Terræ sigillatæ non veræ añ. Unc. iv.
- Lithargyrii auri, Cerussæ añ. Unc. iij.
- Camphoræ Drach. j. Cerae Unc. v.
- Ol. Olivarum Lib. j. F. Unguentum.

Het lavament aldus :

- ℞. Mercurii sublimati Scrup. j. ℞.
- Aq. plantag, vel. com. pint j.
- Coq. parum & ferva usui. (e)

Vrag.

(e) Dit lavamentum is het aqua divina Fernelii, een tot veel gebruik uitsleekend middel.

Vrag. Kondt gy wel weten of gy met uwre Medicamenten voozdreef doet ja of neen?

Antw. Ik moet weten als ik een Medicament in een ulceratie gebruik hebbe / en ik zie dat ik mijn gewenscht oogmerk bekomme / zo is 't wel: maar als ik bemerk dat de ulceratie drooger / vogtiger / houder of heeter werd dan zy behoort / zo is 't een teeken dat het niet en gaat / maar dat ik het moet veranderen / naar de indispositie van het geulcereerde deel: by exempel ik werd gewaar dat de partje slapper en zagter wierd / dat zoude my nootzaken meerder adstringentia te gebruiken: en zo ik zag dat de ulceratie in at / en grooter wierd / zo moet ik als dan letten of deze in-ectinge door een al te scherpe vogt / of door de scherpigheid van mijn Medicament veroorzaakt werd / om dat ze te veel detergeerende of afdroogende is / waar op nootzakelyk dient gelet te werden / want 'er veel ulcerationen alzoo door onwetentheit verzuimt werden.

Vrag. Hoe komt dat 'er zo veel ulcerationen zijn / daar men zulke groote muelte mede heeft om die te geneezen; ja die gantsch niet geneezen willen?

Antw. Daar moet men altoos de oorzaken en redenen van onderzoeken / welke zeer verscheiden zijn:

1. Als den Patient uitteerende is.
2. Als den Patient zeer bollig / en zugtig is.
3. Als 'er iets in de ulcerationen blijft / als harde kanten / caries. ende wreelig vles / enz.
4. Als die niet behoortlyk gezuiverd zijn / en men dezelve wil incarneeren, zo kunnen ze nooit consolideeren.
5. Konnen ook niet consolideeren of heelen daar het hare rontsom uitvalt / en de huid rontsom met kleine schelfertjes bezet zijn / want zulks beduit dat 'er quade bogten in de geulcereerde partje vloeit / makende aldaar een quaden en ongebonden etter.

6. Als

6. Als zy van eenige gebozsten aderen geboet wert.
 7. Als de regte middelen niet op haar behoorzijke tijd gebruikt werden.
 8. Als de lugt pestilential is.
 9. Als de getempertheit des lantschaps / 't zelve eigen heeft: gelijkertwijls in Avignon, en voorts namelijk in Saragoffe, daar de ulceratien der schenkel en schenen / gemeenlyk een geheel jaar duuren / eer die geneezen willen / daarom zal men altoos de curative indicatie neemen / van de natuure der toeballen die 'er overkomen.

Cap. XXII. Van de Fistulagtige Ulceratie.

Vrag. **W**at is een fistulagtige ulceratie?

Antw. Het is een oude vereelde holle ulceratie: eenigstins van pijn berooft / voortkomende den meesten tyd van een qualijk getracteerde woude of apostematie.

Vrag. Hoe wild gy die kennen?

Antw. Door mijn provet: als ik een diepe / en kromme holligheid vind / met een kleinen ingang naar ruimer grond / lankachtig als een pyp of goot / uitwerpende een virus of sanies.

Vrag. Zijn ze niet gebaarlyk?

Antw. Ja de beste zijn zwaar genoeg om te heelen / in de bozst ende buik zijn ze veel ongeneesselyk / in 't fondament of aars willen ze niet geneezen dan door snijden met een mes / of met een dyaat / en zijn veeltyds ongeneesselyk als ze zeer diep en veroudert zijn: insgelijks zijn ze ongeneesselyk als ze zeer krom en bogtig lopen tusschen eenige bloedvaten / zeemilwen / pezen / enz. voornamentlyk als ze lang geduurt hebben.

Vrag. Hoe zoud gy ze tragten te geneezen?

Antw.

Antw. Daze geneezinge is tweederley / namentlyk palliatif en eradicatif.

De palliative ofte onderhoudenbe geneezinge / zal men dooz een goede maniere van leben bezogderen / dooz purgeeren en wond-drank dzyngen / als mede dooz matelijc verzoogende en zuiberende middelen.

De eradicative ofte uitroefende het quaad / dat de volkomen geneezinge belet / zal men dooz vier middelen bezogderen.

1. Dooz een goede maniere van leben
2. Dooz dilatatie of verwyderinge des fistels.
3. Dooz het weg nemen van de callositeyt ofte bereeltheld.
4. Dooz incarnatie en consolidatie deszelfs.

Vrag. Wat maniere van leben moet den Patient onderhouden?

Antw. Hy moet een goede dzooge lugt hebben / en opdzogende sigte spijze en drank gebruiken / hy moet hem van gramfchap / hardhpbigheid en vermoeltheit wagtien / hy mag dooz zyn dzyngen eenige wond-dranken dzyngen / gemaakt van roo koolbladeren met zyn zaat een hand vol / meekrappe een halve hand vol / rhabarber een half loot / dit gezoden in gemeen bier / en daar tweemaal daags van gedzyngen. (f)

Vrag.

(f) Het gebruik van inwendige medicynen , behalven de *mercurius*, *cinnaber*, *antimonium*, *decocta lignorum*, en de kruiden tegens de scheurbuik , doet weinig of niets in 't genezen der fistels: en de roode koolblaaden kunnen in 't geheel hier geen dienst doen; ook kunnen de inwendige middelen geen dienften doen , als de fistel van binnen calleus, verhard, onzuiver of ook met bederf van been verzelt is, of ook als veelc konyne holletjes verbor-gen zyn; want dan moet men incisien maken of *caustica* van *oleum vitrioli*, *aq. fort. Merc. precip.* enz. in de fistel een en andermaal brengen , en uit 't ongemak een zuivere wonde maken wil men geneezinge verwagten.

Vrag. Hoe zult gy de fistel verwijderen?

Antw. De vereeltheit kan niet wel dooz emollieerende of verzagtende middelen weg genomen werden / daarom zo moet men ze incideeren of corrodeeren, dooz eenige lange wicken daar wat aegyptiacum, præcipitaat, of sublimaat, onder den digestivum of basilicum gemengt is. Ofte /

ʒ. Aegyptiaci Unc. ʒ Pulv. Sublimati Drach. ʒ.
 Arsenici Schrup. j. Aq Plantaginis.
 Vini albi ā Unc. iv. Fiat Injectio.

Hier van een inspuitinge gemaakt / om in de holte te spuiten / en dan met een de holligheid hoven toegesloopt / zo lang als men denkt dat het een escaar gemaakt heeft / zo laat men het dan weder uitloopen. Daar naar zal men daar weder inspuiten mel rosarum, om de escaar te doen separeeren. Sommige doen 'er terebenthyn en ol. rosarum onder. (g)

Vrag. Hoe zult gy de incarnatie en de consolidatie bebozderen?

Antw. De incarnatie en consolidatie is hier booren genoegzaam gezekt.

Vrag. Of de geneezinge der ulceratien dooz erbartheit / of dooz coverye (als sommige onderstandige zeggen) uitgebonden is?

Antw.

(g) Men moet wat voorzigtig hier omgaan met het arsenicum en liever het zelve geheel weglaten; want het werd somwylen van de zuigende venen uit de fistel aangenomen en onder het bloed vermengt, ende 't heeft aldus de dood verwekt, als de observatien melden. Sommige nemen de cantharides onder een zalf gemengt, en vervullen daarmede de geheele fistel met goet succes, het welke ik ook veeltids gedaan hebbe, Edog men kan ook veele andere dingen tot 't rauw maken neemen met gewenschten uitkomst.

Antw. De ware en opregte Chirurgie nog Medichelinge / is geen toberpe (b) / nog eenige bond van goet / gelijk als dooz geluk uitgebonden / maar het is een ware gabe Gods / die het aan den gevallen Adam / en andere Doozvaders bekennt gemaakt heeft ; want daar niemand als God alleen is / die al de verhogentheden en eigenschappen bekennt zyn / welker saken hennisse dooz verloop van tyd / en onagtsaamheid der Dakomelingen verzuimt is geworden : welke Dakomelingen zulks dan wederom hebben moeten ophalen / zo dooz oberzettinge / als dooz het onderzoeken van eenige oude Schriften / en dooz haar eigen erbarentheit. Want de geneezhige der wonden uitgebonden zynde / en deze wonden wederom in ulceration verkeerende / zo heeft men de geneezhige ook moeten uitvinden. Zo dat men leeft / dat 'er sommitge deze vuile ulceration ofte zweeren om die te zuiveren / hebben niet haar tonge beginnen te likken / gelykerwijs als de Honden ; maar hebben daar mede niet uitgerigt / (zo danig een hebben wy hier onlangs in onze Stad gehad.) Daarna hebben ze kragtiger remedien moeten uitzoeken / en zy hebben ze beginnen uit te wasschen en fomenteeren met zout water en staalwater ; daar na hebben ze het sap uit de chelidonia en plantago beginnen te gebruiken ; als mede eenige pleisters van resina , terebinthina ende Was ; maar het heeft in hoogs

aaf

(b) We weten van geene toverye, nog in de Medicyne, nog in de Chirurgie, want de tovery is een syn bedrog en geschied natuuryk uit natuuryke oorzaken, als HIPPOCRATES Lib. de morbo sacro met klaare bewyzen reeds heeft aangetoont ; ook de genezingen die men zegt door tovery te geschieden, werden enkel door list en geheime kunsten uitgevoerd, waar door onkundige verwondert misleid werden, die de natuurs werkingen niet kennen nog begrypen.

hardige zweeren weinig geholpen. Daarna hebbenze den chus en andere Medicamenten beginnen te gebruiken. Daarna hebbenze de ulceratien rondsom gecideert en gecauterifeert; waar in zy al zeer gebatteert hebben; maar ook al te vergeeffs; en ten ware dat de gezondheid dikmaal niet krachtiger ware geweest dan haare remedien / zy hadden 'er ooyt geene geneezen. Eindeljk hebbenze haren toeflugt tot den mercurium genomen / maar 't flimfte was dat ze die niet wiften toe te maken of te bereiden; zo dat ze veel misghukkt wiferd tot nadeel der Patienten. Daarna hebben zy het zout beginnen te calcineeren, als mede den falpeter / sal gemmæ, vitriol. En alzo de ulceratien zo menigerhande waren / hebben zy het beginnen te zoeken met een sublumaat en arsenicum; maar dat baarde te veel pijn. Als dan hebbenze op 't laaste den præcipitaat uitgebonden / en hebben 't (als wy hedensdaags nog doen) onder eenige zalven beginnen te mengen / en op wicken te smeeren; alhoewel 'er nog veel geneezen willen / ten zy men haar eenige vulneraria laat dinken / om de wortel en oorzaak van het quaad t'eenemaal uit het lichaam te roelen; waar door ze als dan gemeenlijk veel beter en zekkerder geneezen.

Vrag. Of een been heel / en ongebrooken / een caries kan veroorzaken?

Antw. Het been kan wel komen te bezrotten / en bederven / al is 't schoon dat 'er geen boozgaande fractuure, nog ontblootinge des beens geweest is / de reden is deze: dat 'er lichteljk hier of daar een lekkinge van bogten kan komen te ontfiaan / welke allenghens vergooren / en bygebolg het been kunnen knagen en doorbreeeten / het welk een caries is: en dat zulks geschied / zies men maar al te veel in de polken.

Wat nu het gebeente gecarieert of bedorven is / kan men weeten door het gezicht / door het gevoel / en door de uitbloefende etter.

Dooz het gezigt / als het been bloot is / zo kan men zien dat 'er veranderinge is van de natuurlijke witte verwe in 't gebeente / want als dan is het geelwagtig / blaauwagtig / of zwart / beestpds met een uitpuilend voos vleesch.

Dooz het gevoel / als men met een provet daar op en daar over gipt / zo gevoelt men het been rouw / oneffen / en somtyds week en voos.

Dooz den uitbloeienden etter / als de zelvige zwartagtig / dun / olyagtig / en stinkende is : 't welk geschiet / om dat het voetzel des beens zeer vet is / en geweldig stinkende ; ja meer dan den etter die uit vleesch / tendonen , zenuwen ofte membranen komt. (i)

Belangende nu de geneezinge van den caries , zo dient men vooreerst te weten / hoe verre en hoe diep het been gecarieert is : is 't sake dat den caries grooter is dan de ulceratie , zo dient men de ulceratie als dan wel te dilateeren met een incisie mes / ofte met een cauterium , om also de bedervinge bloot en dooz oogen te hebben ; daarna den caries wegneemen / dooz raspn ofte cauteriseeren , dat men het been wit of wat bloedig ziet / en daar op leggende : (k)

Als :

(i) Het voedzel des beens is niet vettig , maar gelatineus en leimig , gelyk in andere deelen het zelve is . Want het merg is geen voedzel des beens : ook is de etter uit een *caries ossis* uitvloeiende niet altyd zwartagtig , bruin , dun , olyagtig en stinkend , als de Schryvers melden , maar somwylen geheel anders , als de ondervinding dit ons leert ; ja zelfs , als men goede middelen gebruikt , ziet men zo dikwils witte zuivere etter als by een versche wonde ; ook is de zogenaamde *caries* maar gefingeert ; want de meeste beenderen zyn van binnen spongicus .

(k) Een been ontbloot zynde , moet men in 't zelve hier en daar met een priem of *perforatif* inbooren kleine gaatjes , waaruit het nieuwe vlees komt uitwassen .

Als:

- ℞. Terebinthinæ lotæ, Mellis rosat. añ. Unc. j.
Pulv. mastichis, Sarcocollæ añ. Drach. j.
Euphorbii, Drach. ff. F. Ung.

Ofte:

- ℞. Succ. chelidon. mai. Betonicæ, añ. Unc j.
Pulv. Myrrhæ, Iridis florent. añ. Drach. j.
Spir. vitrioli gutt. iij. Vini, Unc. ff.
F. Lavamentum.

Als nu de corruptie gantsch weg genomen is / zo moet men de ulceratie nog zo lange open houden tot de oberblyvende schelfers van zelf los werden zonder dat men 'er eenig geweld op doet / want onder die schelferen zal een rood en goed vleesch gegenerceert werden / zo dat dooz dat groeien des vleesch / de schelferen des beens zullen uitgedreven werden.

't Bebeurt ook dat in azulke ulcerationen, een ober-
B b 2
tollig

en al 't gene bedurven is, afscheid, als BELLOSTE aantoot. Veele verwerpen ook het raspen, branden en de caustike-middelen, maar zonder fundament en tegens de ondervinding. De *spiritus vini rectificat.* en daarmede de gemaakte *Tinctura myrrhæ*, *aloes*, *sarcocollæ*, en *Euphorbii*, zyn de beste middelen om de *caries* te *separeren*; maar de olien en vetigheden moet men meiden. Edoch kan het been den *bals. copayba* en 't *mel rosarum* wel verdragen: maar als men de zake regt beschouwt, doen alle de gemeene middelen gemeenlyk tot het beens bederf gebruikt niets, als datze 't fungeuse wegneemen en beletten, ende de *ulceratie* zuiver houden maar scheiden van 't been niets: want de afscheidinge geschied langzaam door de werkinge der natuur. Alleen het *oleum Vitrioli*, 't brand-zyser en 't booren zyn van werkelyke kragten.

tollig en spongieus vleesch uitberst / daarom zal men zodanigen etter en bogtigheid ook verdoogen met den spiritus vini ofte met dit naarvolgende :

℞. Spir. vini Unc. j.
Pulv. euphorbii Drach. j.

In een looden Mortier onder een geroert en met wleken opgeleest ; want het voornaamste oogmerk in dusdanige ulceratien , is verdooglinge en zuur temperinge / om zo wel de bederbinge des vleesch als des beens tegen te staan.

Cap. XXII. Van de Fracturen of Beenbreuken en haare teekenen.

Vrag. **N**ademaal wy de scheidingen des geheels der zachte deelen doorloopen hebben / laat ons nu komen tot de scheidinge des geheels in de harde deelen / zegt ons nu wat fractuure is ?

Antw. Fractuure is een scheidinge des geheels / in het gebeente of cartilago , door eenig uiterlyk geweld gedaan.

Vrag. Hoe werden de fractuuren onderscheiden ?

Antw. Men onderscheidze ten aanzien van haare wezen / ofte ten aanzien van haare plaats.

Van haare wezen als de simpele en gecomponeerde.

Simpele , daar maar een enkele breeke is / als in de armen / dyen / of scheenen / knap af , zonder eenig ongebal meer.

Gecomponeerde , daar boven de breeke nog is een wonde / groote kneuzinge en splinteringe / inflammatie , apolteunie of gangraene.

Van

Van haar plaats / als fractuure der armen / open / scheenen / ribben / neuze / cranium. (1)

Vrag. Wat zyn de oorzaken der fractuuren?

Antw. De oorzaken zyn allerley sterk uitwendig geweld / als slagen / vallen / stooten / van stikken / steeuen / kogels / en alles dat breeken en mozzelen kan.

Vrag. Welk zyn de teekenen als 'er eenige focillen of pypen van de armen of beenen gebrooken zyn?

Antw. De pypbreeken werden gekent. 1. Dooz het gezigt tegens zyn weerga / van krouite / dikte / ingekroupen / enz. 2. Dooz het gevoel / want met de handen en vingeren daar aantakende / voelt men een oneffenheit / en voozby malkander schutven der beenderen. 3. Dooz het gehooz / als een knoofinge en ramlinge der beenderen tegen den anderen. Voorders is 'er een groote pypne en verlies van de actie / dooz dien de musculen dat lid niet meer bewegen nog opheffen kunnen.

Vrag. Welk zyn de teekenen van een gebrooken ribbe?

Antw. Als 'er een ribbe gebrooken is / zo steekt het gebrooken einde uitwaarts of inwaarts: uitwaarts / zo voelt men die genoegzaam met de vingers uitsteeken: inwaarts / voelt men ook wel somtyds met de

2563

vin-

(1) Men heeft dwersche, schuinse en regte of lange fractuuren, en de leste, die maar lange scheuren zyn, kan men somwylen in 't begin niet kennen; daar zyn ook hoepelbreuken of halve breuken, daar 't been aan de eene zyde gebrooken is en aan de andere zyde heel en onbeschadigt, hoewel zelden. Hoewel aan de ribben dit veel voorkomt als ook aan de kleine pypen.

Dewyl door 't breeken van een been, het merg, het buitenste en binnenste *periostoum* en de omleggende deelen somwylen scheuren, of gedrukt werden, daarom ziet men daarop volgen een zwelling, pijn, ontsleeking, verzwearing, *gangrena*, heete koorsten en meer andere zeer hevige toevallen.

vingers: vorders / zo klaagt den Patient als dan van een groote steekende pyne / eben als in den zwaarsten pleuris / niet een moetsphen hoeft / bloedspouwen / en verhindeeringe zyns adems.

Vrag. Welk zyn de teekenen van een gebrooken neus?

Antw. Als een neus gebrooken is / werd men dat ligt gewaar door het aantaken der vingeren en pro- bet; want deze beentjes niet geen vleesch / dan alleen met haar huid bedekt zyn.

Vrag. Wat teekenen hebt gy als het cranium ge- brooken is?

Antw. Als het cranium of hersenpan gebrooken is / weet men dat niet ligt gewaar / dan door mid- del van een cruciale incisie, die men ter plaatze doen moet / daar men de bzeuk gist te zyn.

Vrag. Zoud gy ons wel een goede of quade uit- komste der arm- of beenbzeuken kunnen voozseg- gen?

Antw. Zo wanneer de focillen, zo wel in ar- men / dyen als scheenen / maar enkelijk of simpelijk afgebrooken waren / en voornamentlijk in haar mid- den / in een gezond en jong schestraam / zo werd het zel- bige gemeenlijk in zes wecken geneezen; en dies nog te beeter / als 'er in de scheene ofte elleboge maar een focille gebrooken is / om dat de andere haar als dan nog tot een stemfel / en goede spalke dient.

Maar zo de fractuure groot is / en de beide pypen afgebrooken zyn / en gecomponeert met woude / in- flammatie, aposteunie, of diegelyke: en dat de bzeuke is niet in t midden / maar aan de einden / en dicht by de gewzigten / met veel splinters; zo kan daar uit vol- gen / groote pyne / zware en zeer gevaarlyke toevallen / met een lange curatie.

Item hoe de beenderen grooter zyn / hoeze langer tyd tot curatie vereischen; maar hoeze wecker en bogt-

hogtiger zyn als in de kinderen / hoeze dan ligter en eerder geneezen. (m)

Vrag. Wat voorzegginge doet gy van een gebrooken ribbe?

Antw. De ribben / zo wanneer zy gebrooken zyn / geneezen zeer bezwaarlyk / om datze haar min of meer door het ademen bewegen: en dies noch te bezwaarlyker / zo wanneer de gebrooken einden binnenwaarts steecken / om dat 'er de dood meenigmaal op volgt.

B b 4

Vrag.

(m) Hoe kleiner de beenderen en hoe minder kwetzing der zachte deelen daarby is, des te gaauwer en ligter is derzelver geneezing; maar hoe grooter de beenderen zyn en hoe grooter kwetzing der zachte deelen daarby verzelt is, des te langduurender, zwaarder en moeilyker valt de geneezing. In 't algemeen is te merken, dat de kleine en dunne beenderen gebrooken of gescheurt zynde, als die van 't *cranium*, opper- en onderkaak, de ribben, 't sleutelbeen, borstbeen, *radius* en *ulna*, *fibula*, de beenjes der vingeren enz. in drie of ten hoogsten in vier weeken volkomen geneezen.

Maar de groote en dikke beenderen als het opperarm-been, 't scheen-been, en het dey-been enz. hebben ten minsten 40 tot 60 dagen tyd om vast en volkomen te geneezen, en daaronder inzonderheid het dey-been.

De *patella* na de langte gebrooken geneest in drie weeken, maar overdwarsch gebrooken geneest nooit, schoon men nog zo veel moeite daartoe doet, en men zig verbeeld dat ze geneezen, zo zitten de einden wel dicht aan elkander, maar door geen *callus* aan een gegroeit. Maar of wel ooit de *patella* na de langte breekt is in twyfel, om dat niemand nog dit heeft aangewezen.

De kleine beentjes van de *carpus* en *tarsus* en de tanden in haar midden of einden geneezen ook nooit niet, op wat wyze die ook mogen gebrooken wezen.

Een dwersche *fractuur* geneest eerder, als een schuinse, en heeft ook minder *callus* als deze te verwachten.

Vrag. Wat voorzegginge zult gy doen als de neus gebrooken is?

Antw. Also de neus een zeer dun en zagt been is / zo geneest die ligt en haast / maar zy wil niet sterck gebonden wezen / indienze anders ligt krom groe- pen zoude.

Vrag. Wat voorzegginge zult gy doen als het cranium gebrooken is?

Antw. Daar is geen gevaarlijker / nog bezwaar- lijker ziekte vooz een Chirurgijn als den fractura cranii. door vlenze zeer zware toeballen / en veeltyds de dood onderwoopen is. En deze ziekten mogen niet geneezen / vooz en aleer het ondergelopen bloed / ofte afgebrookene splinter / die de ondergelegene membra- ne drukt / weg genomen werd / door middel van een trepaan. (n)

Cap. XXIV. Van de geneezinge der Beenbreuken.

Vrag. **O** wat wyze / of door hoedanige inten- tien zoud gy de fractuuren (namelyk van armen of beenen) geneezen?

Antw. Door vier intentien. 1. Dat men weere / 't geene 'er te weeren is / en de afgebrookene elenden weder vereenige / als vooz heen.

2. Dat men het gebrooken lid in een goede gestal- te houde / en vooz uitwoyken wel berzeekere.

3. Dat men het gebrooken lid vooz toeballen bes- cherme.

4. Dat

(n) Dat het ondergelopen bloed van binnen het ge- scheurde *cranium*, ook zonder middel van een trepaan kan en moet weg genomen worden, hebben wy by de wonden van 't hoofd aangetoont.

4. Dat men de overkomende toevallen als dan weere. (o)

Vrag. Hoe zoudt gij met de eerste intentie te werk gaan?

Antw. Dooz eerst zoude ik weeren / dat 'er te weeren was / als splinters / ofte schelers van het been / gekontert bloed / gepletterd vleesch / en diergelyke. Daar na zoude ik / dooz twee bequame dienaar / het gebrooken lid van onder en van boven laten uitrekken / en met myne handen en vingeren de gebrooken einden also in malhanderen voegen / naar behooren / hoe eerder / hoe liever / eer daar eenige ontstekinge / zwellinge / ofte opkrimpinge des lids geschiede.

Vrag. Hoe zoudt gij de tweede intentie volbringen?

Antw. Als dan zoude ik dat gebrooken deel in een goede posituur doen houden / en laten leggen : mits dat altoos verzeekerende / dooz goede compressen, ligaturen, spalken / en stropen / zo het dye ofte scheenbeen gebrooken is / welkers maniere van doen / veel beter kan getoont / dan beschreven werden.

Vrag. Hoe zoudt gij de derde intentie volbringen?

Antw. Om dat gebrooken lid van toevallen te beschermen / zal geschieden / mits de partje wel te linieeren ofte smeeren met den ung. camphorat. en die wel bepleisterende / met goede ceronen van defensivum; en de compressen en ligaturen in watmen brandewijn nat gemaakt. Want het lid aldus van toevallen beschermt / en 't zelve in een goede bequame stand gehouden / is het voornaamste in deze cure, al het andere redt zyn zelve.

B b 5

Vrag.

(o) Men moet het gebrooke been, van een geweeken zynde, uitrekken, by een voegen, wel verbinden en van alle toevallen beschermen, en inzonderheid zelden het verband los maken.

Vrag. Geeft ons een form van den ung. defensivum.

Antw. Het ung. ofte emp. defensivum, werd op verscheiden manieren gemaakt; het wat vermeerderende of verminderende / naar men het hard of zagt hebben wil / by gelijkenisse:

z. Ol. oliv. Cerae flavæ añ. Lib. ij.

Pulv. mastichis, Olibani, Aloës añ. Unc. j.

Bacc. myrtillorum Unc. ij. Far. volatilis.

Bol. armenæ añ. Unc. iiij.

F. S. A. Emplastrum. (p)

Vrag. Maar ik hoor u geen gewag van de diæta doen / is die hier onnodig?

Antw. Om de tweede en derde intentie beschuldig te wezen / is de diæta wel gereguleert zeer hoog noodig / zo ten aanzien van de causa antecedens, als ten aanzien van de callus.

Vrag. Wat hoor een diæta zoud gy een Patient voorzchryven / die daar met een gebrooken arm of been lag?

Antw. De diæta of maniere van leven / moet bestaau

(p) Alle zalven en pleisters, wat namen ze ook hebben, en hoe hoog ze ook geprezen werden, doen weinig of niets tot de genezing der fractuuren, als alleen in sommige gevallen, daar de pleisters door haar klevende kragt de gebrooke deelen wat helpen tezamen houden, en de zwelling wat verminderen; maar ze geneezen nooit de beenbreuk zelf, want die geneest de natuur alleen, door het tusschen plakken van een callus: ook heeft men veel gevallen, dat de pleisters, indien ze lang moeten zitten blijven, groote jeuking en ontsteeking veroorzaken, derhalven veele wyze Heelmeesters de pleisters geheel weglaten, het welk men gerust kan en mag navolgen. De Franschen gebruiken nooit breuk-pleisters en ik verwerp dezelve altyd als meestentyd schadelijk en verderfelyk.

staan in een vursche lught. De ruste en stilte moet den Patient zeer aanbevolen werden / zyn spyzze en dzank / moet in de eerste dagen weinig zyn / om geen toevloeping van humeuren te baren: maar naderhand moet zy voedende en lymig zyn / om den callus te helpen verwekken: als daar zyn de Schaaps en Italysche voeten / gekookt ofte gestooft met wat corinthen / ryp / ofte garst / met goed tarwenbrood. Zyn dzank moet zyn een gemeen biertjen / garstewaterjen / ofte een klein wipntjen: booznameelij / zo den Patient eenige obstructien onderwozpen is; want deze boozsz. spyzzen wat verstoppende zyn / en in plaats van boozdeel / zouden somtyds nadeelig zyn / dooz haer al te trage distributie, maar als men 'er wat garst by stooft / zo klygt deze lymige spyzze een deterfive of afbegende kragt / zo dat het als van des te ligter dooz alle melkaderen verspreit werd / zulke en diergelyke voedzels konnen dan de voedinge der beenderen behulpig zyn / waar dooz de callus mede beter kan gemaakt werden.

Vrag. Maar zoud gy zodanigen diete aan alleley Patienten o:donneeren?

Antw. Geenints / maar alleen aan de geene daar men de gezondheid te baat komen moet / als aan magere dozre en zuurbogtige lichamen / maar niet in gezonde wel gestelde lichamen / om datze den chylus al te lymig maken zouden / waar dooz 'er obstructien in het mesenterium veroorzaken mogten / als het lantge duuren zoude / waar dooz de ingewanden / als lever / milt en niereu ook verstoppt zonden raken / waar uit als dan wel een geelzugt / waterzugt / en het graebel op volgen mogt: daarom zal men dan de wel gestelde lichamen / zulks niet boozschypven; wel wetende dat ieder deel zyn bezondere stoffe en voedzel / van het bloed genoegzaam verschaft werd.

Vrag. Indien den callus niet genoegzaam boozquam /

quam / kon men die niet door eenige uiterlijke midde-
len wat verwekken / ofte zoze te gulzig voortquam /
niet verteeren?

Antw. Als den callus te spaarzaam voort komt /
zal menze trachten te attraheeren, met byben / met
laauw water te fomenteeeren, met piluleisterg / en
een zachte bindinge.

Zo den callus nu te gulzig voort quame / zal menze
verteeren door het byben met wat olie en zout / met
een loode plaat / of met het emp. de ranis cum mer-
curio.

Vrag. Hoe zoud gy de vierde intentie uitvoeren?

Antw. Om de oberkomende toevallen te weeren /
die de fractouren vergezelschappen / zo 'er hoortze is /
en men de hulp van geen Doctor bekomen kan / zal
menze remedieeren door een sobere lugt / getemper-
de diæte, door een ligte purgatie. De inflammationen
zyn hier booren beschreeven; insgelijks de aposteu-
dien en wonden zo ze eenige breeken ober qua-
men. (9)

Zo 'er een grooter jeukte is / zal men 't verbant eens
te meer losmaken / om de sanieule stoffe onder de huid
zittende / een byzer uitgank te geben / op datze de huid
niet ulcereeren zoude. Van de groote pyne of gan-
greene zal hier naar gesproken werden.

Vrag. Mag men zodanige Patienten met purgeeren
wel moeien / daar de stilte haar zo hoogquodig is / welke
beweeging haar noodzakelyk groote pyne konit te va-
ren / door het knozffen en kraaken van beide de gebzo-
ken

(9) In groote inflammationen by fractuuren met heete
koprtzen, is men genootzaakt, om verscheide reizen een
ader te openen, purgeeren, en verkoelende middelen
te gebruiken, en van buiten pappen of de *Spiritus vi-
ni* met *acetum*, die in alle beenbreeken grooté dienst
doen.

ken einden tegens den anderen. Woven dien het ver- hindert ook zeer de consolidatio der beenderen aan malkanderen / hoe kan dat t'zamen hier obereen ko- men?

Antw. Dit weet dat de siltte / en voornamentlyk in gebrooken beenen / zeer hoog noodig is / door dien de geneezinge en t'zamen wellinge der zelve van de sappen dependeert / die met haren balsem / of slymige vogtigheid / de beenders t'zamen wolt / en zo alleugs- kens door onze warmte hart maakt.

Maar dit alles niet tegenstaande / is men wel ge- dwongen zulks te doen in groote en moeilyke frac- tuuren of breuken / om het lichaam te onlasten / om de groote inflammatie voor te komen.

Wat het beweegen aangaat / als den Patient ter stoel gaat / daar toe gebruiken wy platte pannen / tinte bekkens of ondersteekzels / en gebulde byzongen / waar door het lichaam zeer weinig geroert werd. Woven dien zo geschied zulks meest in het begin: na- mentlyk / in de eerste veertien dagen. al eer den callus begint te groeien: maar in de derde week mpt men zulks om dat den callus als dan begint vast te wer- den.

Vrag. Zoudet niet wel raadzaam wezen / om de fractuuren beter en zekerder te restaureeren, (als som- nige gewilt hebben) dat men de huid van buiten opende met een incisie mes / om also de gebrooken ein- den / met de vingeren naar zyn wensch te vereenigen?

Antw. Dat ware by ruig gehandelt / ik geloof niet / dat 'er een Chirurgy, ofte Heelmeester is / ofte hy weet zeer wel / dat men de deelen altoos zo veel mogelyk is in haar geheel moet zien te behouden / en geen on- noodige openinge maken / waar door het gebeente als dan van de lucht zoude mogen beschadigt werden.

Het zoude somtyds kunnen gebeuren / dat 'er een groote meenigte van geronnen bloet / sanies ofte ver- schet-

scheiden kleine schelfers en splinters zouden zyn / die tegens de huid / membranen of zenuwen aan zouden steeken / met een groote onlydelijke pyne. In diergelyke geballen zoude het sountyds konnen geschieden / om 't zelve eenen uitgank te geben: insgelyks in een gebrooke ribbe / voornamentlyk als het eene einde binnenwaarts tegen de pleura zakte. Maar nimmermeer in enkele pypzeuken.

Cap. XXV. Van de Ontleedinge of Dislocatien, en haare geneezinge.

Vrag. **L** Wat ons nu overgaan van de fractuuren tot de dislocatien: Wat is een dislocatie?

Antw. Een dislocatie, is een uitschietinge van de beenderen der gewyigten / uit haar pannenken of holigheid daarze in beslooten waren.

Vrag. Hoe beelderley zyn deze ontleedingen?

Antw. Vierderley; als 1. Volkomen. 2. Onvolkomen. 3. Simpele. 4. Gecompeerde.

Vrag. Wat verstaat gy by deeze vierderley ontleding?

Antw. By de volkomen verstaan ik / als het hooft des eene beens / volkomenlyk uit het pannenken des anderen beens geweeken is. Van de Grieken pararthrema, en van de Latynen luxatio genaamt.

By de onvolkomen verstaan ik / als de beenderen maar eensdeels uitgeweeken zyn; geschiedende door een quade tree of aberechtzen draap; van de Grieken exarthrema, en van de Latynen subluxatio, of contorsio, en by ons verbzongentheit genaamt.

By de simple verstaan ik / daar gantsch geen toeballen by zyn. By de gecomponeerde verstaan ik / daar een wonde / fractuure, inflammatie, spasmus, &c. by is.

Vrag.

Vrag. Wat zyn de oorzaken van de ontledinggen?

Antw. De oorzaken zyn meestentpd uitwendig / dooz eenig geweld / als van de fractuuren gezeid is.

Somtyds ook wel inwendig: als 1. dooz een verdorringe en vermageringe der musculen. 2. Dooz een verslappinge der ligamenten. 3. Dooz een ophoopinge van eenige slymige pituiteuse vogtigheden / in of omtrent de gewrichten.

Vrag. Wat teekenen zyn 'er om een ontleding te kennen?

Antw. De teekenen zyn een groote ppne / onbeweegelykheit der leeden / zwellinge / nitpuilinge aan d'eene zyde / en inballinge aan d'andere zyde.

Vrag. Wat prognosticatie zoud gy ons van de dislocatien doen?

Antw. De prognosticatie zal wezen generaal ofte speciaal: Generaale / in 't algemeen zyn alle groote dislocatien die verre van den anderen getweeken zyn / gebaarlyk: insgelyks de verouderde en die dooz inwendige scherpe zinkinge geschied zyn: want de verouderde bewassen ligt met een callus. Eindelyk / alle gecomponeerde zyn gebaarlyker dan de simple.

Speciaal, dat is van ieder lid in 't byzonder / hoe die meest komen te ontleeden.

Vrag. Hoe en op wat wyze disloceeren, of ontleeden sommige leeden?

Antw. Op verscheiden wyze: als het onderste kaakebeen schiet gemeenlyk na vooren / of zydwaarts uit. (r)

Het os clavicula kan niet wel uitschieten / maar wel verschuiven. De

(r) De onderkaak kan nooit zydwaards ook niet agterwaards disloceeren, maar alleen voorwaards aan de eene of beyde zyden. Ook moet met geen klap dezelfde ingebragt werden, maar op eene vernuftige wyze, als PETIET meld.

De schouder schieft zeer gering onderwaarts uit uit de orel; zelden anders.

Den elleboog / de hand / de heup en vingeren / de toonen opwaarts / onderwaarts en zijwaarts uit. (s)

Het

(s) Hoewel men aan de volkome *dislocatie* van het *os femoris* uit het *acetabulum* van het *os innominatum* openeder- buiten- en binnenwaards in 't algemeen nu twyfelt, dezelve ontkent, tegenspreekt, en de Ouden beschuldigt, door eene enkele ondervinding van de *fractuur* in den hals van dit *os femoris*, zo kan ik evenwel met waarheid door de vernuft en ondervinding verklaren, dat dezelve niet alleen mogelijk is, maar ook veeltyds werkelyk geschied met of ook zonder verbreeken van de *ligamenten* en het kraakbeen van de pan. Want by Kinderen komt dezelve ligt voor: ook heb ik diergelyken gezien in een *skeleton* van een bejaard Man, daar een nieuwe holligheid wel 4 vingeren breedte hoog waar geformeert, boven het ordinaire *acetabulum* van het *os innominatum*, alwaar de *ligamenten* en 't kraakbeen waaren zekerlyk gebrooken geweest: ook hebbe ik in een levendig Mensch van 19 jaaren het hoofd van de dey in de eene liefsche in 't groote gat van 't *os pubis* geweeken gezien en aldus onder 't *acetabulum*, 't welke door een val waar veroorzaakt, en deze voet waar die vingeren breedte langer als de gezonde.

Versehide *ossa innominata* hebbe ik bewaart, aan de welke boven de ordinaire een nieuw *acetabulum* geformeert is, een zeker teeken dat het *os femoris* gedisloceert geweest is.

Ao. 1747. hebbe ik gezien een Meisje van omtrent drie jaaren oud, daar de eene dey schievelyk twee vingeren breedte langer waar geworden, de knie ook lager stond, en zelfs de dey ontleed gevoelt konde werden.

Ook hebbe ik tweemaal gezien de *ulna* volkomen gedisloceert, schoon veele neuswyze door gebrek van observeeren hier wat tegenbabbelen.

Het hoofd uitgeschooten ofte ontleed zijnde / moeten de zoodanige sterben: insgelijks als de ribben uitgeschooten zijn / of zo 3p 'er van opkomen groejen de zoodanigen niet een luttel uit / door dienze niet konnen herstelt werden; behalven eenige ribben die zeer uitwaarts geschooten zijn.

Vrag. Hoe veel intentien zoudt gij booznemen / om een dislocatie te geneezen?

Antw. Om alle ontleedingen te geneezen / zoude ik drie intentien booznemen. 1. Dat men het uitgeweehen deel restaureere ofte herstelle.

2. Dat men het geresatureerde lid also behoude / en van toevallen beschermme.

3. Dat men op de toevallen wel lette / om die behoorlijk te weeren.

Vrag. Hoe geschiedt de eerste intentie?

Antw. Om een dislocatie te restaureeren, dat geschiedt niet al op een wijze / maar zeer verscheidentlijk; door uittrekken met de handen / en andere verscheiden tuzgen; welkerz manieren beter willen beoont / dan beschreven werden: doch ik zoudze altoos hoe eer hoe liever / op staande voet inzetten / als ik 'er by geroepen wierd / en dat zo zagt en behendig als mij mogelijk waer / eerder inflammatie, zwellinge / ofte eenige andere toevallen toefloegen: maar zo het gebiet dat 'er een zwellinge / ofte aposteunie, fractuure, gangraene, ofte convulsie by ware / als dan zoude ik altoos het hoogstzwingende quaad eerst aantasten / en stellen liever de restauratie uit / tot beter gelegentheid / dan den Patient in gebaar zijns levens te stellen.

Vrag. Hoe zoudt gij de tweede intentie volbringen?

Antw. Om het ingestelde lid also te behouden / en van inproppinge der wagtten te bevrijden / geschiedt / door bequame ligatuuren en compressen in warmen byandewijn of rooden wijn nat gemaakt / om het lid gebonden: Item goede smeeringe van ol. rosarum,

myrtillorum, met goede ceronen van defensivum: zo alles dat repelleerende en conforteerende hier zeer goed is / om de beenderen in haar plaats te houden / en van toevallen te beschermen. (t)

Vrag. Zo'er groote pijn by wate / zoude men geen emollientia ofte anodyne remedien mogen gebruiken?

Antw. Die zoude ik hier in 't begin verwerpen / ten waar de pijn zeer hevig was / dan mogt ik ze een repg of twee gebruiken / doch niet zonder daar eenige adstringentia altoos onder te mengen. (u)

Vrag. Hoe zoudt gij de derde intentie volbringen?

Antw. Om de toevallen wel waar te nemen en te weeren / daar van is hier hooren genoegzaam gescheeven.

Du het gebeurt meenigmaal / dat / naar het wegneemen der accidenten, zo een hardigheid in het lid naat blijft / of datze met eenen callus bewassen zijn / wel-

(t) De ingezette beenderen moet men niet lang nog styf maar zagt en korten tyd verbonden houden, en sommige hebben nooit noodig met windzels of plaasters omwonden te werden. Hoewel de windinge veel dienst doet om de swellinge weg te nemen en tegen te houden. De *spiritus vini*, *matricalis*, *Terebinthina* zyn de beste middelen om alle toevallen voor te komen, en de uitgerekte ligamenten te versterken, darze weder tot haar voorige maat inkrimpen, als men de articulatiën daar mede zagte vryft en beiprengt. Den azyn met brandewyn warm omgellagen is alleen genoeg.

(u) De *adstringentia* kunnen hier geen voordeel doen by de *opiata* en *anodyna* gemengt. Want hoe kunnen de *adstringentia* by de *anodyna* dog iets helpen? alleen het opium moet het werk doen. En al wat men daar tot houden toe by gemengelt heeft is onnodig werk, of schadelijk. Ider neeme opregt de preuve daar van. En alle de Chymici met hunne bereidingen moeten dan beschaamt staan.

welkers hardigheid men beneemen kan door het streeken van den ol. liliorum, ung. dialthea, het emp. de mucilagibus cum gummis; als mede eenige stobbingen van penszop: Item eenige sterke emollierende cataplasmata, van malva, althea, bryonia, far. lini, en diergelijke.

Cap. XXVI. Van de Pyne en haar geneezinge.

Vrag. **A**lzo de pijn een van de boozmaansie toe-
ballen is / die allerley qualen en gebree-
ken meest vergezelschappen / dienen wy u daar in wat
te onderzoeken en te onderzagen / wat is pijn?

Antw. Pijne is eigentlijk droevig gevoelen in de
ziel: komende van eenige deeljes die de zenuwen /
blyzen / tendonen, enz. prikelen / waar door de
animale Geesten een al te grooten beweginge maken /
welk men pijn noemt. (w)

Vrag. Hoe veelderley pijn is 'er?

Antw. De pijn is in het algemeen tweederley /
maar in het byzonder veelderley.

Vrag. Hoe veelderley is ze in het algemeen?

Antw. Tweederley: namentlijk een scherpe / en
een doobe pijn.

Vrag. Hoe veelderley is de scherpe pijn?

Antw. Tweederley: 1. Daar is 'er een die stee-
kende en bytende is / als de geene die in de membra-
nen en zenuwen zit.

2. Daar is 'er een die kloppende en bydende is /
als

C c 2

(w) De pyne (*dolor*) is eigentlyk het gevoelen in de
zenuwen en het *cerebrum* zelf, en niet in een Ziel, en
werd veroorzaakt wanneer de gevoelige teere draadjes
tot breekens en scheurens toe uitgerekt werden, en die
dit ontkent verstaat de waare Philosophie nog niet.

als die in de bloedvaten / musculen , en de huid zit.

Vrag. Hoe veelderley is de doobe pijn ?

Antw. Zy is mede tweederley : 1. Een lichte pijn-
belende pijn / als in de lever / longen / nieren / enz.

2. Een zware / loome zidderende pijn / als in de
beenderen en ligamenten , dat de Grieken dolor osteo-
copus noemen.

Vrag. Hoe veel byzondere pijnen telt op wel ?

Antw. Daar zijn 'er verscheiden / doch ik zal 'er
maar eenige op tellen.

Daar is een jenkende en smertende pijn / als in de
kraanwagie ; onstaande uit scherpe / brakke jenkende
de humeuren.

Daar is een verscherpende pijn ; onstaande uit
een scherpe fenijnige stoffe / dooz de beet of steek van
een fenijnig dier ; ofte ook als in den erysipelas of
rooß / onstaande uit een boelende jeu.

Daar is een steekende en nypende pijn / als in de
pleuritis of zijdewee.

Daar is een doorboorende pijn / als in de kolsijk.

Daar is een kloppende pijn als in de zweeringen.

Daar is een bytende bretende pijn / als in de hanker.

Dooz is zyn 'er nog actuele , als dooz brand ; narco-
tike , als dooz verbyzinge / steek binden / enz.

Vrag. Welk zyn de oorzaken van pijn ?

Antw. De oorzaken van pijn zyn uitwendig of in-
wendig ; de uitwendige is een quade maniere van le-
ven / een te heete of te koude lugt / eenige fenijnige aan-
roeringe / eenige onbehoorlijke applicatie van Medica-
menten ; eindelijk / alles dat kneuft / byt en snyd.

De inwendige is een ongetempertheit des inge-
wands en des bloeds / waar dooz de humeuren als
dan verderben / en dooz de minste oorzaak bewogen
worden.

Vrag. Is de pijn geen groote hinderpaal in het
geneezen van allerley gebreken ?

Antw.

Antw. Gewisselijc ja / want de pijn een van de moe-
lijkste accidenten of toevallen is in allerley gebreken/
die men bedenken kan / om verscheiden reeden:

1. Om dat ze de kragten (die alle uitwerken moe-
ten) zeer verzwakt / dooz haren last.

2. Om dat ze meerder broeyingen van bogten / in-
flammatie en spasmus berwekt.

3. Om dat ze de slaap en ruste der Patienten be-
neemt; waar dooz 't bloed en de humeuren broeien-
der werden.

4. Om dat ze de geesten vertoert / waar uit dan een
cruditeyt berwekt werd.

5. Om dat ze den appetijt beneemt / waar op wel
een teeringe / en dan de dood te volgen staat / dooz
dien ze dooz haar goulcereerde deelen te veel met bog-
tigheden bezet / die behoorlijker wyze behoorden droog
te wezen.

Vrag. Hadien deze pijn onze arme Patienten zul-
ken grooten hinder toevoegt; op wat wyze zal men
die beneemen?

Antw. Op tweederley wyze: namentlijk dooz ano-
dyne, of dooz narcotyke middelen.

Vrag. Welke zyn de anodyne?

Antw. De anodyne zyn tweederley:

1. Werden anodyne ofte pijnstillende genaamt /
die de stoffe waar dooz de pijn ontstaat uitrekken;
zunde van een vlugtige / duunmakende / ende getem-
perden aart / zonder eenige adstriccie om also de ver-
zagte / verwarnde / en beweekte humeuren te re-
solveeren en te vertoeren: als daar zyn de mucilagen
van lynzaad / althea, queepitten; het vet van Gan-
zen / Eenden / en allerley tammie dieren; daar is
den zoeten melk / dopers van eyeren / saffraan / ca-
millen / melkloot / wittebrood / en diergelijke.

2. Werden anodyne genaamt oneigenlijck / om
datze de pijn maar by geval stillen / en dat dooz het

veneemen van haar oorzaken: als namentlijk datze verdunnen dat hoefend is / verwarmen dat verkoud is / versterken dat verzwakt is; item / dat men de splinters / doornen / ofte schelfferen die de membranen of zenuwen steeken / wegneme / enz.

Vrag. Welk zyn de narcotyke?

Antw. Dat zyn zodanige middelen die ons gevoel komen te verdooven / de bloeiende stoffe komt te verdikken / ook zo doenze de natuurlijke hitte en geesten berdwijnen booz een tyd lang / maar naar haar werkinge komt de pyne wel somtyds meerder als te booren / daarom zo moet menze zeer voorzigtelyk gebruiken; op dat 'er geen verslappinge nog treksinge van zenuwen: ofte eenige andere quade accidenten / uit home te ontstaan.

Vrag. Maar u zeggen konnen zy een groot gebaar naar haar sleepen / en dien volgende dat best gelaten waar?

Antw. Ja: als menze zonder verstand gebruikt konnen zy veel quaad baren / maar daarom zynze niet verboden / mits deze naardvolgende conditien observeerende.

1. Dat men die nooit gebruikte dan in de uittersten nood † / en dat naar het gebruik der anodyne, en een algemeene ontlastinge des lichaams.

2. Dat men die nooit alleen appliceere, maar altoos onder eenige anodyne, ofte andere correctoria.

3. Dat men dit nooit houd / maar altoos want appliceere, en wel voornamentlijk op eenige verzwakte deelen.

4. Dat

† Het is onwaar, dat men alleen in de uiterste nood de narcotike middelen moet geven, ik zegge, dat men die by tyds moet laten neemen, om geen gelegenheid van te genezen voor by te laten passeeren; want als men te lange wagt, helpen deze dan ook niet, na de algemeene ontlastingen moet men dierhalven ten allen tyden, als 't noodig is die in 't werk stellen.

4. Dat men die altoos appliceere als den Patient slapen gaat

5. Dat men die niet al te lange op de partje late leggen / maar in tydſt weder afneeme.

Vrag. Doemt ons eens zodanige Medicamenten?

Antw. De narcotyke , stupefactive ofte verdoovende middelen zyn deze: als den hyoscyamus, papaver, opium en diergelyke / die men paps gewyze of anderszints komt te appliceeren: by gelykenisse / men neemt den hyoscyamus onder wat versche boter of reuzel gemengt / en tuffen twee rode koolbladeren onder hieten asſche gestooft / stillt geweldig de pyne uit hitte voortkomende. (x)

Cap. XXVII. Van de Gangræna.

Vrag. **A**lzo de gangrænen een van de alderdoevtigste en de pffeljkste accidenten voorsz de arme Patienten zyn / veeltydſt op een onlydelijke

C t 4

pyne

(x) Het is een groote onbekwaamheid, ik wil niet zeggen van domheid, dat men van buiten aan het leidende deel wil *opiata* met of zonder pappen appliceeren, want daar door de pyne nooit of zelden vermindert werd, behalven somwylen in tandpynen en kankeragtige pynelyke *ulceratien*, maar in andere gevallen byna nooit niet als de ondervinding leert. Want de pyne word zelden anders gestilt als door t verdooven der zenuwen en der grooten hersenen zelf. Men moet derhalven, om de pyne te stillen zo de nood vereischt, voorzigtig het *opium* tot een, of twee of meer gryn inwendig ingeven, en by zwakke Luiden maar alleen de *syrupus papaveris albi* of *diacodii* tot een onffe. Ook mag men een of twee slaapbollen een uur lang in waater gekookt den leider ingeven met zeer veel voordeel.

ppne volgende / zullen wy daar nu van handelen / zegt ons wat gangraene is ?

Antw. Gangraene is een beginnende verstoffingel/ uitblussinge en versterbinge van 't lydende lid / dooz trappen aangroeiende.

Vrag. Wat is dat dooz trappen aangroeiende ?

Antw. Dat is / als zy van beter tot slijmer als lengskens verandert / zo moet zy dan ook van name veranderen: by gelykenisse / als een deel zig tot bederven en versterben begint te neigen / zo zal ik den eersten trap gangraene noemen / dat den gemeene man het heete vuur noemt / om dat die inflammatie zeer hoog steigert / zig vertoonende zo root en heet als een vuur ; (want het bloed staande blyvende vertoont als dan zyn verwe:) welke groote roodheid / allengskens begint te verballen en te veranderen / in groene / geele / paarsche plakken / met oplooppinge van blaaren / dooz het ontschieten van lympha, groote alteratie van de natuurlijke warmte en leven des Patients / zonder als nog geen absoluut verlies / nog van roeren / nog van gevoelen / om dat het maar een beginnende versterbinge is.

Vrag. Hoe werd nu den tweeden trap genaamt ?

Antw. Den tweeden trap wort genaamt mortificatio ofte ook wel sphacelus, en van den gemeenen man een doodbzake. Dit is een volkomen versterbinge / waar in de huid en 't vleesch geheel zwart en droog is / als een doobe hoole: De mortificatie is somtyds groot / en somtyds klein; somtyds ondiep / doch zonder voortzettinge / dooz dien hier gemeentlyk een circul komt / waar dooz het quaat gestut / en dooz de digestie gesepareert werd.

Vrag. Welk is de derde trap ?

Antw. Den laasteu trap zal ik estiomines noemen / dat van den gemeenen man het koude vuur genoemd werd. Deze versterbinge is niet droog als de voorsz. gaan-

gaande; maar vermengt met een stinkende / zwarte
 dooxtropende vogtigheid / dat alle de bloedeloze
 zo wel als de sanguine deelen / van 't geheele lid
 t'eenemaal verderft ende dooxtnaagt / den Patient
 als met de dood dreigende; ten zy het gestut werde
 dooz grobigheid zijner stoffe / of dooz amputatie.

Vrag Welk zijn de oorzaken van een gangraene?

Antw. De oorzaken zijn uitwendig / of inwendig:
 de uitwendige of primitive, zijn gemeenlijk groote
 contusien, woogaardige wonden / woogaardige pul-
 sien / carbunculen, verbzandheden / verbzieslinge /
 die men tot geen digestie of dragt brengen kan /
 applicatie van senpuige en emplastike Medicamen-
 ten die de zweetgaten komen te sluiten / en eindelijk
 een al te sterke bindinge; dooz dien het bloed dooz
 de aderen naar het hart willende / hier gestut werd /
 want de aderen dun van vlies zijnde / en ook ge-
 meenlijk zeer bloed leggende / kunnen ligt toegenee-
 pen werden / daar het bloed der arterien, wiens
 vliezen dikker zijn en ook dieper leggen nog gestaa-
 dig hier in vloeit / en staande blijft / dooz dien het
 niet te rugge kan / moet als dan verstikken en ver-
 derben.

De inwendige ofte antecedens, is de uitneemen-
 de groote stremminge en stilstand des bloeds in an-
 dere vogten / waar dooz de circulatie in dat deel
 gantscheijk belet werd: en alwaar de vogten stil-
 staan / daar versterft de partj. (y)

Vrag.

(y) Wanneer de vaten beginnen te bersten en te bree-
 ken en de vogten uitloopen, extravasceeren, stilstaan, zo be-
 gint de gangraene. Ja zelfs, al schoon de vaten niet ber-
 sten en de circulatie begint in de huid en 't vetvlies op te
 houden, zo begint al de gangraene, scheid daarop de op-
 perhuid af, dan behoef men nog veel minder daar aan te
 twyfelden.

Vrag. Welk zijn de teekenen van een gangraene?

Antw. De teekenen van een beginnende gangraene zijn / als die groote vuurige inflammatie begint paarsch en zwartagtig te werden / met een beginnende verlies van roeren en geboelen / en verstikkinge van de natuurlijke warmte / met oplooptinge van blethen / slappigheid en slenterigheid / met een cadavareusen stank / in het aantasten gaat het epidermis van de huid als vezrot / en al snyt men 'er in / zo komt 'er somtijds geen bloet / maar een dunne wepige vogt uitspieren.

Cap. XXVIII. Van de geneezinge der Gangraene.

Vrag. Hoe veel intentien zoudt gy boozneeder vogten geschiedende te geneezen?

Antw. Daar toe zoudt ik vier intentien gebruiken.

1. Zoudt ik letten op de zes noodzakelijke dingen / en de inwendige edele deelen corroborereen en preserveereen.

2. Zoudt ik de causa antecedens, dat is de groote stilstand der vogten / zien te weeren.

3. Zoudt ik de causa conjuncta, dat is de ingepakte quade stoffe uitgankt geben.

4. Zoudt ik het lydende deel van buiten te hulpe komen / door goede topica, die de putrefactie beletten / het verzeerde of lydende deel versterken / de quade vogtighelt verdoogen / het doode van 't levende separeereen, en eindelijk de verlooren substantie weder vervullen.

Vrag. Hoe zoudt gy de zes noodzakelijke dingen ofte diæta ordonneereen?

Antw. Doozerst zoudt ik tragten de lugt te zuiveren.

berent. Ik zoude hem spijis en drank omdonneeren / die ligt en verbarschende is: als goet jonk varsch geslagen bles / met wat boragie / tarantw / endrie / enz. gezoden ofte gestoof. Door zijn drinken garstenwater of klein bier. Het lang waken is hem hier schadelijk; maar den slaap zeer voordeelig. De volheid en ydelheid / met de beweeginge des gemoeds / moet men hier reguleeren naar gelegentheid. (z)

Vrag. Hoe zoudt gy de inwendige edele deelen corroborereen en praeserveeren?

Antw. Om de inwendige deelen te versterken / en 't fenijn van 't harte te weeren (a) / geschied door eenige cardiaca: als confyte orangien en limoenschillen / Tinct. macis, tinct. cinamomi, tinct. caryophyllorum, aurantiorum, limonum, &c. of met dit naarvolgende:

g. Cor-

(z) Al wat zuur is, als de sap van Citroenen en de wrynazyn enz. dient om inwendig te geven tegens een gangraena om de stilstand tegen te staan en weg te neemen.

(a) Het fenijn of de vuile en stinkende stoffe in een gangraena en Sphacelus werd van de venen aangenomen, onder het bloed vermengt, na het hert gebragt en verder na de hersenen en zenuwen, dewelke leste hierdoor aldus werden aangedaan (en niet het hert) datze in haare kragt en werking werden belet, waardoor vervolgens de dood werd veroorzaakt, dierhalven moet men by tyds het fenijn zoeken door bekwame middelen van de hersenen en niet van het hert te weeren. Dit is zo 't gemeene zeggen. Maar als men wel oplet, vind men in den begin van de gangraena en Sphacelus niet altyd, ja zelden eene stinkende stoffe, vervolgens kan die niet opgenoomen en na de hersenen gebragt werden, als men dwaalt. Maar de hevige koorze, door voorafgaande inflammatie veroorzaakt en by de Sphacelus nablyvende, is de regte en waare oorzaak van de dood, en dit vind men ordinair zo, als men wel oplettend is, dierhalven zyn ook de Koorz-middelen, de voornaamste Hulp-middelen, om de gangraena tegen te staan, en 't leven te behouden.

- ꝑ. Cornu cervi, Unicornu ,
 Rasuræ eboris añ. gr. vj.
 Theriacæ veteris, Drach. ꝑ.
 Ol. cinamomi gutt. iv, Vini Hispan. q. f.
 M. F. Mixtura, Detur cochleatim. (b)

Item men mag een klein bondelken maken / van
 wat kaneel / kruutnagels / soete / en de flores croci,
 samen in een doekjen gebouden / en dat in rooswa-
 ter of in wijn getweekt / om den Patient aan de neus
 te houden / om te ruiken.

Vrag. Hoe zoudt ge de causa antecedens verhin-
 deren ?

Antw. Om de causa antecedens te verhinderen /
 geschiedt door twee middelen: namentlijk door zuur-
 temperende en de sappen bloeisbaar makende dingen.

Het purgeeren dient om de quade stoffe te ontlasten / die des Patients kragten te veel bezwaaren / en
 het sentsu te veel aanzetten zoude: welke purgatiën
 geschieden moeten door suppositorien, clysterien; ofte
 een klein haustus, naar gelegentheid.

Vrag. Schijft ons hier een clyster ꝑoor ?

Antw. Deze maak ik dan aldus :

- ꝑ. Tabaci Unc. ꝑ. Coq. ex aqua ad Unc. x.
 Col. adde salis comm. Drach. ij.
 Olei Olivar. Unc. ij. M. F. Clyster.

Vrag.

(b) Het *corn. cerv. unicornu* en *Rasura eboris* doen hier
 zo veel, als drie middelen, die niets werken en niets ver-
 sterken, wil men werking zien in het stutten van een
gangræna, zo moet men doordringende zuure zoutagi-
 ge en verkoelende Koorsz-middelen gebruiken als van het
Rob. sambuc. unc. j. Nita. pur. dr. iij. Succ. limon. of acet.
vini drag iv. Aq. flor. sambuc, unc. viij. of dergelyken.
 Het geduurig sweeten doet hier geen dienst, maar is
 schadelijk.

Vrag. Wat voor een haustus zoudt gy hier voor schryven?

Antw. Al eer ik den Patient purgeere/zo zoude ik hem eerst de humeuren wat prepareren met:

ʒ. Oculi cancri Drach. ij. Sperm. cæti Drach. j.
M. Fiant pulveres tres.

Laat hem om de vier uren hier een poeder af gebruiken.

Daarna purgeeren het met een dusdanigen haustus:

ʒ. Fol. fenæ Unc. j. Coq. leviter exaq. hordei,
Ad Unc. vi. cui dissolve. Scammonii gr. vj. Misce.

Laat voor de eerstemaal hier een lepel vol afnemen/ en zo het twee uren daarna niet werkt om het half uur een lepel vol tot dat het werkt.

Vrag. Is het ader-laten hier ook dienstig?

Antw. Het ader-laten dient hier geenzints vermits de gangræna daar grooter door werd.

Vrag. Hoe zoudt gy de causa conjuncta uitgank geven?

Antw. Om de causa conjuncta, ofte ingepakte stoffe uitgank te geven/ zal geschieden door scarificatien diep of ondiep naar gelegentheid/ der bloedvaten/ zenuwen; de tendonen zo veel misdende als 't mogelijk zal zijn/ en waar men bleetsjes of blaren ziet/ zal men die open knippen en dat geopende af wasschen met eenige wyrede/ doordryvende/ verdroogende lavamenten, als ik straks zeggen zal.

Vrag. Hoe/ en door wat topica, zoudt gy het liddende ofte aangegrepen deel van buiten te hulpe komen?

Antw. Ik heb gezegt door zodanige topica, die de putrefactie of verrottinge beletten/ het liddende deel versterken/ de quade vogt verdroogen/ enz.

Vrag

Vrag. Welk zijn de zoodanige topica?

Antw. Die bestaan in lavamenten, fomentatien, taplasmen, enz.

Vrag. Welk zijn de lavamenten?

Antw. Die bestaan meest in spiritus vini. Daar wat ong. *Egyptiacum* in gemengd is / die warm gemaakt / en zo met een doekje / of wat plukzel afgewassen / en slijf uit gebet / en wischen hier in nat doordringen in de scarificatien geleit: ofte wel dit naar volgende. (c)

ʒ. Lixivii com. Unc. iv. Spiritus vini Unc. v.

Salis armoniaci Unc. fl.

Egyptiaci Unc. ij. vel Unc. iij.

Bulliantur parum pro lavamento.

Vrag. Waar in bestaan de fomentatien?

Antw. Die bestaan uit den *absinthium*, *scordium*, *marrhubium*, *calamintha*, *flor. camomillæ*, *meliloti*, *sambuci*, &c. gekookt in rooden of witte wijn / en met dubbele compressen daarin nat gemaakt en over heen gelegd: maar also de fomentatien door den groosten brand te haast op droogen / zo gebruikt men liever

cata-

(c) *Sal armoniak* tot vier drachm. en azyn en witte wyn van elks tot vier onffen gegeven, is een uitsteekend *lavament* tegens een *gangraena*; zoute peekel en ook de peekel van Limoenen zyn ook zeer dienstig; desgelyken zyn de *Tinctura myrrh. aloes* enz. den groene zeep, het *vitriolum* enz. niet te verwerpen, men gebruikt ook nu het *oleum cinamomi* of *caryophyllorum*, die men in gescharificeerde deel indruppelen met goet *succes*; de *campher spiritus* is ook niet schadelijk. Den *Terebuthyn-olie*, hebbe ik zo goed bevonden, als het *oleum Cinamomi*. Een pap gemaakt van gemeene kruiden, al zyn het maar moes-kruiden, met azyn en meel gemaakt, doet alles wat men wenschen kan, men kan ook *Salpeter* daarby mengen.

cataplasmata, die wat langer vogtig blijven/ ook dat
deel beter hoesteren/ en in zyn geheel behouden.

Vrag. Hoe werden die cataplasmata gemaakt?

Antw. Door heete byoefingen aldus:

z. Herb. Absinthii, Marrubii, Menthae,
Flor. Camomil. Meliloti, aa. m. j.
Coq. in f. q. vini rubri addendo. Far. Fabarum.
Lupinorum añ. Unc. ij. Procataplasmate.

Sommigen giete hier wel een gulpien azyn by in
't kooken/ maar den azyn is schadelijk (d)/ ofte zo die
niet sterk genoeg waren/ zal menze aldus maken:

z. Herb. Scordii. Rutæ. Summitatum asinthii,
Calaminthæ montan. añ. m. j.
Flor. Camomillæ, Centaurii,
Anethi, Sambuci añ. m. ff.
coq. in uino rubro vel albo, addendo
far. Fabarum,
Lupinorum, orobi añ. Unc. iij.
Camphoræ Drach. ij. Salis armoniaci Unc. ff.
Pro cataplasmate,

en met spiritus vini van buiten besproeit. (e)

Ofte zo menze nog sterker maaken moeste/ gelijck
in een gangraene, die naar een oedemareus gezwel
ofte een veruzezinge volgde/ aldus:

z. Herb.

(d) Den azyn is van buiten niet schadelijk, maar zeer
dienstig, als de ondervinding leert: ook kan men de ge-
melde kruiden met witte wyn of azyn en tarwenbrood
of *farina vini* tot een pap kooken. Ook heeft men zo
veele kruiden niet van nooden. De heete kruiden zyn
ook niet dienstig. *Herba malva Fl. Sambuc*, zyn alleen
genoeg, alle de groote compositien doen niet tot de nut-
tigheid, en maken de Kunst by Leering en maar swaar.

(e) Voor de *spiritus vini* mag men *campher spiritus* nee-
men, die veel doordringender is.

B. Herb. Scordii, Alliariz, Absinthii,
 Salviae, Nepetae, Rorismarini añ. m. j.
 Flor. Hyperici, Centaurii, Anethi,
 Sambuci añ. m. ff. Sem. Cumini,
 Bacc. lauri añ. Unc. ff.
 coq. in vino fortissimo, addendo
 far. Foenigræci, Lupinorum
 Orobi. añ. Unc. iij. ff. Stercoris caballini Unc. iij.
 Ol. terebinthinæ Unc. iij.
 pro cataplasmate. (f)

Die men ook als dan wel nat met spiritus vini
besproefen kan.

Vrag. Zoud gy wel kunnen reden geven van alle
deze ingredientia, of zy goed zijn?

Antw. Al zulke of diergelijke cataplasmen, en la-
vamenten moeten noodzakelyk goed zijn: want zy
bestaan uit vlugge en beweegelyke deeltjes / die de
sappen bloefbaar houden en alle versterkinge tegen-
staan: ook zynze zuurtemperende / ook is den Sal
armoniak, boozamentlyk zo daar wat pot-asseche
by komt / zeer doozdyngende / de tabac en phellan-
drium zijn mede goede dingen / welke men hier
konde by doen. (g)

Vrag.

(f) Een van de gemelde meelen is genoeg, enkele
Koey-drek met azyn gekookt is een heerlyk *cataplas-
ma* tegen de *gangraene*, als SYLVIUS aanmerkt. En of
de *gangraene* van heete of koude oorzaak ontstaat, moet
men evenwel eene en dezelve middelen gebruiken, en 't
onderscheid, dat de Schryvers hier in maaken, is geen
opletting waardig, maar steunt enkel op verbeelding,
en dient tot niets, als maar om de Leerlingen op te
houden met beufelingen en de Kunst en Kunilievende
te verwarren.

(g) Alle vlugge middelen houden de vogten niet tea-
llen tyden vloeibaar, want ze verdroogen en aldus ver-
dikken

Vrag. Hoe zeud gy nu het doode van het levende separeeren / en die verlooren substantie weder vervullen ?

Antw. Dat moet geschieden door heboogtigende en oppende middelen / die men op de escaren leggen zal: als daar is den ung. basilicum alleen / ofte gemengt met den ung. digestivum; daar men al te niet nog wat Aegyptiacum onder mengen mag: Item onzen digistyf met wat zwarte zeep gemengt / enz.

De escar nu uitgeballen zijnde / zal men de ulceration als dan wederom mundificeeren, incarneeren en cicatrifeeren als hier vooren gezegt is.

Cap. XXIX. Van de Kanker.

Vrag. **W**at is de kanker ?

Antw. **W**De kanker is niet anders dan een gangraena in de klieren / welkers bogt door langheid van tyd zuur en scherp is geworden / waer door de omleggende deelen geknaagt worden / en somtyds een kleine pyne veroorzaken. (b)

Vrag.

dikken veelyds de sappen als de *campher-spiritus*, *spiritus salis ammoniaci* enz. Ook heeft men hier geen zuurtemperende middelen van nooden, dewyl nooit een gangraena van 't zuur verwekt is, maar wel door zuure middelen van buiten en van binnen naartig gebruikt veelyds gelukkig en gaauw genezen.

(b) Zo wanneer een *scirrhus* door de tyd, groote en beweging der omleggende deelen werd bewogen, dat dezelve in 't ronde begint te *inflammeeren* en pynelyk; rood, heet, blaauw, peerfch, lootverwig, of met roode of blaauwe takken begint te verscheinen, maar nog niet doorgebrooken is, werd dezelve van de wyfte Medicynmeesters genaamt *cancer occultus* of *carcinoma*, een beslooten kanker. Dierhalven ziet men, dat de kanker

Vrag. Hoe beelderley is de kanker?

Antw. Tweederley: een die stil is zonder pyn: en een ander / die voort-eet / met gedurige pyn / en berbinge der omleggende deelen.

Vrag. Welk zijn de oorzaken van de kanker?

Antw. De oorzaken des kankers zijn uitwendige of inwendige: de uitwendige herkomen uit slagen / stooten en kneuzingen der klieren / waar door de vogten / de pppjes gebrooken zijnde / niet konden doorgelopen.

zyne bezondere graden of trappen heeft, en kwaad-en goedaardig, en in zyn begin, toencemen en volkoomen staat en kwaadaardigheid moet gemerkt werden. Byaldien nu deze kanker aan het verzweeren en vervuilen gaat, doorbreekt, een vuile stinkende waterige of dikke lymige roode geele grâuwe zwartagige stoffe uitwerpt, de omleggende deelen aanknaagt en verzelt is met onerdelyke streekende pynen, met harde blaauwe of peerfche en omgekeerde kanten, met sluipkoortzen en uitteering van 't geheele lichaam, slaauwtens, enz. noemt men dezelve een verzwooren of open kanker (*cancer exculceratus*) dewelke weder door trappen veel verschilt, en in zyn uiterste kwaadaardigheid een *gangraena* kan genoemd werden.

Een kanker is ook niet altyd in de klieren, als men ordinair onderstelt, want ook de *testiculi*, lever, milt die niet klierig zyn, ende ook het vet en de huid, die daar geen klieren hebben, van de kanker veelyds bezet zyn.

Ook komt de kanker niet altyd oorspronklyk van een voorgaande *scirrhus*, als veele valsch onderstellen, want by kneuzingen, wonden en *ulceratien* ziet men veelyds zonder een voorgaande waare *scirrhus* den verzwooren kanker bykomen.

Het scherp vogt in de kanker is nooit zuur, maar wel vuil en stinkende (*materia putrescens*) als die arg is, en het heeft zodanige scherpigheid, die tot heden niet bekend is. Maar in alle kankers vind men geen stinkende vogt, maar ook wel in zommige goeden etter; als die wel behandelt werden,

lopen. Ook komen zy uit ontstekingen / die dooz de gemeene repellentia verbod werden / waar dooz de sappen komen te stremmen. De inwendige oorzaken / zijn verduktheden in de klieren zelfs / van die vogten; die gemeenlijk daar behoorden dooz te kunnen bloejen: welke / wanneerze daar stil blyven ziten scherp en supdende werden / waar dooz zy de deelen geduurig komen te knagen. (i)

Vrag. Welk zijn de teekenen van de kanker?

Antw. De teekenen van de kanker zijn in het begin zeer zwaar / dooz dienze zagte en zeer verwarde toeballen heeft.

De teekenen van een gezwolle kanker is een hard rond onbeweegelyk gezwel / doch altoos wat oneffen / somtyds zo klein als een boontjen beginnende / lootbertwig en baal van koleur / corrosyf van aart / verzelt met een brandende hitte / met een zeer knagende en schietende pijn / en veeltijds bezet met paarsch opgezwollen aderkens / dooz dien t gezwel allenskens grooter werd / en de stoffe niet te rugge kan keeren; als dan vertoonen haar de aderen rondom vol zwart bloed / gelijkende na de pooten van een Zeekrabbe.

Vrag. Waaruit ontstaat deze groote knagende en schietende pijn?

Antw. Dat geschied dooz dien het vogt / dat de klieren verstopt / heel corrosyf en scherp werd / waar dooz de zenuwen en vliezen grootelyks gehakt en gekozben werden / en by gevolg ons een groote pijn veroorzaken.

Vrag. Waaruit ontstaan de lootvervolge en deze blaauwe aderen?

Antw.

(i) In het begin is de groote verslopping, en ontardinge der vaten, maar niet de vuling of rottinge de waare oorzaak van de kanker. Want veele kankers vind men zonder de minste verrottinge en vervuilinge.

Antw. Wy weten dat dooz alle deelen bloedvaten lopen / en by gevolg mede dooz deze klieren / en dat het wederom lopende bloed geduurig van die scherpe dogt deelagtig werd / waar dooz het bloed een blaauwe koleur niet alleen klygt / maar dik en drabbig werd; zo dat het traaglopende bloed de party opspant / en ze blaauw vertoont / en de aderen rontom als kzeestenpooten / met het zelve bloed opgebult zjnde / vertoonen die blaauwe aderen rontom het gezwel.

Vrag. Waar komt die brandende hitte van daan?

Antw. Mit het aanpersende en broejende bloed.

Vrag. Welk zjn de teekenen van een geulcereerden kanker?

Antw. De geulcereerde kanker / gemeenlyk genaamt phagadæna, lupus, en volimetangere, is een bleze / walgeijde / stinkende ulceratie, met harde / omgewelfde, onbeweegijke verhevene kanten: uitwerpende een stinkende / waterige / virulente, corrosive, bloedige etter; welk dooz zjn knaginge / de bloedvaten en andere omleggende deelen / dooz breekt en weghwaagt.

Vrag. Nademaal de kanker alzulken moejelijken quaal is / die alle deelen die zy aangrijpt zo vast aankleeft en indroztelt / waar doozze alle sterke remedien wederstaat / en naar de kleine niet en luistert / zo is zjn naam zeer schrikkelijck / en zjn toeballen nog pffelijcker: ebenwel wenschen wy wel eens te hooren / of gy niet goeds kont prognosticeeren eer men zjn cure begint?

Antw. Dat de gezwollen en niet open kanker aangaat / indien die zig ergens uitwendig op eenige bleezige deelen openbaart / zo kan die in 't begin nog wel uitgesneeden werden: maar indienze veroudert en groot is / en op haar uitbersten staat / geenzins: want die gebzand of gesneeden zjnde / kan

kan men by na nooit cicatrife overkijgen: maar by na geneezen zijnde / zal dikmaal weder beginnen open te bersten en voort te zetten.

Wat de geulcoreerde en open kanker aangaat / is nog moeilijker en meest ongeneezelyk / dooz dienze uit een behorben corrosyf vogt ontstaat; ten anderen om dat het pus in alle ulceration dient om die zagt en vogtig te houden / en hier als in een sterk water verandert werd: want de lympha of gulddeelen / die hier uitlekken / vergooren en verzuuren ge-duurig / dooz de vogten; diese hier reeds bind en behorben zyn; welk lympha eindelyk zo scherp als een sterkwater werd / waar dooz de bloedvaten dikmaal doozbrecen werden / en de Patienten sterk komen te bloeden; ja somtijds dood bloeden / of niet / zo sterbenze wel van de onlydelijke pijn.

Vrag. Daarom zoude men de groote / of geulcoreerde, niet zo wel kunnen uitsnyden / als de andere / nademaal 'er sommige Meesters dat zo gering doen gelijk men dagelyks hoort dat het gedaan werd?

Antw. Zodanige Meesters kunnen het den gemeene man zo wel wijs maken / want zy het gaarn zo hebben willen: Maar een opregte kanker / die hier of elders van goede / wijze / rationale Doctors en Chirurgijns / dooz ongeneesselyk geoordeelt werd / zullen zodanige Meesters de hand wel afhouden / en de Patienten wegtwyzen / gelijk wy hier wel ervarenheid van hebben. Celsus in Lib. 5. Cap. 28. zegt / dat den kanker / d'een zo wel als de ander / naar een supdinge of brandinge geteyt zijnde / grooter en boosaardiger is geworden / en de Patienten de dood aangebragt heeft.

Wederom dat die in de borsten uitgesneden zijnde / en meenden geneezen te zyn / een ander naderhand in de lymfoeder is ontstaan; ofte die in de neus / of lippen

pen uitgefaeden zijn geweest / een ander naderhand in de milt is ontstaan / waaruit de Patienten daar naac elndiger quamen te overlipden / want al was het zaake / datze die al op eene plaats geneezen hadden / zo hadden zy evenwel het bloed en alle de vogten / die daaruit gebooren werden / niet verbeetert / en haer van het overbloedige zuur gered: hadden zy dat kungjen geweeten / geen kanker zoude zig in andere deelen meer geopenbaart hebben.

Vrag. Is 't niet wel gebeurt / dat een geulcereerde kanker somtyds geneezen is geworden ?

Antw. Zo het gebeurt / het is al wat ongemeens / en dit geschied als het alles is weggeknaagt / dat eenigzints met scherpijgheden bezet was / als dan komt 'er een gezond en welgebonden etter / en door zo een geluk raakenze wel somtijds geneezen. (k)

Vrag. Hoe zal men de cure des kankers beghinnen ?

Antw. De geneezinge des kankers is tweederley:
naament

(k) Een beginnende besloote kanker is altyd onmogelyk geweest om te geneezen door *resolveren*, en door het *suppureeren* zelden of nooit herstelt, als in sommige gevallen daar de natuur de *suppuratie* heeft verwekt en daardoor al 't kankeragtige by geluk is weg gezworen; en die reeds verzworen en kwaadaardig is, heeft men ook tot heden door Medicamenten nooit kunnen tot geneezing brengen. En wanneer de kanker hier en daar rondom knobbeltjes uitwerpt, en men die niet met het mes en vuur wegneemt, helpt alles niet, en alle moeite is verlooren werk. Geen kunst is bekend, die deze knubbels heeft kunnen resolveren of gelukkig doen *Suppureeren*. Als men dit weet, kan men de kanker geneezen.

De kanker in de oxelen, lieschen, verhemelte, keel, lyfmoeder is geheel ongeneesselyk, en die in de lippen is geneezen zeer moosjelyk.

namentlijk eradicatif, dat is een uitroeiende/ en palliatif, dat is een onderhoudende cure.

Vrag. Hoe geschied de eradicative cure?

Antw. De uitroeiende ofte uitwoytelende geneezing/ geschied maar in sommige kleine uitwendige kankers die niet lang geduurt hebben / in welgestelde kloefte lichamen/ naar een goede maniere van leeven/ en zuurtemperende middelen: ende als dan geschied het / of door uitsnipden / of door een actuaal ofte potentiaal cauterium; of wel door eenig verteerent water/ dieze 'er met wicken opleggen, mits de plaatze van buiten rondsom met goede defensiven welberziende/ exempel van een waterken.

℞. Salis gemmæ, Vitrioli romani añ. Drach ij
Sublimati, Arsenici añ. Drach. j, Æruginis Drach. ℥.
Coq. in aq. rosarum & plantaginis añ. unc. iij.
ad dimidium S A. (l)

Waar mede sommige zeggen / door dit middel geneezen te zijn.

Vrag. Hoe geschied de palliative cure?

Antw. De onderhoudende geneezing bestaat: 1. In een goede maniere van leeven. 2. In het temperen der zuure vogten / en verdunninge der verstopte vogten / die de surte der corrodcerende vogten bedwingt. (m)

Vrag.

(l) In alle geulcereerde kankers moet men voor al meiden alle scherpe beitende en *caustike* middelen, want ze doen nooit goed, of ze moeten zo sterk zyn, dat ze de kanker in weinig dagen kunnen doen uitvallen, zo niet, doen ze kwaad en geen goed.

(m) Om den kanker te onderhouden of de *palliative* cure aan te stellen, moet men: 1. den beslooten kanker weren, dat hy niet door en breekt. 2. en den geulcereerden, zagt zuiveren en de toevallen als *inflammatie*, *putrefactie*, pijn enz. zo veel doendelyk is wegnemen.

Vrag. Waarin zal de maniere van leven bestaan?

Antw. Die zal bestaan in het verkiezen van een zui-
bere vorsche lucht / en in 't gebruik van goed voedsel/
dat de humeuren verdunt en doozfupd. Wisfeh / en
aardbzugten zal hy myden en alles dat het bloed ver-
dikt

I. In den beslooten kanker, laat men dikmaals den Pa-
tient, met zachte *mercurialia* purgeeren, en lange tyd een
zagt *decoctum ligonorum* drinken, en inzonderheid de *Tinc-
tura* en 't *sulphur Antimonii diaphoreticum* en de *cimabaris*
gebruiken, en om de hevige pyn te stillen een gryn lau-
dan. opiat. des avonds. Vervolgens bedekt men den kan-
ker met het *emplastrum de minio* of *diapompholygos* of
het volgeude van loot en kwik beid R. *sacchar. Satburn.
Ceruss. Amalgam. Mercur. & plumb.* à dr. ij. *Ceræ alb.* unc.
iv. ol *olivar.* dr. iij. M. F. *Emplastrum.* Men kan ook som-
wylen denzelven bestryken met het *unguent. nutrit. alb.
camphorat.* en *diapompholygos* enz.

II. Den geulcereerden kanker, wascht men met de *Tinc-
tura myrrhæ, Agrimonie, Antimonii, succini, Aq. divin. Fer-
nelli* enz. of met het volgende, dat men ook met doeken
kan omstaan. R. *Aq. stil. Ros. rubr. papov. errat. sambuc.* à
unc. ij. *Tinct. opii sacchar satburn.* à dr. j. *Spirit. Vin. The-
riacal.* dr. ij. *Misce.* De kanten bestreikt men met het
ungt. nutrit. of alb. camphorat. en men appliceert vervol-
gens daarover een van de voorgesnelde plysters; het pur-
geeren en 't gebruik van de *decocta* doen hier ook groote
dienst als te vooren; maar men ziet van alle deze midde-
len ook nooit de minste volkome genezing, gelyk wel in
andere *ulceratien*: ik hebbe evenwel door een *salivatie*
verscheide maalen kleine en onwaare verzworenen kankers
aan de lippen en wangen zien genezen, die veete jaaren
door gebruik van oneindig veel uit en inwendige midde-
len ongeneeslyk waaren.

Merkt, dat men zo wel den geulcereerden als besloo-
ten kanker zonder vreeze zeker en met goet succoes kan en
mag wegsneiden of branden, byaldien de kragten des Pa-
tienten en de plaats het toelaten. Edog het wegsneiden
is 't gaauwste en zekerste van alle middelen.

dikt en broeiend maakt. Doozts alle zout en zuur/
moet men als de pest myden: en men moet het bloed
geduurig met Thee / Coffp / warm bier of diergelijks
bevochtigen om de scherpe vogten van tyd tot tyd uit
te loozen/ insgelijks de beweeginge des gemoeds/ als
Gzamschap / broefheit / vreeze/ enz.

Vrag. Hoe zullen de oorzaken benomen werden?

Antw. Dooz zuurtemperende middelen/ onder wel-
ke het purgeeren somtyds gedaan veel baat kan bp-
brengen/ doch te veel gedaan deugt niet/ om dat de
kragten benomen werden/ en dan meer zuure vogten
gebooren werden: men kan het volgende poedertjen
gebruiken / als (n)

ʒ. Rad. Jalappæ Drach. j. Hellebori nigri Scrup. j.
Tartari vitriolati. gr. x. Ol. foeniculi gutt. iij.
F. Pulvis.

Dit mag men in een lepeltjen bier zo inslurpen / ofte
onder wat wijn-moed inneemen.

Vrag. Moet men den Patient ook ader-laten?

Antw. Geenzints: want dooz het ader-laten / ge-
raakt het bloed kragteloos/ waar dooz de uitwaasse-
minge vermindert werd / waarddooz het zuur des
bloeds helet werd uittoz te neemen/ en bygevolg blyft
bier in het bloed/ en het doet veel schade.

Vrag. Moet men hier fontanellen zetten?

Antw. De fontanellen werden gemeenlyk zonder
vzugt gezet/ en daarom zyn ze best gelaten.

Vrag. Hoe zal men de quade surten bedwingen?

Antw. Dat zal men dooz uiterlyke en innerlyke
zuurtemperende dingen doet/ de uiterlyke zyn als: het
saccharum sathurni, het emp. diapompholygos, cum
mercu.

(n) Gelyk in geen kanker het zuur de oorzaak is, alzo
kunnen ook nooit de zuurtemperende middelen voordeel
doen.

mercurio per amalgama, de ranis cum mercurio, en diergelijke.

Vrag. Indien daar een onlypbelijke hitte alleen by waar / hoe zoud gy die verkoelen?

Antw. Dan zoude ik het deel rondom met een mengzel bebogtigen / gemaakt van campher, roet uit de schoorsteen / opium, en brandewyn, leggende daar natte wicken en boeken over.

Vrag. Indien het u dagte dat 'er veel spym omtrent de kanker speelde / wat zoud gy dan gebruiken?

Antw. Dan zoude ik onder impne ceronen of sineerlingen / in een looden byzel altoos mengen / ol. salviae, rutae, den spiritus salis armoniac. Doxder zoude ik het gebzrek altoos afwasschen / met de decocten van roozen / agrimonia, eupatorium in wyn of water gezonden: veele pyzzen zeer hoog dit naarbolgende unguentum nicotianum.

g. Fol. nicotianæ Lib. j. Ax. porci recentis lotæ Cib. ff. Macerentur per noctem in f. q.

Vinirubri, mane bulliant, Advini consumptionem, Colato expresso, adde, Succu nicotianæ Unc. iij. Resinæ Unc. ij. Coq parum adde, Pulv. aristolochiæ rotundæ Unc. j. Myrrhæ Unc. ff. Ceræ citrinæ q. s. F. Ung.

Met deze zelf willen sommige groot wonder ustrechten in kankers / scrophulen, boogaardige ulcerationen ende andere qualen meer.

Vrag. Wat zoud gy voor innerlyke geneesmiddelen gebruiken?

Antw. Ik zoude een staal-wyn voorschryven: als

g. Limaturæ chalybis Unc. iv. Vini rhenani Unc. xl. Misce

Laat het eenige dagen staan / en geeft 'er dagelijks een roemertjen vol van in. Ook kan men het liquor tartari dagelijks in bier gebruiken.

A P P E N D I X.

VAN de breuken (*herniæ*) zyn verscheide soorten, die men in twee generale verdeelt, als 1. na de verscheidene plaatzen, daar ze voorkomen, als navel-buik-liesch-balzak-lenden-en deybrenken. en 2. na de verscheidene deelen, die uitschieten, of stoffe, die daarin onthouden is, als darm-net-blaas-lyfmoeder-water-wind-bloed-breuken enz.

De oorzaken der breuken zyn in 't generaal vallen; slaagen, stooten, persen, braaken, hoesten, tillen en alle andere geweld, waardoor de spier- en peesagtige vezelen van de gaten of ringen in de buikspieren, 't zy in de lieschen of in de navel, komen uit te rekken of eenigzints te scheuren, en aldus de ringen weider, en het binnenste vlies van het *peritoneum* uitrekt en met de darmen en net als een zak uitvalt hoe langer hoe meer, inzonderheid, na dat 'er minder of meer geweld op de plaats van den uitval *continueert*. Dierhalven is de verweidering van de ringen of gaten in de buikspieren, inzonderheid in de *musculi obliqui*, de eenige en waare oorzaak van alle waare liesch-breuken; want wat de Ouden van 't verbreeken van het *peritoneum* en van het *processus peritonei*, door onkunde der naauwkeurige *Anatomie*, hebben aangemerkt, is zonder grond. Maar dat 'er ook door groot geweld sommige spiervezelen der ringen somwylen komen te bersten en een breuk veroorzaken, is bekend aan die geene die dit naauwkeurig observeert, wanneer na een zwaare val of slag schieelyk en byna in een moment een groote breuk in een tevooren gezond en welgesteld lichaam ontstaat met de volgende uitschieting van veele darmen, het welk men aan een enkele verweidering des *peritoneum* zonder ruptuur met goede reeden niet kan toeschryven.

1. Om de liesche breuk (*hernia inguinalis* of *bubonocèle*) wel te begrypen, moet men merken, dat de zaadvaten als de *arteria* en *vena spermatica* ende het ronde was *deferens* van binnen in de buik tusschen de verdubbeling of in 't celagtige van het *peritoneum* dat is tusschen

des-

deffelfs twee vliezen langs lopen, tot aan de ringen toe, waardoor ze verder na buiten toe lopen; maar eer datze na buiten komen, lopen ze omtrent een vinger breed onder de *musculus transversus* nederwaards, maar ze doorbooren dezelve niet, en vervolgens dringen ze door het vleezige gedeelte van de *musculus oblique ascendens* (alwaar de spiervezelen van een weiken, en een ovaal gat, opening of ring formeeren, 't welk de eerste opening is) door welke opening het buitenste vlies van het *peritoneum* mede doorgaat, de gemelde zaadvaten rondom bekleed, en den naamen van *processus peritonei* aanneemt: vervolgens lopen de gemelde zaadvaten aldus van het *processus peritonei* of het buitenste vlies des *peritoneum* omgeven en bekleed, omtrent een stroo breed schuins nederwaards, en doorbooren het peesagtige van de *musculus oblique descendens*, het welk de tweede nauwe opening of ring is: en hier van lopen ze ook met het *processus peritonei* verder omkleed zynde, tot aan en in de bal, en het *processus peritonei* omkleed als dat vervolgens de bal zelf onder de naam van een *tunica vaginalis*.

Wanneer nu de gemelde twee openingen of ringen in de schuinse spieren tegen-natuurlyk vergroot of verweidert zyn, kan 't niet anders zyn als dat door 't geduurige drukken der omleggende deelen, de darmen en net na de verweiderde ringen werden gedrukt, dewelke als dan hier geen tegenstand vinden als alleen het binnenste dun teer en rekzaam vlies des *peritoneum*, het welke ze doen uitrekken van gedaante als een zak en 't zelve door de ringen heen persen tot buiten de buik in de liesche en aldaar langs de zaadvaten in 't gemelde *processus peritonei* of buitenste vlies der *peritoneum*, dat als dan ook in een zak werd uitgerekt onthoudende een andere zak met de darmen; ende aldus werd gegeneereet de LIESCHE-BREUK of *BUBONOCELE*; maar wanneer nu de binneste zak of 't binnenste vlies des *peritoneum* nog meer uitrekt ende het *processus peritonei* tot aan de bal werd verweidert, vallen aldus de darmen in een dubbele zak beslooten tot aan de bal in het *serotum*,

um, en als dan noemt men dit *HERNIA SCROTALIS* of BALZAK-BREUK.

Deze breuk is altyd by Kinderen tot het 14de jaaax of daar omtrent toe geneeffelyk door bekwaam winden met windefelen en compreffien, of 't welke zekerder is door gemakkelyke wel drukkende breukbanden van leer, linnen, koper, eyzer enz. gemaakt, waardoor in 4 tot 12 weeken de volkomen genezing veelyds te verwagten is, zo dat men nooit by Kinderen tot het breuksnyden en het verfocilyke *exfirpeeren* van de bal moet overgaan. Maar deze breuken, welke foorten 'er ook zyn, genezen zelden of nooit volkomen by een volwassen Menich, die over de 24 jaaren oud is, ichoon men nog zo goede breuk-band en machinen gebruikt, als alleen door het *opereeren*, niet door het *opereeren* van de bal weg te neemen, als alle kwakzalvers doen, maar men doorfneid de huid, vet en het *processus peritonei* tot aan de opening der buikspieren, en de darmen ingebragt hebbende, bind en fneid men voor de opening den zak af, daarin de darmen onthouden waaren, en aldus verfchoont en behoud men de *testiculus*, 't welk ook in zeer groote breuken, die door geen breuk banden eenig foulaas krygen, zeker en gewis gefchieden kan en mag, ook is deze *operatie* niet zo gevaarlyk nog zo zwaat om uit te voeren, als in 't gemeen 't gefchreeuw is.

Met welklevende plaaffers, kan men by kinderen en by volwassene veelyds allerly breuken inhouden, ja zelfs by kinderen die genezen, gelyk ik eenige maalen weet gezien te hebben.

NB. By Meisjes zyn wederzyds diergelyken openingen in de fchuifse opklimmende en nederdalende buik-fpieten, door welke de ronde banden van de *uterus (ligamenta uteri rotunda)* doorgaan, gelyk by Manna de zaadvaten door dezelve; maar deze openingen fchynen hier wat nauwer en vaster te zyn, en diehalven zyn ook de breuken by Meisjes en Vrouwen niet zo gemeen als by Jongens en Mannen; ze ontftaan van de verweidering der openingen en moeten op dezelve wyze werden genezen als by Mannen en zo dezelve zeer groot zyn tot aan de lippen van de *vulva* en dezelve nederwaards

wàards verre uitreken, moet men ze wegneemen door het afbinden van de zak, daarin de darmen zyn onthouden, enz. gelyk te voren gezegt is.

2. Wanneer de darmen in de lieschen of in de bal-zak of door de navel of op een ander plaats komen uit te vallen, noemt men zulks als dan een DARM-BREUK (*hernia intestinalis* of *enterocele*.)

NB. In de liesche valt ordinaris het *intestinum ileum* uit en in de navelbreuken het *jejunum*.

3. Byaldien het net ofte *omentum* uitvalt, heeft het de naamen van NET-BREUK (*hernia omentalis* of *epiplocele*.)

NB. Het net valt zo dikmaals niet uit in de lieschen als de darmen, dewyl in veele Menschen het net niet zo verre tot aan de openingen des uitvals is uitgestrekt; ook is niets daaraan gelegen, dat in het breuksneiden het net, det veeltyds aan de zak is aangegroeit, mede werd afgebonden en weggesneden.

4. En zo wannec het net en de darmen te gelyk in een breuk uitschieten, noemt men zulks *entero-epiplocele* dat is een DARM- en NET-BREUK.

5. De zogenaamde WIND-BREUK of *hernia ventosa* of *pneumatocele* is altyd een darm-breuk, daar somwylen de uitgevalle darm vol van lugt en wind is, misschien kan in een *tympanitis* een waare wind-breuk ontstaan; maar dat 'er anders by een gezond Mensch van wind, die in *scrotum* beslooten moeste zyn, een wind-breuk zoude kunnen ontstaan, is onmogelyk en door onkunde gesingeert.

6. Een WATER-BREUK (*hernia aquosa* of *hydrocele*) is. 1. Wanneer in een water-buik het water door voorgemelde openingen in een zak beslooten (gelyk de darmen) uit de buik nederwaards tot in het *scrotum* toe dringt met een dikke ronde en langwerpige zwelling van de liesche aan tot aan de *testiculus* toe. Deze geneest men door inwendige *purgeer-zweet- en waterdryvende middelen*, en van buiten door *resolvoerende stovingen, compressen en ligatuuren* na de konst *geappliciert*. 2. Wanneer het water in de holligheid van het *scrotum* is onthouden, en het zelve dik, ligt en klaar doet opzwellen, het welk men verdweint door *purgeeren en waterdryvende*

vende middelen en door *resolueerende* stovingen van *Rad. bryon. ireos flor. flor. camomil. sambuc. herb. jabin. Absinth. scordi* &c. in wyn gekookt, of door droogende middelen van heet zout, zemelen enz. ook van buiten *geap- pliceert*. 3. Zo wanneer een wateragtige vogt van binnen de *tunica vaginalis* is beslooten met een heldere klare en wat harde zwelling, men gebruikt hier de voorige middelen. 4. of wanneer een waterige vogt van binnen de *tunica nervosa*, die de bal onbemiddelt bekleed, vergadert is, als dan prazenteert hem de *testiculus* groot en hard inzonderheid by eerst geboore Kinderen, het welk sommige Meesters voor een vlees-breuk valschelyk aannemen; deze geneest men heel ligt en gaauw door het *emplastr. diapalm. oxycroc. cumin. de bac. laur. labdan. de- fensiv.* of door het ungt. *martiat. Alb. ol. laur. Terebinth. spic. succin. menth. bals. sulph.* of door een zachte *resolueeren- de* stoving.

7. Een BLOED-BREUK (*circocèle* of *hernia varicosa* & *aneurismatica*) is byaldien de *vena* of *arteria spermatica* ver uitgezet of geborsten is, 't zy in by of boven de bal, dewelke men na verlooren moeite van *adstringee- ren* en *comprimeeren*, dat men in 't begin wel doen kan, eindelyk geneest door het *extirpeeren* van de *testiculus*.

8. *Hernia scirrhusa* en *cancrofa* of wanneer de *testicu- lus* verhard of *cancereus* is, die men in 't begin zoekt te *resolueeren*, door inwendige *mercurialia* en van buiten door zachte *resolueerende* pappen van 't *herb. scord. phel- landr. matv. bismatv. mercurial. fl. sambuc. sem. anis. cumin. far. lin.* of *mica panis albi* in wyn of zoetemelk gekookt, of door 't *emplastr. vigon. c. mercur.* maar eindelyk, na ver- looren moeite, ziet men de volkome genezing van het *extirpeeren* van de *testiculus*, 't welk ten zekersten ge- schied, dat men de huid opvattende doorsneid, den *tes- ticulus* van 't *scrotum* separeert, de zaadvaten eenige vin- geren breedte boven de bal sterk toebind, en de bal laat afrotten of aanstonds weg snid.

9. Een VLEES-BREUK (*Sarcocèle* of *hernia carnofa*) is een spongieuze en vleesagtige uitzetting aan de bal, zaadvaten of ook maar in de vliezen van het *scrotum*, dewelke men herstelt door het wegneemen van de *testi- culus*

culus of door 't uitsneiden van 't gezwel, zonder de *testiculus* mede weg te neemen en anders nooit.

10. *Hernia veneris* is een zogenaamde zant-kloot of verharding in de bal door een onteine byslaap veroorzaakt, en werd herstelt door *mercuriale* purgatiën en waterdrijvende middelen, die men in een *gonorrhoea* gebruikt, door een *resolueerend cataplasma* of door 't *Emplastr. Vigon. c. merc.*

11. ZAAD-BREUK (*spermatocele*) werd genaamt wanneer het *vas deferens* veelvoudig verdraayt in het *scrotum* nederzinkt, als BARBETTE meld, maar ik twyfel, of diergelyken ongemak wel ook zodanig bemerkt werd. En de uitzettinge van 't *corpus pampiniforme*, of *Varicocele* hiervoor niet werde aangezien.

12. VERZWOOREN-BREUK (*hernia suppurata*) is, byaldien na een voorgaande *inflammatie*, *contusie* of wonde aan de bal, zaadvaten of aan de vliezen van het *scrotum* een verzwering en lekking overblyft, met een inerkelyke zwelling van die deelen, met een opening en geduurige lekking van buiten, dewelke men geneest als een ander verouderde verzwering.

13. WATER-BLAAS-BREUK (*hernia vesicae urinariae*) is een zeldzaam voorval wanneer de water-blaas in plaats van de darmen in de liesche komt uit te vallen, gelyk PANAROLA aanmerkt van iemand, die de water-blaas met een groote steen in de eene liesche uithing en men sneed hem den steen in de liesche uit.

14. De LEIFMOEDER-BREUK (*hernia uteri*) van SENNERTUS van ouds geobserveert, een wonderlyk en raat geval, alwaar de geheele leifmoeder met een volwasse vrugt geheel en al in de eene liesche waar gevallen. Men sneed de uiterlyke deelen en de leifmoeder door, men haalde de vrugt levendig uit, men bond, de leifmoeder wederom ingebracht hebbende, den zak af, en men genas die Vrouw volkomen binnen zes weken. Ook hebbe ik gevonden in alle de zogenaamde *prolapsus uteri*, de dunne darmen onthouden en mede uitzakken, zo dat ieder *prolapsus uteri* of *vaginae uteri* al mede nu een waare darm-breuk is, 't welke tot heden, zo veel ik weet, nog niemand beschreven heeft, ik

ik hebbe het nog ook eerst voor korte jaaren by desperate en langduurige uitvallen der leif-moeder of zelfs scheede waargenoomen, geleert en door 't gevoel der handen klaarlyk erkent, dat nu niemand meer daar aan twyfelen mag.

15. NAVEL-BREUK (*hernia umbilicalis*, *omphocoele* of *exompholos* anders geheeten) ontstaat, wanneer door eenig geweld de opening in de navel, door welke de *vena* en *arteria umbilicales* met de *urachus* by een vrugt doorlopen, verweidert werd, het binnenste vlies des *peritoneum* als een zak met 't net en darmen uitshuift, gelyk we by de lieche breuken gezien hebben; want de navel-vaten lopen hier ook eerst tusschen de verdubbeling des *peritoneum* tot aan des navels opening, dewelke is in de *linea alba* tusschen de buikspieren in, en van binnen van 't binnenste vlies des *peritoneum* bedekt. Deze geneest men door bekwame *compressen* en windzelen of door besondere *navel-breuk-banden*, en eindelyk door het operceeren; want met zaiven, pleisters of eyer-olie deze breuken, gelyk ook alle andere, te willen genezen, is onmogelyk; want de windzels en breukbanden alleen genezen de breuken door haar *comprimeeren* en anders niet.

16. BUIK-BREUK (*hernia ventralis*) ontstaat boven, onder of terzyden van de navel aan de buik, alwaar de spiervezelen der buikspieren van een weiken of te voren gebrooken zynde niet wederom tezamen gegroeit, ofte het *peritoneum* zelf beschadigt en niet genezen, ofte die plaats van 't *peritoneum* en de buikspieren veel verslapt zyn; als dan komt die plaats van de buik uit te puilen, als van 't net en darmen vervult zynde, 't welk men voor geen *absces* moet aanzien nog doorsneiden, als veel onverstandige gedaan hebben met verlies des levens. Een bekwaame breukband doet hier 't beste, of men moet de buik openen en weder hegten in de verouderde en die zeer groot zyn.

17. DEY-BREUK (*hernia cruralis*) is een breuk, wanneer de darmen ofte net over het *os ileum* uitschieten na de dey toe, door die verweiderde opening, daar anders de peezen van de *musculus psoas major* en *iliacus internus*,

internus, ende de *arteria*, *vena* en *nervus cruralis* doorlopen, namentlyk over die insneiding van 't *os ileum*, die regt boven de *articulatie* van de *dey* is. Deze opening is ook van binnen van het *peritoneum* bedekt en geslooten, en werd verweidert, ende 't *peritoneum* valt hier ook als een zak vol darmen uit na de *dey* toe, hoewel deze breuk zeer zelden voorkomt. Men geneest hem door bekwaame breukbanden, gelyk als de liefche-breuken.

18. Een BESLOOTE-BREUK (*hernia incarcerata*) is, wanneer de darmen of 't net of byde dusdanig gekneet werden, dat ze niet gaauw na binnen in de buik, als te vooren, kunnen ingebracht werden; ontstaande van verharde *feces*, kneuzing, drukking, groot geweld, vernauwing der openingen enz. veroorzakende groote zwelling, ontsteeking, pyn, zenuwtrekking, braken, colyck, koorts, *gangrena* en eindelyk de dood; werd genezen 1. door 't warm bestreiken van 't *ungt. Alth. popul. pingued. porc. castor. cati silvestr. ol. Amygdal. dulc. &c.* en daarover een warme stoving of *cataplasma* van zachte resolueerende en emollieerende middelen, als: *Herb. malv. chæresol. fl. camomil. sambuc. rad. alth. lil. alb. &c.* in zoete melk of witte wyn gekookt, en zulks eenige uren gewerkt hebbende brengt men een emollieerend clysteer by, men geeft zachte purgatiën, en eindelyk blaast men den rook van tabak in den *anus* in, waardoor de darmen veeltyds inkrimpen en van zelf na binnen gaan. Ondertusschen tenteert men met de vingeren de breuk in te brengen, wanneer de zwelling slapper en minder werd. Men legt ook wel doeken met koud waater of met koude azyn hierop, waardoor ik gezien hebbe, dat de geknielde deelen dikwils zeer schiejlyk na binnen zyn getrokken, Edog kan dit in alle tyden geen plaats hebben, maar alleen in den beginne, of als de andere middelen vrugteloos gebruikt zyn. Of zo dit al niet en helpt en de kragten 't toelaten gaat men tydig over tot een *manuale operatie*.

19. BRONCHOCELE of *hernia bronchialis*, de STROTTEN-BREUK oneigentlyk zo genaamt, is niets als een waaragtige of *oedemateuse* zwelling van vooren op den hals omtrent de *larynx*, dewelke zelden gezien

gezien werd; en men herstelt dezelve door *resolveerende spiritus*, olien, zalven, pleisters, stovingen, pappen ofte door de *incisie*.

Prolapsus uteri.

Het uitvallen der leifmoeder (*prolapsus uteri*) is drierley 1. zo wanneer de *vagina uteri* ten gedeelte uit de *vulva* uithangt. 2. de leifmoeder tot aan de *vulva* nederzinkt en in de omgekeerde en nederzakkende *Vagina* wat uithangt. en 3. de geheele leifmoeder met de *Vagina* omgekeert door verslapping der banden buiten de *vulva*, en die als een zak of stuk-vlees, nederhangt, het zy de *Vagina* alleen, of dat de *uterus* te gelyk nederzinkt en uitvalt, zyn altyd de dunne darmen daarin mede beslooten en uitgezakt; dierhalven is dit werkelyk ook als een waare darmbreuk aan te merken, hoewel geen een Schryver daarvan iets gewaagt heeft. Men kan met de handen de darmen daarin voelen, en 't overige met zyn verstand nagaan. Men gebruikt hier tegen inwendige *roborantia*, en uiterlyke versterkende stovingen, *compressen* en *ligatuuren* ende eindelyk de zogenaamde moeder-ringen van yvoor-hout enz. gefabriceert.

Procidencia ani.

Het uitvallen des endeldarms (*procidencia ani*) veroorzaakt van verslapping der *musculi levatores ani* door groote persing, werd genezen door zachte *laxeerende* middelen, en uiterlyke *roborerende* zalven, stovingen enz.

Fistula ani.

Is drierley 1. een volkome ziende fistel daar de opening in 't *intestinum rectum* en van buiten aan den *anus* in de huid doordringt. 2. een volkome blinde, daar geen opening van buiten in de huid maar in 't *intestinum rectum* doorgaat. 3. een onvolkome, die alleen in 't vet om den endeldarm met een opening van buiten in de huid is; zonder dat 't *intestinum rectum* beschadigt is. De eerste twee kunnen nooit genezen werden, dan door 't *inciden*, maar de derde werd behandelt als een andere *ulceratie*.

We zouden hier nog van veel ongemakken kunnen redeneeren, als van de steen; 't baaren der Vrouwen; *Spina bifida* en *ventosa; ulcus oziana*; kraambeenderen; VALBLAAS van Mr. H. FRANKE; kromme leedenen en ge-

bochelden; veelderley oog-en-ooren-neus-mond-en keel-
ziektens, enz. enz. maar dewyl dit te wybidig zoude
vallen, wyze ik de Leerlingen na goede Autheuren, als
HILDAN. PARE', SCULTETUS, VERDUK, HEI-
STER, NUCK, CHARRIERE, BARBETTE en an-
dere meer.

H E T

VIERDE DEEL,

Handelende van de

Inwendige Gebreeken die veel te Scheep,
te Velde, en in andere vreemde
Landen voorvallen.

Cag. I. Van de Koortse.

Vrag. **N**Adien wy in de Chirurgicale Theorie
en Practyke genoegzaam verhandelt
hebben / zullenwe eens voortvaren in de Medecina-
le Practyk, vooz zo veel zy binnen Scheeps- boot
en andere Landen voortvalt; want men geen kosten
nog arbeid spaaren moet om onze verlooren gezond-
heid weder te krygen vooz oien ons dit leven anders
zeer bitter en lastig valt / om dat de eedele gezondheid
al het goed van de wereld overtreft: 't is het beste deel
van ons leven / en het schoonste present dat God ons
schenkt.

schenkt. En om een begin te maaken zullen wy eerst
vragen wat de hoortg is? (o)

Antw.

(o) Dewyl weinige of geene Chirurgyns in alle die waeren schappen, die tot een grondige en rezonabele kennis der Medicyn-kunde vereischt werden, van der jeugt aan regt onderweezen zyn, en ze aldus de waare en rationale kunst der Medicynen niet en bezitten nog begrypen nog oeffenen kunnen, maar alleen, in zo verre dezelve empirisch is, by en van hen begrypelyk, en evenwel de Chirurgyns de Medicyne in verre Landen moeten handhaven zonder eenige hulp van een kundig Doctoor; zo hebbe ik voor noodig en best gehouden, om enkel en alleen de empirische Medicyn-oeffening hen klaar en begrypelyk met de empirische doch goede Medicamenten te ontdekken, om alle kwaade methoden en schadelijke Medicynen te meiden en te verwerpen. Ik voege hierby, dat de Geneeskunde, die door vaste experimenten werkt alleen wis en zeker is, en het is ten uitersten te beklagen dat heden zo weinig daarop gelet werd, en ieder na zyn goedduncken maar enkel doet wat hy wil, altyd onzeker blyft, zelden of nooit helpt, daar de natuur in gebreken blyft en aldus den leider schandelyk daar door misleid werd.

Het waar te wenschen dat voor de Chirurgyns in deze landen Academien opgerecht wierden, om de Heelkunst eerst wel te leeren kennen, dan zouden de Heel-meesters bekwaamer werden ter Zee en te Lande, om in vreemde gewesten voor Genees-meesters te ageeren, het welke nu zeer gebrekkelyk geschied; ook waar het te wenschen tot voordel van de ingezetene, dat het verstand de hersenen der Regenten innaam, om Heel-kunstige Academien op Batavia, Paramaribo en in andere groote steden van verre hier af gelegene landen opgerecht wierden, ten einde de jeugt daar ook te onderrigten zo in de Heel-kunst als in de Anatomie. Maar nu helaas! die even baarden kan scheeren, en van zyn Meester een zalve plaaster pillen en een drankje te maken geleert heeft, is daar al een groot Meester, Geneesheer en Heel-

Antw. De kooztze is een stremminge des gpls en des bloeds / waar door den omloop des bloeds van alle de andere bogten vertzaagt / waar uit een groote koude / en daar na een broejende hitte voortkomt / by welke zig verscheiden toeballen kunnen verboegen.

Daar zijn verscheiden slag van kooztzen / als de quotidiana, de tertiana, de quartana, ephamera.

De oorzaken zijn een groote meeningte zuurs / met welke het bloed opgebult zijnde / het bloed en de gpl vergoozt en verdikt / en by gevolg lopen deze sappen dan trager om als te booren / en dan zijn wy koud : maar dewijl dit bloed niet altyd zo koud kan blyven / werd het allenskens meerder en meerder van de subtile materie des lugts / (het welk een vuur is) bewoogen / zo dat 'er meerder vuur en hitte in komt als te booren / en dan werden wy allenskens heet / gelijk als het hoop / heet / brandende / en broejend werd.

De onderscheiden van de kooztze komen hier van daan / dat d'eene meer zuur heeft als d'andere / of dat het eene zuur grover of spinder van deelen is als het andere / en daarom bequamer of onbequamer het bloed en gpl broeger of laater te doen runnen en verdikken. Die dit speciaalder begeert te weten / leeze de nientwe Nuthuren als BONTEKOE, BLANKAART, enz.

De geneezinge bestaat meest in het wegneemen van het zuur en het vloeibaar maken des bloeds.

De spijsze moet ligt te verteeren zijn / zonder zuur of zout / want die vermeerderen de oorzaak. En zo iemand al door eenig zuur de kooztz quyt geraakt / vervalc hy in een groote scheurbuik.

De

kunstige. In plaatze tot beuzelingen onnodige kosten gedaan werden, moesten die aan de Edele Heelkunst te doen floreeren aangewendt werden. Maar de domheid, woeker-zugt en geringe achtinge voor kunsten en weenschappen zyn de hinderpaalen hier van.

De purgatten zijn hier zeer dienstig / maar Indien het sterke spijge maats waren / en klaagden van een band booz 't herte te hebben / geeft haar een dosis infusie van Antimonium in / dat ik meenigmaal met een gewenschte baat gedaan hebbe / zo binnen Scheepsvoord als ten platten Lande / daar ik gewoon hebbe.

Dit naarvolgende is mede ongemeen goet in allerley slag van kooztzen / en voornamentlijk in de continueele dat my zeeker vriend mondeling berigt heeft / byna nooit gemist te hebben / of heeft altoos een gewenschte baat bekomen : de beschryvinge is dusdanig :

ʒ. Spiritus vini pint. j. Caryoph. Contus. Drach. j.
 Digerantur per Horas 24. Colentur & Colaturæ,
 Adde Mithridatii, Drach. iij. Camphoræ, Drach. vj.
 Ol. Juniperi, Drach. iij. Cornu cervi usti, Drach. j.
 F. Mixture. †

Wilt gy hier by doen pulv. myrrhæ electæ 2. à 3 dragmen, zo is 't uitneemende in Pest / en pestige kooztzen / eude d'ijft ook allerley Woormen uit het lichaam. Den dosis hier van is drach. j. met wat goeden wynt of liever twee lepels brandewyn ingenomen. Zo den Patient eenige winden in de maag hadde / geeft hem dit nabolgende te gebruiken.

ʒ. Theriacæ, Drach. j.
 Ol. Anisi.
 Juniperi. añ. gutt. v. a vj.

Zo hy een bittere oprispinge heeft / geeft hem een dosis van het elixier proprier. Paracelsi in.

Zo

† Als ooit een verderfelyk middel in heete koorszen is, zo mag dit het zyn. Want alle heete middelen zyn met alle gedaane experimenten in deze altyd schadelijk bevonden.

Zo hy zeer dorstig is als in de gestadige kooztzen/ maakt hem een verkoelende apozema, van harts- hoon en scorzonera: of laat hem geduurig heet bier of heete zoete melk drinken / daar onder mengende wat lapis prunellæ, oc. cancri met eenige druppelen liquor tartari.

Zo hy groote pijn in het hoofd hadde / en niet slapen konde / smeert hem de slapen des hoofds met wat ung. populeum; doet eenige greinen laudanum opiatum in zijn drankken daar hy een leepel of twee t'effens van mag drinken / het welk de scherpijghed der humeuren zeer temperen zal.

Tot de groote kouw als hem de kooztze overkomt gebruikt dit naarvolgende als hy de kooztz begint te gevoelen.

℞. Rad. Gentianæ, vel Zedoariæ.
Caryophyl. Contus. ana Drach. j.
Spir. Vini, Unc. iv. *

Stelt dit te welken / en geeft hem daar ieder reis een paar lepels van in.

Zo niet tegenstaande eenige van deze remedien niet helpen / zult gy het moeten eenige reizen herdoen / en twyffele niet of gy zult u gewenste einde genoegzaam bereiken; sommulge neemen epersehaleu syn gestooten / en onder wat cerebinthyns gemengt / om op de polsen te binden / dat 'er veele van gaande en staande kooztzen geneezen heeft. (p)

Cap.

* Ook dezès is kwaad in allerly koude der koorszen, en als 't niet schaad, helpt het voor zeker niets. Want de natuur overwint altyd de koude en niet de Medicynen, die men gebruikt, doet het. Gelyk de natuur duifendemaalē koorszen geneest, daar men 't werk aan de kragtloze of schadelyke Medicynen toeschryft.

(p) Dewyl de koortzen veel verschillende zyn, dierhalven

Cap. II. Van de Pleuris of Zydewee.

Vrag. **W**at is pleuris?

Antw. **W** De pleuris is een ontsteeking van de membrana pleura ende tusschen-ribbige muscullen,

halven zo moet men ook geheel verschillende middelen daartoe gebruiken; want met een middel alle koortzen te genezen is tegen de natuur. Heete middelen zyn dienstig in koude, en verkoelende in heete koortzen.

In 't generaal moet men observeeren in **KOUDE**, dat zyn, afgaande koortzen, dat men gebruikt. 1. 't *sal. Absinth. Card. Bened. polychrest. armoniac. Nitr.* tot een half dragm. 3 of 4 reizen in een dag. 2. bittere van 't *Absinth. Card. B. centaur. gentian. galang. lign. colubrin. Chacarilla &c.* 3. purgatiën en vomitiven aan den goeden dag gebruikt van de *jalapp. scammon. Extract. cathol. merc. dulc. aloë. Agaricus, tartar. emetic. rad. ipecacuabn.* enz. en dezelve een of tweemaal herhaalt. 4. zweet-middelen van *Theriuc. Andromach. dr. ij. ofte Rob. sambuc. unc. j. Spirit. sal. Armon. Corn. Cerv. gr. LX. Tinct. bezoard. gut. LXXX* met heet bier of wyn, of diergelyken twee uren, eer dat de koortze aankomt, te gebruiken, en daar op sterk zweeten; waar door de koortze veeltyds ten eenemaal werd weg genomen. 5. zo dit al niet en helpt, of men te vooren weet, dat het niet helpen kan, gebruikt men zeker en wis de *Cortex Peruvianus* in een pulvis tot een ounce of in een *decoctum* 2 of 3 oncen op 30 oncen water of wyn 2 uren zagt gekookt en in 2 dagen, alle twee uren genomen hebbende, geheel en al geconsumeert, en zulks herhaald men nog een of tweemaal.

Maar heete of continuele koortzen, die niet afgaan en 7. 9. 11. 14. 17. 19. 21. 30. en meer dagen duuten, met geduurige hitte dorst en grauwe pols, en die veele van een inwendige ontsteeking of van een zeer tyne scherpe stoffe ontstaan, welk de gevoelige deelen komende

len, doch ook veeltijds van de longe mede / zy is
tweederley / een ware en een valsche of bastert pleuris.

Vrag. Hoe zoud gy ze kennen ?

Antw.

mende te prikkelen: die zegge ik, moet men genezen,
1. in het begin door een *venesectie* tot 8. 10. 12. 16. 20.
oncen na de zwakte en sterkte der lichamen, en dezelve
moet 1. 2. 3. of meermaalen werden herhaalt. 2. door
zagt purgeeren met de *manna*, *Cassia*, *Rhabarb. crem.*
Tart. enz. 3. dat men den leider in gematige koelte hou-
de al 't sweeten en sterke uitwaseminge ten allen tyden
vermeid, en alleen toelaat dat sweeten 't welk van de
natuur in de *Critique* dagen wert verwekt, dat men de-
zen niet vermeerdert of vermindert, maar op zyn na-
tuurlyk beloop laat. 4. door verkoelende middelen, die
de koortze, *inflammatie* hitte en dorst tegenstaan en ver-
minderen, als het *Nitrum purum* tot iij. dragmæ in 24
uuren onder wat gerstenwater of dun bier gemengt; de
cremor Tartari tot 2. 3. of meer dragm. in 24 uuren. Ja
al wat zuur is, is hier zeer dienstig, als de *Limoensap*,
acetum vini, *spirit. Vitrioli. sulphuris* onder wat gersten-
of haverwort-water, tot een aangenaam zuur met wat
zuiker of stroop gemengt; het *Rob. Ribesiorum*, *diamor.*
en *sambuc.* doen ook groote dienste; maar het is onge-
looflyk wat meenigte zommige leiders van deze midde-
len van noden hebben, en verdragen kunnen. 6 part
kout water en een part *Rhynse-* of *zuure witte wyn*, ma-
tig gebruikt: de hui van kernemelk of zoete en zuure
melk, en diergelyken, want heete middelen als *Iberiak.*
Mithridat. diascord. spirit. Corn. Cerv. Tinct. Bezoar. enz.
deugen hier niet; en de zo beruchte temperereende mid-
delen, als de *lap. canceror. corn. cerv. ust.* & *philosophicae*
preparat. ebor. ust. conch. & *astr. preparat. unicorn, dens equi*
marini & *apri, pulv. ebel. canceror. compos. Marcobion. Ce-*
mitiff. en diergelyken, doen alle in heete koortzen zo veel
als zeven, die niets werken. Daarom moet men zig daar-
op niet verlaten. Ik bemerke, dat de meeste Menschen
op Zee komen te sterven, die aan heete koortzen leggen:
de oorzaak is, dat men niet als heete, spiritieuse midde-
len,

Antw. De teekenen van een ware pleuritis zijn / een steevende en suppende pijn in de zijde / zwaare ademhaalinge / hoesten / en een geduurige kooztg / met een harde en jagende pols.

In de bastaart pleuritis is de pijn zo groot niet / ook zo is ze meer uitwendig / dan inwendig / en dikmaals verschiepende van d'eene plaats naar de ander toe / zonder of met weinig kooztze nog doofst.

Vrag. Welk zijn de oorzaken van een pleuritis?

Antw. De oorzaken zijn / dikwils een groote verduksing in 't bloed / of naar iemand bezweet is zich schielijk laat verkonden / of een groote teug koud

dru-

len, vlagge zouten of deze aardagige dingen gebruikt, en de dienstige zuure en *nitrose* door onkunde agterlaat, of veel te weinig gebruikt. Ziet na 't welke we in de voorraden gestelt hebben. Volgt deze voorgeschrevene simpele Methode en middelen, want ze zyn beeter als alle uwe andere middelen, die gy in uwe groote Medicyne kist hebt, 't zy in koude of heete Landen, te water of te land. Men laat hier by ook wel den Patient met de voeten somwylen in warm water zitten, en een *emollierende* clysteer bybrengen. Merkt inzonderheid, dat het veel waterdrinken hier in groote dienst doet; ook is 't koud water in hevige hitte en dorst gedronken voor goed bevonden; niet zo wel in den beginne als in 't vervolg in de allerhevigste groote hitte, wanneer men ziet, dat de meenigte koud water gedronken de hevigte koortze en hitte zeer schielijk uitblaft met eene meenigvuldige sweetinge tot behoud van het leven en herstellinge van spoedige gezondheid. Hier uit blykt ook, dat alle die middelen van onzen Auteurs voorgeschreven in heete koortzen niets doen, als maar den Patient gaauw om 't leven te helpen; want die nog aldus de dood ontsnappen, genen by geluk van de natuur en niet door de kunst. Dit mag ieder een wel ernstig nadenken, en hier na te werk gaan. Men bepreuve alle byde methoden en men zal dan ligt de waarheid vinden.

drinken gedronken heeft / hier dooz komt het bloed ligtelph te stollen en dik te werden / waar dooz het dooz de longe niet kan passeeren / maar blyft daar stille staan / waar uit bederwinge / pyne / koozts en moepelyke ademen ontstaen.

Vrag. Wat gevaar / staat 'er in de pleuritis te verwagten ?

Antw. Sualden den Patient naar het ader-laten en andere bequame middelen van de pyne niet verlost wierd / so loopt hy gevaar van sterben / ofte van in een teeringe of empyema te verballen. Ziet bozders aph 8. ende 15 van de 5. S. ende aph. 16. ende 33. van de 6. S. ende aph. 11. van de 7. S. en so het ader-laten ten eersten niet helpt / zult gy dooz het ader-laten geen pleuritis geneezen. Item, so de stuiimen en rochels wit / ligt en haast ryp syn / is een teeken van een korte geneezinge / maar so den hoest en kozt-adeinheid dooz het uitwerpen van stuiimen niet vermindert / so is 't gevaarlijk. Indien hy binnen den derden of vierden dag niet uitwerpt / so zal hy naauwelijks den zehenden dag halen.

Vrag. Hoe zoud gy de pleuritis geneezen ?

Antw. Om de pleuritis wel en zekerlijk te geneezen zoude ik booz eerst wanneer de pyne heel groot was / een ader stecken / om het aanperffen van het bloed wat te verminderen : maar so de pyne verdraagelyk was / zoude ik geen ader-laten. Ten tweeden zoude ik den Patient doen zweeten / om 't vogt dat verdikt is / wederom dun te maaken / en den leider geduurig in het zweeten houden. Is 'er geen afgang mag men clysteeren zetten

Vrag. Hoe zoud gy bozder gaan ?

Antw. Naar dat den Patient dooz eenige zagte purgatiën of clysteeren wat geloft hadde / zoude ik hem dit volgende in 't beghin laaten gebruiken.

- ꝑ. Aq. Card benedict. Unc. vj.
 Pulv. fal. prunellæ Drach. j. ꝑ.
 Ocul. canc. Drach. ꝑ.
 Camphoræ, sperm. ceti an. Scrup. j.
 Theriacæ Drach. ij.
 Spir. falis armoniaci gutt. x.
 M. (†)

Dit t'samen wat omgeroert / en dikmaal een lepel
 2 à 3 van genut / of ons pulv. ad pleuritidem, in
 onze lijk vermelt / een dragma met eenig nat ingeno-
 men / vooz den dozst zoude ik hem deze apozema la-
 ten dzyken.

- ꝑ. Herb. carduiben. Taraxici-an. M. vj.
 Sem. cannabis Unc. iv. Coq. ex lacte vaccino &c.
 Aq. pluviæ ad Unc. xl. col.
 Adde Tinctur. croci Unc. j. Fiat apozema.

Maak hier de leider geduurig warm van dzyken / of :

- ꝑ. Stercoris equini Lib. ij. Exprimatur Succus.
 Adde olei terebinth. Unc. ꝑ. Misce.

Geest hier van om het half uur een lepel vol af
Geduurig omvoerende.

Van buiten op de 3de mag men natte of drooge
stobbin.

† De verkoelende middelen hier in dit Recept kunnen
niets vrugten om dat de heete *Spiritus Theriak* en *Cam-*
pher daarby zyn.

De *Pulvis antipleuriticus* is ook van geene werkinge.

De *Tinctura Croci* is schadelyk.

De paarde drek hier aangeprezen is onnut.

Ende het *oleum Terebinthinæ* is hier verfoeylyk en moor-
dadig.

De olien en zalven van buiten aangesmeert vrugten
ook weinig of niets.

stovingen gebruiken in een zakliken heel warm
geapliceert: ofte gestreeken met

℞. Ung. dialtheæ-cum gum. Unc. j. Ol. camomillæ.
Liliorum, Lumbricorum an. Unc. ss.
Petræ Drach. ij. Pro litu.

Ende een sparadrap daar over heen gelegd van /

℞. Emp. de mucilagibus, Ol. camomillæ,
Liliorum, Ceræ añ. Unc. j. ss.
Pulv. iridis florentinæ Dr. iij. F. Sparadrapum. (†)

Vrag. Indien het nu gebeurde dat de pyn niet
over ging / en den Patient kon niet slapen / zoudt gy
hem niet eenige slaap berwekkende middelen kunnen
ordonneeren.

Antw. De slaapmiddelen mag men hier gantsch
niet uit het gebruik laten / want daar door werd niet
alleen de pyn gestilt, maar de opiaten doen ook
zweet uitschypen; daarom mag men een grein of
twee gedroogde opium ingeven. (q)

Cap.

(†) Deze Sparadrap zal zo veel miraculen doen als
een ander plaister, daar alle kragt uit is. Maar de warm
me natte Stovingen en pappen zyn hier van de uiter-
ste noodzaakelykheid, en van meer als gelofelyken
dienst.

(q) *Pleuritis* en *peripneumonia* zyn niet anders als een
inflammatie ('t zy een *phlegmone* of *erysipelas*) in 't bin-
nenste der longen, in derzelve bronchia of in 't vlies, dat
de longen rontom bekleed, in 't *mediostinum*, *pericar-*
dium (of ook wel in 't hert zelf) in de *pleura*, in 't
diaphragma, in de beenvliezen der ribben en *sternum*, in
de *musculi intercostales*, in een of in veele van deze deel-
len te gelyk, aan de een of beide zyden, onder, bo-
ven, ter zyden, van vooren of van agteren, verzelt
met een geduurige heete koortze, pyn in de borst, kort-
aasfemen, hitte, dorst, gaauwe en kleine pols enz.

Alle deze soorten van *pleuritus*, geneest men in 't ge-
neraal

neraal gelukkig 1. door een *venesectie* tot 8. 10. 12. 20. onffen, een- of tweemaal herhaalt, wat dag 't ook is, evenwel in 't begin is 't best. 2. daarna door een zagte purgatie van *Manna Crem. Tart. rhabarb. sal. polychrest.* enz. schoon dit veel tegenpreken. 3. *resoluerende* middelen, die een zagte uitwaasfeming in de huid, de *resolutie* in de borst en het uithoesten van slijmen verwekken, als *herb. byssop. Veron. sal. tussilag. capill. vener. Rad. fenicul. bardan. salsa, china, pimpinell. liquiritia* enz. *sem. fenicul. anis. lini* in water als Thee getrokken. Of neemt 't volgende R. *Nitr. pur. dr. iij. Crystall. Tart. dr. ij. Cinnab. Antim. scrup. j. Sulphur. com. gr. viij. Syrup. byssop. unc. j. Aq. decoct. bord. unc. x. Misc. of R. Nitr. pur. dr. ij. Succ. Citri unc. j. Spirit. Nitr. dulc. dr. ij. Aq. decoct. bord. unc. viij. succ. liquirit. dr. vj. en een Linctus van Mell. alb. unc. j. Sacchar. cand. dr. iv. Spermat. cet. vitel. ov. solut. dr. j. ol. amygdal. dulc. unc. ij. M. en daagelyks drie of viermaal een Theekop vol amandel-raap-lein- of olyven-oly te geven, of ongezoute booter met witte suiker. De *radix ireos florentinae* en *aronis* kond gy met honing geven om te lossen. 4. van buiten op de borst appliceert een warm zakje van *st. camomill. en sambuc.* in wyn of water heet gemaakt, en bestreikt de pynlyke plaats met het *Unguent. dialth. populeon* met *campber* enz. het *Emplast. decumin. melilot.* enz. doen niet veel goet. 5. om de groote pyn te minderen geeft men *syrup. diacod. unc. j.* of een halve gryn *laudan. opiat.* meer middelen heeft men niet van noden.*

Sterk zweeten en purgeeren is zeer schadelijk.

Heete *spiritus* en vlugge zouten moet men meiden. Volgt deze *simple* methode en middelen, zo zult gy veel kunnen helpen; want, byna al 't geen onzes *Auteur* hier opgeeft om te geneezen, doet niets als den zieken in 't graft te helpen.

Een bastaart *pleuritis* is geen *inflammatie*, maar alleen een zinking in de spieren of vliezen der borst, ook met pyn maar weinig koortze. Deze geneest ook alleen in 't begin door zagte en geduurig zweeten, zonder eenig ander middel.

Cap. III. Van de Keelbenaauwinge of Squinantie.

Vrag. **W**at is squinantie of angina? (r).

Antw. **W**at is een ontsteeking en zwellinge der keel / het zwellen en de adem verhindeerende.

Vrag. Waaruit ontstaat deze keelbenaauwinge?

Antw. Ze ontstaat veelvuldig uit een verditst bloed / dat gemeenlyk naar iemand verhit is geweest / daat op een koude lucht vat / of houd drinken mit / want doof

(r) De *angina* is een ontsteeking in een of veel deelen van de keel, *larynx*, *pharynx*, *woula*, tonge enz. of een simpele zwelling in die deelen, verzelt met een heete koortze of zonder deze. Hiertegen gebruikt, wanneer 't ongemak groot is 1. een sterke *Venesectie* een of tweemaal gelyk in een *pleuritis*. 2. sterk purgeeren met 't *diagrydium* en clysteeren. 3. inwendig *nitrose* zuure en verkoelende middelen, die we by de heete koortzen gemeld hebben. 4. pappen en stovingen om de keel van de *st. sambuc. camomill. herb. phellandr. malv. alb. Sem. anis.* tarwenbrood in wyn, water of zoete melk gekookt. Men kan ook drooge warme kruid-zakjens omleggen, en die zwelling met *spirit. vini* of *campher spiritus* bestreiken. 5. gorgel-water van 't *decoct. malv. alb. byssop. mell. rosar. spirit. vitriol. Rob. diamor. sambuc. nitrum* enz. of 't *decoctum rad. pimpinell.* met honing. Met de *spiritus vini* den mond somwylen uitspoelen, is zeer dienlig. Men zoude hier oneindig veel goet kunnen aanhaalen, maar dit weinige kan genoeg zyn. De honde-drek doet weinig of niets, en de zaure middelen zyn niet zo schadelyk.

Een simpele zwelling in de keel of aan de amandelen, zonder of met weinig *inflammatie* en koortze geneest men alleen, zonder ader te laten, met purgeeren, verkoelende en zweet-middelen, ende met de gemelde mondspoelingen, enz.

door de schlespke houde komt het bloed te stremmen en te verdikken / zo dat het in de pypjes blyft zitten / en een broepinge maakt / welke opzwellt / en de keel berengt.

Vrag. Is 'er geen gebaar in dit gebrek?

Antw. In 't gemeen is 'er altoos groot gebaar / en voornamentlyk als de zwellinge binnewaarts is / en den Patient veel wit schuim spuugt; een stinkenden adam en groote bensauwtheit in de keel is gemeenlyk doodelyk. Woorders kan men bezien aph. 34. 35. van de 4. S. ende aph. 10. van de 5. S. ende aph. 37. van de 6. S. ende aph. 48 van de 7. S.

Vrag. Hoe zoud gy dit gebrek geneezen?

Ant. Ik zoude den Patient booz eerst 30 dy in lange tyd niet ter stoel had geweest / straks een clysteer of suppositorium stellen / daar naar zoude ik hem straks in den arm een reis of twee ader-laten na de kragten konnen veelen / en 't gezwel gebaar by brengt / anders is 't laten niet noodig / dewyl het een algemeene regel is / de kragten des Patients zo veel te bevaaren als het mogelyk is / inggelyk onder de tonge / daar naar zoude ik de keel van buiten verzoegen met stryken / ceronen, pappen: ende van binnen met gogel-waters / enz.

Vrag. Werhaalt u remedien / welk zyn ze?

Antw. Van buiten zoude ik de keel besmeeren met den ung. dialtheæ, ol. liliorum, camomillæ, ende een ceroen van den emp. de mucilagibus, ofte een pap aldus gemaakt:

℞. Malvæ bismalvæ, Flor. Camomillæ, Meliloti,
Sambuci ass. m. ℥. Stercoris gallinæ Unc. ij.
Coq. in cerevisia, tum addendo. Far lini Unc. iv.
Ol. amygd. dulc. Unc. j. Butyri sine sale Unc. ij.
F. Cataplasma. *

ff

Een

(*) Als een waare pblegmont in de keel is, kunnen alle

Een pap van tabak en brazillische peper gemaakt is goed / of een pleister van galbanum

Wat de gozzel-waters aangaat / van te zamentrekkende en zuure dingen gemaakt zyn zeer schade-lyk / daarom gebruik ik stapoe brandewyn / bier met mostert gekookt / kooksel van salte / of dit anbolgende :

℞ Rad. aristolochiæ fabaciæ, Liquiritiæ, añ. Drach. iij.
Fol. Salviæ, Sem. sinapios Flor. Lavendulæ añ. p. j.
Coq. in aq. hordei ad pint j. colaturæ adde.
Rob. sambuci Unc. fl. Sp. vini Unc. iv.
F. Gargarisma. †

¶

℞. Stercoris canini Unc. iv. Bacc. lauri Unc. ij.
Coq. ex cerevisia. Ad Unc. xx. colatura
Detur pro gargarismate.

Deele empirici gebruiken met groot voordeel dit naardvolgende gozzel-water / gemaakt van een pint gemeen bier / daar mengen ze onder een onffen gemalen mostert / en een half dzagina fyne gekoote witte peper. Waar door ze veel slym en vuilgheit uit de heel werpen / en dienvolgende geneezen / het welk ik mede approbeer.

Doorsz mag men hem doen zweeten met een kooksel

alle die olien en zalven aangesmeert, nooit goed, maar wel kwaad doen. De hoenderdrek en Swaalvenesten kunnen hier ook geen meer voordeel doen, als een ander drek en kley. De paarde-drek, koeydrek, hondedrek kan men ook neemen. Maar om de zinlykheid neemenwe heden, als zo bygelovig niet meer zynde, de meelen, enz.

(†) Dat de zamentrekkende en zuure middelen hier schadeijk zullen zyn, is onwaar; maar deze heete kruiden zyn ten uitersten gevaarilyk en zeer schadeijk.)

zel van bitter-bloemen in wyn / of iets anders / op dat het gestremde bloetbaar werde.

Cap. IV. Van de Spruw ofte Aphthæ.

Vrag. **W**at is de spruw?

Antw. **W**at is een vergaderinge van verscheden witte of graauwe puitsjes / aan het verhemelte des monds / tonge en keel vast hangende.

Vrag. Waaruit ontstaan deze puitsjes?

Antw. **Z**y ontstaan uit een verdikt / taap en lymig speekzel / het welk uit zyn klierjes en speekzel-buisjes niet kragt werd uitgeperst / en blijft aan de voornoemde deelen vast / het welk geschied in kooztzen / alwaar het bloed niet al zyn vogten te dik zyn.

Vrag. **I**s dit geen gevaarlijk teeken in de ziekte?

Antw. **J**a / en voornamentlyk als ze (gelyk men zegt) weder inslaan ; of den buikloop haar overkomt : maar als ze niet zwart is / en op de zevende / agtste of negende dag der kooztze openbaart / en geen andere toevallen daarby komen / so is 'er nog wat goets te verwagten.

Vrag. **W**at middel hier toe?

Antw. **M**en mag ze geentich niet doen inslaan nog weeren ; in gelyk mag men niet purgeeren nog aderlaten / maar men zal ze zagtheus doen rypen / en als dan zullen ze van zels afvallen.

De apozema hier vooz in de pleuritis verhaalt / zal hier konnen dienst doen / men mag hem laten gorgelen en de mond spoelen met wat vygebier ofte gerstenwater / (also het scheeps-bier niet altyd duurt) de rozen / vygen en zoethout zyn mede goed gekookt om te spoelen / ofte deze empirice remedie.

℞. Aluminis usti Drach. ij.

Salviæ m. j.

Sacchari albi Unc. iij.

Vini albi pint. j.

Coq. pro collutione oris & gutturis. (*).

Dozders om te lissken neemt een klomp botters / doet het zout 'er uit / en waseht het 3 à 4 maal in schoon water / mengt daar sijne witte suiker onder q. l. om van te lissken / of by gebzek van botter kant men zoete olse daar toe neemen / men zal den Patient altoog warm houden en als de spruw afgeballen is / zo mag men de Patient als dan eens ligt purgeeten met wat rhabarber of sene.

Maar zo hy zig wel bevoelt is dat niet noodig / maar het zweeten is beter / en booznamentlijk alle die dingen welke het zuur temperen.

Cap. V. Van de Scheurbuik.

Vrag. **W**at is de scheurbuik?

Antw. **W**De scheurbuik van sommige schimmelszakte genaamt / is een generale verdikkinge onzes bloeds / waaruit veele verstoppingen en by gevolg meenigte toeballen uit voortkomen / want onze gijl / die ons behooyde te voeden / geduurig vergoozt ;
daarom

(*) Het afvallen van de Spruw is meestentyd een werkinge der natuur. Maar wil men iets die te hulpe koomen moet men maar azyn zuiker en waater neemen, of ruwen aluin in waater opgelost en daar mede gorgelen dit overtrest alle andere groote zotte composities. Als iemand de werkingen der natuur wiste in alle zicktens men zoude aan de gemeene kunst zo veel zothenen en aangematigde miraculen zo niet toe schryven die werkelyk de natuur en niet de kunst doet.

Daarom kan deze ziekte met alle recht een kernemelk-
ziekte genoemd werden.

Vrag. Hoe veeldeley is dit gebzek?

Antw. Dit gebzek is tweederley. 1. Dat men hier
te Lande behaalt dooz een luy en leedig leven: ofte
naar een langduurige vierdendaagze kooztze. 2. Dat
men by der zee behaalt / dooz beschimmelde en ver-
dozbe spijz en drank; barende een verstoppinge in de
ingewanden / waar dooz de gantsche massa des
bloeds ende zenuwsap bedozven werd / het gebzukt
van zuur en zout doet meede veel tot de scheurbuik.

Vrag. Welk zijn de teekenen van scheurbuik?

Antw. De teekenen zyn vooz eerst een stinkenden
en korte adem dooz het verderf des tandblees / be-
smettinge aller humeuren / met een verlooren apetyt
en algemeene vermoetheid des lichaams / dooz dien
het taape slijmig bloed in de fibren ende musculen
blyft hangen / hooftpijn / een bleek loot verwig ko-
lent / een band vooz 't harte / met uitloophuge van
verscheiden vlekken op 't lichaam / met strammigheid
der leden / vooz namentlyk als het zenuwsap besmet
is / slaperigheid / raauwe urine enz. / waar van men
WILLIS en BLANKAART leezen kan.

Deze Heeren hebben beide daar een Tractaat van
geschreeven in welke zy wydloopiger van deze ziekte
spreken.

Vrag. Wat boozeggingen zult gy hier doen?

Antw. 1. Die gulzig van eeten / luy / en slaperig
zijn / zijn deze ziekte meer onderwozpen / dan coura-
gieuze en sobere lieden. 2. In het begin zynze ligt
te geneezen; maar zo menze laat verouden / zo ver-
ballenze wel tot een waterzugt / buikloop / kramp
enz. 3. Dooz het al te veel zweeten verballenze ligt
tot een teeringe. 4. Hoe benaudoder hoyst hoe slim-
mer / dooz dien ze gemeenlyk stikken.

Vrag. Hoe zult gy ze geneezen?

ff 3

Antw,

Antw. De rure dezer zlechte bestaat veel in een barsche opene lugt / en een verberschende diëet, (zo 't mogelijk is) als van eenig barsch vleesch en barsch water / ook zo zijn alle matelijc zweet verwekkende en water afzjibende middelen zeer dienstig / ook zo mag men den Patient veel zuurtemperende dingen laten gebzuken / booznamentlijk de staalmiddelen : als

℞. Limaturæ chalybis Unc. ij. Rad. gentianæ.
Bacc. lauriani. Unc. j. Vini albi Unc. xx.
Spir. Coelcarinæ Unc. iv. M. F. Tinctura.

Somtijds mag men zagjes zweeten / het welk de taape boyten verdunt.

Het aber-laten kan hier meede nooit veel goeds utregten / want het bloed van zijn warmte berooft werd / en dikker werd / waar door men de scheurbuik vermeerdert / en nooit tot een tegte geneezing bzengt.

Den mond zal men onderwijlen met wijn en brandewijn spoelen / daar men somtijds wel wat *Egyptiacum* onder mengen mag / ofte wat mel. rosarum met eenige druppelen ol. vitrioli of sulphuris.

Of

℞. Aq. Plantaginis Unc. ij. Vel vini albi. Aq. Cinnam. Unc. ff.

Elixir. Propriet. Drach. ij. Lapidis Prunellæ Drach. j.

Aluminis Crudi Drach. ff. F. Oris Collutio.

Het tandblees zal men bestrijken met dit volgende :

℞. Mellis Rosati. Diamoriana Unc. j.

Lapidis Prunellæ Drach. j.

Salis Sathurni Scrup. j. Pro Linctu Oris. (†)

(†) Het *Alumen crudum* in waater opgelost en daarmede

Of die geen honing gebruiken wil / neem de catechuen alleen / mengende die met wat campher onder wijn / om de mond te wasschen / want veele Doctoren met alle reet de honing en spropen verworpen / om datze meer nadeel dan hoordeel bybrengen.

Vrag. Wat zult gy tot stramme leden en buikpijn doen / 't weest de scheenbuiske dikmaals overkomt ?

Antw. De strammigheid der beenen ende leden zal men bestrijken met den oleum liliorum, camomillæ, juniperi, anisi met wat campher gemengt.

De pijn in den buik zal men zien te stillen door eenige verzagende clysterien van decoctum anethi, chamæmeli, althææ, scænegræci, met wat ol. com. of amygd. daar by wat zout doende / of met zout water en tabak gekookt.

Men zal oock den buik wel smeren van buiten / als in de waterzucht en roodenloop / gezegt zal werden.

Vrag. Indienze geen eetens-lust hadden is daar geen raad toe ?

Antw. Als ze geen apêijt kunnen krijgen / zal menze eens of meermalen purgeeren / met een dosis pillen russi ofte ext. cathol. daar onder mengende drie à vier grein gurr, gamba met rhabarber scrup. j. Gepurgeert hebbende / laat hem doorgaans drinken dit volgende: een pint witte wijn / daar eenige schijfhens peperwortel in gemeekt sijn / daar by doende eenige druppelen spir. cochleariæ en elixir proprietatis Paracelsi, ofte aldus dat nog beter is / neemt peperwortel q. V. raspt of sloot die zeer klein / giet hier
hooft

mede den mond dikwils dagelyks gespoekt is een overheerlyk middel in dit geval, en overtreft veele honderde groote compositien, die hier zo hooch geroemt werden.

booyt wat wijn op / ofte wel scheeps-bier / giet het daarna door een doek / en wringt het stijf uit / en laat den Patient daar $\frac{3}{4}$ à 5 maal daags van drinken / Dit drankstien zal het quaad verteeren / en de maag zuiveren en versterken / ook kookt men mostert in bier en men laat dat drinken. (s)

Cap. VI. Van de Waterzugt.

Vrag. **W**at is de waterzugt?

Antw. **W**Hydrops, ofte waterzugt / is een vergaderinge van stilstaande lymphæ, doende het geheele / ofte maar een gedeelte / des lichaams opzwellen.

Vrag. Hoe veelderley slag van waterzugt is 'er?

Antw. Daar is driederley slag van waterzugt.

1. Is Leucophlegmatia of Anasarca, dat is wit slijmerig waterzugt / doende 't geheele lichaam zwellen als een zugt. 2. Ascites, of de eigentlijke waterzugt / doende alleen de buik / ende somtijds de beenen opzwellen en spannen. 3. Tympanites, anders drooge waterzugt genaamt / van Hipp. in zijn Aphor. II. S. 4. doende den buik en de beenen meest van winden opzwellen / zijnde onegentlijk een waterzugt genoemd.

Vrag.

(s) De scheurbuik is tweederley, een heete en een koude. In de HEETE SCHEURBUIK, die met veel hitte en dorst verzelt is, gebruikt men onder de lepelbladen en andere scheurbuikige middelen de zuure en nitroze, als de *cremor Tartari*, *Nitrum*, *Sal polychrestum*, *arcantum duplicatum*, *Succus Limonum*, *Spiritus vitrioli*, *Sulphuris*, *Salis* &c. heete middeleu als de *Cochlearia beccabunga*, *trifolium*, *nasturtium*, *Rad. armoracia*, *ari*, *Cortex Winteranus*, *Elix. prop. Spirit. Sal. armon.* *Cochlearia* enz. Item het purgeeren, zweeten en aderlaten doen hier wejnig of geen goed.

Vrag. Welk zijn de oorzaken van de waterzugt?

Antw. De oorzaken zijn een verloorene warmte des bloeds / het zy door geelzugt / miltzugt / scheurbuik / het onboozigtig en meenigbuidig ader-laten / enz. waar door onze lympha verdikt / de klieren en vaten verstoppen / openbersten / en haar bogt buiten de vaten laten lopen / het welk meest in een ascites geschied / maar in een anasarca ofte leucophlegmatia is die taape en lijmagtige bogt het geheele lichaam door / waar door alle de buizen en pijpen verstopt zijn / en het bogt traagjes laten doorlopen.

In een tympanitos is alleen een convulsive opspanninge der deelen / waar door de darmen vol lugt geraken.

Vrag. Welk zijn de teekenen?

Antw. De teekenen konnen meest uit de differentien genomen werden / in den ascites zwelt den buik alleen / met een dorheit en magerheit over de rest des gantschen lichaams: in de anasarca zwelt het gantsche lichaam zeer bollig en zugtig / enz. Zo in d'eene als d'andere specie hebben de Patienten min of meer hooz / een slegt / bleek / treurige koleur / weinig appetijt / en kleine couragie.

Vrag. Wat prognosticatie zult gy ons van deze ziekte geven?

Antw. Deze ziekte is van een lange en zware geneezinge / en booznamentlijk de ascites, die meestentijd ongeneeslijk is / en veel naar een leucophlegmatia volgt: maar de andere specien die veel op langduurtige reizen voorvallen / en dat in jonge sterke lieden / zo is 'er als dan nog goede hope naar 't zeggen van Hipp. in zijn zebende sectie, indien iemand van de leucophlegmatia behangen is / een diarrhoea overkomt / die geneest: maar op een ander zegt hy zo de waterzugtigen den hoest overkomt / als dan is 'er geen hope meer. Als ze iemand naar een hzandende

hooftze overkomt / ofte als ze een zeer weeten afgank hebben / is beide zeer quaad. Item / luiden van een quade gesteknisse werden zelden volkomenlijk geneezen; en die naar zijn geneezinge geen goede diëet onderhoud / die krijtze ligt wederom.

Vrag. Hoe zoud gy deze ziekte geneezen?

Antw. Haar geneezinge bestaat in een goede maatiere van leuen / als mede in goede remedien / die het bloed versterken; desgelijks die de weigtige stoffe ontloffen / door de urine, en door zweeten: belatten de zo veel 't mogelijk is / dat de stoffe niet weder aangroep / als 't dikmaal gebeurt dat de Patienten der infozien / waer door ze dan zeer gevaarlijk geneezen werden; en om dit zo wat voor te komen / zal men de reliquien naar de cure uitschijven / zo veel doemlijk is; door 't zweeten met den theriaca. Item door het drinken van het decoctum chinæ, falsæ, guajaci, Item / door eenige confortativen, cordialen, zo van binnen als van buiten gebruikt om het bloed te verwarmen en te versterken. Men zal den Patient voor eerst purgeeren met eenige purgatten die zagtkens en allengskens werken; als met pilulæ cochisæ scrup. ij. gattæ gambæ v. grein, onder een gemengt.

Ofte v. Radicis Jalappæ Drach. ff.
Pulveris Scammonii viij. gr.

Ofte v. Aloos Scrup. ij. Gut. Gambæ Scrup. j.
Terbinchinæ Drach. ff. M. F. Bolus.

Ofte met zoodanige daar eenige corroborantia by gemengt zyn.

v. Fol. Sennæ Drach. ij. Radicis Jalappæ Scrup. j.
Rhabarbari Drach. ff.
Sem Anisi & Fœniculi ana Scrup. j.
Foelje en Caneel ana vj. gryn.
F. Pulvis voor twee Doses.

Dit naarvolgende is ineede zeer goed om allerley waterzucht / loopende oogen / oorzen / enz. te purgeeren.

℞. Rap Jalappæ. Hermodactylorum.

RhabarbarianaScrup. ij. Infund. per noctem in

Cerevisia Vel aq. Hordei ad Unc. ij. ℞.

Colaturæ adde, Scammonii gr. iv. ProHaustu.

Weteert dat de Geneesmiddelen beter willen in het vallen dan in het wassen der Maan in 't werk gestelt werden.

Dit naarvolgende is zeer goed om af te zetten / dagelijks; en om den anderen dag / de groote van een kokeroot ingenootmen.

℞. Rob. Sambuc Unc. ℞. Rad. jalappæ Drach. j.

Gutt. GambæScrup ij. Macis gr. M.F. Conditum.

Merkt dat men niet te veel purgeeren moet / want dan geraaken de kragten weg / maer het zweeten en het pissen is goed. In 't bed mag men verscheide heete steenen rontom de Patient leggen op dat hy aan het zweeten geraake / want doo? een matig zweet moet hy geneezen werden.

Doozts de Medicamenten dienstig in de cure der waterzucht sijn deze: als den iris, agrimonia, absinthium, flor. sambuci, gutta gamba, radix jalappæ, het decoctum van china, salsa parilla, lignum guajaci. Item / een zoopjen jeneverwater met aunft en caneelwater gemengt is zeer goed.

Loock met melk gekookt en dagelijks gedronken is zeer goed. Als ook een bolus dagelijks gebrukt van zwarte zeep / en daar veel heet water op gedronken is een heerlijk Medicament.

Vrag. Zoudt gy geen uitteelyke middelen gebruken?

Antw. Ja men zal den buik verwarmen met eenige

ge smeeringe van oleum anethi laurinum juniperi, terrebinthinæ, met decoctom van baccæ lauri, juniperi, sem. anisi, fœniculi, cumini, iris, solpher, aloes, of oock gemengt onder wat hoendermist / droogen alsen en wat oude beschuit / in maniere van een pap / en zo warm op de buik gelegd. (t)

Cap.

(t) De waterzucht, ontstaande van verstopping en verflapping der vaste deelen en van vergadering van het water in de holligheden of in 't vervlies; verschillende na de verscheide deelen en trappen; geneest men voornamentlyk 1. door zachte of sterke braak en purgeer middelen van de tartarus emeticus, infusio vitri antimonii, gummi gutta, diagryd. aloë, myrrb. Rhabarb. &c. veelmalen ten minsten om den tweeden dag herhaalt. 2. waterdryvende middelen als 't sal absinth Genistæ, stipit. fabar. Tartari, Tart. Vitriol. Nitrum. Spirit. Nitr. dulc. bacc. juniperi, Terebinth. Milleped. coccinella &c. cochlearia, rad. arimoracie. 3. bittere middelen van absinth. scord. fumar trifol. Gentian. helen, &c. dewelke men lange tyd moet continueeren. 4. Het zweeten doet somwylen nog iets, maar in 't gemeen kan men zelden of nooit door zweeten een waterzucht genezen. 5. wanneer 't water omtrent of geheel weg is en 't lichaam dun, dan gebruikt men veel weken lang versterkende middelen van de MARS in een Tinctuur of infusie met wyn, aromariske en spiritueuse middelen, om een recidiv te verhoeden. Ook gebruikt men hier ook veeltyds de Cortex Peruvianus, dat hier dan een groot middel is. 6. men moet zig vooral onthouden van 't openen der gezwolde deelen 't zy door een mes, beitende of blazen-trekkende dingen, Als het niet hoochst noodig is. Maar het kan evenwel zonder eenig gevaar gedaan werden en oock wel veeltyds met groot voordeel.

Cap. VII. Van de Roodeloop.

Vrag. **W**at is de roodenloop.

Antw. **D**e roode loop of dysenteria is een bloedige besmettelijke loop des buiksz / met pijn en snijdinge met koozts en dozst.

Vrag. Hoe veelderley slag van lopen zyn'er ?

Antw. Dierderley als coeliaca, ofte grauwe loop / lenteria of spijloop / diarrhæa of buikloop / en dysenteria ofte bloedloop / en deze scheelen alle met graden van malkander.

Vrag. Hademaal de laatste wel de gebaarlijkste is / zullen wy daer eerst van spreken / waaruit ontstaet dezen bloedloop ?

Antw. De oorzaken van den bloed- of roodeloop zijn allerley ziltige scherpe / zuure / bytende ende scherpe vogtigheden / die in de darmen sijn de darmklieren komen uit te lekken / dezelve corrodeerende, pijnigende / en ulcererende. Item / door het onvoorzigtig inneemen eeniger Medicijnen / als den colloquint, turbich mineral, antimonium, scammonium. &c. Ook wel door rauwe vogtige verdozvene vragten / als puzmen / perziken / druiben / meloenen / en diergelyke. Eindelyk is ook wel een verdozvene vogtige besmette lugt daar oorzaak van / in 't koozt / al wat een meenigte zuurs in het bloed brengt.

Vrag. Hoe zult gy een dysenteria of roodeloop onderkennen ?

Antw. De teekenen sijn een uitneemende geduurige pijn en snijdinge des buiksz / met gestadige koozts en stauwten ; uitwerpende / 1. Het sijn daar de darmen mede bestreken sijn. 2. Eenig vet met bloedige roothet geberwt. 3. Daer na belletkens en schrab-
sel

fel der darmen: Maar als de ulceratie nu dieper gaat: zo werpt den Patient de vleezigheid en de eigen substantie der darmen uit.

Vrag. Wat gebaar is 'er in den roodeloop?

Antw. Wanneer daar trekkinge van zenuwen / den hijk en hzakingen by komen / zijn boorzoden des doods / en abzolot doodelyk als de zelfstandigheid der darmen uitgeworpen werd Aph. 24. 22. S. 4. Item Aph. 3. S. 5. in een langdurige roodeloop / is onlust tot spyze quaad / en met kooztze erger. Maar Aph. 48. S. 6. zo de roodeloop eenen miltzugtigen overkomt is een goed teeken; vorder is 'er min gevaer als de dikke darmen besmet zijn / dan de dunne / desgelijks is 'er min gevaer voor een bolwassen Man / dan voor een kind of Vrouwspersoon: ende Aph. 15. S. 6. die een langduurende buikloop heeft / 't braken van zelfs overkomende / geneest.

Vrag. Waat in bestaat de cure dezer ziekte?

Antw. De cure zal bestaan / 1. In een goede behoorlyke maniere van leven: 2. In 't gebruik van bequaame inwendige en uitwendige remedien.

1. De manier van leven / die gemeenlyk bestaat in zek noodzakelyke dingen / als lugt, spys en drank, exercitie: &c. moet neerftig opgelet werden / de lugt / dient zuiver en verdroogende te zijn: zijn spys / moet weinig / goed / en ligt om te verteeken wezen / zijn drank moet roboreerend, wat adstringeerende, dat is / suurtemperende en waterloozende zijn / om de scherpyghheid des bloeds / door de urine te evacueeren; hy mag ook wel garstenwater / ofte een slegte straf root wijntjen bezigen / om zijn mage te versterken: de exercitie zal men hier niet vergeeten / dat is / dat den Patient hem altoos zeer stil moet houden / en hem tot geen afgang en dzinge / maer houde op zo lange het mogelyk is.

2. 't Gebruik der bequaame remedien zal bestaan /

in het beteren en uledryven der quade vogtigheden / en dat dooz behoorzijke clyfteren / sommige purgeerens eens zagjes om het meenigvulftige zuur uit het bloed te loozen / en dat voornamentlyk met rhabarbar, om dat die niet al te sterk aanzet / en dooz zijn aardagtige deelen het zuur min of meer tempert / 't welk zekerlyk de oorzaak dezzer ziekte was. (†)

En ligt vomitif van wat laauw water oxymol en olie / werd hier niet misprezen / en dat / om datze veel scherpe vogtigheden uit de mage werpt / want hier dooz werd uit het pancreas en de maag veel zuur geloost.

Dit gebaant zijnde / zal men tot de stoppende remedien komen / om also des Patients verballene kragten te herstellen: Doch eerst van de zachte beginnende / uit breeze dat men dooz een al te schielijke opstoppinge geen verstoppinge in de ingewanden zoude mogen veroorzaken / waar dooz den Patient tot een meerder hoorts / of grooter quaad zoude mogen verballen.

Dit naarvolgende zal hy mogen gebruiken /

ꝛ. Rhei Tosti Scrup. ij. Nucis Molcatæ Scrup. j.
Misce.

Men mag deze dosis wel vermeerderen / 't welk in een

(†) In alle buikloopen is een *spasmatique* beweginge of vermeerderde *contractie* der darmen waardoor de vogten te veel werden afgescheiden en uitgeloost, dierhalven moet men in dezelve *antispasmatique* en *anodyne* middelen gebruiken, het welke ook de ondervindinge bekragtigt waarheid te zyn, het *opium* is wel hier toe het voornaamste middel.

In alle gevallen, braak-en purgeer middelen geven is onnodig en schadelyk. De zachte sweetmiddelen van *Opium* en *Camphora* zyn van dienst bevonden.

een lepeltjen of twee wijn of bier ingenomen werd;
ofte dit naarvolgende:

ʒ. Ocul. cancri. Drach. ꝑ. Bolirm. Scrup. j.
Opii siccati gr. j. Olei macis, gutt. vj. Misce.

Laat dit poeder in een reis des avonds innemen /
en continueeren dat eenige avonden.

Indien de Patient nu groote pijn hadde / zo
geeft hem tegen den avond van dit naarvolgende /
een derdendeel tefsen in:

ʒ. Tinct. catechu Unc. iij. Macis Unc. j.
Opii siccati gr. ij. Spir. anisi Unc. ij. Misce.

Doorders om nog meer te stoppen gebruikt /

ʒ. Cornu cervi usli. Corallii Rubri præp.
Bolirmenæ ana Scrup. ij. Rob. acaciæ Unc. iiij.
Tinct. catechu. q. f. M. F. Conditum.

Indien daar veel water in den afgang ware /
gebruikt van

ʒ. Rhei tosti. Rad. Jalappæ ana Scrup. j.
Pulv. Ciuamomi Scrup. ꝑ. M. cum Vin Tint.

Dit gemengt onder wat vin tint. en zo ingenom-
men.

Item / overjaarde eekelen sijn gestooten en in bier
en brood / pap / of zode ingegeven is zeer goed.

Deze naarvolgende clysterle zal mede zeer dienstig
zijn om te stoppen.

ʒ. Rosarum Rubr. m. j. Agrimonix.
Fol. Quercus ana m. ꝑ.

Gehookt in staalwater / tot een dosis van vj. ont-
ren / daar by doende

Camphoræ Drach. ij. Vitellor. Ouorum N. ij.
Ol. olivarum Unc. ij. M. F. Clyster. ¶

Indien 'er een onzijdelijke ppne by waat / is 'er
nietz beters dan den laudanum opiatum, of den
opium zelver op een heete schoppe bereid / ofte zo een
ppn-stillende clpsterp.

℞. Aq. hordei ad dosin.

Ofte lieber zoete-melk als men ze bekoomen kan:

Florum Camomillæ m. ss. Coque pa-
rum, colaturæ adde.

Vitelli ovi N. j. Ol. Laurini Unc. ij.
Myrrhæ Drach. ij. M. F. Clyster.

Maar zo de darmen geulcereert zijn / geeft dan ee-
nige wond-dranken te drinken van pyrola, agrimo-
nia, veronica, artemisia, en diergelyke meer / in
de reiskist vermeld; waar onder men vermengen kan
wat ol. succini, bals. sulphuris anifati: ofte dit
naarvolgende:

℞. Cort. ovorum Unc. ss. Boli arm. Drach. ij.
Bacc. Lauri Unc. ss. Tereb. ven. vitello ovi solut. Unc. j.
Bals. sulph. anifati, q. s. M. F. Conditum.

Waar van den Patient een bysk teffens innemen
kan / de groote van een huldnoot.

Vrag Zijn hier geen uitwendige middelen te ge-
bruiken?

Antw. De uitwendige middelen zijn hoort eerst de
uiterlyke warmte / welk deel zuers doet verwasse-
men / daarom is warm zand zeer goed op de buik
gelegt. Voorders

De topica werden op de lever en mage gebruikt /
om de ingewanden te versterken en te verwarmen /
want de zodanige haar digestie meest outzucht /
daarom zal men den buik smeerem met den oleum
terre,

terræ, laurinum, macis en diergelijke verwarmende middelen. (u)

Cap. VIII. Van

(u) *Dysenteria* of bloedloop, met pyn in de darmen, geduurige perssing, hitte, dorst, koortze, enz. in de maag dunne en dikke darmen ontslaande; werd genezen 1. zo wanneer de Patient tot braaken genegen is, door een braakmiddel van de *Rad. hypecacuabna* tot een halve *dragma* in pulvere, en om den derden dag gerepeteert, byaldien 't de omstandigheden vereischen. 2. door zagt laxeeren met de *rhabarber* tot *dragn. j.* gebruikt in 't begin, en wanneer de hevige heete koortzen zulks niet verbieden, 't welk men om den derden dag mag herhaalen na gedaante der zaken. 3. door de scherpigheid temperende middelen als huy van zoetemelk, zoetemelk en water koud of laauw in groote quantiteit geduurig gedronken, als *HIPPOCRATES* reeds heeft bemerkt; gerstenwater, Thee, Coffy, *decoctum alth. malv. millefol. camomill. Veronic. byssop.* zyn in gebrek van melk dienstig, 't *gum. arabicum* en *tragacantha* in water gesolveert, *oleum olivarum*, *rapar.* enz. *sperma ceti*; dooyeren van eyeren; dewelke men eenige dagen kan gebruiken. 4. byaldien de koortzen en 't bloedenhevig zyn, kan men een *Venesectie* op den arm doen, waardoor 't bloeden, koortze en de perssingen veelyds verminderen. 5. door *adstringeerende* middelen, die de gebrookene vaten wat toetrekken en de loop verminderen, als *R. Corn. Cerv. ust. dr. ij. Terræ Catechu dr. j. Corall. rubr. scrup. ij. M. F. pulvis*; of 't *sanguis dracon. lapis hematit. bol armen. terr. sigillat. Nux Moschata* en de *Cortex Peruvianus* zelf tot 1. 2. 3 *dragnæ*; of 't *laudan. opiat.* tot 2 greinen. 6. zagte zweetmiddelen als *campher, sulphur, Tinctura bezoardic.* enz. kan men onder de voorige middelen mengen met goed succes; het *Nitrum, succinum, Cascarilla, Cinnabaris* en *antimonium diaphoreticum* tot weinige greinen zyn voot een wyzen Meester hier zeer dienstig. 7. door uiterlyke middelen als de *Flor. Camomilla Man. ij.* in een zakje in water gekookt en warm op 't

leif

Cap. VIII. Van de Coeliaca, Lienteria,
en Diarrhoea.Vrag. **W**at is coeliaca?Antw. **W** Coeliaca, of graauwe loop / is een buikloop / in welke den chylus gelost werd / gesehiedende dooz verstoppinge der klieren in 't darmscheil; ook wel van wegen de cicatrizen die een roodenloop naar gelaaten heeft.

Vr. Welk zijn de oorzaken van de graauwe loop?

Antw. **Z**p werd meenigmaal veroorzaakt dooz al te lang vasten naar een roodeloop / verstoppinge in het mesenterium, en de vasa lactea.Vrag. **W**at is de lienteria?

Antw. Lienteria, of spijjsloop / is een buikloop in welke de spijs / zonder veranderinge / zo als zp in genomen is / van onder weder afgaat.

Vrag. **W**aar uit ontstaat ze?Antw. **Z**p ontstaat veeltijds naar een graauwe of roodeloop; insgelijks naar eenige langduurige ziekte / en groote zwakheden der mage en darmen / of te uit eenige koude / scherpe / slijmige humeuren / die een gladdigheid en slijmigheid in de darmen veroorzaken.Vrag. **T**open deze ziekten geen gevaar?

G 2

Antw.

leif gelegd; of de *herba mentha*, *majorana*, *flor. sambuc.* enz. aldus gebruikt. Of neemt *Theriac. Andromachi* enz. op leer als een plyster gestreeken en op de buik gelegd; laat den Patient dikwils over warm water zitten; neemt *Terebinthina* op koolen gelegd, en de rook daar van kan de Patient door een trechter met den anus opvatten, of hy kan maar op de rook zitten. 7. in langduurende dysenterien gebruikt men de *hypecacuabna*, *Rubarber*, *Venesectie*, *laudan. opiat.* zweet- en adstringerende middelen enz.

Antw. Zo deze ziekten lange duuren / loopt den Patient gebaar van in een teeringe met een gestadige hoofdpijn / of in waterzucht te vervallen.

Vrag. Hoe zult gy beide deze ziekten geneezen?

Antw. Voort eerst zoude ik de mage en de darmen zuiveren met eenige zachte purgatiën van rhabarber, ofte hiera picra. Item / een zuiverende clysterie van geltemelk / (als men ergens te velde is) en daar naer opstoppen met dit of diergelijke :

℞. Ocul. cancri. Macis añ. Drach. ꝑ. M. F. pulvis.

Ofte eenige van de hoorige remedien in de roodeloop vermeld. Ofte geltemelk gezooden met anijs en venkel / met wat hzulne suiker zoet gemaakt / daarby doen de een gulpsjen roozewater / is zeer goed gedronken / ofte rode wijn daar een stuk hertschoorn dyle à vier maalen in gebluscht is als dan mede zeer goed gedronken. Ofte de rode wijn met eenige eperdopers onder een geslagen / met wat fyne suiker en gestooten Caneel / warm gedronken.

Van buiten op de mage zoude ik een dubbelde wolle lap leggen / en een ceroon gemaakt van

℞. Pulv. Absinthii. Menthæ añ m. ꝑ. Aloes.

Mastichis añ. Drach. j. ꝑ. Boli Com.

Terræ Sigillatæ añ. Unc. j. Sem. Cumia. Unc. ꝑ.

Ol. absinthii. Ceræ añ. q. s. ad Cerotum.

Vrag. Wat is diarrhoea?

Antw. Diarrhoea of buikloop / is een zodanigen loop / ofte loshygheid / in welks beele excrementen als gal / slym / wep / enz. overbloedig gelost werden; ontstaande uit scherpygheid der humeuren / die naar de darmen schieten / en tot een gestadigen afgang dwingen.

Vrag. Wat prognosticatie zoud gy in een diarrhoea maken?

Antw.

Antw. Als ze niet te lang duurt doet ze het ligehaarn geen quaad; maar in langduurende verzwakt zeer / ende loopt gebaar van meerder quaad. Siet vozders Aph. 12. S. 4. Aph. 1. ende 15. 6. S.

Vrag. Hoe zoudt gy deze loslijvigheid / of diarrhoea geneezen?

Antw. Op aldien ze te lang duurde / zo zou ik ze opstoppen / op dezelve wijze als men den roodenloop opstopt. (w)

Cap. IX. Van de Tenesmus of Druip loop.

Vrag. **W**at is tenesmus?

Antw. **T**enesmus, kreebel / of persinge / is een verzwearinge van den aarsdarm (†) met een ge-
staadige en pijnlyke geneegentheit om ter stoel te gaan /
daar niet anders dan een weinig spijn en bloedige
etter geloft werd.

§ 3

Vrag.

(w) De *lienteria* ontstaande *ordinaris* van een verslapping of verweidinge des *pylorus* en der darmen, en de *caliaca* van een verstopping der melkvaten of der *glandula mesenterica*, of ook van eene verslappinge der darmen, en geneest men beyde door openende en versterkende middelen, als *Elix. propriet.* *Spirit. sal. armoniac.* en *Corn. Cero. Tinct.* *Martis helenii*, *rhabarb.* of doot bittere kruiden in wyn getrokken en lange tyd gebruikt.

Den *diarrhoea* geneest men door dezelve middelen, die in de *dysenteria* gemeld zyn.

Merkt, dat in heete koortzen de *diarrhoea* veeltyds een *crisis* zynde niet aanstonds moet gestempt werden.

(†) *Tenesmus* is geen verzwearinge van den aarsdarm maar eene spasmatique contractie van het *intestinum colon* en *rectum*, hoewel veeltyds by de roode en andere buiklopen en ook wel by een *fistula ani* en verzwearinge derselve, als ook van zeer hevige purgeer-
middelen ontstaande werd waargenoemen deze persinge.

Vrag. Wat onderscheid is 'er tusschen de roodeloop en de dzuip-loop?

Antw. Zy verschilt met de roodeloop hier in / dat de roodeloop alle de darmen ulcereert, en den tenesmus alleen den rectum ofte aarsdarm.

Vrag. Wat zijn de oorzaken van de dzuip-loop?

Antw. De oorzaken zijn allerley scherpe vogtigheden die aan 't einde van den intestinum rectum blijven hangen door haare taapigheid / werd ook veroorzaakt van een steen in de krop der blase / als ook wel van eenig gezwel daar omtrent / of als de speenen van binnen verzwereen.

Vrag. Wat teekenen hebt gy?

Antw. De teekenen zijn een bytende pijn in 't fundament / niet anders uitwerpende dan een weinig bloedig slijms / en ten laastfen niet dan etter.

Vrag. Is ze niet gevaarlijk?

Antw. Indien den tenesmus voor de roodeloop komt zo is ze gemeenlijk doodelyk; maar daar naar is 't veel beter: zo ze zwangere vrouwen overkomt / die misvallen meestentijd. Item / zo ze te lange duurt / veroorzaakt dan een waterzugt / ofte teeringe / en eindelijk de dood.

Vrag. Hoe zult gy ze geneezen?

Antw. De cure bestaat in clysterien / fomentatien en badingen; gemaakt eerst van anodyne emollierende, en daar naar detergeerende Medicamenten, die de partpen adstringeeren en corroborereen: welker Medicamenten in onze lijst genoeg beschreeven zijn.

In een tenesmo en ulceration der dikke darmen zal men met groot voordeel kunnen gebzuiken dit naarvolgende /

z. Zoetemelk die verstaalt is Drach. v.

Terebinthinæ Venetæ Unc. ff. Vitell. Ovor. no. ij.

Mellis Comm. Unc. j. fl. F. Clyster.

Dan

Van buiten op het fondament mag men appliceeren den balsam. Sulphuris, ol. anisi. ol. succini, onder wat terebinthins gemengt / en op wieken gesmeert. Ofte dit waarvolgende :

℞. Ceræ Flavæ. ℞. Anatis ana Drach. fl.
Balsam. Sulphuris Scrup. ij. M.F. Unguentum.

Ofte :

℞. Mel Rosarum Drach. j. Pulv. Myrrhæ Drach. ij.
Thuris Drach. j. Misce,

Hier mede met den vinger in het fondament vet gesmeert zo diep als men kan of met een pinceeltjen of gaasjen bestreken en gezuibert.

Den Patient zal zo weinig als 't hem mogelijk is tot geen afgang begeven / maar houden op zo lang hy kan : om dat de verzwearinge in den aarsdarm / door stilte beter en eerder als dan geneezen zal. (x)

Cap. X. Van de Pest.

Vrag. **W**at is de pest ?

Antw. **W** De pest is een selle / vernielende vierige / en besmettelijke ziekte / meest ouze sappen zo bloed /

Gy 4

(x) *Tenesmus* of geduurige persinge tot den afgang is geen verzwearing in den endeldarm, maar een convulsive tezamentrekking in de *musculi levatores* en *sphincter ani* en in de dikke darmen, by een *dysenteria*, *diarrhœa*, aanbeyen enz. verzelt, met uitwerping van een water- sleim- of bloedige stoffe; men geneest dezelve door clysteeren en laxeeren met de *Rhabarber*, *mannâ*, *Cassia* enz. en door boom of lein-olie ingenomen; van buiten met stovingen van de *malva*, *althea*, *verbascum*, *flor. camomil* *sambuc.* enz. in melk gekookt; of met de rook van *Terebintbyn*; met oly of *unguent. alb. popul. alb. camphorat.* enz. en zo wanneer alles niet en helpt, gaat men by tyds tot het *opium* over met groot succes.

bloed / als zenuw- hogten verdikkende en verderbende
de dooz een fenijnge / vergiftige / en ingehaalden
damp.

Vrag. Hoe werd ze onderscheiden?

Antw. Zy werd onderscheiden in twee manieren/
of zonder / of met vertooninge hares fenijns / als
hier naar in de teekenen te zien is.

Vrag. Wat zijn de oorzaken van de pest?

Antw. De oorzaken zijn tweederley; namentlijk
binnen ende buiten ons lichaam: binnen ons / dat
is een alteratie onzer bedorven humeuren / geschiedende
dooz quade manieren van leven / en dooz het
gebruik van bedorven voedsel. Stern / dooz groote
onlust / onrust / zwakheid / enz.

Buiten ons geschied dooz een verdorvene / fenijn-
ge lucht en opdampinge der aarde / ook groote stank
ken van moerassen en andersints.

Vrag. Welk zijn de teekenen van pest?

Antw. De teekenen zijn tweederley; namentlijk /
zonder / of met vertooninge hares fenijns.

Zonder teeken hares fenijns / geschied met een bran-
dende kooztze / razernepen / slaapzugt / slaauwtou /
braaken / droogte en zwartigheid der tonge / met een
korten adem / enz.

Met teekenen hares fenijns / geschied dooz het
openbaren van bubonen in eenige van de klieren /
dooz carbunculen ofte pestkolen / en dooz exanthe-
mata ofte peperkooren / welk zig meest als bloobes-
ten / over 't geheele lichaam verspreiden.

Vrag. Wat voor prognosticatie zoud gy doen in
de pest?

Antw. De boorzegginge dezer ziekte is zeer moe-
pelijk / om dat ze bedriegelijk is / die de Patienten
zo wel als de erbarenste Medicijns / en Chirurgijns
komen te bedriegen.

Die haar met uitwendige teekenen openbaren / be-
duid

Duid nog een kragt in de bogten / om het fenijn uit te drijven: maar zo die weder te rugge trekken / is meesten tijd doodelyk.

Als den Patient zeer schielyk verandert / en ten eenemaal onlustig is tot eten / is quaad / van buiten koud en van binnen brandende / en 't geene hy bzaakt stinkt / is doodelyk.

Die de urine troubel / peersch en stinkend hebben / met bloeden der neuze / speenen / enz. met een stinkend zweet / is doodelyk.

Vrag. Hoe zoudt gy u in de cure gedragen?

Antw. De cure is tweederley: preservatyf en curatyf; de preservative bestaat:

In schoonmaken / lugten / en spoelen van scheeyen / huizen en kamers.

In zekere remedien antidoten genaamt / om het fenijn te wederstaan; Item / in zweeren en de goede diæta.

De antidoten zyn uitwendig / ende inwendig.

De uitwendige zyn allerley lieffelyke reuken / als caneel / nagelen / orangien / limoenen / roozen / roze-marijn / den brandewyn / azyn / irris, cheriaca, ol. succini, juniperi; &c. Daar men ruikertjes / en bondeltjes van maaken kan / in rooze-water gedoopt / om aan te ruiken.

De inwendige zyn zodanige die 't bloed en geesten versterken / ende 't fenijn tegenstaan / als daar zyn de radices aristolochiæ, gentianæ, zedoariæ, de asuin / den china, ende salsa. Item / de herb. scordiï, cardui benod. Veronica, absinthii, scabiosæ, marhubii, betonicæ, artemisiæ, menthæ. Item / de crocus orientalis, en diergelyke.

Item / campher, den myrrha, de cornu cervi, bolus armena, corallium, flores sulphuris, lapis prunellæ, den aq. rosarum, cinamomi, card. benedicti, den spiritus urinæ, salis armoniaci, cornu cervi, &c.

Om een goede rookinge te maaben / zal dit nabolgende dienen.

Neemt een half mugje roozewater / 10 à 12. kizidnagels wat gekneust / 4. à 5. stukjens van drooge orangeschillen / zet die t'zamen in een aarden / of tinne kammetjen / op een koole vuurs / midden in de kamer / en 't zal een aangenaame reuk geven.

Item / wat sulpher gepulvert / en onder wat rebinthina gemengt / ende dat in een test met vuut midden in de kamer geroekt.

Maar noteert, dat het altoos best is te rooken vooz zonnen opgang / s' morgens vroeg.

Dit naarvolgende ingenoomen / is zeer goed.

℞ Theriacz, Drach. S. Florum Sulphuris, Drach. j.
Aq. Cardui Benedicti, Unc. j.

Sommige neemen eenige droppelen ol. succini met wat aq. card. benedicti. in.

De curatie bestaat mede in drie manieren dooz diæta, pharmacia, en Chirurgia.

De diæta bestaat in een zuibere / klare / en verfrisende lugt; zijn spiÿze zal versch en ligt om te verteerren zijn / syn drinken zal klein bier syn of aqua hordei, daar een pop van cornu cervi en corall. ingeweekt is / met wat cortices citri.

De pharmacia bestaat in roborative, cardiake, zweetende Medicamenten / als hier vooren verhaalt zijn.

De Chirurgie bestaat in de applicatie van uitwendige Medicamenten / op de pestbuilen / pestkolen / enz. als ieder een by eenige Nuthouren leezen kan.

Vrag. Men zoude mogen vraggen ofte men hier wel purgeeren of ader-laten mag?

Antw. Van neen / wantze beide de kragten te veel beneemen / want het bloed / dat dooz dit zuure seÿn is gestremt en dik geworden / werd veel dikker en traagloopen

lopende/ en geenzints dunder/ gelikt het behoogde te
 zijn/ daarom den ik altijd gewoon/ sterke zweetmid-
 delen te gebruiken/ die maken dat het sijn uitwaas-
 sent/ en de omloop des bloeds en derzelver dunnig-
 heid weder herstelt werd.

Cap. XI. Van

(y) De Pest een besmettende ziekte en ordinarijs niets
 als een heete koortze, verzelt met *hubones*, *parotides*,
carbunculi, en verscheide roode of blaauwe vlekken in
 de huid; onstaande van een zeker scharp vogt, dat niet
 zuur is, maar vuil en stinkend tegen 't zuur tegenstrei-
 dig; in 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 14. dagen doodelyk;
 geneest men door zyne contratie middelen.

1. Om zig van de pest te *preservereen*, moet men som-
 wylen een zagt braak- en purgeer-middel van de *hypeca-
 cuabna*, *rhabarbar*. enz. neemen, en somwylen zagt zwee-
 ten met *Rob. sambuc.* *Cinnabar.* *Sulphur*, *campher*, en da-
 gelyks geduurig zuure en *nitrose* middelen gebruiken: als
Nitrum, *Sal polybrestum* en *prunella*, *Spirit. Nitri*,
vitrioli, *Sulphuris*, *Salis*, *Succus Citri*, *acetum vini*, enz.
 men heeft ook verscheide wortelen en kruiden, als de
Rad. imperator. *pimpinella*, *vincetoxic.* *petasit.* *Angelic.* *Ze-
 doar.* *Herb. scord.* *Artemis. flor.* *Calendula* die in azyn ge-
 kookt of gedestilleert zullen al 't gift uit 't lichaam uit-
 dryven; maar met *Tberiac.* *Mithridat spiritus* en vlugge
 zouten zig te willen van de pest *preservereen* is onmo-
 gelyk en tegenstredig, dewyl dezelve te heet zyn.

2. Zo wanneer iemand van de pest reeds besmet en aan-
 gedaan is, gebruikt men het zelve als om te *preservereen*,
 zo hier om te genezen. Inzonderheid zyn een versche
 lugt, zuuragtig drinken, verkoelende middelen van 't
Nitrum, en zagt zweeten, somwylen een *Venesectie* en
 't zachte *purgeeren*, na gedaante der ziekte gebruikt, hier
 de eenige hulpmiddelen, waar door s'Menschen leven nog
 kan geret worden. Want alle heete middelen en kostelyke
specifica en *arcana* agt ik hier van nul en geener waarde.
 Wie verstand heeft, kan met geringe middelen, die men
 dagelyks met voeten trapt, deze en diergelyke boosaardi-
 ge

Cap. XI. Van de Pokken ofte Lues Venerea.

Vrag. **A**lzo de pokken een ziekte is / die ober geweest / hoe is zy eerst hier gekomen / en hoe komt dat ze zo veel verscheiden benamingen heeft ?

Antw. Deze quaade / vuile / boosaardige ziekte / is uit America eerst in deze en in andere gedeelten des Werelds gekomen in 't Jaar 1494. doen Christoffel Columbus, onder 't gebied van Ferdinandus de II. Koning van Spanjen / America eerst ontdekt hadde / ende t'huis komende / heeft zyn Volk / die haar aldaar met onkuisse vuple Wyven vermengt hadden / weder in Spanjen gebragt : welkers Volk doen ter tyd naar Napels in Italien geschikt wierde ter Zee / alzo Napels van de Franschen / onder den Koning Charles de VIII. belegert was / zo dat de Spaansche verscheiden moope besmette Hoeren naar het Leeger schiften / die haar aanstonds lieten misbruiken : waar door de Franschen die toen de Napelsche Ziekte noemden / om dat ze die aldaar eerst gewaar geworden zyn ; en de Franschen van de Beleegeringe wederkeerende door Duitschland / wierden de Ingezeeten en aldaar ook

ge ongemakken gelukkig herstellen, en gelukkiger, als andere, die met veele *circumstantien*, *rodemontaden* en *sesquipedalia verba* hunne kaale en niets deugende *specifica*, weeten te pryzen, maar ondertusschen alle Leyders om 't leven helpen. We moeten bekennen dat we nog geen middel tegen de pest zo van Menschen als Beesten weeten, de pest is ook zeer verschillende en kan aldus met een middel of wel met eene en dezelve geneezingswyze niet geholpen werden. Als men enkele middelen meer en beter bepreufde, men zoude mogelijk dan 't middel wel hebben, maar nu houd men zig op met allerley zotte compositien.

ook besmet / en die noemden ze de Francoische: Onze Nederlanderſ moeten die in Spanjen dooz haare Zeevaart / of van eenige overgekomen Spaanſche Soldaten alhier behaalt hebben / altoos die noemen- ze de Spaanſche Pokken: de Latjnen loes venerea, ofte Venus vuilgheid: andere pudendagra, dat is een gebrek der helmelijke deelen. De Grieken ſyphi- lis, dat is een Verkens lust of liefde / om datze her- komt uit een lust tot een vuil Zwijn / daarom de Poeren in het gemeen doozgaans genaamt werden vuile Verkens.

Vrag. Hoe zoud gij deze vuile ziekte afbeelden?

Antw. Het is een vuile besmettelijke ziekte / uit een koude / zuure / groobe / taape stoffe herkomende / met zeer deerlijke toeballen verzelt.

Vrag. Hoe bewijst gij datze uit een koude / zuure / groobe / en taape stoffe herkomt / daarze uit een vuile heete lust / en uit een heet Land gesprooten is?

Antw. Doozerst dat het een koude stoffe is / kan beweezen werden uit zijn accidenten, en uit zijn Me- dicamenten.

1. Uit zijn accidenten, als / om dat de Patienten in 't gemeen geplaagt zijn met een gestadige zwaare pijn in 't hooft / en tusschen de geleederen der armen en beenen / en dat meest des nachts / met een bleek ver- past aangezigt / tophi enz.

2. Uit de Medicamenten, om dat alle tegenstrijdi- ge dingen / dooz haar tegendeel moeten gewert werden; als hitte dooz koude / en koude dooz hitte / gelphe- wijs het hier geschied; want den lignum guajacum, den salsa parilla, en de rad. chinae, zijn alle zeer heet / zweet verwekkende / en water afdrivende.

Vrag. Hoe zoud gij bewijzen dat ze uit een groobe en taape stoffe bestaat?

Antw. Dat zoude ik bewijzen uit deze naarvol- gende redenen:

1. Om dat het quaad / zeer traag booztkruipt.
2. Om datze nodi en tophi booztbrengen.
3. Om dat het den argentum vivum tot een tegen-
gift heeft / wiens eigenschap is / als ieder weet / alle
groobe / taape bogten te doen scheiden.

Vrag. Hoe werd ze gemeenlyk onderscheiden ?

Antw. Zy werd gemeenlyk onderscheiden naar
haar toeballen / als met een gonorrhoea , bubo in de
lieschen / chankers : maar zo ze meerder veroudert /
als dan met uitballen des harys / met verspreidinge
van kleine blakjes ober de huid / met doooge koo-
stige puistjens / en ronde dooze zweertjes / eindelijk
met tophi en caries ossis.

Vrag. Waar uit veroorzaakt deze ziekte ?

Antw. De oorzaken zyn meestentpd dooz het on-
kuisch aanroeren / ofte vermengen met een pokkig
lichaam.

Vrag. Dooz wat teekenen zoud gy deze ziekte kenne-
nen kennen ?

Antw. De teekenen zyn algemeen en byzonder ; de
algemeene teekenen zyn een generaale vermoetheid /
en zwaarte des lichaams met een bleek ende dood-
berwige koleur des aangezichts ; Item / een ronde
peerschen kring om de oogen / met pijn in armen en
beenen / en boozmamentlyk 's nagts / waar dooz de
slaap verhindert werd / met een gestaadige droefheid /
en kleine kooztje.

De byzondere zyn hier vooren in de differentie
genoegzaam uitgedrukt.

Zy is ligter te geneezen in 't begin / dan wanneer
ze veroudert is / en vergezelschapt is met quade
accidenten , als maligne ulceration , tophi , ca-
ries , &c. Item / beeter in een luydig / dan in een uit-
geteert lichaam ; eindelijk zo geschied de cuure bee-
ter in warme Landen dan in de koude Landen.

Vrag. Hoe zoud gy deze elendige ziekte geneezen ?

Antw.

Antw. De geneezinge geschied gemeenlijk door drie middelen / als door diæta, pharmacie en Chirurgie.

Vrag. Wat verstaat gy by de diæta of maniere van leven?

Antw. By diæta werd niet alleen verstaan / de spijs en drank / die zeer sober en verzoogende moet zyn / maar ook de lugt van koude behypt. Item / volheit / en alle andere niet natuurlijke dingen / die moeten ieder naar behooren gereguleert werden.

Vrag. Wat verstaat gy by de pharmacie?

Antw. By de pharmacie, waar onder verstaan werden de purgatiën / de decocten van guajacum salsa en china, welkers manieren verscheidenlyk bekeid werden.

Vrag. Op wat wyze zoudt gy de decocten toebe-reiden?

Antw. Het decoctum guajaci zoude ik aldus toe-bereiden:

℞. Rasuræ ligni Guajaci, Lib. ff. Corticis
ejusdem, Unc. j. ff.

Aq. com. Lib. vj. Liquiritiæ rasæ, Unc. j. ff.

Dit wordt geweekt 24 uren op een warmen haard / naar maat op de heift gekookt / en gebrykt.
Van de salsa aldus:

℞. Rad. Salsæ Parill. Lib. ff. Aq. com. Lib. viij.
Liquiritæ rasæ, Unc. j. ff.

Dit werd gekookt als 't boozgaande / en hier van een goed bierglas vol warm afgedronken / 's morgens ende 's namiddags / en dan wel toegebekt / en sterks gezweet, en dat alle dagen tweemaal / en alle weeken eens gepurgeert met dit of diergelijke:

℞. Pulp. colocynth. Scrup. j. Merc. dulcis Scrup. ff.
Ol. macis gutt. iij. Cere. rec. q. s. M. F. Haustus.

Of gr. Aloë Scammonii ass. Scrap. ff.

Merc. præc. albi gr. sex. M. F. Pilulæ no. vj.

Of men kan een gemengden drank aldus maken:

gr. Rad. Salsæ par. incis. & contus. Unc. j. ff.

Ligni Sancti Raspat. Unc. j.

Cortic. ejusd. grosso modo contus. Unc. ff.

Dit werd 24 uren op warmen aschen gewiekt in lib. iv. waters en dan op de helft gekookt en doorge-
daan / en van dit overschot werd een kleine of tweede
decoctum gemaakt; mids daar weder opgetende lib.
vj. waters / en doen het weder als booren wiefken en
kookken / daar by doende een paar oncen corenten en
rozijnen met een weinigzen caneel / die doorgegooten of
zijnde / dient den Patient booz een gemeene daage-
lijksche drank.

Vrag. Als het nu niet doorzweeten wilde genees-
zen / wat raad dan?

Antw. Dan zoude ik den Patient tot quipen bren-
gen / ofte doen strijken met het ung. neapolitanum,
of ingeben van den mercurius dulcis, vitæ, of præ-
cipitatus.

Vrag. Hoe werd het ung. neapolitanum gemaakt?

Antw. Op deze ofte diergelijke manier:

gr. Axung. porci Lib. j. ff. Argenti vivi extincti Unc. iv.

Ol. Terebinthinæ Unc. j. ff. Lumbricorum Unc. ij.

Theriacæ veteris; Michridatii ass. Drach. ij. F. Ung.

Sommige roeren daar nog dyle harde eperdooren on-
der / om wat beter consistentie te maken / en met deze
zelf bestrijkt menden Patient booz een goed buut / de
scheenen / armen en ruggegraad / tot by begint te
quipen.

Vrag. Hoe doet gy met den præcipitatus quipen?

Antw. Daar moet men pillen van maken aldus:

gr. Mercurii præcipitati rubri, in ag. vit lot.

bis aut ter Unc. j. Theriacæ Veneræ Unc. j. ff.

Pul. Macis Unc. ff. F. Massa.

Den dosis hier van is gr. xij. tot xx. alle dagen ingegeven / tot datze beghinnen te quipen; doch men moet altemets een dag tusschen beiden laten schieten zonder ingeben. (z)

¶

Vrag.

(z) Zo wanneer iemand bezet is met pynen in 't midden der armen en beenen, in 't borstbeen of in 't *cranium*, die des nagts onleidelyk zyn; met knobbels op de scheenen, hoofd enz.; met jeukte, puisten en *ulcerationen* over 't lichaam; met *bubones*, *testiculi scirrhosti*, verouderde druijpers; met *ulcerationen* der inwendige deelen; met uitteering des geheelen lichaams; met verouderde zere keelen, met oude *ulcerationen* in de neusbeenderen enz. als dan is geen twyffel, dat dezelve van de *lues venerea* besmet is, die niet als door *generouse* middelen uit de grond kan genezen werden. Maar alle deze toevallen zyn niet altyd te zamen gepaart, zomwylen is 'er maar een teeken regt van te kennen.

De oorzaak hier van is een bezonder scherp vogt, dat niet zuur is, maar haar eigen en bezondere hoedigheid heeft.

En in 't uitwerpen van deze vogt, door den *anus*, huid, nieren en kweelklieren bestaat de geheele genezing, en verschilt na de verscheide trappen dezer ziekten: men onderneemt dierhalven de genezing stoutmoedig.

1. Door PURGEEREN; indien men den Patient alle dagen of om den derden dag 2. 3. 4. weeken lang purgeert met 't volgende *R. merc. dulc. Resm. jalap. Extract. Cathol. ā gr. x. F. Pil. no. x.* hiervan 5. 6. 7. 8. 9. of 10. te neemen, na dat 't lichaam sterk is. Hiermede zyn veele geneezen die nog maar een beginzel dezer ziekte geproeft hebben; maar in verouderde helpt dit niets.

2. Door ZWEETEN, na dat men den Patient 3. 4. 5. 6 7. of meer weeken laat drinken 't *decoctum lignorum* en hem daarmede s'morgens en s'avonds laat zweeten, by voorbeeld: *R. lign. guajac. recent. virid. pondj. kookt 't zagt 6 uren in een bellooten pot of keetel met water tot 4 pint, laat dit in 3 of vier dagen uitgebruiken.*

Of

Vrag. Wat verstaat gy by de Chirurgie?

Antw. Het geneezen van een gonorrhoea, chan-
kers, buboën, enz.

Vrag.

Of men neemt by 't *guajacum* een portie *Rad. fals. chinae*, *bardan. lign. saffrafas*, *juniperi*, *liquiritiae* zo veel men wil, en men kookt 't als 't voorige. Andere gebruiken den *mercurius diaphoreticus*, den *Aethiops mineralis*, of den *mercurius dulcis* met zwaavel vereenigt, om den Patient daarmede te laten zweeten ook met goed succes; en men geeft ondertusschen om den 8 of 9den dag purgatiën. Dit kan ook geschieden in 't begin dezer ziekte, inzonderheid byaldien men den Patient over den brandenden *spirit vini* onder deekens laat dagelyks zweeten.

3. Door KWEILEN als het zeekerste middel van alle. Het welk geschied 1. door den *mercurius dulcis* alle morgen en avond tot 3.4.5.6. grynen 3.4.5.6.7.8. en meer dagen lang genoomen, na de verscheide natuuren, inzonderheid in zwakke lichamen; maar in sterkere geeft men alle twee uren 3.4.5.6.7.8. grynen in zo lange, tot dat 'de zwellings, pyn, hitte en 't bloeden van 't tandvlees, klieren, keel en tong met den stinkenden adem, ons leeren, of men nog meer of minder moet geven of geheel uitscheiden. Zo de kweiling tot 3 of 4 pond in een dag en nagt is geavanceert, geeft men geen kwik meer, zo dezelve vermindert, geeft men weder eenige grynen. Wanneer een braaken of buikloop volgt, geeft men *Theriac. Mitbridat.* of *diascord.* dr. ij. of 't *laudan. opiat.* gr. iij. of 't *Theriac. unc.* ij. op leer gestreeken en over de buik gelegd. Zo de kweiling te sterk is of te lange duurt, geeft men om te purgeeren of te zweeten of 't *opiumin.* Men laat den Patient drinken veel zoete melk met water, huy van zoete- of kernemelk, dun bier, thee, coffy of een dun *decoctum liquorum.* Sterk zweeten, purgeeren, braken, heet stoven verhinderen de kweiling, een matige warmte is goed. Sommige neemen den *Mercurius diaphoreticus*, *Præcipitatus albus* & *ruber*, den *Mercurius vitæ*, *turpethum minerale*, en ook den *mercurius vivus* met zwaavel

Vrag. Om hier van af te breeken / daar zijn eenige
Landloperg / die maar eenen drank hebben / daar zy
niet

H h 2

vel gedood, maar niet met zo een goed succes als den
mercur. dulc. 2. door den *mercurius vivus* van buiten
aan 't lichaam gesmeert aldus *R. mercur. viv.* mit speek-
zel of *terebinthyn* gedood, *Pingued. porcin.* ā unc. j. ol.
caryophyl. of *lavendul.* gt. xx. M. alle andere middelen
die men onder de zalf meer mengt zyn onnodig en
niets nut. Men bestreikt hiermede alle morgen en avond
2 tot 3 dragmæ aan de armen, beenen, buik, rugge-
graat tot dat de kweiling in 3 of 4 dagen volgt, zo
niet, neemt men weder zo veel enz. dit is ook een ge-
heel wisse en sekuere weg, maar geweldzamer als
met de *mercur. dulcis*. Men heeft geobserveert, dat de
mercurius inwendig gebruikt somwylen nog kweiling
nog genezing heeft konnen veroorzaken, daar de *mer-
curius vivus* zo wel de kweiling als ook de genezing
volbragt heeft. Men kan ook den *mercur. viv.* in plei-
sters en banden doen aanleggen. Ik heb veeltids gezien,
dat niet alleen door uit- en inwendig gebruik van de
kwik het braken, purgeeren en zweeten is verwekt,
maar ik heb ook gezien dat zelf de pis in ongeloofely-
ke quantiteit daar door is ontaast met groot succes, 't
welk byna niemand heeft geobserveert.

4. Door de KWIK ZONDER KWEILEN, indien
men den Patient zo veel kwik ingeeft, dat hy daar van
niet aan 't kweilen raakt, daarby geeft men *decoctum lig-
norum* om te zweeten, en somwylen purgation. en al-
dus wil men den Patient gaande en staande genezen, 't
welk somwylen maar zelden van goed succes is.

5. Door den CINNABARIS MERCURII op koolen
gestrooit en den damp daar van onder de neus rond-
om aan 't lichaam aangehaalt. Maar deze weg is ook
onzeker.

6. Door de MERCURIUS SUBLIMATUS in water
gesolvoert, daar van men den zieken geeft den eersten
dag een druppel, den tweeden 2. den derden 3. en al-
dus tot 30. toe, vervolgens weder 29. 28. 27. 26. tot
een toe. Maar dit gaat ook zo grif niet.

7. Door

niet alleen allerley slag van pokken mede geneezen /
 maax ook veel andere quaaalen en quellingen meer /
 hebt g' 'er niet onder uwre remedien ?

Antw. *Ik heb 'er een daar veel op geroemt werd /
 ende dit is zyn beschrijvinge :*

z. Colocynthidis Mundati, Unc. j. Fol. Lauri,
 Centaurii minoris añ. m. j. fl. Salvizæ, Hyssopi,
 Fumarizæ, añ. m. j. Passularum Eucleat. Lib. j. fl.
 Liquiritæ rasæ, Unc. ij. Bacc. Lauri, Unc. fl.
 Coq. in cerevisiæ veteris lib. xij. ad dimidas.

*Hier van gebenze elfmaal een goed bierglas vol
 warm*

7. Door 't VIRIDE ÆRIS en VITRIOLUM, daar
 van men dagelyks 2. 3. 4. tot 5, grynengeeft, waar-
 door een walging maar geen waare kweiling ontstaat,
 en dierhalven is dit ook ongewis.

Uit dit alles, dat de ondervinding geleert heeft, is
 klaarblykelyk te zien, dat in 't genezen van de *hues ve-
 nera* ten meesten op de kwik als 't grootste middel te-
 gen dit kwaad aankomt en vervolgens op 't *decoctum
 guajaci*; dat de kwik somwylen geneest, dat 't *guajacum*
 niet heeft kunnen doen, en 't *guajacum* ook, dat de
 kwik niet heeft kunnen doen; zo dat sommige dertien
 maalen *gesalveert* hebben zonder hulp, en zyn einde-
 lyk door 't langduurende gebruik van 't *guajacum* ge-
 lukkig herstelt. Dat de genezing verschilt na de ver-
 scheid graden dezer ziekte, langduurentheid, natuur en
 kragten der Menschen enz. dat men met een middel in
 dezelve quantiteit niet alle kan helpen; dat also de kunst
 der Kwakzalveren en Pokmeesteren, die ordinaris de
 onkundigste zyn, en haare lappen en voden als *pana-
 cæen*, *narcana*, *specificæ* tot walgens toe zo hoog ver-
 heffen, ieder een bekend is, en datze niets besonders
 hebben, als datze, dewylze geen goede fundamenten
 hebben, van hondert tien in 't graft helpen, die nog
 door de waare kunst en wetenschap hadden kunnen
 van de dood bevryd werden.

warm in / en dat om d'anderen dag / en dan ader-
laten ʒp in den arm.

Vrag. Daar zijn 'er die deze ziekte al gaande en
staande willen geneezen / wat zegt gy daar toe?

Antw. Ik geloof in heete Landen dat het zeer ge-
makkelijk geschieden kan / ik heb dit naarbolgende
hier te Lande in een zomer zien gebruiken met goet
succes:

ʒ. Mellis crudi, Lib. j. S. Succu calendulæ, Lib. S.
Ligni Guajaci, Unc. iv.
Bulliantur & Despumentur. adde.
Aloës Hepaticæ, Unc. ʒ. Aceti Scillicici, Drach j.
Coq. parum refrigerentur & infunde,
Cinamomi electi Pulverisati, Unc. ʒ.

Hier van om d'anderen dag of twee een goet bierglas
vol warm gedronken / en wel gezweet / ende naar de
middag ging den Patient waar het hem beliefde.

Daar is een zeeker Meester binnen Rotterdam ge-
weest / die deze ziekte al gaande ende staande genaʒ/
sonder zweeten op deze wijze:

ʒ. Ligni Guajaci Unc. iv. Corticis ejusdem lib. ʒ.
Salsæ Parillæ Unc. ij Hermodactylor.
Fol. Senæ asi. Unc. j. ʒ. Sem anisi Unc. j.
Liquiritiæ Unc. ij.

En indien den Patient groote pijn in het hoofd hadde/
deede hy daar een ounce cubebe by. Dit gestooten ende
gekookt in een decoctum ketel met vier sloop waters/
in B. M. den tijd van zes uren / daar naar afgezet/
en een sloop goeden wijn by gedaan / en weder ge-
kookt den tijd van vier uren / daar naar door ge-
daan en dicht toegestopt in een fles; en al eer hy den
Patient liet drukken / trok hem eerst wat bloed af /
en ʒ anderdaags gepurgeert met pulv. colocynthi-
dis drach. j.; als van liet hy hem dagelijks driemaal

van den drank drinken / ieder reis een half pint heel warm / en voortſ liet hy hem alle negen dagen purgeeren met het voorige poeper.

Den Patient moet zeer welvig eeten / en hem van vette of zoute spijze mijden / en hy genas deze ziekte op dusdantigen wijze / zonder zweeten alleen in een beſlooten kamer.

Cap. XII. Van de Gonorrhœa of Druipert.

Vrag. **W**at is gonorrhœa?

Antw. **W** Gonorrhœa is een inflammatie en apostematie der prostates (+) en een zwakheid der zaadvoaten / door het conduyt der urine zig ontlafende: of het is zo sommige zeggen een gestadige bloeying van zaat met etter vermengt / daar geen wil / lust / noch prikkelinge by is.

Vrag. Hoe veelderley is de gonorrhœa?

Antw. Tweederley / namentlijk gonorrhœa simplex en gonorrhœa foetida, daar wy nu van handelen zullen: foetida is een fluxie van etter en sperma vermengt / met besmettinge en pijn door een onkuisse vermenginge behaalt.

Vrag. Wat zijn de teekenen?

Antw. De teekenen zijn pijn en spanninge der roede; Item / het gestaadig uitbloeyen van een witte of graauwe / groene en somtyds stinkende materie of stoffe.

Vrag. Is 't niet gebaarlijk?

Antw. Dit quaad is niet klein te agten / want als ze qualijk geneezen is / of te vzoeg opgestopt / zonder

(+) Den druipert is geen supperatie der Zaadblazen en der *prostata*, maar eene lekkinge van leimige vogt, uyt de slymbuisen der schaft uitgekleint, op welke wel eindelyk een inflammatie en ulceratie in de schaft volgen kan.

behoorzijke zuiveringe / zo volgen daar ligt de pokken
uit / ende andere accidenten meer dooz het berbeeren
en opzwellen der prostatae.

Vrag. Hoe zoudt gy deze Patient geneezen?

Antw. Dat zoudt ik doen / eerst dooz het berbeeren
van de quaadaardigheit / en ten tweeden dooz
het loozen van de stoffe / die het gezwel veroorzaakt.

De quaadaardigheit kan men beeteren / ende haar
stoffe loozen / dooz dit of diergelyke Medicament.

℞. Cassiæ extractæ Unc. j. Rhei electi Drach. j.
Essentiæ terebinthinæ q. s. F. Massa.

Ofte :

℞. Cassiæ recent. extract. Unc. j. Cremoris
tartari, Dr. ij.
Diagrydii, gr. iv. F. Bolus.

Ofte deze deftige remedie :

℞. Mercurii dulcis Drach. j. Senæ, Rhabarbari,
Aloës, añ. Scrup. iij. Turbith. Gummos. Scrup. ij.
Diagrydii, Scrup. j. F. Massa cum elix. propr.

Ondertwijlen zal men den patient zyn pijn stillen
met een dusdanigen emulsio,

℞. Decoct. hordei, lib. j. Amygd. excort. Unc. ij.
Sem. 4. frigid. major. añ. Drach. ij.
Contund. & colaturæ adde : Aq. rosarum.
Sacchari albi Q. S. F. Emulsio.

Hier van gedronken / en met het voozgaande gezui-
vert zijnde / zal men den Patient als van deze pillen
laten gebruiken / dagelijks / 's morgens ende 's a-
vonds een dragma zwaar / tot dat de bloed volko-
melijk ophoud.

van den drank drinken / ieder reis een half pint heel warm / en voort is liet hy hem alle negen dagen purgeren met het voorige poeper.

Den Patient moet zeer weinig eeten / en hem van vette of zoute spijze mijden / en hy genas deze ziekte op dusdantigen wijze / zonder zweeten alleen in een beflotten kamer.

Cap. XII. Van de Gonorrhœa of Druipert.

Vrag. **W**at is gonorrhœa?

Antw. **W** Gonorrhœa is een inflammatie en apostematie der prostates (+) en een zwakhed der zaadvaaten / dooz het conduit der urine zig ontlafende: of het is zo sommige zeggen een gestadige bloeying van zaat met etter vermengt / daar geen wil / lust / noch pijnkelinge by is.

Vrag. Hoe veelderley is de gonorrhœa?

Antw. Tweederley / namentlijk gonorrhœa simplex en gonorrhœa foetida, daar wy nu van handelen zullen: foetida is een fluxie van etter en sperma vermengt / met besmettinge en pijn dooz een onnatuurlike vermenginge behaalt.

Vrag. Wat zijn de teekenen?

Antw. De teekenen zijn pijn en spanninge der roede; Item / het gestaadig uytbroyen van een witte of graauwe / groene en somtyds stinkende materie of stoffe.

Vrag. Is 't niet gebaarlijk?

Antw. Dit quaad is niet klein te agten / want als ze qualijk geneezen is / of te vroege opgestopt / zonder be-

(+) Den druipert is geen supperatie der Zaadblazen en der prostates, maar eene lekkinge van leimige vogt, uyt de slymbuiten der schaft uitgekleinst, op welke wel eindelyk een inflammatie, en ulceratie in de schaft volgen kan.

behoorzijke zuivering / zo volgen daar ligt de pokken
uit / ende andere accidenten meer dooz het verteeren
en opzwellen der proſtatae.

Vrag. Hoe zoudt gy deze Patient geneezen?

Antw. Dat zoudt ik doen / eerſt dooz het verbee-
teren van de quaadaardigheit / en ten tweeden dooz
het loozen van de ſtoffe / die het gezwel veroorzaakt.
De quaadaardigheit kan men beeteren / ende haar
ſtoffe loozen / dooz dit of diergelijke Medicament.

℞. Caſſiæ extractæ Unc j. Rhei electi Drach. j.
Eſſentiæ terebinthinæ q. ſ. F. Maſſa.

Ofte :

℞. Caſſiæ recent. extract. Unc. j. Cromoris
tartari, Dr. ij.
Diagrydii, gr. iv. F. Bolus.

Ofte deze deſtighe remedie :

℞. Mercurij dulcis Drach. j. Senæ, Rhabarbari,
Aloës, añ. Scrup. iij. Turbith. Gummoſ. Scrup. ij.
Diagrydii, Scrup. j. F. Maſſa cum elix. propr.

Onderwijlen zal men den patient zyn pijn ſtilen
met een duſdanigen emulſio,

℞. Decoct. hordei, lib. j. Amygd. excort. Unc. ij.
Sem. 4. frigid. major. añ. Drach. ij.
Contund. & colaturæ adde: Aq. roſarum.
Sacchari albi Q. S. F. Emulſio.

Hier van gedronken / en met het boozgaande gezu-
bert zijnde / zal men den Patient als dan deze pillen
laten gebruiken / dagelijks / 's morgens ende 's a-
vonds een dragma zwaar / tot dat de bloed volko-
melijk ophoud.

- z. Terebinthinæ Coctæ Unc. ij. Pulv. iridis,
Agni casti, Corall. alb. & rubri,
Mumiæ añ. Drach. ij. Croci martis,
Terræ sigillatæ añ. Drach. j. F. Pil.

Ofte:

- z. Terebinthinæ Coctæ, Unc. j.
Rad. nymphææ pulv. Drach. ij.
Glycyrrhizæ, Drach. j. F. Pil.

Ofte:

- z. Terebinthinæ coctæ, Unc. viij.
Pulv. troisc. de spodio, Cornu cervi usti, añ. Dr. ij.
Rad. tormentillæ. Nymphææ añ. Drach. ij. fl.
Terræ sigillatæ, Drach. j. fl. F. Pil. S. A. (†)

Dooz de groote pijn en inflammatie, mag men eenige verkoelende linimenten van buiten op het perineum smeeren / en van binnen spuiten met wat zoete melk / of een decoctum hordei, daar men wat mel. rosarum by doen kan / indien de bloed niet wilde ophouden / moet men den patient als dan eenige dagen laten decoctum dzinken; en hem onderwijlen nog purgeeren. (a)

Cap. XIII. Van

(†) Alle deze groote compositien heeft men niet noodig, om dat men met enkele middelen dit alles genoeg kan volvoeren

(a) De geheele cuur des druijpers of gonorrhœa bestaat enkel in 't purgeeren en waterdryvende Medicamenten. 1. men neemt zagte purgatiën van de Rhabarb. mann. Cass. Pil. Ruffi enz. en steike van 't Extract. Cathol. mercur. dulc. diagryd. jalap. Colocynthis, mechoacan. enz. dewelke men een geheele week alle dagen of om den derden dâg gebruikt, waar mede somwylen alleen een draipert genezen werd. 2. na of onder 't gebruik der purgatiën geeft men de waterdryvende als den Te-
re

Cap. XIII. Van de Bubones en Chankers.

Vrag. **W**at is een bubo?

Antw. **W**een bubo is eigentlijk een gezwell in de lieschen / ofte ook wel onder de oxelen / zy zijn ziederleij / daar is een stimpel zonder quaadaardigheid / daar is een pestilentialis, en eindeljk is 'er een bubo veneris daar wy nu van spreken.

Vrag. Hoe werd een bubo gemaakt?

Antw. Doo; een dikke taape lijn / welke de lissen der liezen verstoppen / dezelve doen opzwellen en verteren.

Vrag. Hoe zoud gy een bubo veneris tracteren?

Antw. Dat zoude ik trachten hoe eerder hoe liever tot suppuratie te brengen / en dat doo; een dusdanig / of diergeljk cataplasma.

¶ 5

g. Rad.

rebintb. bals. copayb. peruv. mesca, sulphur. spirit. Terebintb. Nitr. dulc. Tinct. succin. Antim. sal. Tartar. Mil-lepedes, cantharides. Nitrum. 3. om te verzagten oleum amygdalar. olivarum, sperm. ceti, syrup. Alb. en van buiten stovingen en verzagtende pappen doen veel goed met de spuitingen in de penis. 4. om te versterken gebruikt men in 't algemeen adstringeerende middelen van de sang. dracon. Terra japonic. enz. maar deze doen zelden goed, 't is beter, dat men met purgatiën beweerende en waterdrijvende middelen en balsems wat langer continueert, waardoor dan de vloed meestentyd van zelf ophoud, en zo niet, gebruikt men eenige tyd den succinum en 't os sepia en men spuit in den penis adstringentia van 't decoctum tormentilla met alumen crud. of saccharum satburni, 't welk in 6 dagen meer uitwerkt als alle innerlyke adstringentia in 6 maanden. De Tinctura Cantharidum en de Spiritus Terebintibnae kan men in langduurige vloeijingen met veel vrugt gebruiken, dog moet men voorzigtig daar mede omgaan en maar weinige druppels gebruiken.

Cap. XVI. Van de Condylomata.

Vrag. **D**Wat is eindelijk nog een gebrek dat de zodanige Patienten somtijds overkomt (dien ik hier wel getraceert hebbe) dat sommige noemen condylomata, sommige ficus, marisci &c. kent gy dit booze gebrek wel?

Antw. Dat is als een uitwassende fungus bles / hangende gemeenlijk uit het fondament / of als britten / van de kwaagtinge van een dzuipende zaadlyke stof / uit de roede of vrouwelijke scheede / waart door de rimpels en de houtjes aldaar komen te zwellen: 't welk ook geschied naar eenige speenen / scheurbuik / en restiquen van de pokken.

Vrag. Wat gelijkenisse heeft dit fungus bles?

Antw. Dit fungus bles hangt gemeenlijk rond om het fondament / van figuur als een groote moerbezie ofte als een omgekeerde vpg met veel hoofdekens / die los op malkanderen leggen / van zig gebende een weijige of bloedige / en somtijds wel een virulente etter / dzejgende te gangraeneren.

Vrag. Wjst ons nu de maniere van geneezinge aan?

Antw. Om dit moeplijch en verdzietig gebrek te geneezen / zoude ik den Patient het decoctum van guajacum of van salsa laten gebruiken een tijd lang

en vee'e Menschen zo iedel door de gemeene kunst bedorven werden zet ik hierby een wis middel om de Sankers gauw en zonder gevolg der lues te geneezen men moet een *Ungrentum Mercuriale* van de *Mercurius vivus* met wat *cerussa* gemengt op de sweeren smeeren en onderwyl en gestadig gemakkelyke purgatiën gebruiken. die dit nu wel kan doen, geneest dit ongemak gelukkig.

en laaten hem zweeten: item door purgeeren / ende goede topica.

Vrag. Waar mede zoud gy hem purgeeren?

Antw. Met dit of diergelijke daar by doorgaans een bzoeh van gebzuiken kan:

ʒ. Extr. senæ Drach. ʒ. Merc. dulcis.
Scammonii an. gr. iv. M. F. Pilulæ.

Vrag. Wat voor topica zoud gy gebzuiken?

Antw. Om de partje te defendeeren en corroboreeren:

ʒ. Herb. tapsi barbati, Scordii añ. m. j. Flor. Camomillæ.
Sambuci, añ. p. j. Coq. in vino addendo.
Far Lupinor. Unc. j. F. Cataplasma.

Ofte:

ʒ. Herb. malvæ. Tapsi barbati, Calendulæ,
Sabinæ, Scordii, añ. m. ʒ. Flor. Calendulæ,
Sambuci, añ. p. j. Coq. in vino. Addendo pulv.
Ossis sepiæ Unc. S. Conchæ ultæ, Unc. iij.
Fiat Cataplasma.

Ende zo het daar niet luisteren wilde zoude ik 'er dit naarvolgende poeper instroopen / ofte met wicken in leggen.

ʒ. Cineris dactylorum ossiam. Nucum cupressi.
Galler combust. añ. Drach. S. Aluminis usti,
Drach. j.
Fiat omnium pulv. subt.

En indien het gebeurde dat het meest uit een zuuragtig humeur voortquam / dat hem naar de geneezinge der pokken overgekomen ware / zo zoude ik hem een dusdanigen apozema laten dzinken.

ʒ. Rad.

- ʒ. Rad. Scorzon. Sali parill. an. Unc. ij.
 Glycyrh. Drach. ij. Coq ex aq ad Unc. xx. col.
 Adde spir. Cochleariæ Unc. ij. M. F. Potio.

☉f/

- ʒ. Contrayervæ Vincetoxici an Unc. j.
 Coq. ex aq Unc. xx. Col. adde.
 Elix. citri Unc. ij. M. fit Potio.

☉ En om zijn mond te spoelen dit naarvolgende :

- ʒ. Fol. violariæ, m. ij. Bellidis minoris,
 Plantaginis cum radicibus, an m. j.
 Agrimonix, m S. Primulæ veris,
 Salviæ, an. p. j. Passular. mundat Unc. j.
 Fiat decoctio in S Q aq hordei.
 Addendo, sub finem glycyrrizæ
 Rafæ, Drach. iij. ad Lib j s. Fiat Collutio oris,

☉fte :

- ʒ. Aq. plantaginis, Cochleariæ, an. Unc. ij.
 Decoet. nicotianæ, Unc. j s.
 Salis prunellæ, Unc. j. F. oris collutio. (d)
 Cap. XV. Van

(d) PARACELSUS recommandeert, om de *condylomata* weg te neemen, het *turpethum minerale* tot 6 gryn verscheide maalen genomen. Men kan ook andere *mercuriale* purgatiën gebruiken, en van buiten den *mercurius sublimatus* en *præcipitatus ruber* met *vitriol* opleggen, of men moet dezelve afbinden of afsneiden, en ik moet zeggen, dat de geheele wyze van doen door onzen Schryver voor geschreven magteloos is, ik zegge maar kort, als venerische knobbeis, vratten, *condylomata*, *ficus* enz. na de *mercuriale* smeeringen en purgatiën niet werken, moet men die met een scheer wegknippen met *conflicca* wegvreten laten of anders de *salvatie* in 't werk stellen, en zo die met de *salvatie* ook niet weggaan, moet men die noodzakelyk laren wegbyten snyden of branden.

Cap. XV. Van de Groenlandse Vaart.

Vrag. **N**ademaal wy nu hier overbloedig van deze vzeemde ziekte en alle zijne toevallen gehoozt hebben / die uit een vzeemt geweest in Europa overgekomen is: Laat ons nu eens vorder gaan en bezigtigen eens in andere deelen des wereldds / daar wy veel dooz onze Scheepvaart handelen, wat daar al omgaat; en vooz eerst van de Groenlantische Vaart. Zegt ons wat vooz quaalen daar meest voozballen?

Antw. Wzo het klimaat van dit Land zeer koud valt / 't schynt dat de Matrozen daar niet veel quaalen onderwozen zijn / nadien 'er geen hondsdagen / nog oberloop van galle / ooit gemerkt werd; doch het meeste dat hier wel te vzeezen staat / is de schimmel ziekte / of verbziezinge eeniger leeden: maar die des nagts goed dekzel hebben / en des daags wel arbeiden / wel gekleed zjn / en goede spijs en drank hebben / zullen der weinig nood van hebben. In vooztpden bielen 'er meer ziekten vooz / dooz dienze haat zo niet wisten te waapenen tegen de strenge koude.

Vrag. Of u eenige schimmelziekte / of blaauwschult voozviele / zoud gy ze wel helpen kunnen?

Antw. Indien wy deze ziekte voozviele / (hoewel het hier zelden gebeurt / dooz den gezonden arbeid dienze doen) zoud ik den Paient voozeerst eens zagejg purgeeren / en voozts zuur temperende dingen geeven. Ook zo zoud ik hem een drankjen maaken / van kruiden die hier overbloedig wassen.

℞. Herb. Beccabungæ. Nasturtii aquatici an. m. j. †

℞ss

(†) Als men in plaatze van de antiscorbutique middelen be.

Dit samen gestooten / en daar opgegoeten een pint klein bier / ofte een pint wijns / en zo samen laten weeken vier en twintig uren: voozts wel sypf uitgeperst en gekleinst / om daagelijks / 's morgens en tegeus den avond / een klein bierglaasjen van te drinken.

Ofte den peperwortel aldus gestooten en geweeft / om te drinken als voozts is.

Den aloë, myrra, absinthium, colocynthis en de lapis prunellæ, zyn mede zeer goed gebruikt / zo om in te neemen / als om den mond mede te wasschen.

Vrag. Waar mede zal men den mond wasschen?

Antw. Men zal des Patients mond en tandvlees wasschen met wat wjn of brandewjn / daar men wat peperwortel / of wat myrrhe ende aloë ingewieft heeft / of zo het nood deede / zal ik 'er wat ung. Aegyptiacum onder mengen / ende daarna het tandvlees beschrjken met wat tinctura catechu ofte aluinpoeder.

Voozts / zo groept hier mede een schoone verbarfchinge: namentlyk / veel overbloed van vogels eysen / hinden / alle van een goed boedzel en goeden smaak / also 'er in 't gemeen geen aperijt en ontbreekt / door de gestadige kouw en taamelijken arbeid / die 'er gepleegt werd.

Vrag.

behoorlyke aderlatingen en purgatiën in 't werk stelt, veele zuure en nitreuse middelen laat gebruiken veel koud of lauw waater drinken en goede Spyze gebruiken, zal men in 't genezen veel gelukkiger zyn, de heete Spiritus en andere heete middelen zyn in de heete en koude landen nooit goed gevonden, gelyk ik dit wel weet, door die, dewelke op myn aanraaden vaste experimenten daer van hebben genoomen, en aan my zulks opregt mede gedeelt. De verkoelende en bittere middelen hebben ze altyd beeter bevonden als de gemeene heete scherpe *Cochlearia Spiritus, Sal. Arm.* enz.

Vrag. Dalt hier niets meer te noteeren?

Antw. Dit is 'er nog te noteeren / dat / als men hier iemand purgeeren wil / dat men ze wel wat sterker mag maaken / als in de warme Landen. Bovendien dien / dat men altoos eenige druppelen ol. anisi daar onder mengt; dooz dien de koude hier gemeenlyk wel wat krimpinge in den bulk veroorzaakt.

Vrag. Indien daar nu dooz de groote koude eenige schade aan eenige leeden veroorzaakte / wat zoud op doen?

Antw. Om de verbyzinge te voorkomen / zo beskrift de handen of voeten met den oleum terebinthinæ, ende ax. vulpis, en met warme byandewijn of campher spiritus daar overgeslagen / en zo wel warm gehouden.

Indien het moztificeerde / zo ziet hier booz in het Cap. van de gangraene.

Indien daar eenige pijn in de leeden / dooz de koude en nattigheid gebete / zal men gebruiken:

℞. Ax. ursi ex pedibus. Ol. terebinthinæ an. p. æq.

Daar mede gestreeken / en met een cerone van stypicum Paracelsi over heen geleid.

Indien iemand met grabeel bevangen wierd / den zodanigen zal men agt à tien druppelen ol. terebinthinæ, met wat jenever of byandewijn ingeben / daar men eenige druppelen ol. amygd. dulc. en wat suiker by doen kan. (e)

¶

Cap. XVI. Van

(e) De middelen, die onzen Autheur hier beschryft, zyn reedelyk wel en goed om te gebruiken. Men moet merken, dat men in koude Landen de heete middelen beeter kan en mag gebruiken als in de heete Landen, evenwel moet men in heete koortzen die in koude Landen voorvallen, in 't minste geen heete maar al verkoelende middelen gebruiken die we te vooren gemeld hebben.

Cap. XVI. Van de Guineefche Vaart.

Vrag. **L** Wat ons nu eens / van de groote koude
van het Noorden tot het Zuiden : namentlijk Guinee,
en zegt ons / wat daar vooz moepelghheit ons Land-
volk al ontmoet ?

Antw. In deze Gewesten / pleegen onze Lands-
lieden meerder met den Wozm / en Landzichte aan-
gegreesen te werden / als wel nu hreedendaags ; doch
zijn daar nog niet geheel vry van.

Vrag. Wat is eigentlijk dezen Wozm ?

Antw. De Wozm is een gederte tusschen de mus-
culen ofte spieren onzes lichaams zittende / voozge-
bragt uit een beweginge van hzoepende en bederben-
de taape vogren / op die wijze als CARTESIUS
beschrijft dat een Wozm kan gebooren werden.

Dit komt haer met een koozze aan / dieze aldaar
Wormkoorts noemen / met een groote hooftpijn en
zwellinge rondsom het hoofd / en een dag dyle à blec
daarnaar / zo openbaaven daar eenige kleine blaasjes /
die men aanstonds doorknippen moet ; alwaar men
straks het hoofden van den Wozm gewaar werd /
welk als dan zagjes moet uit gepalmt worden / zo
veel als men immers kan / het welk als dan afgeknipt
werd : en het overblijvende / zal men vorders door sup-
purativen separeeren met zalven / pleisters / of pap-
pen / tot den Wozm geheel los werd : een pap daartoe

℞. Bisulvæ m. j. Far. lini, Secalis an Unc. j. ff.

Coq. in cerevisia optima addendo,

Butyri q. s. F. Cataplasma.

Ofte het emp de mucilagibus cum gummis.

Onderwerpen zal men de ulceratie uitwassen en
zulle

Zulveren met wat wijn / daar wat lapis prunellæ,
vitriolum, en aluin in gezooden is

In de voeten zynze aldernoeplykft om te weeren;
maar hoe hooger aan 't lichaam / hoe gemakkelijker.

Deze Worm openbaart hem fomtijds maar binnen
een jaar twee à drie.

Vrag. Is hier geen middel toe om zig daar vante
beschermen?

Antw. Daartoe kan men dit gebruiken om zyn
beenen daarmede te sinteren:

℞. Succilimonum, Unc. ij. Bals. sulphuris, Unc. j.
Sal. prunellæ, Sathurni, ana Drach. ij.
Camphoræ, Drach. ff. Ol terebinthinæ, q. s. f.
Mixture.

Ofte:

℞. Flor centaurii, Hyperici, ana m ff.
Spir. vini, Lib. ff. Extrahantur in sole, cui adde:
Theriaca, Drach. j. Myrrhæ, Drach ff.
Camphoræ, Scrup. j. Spir. sulphuris, Scrup. s. †

Dit gezamentlyk onder den anderen geroert / en de
plaats daarmede besmeert / waar men vrees dat den
Worm koomen zal.

Om te dzynten / geeft den Patient het elixir pro-
priet. Paracelsi eenige druppelen met wat brande-
wijn in. (f)

¶ 2

Vrag.

† Een zeker Heelmeester heeft my voorzeker verhaalt,
dat hy op de Guineeze Vaart by de swarte Slaven het
aqua fortis met water gemengt in menigte tegens de scheur-
buik en in alle heete Koorsen, met veel voordeel gebruikt
heeft, en ondervond duidelyk het onderscheid tusschen
dit verkoelend en alle andere heete middelen.

(f) Gelyk den *Mercurius* tegen alle Wormen het zeker-
ste, beste en gaaufte tegengitt is geobserveert, also ge-
loof ik, dat ook tegen deze Worm, die hier in 't vet-
vlies

Vrag. Wat is de Landziekte aldaar?

Antw. Dat is een slijmig taap humeur / en verrottinge des bloeds dooz het gantsche ischaam / met een groote pijn in 't hooft / en een zeer bleek vervalen aangezigt.

Deze ziekte veroorzaakt veeltyds / van 's nachts in de lugt / ofte aan 't Land te slaapen; als meede van veel by de Negerinnen te verkeeren.

Vrag Dooz wat middelen werden ze best geneezen?

Antw. De beste middelen om zodanige Patienten te helpen / moet dooz het zweeten / urineeren, ende somtijds zagte purgatten geschieden.

Het braken is somtijds zeer vorderlijk met de geelte gom: het zweeten en urineeren dooz de decocten van guajac en falsa, het elixir proprietat. Paracelsi een dragma zwaar ingenomen met wat wijn of brandewijn / is hier dienstig / en al is 't zaake dat ze hier nog wel van geneezen / sterben somtijds naderhand wel van de doodloop. Op de kust van Angola, is een zekere witte drabbige drank / als harnemelk / die zeer gezond gedronken is / matomba genaamt / die zeer wel en veel doet waterloozen.

Vrag. Soude den antimonium diaphoreticum hier niet goet zyn? (g)

Antw. Dit medicament is hier zeer dienstig / om datze wel doet zweeten en waterloozen / en alzo doet dit middel veel quaad boozkomt / zyn dosis is van 15 tot 20. greyn.

Cap. XVII. Van

vlies onder de huid, hy zy klein of zeer lang, logeert geen beeter middelen kunnen werden gevonden als den *Mercurius* uit- en inwendig gebruikt, zo wel om hem daarvan te *præserveeren* als te genezen.

(g) Het *Nitrum* eenige dagen gebruikt, kan hier meer dienst doen als 't *antimonium diaphoreticum*. En in het algemeen zullen alle verkoelende middelen meer dienst doen als de heete, vermits ze regt gebruikt zyn.

Cap. XVII. Van de Westindische Vaart.

Vrag. **L**Wat ons nu eens oversteeken van het Zuiden naar het Westen / en voornamentlijk naar Suriname, Isekeep, en andere Quartieren meer aldaar gelegen / daar verscheiden ziekten en qualen voortvallen : en voornamentlijk den billiak, dat wy hier te Lande den Lank-eubel noemen / wat is dat ?

Antw. Den billiak, van sommige miserere mei, ofte 't Lank-eubel genaamt / is een zeer scherpe pijn des buiks / met verstoppinge zo wel van de chyl / als van de excrementen, zonder eenige apparentie van afgang.

Vrag. Wat is de oorzaak hier van ?

Antw. De oorzaak aldaar is de al te heete en drooge lugt / waar door de gal zeer aangezet en scherp werd / makende een groote ontstekinge in de darmen / waar door de ingewanden en voornamentlijk de excrementen, of den dizek / als verband en aangebakken is / zo dat den Patient zo verstopt is / dat hy van onder geen winden nog dizek lossen kan ; insgelijks het onmatig genut van boonen / erweten / queen / brandewijn / venus / en de groote hitte der Sonne helpt daarmede veel toe.

Vrag. Hoe zoud gy deze droebige quaal hennen ?

Antw. Wan de overgroote scherpe pijn in den buik / met een groote hoofd-pijn en brakinge / zonder eenige hoop van afgang.

Vrag. Is deze ziekte of quaal niet gevaarlijk ?

Antw. Deze ziekte is zeer gevaarlijk / maar die van een verhard dizek of winden veroorzaakt / is beter dan de andere. Aph. 44. S. 6. Den welken naar de druppel-pis 't Lank-eubel overkomt / die sterben

binnen zeven dagen / ten zy de kooztze daar op vol-
gende / de pis genoeg afschiet. Als 'er geen gal-agtig
bzaaken overkomt is zy doodelyk / Insgelyks als den
drek van boden uitgeworpen werd. Aph. 10. S. 7. Op
het Wank-euvel / bzaakinge / of hick / of kramp / of ligt
hoofdtigheid volgende / is quaad ; eindelijk indien ze
nog genezen word volgt 'er veeltijds een lammitigheid
naar

Vrag. Hoe zoud gy zodanigen Patient te hulpe
komen ?

Antw. Door eerst zoude ik den Patient een verhoer-
ende en verbogrigende manier van leven voorschry-
ven ; en in groote hitte zoude ik hem een ader openen
voorts de verdroogde en verbrande stoffe wat bere-
den met een dusdauige of diergelyk bzaaken :

g. Pisorum tollorum Unc. j.

Giet hier over een pint ziedend water / en laat de
tinctuur uit trekken / doet dan daar zo veel heet
melk by / als gy ze krijgen kond / zo niet / kan men
de tinctuur alleen heet dinken gelyk men de coffe
doet.

Hier zo wat van gedronken hebbende / zal men
den patient een verzagende clysterte zetten van

g. Mucilaginis althææ, Sem. Lini,
Coq. In Cerevisia vel lacte dulc. ext. ad dosin.
In quo dissolve. Saponis albi Unc. j. ff.
Ol. Papaveris Unc. j. ff. Salis Nitri Drach. j.
F. Clyster.

Oste eenig decoctum van althea, camillen, lijnzaad
de vier koude zaden / in water ofte wey gekookt
waarin men dissolveeren kan de cassia, den ol. lini
liliorum alborum, en diergelyke die men van nooden
achten zal. Waar naar sommige den patient drie
vier loode kogelz doen inslikken / om het dooz
30

Setten. Waar naar men dan des anderen daags eens
purgeeren moet met dit of diergelyke :

- ℞. Decoct. Senæ & Rhabarb. ad dosin.
Id est Drach. ij. ℥. in quo dissolve,
Scammonii gr. viij. M. F. Haustus.

Ofte :

- ℞. Resinæ Jalappæ Drach. ℥. Crem. Tartari Drach. ij.
Seri Lactis, Unc. ij. ℥. F. Haustus.

Ofte :

- ℞. Cassiæ recent. extr. Drach. vj. Scammonii gr. iv.

Dit gemengt met een half muggen van den voozsz.
erwete drank en ingedzonken / ofte met een dusda-
nigen bolus :

- ℞. Fol. fennæ pulv. Unc. ℥. Scammonii. Scrup. j.
Sem. anisi Scrup. ij. Pass. min. tufarum Unc. ij.
Elix. citri, q. s. M. F. Conditum.

Laat hem daar tweemaal daags een hok van in-
slikken / als een notemuscaat groot.

De Dierkensdyek met Indiaausche meloenen te sa-
men gekookt in wat melk / tot een pap / en op den
buis gelept / is zeer dienstig in deze quaal / naar dat-
ze eerst gestneert is met wat ol liliorum, lini, uog.
dialthea, ax. porci, en diergelyke.

Het is gebeurt / dat 'er eenige die van deze quaal
gestorven waren / naar haar dood geopent wierden /
en bebonben in sommige eenige der dikke darmen
gegangraeneert ; ofte eenige der dunne darmen vol
windz / en zeer opgespannen. (b)

¶ 4

Cap. XVIII. Van

(b) Om het miserere mei of 'r passio iliaca te genezen,
moet men gebruiken 1. veel lepels vol succus citri met
het aqua menthæ, en ook het Nitrum of 't sal. polycbrethus.

Cap. XVIII. Van de quade Oogen.

Vrag. **W**at de koozzen ende roodeloop aangaat / die hier meede veel boozballen / zullen wy daar geen gewag van maaken / also 'er hier vooren af gesprooken is / en zullen derhalven tot andere quaaalen overgaan / en voornamelyk van de tranende oogen / die hier in sommige Gewesten veel boozballen. Wat verstaat gy by de tranende oogen?

Antw. Daar by verstaan ik een verstoppinge van eenige taspe / scherpe en broeyende vogten / die de pijsjes en traankliertjes der oogen verstoppen / zo dat de traanen tegeng wil en dank uit de oogen vloeyen.

Vrag. Waar uit veroorzaaken deze traaningen?

Antw. Gemeenelyk uit een overgroote hitte / ofte naar de Landkoozzen die men hier krijgt / door het sterk nuttigen van tabak en brandewijn. Ook wel als men des nagts eenige koude op het hoofd vat / dat hem alsdan op de oogen ontlast / enz.

Vrag. Hoe zoud gy zodaanigen Patient tracteeren?

Antw. Door eerst zoude ik op zyn manier van leven acht nemen. Ik zoude hem doen myden den wind en de straalen van de Zon. Ik zoude hem verbieden alle zwaare gepeperde / en al te gezouten en verouderde spijzen / en sterke drank. Ik zoude hem matiglyk laten slapen en waaken; want een vall beiden misbruikt / schadet de oogen; insghelyk het lacchen en schreyen / enz.

Dan zoude ik hem purgeeren / aderlaaten / of koppe.

2. veel decoctum herdei of serum lactis. 3. clysteeren van oly, melk en zout. 4. purgatiën zagte of sterke. 5. uiterlyke resolueerende stovingen op de baik. 6. opiata. 7. loode kogels, levendige kwik enz. ingenomen.

koppe zetten / voortz met goede oogwaters in de
oogen te gebzuiken.

Vrag. Wat voor een middel zoudt gy gebzuiken?

Antw. Ik zoude mijn gemeen empl. defensivum,
p. j. met den desiccativum rubrum, p. ff. te samen
mengen / en dat op de slapen des hoofds vast bin-
den / ofte dit naarvolgende :

ʒ. Pulv. Boli Rubr. Unc. ij. Olibani,
Mastichis ana Drach. ij. Camphoræ Drach. S.
Ol. Myrtillorum q. s. Ceræ abæ q. s.

Vrag. Wat zoudt u collyrium wezen?

Antw. Daar toe zoude ik / zo de inflammatie zeer
groot waare / gebzuiken / het wit van een ep / on-
der wat Fontein-water en wijn geslagen / daar ik
een weinig alum onder doen zoude / en dat met doe-
ken over de oogen warmpjes binden : maar indien
er eenige koude materie onder schuyldt / zoude ik
alsdan dit naarvolgende gebzuiken :

ʒ. Tutia præp. Sarcocollæ ana Drach. j. S.
Antimonii Crudi Drach. j.
Aloës lotæ in aqua Rosarum Scrup. ij.
Aq. Rosarum & Fœniculi ana Unc. ij.
Fiat Collyrium.

Indien ik quee pitten konde bekomen om daar een
mucilago van te maaken / en daar mijn poepers in
te mengen / zoude 't noch veel beter zijn. Ofte :

ʒ. Mucilag. Præscript. vel Aq. Rosar.
Fœniculi ana Unc. ij. Vitrioli albi.
Camphoræ ana gr. vj. Fiat Collyrium. (i)

¶ 5

Vrag.

(i) Tegens de tranende oogen is niet beter als het
Vitriolum album, of aluin, of 't sacharum satburni met
of zonder suiker in witte wyn of water geslweert en op
de

Vrag. Behalven de tranende oogen vallen hier veel ontsteekingen ende ophthalmien; weet gij wel wat ophthalmia is?

Antw. Dat is een inflammatie in de membranen der oogen met hitte / roodigheid / pijn en traanen.

Vrag. Waar uit veroorzaakt ze gemeenlijk? (†)

Antw. Deeltijds uit een dik / scherp en broeiend bloed / waar door de pijpjes en slag adertjes der oogen verstoppert / uitzetten / zwellen en rood werden; en uiterlijk helpt daar toe een scherpe rook / heete en drooge lucht / als van de loopende leepoogen gezegt is.

Vrag. Hoe zoud gij een ophthalmia geneezen?

Antw. De geneezinge zal geschieden door een goede diæta,

de oogen gelegd; den *spiritus vini camphoratus* is ook dienstig. Voegt hierby, dat alle de gemeene oogzalven weinig of geen dienst doen. De *tutta*, zegge ik, doet minder, als het geloof daar van is. Alle de scherpe middelen doen hier kwaad, de oogwaters van aluin en *saccharum saturni* zyn de beste, het Sneeuw-waater is ook dienstig koud aangebragt. En de aderslatingen en sterke purgatiën zyn hier door my van de kragtigste dienst bevonden, aan het welke weinig gedagt werd. Vlierblommen of bechuit met kernemelk of wyn opgelegd is altyd zeer nuttig geweest, en die poeyers aan de geïnflammeerde oogen aanbrenghen, doen veel kwaad.

(†) *Ophthalmia* is een ontsteeking van het buitenste vlies van de oogbol *tunica adnata* genaamt, dewelke van vooren de oogbol, en ook de oogleden van binnen bekleedt, en van veele bloedvaten voorzien is, en dierhalven ook dikwils en ligt inflammatie onderworpen. Van dit ongemak werd veel onkundig geoordeelt, en daarom ook zo slegt geneezen, dat zo veele menschen daar door blind werden. Verder zal ik hier niet van spreken, ieder denke het wyders na, ik baane hier maar de weg daar toe, om dit wel te kennen.

diæta, vermijdende al te sterke verhittende spijze en dranken: Item dooz het verdunnen van deze verstoppende humeuren; en dat dooz aderlaten in den arm/ en 't voorszhoofst/ purgeeren/ clpsterien/ bleinen agter de ooren/ seton in de nek/ koppjen op de schouderen/ als van de tranende oogen gezegt is.

Vrag. Waar mede zoud op den Patient purgeeren?

Antw. Met dit of diergelyke:

- ʒ. Pulv. Diagyrii gr. xv. Crem. Tartari Drach. j.
Sal. Prunellæ gr xij F. pulvis

Ofte de Pillen:

- ʒ. Massæ Pil. Cochiz. Ruffi añ. Drach. S.
Pulv. Scammonii, Rad. Jalappæ añ. gr. viij.
F. Massa cum spir. vini.

Vrag. Wat booz topica zoud op gebruiken?

Antw. De topica, in de tranende oogen verhaalt/ sijn hier mede zeer dienstig; maar indien ik booz zweeringe vreesde/ zoude ik dit tegenwoozdige tusschen twee sijne dochjens daar op leggen:

- ʒ. Cassiæ Recenter Extractæ Unc. ij. Vitell. unius ovi.
Cum lacte muliebri vel capræ mix.
Ad formam cataplasmati.

Ende indien ik appelen konde bekomen/ zoude ik die in plaats van de cassia gebruiken. Deze pap zoude ik dikmaals verbarschen/ op dat ze niet verdoogde/ en alsoo meer pijn in de oogen verwekte. Indien 'er nu eenige zilte/ pitteuse vogt by waate/ met leukte/ so zal men dit oogwater gebruiken:

- ʒ. Pulv. Tutiz Præp. Aloës locæ añ. Drach. S.
Sachari candi Drach. ij. Vitrioli albi Scrup. S.
Aq. Rosarum & Fœniculi añ. Unc. ij. S.

Ofte

Oste by gebrek van deze waters neemt een musjen schoon fontein water / en kookt het op koolen eenige waltelijns op / en dan in de vogen gedoopt.

Vrag. Zijn 'er geen gebreken der vogen meer?

Antw. Daar is nog een droog jekzel der oogscheelen / zonder zwellinge nog traninge / ontsaande uit een heete en drooge lucht in deze Gewesten ; waar toe ik dit naarvolgende zoude gebruiken :

ʒ. Ung. Rosarum, Unc. ij. Tutia præparatæ, Drach. ij. Sacchari Sathurni Scrup. j. F. Ung.

Met dit zalfjen zoude ik de oogscheelen besmeeren / en indien 'er wat etter of korst by waare / so zoude ik 'er wat ærugo by mengen.

Cap. XIX. Van de Oostindische Vaart.

Vrag. **N**Adien wy de drie Deelen des Werelds dooreist hebben / laat ons nu tot het vierde / namslyk naar de Oost eens overstrappen / ende zien wat daar al voorvalt.

Antw. Behalven den roodenloop / waterzucht / scheurbuik / lamheit / enz. hier booren van vermeldt / is 'er nog een ziekte dieze boort ofte braakziekte noemen / dat in Oostindien zeer gemeen is : welk boort of braakziekte is een heftige beweeginge der maage en darmen / waar door veel zure en galle / door de keel ende aers / bynaar opeen tyd / uitgeworpen werd.

Vrag. Zoudt gy de Boort wel kennen?

Antw. Ja / behalven de galagtige uitwerpselen / so van onder als van boven / hebt gy opzwellingen / pynen / bijtingen / zwaar ademen / met een zwakke kleine pols / een groote hitte van binnen / met een onverdysaglyke dorst zonder slapen / een geduurig woelen / hondsweet / kramp / en diergelyke tekenen meer.

Vrag.

Vrag. Waar uit veroorzaakt deze kwaakziekte?

Antw. Gemeenlijk uit een overloed van zuur / welke uit het pancreas, en de klierjes der maag en darmen spierende / een convulsie ofte trekkinge in de darmen maakt / zodanig dat de galblaas mede getrokken zijnde / gedwongen is al zijn gal uit te geven / welke men dan van onderen en boven quyt raakt. Ontstaande meest uit het eeten van zuure en barsche vrugten / en dooz het meentguldig dinken van arak daar op.

Vrag. Wat middelen zoudt gy gebruiken om deze toemeloze ziekte te bedwingen?

Antw. Dooz eerst moet men dat zuure humeur / dat so sel gaande is / straks stillen en verzagten / dooz eenige zuurtemperende middelen / die de mage en darmen versterken / en de hitte verkoelen. Dooz eerst zal men den Patient een clysterie zatten van

℞. Aq. Hordei. vel seri lactis ad dosin.

Vitell. ovorum N. ij. Opii Drach. ℞.

Croci Scrap. j. F. Clyster.

Sommige doen 'er een gulsjen azijn by maar zeer kwalijk. Andere maaken een decoctum van heul bollen / of een kruid datze in Indien billingbing noemen / met wat huijne suiker / en de doper van een ey daar by.

Om te dinken zal men den Patient een drankten maken van wat rhabarber en mirobolanen / (die in Indien overloedig wassen /) in fonteinwater gekookt / ofte in wey van geltenmelk. Onderwijzen zal by dit volgende bolus somtijds gebruiken:

℞. Mithridatii Antiq. Rob. Acaciae añ. Drag. j.

Laudani Opiati gr. ij. Fiat Bolus.

Ofte twee à drie greinen Laudanum Opiatum in een leepeltjen wijn geotfolveert ende ingedronken.

Van

Van bukten op de mage mag men warme natte doeken / in roode wijn gedoopt / daar een stuk staal eenige reizen in gebluscht is / op leggen; en den buik besmeeren met den ol. menthæ mastichis; ofte /

ʒr. Fermenti acidi Unc. iij. Terræ sigillatæ Unc. j.
 Olei menthæ destill. Scrup. j. Salis comm. Unc. ff.
 Saponis veneti Unc. j. Aceti vini q. f. M. F. Ca-
 taplasma. (†)

Dit tusschen twee doeken warm op den buik ende mage geleit / en de kamer daar hy leit besproeit met azijn en schoon water / om de plaats te verberschen. (k)

Cap. XX. Van het Root Vont.

Vrag. **I**n Indien valt een zeer moeilijke plaag / voor de geene die eerst in 't Land komen / dat ʒp root vont noemen / wat is dat?

Antw. Dat zyn roode rauwe puitsjes op de huid des gantschen lichaams / komende uit verstoppinge der kiertjes des huids / met een onberdʒagelyke jeuk^e te

(†) Den Schryvers stelt eerst de oorzake dezer kwaale een zuur te zyn, en schryft hier tot een hulpmiddel den sterken Wyn-Azyn voor. Kan nu het eene zuur het andere verdryven? het helpt, dat is genoeg, want alle reedeneeringen, hoe verkeert die ook zyn, doen niets tot de genezinge, alleen de middelen wel gebruikt helpen.

(k) Het hoort *passio cholerica* genoemd geneeft men 1. door 't drinken van veel *decoctum hordei*, *serum lactis* of dunne kalfs- of hoender-sop, 2. door zagt laxeeren met de *rhubarber*. 3. door brood en azyn of een pap van kruizemunt op de buik warm gelegd. 4. door zachte pyn- braak- en den afgang-stillende middelen.

te in 't gemeen de Aftewellingen / die eerst in 't Land
komen / behangende.

Vrag. Blyngt dit eenig gebaar ?

Antw. Ja gewiffelijck / als men 'er niet toe doet ;
want dooz het krauwen der Patienten veranderenze
in moeilijke ulceratien , want dooz het geduurig
krabben / raaken deze klierjes fukken.

Vrag. Wat middel dan hier toe ?

Antw. Om deze verfkopre klierjes des huids los te
maken / wozt het aderslaten en vooznameelijck het pur-
geeren hier gantsch verhooden : maer men zal den
Patient liever eens doen zweeten / met dit of dierge-
lijke :

℞. Diascordii Fracastorii Drach. j.

Sal. Prunellæ. Card. Benedicti añ. Scrup. j.

Aq. Card. Benedicti Unc. ij. Fiat Haustus.

Dan buiten zal men de huid betten met wat wijn /
daar een weinig falpeeter en zwavel in geweeckt is : of :

℞. Vini albi Lib. S. Sulphuris Drach. ij.

Alb. Ovorum No. iij. Salis Petræ Drach. ij.

Merc. dulcis, Drach. ff.

Dit wel onder een geflagen / en met natte doeken
warm opgeleit. Daar is het fap van blaauwen achp /
daar mede gewreeven / is zeer goed ; al is 't zaake
dat het wat bijt / dat mag geen quaad : ofte dit naar-
volgende zalfien :

℞. Ax. Porci Lib. S. Salis Prunellæ Drach. ij.

Bacc. Lauri Unc. j. Sach. Sathurni Drach. S.

Mercurii Sublimati gr. iv.

M. F. Ung. in Mortario Plumbeo.

Hier meede warm in de zon gefmeert / en fomthdgs
gezweet zal men het einde verwoachten. (i)

Cap. XXI. Van

(i) Tegen deze Root vont, die een berpes is, dient
niets

Cap. XXI. Van de Teering.

Vrag. **D** Wat is nog een soort van teeringe die daar zeer gemeenzaam is / waar uit ontstaat die?

Antw. De teeringe aldaar ontstaat uit een quaad berdooven bloed / welke alle de ingewanden ende voornaamelyk de longen besmet; insgelijks uit eenige verstoppinge in de longklieren; welke door zijn scherpe pighheid een verrottinge en ulceratie baart: waer door als dan veel slijmen / en somtijds etter / uit de hoest / door de keel / uitgeworpen werd.

Vrag. Hoe zult gy de teeringe kennen?

Antw. Het voornaamste kenteken is een verminderinge en uitteeringe van het gantsche lichaam / een quaden hoest / met uitwoeringe somtijts van etterige en bloedige slijmen / en quade binnenkoorsden / dat hem gemeenlijk naar den eten verheft / met een groote hitte in 't binnenste der handen.

Vrag. Wat remedie hier toe?

Antw. Ik zoude voer eerst en voer al den Patient

niets beeter, als den Patient somwylen laten purgeeren aderslaten en zelden zweeten, en nitroose middelen gebruiken, en vervolgens, 't lichaam aldus gezuivert zynde, hem van buiten inneeren, met die middelen die van kwik en loot bereid werden, alchoon den Schryver het aderslaten en purgeeren hier verwerpt, pryzen we die door de ondervindinge aan. Want het zyn meest verbeeldingen, die niet door ondervindinge geslaaft worden, welke hier bygebracht zyn, ik zegge in alle swaare inflammationen komen de aderslatingen purgeeren verkoelende zuure nitroose middelen, als ook het drinken van koud waater, groote hulpe aanbrengen.

teent goede spijſe en drank zien te verſchaffen / als
jonge duiven / hoenders / vinken / rijst / amandelen /
vriſche eperen / kaneel / ſuiker / ende zoete vriſche
melk van eenige dieren.

Het liſchaam zoud ik ſomtijtſ zuiveren met eenige
lichte purgatten van manna / caſſia / rhabarber / zene /
puzimen.

De boſt zou ik zuiveren met een goeden baſſamum
ſulphuris, en laaten die daagelijks droppelwijſe ge-
bruiken.

Op kan ook neemen een verſch ep / het witte daar
uit gedaan / daar op doende een dragma ſor. ſul-
phuris, met wat fijne ſuiker / en dit om den ander-
den dag ingeſikt. Daar naar dit navolgende :

℞. Baſſam. Copaivæ Drach. j. Elixir Paracelſi Unc. j.
Ol. Cinamomi gutt. x. Miſce.

Hier van met een eperleepeltjen twee à drie maal daags
genut.

Dooz zyn drank mag op gebruiken het decoctum
chinæ, dat aldus gemaakt werd :

℞. Rad. Chinæ Orbiculis inciſ. Unc. j. S.

Aq. com. Lib. viij. Coq. S. A.

Sommige doen 'er nog den rad. tormentillæ, de
glyzyriza, het lign. Santalinum, den agrimonie,
ende carduus bened. op / en laten den Patient daar
af gebruiken dooz den dag. Andere puzzen meer den
china alleen gekookt / en zeggen datze een byzondere
kracht tegens de teerting heeft.

Cap. XXII. Van eenige Gewaſſen in de West-Indiën.

Vrag. **Y** Der Land zo men zegt bzenge zhit
medicnaale gewaſſen genoegzaam
boozt / om zyne heerſchende ziekte te weeren ; nu
ik ik

in de Westindien vallen 'er meede genoegzaam voor/
als hier voorz. is; noemt 'er ons nu maar eenige
van die daar te bekoomen zijn?

Antw. Behalven het lignum guajacum, ende de
salsa parilla, hebt op het lignum nephriticum de me-
loenen/ karsfen / sassafra's / kreeften / olie / ambergrys/
balsam / schozffen / gommen / enz.

Vrag. Wat is het lignum nephriticum voor een
gewas?

Antw. Dat is een slag van hout even als het pees-
reboomen hout / zonder eenige quasten / in Nova Spania
wassende; en werd aldaar zeer veel gebeezeit tegens
de gebzeeken der nieren / om te doen wateren. Men
heeft ook bevonden dat zijn decoctie goed is tegens
alle verstoppinge van leever en milt. Zy werd ook in
wijn geweeekt en gedronken. Zy doet wonder / en dat
zonder eenige de minste beroerlinge des lichaams / in
alle verstoppingen en ntergebzeeken.

Vrag. Wat kragt heeft de karsse?

Antw. In Peru wast een karsse met kleine ronde
blaatsjes / welkers uitgedrukte sap in eenige vorsche
ofte oude wonden geleid / en het kruid daarop ge-
bonden / geneest dezelve / en doet ze meede cicatri-
ceeren: zy is meest van smaak als onze karsse.

Vrag. Wat is sassafra's?

Antw. Dat is een zekere boom die in Florida wast /
waar van de schozffe wel best is / en die werd gebzuikt
in decoctien tegens' allerley verstoppinge der inge-
wanden / tegens' de waterzugt / langduurende hoost-
zen / graveel / gicht / tegens' de pokken / en alle koude
zinkingen op de leden / ende hoest / verdyjft de win-
den / het verhindert het bzaaken / en maakt den buik
week; maar hy dient geen magere nog dozre leden /
om dat hy te veel dzoogt; de Indiaanen gebzuiken
zijn groene bladeren om alle vorsche wonden te hee-
ken.

Vrag.

Vrag. Wat kragten hebben deze kreeften meer dan andere?

Antw. In Peru tusschen Porta Rica, ende St. Margarita, zijn eenige kleine Eylandjens / daar men verscheiden kreeften vind / die ongelooflijk goed zijn tot de teeringe / mits een goede diæta onderhoudende : en op na alle die ze gebruiken / van de teeringe t'eenemaal geneezen werden ; dooz dien deze kreeften by na niet van eperen van tortelduiven eeten / die haar nesten in de rotzen maaken / beneffens het water / en zo van deze kreeften gegeten werden.

Vrag. Wat booz olie is 't daar op hier van gesproken hebt?

Antw. Het is een olie in Nova Hispania, die de Spanjaarts noemen olie van helsche vygen, die ze gebruiken tegens allerley quaalen uit koude voozkomende / ze resolveert allerley zugt en winden / vooznamentlyk in de buik / daar ze de buiken der waterzugtige / en vooznamentlyk de ana sacra mede besmeeren / ook zo gebenze eenige druppelen van deze olie in wat wijn te drinken ; ook zo doenze die in clysterien / tot een colijk en iliaca passio, ze verzagt de harde buiken der kinderen / en dood de woemen / ze verzagt de opgekrompe zenuwen / en geneest alle lopende ulcerationen der ooren / hoofds ende alle gebzeeken des huids.

Vrag. Waartoe dient de amber de grys?

Antw. Den amber stooten ze hier in een byzel / met olie van bloessel van granaten / in sojm van een liment / om op het hoofd te strijken / om de hersenen en zenuwen te versterken / en alle koude vogtigheden te verzeeren ; en op de holk van het hert geleid / stillt alle pijn der maage en winden.

Vrag. Wat booz balsems hebt op in deze Landen?

Antw. Daar zijnder verscheiden / maar die van Tholu, die uit een zekere boom bloest / en van sommige

ge copivum genaamt werd / is admirabel in allerley wonden om de zelfige te geneezen zonder dzagt / en zonder litteeken ; zy werd ook wel gebruikt op de bloote beenders / zenuwen en in de gewzigten / ad puncturas nervorum , men geeft ze ook wel inwendig tot eenige inwendige pijn / en als men zig van binnēn bezeert heeft / tot pijn der nieren en grabeel / met wat brandewijn of geneever-water.

Vrag. Van den guajac , ende salsa , zal ik nu niet vragē ; maar zijn daar geen andere boomen ?

Antw. In America vind men een zeer hoogen boom / die geen vrugten draagt / met bladeren / hebbende de gedaante van een harte / zijn schoofse heeft de dikte van een vinger / zeer vast / hard / en zwaar overdekt van een dun wolt vliesjen : gelijkende zeer wel de schoofse van den guajac , met een bittere smaak als de gentiana , hebbende een tamelijke goede reuk.

De Indianen agten deze schoofse zeer hoog / om allerley buikloop mede te geneezen / daar van ingeven de een dzagma zwaar gepoedert / met rooden wijn / of roozewaater / 't welk zy drie à vier maal herdoent / met zeer goed succes.

Vrag. Wat voor gommen vallen hier ?

Antw. Daar zijnder verschelden / maar boornamentlijk een gomme by ons zeer gebruikelijk / genaamt tacamahaca , bloepende uit een boom als onze populterboomen / draagende roode vrugten. Deze gom is zeer adstringeerende , bermoedwende / resolveerende en pijnstillende / geneest alle koude ende windige zinkinge / is goed tegens hoofdpijn ende tandpijn zo de rook opgesnooven onder een warme deeken / als pleisters gewijs gebruikt. Zy heelt allerley wonden / verwekt digestie : inzonderheid is ze goed in gequetsse zenuwen.

Cap. XXIII. Van de Oostindische Gewassen.

Vrag. **N**ademaal gy ons eenige Westindische gewassen verhandelt hebt / wenschen wy wel eenige te hooren die in de Oostindien wassen / noemt 'er ons eenige?

Antw. De gewassen aldaar zyn veelderhande / doch zal 'er maar van eenige melden. Behalven de radices chinæ, campher / geele gom / enz. zal ik maar eenige gemeene noemen: als de cocosnooten / zandelhout / cardamom, myrobalanen, cassia, calmus, curcuma, bolus, en slangenhout.

Vrag. Wy zullen niet deze weinige gewassen ons vergenoegt houden / verhopende dat gy u meerder daar in voorstaan zult oeffenen. Zegt ons wat kragt hebben de cocosnooten?

Antw. Deze nooten zyn hoe verscher hoe beeter: zebbende een verwarmende en bevochtigende kragt; zeeven een redelyk voedzel / maar zyn de mage schadelijk. Haar melk mag men in plaats van amandelmelk gebruiken / in allerley buiklopen en scherpijgheden der darmen; als mede in een gonorrhæa, in pijn der nieren / en koude pis. Haar olie is goed tot de speenen / pijn der lenden / knien / en zenuwen. Zy mag ook / versch uitgeperst zynde / in plaats van zoete amandel olie gebruikt werden.

Vrag. Wat heeft het zandelhout?

Antw. Het is koud en droog / adstringeerende, verdroogende en verbarschende; heeft kragt alle genoemde fluxien en catharren te stuiten. Op het vooft gebonden stilt de hooftpijn; op de mage en buik / het wat geroost bzoed / in roozewater of rooden wyne gemengt / stilt de buikloop / en verquikt het herte.

Vrag. Wat is den cardamom?

Antw. Den cardamom is heet van naturen; de
hoest en image zeer gezond / zuibert de ingewanden
van woemen en slijm; met azijn gemengt verdijft
de schurft. Haar bloemen zijn zeer cordiaal om de
image en 't herte te versterken.

Vrag. Wat zijn de myrobolanen?

Antw. De myrobolanen zijn verkoelende en t'za-
mentrekkende / daarom werdenze in Indien veel ge-
constijt genut / tegens het boozd of braakziekte; als
mede tegens de roodeloop.

Vrag. Waar toe dient de cassia?

Antw. Haar merg is van getemperde hitte en kou-
de / doch bogtig van aart / met een laxeerende of buil-
weckmakende kragt / zeer dienstig om alle zwakke
kranke / teere luiden zagtelijk te purgeeren. Zp is zeer
dienstig om de pijn en hitte der nieren / ureteeren, en
blaas te stillen: maar in de roodeloop nog hoort
het niet gebruikt werden / wegens zijn zoetigheid / om
dat het de gal eenigzints gaande maakt.

Vrag. Waar toe dient den calmus?

Antw. Den calmus odoratus is adstringeerende en
eenigzints hsttende; zijn afziedzel gedronken doet wa-
ter maken. Zp is den waterzugtigen goed / en die
houdepis hebben; zp verlijgt den zwaaren hoest.

Vrag. Wat doet de curcuma?

Antw. Zp werd in geheel Indien veel gebruikt /
wel in spijze als in Medicijne. Zp is uitneemende te-
gens allerley versloppinge der ingewanden / en boozd
namelijk van het mesenterium, dat daar te Lande veel
boozdvalt / en verscheiden ziekten baart. Zp is mede
bezonderlyk goed in allerley Vrouwen gebreken.

Vrag. Hebt gy ooit van de beli gehooft?

Antw. Garcias ab Horto, Lib. 2. Cap. 13. noemt
sirifoli of beli. De boom die deze vrugt draagt is al
een olijboom / en zijn blaaderen als van perziken
De

Deze vrugt werd aldaar geconfijt / en zeer hoog ge-
prezen tegens allerley buikloop. Hy verhaalt van een
zeeker Portugeezen Medicijn / die met het Leger der
Portugeezen naar Jafapatnam ging / welk Leger zeer
besmet wierd van de roodeloop / en genas meest al de
Soldaaten met deze vrugt / zo gebraaden als gecon-
fijt; en haar bladeren en vrugten gestooten tot moes /
leide die haar op den buik pleisters-gewijze. Hy
maakte ook clysterien van haar schoofte en bladeren /
en hy getuigt dat geen balauftia meerder doen kan
dan dit Medicament.

Vrag. Wat zegt gy van het slangenhout?

Antw. Dat is een groote boom / die zijne takken
zeer onordentlijk door malkanderen werpt / eben als
een deel slangen onder den anderen: vrugten draagen-
de die men nucis vomicae noemt. Het hout is eigentlijk
wat geel graauw / met witte doorlopende adert-
sens. Dit hout / behalven dat het goed is tegens al-
derhande gemeene langduurende kooztzen / tegens
wozmen / kinderpoksens / en onzuiverheid des bloeds:
zo is 't mede een goed antidotum tegens allerley fen-
ijn / en fenijnige beetten: insgelijks tegens het root
bont / en schurft / om dat het veel slijm en gal zo wel
van ondere als van boven uitsijft; van dit hout
werd aldaar een zweedzank gemaakt als volgt.

Lib. Ligni præscript. raspali q. v.

Aq. Vitæ q. s. fiat infusio in sole.

Infusionis Præscript. Unc. ss.

Aq. Camphoræ Unc. j. Bals. Sulphuris Scrup. ij.

Salis Ligni ejusdem Scrup. j. M. F. Sudorif.

Dit is een zeer goeden zweedzank in die Landen /
die veel goeds doen kan in allerley kooztzen en fenijn.

HET VYFDE DEEL,

Handelende van de oude Lyfte der Land- en Scheeps-Medicamenten, die in de Vergaderinge van Seventienen, de Generaale Nederlandtsche Geoctroyeerde Oostindische Compagnie reprezenteerende, gearresteert is; die de Scheepen van hier na Oostindiën varende, zullen werden meede gegeven, en dat voor een Schip van 100 Man.

	<i>Emplastra.</i>	Lib. 1. Diapompholygos.
Lib 6.	E Mplastrum Diapalmæ.	Lib. 2. Digestivi.
Lib. 2.	Diachylon Compositum.	Lib. 1. Dialthæa Compositum.
Lib. 1.	De Betonica.	Lib. 2. Mundificativi ex Chelidonia.
Lib. 2.	De Mucilagibus.	Lib. 1. Felicis-Wurts.
Lib. 1.	De Ranis cumquadrupl. Merc.	Lib. 1. Populei, quibus adduntur.
Lib. 2.	Griscum.	Lib. 1. Cerae Albæ.
Lib. 2.	Oxycroceum.	Lib. 1. — — Flavæ.
Lib. 2.	Stipticum Paracelsi.	<i>Olea.</i>
Lib. 3.	Defensivum Viginis.	Lib. 2. C hamæmelini.
Lib. 1.	Ad Functuras Felicis-Wurts.	Lib. 1. Hyperici.
Lib. 1.	Cuminum.	Lib. 1. Lymbricorum.
Lib. 1.	Opodeloch.	Lib. 1. Laurini.
	<i>Unguenta.</i>	Lib. 1. Myrtillorum.
Lib. 3.	A lbi Camphorati.	Lib. 3. Rosarum.
Lib. 2.	Æ gyptiaci.	Lib. 1. Terebintina.
Lib. 3.	Basilici.	Unc. 2. Juniperi.
		Unc. 2. Petræ.
		Unc. 4. Spicæ.
		Unc. 2. Suce.

Unc. 2. Succini.
 Unc. 2. Sulphuris.
 Unc. 2. Vitrioli.
Opiata.
 Unc. 1. **L**audani Opiati.
 Lib. 1. Mithridatii.
 Lib. 1. Theriacæ.
 Lib. 2. Diase. Fracastorii.
 Lib. 1. Philonii Romani.
Laxativa.
 Lib. 1. **C**onfectionis Ham-
 mech.
 Lib. 1. Hieræ Picræ.
 Lib. 1. Electuarii è succo
 rosarum.
 Unc. 2. Pil. Cochizæ.
 Unc. 2. --- Extracti Catho-
 lici.
 Unc. 2. --- Ruffi.
 Lib. 1. Foliorum senæ.
 Lib. 1. Rhabarbari.
 Lib. 1. Radicum Jalappæ.
 Unc. 1. Scammonii.
 Unc. 1. Resinæ Jalappæ.
Mellita.
 Lib. 2. **M**el. Rosarum.
 Lib. 2. Album.
 Lib. 1. Diamorum.
Aqua.
 P. 2. **R**osarum.
 P. 2. Cardui Benedic-
 ti,
 P. 1. Cinamomi.
 P. 1. Fœniculi.
 P. 4. Succu Limonum.

Conseruas.
 Lib. 2. **R**osarum Rubra-
 rum.
 Lib. 2. Carnis Cydonio-
 rum.
 Lib. 1. Rob Acaciæ.
 Lib. 1. Sambuci.
Radici.
 Unc. 2. **A**ristolochiæ Fa-
 baciæ.
 Lib. 1. Chinæ.
 Lib. 1. Liquiritæ.
 Lib. 1. Iridis Florentinæ.
 Lib. 1. Salsæ Parillæ.
 Unc. 4. Tormentillæ.
 Unc. 2. Zedoariæ.
Herbæ.
 Lib. 1. **A**bsinthii Vulga-
 ris.
 Lib. 1. Althææ.
 Lib. 2. Cardui Benedicti.
 Lib. 1. Foliorum Quercus.
 Lib. 1. Rorismarini.
 Lib. 2. Sabinæ.
 Lib. 1. Scabiosæ.
 Lib. 2. Rutæ.
 Lib. 2. Scordii.
 Lib. 1. Fungi C. Bovist.
Flores.
 Unc. 1. **C**roci.
 Lib. 1. Centaurii Mino-
 ris.
 Lib. 1. Chamomillæ.
 Lib. 1. Hyperici.
 Lib. 1. Lavendulæ.
 Lib. 1. Meliloti.

- Lib. 1. Rosarum Rubra-
 rum.
 Lib. 1. Sambuci.
 Cortices, Fructus, Ligna
 & Semina.
 Lib. 1. C Ortices Ligni
 Guajaci.
 Unc. 1. Granatorum.
 Unc. 2. Colocytidum.
 Lib. 1. Baccarum Lauri.
 Lib. 4. Tamarindorum.
 Lib. 2. Ligni Guajaci.
 Lib. 1. Semis Anisi.
 Lib. 4. Cumini.
 Lib. 1. Lini.
 Pulveres.
 Lib. 1. A D Casum.
 Lib 1. Ad Dysenteri-
 am.
 Lib 1. Ad Gonorrhæam.
 Lib 2. Restaurativi.
 Lib. 1. Ad Pleuritidem.
 Lib. 1. Aluminis Usti.
 Lib. 2. Crem. Tartari.
 Succii condensati, Gummi
 & Resina.
 Unc. 2. A Loës.
 Unc. 4. Ammoniacy.
 Unc. 2. Camphoræ.
 Unc. 2. Elemni.
 Unc 1. Euphorbii.
 Unc. 4. Galbani.
 Unc. 1. Guttæ Gambæ.
 Unc. 2. Mastichis.
 Unc. 2. Myrrhæ.
 Unc. 1. Sarcocollæ.
- Lib. 1. Succii Liquiritiæ.
 Unc. 2. Sanguis Draconis.
 Lib. 1. Terebinthinæ vulg.
 Lib. 2. Venetæ.
 Mineralia & Marina.
 Lib. 1. Æ Ruginis seu Vi-
 ridis.
 Lib. 1. Argenti Vivi.
 Lib. 1. Aluminis Crudi.
 Lib 1. Bolus Armena.
 Lib. 2. Cerussæ.
 Lib. 2. Corallii Rubri.
 Lib. 2. Lithargyrii Auri, en
 Lib. 2. Argenti.
 Lib. 1. Lapidis Calamina-
 ris.
 Lib. 1. Minii.
 Lib. 1. Sulphuris.
 Unc. 2. Terræ Sigillatæ.
 Unc. 2. Tutia Præparatæ.
 Lib. 1. Vitrioli Albi, en
 Lib. 1. Romani.
 Unc 1. Cyprii, en
 Unc. 1. Spema Ceti.
 Animalia, eorumque Partes.
 Lib. 2. A Xungia Porci.
 Unc. 1. Cantharidum.
 Unc. 2. Cornu cervi Usti.
 Lib. 1. Oculi Cancri.
 Chymica.
 Unc 1. Vltrum Antimonii.
 Unc. 1. Antimonii Dia-
 phoretici.
 Lib. 1. Aqua Fortis, en
 Lib. 1. Alexipharmaca.
 Lib. 1. Ca

Lib. 1. Capitis Mortui Vi-	Unc. 2. Dulcis.
trioli.	Unc. 1. Turpethi Minera-
Unc. 2. Croci Martis.	lis.
Unc. 2. Florum Sulphuris.	Unc. 2. Elixir Paracelsi.
Unc. 1. Balsami Sulphuris,	P. 1. Spiritus Absinthii.
Anisati, en	P. 1. Cochlearia.
Unc. 2. Peruviani.	Unc. 4. Salis.
Unc. 2. Sacchari Sathurni.	Unc. 1. Salis Armoniaci.
Lib. 1. Lapidis Prunellæ.	Unc. 2. Vitrioli.
Unc. 1. Mercurii Sublima-	Unc. 2. Salis Cardui Benc-
ti, en	dicti.
Unc. 1. Præcipitat, en	Unc. 2. Ruptorii.

Verscheyden Gereetschappen.

2	S	Tukken Boortpapier.	6	Cinne	Koppen / of ven-
1		Boek Wit papier.		tozen.	
1		Boek Graauw papier.	1	Trechter.	
1		Strengetje zjde	1	Pints Kan.	
2		Clusterypppen tot bla-	1	Half Pints Kan.	
		zen.	1	Mutsjen.	
6		Blazen.	1	Drank Meteltjen.	
3		Spongien.	1	Suppositori Lijpel.	
4		Vellen Koot Leer.	2	Hamertjens.	
1		Mortier en Stamper.	2	Spaatels.	
1		Scheerbekken.	1	Hamertjen.	
1		Gangbekken.	1	Naaldekooker	met
1		Spring met twee pp-		Naalden.	
		pen	1	Spiegel.	
2		Cinne of Koperse Spult-	2	Brieven met Spelden.	
		jens.	25	Witte potsjes.	
2		Drank of Wotre Kroe-	1	Span Schaaltie met ge-	
		zen.		wicht.	
2		Olymaatsjens.	1	Beslooten Seesjen.	
2		Olyflesjens.	1	Party oud Linnen.	
				1 Party	

1. Partij sijn Werk.
1. Olyfsteen.

Spaansche Seep.

Van de Chirurgicale Yzere Instrumenten.

E En Saag om een ex-	Verscheiden Korentangen.
tripatie te doen.	Verscheiden Rogeltangen.
En Krom mes.	En Snypang.
En Snymesjen.	En Setoni tang.
Verscheiden Cauterlen /	Verscheide Tand-tangen.
groot en klein.	Penceeltjes.
En trepaan met drie kro-	En Catheter.
nen / en Diamanten.	Verscheide groote en kle-
En Lenticular-mes.	ne Naalden.
Elevatorien.	Verscheiden Lancetten.
Incizie mesjen.	En Sakk Instrument
En Mondschroef.	Kokertien.
En Loodschroef.	Scheeren en Scheermessen

En andere Instrumenten meer / daar iemand in 't
bezonder opgezet is / en gewoon is / te gebruiken. (†)

(†) Behalven deze hierals in (de) volgende Lyfte ge-
melt, mag en moet ieder vernuftig Heelmeester meer
bekwaame Medicynen en instrumenten wel mede nee-
men, en met regt als noodzakelyk eyschen, inzonder-
heid moet hy veel meer *Kina Kina*, *Sal tartari Vitrio-*
latus, *Spiritus Vitrioli*, *Salpeeter* enz. mede voeren, om
dat die zeer noodzakelyk zyn en veel moeten gebruikt
worden, dog myne meeninge is niet hier veel over te
redeneeren, ieder denke het verder na, ik zegge maar,
dat alle deze lyften eene verbeteringe van noden hebben,
en dat het te verwonderen is dat geen kundigere lieden daar
toe gestelt worden, men moet het voordeel der leiders
alleen beoogen. De gebreklykheid zal men uit de vol-
gende ook zien kunnen, die; ligt te verbeteren is door
kundige lieden.

LYSTE

LYSTE der Medicamenten en Instrumenten,
die ten dienste van den Lande, nu in deze
tyd op de Schepen van Oorlog, sorteerende
onder het Ed. Mog. Collegie ter Admiraliteyt
tot Amsterdam, werden mede gevoert, te
weten, voor een Schip, met

Koppen.

Emplastra.

	100.	200.	300.	400.	500.
D iapalmæ -	℥ iv	℥ v ℞	℥ viij	℥ ix	℥ x
Diachyli c. Gum.	℥ j	℥ j ℞	℥ ij	℥ ij ℞	℥ iij
Mucilagin. -	℥ j	℥ j ℞	℥ ij	℥ ij ℞	℥ iij
Basilici -	℥ j ℞	℥ ij	℥ ij ℞	℥ iij	℥ iij ℞
Ranar c. Mercur. 4.	℥ ℞	℥ j	℥ j ℞	℥ ij	℥ ij ℞
Defensiv. Vigonis	℥ iij	℥ iv	℥ v	℥ vj	℥ vij
De Meliloto -	℥ j	℥ j ℞	℥ ij	℥ ij ℞	℥ iij
De Cumino -	℥ j	℥ j ℞	℥ ij	℥ ij ℞	℥ iij
Oxycrocci -	℥ ℞	℥ j	℥ j ℞	℥ ij	℥ iij
De Labdano -	℥ ij	℥ iij	℥ iv	℥ v	℥ vj

Unguenta.

Digestivi -	℥ iij	℥ iv	℥ v	℥ vj	℥ vij
Egyptiaci -	℥ j	℥ j ℞	℥ ij	℥ ij ℞	℥ iij
Diapompholygos	℥ j	℥ j ℞	℥ ij	℥ ij ℞	℥ iij
Basilici -	℥ iv	℥ iv ℞	℥ v	℥ v ℞	℥ vj
Albi Caphurat. -	℥ ij	℥ ij ℞	℥ iij	℥ iv ℞	℥ v
Populei -	℥ j	℥ j ℞	℥ ij	℥ ij ℞	℥ iij
Ceræ flavæ -	℥ ij	℥ ij ℞	℥ iij	℥ iij ℞	℥ iv
Axungiaæ porci -	℥ j ℞	℥ ij	℥ ij ℞	℥ iij	℥ iij ℞

Olea.

Ol. Chamæmeli -	℥ j	℥ j ℞	℥ ij	℥ ij ℞	℥ iij
-----------------	-----	-------	------	--------	-------

Lau.

Koppen.

	100.	200.	300.	400.	500.
Laurini . . .	tb ij	tb ij §	tb iij	tb iij §	tb iv
Terebint. . .	tb j	tb j §	tb ij	tb ij §	tb iij
Anisi . . .	z iv	z iv §	z v	z v §	z vj
Juniperi . . .	z iv	z iv §	z v	z v §	z vj
Succini . . .	z ij	z iij §	z iij §	z iv	z iv §
Lini . . .	tb j	tb j §	tb ij	tb ij §	tb iij
Hyperici . . .	z iv	z v	z vj	z vij	z vij
Amygdal. dulc.	z iv	z v	z vj	z vij	z vij
<i>Opiata.</i>					
Laudani opiat. . .	z j	z j §	z ij	z ij §	z iij
Diascord. Frac. C.	tb iij	tb iv	tb v	tb vj	tb vij
Philonii Roman.	z viij	z x	z xij	z xv	z xvij
Theriaca Andr.	tb iij	tb iij §	tb iv	tb v	tb v §
Confec. Alkerm.	z iv	z iv §	z v	z v §	z vj
Hyacynthor.	z iv	z iv §	z v	z v §	z vj
Rob. Sambuci . . .	tb j	tb ij	tb iij	tb iij §	tb iv
Mell. Rosarum . . .	tb j	tb j §	tb ij	tb ij §	tb iij
Commun.	tb ij	tb ij §	tb iij	tb iij §	tb iv
Conf. Rosar. Rub.	tb ij	tb ij §	tb iij	tb iij §	tb iv
Syr. Papav. Errat.	tb ij	tb ij §	tb iij	tb iv	tb vj
<i>Aque.</i>					
Card. Ben. . .	p ij	p iij	p iv	p v	p vj
Rosarum . . .	p ij	p iij	p iv	p v	p vj
Alexipharmac.	p j	p j §	p ij	p ij §	p iij
Cinamomi . . .	p j §	p ij §	p iij	p iij §	p iv
Feniculi . . .	p j	p j §	p ij	p ij §	p iij
Stypticæ . . .	p j	p j §	p ij	p ij §	p iij
Menthae . . .	p ij	p ij §	p iij	p iij §	p iv

Koppen.

	100.	200.	300.	400.	500.
Matthioli	p ij	p ij ℞	p iij	p iij ℞	p iv
Meriacalis	p j	p j ℞	p ij	p ij ℞	p iij
Bambuci	p ij	p ij ℞	p iij	p iij ℞	p iv
<i>Bals.</i>					
Popayvæ	iv	vj	viii	x	xij
Peruvian.	j	i ℞	ij	ij ℞	ij
Sulphur. Anis.	iv	iv ℞	v	v ℞	vj
Thereb.	ij	ij ℞	ij	ij ℞	iv
Wit Papier boek	3	5	6	7	8
Stiela, Trochisc. & pulv. ppt.					
Extr. Cath.	iv	iv ℞	v	v ℞	vj
Ruffi	ij	iv	v	vj	vij
De Cynogloss.	℞	vj	j	j ℞	ij
Resin. Jalapp.	l	j ℞	ij	ij ℞	ij
Diagryd.	j	j ℞	ij	ij ℞	ij
Troch. alb. rhaz.	ij	ij ℞	ij	ij ℞	iv
Utiæ ppt.	ij	ij ℞	ij	ij ℞	iv
Corall. Rubr. ppt.	iv	v	vj	vij	vij
Alb. ppt.	iv	v	vj	vij	vij
Corn. C. ust ppt.	iv	vj	vij	vij	ix
Ocul. c. crud. ppt.	vij	xij	xvj	xx	xxiv
Cantharid.	j	j ℞	ij	ij ℞	ij
Perma Ceti	iv	v	vj	vij	vij
<i>Chymica.</i>					
Cinaab. Factit.	j	i ℞	ij	ij	ij ℞
					Sal.

	100.	200.	300.	400.	500.
Sal. Absinthi	vij	x	xij	xiv	xvj
Card. bened.	vij	x	xij	xiv	xvj
Sal. Armoniac.	iv	v	vj	vij	viii
Cremor. Tartar.	xij	xvj	xx	xxiv	xxx
Tartar. Vitriol.	iv	v	vj	vij	ix
Emetici	j	j	ij	ij	ij
Flor. Sulphuris	iv	vj	vij	x	xij
Merc. dulc.	ij	ij	ij	ij	iv
Præc. rubr.	iv	v	vj	vij	viii
Sublimat.	ß	vj	vij	x	j
Lap. Infernalis	ij	ij	iv	vj	vij
Vitri Antimonii	ß	vj	vij	x	xj
Alumin. ust.	iv	vj	vij	x	xij
Lap. prunell.	tb j	tb ij	tb ij	tb iv	tb v
Capit. mort. Vit.	tb j	tb j	tb ij	tb ij	tb ij
Croc. m. restring.	iv	vj	vij	x	xij
Sacchari Sat.	ij	ij	ij	ij	vj
Ant. Diaphor.	ij	iv	vj	vij	x
Pulv. restring.	tb j	tb ij	tb ij	tb iv	tb vj
Sp. Cochlear.	p j	p j	p ij	p ij	p ij
sal. armoniac.	iv	vj	vij	x	xij
vitriol.	ij	ij	iv	v	vj
Carminat. sylv.	tb ß	tb j	tb j	tb ij	tb ij
nitri dulc.	ij	iv	v	vj	vij
Corn. Cerv.	ij	iv	vj	vij	vij
Sal. vol. Oleos.	ij	iv	vj	vij	vij
Elix. prop. f. ac.	iv	vj	vij	x	xij

Koppen.

	100.	200.	300.	400.	500.
Vitæ -	z ij	z iv	z vj	z viij	z xij
Citri. -	z ij	z iv	z vj	z viij	z xij
Tinct. bezo. fin. aci.	z ij	z iv	z vj	z viij	z xij
<i>Succi condensati, gummi & Resinæ.</i>					
Gurtæ Gambæ	z ß	z j	z j ß	z ij ß	z iij
Euphorbii	z ß	z j	z j ß	z ij	z iij ß
Albes	z iv	z vj	z viij	z x	z xij
G. Ammoniac.	z ij	z iij	z iv	z v	z vj
Galban	z ij	z iij	z iv	z v	z vj
Caphuræ	z ij	z iij	z iv	z v	z vj
Mastiches	z j	z j ß	z ij	z ij ß	z iij
Myrrhæ	z iv	z vj	z viij	z x	z xij
Oliban.	z ij	z iv	z vj	z viij	z ix
Tragacanthi	z j	z j ß	z ij	z ij ß	z iij
Sang. dracon.	z j	z ij	z iij	z iv	z v
Succ. glycyrrhiz.	tb j	tb j ß	tb ij	tb ij ß	tb iij
Terebintin. Simpl.	tb j	tb ij	tb ij ß	tb iij	tb iij ß
<i>Mineralia & Marina.</i>					
Argenti vivi	z viij	z xij	z xvj	z xx	z xxiv
Alumin. crudi	z vj	z viij	z xij	z xvij	z xxiv
Boli Armen.	tb j	tb j ß	tb ij	tb ij ß	tb iij

¶

Ceruffæ

	100.	200.	300.	400.	500.
Ceruffæ	z̄ vj	z̄ viij	z̄ xij	z̄ xvij	z̄ xx
Antimon. crud.	z̄ vj	z̄ viij	z̄ xij	z̄ xvj	z̄ xx
Terr. japonicæ	z̄ iv	z̄ v	z̄ vj	z̄ vij	z̄ viij
Lithargir. auri	tb j	tb j β	tb ij	tb ij β	tb iij
Vitrioli albi	z̄ iv	z̄ vj	z̄ viij	z̄ x	z̄ xij
Cyprii	z̄ ij	z̄ iij	z̄ iv	z̄ v	z̄ vj
<i>Rad. Cort. & Ligna.</i>					
Rad. Parer. brav.	z̄ j	z̄ ij	z̄ iij	z̄ iv	z̄ v
Glycyrrhiz.	tb ij	tb ij β	tb iij	tb iij β	tb iv
Iridis Florentin	z̄ iv	z̄ vi	z̄ viij	z̄ x	z̄ xij
Bardan.	tb ij	tb iij	tb iv	tb v	tb vj
Tormentill.	tb j	tb ij	tb iij	tb iij β	tb iv
Rhabarbar.	tb j	tb j β	tb ij	tb ij β	tb iij
Jalapp.	tb β	z̄ xij	z̄ xvj	z̄ xx	tb ij
Chin.	tb j	tb j β	tb ij	tb ij β	tb iij
Salsaparill.	tb j	tb j β	tb ij	tb ij β	tb iij
Contrajervæ	z̄ iij	z̄ iv	z̄ v	z̄ vj	z̄ viij
Hypocoan.	z̄ ij	z̄ ij β	z̄ iij	z̄ iij β	z̄ iv
Gentian	tb ij	tb iij	tb iv	tb v	tb vj
Cortic. granator.	z̄ iv	z̄ vj	z̄ viij	z̄ x	z̄ xij
Cortic. cinamom.	z̄ ij	z̄ iij	z̄ iv	z̄ v	z̄ vj
peruvian.	z̄ iij	z̄ iv β	z̄ vj	z̄ vij	z̄ viij

Raf...

Koppen.

	100.	200.	300.	400.	500.
Rafur. Lig guajaci.	tb iv	tb vj	tb viij	tb x	tb xij
Lign. Sassafras	-tb j	tb j ℞	tb ij	tb ij ℞	tb iij
<i>Herbæ.</i>					
Fol. Sennæ	-tb j	tb ij	tb iij	tb iv	tb iv ℞
Herb. absinth. vulg	tb j ℞	tb ij	tb ij ℞	tb iv	tb v
scordii	-tb j	tb ij	tb iij	tb iv	tb v
phylandrii	-tb j ℞	tb ij	tb iij	tb iv	tb v
rutæ	-tb j ℞	tb ij	tb iij	tb iv	tb v
card. bened.	-tb j	tb j ℞	tb ij	tb ij ℞	tb iij
bismalvæ	-tb j	tb j ℞	tb ij	tb ij ℞	tb iij
Orbicula. seu bovis t.	tb j	tb j ℞	tb ij	tb ij ℞	tb iij
<i>Flores.</i>					
Rosar. rubrar.	℞ vj	℞ viij	℞ xij	℞ xvj	℞ xx
Chamaemel.	-tb j	tb j ℞	tb ij	tb ij ℞	tb iij
Melilot.	-tb ℞	tb j	tb j ℞	tb ij	tb ij ℞
Sambuc.	-tb j ℞	tb ij	tb ij ℞	tb iij	tb iv
Croci	-℞ ij	℞ ij ℞	℞ iij	℞ iij ℞	℞ iv
Liquiriticæ	-℞ ij	℞ iij	℞ vj	℞ viij	℞ x
<i>Semin & Fructus.</i>					
Baccar. Juniperi	-tb xx	tb xxv	tb xxx	tb xxxv	tb xl
Sem. Anis.	-℞ iv	℞ vj	℞ viij	℞ x	℞ xij

Al 2

Sem.

	100.	200.	300.	400.	500.
Sem. Cumini	℥ ℞	℥ x	℥ xij	℥ xiv	℥ j
Carui	℥ ij	℥ iv	℥ v	℥ vj	℥ viij
Fœniculi	℥ iv	℥ vj	℥ viij	℥ viij	℥ x
Papav. alb.	℥ iv	℥ vj	℥ viij	℥ x	℥ xij
Cucumeris	℥ v	℥ vj	℥ viij	℥ x	℥ xij
Tamarindor.	℥ j ℞	℥ ij	℥ ij ℞	℥ iij	℥ iij
Amygdal. dulc.	℥ ℞	℥ j	℥ j ℞	℥ ij	℥ ij
Paff. Major.	℥ j	℥ j ℞	℥ ij	℥ ij ℞	℥ iij
Rafur. cor. cerv.	℥ ij	℥ iij	℥ iv	℥ v	℥ vj
Sacchar. alb.	℥ ij	℥ iij	℥ iv	℥ vj	℥ viij
Farina Lini	℥ j	℥ j ℞	℥ ij	℥ iij ℞	℥ iij
Spaanse Seep	℥ iij	℥ vj	℥ viij	℥ x	℥ xij
Werk	℥ iv	℥ v	℥ vj	℥ viij	℥ viij
Potjes	12	24	40	50	60
Ol. glaasjes	10	20	30	40	50
Kinderglaasjes	10	20	30	40	50
Rood Leer	2	3	4	5	6
Blafen	10	20	30	40	50
Spongien	1	2	3	4	5
Spelden	1	2	2	2	3
Bortpapier	2	3	4	5	6
Rode zy	1	2	2	3	3

Koppen.

	100.	200.	300.	400.	500.
Kannetjes	10.	20	30	40	50
Nesjes doosjes	6.	8	10	12	12
Spalken	12.	20	30	40	50
Een Clysteerspuyt.					
Een blikke Tregter.					
Twee Pannetjes.					
Twee Vyzels, twee Stampers.					
Een decoctum Kætel.					
Twee Clysteer-Py-pen.					
Een glaze Mortier.					
Een tinne Spuytjen.					
Een Schaaltjen met gewigt.					
Een dito grooter.					
Een Ondersteekfel.					
Een Scheerbekken.					
Twee Kroesjes.					
Drie Maatjes. p β.					
3 v. 3 ij β.					
Een Sefie.					
1 Saag met 2 blafen					
Een krom Mes.	-	-	-	2	2
Een Separatorie-Mes. *					
Een Treppan met syn toebehooren.					

III 3

Een

* Het Tournequet, dat zo noodig is werd ook op de Lyst vergeten, gelyk ook de Arterie-Tange, die ook noodig is.

	100.	200.	300.	400.	500.
Een Sny-Tang.					
Een Bytel.					
Twee Kogel-Tan- gen, een groot en een kleyn.					
Twee Kooren-Tan- gen, een rechte, en een kromme.					
Een Mont-Schroef.					
Vier Cauterien van verscheyde soor- ten.					
Twee Schaaren, een rechte en een kromme.					
Twee Kiezetrek- kers, een rechte, en een kromme.					
Een Pellikaan.					
Een Seton-naalt.					
Een Koevoet.					
Een Catheter, van Zilver †					
Een groot Lancet.					

† Hier by moeste ook een flappe Catheter ge-
zyn, gelyk nog meer andere instrumenten, die hier
vergeflagen zyn. Deze Lyst hadde die halven wel
goede reformatie van nooden die ik hier niet re-
zal, maar overlaten aan die daar toe gestelt zyn, wel-
plichr het is, het welzyn der leiders te zoeken meer
hun loon, 't welke daar s' Jaarlyks van getrokken was

Koppen.

	100.	200.	300.	400.	500.
Een Incifimes.					
Een Kanon met Naalden.					
Vier Spaatels.					
Zes Lancetten.					
Zes Scheermessen.					
Drie Kookers.					
Een Kisje tot de Instrumenten.					
Een Medicament-Kist, met Potten en Flessen.					

Eene heele Nieuwe LYST, van de noodigste, Uit-en-Inwendige Medicamenten, die op de Schepen vaarende na Oost- en West-Indien, en na alle andere heete, en ook koude Landen, moeten noodzakelyk werden medegenoomen, opgesteld door Doctor *Johannes D. Schlichting*, A^o. 1748. En wel voor een Schip met 300 Man.

Unguenta.

A Lbum Simplex.	ss viij.
Nutritum	ss x.
Basilicum	ss vj.
Balsamus Arcaei	ss v.
Egyptiacum	ss ij.
Althææ	ss iij.
Populeum	ss iij.

Emplastra.

D efensivum	.	.	℥ v.
Diapalmæ	-	-	℥ x.
Diachylon Composit.	-	-	℥ iij.
De Labdano	-	-	℥ iv.
De Cumino	-	-	℥ iv.
Oxycroceum	-	-	℥ ij.
Cera Flava	.	.	℥ iij.

Olea.

O livarum	-	-	pint x.
Raparum	-	-	pint x.
Laurinum	-	-	℥ vj.
Anisi	-	-	℥ ij.
Juniperi	-	-	℥ ij.
Succini	-	-	℥ ij.
Menthæ	-	-	℥ j.
Coryophyllum	-	-	℥ j.
Petræ seu Terræ	.	.	℥ vj.
Macis express.	-	-	℥ iv.
Vitrioli	.	.	℥ vj.

Spiritus.

V ini Simplex	.	.	pint x.
Frumenti	.	.	pint xx.
Alcohol Vini	-	-	pint ij.
Vitrioli	-	-	℥ ij.
Nitri Dulcis	-	-	℥ ij.
Aqua Fortis	-	-	℥ ij.
Terebinthinæ	-	-	℥ iv.
Cochleariæ	.	.	℥ β.
Salis Ammoniaci	-	-	℥ j.
Salvol. Oleosum	.	.	℥ iv.

Matricalis	•	•	•	℥ iv.
Corru Cervi	•	•	•	℥ iv.

Salia.

N itrum Crystallifatum	•	•	•	℥ x.
Sal Tartari Vitriolat. amar.	•	•	•	℥ vj.
* Sal Tartari	•	•	•	℥ j.
Cineres Clavellati	•	•	•	℥ iv.
Sal Ebsoniense	•	•	•	℥ iv.
Sal Armoniac	•	•	•	℥ v.
Alumen Crudum	•	•	•	℥ x.
Alumen Ustum	•	•	•	℥ j.
Cremor Tartari	•	•	•	℥ x.
Vitriolum Cyprium	•	•	•	℥ ij.
Album	•	•	•	℥ iij.
Viride	•	•	•	℥ ij.
Viride æris	•	•	•	℥ iv.
Sacharum Sathurni	•	•	•	℥ iv.

Aquæ & Succt.

M enthæ	•	•	•	℥ vj.
Rosarum	•	•	•	℥ j.
Foeniculi	•	•	•	℥ vj.
Cinamomi	•	•	•	℥ j.
Succus Limonum	•	•	•	pint. vj.
	℞ i 5			* Acet.

* In plaatze van *Sal Card. Benedicti* en *Centaur*, kan men de *potas* of 't *Sal Tartari* gebruiken, om dat die eene en dezelve kragten hebben, en de gemeene *salia fixa*, dog meest alle en altyd uit de *potas* bestaan, of daar mede vervalscht werden. En aldus kan men, voor het *Oleum Tartari per deliquium*, de gesmolten *potas* nemen. De *Tartarus emeticus* heeft men ook niet noodig, want de *gutta Gamba*, en *Hyperacualna* doen genoeg braaken.

* Acetum Vini

pint. xx.

Gummi, Balsami, succi condensati.

A Loë hepatica	℞ j.
Myrrha	℞ ij.
Ammoniacum	℞ ℞.
Galbanum	℞ ℞.
Mastix	℥ ij.
Olibanum	℥ ij.
Sarcocolla	℥ ij.
Asa Foetida	℞ j.
Euphorbium	℥ iv.
Camphora	℥ ij.
Terebinthina Veneta	℞ ij.
Communis	℞ ij.
Balsamus Copayvæ	℞ iv.
Peruvianus	℞ ℞.
Rob. Sambuci	℞ iv.
Ribesiorum	℞ iv.
Gutta Gamba	℞ ℞.
Terra Japonica	℞ ij.
Succus Glycyrryzæ	℞ ij.
Sanguis Draconis	℞ iv.
Sacharum Commune	℞ xij.

* De enkele Azyn is genoeg, als men op 't Schip wat Rosenbladeren of *flores sambuci* daarby doet, heeft men *acetum Rosarum* en *sambuci*, en zo doet men met andere *aceta*.

Het *agua calcis* is ook niet noodig mede te voeren als men maar kalk genoeg meede neemt, kan men dat maken als men koud waater daarop giet en laat het 24 uren staan.

Zo is het *agua divina fernelii* in een uur te bereiden als men neemt *agua pur* pint. j. *Mercurii sublimat.* ℥ j. *Misce.*

Mineralia.

A rgentum Vivum	℥ iv.
Mercurius Dulcis	℥ vj.
Præcipitatus Ruber	℥ iv.
Sublimatus Corrosiv.	℥ iij.
Limatura Martis	℥ v.
Crocus Martis	℥ j.
Colethar Vitrioli	℥ iij.
* Sulphur Vivum	℥ iv.
Bolus Armena	℥ j.
Corallia Rubra	℥ β.
Lithargyrium auri	℥ vj.
Lapis Calaminaris	℥ iij.
Minium	℥ j.
Cerussa	℥ vj.
Calx Viva	℥ vj.

Animalia & partes eorum.

O culi Canci	℥ ij.
Testæ Ovorum	℥ ij.
Conchæ Pulverifatæ	℥ ij.
Testæ ostreorum pulv.	℥ iij.
Cornu Cervi Ustum	℥ ij.
Millepedes	℥ β.
Coccinella	℥ iv.
Cantharides	℥ j.
† Mel Album	℥ ij.

Axun-

* De *Flores sulphuris* zyn niets hier als gemaalen Swavel, dierhalven het zelve, dog de opregte *flores* zyn zuiverder, en van dezelve werkinge.

† Alsmen den Honing met wat roosenbladeren kookt, heeft men altyd versich *mel Rosarum*. Ook doet de kragt der Rosen daar onder zo veel niet als men zig wel verbeeld. Dit en andere dingen bestaan veel in de verbeeldinge.

Axungia Porci ℥ ij.

Radices.

B Ardanæ	℥ viii.
Fœniculi	℥ iv.
Tormentillæ	℥ ij.
Helenii	℥ ij.
Calami Aromatici	℥ ij.
Angelicæ	℥ ij.
Imperatorizæ	℥ ij.
Ireos Florentinæ	℥ ℥.
Ari Veri	℥ j.
Liquiritizæ	℥ vj.
Salfæ Parillæ	℥ ij.
Contrajervæ	℥ iv.
Hypecacuahnæ	℥ ℥.

Herbæ.

M Alvæ	℥ vj.
Althææ	℥ vj.
Phellandrii.	℥ ij.
Menthæ	℥ ij.
Rorismarini	℥ j.
Cardui Benedicti.	℥ j.
Abfinthii	℥ j.
Scordii	℥ j.
Salviæ	℥ j.
Majoranæ	℥ ij.
Agrimoniæ	℥ iv.
Sabinæ	℥ j.
Hyssopi	℥ ij.

Flores.

C Amomillæ Vulgar.	℥ iv.
Roman.	℥ j.
Sambuci	℥ iv.

Rosa.

Rosarum	. . .	℥ ℞.
Croci	. . .	℥ ℞.

Cortices, Ligna, Semina & Fonctus.

* C ortex Peruvianus	. . .	℥ viij.
Winteranus	. . .	℥ ℞.
Cascarillæ	. . .	℥ ℞.
Granatorum	. . .	℥ ℞.
Cinamomi	. . .	℥ iv.
Nuces Moschatæ	. . .	℥ ℞.
Macis	. . .	℥ ij.
Caryophylli	. . .	℥ ij.
Piper Nigrum	. . .	℥ i.
Baccæ Lauri	. . .	℥ ij.
Juniperi	. . .	℥ ij.
Tamarindi	. . .	℥ xl.
Lignum Guajacum	. . .	℥ vj.
Semen Anisi	. . .	℥ iij.
Cumini	. . .	℥ iij.
Farin. Lini	. . .	℥ x.

Anodyna.

† O pium Crudum Optimum	. . .	℥ ℞.
Tinct. Opii of Laud. Liquid	. . .	℥ ℞.

Dia.

* De nieuwe Lyft der Oostindifche Compagnie geeft maar drie ponden *Cort. Per.* op een Schip van 300 Man. Maar als hevige koorszen daar voorkomen wat zullen die drie ponden doen? ik stelde het hier nog geringe.

† Het *Opium Crudum* is zo goed als het zo genaamde *Laudanum Opiatum*, en als men het *opium* met Brandewyn of met Spaanschewyn tot een Tinctuur oplost, is het goed en zo dienstig, als alle groote en moeylyke compositien.

Diafcond. Fracaftor	℞ β.
Theriaca Andromach	℞ iij.

Laxantia.

R Adix Jalappæ	℞ ij.
Rhabarbari	℞ ij.
Trochifei Alhandel	℞ iv.
Maff. Pil Ruffi	℞ vj.
Extract Catholic	℞ vj.
Scammonium Crud. Opt. . . .	℞ ij.
Resina Jalappæ	℞ ij.
Manna Calabrina	℞ vj.
Folia Senæ	℞ ij.
Elixir Proprietatis	℞ iv.
* Tinct bſinthii	℞ iv.
Sapo albus	℞ ij.
Sapo Niger	℞ iv.

NB. Hier nevens moet men in agt neemen, als een Schip met 300 Mannen een ryze van een half jaar of daar omtrent doen moet, de quantiteit van deze middelen genoeg is, maar zo men een jaar of langer denkt uit te blyven, moet men meer mede neemen, en zo men geen alf jaar denkt uit te blyven, ſchadet niets, meer als men noodig heeft mede te voeren, want al dat te veel is, mag op een ander ryze al weder goed zyn, ook heeft men al dus niet ligt gebrek als 'er eens veel ziekzens voorkomen, die ook dan meer middelen eifchen, over welk gebrek al te veel zo dikwils met reden geklaagt werd.

* De *Tinctura Abſinthii* maakt men gereed, als men Brandewyn op de knoppen van Alſt giet en trekken laat, en zo maakt men ook de *Tinctura Myrrhicæ*, *Rhei*, *Caſtorei*, enz.

De middelen in deze Lyft zyn ook geen verderf in twee jaaren tyds onderworpen; want de gemeene Syropen en Conditen hebbe ik weg gelaten, en men kan die te Scheep met Zuiker Honing en zoethout-zap ten alle tyden met ligte moeite versich maaken. de Mineralien *Spiritus olien gummien* en meer andere kunnen zeer veele jaaren goed blyven en vry van verderf bewaart werden, de kruiden, wortels en zaden hier gemeld, wel bewaart, zullen ook in eenige jaaren maar zeer weinig van haare kragt verliezen, zo dat ik niet zien kan dat veel betere middelen zullen kunnen medegevoert werden.

Vermits ik hier zeer zekere en door de ondervindinge wel en goed bevondene middelen alleen gestelt hebbe. Edog mag ik wel zien, dat na my dit meer verbeterd werde, dat ook mogelyk is, en ik zelfs ook doen kan, maar ik hebbe dit vooreerst voldoende geoordeelt als hebbende veele der beste middelen hier aangeprezen, die of weggelaten zyn in de Lyften van de *Admiraliteit* en *Compagnie* of daarvan te weinig werd medegegeven.

Ook kan men deze Lyft gemakkelyk veranderen in de quantiteit op een Schip van 50, 100 tot 600 Man.

De Lyften van de *Admiraliteit* en *Oost-Indische Compagnie* zyne gantsch niet voldoende en eischen noodzakelyk eene vroegtydige verbeteringe. Want daar werden niet alleen veele onnoodige en niets waardige middelen medegedeelt, maar ook veele goede weggelaaten, van geen *Spiritus Vini* nog *alcohol vini* werd eens daarin gewaagt; de verkoelende middelen zo hoog noodig werden in zo geringe kwantiteit medegegeven dat maar zeer weinige zieken daaraan genoeg hebben, de overige mag de natuur geneezen, of men moet de verkeerde heete sweet-middelen geven, die verderfelyk zyn. Nie-
mand

maad neeme my kwaalyk, dat ik tot voordeel van het gemeen hier eenige verbeteringe hebbe zage-
wezen, die ieder regtzinnige zal aanneemen en een
waanwyze en onkundige verwerpen, de nieuwe
Lyft van de *Oost-Indische Compagnie* zoude ik hier
wel hebben by gezet, Maar om dat ik die te veel
zoude hebben moeten byna in alle stukken veran-
deren, heb ik die niet willen hier by brengen, ik
sweige dat de Geotrojeerde Boekverkopers moge-
lyk kwaalyk souden genomen hebben, vermits de
wocker gewoon is de waarheid te verdonkeren, en in
boete te beslaan die echter tot voordeel van het ge-
meengood gedaan, van de meenigte processen
hier over gevoert zal ik swygen. Dit is ook de
oorzaak dat een goed en gezegend Land eindelyk
door de Woekerzucht vervloekt verlooren gaat, dat
door eerlykheid en trouw zoude eeuwig staan.

Die de schoene past trekke die aan, het is nu
helaes eene jammerlyke eeuwe, rampzalige tyt
en verkeerde Waereld.

De LAND-en SCHEEPSKIST,

Volgens de Methode van eenige nieuwe
Heeren Doctoren.

Aan my geschreeven die met minder onkosten
kan bereid werden.

1. **O**mtrent de geneesmiddelen van binnen
moet men hebben / een goed purgans
emeticum, sudoriferum, opiatum, acidum tem-
perans, en carminans.

2. Wat de purgantia belangt / behoest men niet
men

meer dan een te hebben, by voorbeeld / men maakt een massa van gutta gamba, aloë, scammonium en diergelyke / waar van men pilletjes kan maken: wil men het al slobberende gebruiken / zo zet men wat salappe op brandewyn of wjn / en men maakt daar een tinctuur af.

3. De vzaakmiddelen kan men overal bekomen / want zo men een weinig tabak in wat water of wjn te weeten leit / zal een deftig vomitorium werden. Of in plaats van dat / kan men zes grein van 't vitrum antimonii in wjn weeten / en geven de wjn in. Meer heeft men hier niet van doen.

4. Een opiaat te maken is geen konst / want als men een greintjen of een half van den raauwen opium slegt in geest / met een zweetmiddel of eenige zuurtemperende dingen / of carminatieve wateren / zo heeft men genoeg.

5. Onder de zweetmiddelen behoeft men te maken een extract uit cardus benedictus, centaurium, absinthium, contrajerva, saffraan, opium en diergelyke.

6. Onder de zuurtemperende behooren de poeders / kreefts ooggen en koralen / schulpen / enz. Item / de vliegende zouten van sal armoniak en bartschoorn.

7. De carminantia zyn ook goed in de maagzietten / ook versterken zy. Men kan maken een goed elixir vitæ, als by voorbeeld / neemt een pint elixir proprietatis, doet daarby een sterke tinctuur van kaneel / nagelen / notemuskaten / kardamom / anys / wortels van angelica en diergelyke.

Voorts heeft men weinige andere innerlyke Medicamenten van nooden.

Hier volgen de kragten der Medicamenten, op dat een Chirurgyne weete, waar hy zig na te reguleeren heeft: welkers beschryvingen in de Pharmacopœa van Amsterdam † en elders te vinden zyn.

Kragten van de Diapalma.

Deze pleister is zeer cicatrifeerende, daarom is ze goed tot allerley versche wonden / tot contusien ende ecchymosis, als meede tot dooꝝgebrochen aposteunien. De pleister gedissolveert met wazend brandewyn en sperma ceti, dient als een defensief tot contusien en inflammationen.

Emplastrum Diachylon Compositum is zeer atraheerende, rypende en verzagende allerley apostematien en hardigheden / daarom werd de pleister verbruikt in een antrax, bubo, parotis, en zeer veel in bloedzweeren.

Emp. de Betonica is zuiverende digereerende en incarnereende: dienstig in allerley hooftwonden / en in wonden met ontblootinge des beens.

Emp. de Mucilagibus is een zeer verzagende / resolveerende en matureerende cerone, zeer dienstig tot allerley hardigheden en om te doen rypen.

Emp. de Ranis cum Mercurio is zeer resolveerende

† Als men alle de Nederlandsche Pharmacopœen wil doorziet en vergelykt met de Pharmacopœa Austriaca en Dispensatorium Brandenburgicum, moet men weten kennen, dat die tegens deze niets zyn, veel goede middelen daaruit gelaten, en gantsch onnodige en schadelijke wonderlyke compositien daarin gelapt zyn, die alle wel noodzakelyk een reformatie van nooden hebben.

allerley wateragtige en kankeragtige gezwollen †, is mede goed tot oude quaadaardige ulceratien, die niet harde kanten bezet zyn / om die te emollieeren en te consumeeren.

Emp. Gryseum is consolideerende en cicatriseerende alle oude ulceratien, die qualijk geneezen willen.

Emp. Oxyeroceum is zeer vermorzende allerley hardigheid en knobbels / zy is goed op eenige gebrooken beenen als 'er eenige dagen voor by zyn / insgelyk tot het scheutzel der navel / serotum, als mede op eenige leeden die niet pynen bezet zyn.

Emp. Stricticum Paracelsi, is resolveerende en verzagende / mede goed tot allerley wonden en ulceratien.

Emp. Defensivum Vigonis is conforteerende, en resolveerende, alle blaauw geslagen / verstukte / en verworpen leeden / het gerouwen bloed onder de huid verteerende / en verhindert alle inflammatie en fluxien, zy werd veel in gebrooken en ontleede leeden gebruikt.

Emp. ad Fracturas F. Wurts werd / als gezegt is / tot gebrooken leeden van meest alle Hoogduitschen gebragt; en van ons hier te Lande niet bekend.

Emp. de Cumino is zeer goed tegens allerley ecchymosis

¶ m 2

† Dat deze plaister zo veel goed doet geloof ik niet, veel min, dat die zoude kankeragtige gezwollen resolveeren, de preuven van my gemaakt getuigen van het tegendeel. En zeer veele menschen kunnen by geringe gevallen deze heete plaister niet verdragen, om dat die by de meeste menschen inflammatie en puisten verwekt, het *Emplostrum diapalma* met kwik gemengt kunnen allerlei slag van menschen verdragen, en is dierhalven veel boeter. De andere plaisters hebben ook zo groote kragt niet, als wel daar van werd opgegeven.

mosis en bultslagen / tot zugt en houde zinkingen / is zeer rezolbeerende en verwarmende.

Emp. Opodeldoch. Men maakt hier gemeenlyk een sparadrapum van / over beide ziden besmeert en werd zo op oude quaadaardige ulcerationen geleid / dezelve dat gelyk omkeerende en afwegende.

Ung. Album Camphoratum is verdunnende en zeer cicatrifeerende, hy werd veel gebruikt met wat ol. rosarum gemengt / om op allerley inflammationen te strijken / als den erysipelas, vuurigheid / scharfdeghheid / enz. (voornamelyk in hete Landen) pleist tersgewyze dient zo op allerley excoriatiën en verbrandheden.

Ung. Ægyptiacum is goed in oude ulcerationen en fistels / zo neemt het sponciens vleys weg / wederstaat de corruptie en werd veel in gescarificeerde gangrenen gebruikt.

Ung. Basilicum is een goed suppurativum, of ettermakende en rypende zalf / dienstig om eenige zweeren te helpen rypen / desgelyk om eenige gelyk vlettert vleys te doen separeeren of van een te scheiden.

Ung. Diapompholigos is een zeer goede scheinzalve / zeer verkoelende / en cicatrifeerende allerley ulcerationen, en haar maligniteit wederstaande, voornamelyk als 'er den mercurius per amalgama onder gemengt is / wanneerze als dan mede dient tot den kanker zo wel geapostomeert als geculcereert.

Ung. Digestivum is incarneerende en digereerende, daarom is zeer bequaam in allerley zo verscheide als oude wonden en zweeren.

Ung. de Althea Composit is dienstig tot alle lamme en verbrongen leden. En om alle pyn weg te neemen.

Ung. Mundificativum ex Chelidonia is om alle vult

bulle zwoeren of ulceratien te zuiveren / en als dan te geneezen / en werd van veelen zeer hoog geagt / om de uitneemtheld zpuer deugd.

Ung. Wurts is mede zeer mundificeerende en zuiverende alle bulle ulceratien, en beneemt de putrefactie. De Nederlanders gebruiken in plaats van deze zalf den ung. digestivum met den ung. *Aegyptiacum* gemengt / dat by 30 goed is.

Ung. *Populeum* is zeer goed in allerley ontstekinge / en grooten brand om die te verkoelen / daarop gestreeken / zpu is uitneemende in de ppne der speenen / met wat opium of laudanum gemengt / als mede aan 't boorzhoofd gestreeken / boorz heete hoofppn / en in de slaap des hoofds / om slaap te verwekken.

Cera Flava & Alba is een harde taape stoffe in de bpekozven / grof en emplastyk van aard; zpu kan zo wel in verwarmende als in verkoelende zalven gedaan werden. Zpu behoud altoos nog eenigz slutz de natuur van den honing / darze van gekomen is.

Het witte was werd meest in witte zalven gedaan / en is ook meerder verkoelende / doordien het gewassen / gebleekt / en dikmaals met water besproeit is geweest.

Van de Olien.

Daar is byiederley slag van olien / of zpu werden op byiederley wyze gemaakt.

1. De eerste wyze geschied dooz expressie, dat is dooz uitzukkinge / om dat ze uitgedruwt en uitgeperst werden: en van zulk slag zpu de olien van amandelen / van bapen of laurinum, van spnzaad / van papper, ofte slaapzaad.

De tweede wyze geschied dooz infusio en impressio, dat is dooz inweelkingen en ingedzongen in den geme-

nen olie van olyven / daar eenige bloemen of kruiden in gewerkt werden / en also in de zonn gestelt / op dat de kragt der bloemen of kruiden / dooz de hitte deszelfs beter zouden uitgetrokken / en ingedrooggen zyn : en dusdanig werden gemaakt de olien van camillen / van roozen / van lelien / van hipericum , en van anothi of dille.

De derde wyze geschied dooz distillatie en konst der chymie , als dooz kloeken / kromhalzen / fourmitzen / dooz het zant / enz. ende op dusdanige wyze werdol gemaakt de olien van sulpher / van vitriool / van terpentyn / van succinum , van spica en van jeneverbessen.

Alle deze olien werden artificeel genaamt / om dat ze dooz konst gemaakt zyn.

Boven deze artificeele of dooz konst gemaakte olien / zyn der nog naturæle / dat zyn zodanige olien die de natuur van zels voortbrengt / uit eenige boomten als den copayven Peru , in Westindiën ; en den petereolie uit de steenen in Italiën en elders ; en den oliende terra uit de aarde traanende / en op 't water drogvende verzamelt werd / in Oostindiën / in 't Rijk Siam : welken olie aldaar in zo grooten waarde gehouden werd / dat men ze daar steelsgewyze uitbrengen moet / met groot gebaar des levens.

Oleum Chamæmeli werd van sommige benedictum genaamt / en dat om haar goed gebruik / zyn zeer penetrerende / rezolbeerende en ynsullende / daerom werdze veel in ynsullende elpsteren gedaan / is mede adstringerende en zweerterwekkende : daerom is ze zeer goed tot bekrompe leden / ende alle ley gebreken der zenuwen.

Oleum Hyperici is verwoarmende ende t'zamen trekkende / goed tot alle versche wonden : voornientlyk der gebzigen en zenuwen.

Zuwendig werdze gegeven als men zig van binnin

bezeert heeft / drie of vier druppelen met wat sap daar graauwe ertten in gezooden *zpu*: ook doet *zpu* water maken en stillt de *ppn* der blaaze.

Oleum Lumbricorum verwarmt en versterkt de honde passien der zenuwen / is zeer goed tegens de kramp / stercpn / en ophzimpinge der zenuwen. *Zp* is inzonderheid goed gebruikt in geschooten wonden.

Oleum Laurinum is vermozgende / en de zenuwagtige deelen eenigzints versterkende / insgelijks resoluerende / verwarmende en openende.

Oleum Myrtilorum is verkoelende en adstringeerende / *zpu* belet 't zweeren en uitgaan des neersdarms / geneest de graauwe hamergank / verbzandheid / alleley klooven en smeertsel.

Oleum Rosarum is verkoelende / en versterkende alle verzwakte / geslagene / gekooten leeden: en die van eenig toekomende quaad beschermende / in elpsterien gedaan dientze tegens de erosiones, dat is inretinge der darmen / als een roodenloop of anderszins †

Oleum Terebinthinæ is een balsam booz alle versehe wonden / inzonderheid der zenuwen / *zpu* is ook
M m 4
resol-

† Het *Oleum Rosarum* heeft geen grooter kragt, als de gemeene olie. Want de kragt der Rosen daarby gebragt is zo geringe, dat die geen namen mag hebben. Daarenboven als die Roosen met de olie gekookt werd, werd de olie scherper, die ongekookt zachter is.

Van de mel *Rosarum* moet men het zelve oordeelen, en denken, dat de gekookten honing van de Roosen geen kragt aangenomen heeft, als in de verbeeldinge der verkeerd denkende kunstenaars.

Van andere gemaakte en gecomponeerde olien en zaven, mag men wel met regt 't zelve oordeelen, want de enkele zyn de beste.

resolbeerende eenige groote contuzien / insgelyks die winterhanden en wintervoeren hebben. Zp is goed tot lamheid / kramp / opkrimpinge der zenuwen. Inwendig is zp zeer goed ingegeven / met wat wyn of byandelwyn / van 12. tot 20 druppelen / tot een gonorrhæa, graveel / koude pis; want zp de nieren en blaas zuivert / de koude ingewanden verwarmt / en alle putrefactie, en senny wederslaat.

Oleum Anisi is zeer aperieerende en carmineerende allerley wind en oprispinge der mage en darmen / silt de pyne des bulks en mage / ze berdwynt den hys / vallende ziekte / en witte vloed / zp opent alle verstoptheden / lest den dorst / beneemt den stank des monds en keele / doet sluimen ryzen / zweeten en slapen. De dosis is van 5 druppelen tot 15. en meer ingegeven / met wat warme wyn en cheriak of mithridaat. Uitwendig is ze mede goed tot alle gebreken der zenuwen en kouw / tegens tandpyn / hooftpyn enz. uit koude.

Oleum Juniperi is verwarmende / penetreerende en adstringeerende, ook eensdeels carmineerende, dienstig tot winden en krimpinge des bulks. Zp wederslaat de putrefactie, zp zuivert de nieren van graveel / verteert den steen en byzeltze t'eenemaal; zp doet watermaken / is de scheurbulke en waterzugtige goed / zp versterkt de mage en ingewanden / belet de opstygingen / zp heelt alle inwendige wonden en ulcerationen. Uitwendig tegens beetten van alle sennyge dieren / want haar reuk t' senny verjaagt / tegens kramp en stuijen / en alle koude passien der zenuwen en gewozigten. Zp geneest de oude ulcerationen der schenen / en boozkruijpende zeerigheid / de koude zugt in de beenen en lamme leeden: tot lamheid twee oncen van deze olie / en anderhalf van laurinum, met een once hondesmeer / is een zeer goede remedie.

De Oleum Peträ zweet uit eenen steenen Berg Monteliba, en van sommige St. Catharins olie genaamt. Zy deze olie is gantsch geen fenijn / zy is zeer doozogende / verwarmende / doozdzingende en verteerende. Zy is goed tot vallende ziekte / dzapinge / koude pijn der zenuwen en der gewrigten / voornamentlyk / als menze met de oleum terræ vermengt / met drie lepels azijn eenige druppelen gedronken is goed tegen hoozzen.

Oleum Spicæ is zeer verwarmende / doozdzingende en rezolverende / daarom zeer goed tot de koude gigt.

Oleum Succini is verdzoogende / versterkende en afzypbende / men plagtze eertyds geheiligde olie te noemen wegens zyne uitsterkende kragten / zo van buiten gesmeert aan 't doozhoofd / neuze en herre / als ook inwendig gedronken met eenig bequaam nat / tegens alle quade opstypingen der hersenen / van apoplexie / paralyzie en vallende ziekte / tegens allerlei fenijn en pestige lugt / zuibert de nieren van grabeel / als mede den gonorrhæa, berwekt het menstruum, doet zweeten / en verdzypft de hoozzen / den dosis is van scrup. j. tot scrup. ij. met eenig bequaam nat.

Oleum Sulphuris is openende / incideerende / verhoelende en verdunnende / daarom werdze veel inwendig gebeezigt tot eenige gebreken der longe / bozst / en magge / als mede tegens de gigt / steen en grabeel / ontrent scrup. j. in een bierglas wyngedronken / en daarop gezweet : Zy wederstaat de galle / en verteert alle zigtigheid in het bloed / zy is goed in alle brandige hoozzen. Item / tot bezrot quaad tandbleesch / en ulcerationen der roede. Item onder wat oxycroceum gesmolten / zo scheltze en verdwypntze alle galachtige / waterige en windige gezwellen.

Oleum Vitrioli is zeer corrodeerende of bptende /

en wedestaat geweldig allerley bezrottingen / Inzonder-
heid der pest / ergens onder gemeent. Men gebruikte
ook veel inwendig / om de aposomen ofte juleppen een
zuuragtige smaak te geven / en den doofst te verstaan;
want zy is zeer goed tegens heete / brandende / pestige
en gal-agtige koozzen / en doet zweeten. Den dosis is
zo veel druppelen naar leders goed-dunken / somtyds
drie / somtyds vyf / en dat al naar gelegenheid /
een lepel vol in een pijnje brandewyn gedaan / en-
de die wel omgeroert / en alle morgens een lepel vol
gedronken / is uitnemende tot vallende ziekte en lam-
heid.

Van de Opiaten.

O Piat is gemeenlyk een zagt electuarium, also
gemaakt ten aanzien van den opium die 'er in ge-
mengt werd / als in de beschryvinge van de volgen-
de opiaten te zien is. Waar gebruik is gemeenlyk om
slaap te verwekken en pijn te stillen / of wel om eenige
vloeyende vogtigheden te verdikken / en te stutten / als
mede om eenig bloeden te wederhouden.

Laudanum Opiatum volgens zyne beduidinge / her-
komende van 't woordjen laudo ik pruze / is waar-
lyk een zeer pynstelpk Medicament / alhoewel het van
veele vooz gevaarlyk gehouden werd / vooz my / ik
heb het menigmaal met zeer groot voozdeel zien ge-
bruiken / en zelfs ingegeven.

Zyn gebruik / is uitnemende goed om allerley on-
lydelyke pynen onzes lichaams te stillen / door dien
het de scherpigheid der humeuren zeer temperet / zy
is zeer goed tegens alle heete zinkingen / door dienze
die verkoelt en verdikt / door den slaap. Zy is zeer
goed vooz koolyk / roodeloop / pijn der darmen / en
galbraking / zy doet slapen. Zy is mede goed tegen
het opstippen der Dzwouwen / een grein teffens alle 4. a
5. uur

5. uren Ingegeven; als mede in eenige wanhoopige heete ppulphie ziekten / die binnen Scheepsboord zouden mogen voorszallen / maar een greinjen teffens in een leepel wijn ofte iets anders ingedoomen alle 5 à 6. uren; anders zo is den gemeenen dosis in een sterks lichaam 3. à 4. grein.

Mithridacium werd genaamt na den grooten geleerden Koning Mithridates, die niet alleen in twee- en twintigderlep taalen erbaren was / maar boven dien in de alexipharmaca, dat zijn tegengiften/ deze beproefden hy gemeenlyk aan alle crimineele in zijn Rijk; dit recept wierd gevonden van de Oversten Pompejus doen hy hem overwonnen had / in een zeker koffertjen des Konings beslooten zijnde / en van zijn eigen hand beschreeven / 't welk daar naar een overlangen tyd binnen Romem bewaart is geweest / tot dat het daar naar van Galeus in zijn 22ste Boek der Antidoten beschreeven is geworden.

Zijn gebruik is mede om ppne te stillen / om te doen slapen / maar voornamelyk om te doen zweeten / zy is goed tegens allerlep fensu en quade lugt: Item tegens hoofdygn uit koudekomende / tegens bezwellingen en vallende ziekte. Item / tegens kugchen / bloedsponwen / lamheid / koozzen. Zy geneest de gebreken der darmen / ooren / mond en haaken: ik heb 'er geneezen die de mond heel scheef getrokken waren / haar een dosis ingeevende om te doen zweeten / en van buiten een afziedsel met warme natte doeken op de haken geleid / van granaatschillen en carillebloemen / daar ik wat mithridaac in mengde. Zy is mede zeer goed ingegeven vooz die haar water niet kunnen ophouden met wat staal-wijn. De dosis is drach. j. min en meer naac geleentheid.

Theriac is gecomponeert vooz Andromachus, zijn de een ervaren Medecyn van dien wyzen Heizer
Ne-

Nero, welke hy heeft getrokken uit de compositie van den mithridaat, daar zo wat afnemende en toedoevende / 't geen bequaam was tegen beetten / of steeken van sennige dieren.

Zyn gebruik is wel het vooznaamste onder alle preservacion der pest / zo is goed tegens veele ziekten: inzonderheid tegens beetten of sterken van sennige dieren; Item vooz vallende ziekten, bangigheid op de borst / pyne der darmen die de zelvige yquetst hebben / en tot veele andere passien des lichaams meer; zy versterkt het herte / hersenen / lever / mage / enz. zy is mede goed den geelzugtigen / miltzugtigen / en die benaucht op de borst zyn; zy dryft de pokkens en allerlep vulle brand uit het lyf; zy doet wel zweeten als menze met wat aq. card. benedicti of met wat ant. diaphoreticum inneemt / enz. den dosis is drach j. min of meer naar gelegentheid der Patienten / en quaadaardigheid des gebzeks.

Diascordium Fracastorii. Den basis hier van is den scordium, die van den dictamnus, tormentilla, en gentiana aangezet werd tegens 't senn. De kancol, peper, gember en gorden wyn, verspreiden haar kragten beter dooz het gantsche lichaam. Den opium dient hier ook als in den theriaca, om de groote hitte van deze menginge te matigen / waar dooz zy des te langer goed blyft.

Zyn gebruik is mede tegens besmette en pestilentielle ziekten: insgelyks tegens allerlep senn en vergift / zo wel uitwendig als inwendig: Zy opent allerlep verstopheden van lever / milt / nieren / blaaze en baarmoeder. Zy is goed tegens de waterzugt en roodeloop; de pyne der mage en darmen stillende; zy is mede goed tegens den verouderden hoest / en die zig van blinnen bezeert hebben / den dosis is D. j. min of meer naar gelegentheid / met eenig bequaam nat en hartstreckende dingen ingegeven.

Philonium Romanum heeft zijn benaminge van de Auteurs Philon, een zeer ervaren Medicus en Philosoph / geboortig van Charzen / en binnen wiens zijne Konst oeffenende / daarom dat het den bynaam van Romanum behoud. Den basis is hier den opium, zijn narcotyke kragt werd aangezet dooz den hyocyamus; en den hinder werd benomen / dooz den euphorbium, saffraan en castoreum. De andere herte ingredienten, dienen om te incideeren, atenuereen, carmineeren en penetreeren, den honing is om te detergeeren, en zijn kragten lange te conserveeren.

Dit opiatum doet mede rusten / geneest den hoest / pleuris / kothheit op de borst / bloedsponwen / roode-loop / miltzugt / geelzugt / bzaaklinge / ppne der nieren, den dosis is verscheiden van drag. j. min en meer naar gelegenheid.

Van de Laxativen, en eerst van de Electuarien.

De Electuarien gemeenlyk confectien genaamt / werden van verscheiden Medicamenten te samen gemengt; daar zynder die maar altereerende hertsterkende zijn / als de confectie van Alkermes. Daar zynder die purgserende zijn / als die hier naar volgen.

Confectio Hamech. Den Auteurs dezer confectie is een zeer oud Arabisch Medicijn Hamech genaemt; de confectie heeft driederley basis. 1. Cholagoge, als den rhabarber; welkers zwakhheit dooz den scamnoneum aangezet werd / wiens scherphheit dooz de pruinen en tamarinden verzoet werd. 2. Melanagoge, als den sena, polypodium en epithymus, aangezet zijnde dooz den succum fumarie, en serum lactis; de winden werden benomen dooz den sem. anisi. foeniculi. 3. Phlegmagoge, als den

den agaricus aangezet zijnde dooz de colocynth, de maag en leever werd versterkt / dooz den absinthium, roozen en spica nardi. De cassia, manna en sulker beneemen zijn droogte / en wegen de sijnmigheden der ingewanden af.

Zyn gebruik is om de zuure vogtigheden te purgeeren / zo verdrijft allerley gebreken des huids / als schurft / krauzel / haptworm / lazerte / hanker ; des gelijks die van Venus sennu besmet zijn / den dosis is unc. j.

Hiera Picra werd van den gemeene man genaamt heilig bitter / want hiera is een grieks woord beduidende heilig en picra bitter / zo dat hem dezen naam met recht gegeven werd / zo om zijn goede en heilzame krachten / tegens veelderley quaalen / als ook om zyn bittere smaak wegens den aloë die 'er in groote menigte ingedaan werd / die hier ook den basis van is / en gecozigeert werd dooz den caneel, jing, aloës en spica nardi, dienende om de ingewanden te versterken / en van verrottinge te beschermen: de mastix dient om de maag te sterken / en de scherphigheid van den aloë te beneemen / den azarum om alle verstoppingen te openen en dooz de urine helpen uitschrijven. De honing om te detergeeren en de compositie duurzamer en smaakeliker te maken.

Zy is goed tegens alle koude gebreken des hoofds / tot draafing / vallende ziekten / krampt / quade ogen ; item tot een koude verhuilde maag ; maar die een heete leever hebben is zy niet zeer goed. Zy werd zelden alleen ingenouwen maar altoos ergens onder gemengt. Den dosis is drach. vj. min of meer.

Electuarium è Succo Rosarum is eertijds van de Salernitaanen gecomponeert / heeft zyn naam van de rozen / welkers sap alhier den basis is / wien's purgeerende kragt dooz den diagrydium aangezet werd.

werd. De fantaalen dienen hier om de leever te versterken / door haare ligte adstrictie, de canaal om 't herte / en de suiker om een aangenameer smaak te geven.

Zyn gebruik is goed in allerley heete kooztzen als in de rooze en pest / door dienze de gal-agtige vogtigheden zeer afzuivert / zy ontkloft de pijn der gewizigten uit hitte voortkomende; als mede is zy goed tot hoosfoppen / draahingen / pijn der oogten en geelzugt. Zyn gebruik werd van sommige suspect gehouden; om dat het zo wel niet als het voorsz. electuarium gecorrigceert is; niet te min het is wel het beste electuarium om in langduurige kietzen te gebruiken door dien zy 't langst goed blijft. Den dosis is unc. j. of met de infusie van sene unc. S. dat by wel zo zeker is.

Van de Pillen.

De Pillen van de Gytelen Catapotia genaamt / is eigentlyk een bysk of massa, dat gemeentlyk in een stuk van een blaas bewaart werd / gelykterwys den extractum catholicum en daar bolletjens af gemaakt / van de groote eener erwele: de reden waarom die verzoimen en in 't gebruik gebracht zyn / zyn tweederley: 1. Door vlieze Luiden / door dienze in kleine quantiteit / en ergens mede omwonden / alsdan zonder smaak konnen ingenomen werden. 2. Om datze door het lang vertoeven in de mage / de verdere deelen beeter konnen afzuiveren / als het hoofd en de leedematens onzeggelychaams.

Pilula Cochiae zo 't schynt / zyn van Rhasis uitgehouden / den basis van deze pillen / is het pulver van Hiera Galeni. Zyn cholagoge of gal-uitdryvende kragt werd door den scammonium vermeerderd /

bert / en de phlegmagoge of spmiltzypvende dooz
de colocynthen en turbith: de bloemen en sproop
van stœchas, werd hier by gedaan eensdeels om
het hart te versterken / als ook om de hersenen
en andere ingewanden te beschermen van het hin-
der / die den turbith, coloquinth, en scammonium
zouden mogen veroorzaken.

Zyn gebruik is om de koude raauwe taaje vog-
tiggheden des hoofds en darmen af te zuiveren: Ins-
gelyks alle zinkende humeuren en cathartzen. Den
dosis is drach. j.

Extractum Catholicum werd extractum genaamt/
om datze dooz den byandewyn uitgetrokken werd:
catholicum, om datze de geueraale massa der hu-
meuren purgeert; de phlegma werd hier dooz de
coloquinth en agaricus gepurgeert; de cholera dooz
den aloës en scammonium, de melanchol. dooz
den helleborus; den diarrhodon abbatis dient hier
om de leevende en voedende deelen te versterken / als
mede om die ingewanden te beschermen van eenig
hinder / die de andere Medicamenten zouden mogen
veroorzaken.

Zyn gebruik is om de algemeene vogtiggheden
onzes lichaams af te zuiveren; Item in de ge-
breken der lever / milt / en hooft. Deze pillen sijn
zeer goed van werkinge / haar dosis is scrup. j. of
drach. S.

Pilulæ Ruffi werden genaamt naar haaren Au-
thent Ruffus, die zo men schryft al voor de 1ste
den Galeni binnen komen in groot aanzien is ge-
weest / den basis hier van is van aloë: zyn af-
veegende en zuiverende kragt werd dooz de myr-
rhe vermeerderd; die ook de verrottinge zeer tegen
staat. De saffraan en goeden wjn werdender by
geaan / om het herte te versterken 't senjn tegen
te staan.

Zy werden veel in de yest gebruikt om te purgeeren en te prezerveeren / door dien zy ook het hoofd / maage en lever versterken / en alle schadelijke spmerrige vogtiggheden uit het lichaam dzyft : Om te prezerveeren gebruikt men alle dagen een pillietjen met een leepel azyn : Maar om te purgeeren of af te zufoeren gebruikt men een heeledofis / welke dofis is drach. j. Doozts is ze goed gebruikt voor ziekelijke teere Luiden / die geern een open lys willen houden ; alle 3 à 4 avonden 2 à 3 pillietjens anderhalf uren door haar avondmaal ingenomen.

Folia Senæ wassen veel in de Levant / als ook in Provencen / en in Alexandrien die wel de beste zyn / omtrent anderhalve voet hoog / draagende geele bloemtjens ; zy werden in de Meymaand gezaait / en versterden in October en November ; om datze gantsch geen koude konnen verdragen.

In 't gebruik is ze een van de uitnemensste purgativen die de Natuur voortbrengt / om datze zo zacht en zonder alteratie purgeert ; eenige kleine adstrictie waar latende : zy werd op verscheiden manieren gebruikt : als in weekingen / poppen / pulvers / enz. Haar gebruik is om 't lichaam te zuiveren / en de milt te purgeeren / haar dofis is ongeleph / in substantie is 't drach. j. of drach. ij. Maar in infusie ofte weekinge is somtyds dyle / vier / zes dragma ofte een once.

Rhabarbar is een wortel groeiende in klein Asien / als meede in Barbarpen / omtrent anderhalf voet hoog ; bloeiende in de Maand Juny : De beste is die van buiten bylnrood is / en van binnen wat geel-agtig als een nozemuscaat / als meede die zwaar en niet wormsteekig is.

Haar gebruik is om zagtjens te openen en af te zuiveren / allerley gal ende spm / booznamelph die in de maag en lever is : daarom is ze goed tot

de geelzugt / waterzugt / miltzugt / verouderde hooftzen; hy werd ook veel in dysenteria gebruikt / om datze naar haar purgative kragt altoos een adstrictie naar laat / zyn dosis is ongelyk in substantie een of twee dragma : in infusie meer naar gelegenheid / want zy altoos meest met iets anders gemengt werd.

Rad. Jalappæ zyn zekere kleine ronde schpyfjes / de mechoacanna zeer wel gelykende: wassende in Nova Hispania gelyk hier de kammenassen doen / zy werden in schpyfjes gesneden / gedroogt / en hier overgezonden.

De Jalappa is een zeer goede purgatie / booz die geene die zeer vies zyn om in te neemen / om datze ganstsch geen smaak heeft: Zy ontlost allerley waterige humeuren / zy opent de leever en milt / daerom is ze goed tot de geelzugt / verouderde hooftzypn / vallende ziekte / stercipn / colyck en kozt aartzheit. Haar dosis in substantie drach. j. ook wel in infusie maar in infusie is het drach. ij. of meer naar gelegenheid.

Scammonium is een sap uit zekere wortel in Perziën zeer lang en dik als een arm onder de aerdt wassende / als hier te landt de Weetwinde / witte roleur en van een zeer quaden reuk / 't loof waardig of meer ellebogen hoog / draagt witte bloempjes als de Weetwinde / ende blaaderen als de parietaria.

Zyn gebruik is te purgeeren de phlegmatike en spuntige humeuren / zy is zeer vehement in haer werken / en dienbolgende zeer gevaarlyk gebruikt / daarom werdze zelden alleen of onbereid ingegeven / om datze onze Natuure vbandig is: Want booz eerst zo maaktze krimpinge des buiks. Ten tweeden zo heeft ze een sekerpe brandende hitte by haar. Ten derden zo is ze zeer subtiel en attracteerende

tende, met een corrodeerende ferofiteyt, en een
 fterpnige quaadaardigheid / zo datze het herte / de
 lever en mage zeer fchadelfh is / maar in de electu-
 rarien gehookt / verheft zy veel van deze quaadaar-
 digheid dooz middel van 't vuur / ofte alzze dooz
 kunft der pharmacie bereid werd / wanneerze dan
 diagrydium genaamt werd / zyn dofs is gemeen-
 lyk 10 à 15 grein / of ook wel scrup. j. S. met gem-
 een drach. j. in wat warm bier of wopn ingeno-
 men. *

Refina Jalappæ of Hars wert aldus gemaakt /
 men neemt jalappa die gummitg en zwartachtig is /
 een pond gewigt die men als dan fyn kneufft. A-
 tem / brandewyn dize pond ; dit onder den anderen
 geroert en in een warme plaats te wecken gefelt
 den tyd van dize à vier daagen / dit werd alzo
 warm uitgeparft / en in koud water gegooten / en
 als dan zo zinkt de hars te gronde / die men zo
 wat af wafcht en op een ander tafelbord te droogen
 zet / en als dan in een droog potsen bewaart.

De dofs is van 8 tot 20 gr. en heeft dezelfde
 kracht als van de wortel gezegt is / behalven dat
 dit in minder gewigt ingenomen werd / dooz dien
 het zulverder is / en zagter purgeert. †

Van de Mellita.

De Mellita of Honingen werden gemaakt van
 zedantige bloemen of vruchten daar zy naar
 genaamt

(*) Dit scammonium is een kostelyk middel als het wel
 gebruikt werd, en als het opregt is, een halve scrupel is
 genoeg op eenemaal te neemen.

(†) Zeer veel vervalschinge geschied met deze refina
 jalappæ, en als die opregt is, werkt die zeer sterk, en
 werkt zeer wel tot een halve scrupel, inzonderheid als

genaamt werden / welke in wel geschuimde honing
of gekookt / of getweekt werden.

Mel Rosarum uitwendig gebruikt / is mundifi-
ceerende en conforteerende zeer dienstig tot de
membranen der hersenen / tot de ulceratien des
mondg / keele / roede. Inwendig tot wateragtigheid
der maag in juleppen, apozemen ofte andersins.*

Van de Wateren.

De Wateren werden gemeenlyk gedistilleert per
alembicum of per campanam S. A. als ieder
Chirurgyn genoegzaam weet: daarom zal ik hier
maar haar krachten verhalen.

Aq. Alexipharmaca is een zeer goed tegengift /
tegens allerley senu / quade lugt / pest / en quaade
aardige koozzen; insgelyks om in koel- en zweet-
zanken te gebruiken †

De Dosis is Unc. j. of Unc. j. ss.

Aq. Rosarum is verkoelende / en werd veel ge-
bruikt in oogwater / om brand te verstaan; als mee-
de in ontsteeking der keele / of squinantie.

Aqua

dezelve met wat witte zeep tot pillen gemaakt werd.

Veele misbruiken deze, om dat ze niet weteen, datze
zo hevig werkt.

(*) De gekookte honing is zo goed als deze.

(†) Merkt hier, dat de meeste *Aqua Destillata* van
eenvoudigen kragt hebben, de afkookzels van de kruiden
met enkel water zal men van meer dienst en nut be-
vinden, ieder mag het vry proberem, ik baane hier maar
enkeld de weg daartoe, om van de eenvoudige verbeel-
dinge iemand af te leiden, vermits van de meeste krui-
den maar de vogtigheid van het wateragtige in het dis-
tilleren overgaat. Men heeft in het afkookzel meer de
volle kragt van het kruid. Denkt dit verder na.

Aqua Cardui Benedicti doet zweeten en waterma-
ken / dienstig tot de bofst / en bequaam om iets daar
mede in te geven als den theriaca, &c.

Aq Cinamomi werd aldus gemaakt;

℞. Aq. rosarum Lib. iv. Cinamomi electi Lib. j.

Vini albi optimi Lib. ff.

24 uren op warme asche geweekt in een
glaaze vat / en 's anderendaags naar de
koni gedistilleert.

Dit water is een goed Cardiak om het hart te
versterken / zo uitwendig om aan te rukken / als in-
wendig met den aqua cardui benedicti en theriaca,
ofte met eenige apozemen gemengt en gebruikt.

Aq Foeniculi is rezolueerende / en werd mede
deel tot quade oogen gebruykt; gedronken is ze goed
voor 't graveel om water te maken; voornaamelyk
als 'er wat oculi capri onder gemengt 3on. Voorz
zo is ze zeer bequaam om den laud. opiatum mede
te mengen

Succus Limonum is zeer goed tot scheurbuik / zo
in spyz als in eenige Medicynen gebruikt. Ziet vor-
der hier na van de limoenen in 's cheerps alimenten
vermeld / wat kracht 3p hebben.

Van de Conserveu.

Mel Commune vel Album.

Ieder weet genoeg waar den honing uitkomt /
en van wlenze gemaakt werd; namelyk van de
boen / dierhalven onnoedig daar meer van te schry-
ven.

Den honing is heet en droog met een rypende / en
zuiverende deterfive kragt / inwendig is ze openen-
de / waterloozende / scheidende ende eenigzints boe-
dende / 3p schadet de maag niet / en is de ziekten der
me

nieren en blaze zeer dienstig. Honing in schoon water opgekookt en wel geschuimt / daar by doende goeden azijn / werd oxymel simplex afgemaakt / de keele zeer dienstig / en werd ook veel in gargarismen of apozemen gebeezigt / enz. (*)

Diamorum.

℞. Succī Mororum immatur. Celsi. Rubi, ana Lib. j.
Mellis Optimi Despumati, Lib. j. ff. Coquantur S. A.

Is verkoelende en zuiverende / dienstig tot de ulcerationen des monds en keele / enz.

Van de Conserven en Rob.

Alle conserven werden meest op eenderley wijze gemaakt / de bloemen werden gestoten in een steene mortier / en by ieder vogtige bloemen als de roozen / enz. werd twee pond suiker gedaan; maar by de drooge bloemen / als roozemarijn: enz. drie pond suiker.

Conf. Rosarum. Zijn gebruik is de mage en 't herte te versterken / en stoppen den loop des buiks met den crocus martis ofte iets anders vermengt.

Caro Cydoniorum.

℞. Succī cydoniorum depurati Lib. xij.

Dit werd op de helft gekookt / en daar naar by gietende vijf pond oude zuiveren wijn / en drie pond suiker / en dat zo naar de kunst gekookt.

(*) Den honing is in het minste niet heet en droog maar emollicerende en bevochtigende, gelyk de andere vindinge leert, ieder neeme de preuve daarvan, onzen Schryver stelt dit ook maar na de stelling der ouden en niet na eigen oordeel, want anders zoude men anders moeten spreken, en zo is het gestelt met de krachten en werkingen van de andere Middelen, daar men gantsch verkeerde denkbeelden van opgeeft.

Men maaktze meede wel op een ligter en onkoste-
lyker wijze

Deeze marmelade is zeer goed tegens den loop
voor den eeten; en tegens het overgeven naar den
eeten gebuik. Zp versterkt de maag en verwekt ee-
nigzins den smaak. (*)

Rob Acaciæ.

ʒ. Fruct. Prunellorum Silvest. immat. q. f.

Coq. ad Mollitiem: Trajicatur Pulpa per cribum.

Trajectæ Libræ uni adde, Sacchari puri Lib. ij.

Coq. in consistentiam Rob.

Zp is zeer verkoelende en t'saamenttrekkende den
Lutloop en Dronwestonden stoppende.

Rob Sambuci.

ʒ. Succi Sambuci Lib. ij. Mellis albi despumati
Lib. ij.

Coq. ad Consistentiam.

Dit rob doet sterk zweeten / is water afdybende /
en probocert het menstruum. Zpn dosis is drach.
j. à drach. ij. naar gelegentheid. (*)

Van de Wortelen.

Radices Aristolochiæ Fabaceæ.

DEze ronde worteltjes groejen hler te Lande in de
Speelhoofjes zeer overbloedig. De ronde aristo-
lochia is by subtieler en krachtiger als de lange in
An 4 de

(*) Deze *Caro Cydoniarum* is tot niets nut, en zo kan
men veel banquetten en Lekkernyen maken.

(*) Aan dit rob sambuci word zowel te veele kragten
toe geschreven als aan 't rob acaciæ, dat van weinig nut
is, de rob van appelen en peeren en pruimen, zal ook niet
ondienstig zyn.

de *Medicijne*. Zp is zeer kragtig ingenomen tegen allerley fensjn / en fensjulge quetzuren. Zp is mede goed tegens stuipen en trekkinge van zenuwen. Zp verwekt de menstruen en verligt den zwaaren adem / opent de milt / en geneest die haar van binnen bezeert hebben / en gequest zijn. Uitwendig zjnze zeer attraheerende, mundificeerende en incarneerende. Zp werd veel gebruikt in veele stinkende ulceratien, op gecarieerde beenderen / tot de gebeecken der keele / speenen / kramp / schurft / haarwojn.

Rad. *Chinæ* werd ons van Indiën uit het Rijk *China* alhier gebragt / *Garcias ab horto lib. I. cap 38.* schijft hem groote kragten toe / onder andere is ze een zonderlinge remedie tegens de pokken / stercen / quaadaardige ongeneeselijke ulceratien, geelzugt: Item tot de treeringe / cachexia, waterzugt / (die men *leucophlegmatia* ofte *anasarca* noemt /) en tegens de beroerte die men *beriberi* noemt; in schijfsens gesneeden / en een decoctum van gemaakt.

Rad. *Glycyrrhiza* of *liquiritia* zjn lange worteltjes / die van een ieder genoeg bekend zjn / en in 't gemeen zoethout genaamt werden. Dit zoethout wast in de *Levant* / als mede in *Hispanjen* en *Duitschland* / omtrent 3 à 4 voeten hoog / hebbende een loof op naar als den manneken *pœone*. Deze wortel heeft een getempereerde vogtigheid / verzagende de raauwigheden van de *aspera arteria*, tempert de hitte der mage / bozst en leever / stillt de pijn der lendenen / lescht den bozst; zeer dienstig in allerley decoctien, en om die een aangename smaak te geven: Dit pulber omtrent drach. j. of drach. j. ii. met den *diaprunum solutivum* unc. ii. of drach. vj. gemengt in manieren van een bolus, is zeer goed om de nieren ende ingewanden te verkwelen en te zuiveren van gal en sijn.

Rad. *Iridis Florentinæ* is een witte gedroogde welruikende wortel / hebbende een verwarmende / ver-
droog

droogende / verdunnende / doozsuijdende / resolveerende , mundificeerende en incarneerende kragt: Gepulvert wertze veel op de bloote deenders gedaan ; als mede onder zalven en lavementen tot vuile bezrotte ulcerationen in cataplasmen gedaan / verzagt ende rijpt zeer allerhande harde knobbelz / ende zweeringe. In den azijn gezoden ende gedzonken / is ze goed tegens senijlige quetsuren / tegens miltzugt en beginnende waterzugt.

Rad. Salsæ Parillæ werd in de Honduras en Nova Spangia gebonden / schietende met verscheiden wortelen in de aarde / de lengte van twee ellebogen lang of meer / alwaarze uitgedolven en hier gebragt werd ; en meest gebedezigt werd in de cuure der pokken / als mede tot de waterzugt / miltzugt / geelzugt / zinkingen / quade ulcerationen. Deze wortelz sijn niet zo heet als de china , nog ook zo opdroogende als de guajac. (*)

Rad. Tormentillæ is een byzondere roode dikke wortel / in graazige weegen wassende / van natuuren heet en droog / zo doen zweeten / en dijven 't senijn weg ; sijn goed tegen de pest / tegens bloedsputwen / bloedwateren / overtollige menstruen , tegens de roodeloop / en andere buiklopen.

Aitwendig werdenze gebruikt in fistelachtige ulcerationen , en tegens contusien in brandewijn gebruikt.

Rad. Zedoariæ is een effen en langwerpige wortel / heet en droog / zeer goed tot alleley vergift en senijn : is een preservatif tegens de pest : Item / verdyjft de mozenen en eenige verborzene winden / stopt de bloedgang en het vzaaken.

Rad. Gentianæ is een langwerpige / bittere en geelagtige wortel / zijnde van natuuren heet en droog / heeft

D u 5

een

(*) Van deze Salsaparilla maakt men groot ophief , omdat die uit vreemde landen komt , en men denkt niet dat onze radix bardana en meer andere wortels , die hier te lande groeyen , dezelve of nog beeter werkinge hebben.

een naar hem trekkende / resolveerende en verteerende
kracht / 3p is zeer goed den geenen die eenig senu in 't
lijf hebben / ofte van senuijge dieren gebeeten zyn.

Van de Kruiden.

A Bsinthium Vulgare is heet en droog / resolveeren-
de, adstringeerende, en de putrefactie belettende;
daarom werdze veel in groote fluxien en gangraenen
gebeezigt; voorders 3o versterkt 3p de maag / dood de
wormen; 3p is mede goed tot de waterzucht en geel-
zucht; als menze sfoot met wat zouts en honing / is
3p dienstig tot lopende ooren / en met wit van een ep /
tot blaantwe bulstlagen.

Althea of Bismalva hebben een vogtigheid ende lij-
migheid / met een pijnstillende kracht / dienstig om aller-
ley apostemen te rijpen en verzagten / zyn mede goed
tegens beten van quade vliegen en spinnekoppen. Dit
kruid gedroogt en met melk gezoden geneest de quade
en verouderde hoest. 3p werd mede veel gebeezigt
tegen grabeel / steen en roodenloop.

Carduus Benedictus is warm en droog tegen alle
inwendige ulceratien dienstig / en voornamentlyk der
longe / doet mede zweeten en watermaken. Dit kruid
gedroogt en gepulvert met wat honing ingenomen /
is goed tegens een benauwde bofst en teering.

Folia Quercus zyn bladeren van eiken boomen: en
hebben een t'zamentrekkende en verdroogende kracht /
werdende veel in wond-dranken gebeezigt / stelt het
onmaatig bloeten der menstruen, 't bloedwateren /
enz. geneest de ulceratien der darmen en den rooden-
loop / 3o wel in dranken als in clysterien gedaan.

Rosmarinus is heet en droog / verwarmende / incisif
ende absterfif, inwendig genomen / is 3p goed tegens
geelzucht / en waterzucht / 3p stut en droogt de zinkingen /
helpt den hoest / verdrijft de quade lucht gebrand zijnde.
Inwendig werdze veel in cataplasmen gebruikt tot
hou

houde fluxien, en in poeders voog het hooft gebeezigt.

Sabina is heet en droog / sijn van deelen / aperieerende en zeer doordringende; zo zet de menstruen, de doode uzigt / en ophoudende urine af. Uitwendig werdze gebruikt in resolveerende fomentatien en cataplasmen: Item / tot vjatten / uitwassen / en tot quaatzeer der hoofden.

Scabiosa is heet en droog / detergeerende / incideerende / zweet verwekkende / de besmettinge ende bezrottin-ge wederstaande. Word veel in wond-dranken gedaan / tot gebrueken der boest / tot den hoest / engboestigheid / pleuris, quade keelen, en pest-gebrueken. Uitwendig werdze in resolveerende en matureerende cataplasmen gestaan; als mede tot de speenen en schurft.

Ruta is heet en droog / sijn van deelen / aperieerende en incideerende, zeer dienstig tegens allerley sefsjn / quaadaardige kooftzen / stulpen / waterzugt / quade oogen / keel en ooren / doet watermaken / sielpt het bloed der neuze / resolveerende kroppen en klieren / en verzagt de harde milt.

Salvia is heet en droog / heeft een t'zamentrekkende en versterkende kragt / dienstig tot alle houde swellingen der keele: desgelijks tot een epilepsia, paralyfis, zo doet watermaken / versterkt het hart / en met assem gebruikt / zo stopstze den buikloop.

Fungus of Bovist is eppentlijk een slag van de witte campernoillie van ieder genoeg bekend: 't welk droog zijnde geplukt werd en bewaart om het bloed te stelpen / alleen / of somtijds in 't wit van een eygr-doopt / al naar ieders believen en goed-dunken.

Van de Bloemen.

CRocus Orientalis ofte Oostenrijksche Saffraan / om dat den besten veel omtrent Weenen in Oostenrijk groelt / maar die wy nu meest gebruiken / word ons gebracht uit Britannien en Frankrijk of uit Eng-
ge-

geland. Zp draagen geele purpere bloemen / met lankagtige bladeren.

Den saffraan is heet en droog / resolveerende, matureerende, en zeer pijnstillende; inwendig gebruikt is zeer hardsterkende en 't seshu wederstaande / zp helpt de spijzen in de mage wel teeren / zp opent alle verstoppinge der ingewanden en mesenterium, zp drijft het grabeel en steen af: inzonderheid als menze met sap uit de orangien, of uit de cocusnoten, met wat suiker ingeeft. Zp vermurst alle hardigheid / en rijpt alle koude en raauwe zwellingen.

Flores Sambuci zjn van naturen heet en droog / hebbende een resolveerende met eenige adstrictie, en water afdrijvende kragt / werd veel in oedemateuse gebreken gebruikt / tot pappen en stoovingen.

Flores Camomillæ zjn van naturen heet en droog / resolveerende en verteerende / met eenig confortatie. Het decoctum hier van met aapz en saffraon / stillt allerley pijn des buiks / en doet slaapen: Doofts is ze goed den geelzugtigen ende grabeeligen.

Flores Centaurii zjn van naturen heet en droog / mundificeerende, consolideerende, en verzagtende de hardigheid der ulceratien, werd veel in injectien en lavamenten tot oude ulceratien, en fistels gebruikt; ingenoomen zjn zp goed tot de geelzugt / miltzugt en woemen. Zp drijft de gal-agtige en spijmige vogtigheben af.

Flores Hyperici zjn van naturen heet en droog resolveerende, mundificeerende, en incarneerende; desgelijks water afdrijvende / de geelzugt geneezende.

Flores Meliloti zjn van naturen heet en droog / * dige-

(*) Dit heet en droog zynde, en koud en vogtig zynde, is eene oude Stelling, die op eene aangenomene ver.

digereerende en resolveerende, in wijn gezooden doen watermaaken / en stillen de pijn der nieren en blaas: Item / met suiker zoet gemaakt werpt de stomen uit de borst.

Flores Rosarum Rubrarum hebben een getemperde koude en droogte; met adstrictie en corroboratie, daarom werden zy in veelderley zaaken gebruikt; als in fomentatien, cataplasmen, gargarysmen, &c

Flores Lavendulae zyn heet en droog / syn van deelen / zyn zeer verteerende en verdoogende / daarom synze de hersenen en zenuwen zeer prospitig. Ingenomen synze goed tegens de koude pis / opstygingen der moer; tegens buikpijn / en alle beroerheid en lamheid / vallende ziekte / en opschimping van zenuwen.

Van de Basten, Vruchten en Zaden.

De Cort. Ligni Guajaci of Schoorsen van het Pokhout zyn meerder droogende en doordringende dan het hout zelfs / dan hebben anders eenderley kragt. Wy zullen syn kragt aanstonds verhaalen / als wy van hee lignum spreken zullen.

Cortices Granatorum zyn zeer adstringeerende, corroboreerende en repellcerende, daarom werden ze veel gebeezigt om te stoppen in een dysenteria, en gonorrhoea: als meede in fomentatien en gargarysmen in een dysenteria werdenze aldus gebruikt; neemt de

verbeeldinge steunt, en in voerige tyden zo aangenomen is, maar nu heden zo ligtvaardig niet geloofd word, om dat men de kragten der middelen nu heel anders begrypt, want al 't gene de ouden hiervan gezegt hebben, betekent byna niets, of we moeten het uitleggen en verduitschen, op eene zeer gebondene wyze, die weinige begrypen kunnen.

de cortices of den heelen appel, doetze in een berglaasden pot / die met klep wel toegestopt is / zetze aldus in een oven / en laatze wel droogen ; of byna zagt byanden / voorts stoot het tot poeder / ende geet met een roemer franschen wyn in / omtrent 't gewigte van een drach. j. Dit is zeer goed tot de pijn en sappinge des dysenteria.

Colocynthis is een vrugt die veel in Spanjen en Italen wast / draagende aschberwige gespleeten bladeren / met bleekgeele blomtjes.

Den coloquint is een zeer goed Medicament / purgeert met groot geweld alle gal-agtige / spijmige en bedorven bogtigheden / zy dood de wormen / zet het water af / helpt de quelbalgen met harde en dikke bukken / en verdryft allerley sijn van pest ende pokken. Den dosis is drach. j. als ze van haar karnen wel gezuivert is. *

Bacc. Lauri zy heet en droog / resolveerende en corroborereende, sijn gestooten en met wat oculi cancri, Rootemuscaat / suiker / en een weinig safraan met wyn of bier ingenomen / is een zeer goede wond-drank / opent de borst / sterkt de mage en alle ingewanden.

Uitwendig gebuikt en ergens onder gemengt / zy versterktze de gewyigten / en verteert allerley spijt en ecchymosis.

Tamarindum is een vrugt van zeeheren dikken boom in Indiën / zynde zeer verkoelende en verhogtende / met adstrictie, zy verstaat den dorst : daarom werdze wel in decoctum gedaan / tot hee
re

(*) Den Schryver heeft hier zeer gemist, dat hy een heele drachma van deze Coloquint op eenmaal voorschryft, een halve Scrupel is overvloedig, niemand moet zig hier mede verlyden laten, en den leider door dit middel om het leven brengen.

te brandende koozzen / galzaktingen / en roodelooy / ofte ook wel in water geweekt / daar by doende wat suiker en limoenen in schyven gesneden / en in een blesjen gedaan / wel toegestopt / een uur 5 à 6 in een pooztagat of venster gehangen des somers daar de wind doozwaait / om dat het te koelder en aangenamer om te dzyngen zou weezen : ook zoo maakt men hier een sproop van / tot grooten brand / en dozft in heete zekete.

Lignum Guajacum is een hout van zekeren boom wassende in de Westindien / op 't Epland Sint Domingo, van de groote en dikte als onze groote eiken bomen / met een dikke en vette schozffe omringt / draagende kleine harde blaarjes en geele bloemtjens / het beste is 't zwaarste / beste en dat op de tong is bptende.

Dit hout is heet en droog / zyne kragten / eigenschappen en deugden zyn wonderlyk ; want zy is verdunnende / doozsnydende / afwegende / resolveerende, versterkende alle de ingewanden / en daar uit verdzyvende allerley fensynen en builligheid dooz middel der urine en zweet : 't welk zy dooz zekere eysenschap zeer wonderlyk verwekt. Zy werd niet alleen eegens pokken gebzuikt ; maar ook tegenscheurbuik / waterzugt / miltzugt / quaadaardige ulceration, geraaktheid / beebinge en diergelyke ; Somme maken hier extract of gomme van / daar zy den Patient een pilletjen of twee van ingeeben tot een sudativum, bezoardicum of diureticum, dat niet te verbeeteren is / de wyze om die te bereiden is aldus : *

B. Ligni

(*) Men schryft aan dit hout grootere kragten toe, als het bezit, geiyk de ondervinge leert. Het is wel goed in geringe gevallen, daar de natuur mede te hulpe komt, maar

z. Ligni part. ij, Corticis ejusdem part. j.

Dit sijn geraspt / ende gedaan in een glaazen
vat / daar op gietende van de beste brandewijn / en
die wel toegesopt / laat dat ergens staan digere-
ren den tyd van ontrent drie weeken / tot den bran-
dewijn heel geconleurt is / giet hem dan af; en
drukt de faeces wel uit: giet dit booyts in vlakke
aarde verglaasde schotel om te vaporeeren, daer
naar zet die schotel op koud water / zo zal 't straks
samen sinteren als een gom / dat gy bewaaren
houd en daar pilltjens van maken / die zeer won-
derlijk werken / en het decoctum verre overtreffen.

Uitwendig werd zy ook gebruikt op eenige pijn-
nelijke deelen / papsgebwyze. Item / in eenige in-
jection of unguenta tot vulle ulceration, en ca-
ries.

Sem. Anisi is heet en droog / zeer carmineeren-
de en resolveerende, het stillt alderley pijn uit
winden voortkomende; 't doet watermaken / gra-
veel lossen / het stillt den hlk; is goed tot de roo-
deloop en waterzugt / door dien het meede alle ver-
stoptheden opeut / en den dorst lescht.

Sem. Foeniculi is niet zo heet als den anis / heeft
een versterkende en affagende kragt; alleen gegee-
ten of ergens in gezoden verwekt het sperma en
zog in de Vrouw bozsten; in water gezoden belet
het vzaaken en stillt de pijn der mage.

Sem Cumini is heet en droog / resolveerende en
verteerende alle koude vogtige humeuren / zy vera-
drpft alle winden en krimpplagen des buiks. Zy
is

maar in swaare staat men verlegen, en men moet na het
lange vrugteloos gebruik van dit dan eindelyk tot de mer-
curius zyn eenige toevlugt neemen.

is mede goed tot een raauwe verkoude hofst. Item in wijn gezoden met wat fenugriek, is goed tot de pijn der darmen en roodeloop.

Sem. Lini is byna gerempert van naturen / van een matureerende en anodyne kragt; zeer dienstig in allerley klypsteren gebruikt tot de roodeloop / en om mucilagen te maken.

Van de Pulvers.

De Pulveren of Poeijers bestaan uit verscheiden ingredienten, sijn gestoten en samen gemeengt / tot het gebruik; ofte zo sijn simpel / bestaande alleen maar uit haar zelven: als den alun en wijnsteen / welk uit haar beschryvinge blyken kan.

Pulv. ad Casum.

- ℞. Oculor. Cancrorum Unc. viij.
 Rubiæ tinctorum. Unc. vj.
 Bol. Armenæ, vel terræ sigil.
 Sang. Draconis añ. Unc. iv. M. F. Pulvis.

Dit poejer werd iemand ingegeven als hy zig van binnen bezeert heeft / door ballen / stooten / enz. met wat bier of wijn genut; is insgelijks goed voor die uit de neuze bloeden / of eenige aderen in 't llyf gebozen sijn: als mede voor de overtollige menstruen. Sijn dosis is drach. j. meer ende min naar gelegentheid. (*)

⓪

Pulv.

* Dit Pulvis ad casum doet niets, maar onder het gebruik van dit werkt de natuur alles uit en doet 't welke men door onkunde aan dit poeder toeschryft.

Pulv. ad Gonorrhœam.

- ℞. Farinæ Glandium Lib. ij.
 Nucis Muscatæ Unc. vj Gum. Tragacanthæ.
 Mastichis, Boli Armenæ ana Unc. iv. ℞.
 Sem. Lactucæ. Agni. casti ana Unc. iv.
 Corticis. Granatorum Unc. iy. F. P.

Zijn gebruik is mede uitwijzende zijne benamingen
 namelijk tot den drijpert die wy gonorrhœa noemen
 de dosis is mede van drach. j. of meer onder wat ter-
 rebynthins of eenig bequaam nat gemengt. (*)

Pulv. Restaurativus.

- ℞. Aloës. Myrrhæ. Mastichis.
 Sanguis Draconis ana Unc. j. ℞. Terræ Sigillatæ.
 Sarcocollæ. Gypsi. Olibani ana Unc. iij.
 Calcis Vivæ Unc. vj. Boli Armenæ Lib. ij.
 Præcipitati Rubri Lib. j. Croci Martis.
 Captis Mortui Vitriol ana Lib. ℞.

't Gebruik van dit pulver is om 't bloeden te stelpen / onder wat wit van een ey / ofte wat terpenctyns gemengt / en zo op stupaden ofte op een stukken van een blaas gestreeken : en zo naar behoozen gebruikt.

Pulv. ad Pleuritidem.

- ℞. Oculor. Cancror. Præp. Dentis Aprugni
 Unc. iij.
 Flor. Sulphuris Unc. i. ℞.
 Papaveris Erratici Unc. vj. M. F. Pulv.

* Diergelyken *adstringentia* mag men nooit in een
 vuile gonorrhœa gebruiken of anders moet men de
 afwagten.

Zijn gebruik is egyptisch in een pleuritis met wat warm bier of aq. card. bened. ingenomen / en daar op gezweet. Den dosis is drach. j. min of meer.

Pulv. ad Dysenteriam.

℞. Rhabarbari optimi Lib. j. Sang. Draconis Lib. ℥.

Dit werd gestooten en onder een gemengt.

Zijn gebruik is om 't roode melisoen of andere buiklopen te stoppen / uitwijzende zijne benaminge / den dosis is verscheiden van drach. j. tot Unc. ℥. of meer onder eenig conserve, of nat getijdelijk of alteskens ingenomen.

Alumen Ustum.

℞. Aluminis Crudi q. s.

Dit werd gebaad op een heete schoppe / ofte in gloepende bus-hoelen / tot dat het als wit ligt schuim werd.

Is berdoogende / cicatriseerende, bloedstelpende en overtollig vleesch wegneemende.

De Cremor Tartari is eigentlijk Wijnsteen / die aan vaten hangt / die werd gepoedert en in water gewassen / daar naat dooz een zeef gedaan / gekookt en geschutmt / eindelijk gefilteert ende in potten gedaan; maar op dan een wit vlesjen komt / 't welk afgenomen en gedroogt word.

Zijn kragt is laxeerende / ontlast alle verstoppinge / 3p purgeert alle sijn en zuure vogtigheden / temperet de gal / waardoor 't lichaam verhoelt en versfeicht werd. Zijn dosis is drach. j. of drach. ij. utwendig dient.

* Het alumen crudum is zagter en werd tot zuiveringe en drooginge heden gelukkig gebruikt.

dientze in eenige linimenten / om te verkoelen / de r
droogen en cicatrifeeren: Item tot brandige en
vuile oogen; insgelijks tot schurft en krausel.

Van de Gommen en Sappen

ALoës is een sap uit seker kruid / wassende over
bloedig in Bengala en Cambaya, en het Eiland
Socotra, gedroogt zijnde werd ons hier obergelazagt.

Den aloës is heet en droog / dienende om uitwoen
dig en inwendig te gebruiken / uitwendig is zy car
neerende, mundificeerende en de putrefactie belet
tende / daarom werdze veel in injectien en lavamen
ten gebruikt; inwendig met wat mastix ingenomen /
geneest het bloetspouwen; bozders zo versterkt en pur
geert zy zagtes de mage en het gedarmte van alle gal
agtige en taape slijmigheden / maar dooz zijn hitte is
zy de lever niet goed / daarom dat zy de speenen zou
de eenigzints verwekken. Den dosis is drach. j.

Gum ammoniacum druipst uit zekere boom in
Africa, van natuuren heet en droog / emollieeren
de, resolveerende en attraheerende: geneest de har
de en verstopte milt en lever / verzagt de knobbele
ende klieren / verklaart de oogen en boornaamelijks
zijn sal. dat alle wolken en schellen der zelver weg
neemt: van binnen ingenoomen zuivertze den buik
en bozst / doet watermaken.

Campher is het sap uit zekeren hoogen boom in
Indiën / wassende op hooge Bergen omtrent de zee /
zijnde van een zeer gemengt temperament / en dat
ten aanzien van zijne verscheiden graden / van koude
en van hitte / die in zijne mixtura bespeurt werd:
Somnige houden hem heet te zijn tot in den derden
graad: de andere houden hem booz koud: booz my
ik geloof dat zy beide gantsch geen ongelijk hebben:
maar het is altoos notoir dat zy een discutieerende
en

en evaporeerende kragt heeft / en werd veel gebruikt om te verkoelen in zalven of andersints (*)

Gum Elemni is een sap / druipende uit de Æthiopische olijf boomen / van naturen heet en droog / incarneerende, ofte vleesch geneerende.

Euphorbium is een sap uit zekeren boom in Lybien / welke boomen van de Inwoonders met harpoenen of lange lancien doorsteeken werd; daer dan zeer overbloedig sap uitbloeit / van de Zonne opdroogt / en dan also hier over gebracht werd.

Den Euphorbium is heet en droog in den hoogsten graad / hebbende een zeer resolveerende, derergeerende en mundificeerende kragt; in olie gedissolveert en in de slaap des hoofds gestreken / ontwekt de slaapzuchtige; sijn gepoedert werd zy veel op de caries gebruikt / om die te doen opdroogen en afscheiden / ingenoomen purgeert zy alle wateragtige humeuren; maar men diende hem sijn boosaardigheid en schaedelijkhed eerst te beneemen aldus: Neemt 3 / à 4. leepels regenwaater / maakt dat zuur met wat ol. vitrioli ofte sulphuris, als een azijn / doet daar in als dan pulv. euphorbij drach. j. en laat het een geheelen nacht staan weken / en 's anderendaags giet het af / en geeft dan dit poeper met wat warm bier of wijn in / en het zal zonder pijn purgeeren / en als dan zal 't goed sijn om den doosloop te stoppen / van koude komende: want de sijn gepurgeert zijnde / zal als dan van zelfs stoppen.

Galbanum druipst uit zekere boom in Syrien van naturen heet en droog / is attraheerende, resolvee-

* Dat de Campher een verkoelende kragt zal hebben heeft nog niemand duidelyk getoont, maar dit weet ik als men Campher tot een *drachma* op eenmaal ingeeft dat die uitwerkingen doet, die aan een heet middel eigen zyn.

veerende, bezagende en matureerende allerley hardigheid / is meede goed voor die geene die van binnen gequetst zijn.

Gutta Gamba is een Gewas / loofdzaagend als hier de thymalus, klimmende langs de boomen gelykertwijls de klim. Ze groeit in het Landschap Camboida by China: van de dikte als een arm: en gequetst zijnde / bloeit daar een sap uit / dat zy aldaar tot een dikte kooiken / dzoogen / en voortz hier over zenden.

Zijn gebruik is van onderen en van boven af te zuiveren / voornamelyk de spymige wepige en waterige vogtigheeden / zy doet sterk vzaaken / haar dosis is scrup. j. ofte scrup. j. S. en alzo de Matroozen gemeenlyk deeze geele gom (zoze die noemen) kennen / en die naauwlyks inneemen willen: zo plagt ik die wel onder eenig electuarium te mengen / in manier van een bolus of brok / en gaf haar die zo in zonder haar weten / daar ikze gemeenlyk zeer loffelyk mee de purgeerde of afzuiverde.

Mastix dzuipt uit zekere boom / die de Itallaanen lenticco noemen / in Chio door inspydinge der zelver / zijnde van natuuren heet en droog / maatelyk verdzoogende / en de nerveuse partpen conforteerende: ingenomen is hy de mage zeer goed om datze de pylne stilt / en het vomeeren belet / zy zuivert de pituita uit het hoofd / zy is goed den geenen die bloedspottewen / en aan den ouden hoeft gaan.

Myrrha dzuipt in de groote hitte der Hondsdagen / uit een boom in Arabien, zijnde van natuuren heet droog mundificeerende, incarneerende en de putrefactie belettende / daarom werdze veel tegen quaad bezrot tadvleesch en vuile wonden gebruikt: ingenoomen met wat Weye of aq. hordei geneest de dzuiploop / of tenesmus, en doodt de woemen. De
vert

pent de verstoptheeden der Ipfinoeder / dient tot den berouderden hoest / en zwaare ademaalinge / zuibert de darmen / nieren en blaas.

Sarcocolla is een sap vloeyende uit zekere doornagtigen boom in Perſien.

De sarcocolla is heet en droog / mundificeerende, en incarneerende, zonder eenige scherpligheit of bptinge: is zeer dienstig in de gebreeken en wonden der oogen / als mede met wat mel commune en terebinthyns gemengt / is zeer goed om een rookinge onder des tenelmus te maaken.

Succus Glycyrrizæ. Dit sap van zoethout werd in Candien gemaakt / daar het meest van daan komt /

Zy werd op dusdanige wyze gemaakt: in de Maand van July neemenze de rad. glycyrrizæ, die versh en vogtig zyn / die werden gezuibert en in een moztier gestooten / voorts werdenzen in water gezoden / tot het water begint te dikken / als dan werd het in een sterken grooten doek uitgegooten / en door de persse uitgeperst / en dit uitgeperste sap latenze dan in de zonne of by 't vuur droogen. Dit sap van zoethout heeft de zelfde kragt / als het zoethout zelf / daar het uit getrokken is; doch veel beter en meerder van kragten.

Sanguis Draconis is het sap uit zekeren hoogen boom in Arabien; maar werd dikmaal op zodanigen wyze vervalscht: Zy neemen bokkenbloed / bolus Armenia, en 't sap uit wilde mispelblaaderen / en maaken daar zo een klomp van: Hedendaags werdze veel uit de Canaarische Eilanden gebragt.

Den sanguis draconis, is verkoelende / verdroogende / t'zamentrekkende en te ruggedryvende / daarom is zy zeer rostringeerende allerley bloeden en bloedgang / door zyn styptike visceusiteyt: daarom darze veel in stemp-poeders / en in de roodeloop ge-

hzuikt werd: daar-en-boven heeft zy een treffelyke incarneerende kragt / als menze met wat matelyk terebyntyns, thus en ol. hyperici mengt.

Terebinthina Communis is een sap druipende uit een boom in klein Asiën. hebbende zeer buigzaamte takken en blaaderen / als onze esschen boomen / bloepende eben als de olyfven.

Deze terpenthyn is maatelyk verwarrende / en verdzoogende / met een mundificeerende, detergeerende, incarneerende, en roboreerende kragt / zy is den ordinaaren balsam van alle wonden / en zeer nutwagtige deelen / zy purgeert en zuibert alle inwendige geulecereerde deelen / vooorzaamelyk de nieren / zy doet watermaken / belet de putrefactie, zy is meede uitneemende goet tegens pyn en ulceration der darmen / met wat mel. com. ende saffraan / onder wat versche zoete melk / of aq. hordei gemengt / en de zo warm gedronken; of ook in elpsterien gedaan naar gelegentheid en eisch van zaaken.

Terebinthina Veneta, heeft ook wel de zelfde eigenschap als den gemeenen: maar zy dient beetet om inwendig te gebruiken / in pillen / bolus, of diergelyke.

Van de Metaalen en Zee gewassen.

ÆRugo vel Viride **Æ**is is eigentlyk het roest van koper / 't welk van sommige door den azyn bereid werd

Het Spaansgroen dan is heet en droog / met een styptike en corrosive kragt / alle vuile stinkende ulceration zuiberende / werd veel in mondwaters tot vuile stinkende monden gedaan / als meede in oogwaters / tot koude en groobe humeuren der oogen / desgelyk tot schellen en winden der zelvige.

Het Spaansgroen dan is heet / droog / adstringeerende, corrodeerende, en zuiverende / belet de verrottinge in alle vuile stinkende ulceration. Met sal. armoniak en uog. *Aegyptiacum* gemengt / neemt alle callositeyten der fistulen en ulceration weg: gebrand zynde / neemt tusschen de nagelen der toonen en vingeren alle overtollig vlees zagtjes weg / en in collyrien, de vlekken en peerlen der oogen; met nutritum en terebenthyn de ruigigheid en gebzeeken des huids.

Argentum Vivum is resolveerende, consumeerende en van een subtiële substantie / zy is een doodband van allerley ongedierten en crauwagie / in eenige zalven ofte andersints gemengt. Het heeft een sonderlinge ende verhoogene eigenschap in de cure der pokken / uitkopzende de daageliksche erarentheid: Aem tegens quaadaardige ulceration, roben / seeren / en alle vilceuse en harde gezwollen. *

Alumen Crudum is een Bergstofte in Egypten, Sardinien en omtrent Romen, daarze veel bereid uitgehaalt werd; den aluin is heet en droog / is adstringeerende, en repelleerende, met wat aqua plantaginis gezoden / is goed tot veesderley ulceration, om die te zuiveren en te droogen. Inwendig met een nootemuscaat gepulvert en ingegeven / is goed tegens de kooztze; als meede een pilletjen van aluin gemaakt en ingestikt / is goed tegens den buikloop †.

Bolus Armena is een roode aarde in Armenien, houd

* Het *argentum vivum* is van grooter kragt, als men in 't gemeen daarvan denkt, ook is het nu geen vergift meer.

† Den Aluin kan geen buikloop stillen; want tot eenige drachmas ingegeven verwekt die veel afgang.

koud en droog / van een t'zamentrekkende en bloedstempende kragt / ook dienstig om alle inflammationen te repelleeren.

Cerussa werd dooz konst van lood gemaakt / zy is koud en droog / dienstig om op te droogen en te verkoelen.

Corallium Rubrum is een Zee-gewas dat veel in de Middellandsche Zee en Westindien gebonden werd: het wit is meerder verkoelende dan het rood / zy zijn beide hertsterkende en adstringeerende allerley bloedgangen / bloedspouwen / menstruen, &c. Is meede goed tot een zwakke mage / tegens febryn / kramp / waterzucht. Uitwendig gebruikt / zo is ze bloedstelpende en cicatriseerende. *

Van dit Coraal werd een magisterium gemaakt / 't welk veel edelder en byz kragtiger is dan de corraalen zelfs: en werd aldus gemaakt / men neemt eenige stukjes coraal die men syn stoot / en in een flesche doet / daar op gietende goeden gedistilleerden wyn-azyn / omtrent 3 / à 4. vingeren byzet boven 't poeper / dit werd geweekt een etmaal of meer / daar naar dooz een graauw papier gekleinste / en 't gekleinste of de colature laat men dan in een glas op 't vuur uitdampen / zo bind men op de grond als een witte kalk / 't welk eigenlyk den magisterium is.

Lithargyrium Auri & Argenti komt hier meest van Engeland uit de Hoetmynen; is zeer getentpert / dienstig om te verkoelen, verzagtende / resolveerende, adstringeerende en cicatriseerende: daarom zeer dienstig gebruikt / tot allerley inflammacionen en ulceralien.

* De Corallen zyn van weinig dienst meer, als andere aardagtige middelen, gelyk lap. cancror. test. concha en andere.

La

Lapis Calaminaris werd uit het Verbuift van de Metaal Ovens gehaalt / *z*p is zeer dienstig / om te adstringeeren, cicatrifeeren en verdroogende de vogtigheid der ulceratien, en voornaamelijk der scheenen.

Minium komt ergens uit de Quikampnen / daarse bereid werd / *z*p is zeer droogende / daarom zeer dienstig om quaaide ulceratien op te droogen / als meede tot verbandheid.

Sulphur of Zwavel is een Bergstoffe / die veel in Italien uit de Mynen gehaalt werd / aldaar bereid / en hier overgebracht. Deele houden hem droogheet en droog / atraheerende en incideerende, zeer dienstig tot alleley krauwel en schurfdigheid. *Andere* zeggen dat hy verkoelende en bevogtigende is / waarom hy zeer dienstig zoude wezen tegen alle veycken der longe en teeringe / en dat door *z*yn vogtige en verwekkende kragt met eenig nat ingenomen drach. j. jaagt de schyft en 't seijn uit het lyp / geneest de geelzugt / en alleley ziekte in het lyp / met hier of melk gedronken / en op seynige wonden geleit / trekt het seyn zeer uit.

Terra Sigillata is een gezeegelde aarde komende uit de Levant van 't Eiland Stanimela. *Z*p is koud en droog / cicatrifeerende en 't bloed restringeerende, zo wel inwendig als uitwendig; met wat wipng ingenoomen wederstaatze 't seyn / en met een versch ep / stift den bloedloop: uitwendig met wat mucilago van lynzaad gemengt / is zeer goed tot verbandheid / en het oplopen der blynen belettende. *

Tutia

* De terra sigillata en bolus armena hebben geen kragten meer als pypen aard, en als rood en wit kreid, van hoe groote deugt men die ook toeschryft.

Tutia Præparata. De opregte tutia werd in Indiën gemaakt / uyt zekere klepige aarde / dieze in potten doen / en met water roeren / en dan in heete fourmuizen zetten / daar dat water werd uitgedroogt en de aarde gebrand / voorts in doozen bewaart en zo verhandelt: doch de gemeene tutia hier te Land werd meest van de lapis calaminaris, door de konst der pharmacie bereid *

Vitriolum Album & Rom. is mede een Bergstofte / in Italien en Duitsland, daarze in de Mynen uit de Steenen dzylpt. Zy is heet en droog resolveerende, corrodeerende, adstringeerende, verdroogende / dienstig in collyrien der oogen om de vlekken en schellen der zekter weg te nemen: Item in 't witte van een ey dat hard gebraden is (nog heet zynde) iij. à iv. gr. ingedaan / tot het gesmolten is / en dan uitgedrukt door een doekjen: welk uitgedrukte liquor met wat aqua rosarum of te plantaginis gemengt / is zeer goed tot allerley oude fluxien en inflammatien der oogen. Sommitge gebruiken hem ook inwendig om te vomeeren, zy nemen den vitriolum drach. ss en dissolveeren hem in water unc. ij. ss en gebenze den Patient te dzyngen / waar door zy de mage en hoofd zeer zuibert.

Vitrio-

* De tutia heett verre zo veele kragtige goede werkingen niet in de oogziectens als daarvan werd opgegeven en doet zelfs veelyds meer kwaad, als of men 't ongemak aan de natuur hadde overgelaten, vermits dezelve in poeder, door zyne gruisgheid de geïnflammeerde oogbol en oogleden schuurt, en de inflammatie vermeerdert, waar tegen om te helpen, het gebruikt wierd. Maar wat zal ik zeggen, 'er zyn duisende tegenstrydige zotte verderflike dingendie door de waan hooggeacht werden, en daarmede men als met popjes eidel speelt.

Vitriolum Cyprium werd wel voor de beste gehouden / zo om het bloeden te stelpen / als om velle ulceratien en quade monden mede te wasschen / zy is zeer mundificerende, adstringeerende en verhoelende / alle vuurige en geïnflammeerde wonden en ulceratien.

Sperma Ceti is het Zaad van Walvissen / drijvende by stil weer op de Zee. Zy is maatig heet en vlugtig van aard; daarom isze zeer goed in allerley wond-dranken; insgelijks als men gevallen is / en met commynzaad ingenoomen tegens colijk en groote steeken des buiks / en voornamentlijk tegens de naeven der Kraam-Vrouwen / en die van binnen zeer gesozceert zijn / men mengtze wel onder den axungporci om den buik der Kraam-Vrouwen te sineeren / en op sijnige wonden te leggen. (*)

Van de Dieren en haare Deelen.

Axungia Porci of Derkensreuzel / is emollieerende en matureerende de koude aposteemen in cataplasmen of anderzints / in zalven isze digestif en men magze bypelyk in plaats van versche boter gebruiken

Cantharides zijn Spaansche Vliegen. Zy zijn heet en droog / hebben een brandende en bleinen-makende kragt / inwendig werdenze nu weinig gebruikt / om datze alle zeenuwagtige deelen en voornamentlijk de blaas zeer vrandig zijn.

Cornu Cervi Ustum of de gebrande Hertshoorn is verkoelende / stoppende / hertsterkende en 't sijn tegenstaande / daarom werdze veel in heete koozzen / pest /

* Het Sperma ceti is geen zaad maar de herszen van de Walvis en heeft ook zo veel kragt niet, als daaryan geroemt werd.

pest / pokkens / en pleuris gebruikt: Item tot wormen / en om te doen zweeten ingegeven / zo in substantie als in infusie. Zijn dosis is drach. fl. of drach. j. (*)

Insgelyks doen de gebranden Oliphantstanden / die wel zo veel adstringeeren en ook veel lijniger zijn om een gelee te maken.

De Hartshoorn en Oliphantstanden werden aldus gebrand: neemt 'er eenige / breekt die in verscheiden stukken / en laatsse in een smeltkroes tusschen de koolen in branden tot zy heel wit werden / daer naer sijn gewreeben met roozeewater; ook zo maakt men hier een sproop van tot grooten brand en doest in heete zekten.

Oculi Cancrorum zuiveren alle waterige ziltige vogtigheden / doen watermaken / zetten grabeel af / drijven alle ongezondheid uit het lichaam door de urine. Zy zijn zeer goed in wond-dranken / en die haar van binnen bezeert hebben. Den dosis is dr. j. min of meer. (†)

Van de Chymische Medicamenten.

Dient tot waarschouwinge / dat als men deze Medicamenten ingeben wil / dat men altoos zeer onzigtig moet handelen / en voornamentlyk in het

* Het *cornu cervi ustum*, een gebrand been zynde, is zo hertsterkende, als alle andere gebrande beenderen. Ik weet niet wat de eidelheid niet al voor ongereimde dingen bedagt heeft.

† De *lapides cancrorum* hebben geen kragt meer als de gebakkene pypaard en kunnen niets doen als het zuur in de maag en darmen vernietigen, en werden door den stoelgang dan uitgeworpen, en neemen aldus die gevolgen weg, die door het zuur veroorzaakt werden.

het ingeben van den Antimonium en Turbith, altoos wel toezende:*

1. Dat de Patienten niet geen hartlijvigheid / of colijk bevangen zijn

2. Dat den Patient niet gequetst zy aan eenige eedele deelen / als lever / milt / longe / enz. Want dat zijnde / zonde hy groot perikel lopen / wegens het bzaaken dat 'er gemeenlijk op volgt.

3. Men zal den zodanigen niet ligt ader-laten / nog voor nog na het inneemen desselfs.

4. Men zal wat warme zoode / of bier en brood klaar houden / tegen dat het bzaaken den Patient overkomt.

5. Men magze ook niet al te ligtvaardig geven / aan bilieuse, magere of teere Luiden / op datze haare maag niet bederbe.

6. Men magze ook niet ingeben ten tijde van pest / uit vzeze datze de Patienten ligt dooden.

Antimonium Præparatum.

ʒ. Antimonii crudi & Salis Petræ ana Lib. ſs.

t Samen sijn gestooten / en in een aarden vat / op een klein vuur gesmolten: gesmolten zijnde / giet men het uit op een steen / dan wederom gesmolten / met een derde minder salpeeter / en wederom uit gegooten / dit werd 300 een reis vier of vijf gedaan / tot dat het heel

* Als een niet wel kundige alle gevaarlyke of hevige werkende *Chimicale* en andere enkele natuurlyke swaare middelen meid, doet wyslyk, en heeft niet geen omflag of vzeze zig te bekommeren, ook deze waarschouwingen niet van nooden. De natuur brengt zekere middelen genoeg voort, daarvoor de *Chemie* swichten moet.

heel klaar werd / altoos de quantiteit van den salpeeter verminderende; ook moet men wel toezien in 't smelten / dat daar geen vuur in de smelkroes geraakt.

Den Antimonium purgeert of zuibert geweldig / doet ook zeer braaken / is de mage zeer schaadelijk / en voornamentlijk die galagtig van naturen zijn; zy is goed tot allerley kooztzen en verkoude ziekten. Den dosis is iv, v, à vj. grein in infusie of weekinge. De maniere die ik altoos te Scheep gebruik hebbe / is deze.

℞ Antimonij Præparati gepulvert unc. ff. met franschen wijn een kame ruim; dit liet ik zo in een blessehe staan weeken tot mijn gebruik / den dosis was een half mugjen: Daar op ik haer een uur of anderhalf daar na warm het booterbier liet drijven / om beeter het overgeeven te verwekken.*

Antimonium Diaphoreticum.

℞. Croci Metallorum, Salis Petræ ana Unc. iv.

Dit werd saamen onder den anderen gepulvert / zet dan een smelkroes op 't vuur / tot hy gloepend werd: gloepend zynde / strooit daar dan allenskenge pulber in; dit gedaen zynde / zo neemt anderwert bier oncen salpeeter / en doet als vooren. Doozt werd het dan uitgegooten / gewasschen / gedroogt gepulvert / enz

Zy heeft een wonderlyke kragt tot veelderley ziekten;

* Dit middel hebben veele ook op de Schepen niet noodig; want we hebben de Gutta Gamba de Radix asari en hypecacuatbue, die zeker werken en zonder vreze gebruikt kunnen werden, ook van heel onkundige. waartoe dan diergelyken gevaarlyk middel?

teng; zyn voornaamste werk is wel te doen zweeten en watermaken/ maast d'ijft niet door den stoelbank af; daarom isze uitneemende goed tot het morbum of lues, peste/ fterceijn/ waterzucht/ koozzen/ verstoppinge der milte/ graveel/ enz. Den dosis is van xij. tot xx. grein. †

Aqua Fortis.

℞. Salis Petræ Lib j. Vitrioli albi. Lib. j. ℥.

Dit werd gepulvert / en onder den anderen gemengt / en dan door de retorte op zagt vuur gedistilleert / 't zelve by graden vermeerderende.

Is zeer corrodeerende; en onder wat wijns gemengt / is zeer goed tot allerley caries, tot boosaardige ulceratiën onder eenige zalven gemengt / en tot een verouderden gonorrhœa, eenige druppelen onder de pillen gemengt / als ik zelfs door erbarentheid goed gebonden hebbe.

Caput Mortuum Vitrioli zijn eigentlijk de fæces, of het grondsoep dat in de destilatie van den olie vitrioli gebonden werd.

Zijn gebruik is gemeenlijk om allerley bloeden te stelpen; onder wat wit van een ey geklopt en zo op wonden gesmeert.

Pp

Cro-

† Het *antimonium diaphoreticum* heeft geene wonderlyke kragt meer; als een zot zig daar van verbeeld, want na de gemeene wyze bereid is het eene kragtlooge kalk of aarde daar geene werkinge meer insteekt als in de kreeftoogen om 't zuur te temperen, en niet wel bereid doet het braaken purgeeren en sweeten, en zulks brengt de natuur in overvloed op.

Examen van
Crocus Martis.

℞. Limaturæ Ferri q. s.

Giet daar wijn-azijn op / tot dat het bequame-
lijk weeken kan / roert het om / en doet het dan
uutdzoogen / giet daar wederom anderen wijn-azijn
op dat het pas bogtig zy / en laat het wederom
uutdzoogen Dit moet zo dikmaals herdaan wer-
den / tot dat het als vet of olie werd; dit gedaan
zjinde / doet het in een smeltkroes op gloeyende koo-
len / en roer het altoos om met een pzerstjen / tot
dat het heel fijn werd / ofte neemt bevroest staal /
calcineert het in een smeltkroes / en stoot het voorz
tot fijn poeper.

Zijn gebruik is eygentlyk om te stoppen alle
lep buiskloopen met conserva rosarum of iets an-
ders ingegeven / of met wat ol. juniperi en ka-
neelwater / zo isze niet alleen goed tot buiskloop
maar ook tot de scheurbusk / zy is meede goed in
een gonorrhoe, en onmatig vloepen der speenen /
menstruen, neuze / en leedewater; den dosis is een
drach. ss. min of meer / ergens onder gemengt.

Flores Sulphuris.

℞. Sulphuris Optimi,
Vitrioli Hungarici non Calcinati ana p. æq.

Dit werd gepoedert en onder den anderen ge-
mengt / daar naar in een klok met een helm daar
op gedwan / zo zal 'er een damp onrjzen die bo-
ven aan den helm zitten zal / 't welk den flor. of
te bloeme is.

Is een præservatif en curatif vooz de pest / zy
doet wel zweeten / zy werd ook gebeezigt in de ge-
neer

keezinge der scheurbuik / waterzigt / kooztzen / te-
 ringe / longe-hoest ; den dosis is drach. j. vooz de
 teeringe of longe-hoest in een doyer van een ey
 met sone suiker ingenoomen.

Balsamus Sulphuris Anisatus.

℞. Flor. Sulphuris Unc. j. Ol. Anisi Unc. vj.

Dit word op een zagt vuur in heet zand gedi-
 gereert. tot den flor. sulph. gedissolbeert ʒij / en
 een bruine couleur verkreegen hebben.

Dezen Balsam is als een humidum radicale,
 om alle onse natuurlyke kragten te versterken / en
 staande te houden / ʒij is zeer consolideerende en
 zuiverende allerley inwendige ulceration en fistels.
 Item windbrekende / water afdryvende / en zweet
 verwekkende. ʒij werke geensins dooz den stoel-
 gank / maar dooz zweeten en urineeren : daaromt
 isze uitneemende tegens grabeel van 12 tot 20
 druppelen met wat wyu of brandewyn ingenoo-
 men : Item ʒij is ook een rechte balsam tot alle
 gebzeken der bozst en longe / en zeer kostelyk tegens
 de naween der Kraam-Vrouwen / met karkop-
 water gedronken. Item / uitwendig gesmeert over
 alle koutballingen / stercijn : Item in sennige
 quetznuaren / ʒo van buken / als van binnen inge-
 noomen.

Balsam. Peruvianus is een natuurlyken Balsam /
 vloepende uit zekeren boom in Peru, hebbende een
 reedelyken goeden / doch zwaare reuk. ʒij is zeer
 incarneerende en mundificeerende in alle versche
 gezneeden wonden / ergens onder gemengt. ʒij
 is goed tegens alle koude gebzoken zeenuwen.
 ʒij werd meede ingenoomen dooz die haar zelven
 bezeert hebben / of eenige zweetinge in 't lyp hebben.

Saccharum Sathurni.

℞. Minii Seu Ceruffæ q. v. Ofte stukjens Loot.

Daar op gegooten werd goeden gedistilleerden
azyn / en voort op heete asche of heet zand / te we-
ken gestelt ettelyke dagen / en 't zelvige dikmaal om-
roerende / tot den azyn heel gebrut is / dan dit af-
gegooten / en wederom andere by gedaan : Dit werd
30 dikmaal herdaan als den azyn verwe naar heet
trekt : daar naar werd al dien azyn by den anderen
gegooten / voortg gefiltreert en op 't vuur geëvapo-
reert, tot men het zout op de grond gewaar werd
't welk dan wederom S. A. moet gecalcineert en wit
gemaakt werden.

Zy is houd en droog zonder eenige byttinge / al-
kerley bezrotte en boosaardige ulceratien zuiverende
zonder pyne / daarom werdze in den kanker, en al-
kerley ongetemperde en corrosive ulceratien gebruikt
in den aq. plantaginis gesmolten / dient zy tot alle-
ley inflammatien en verbrandheden / en tot alle-
hande vuurigheid des aangezichts en oogen*.

Lapis Prunellæ.

℞. Salis Petræ Lib. vel q. v.

Zet dit in een smeltkroes op 't vuur / wel toe-
ziende dat 'er geen vuur in valt / gesmolten
werp

* Dit *saccharum sathurni* moet men als een bedrieglyk
vals vergift aanmerken nooit inwendig in gegeven ma-
voor een groot uitwendig middel tegens veele infla-
matien gebruikt werden met veel voordeel.

roerpt 'er gestadig stukjens solpher in / zo groot
 is een boontjen / zo lange tot dat het geen in de
 roes is / niet meer omdyaalt ; laat het dan nog
 wat op het vuur staan / zo zal het maar te wit-
 er zijn.

Zy heeft een verdunwende / doozslijdende en ver-
 soelende kragt / daarom silt zy allerley pijn mit
 alle voortkomende / zy opent alle verstoptheeden /
 dood de woymen : om haar gerempertheid werdse
 veel in gorgelwaters en koeldrankjens gebaan /
 trent de groote van dyle erwerjes in vyf oncen
 antepuwater / om te dynken / zy is goed voor
 de koozzen ; en doet zweeten / drach . j. met wat
 card. benedicti en wat suiker. Zy is meede
 goed tot scheurbuik ende pest ; de natuure van
 corruptie beschermende ; eben als het zout de spy-
 doet. Doozis dient zy tot het grabiel en steen /
 met wat ol. juniperi , of anisi in wijn ingegeven.
 Een dosis is scrup. j. scrup. ij. of drach. j.

Sublimatum.

z. Mercurii crudi q. v. Salis Petreæ & Acetiana q. f.

Dit werd eader den anderen geroert / en op een
 atre bak geleit / daar over zettende een blinde
 ok ; doozis maect men daar bequaam vuur onder
 oken / zo zal al den sublimaet bliuen aan de kloek
 angen.

Heeft een sterke corrodeerende kragt / is zeer
 giftig / en in water gezoden / is goed tot veel-
 leep oude ulcerationen , om haar quaadaardigheid
 beneemen / en die te zuiveren en te geneezen /
 selijks tot heprworm / springend vuur / en al-
 leep zeerigheid / en daar geen vel op groepen wll.

Præcipitatum Rubrum.

ʒ. Mercurii crudi Unc. j. Aq. Fortis Unc. ij.

Deze dingen onder een gemengt / werden witte kalk / daar naer zet men het op 't vuur / laten dan den aqua fortis evaporeeren ; geëvaporeert ʒijnde / wasscht men dan ʒijn ziltigheid met wat warm waters af tot dat het zoet werd : gedaan ʒijnde zet men het op bequaam vuur / rooſt met een pʒertjen omroerende / tot dat het rood werd.

ʒij werd uitwendig en inwendig gebeeſigt / uitwendig iſt ʒij zeer mundificeerende, en het overtellig bleesſch der ulceration af-eetende: ʒij iſt meer zeer goed ergens onder gemengt / tot het reſtringeren des bloeds : inwendig werdze gebruikt / in cure van de luës venera om te doen quilen en in forme van een pilletjen ingegeven / met wat chiriaca, ofte een brokjen ſpaanſche zeep / daar onder gemengt. Dooʒts iſt ʒij goet tot de peſt en ſtereg met een pilletjen van ruffi gegeven. Item / tot waterzugt en allerhande quade humeuren / met elect. de succo roſarum ingegeven. ʒijn doſis van iv. tot vj. gr. Ziet CAROLUM BATTI daar van in ʒijn 2. Tractaat van de pokkens cap. ix. en van de pillen ruffi, zie haar beſchryvinge vooren op fol. 507. die ieder zeer bequaam te maken kan.

Merc. Dulcis.

ʒ. Mercurii crudi Unc. j. Mercurii ſublimatei Unc. ij.

Dit werd ſamen in een byzel of moztier geroert

tot dat den quik gantsch gedood is / dit gedaanzpu-
de / zo giet men dit poejer in een flesse met een lan-
gen engen hals / en men zet die in heet zand daar
buur onder gestookt werd / en daar per gradus, tot
dat al 't geene in de flesche is boven aanzit / als
glinsterend chypstal / dan werd het glas gebroken /
en den mercurius dulcis uptgehaalt.

Zijn gebruik is zeer dienstig om alle taape sijn te
verteeren en te verdunnen / als menze onder eenige
electuarien ofte pillen mengt / byphen als dan veel
quaadaardigheid dooz den stoelgank uit: als menze
ouder wat rheriaak ofte conserve rosarum mengt /
zo bypftze veel quaadaardigheid dooz het qupen uit:
en daarom is ze zeer goed gebruikt in de geneezinge
der pokken met wat mel rosarum ingenomen; zet
veel sijn en woormen af; den dosis is van scrup. j.
tot drach. ff. uitwendig gebruikt onder eenige zalf-
jes / is als dan zeer goed tot haarwoorm / en allerley
schurft.

Turbith Minerale.

v. Pulv. Mercurii Præcipitati Unc. j.

Ol. Vitrioli p f.

Ofte zo veel dat den præcipitaat bedekt is / dit
wordt zo samen onder een gemengt / en op 't vuur
gezet altoos omroerende / tot den olie uitgedroogt
is. Daar naar neemt men zo veel brandewijn tot
dat wederom het poeder bedekt is / dit gedaan pui-
de / werd het 2. of 3. maal met schoon water afge-
wassen / en dan boozt op een kooltje vuur gedroogt.
Zijn gebruik is meest om het morbum of pokken /
en alderley quaadaardige ulceracien, als kankers (*)

PP 4

fistul.

(*) Geen Mercurius op wat wyze bereid geneest den
waaren

fistulen / en waterzugt te genezen ; den dosis is vj
à vij. greyn, onder wat theriak of conserve ro-
farum gemengt.

Elixir Propriet Paracelsi.

℞. Myrrhæ Optimæ, Aloës Heparicæ,
Crocii Optimiana Unc. iv. Spir Vini Lib. ij.

Dit werd in een flessche geweekt den tyd van 14.
dagen of meer / daagelijks dit omroerende / daer
naar gefiltreert, en den ol. sulphuris rectificatum
by gedaan q. s. tot het wat zuuragtig is ; den dosis
is van 20. tot 30. druppelen ergens ingegeven.

Dit Elixir is verwarmende / versterkende / en van
purrefactie beschermende alle verhoude / verzwakte /
en verdooven deelen. Hy is inzonderheid de longe /
en mage / daarom zeer voordeelig / hy is zeer te-
gens een besmette lught / en tegens alderley koozzen /
scheurbuik / waterzugt / geelzugt / teering en pol-
ken. En dood de wormen / zet graveel af / en zu-
bert de nieren en blaas ; geneest alle uitwendige en
inwendige zweeren en wonden. De dosis is van 20.
tot 30. druppels / met wat wijn ingenomen.

Tinctura Absinthii.

℞. Absinthii Vulgaris, Card. Benedicti, Melissæ
an. m. ss.
Corticis aurantior. Drach. ij. Spir. vini Lib. iij. ss.
Infund. in B. M. per dies 5 à 6 filtrentur.

Oste sommitje nemen de knopjes van alsien / en
laten

waaren Kanker, en alle die zig zulks beroemen dit daar-
mede te kunnen, doen, dwaalen en bedriegen zig en de
geheele weereld.

laten die in den spirit. vini extraheeren, en filtreren

Eenige druppelen van dit Extract met wat wijn of bier gedronken / 's morgens of 's avonds naar den eeten / sterkt de mage / en doet de spijze teeren; maakt appetijt / zuibert het gedaarnite / nieren en blaas van veel slijm. Zy is goed tegens een quaade luyt / scheurbuik / ende waterzugt.

Spiritus Cochleariæ.

℞. Succ. Cochleariæ, Spir. Vini añ Lib. ij. Salis Comm. M. j.

Dit moet eenige dagen in Paardemist digereeren en daar naar door een glaaze holf distilleeren in B. M. (*)

Dit is een goede remedie tegens scheurbuik / en boomanielijc als men 'er wat peperwortels onder distilleert / eenige druppelen in bier of wijn gedronken / zuibert zeer de masse des bloeds / en opent alle verstoptheeden der ingewanden.

Spiritus Salis.

℞. Salis com Usti & Pulverisati Lib. j.
Aluminis usti Lib. ij. Fragm. Laterum Lib. ss.

Dit werd met een kromhals / in een weerskustoven gedistilleert met het vuur / en daar naar door een glaaze holf weder over gehaalt.

Haar kragt is directelyk, incideerende, resolveerende, en consumeerende allerley gal-agtige /

Op 5

fil.

(*) In Paarde mist altyd dit te laten digereeren, is niet noodig, ook kan men door een koopere ketel deze distillatie bekwaam doen met de *Spiritus Vini* waar door hier gemeent is enkele brandewyn.

siltige / en slijmige bogtigheid uit de ingewanden / en voornamelijk uit de nieren en blaas. Zp opent de lever en mil; is goed tegens scheurbuik / geelzugt en waterzugt / zp verstaat den dofst / maakt appetijt / matigt de hitte in de koozzen; den dosis is I. à 10 à 14. gutt. uitwendig werdze ook in ulceratien gebezigt omze te zulberen.

Spiritus Salis Armoniaci.

ꝛ. Salis Armoniaci,

Urinæ Humanæ ad Med. Evaporat. añ. Lib. j.
Pot-as, ℥ ij.

Dit werd in een glaazen koif in 't zand gedistilleert.

Zp is zeer incideerende, verdunnende / en zweetverwekkende / is zeer goed om alle zuure en vranze humeuren te verbeeteren / is goed tegens kolijk / scheurbuik / en allerley verstoppingen. Is goed tegens pleuris en die geklontert bloed in 't lijf hebben. Tegens koozzen / hertkloppinge / doet water maaken / zet steen en grabeel af / geneest de lamheid / in biter of wijn gedronken Den dosis is scrup. j. tot scrup. ij. (*)

Spiritus Vitrioli.

ꝛ. Vitrioli Vulgaris q. v.

Dit werd in een retoyt naar de konst gedistilleert / als dan zo komt ten eersten de phlegma, daar na den

(*) Als men deze spiritus in heete koortzen, pleuris en bloedgangen ingeeft is zo goed, als of men met olie het vlammeende vuur wil blussen. Het tegendeel moet men doen met verkoelende middelen gelyk we te vooren hebben aangewezen.

den spiritus, en eindelijk de olie / door het sterk
koken.

Deze spiritus heeft alle de zelfde kragten als hier
bov. van den olie gezegt is; Maar zy is veel ster-
ker / en moet in minder quantiteit gebruikt wer-
den. (†)

Sal Card Benedicti

Het zout van kruiden werd aldus gemaakt: neemt
kruiden die heel droog zyn / zo veel als 't u belieft /
brandze tot aschen / deze aschen doet in een flesch /
en giet daarop goed klaar water dyle à vier vingeren
breed boven den asch / zet het te weeken de tyd van
drie à vier weken; alle dagen eens omroerende:
daar naar werd dit gefiltreert, en in een vlakke aar-
de verglaasde schootel / op het vuur uitgedampt /
alwaer eindelijk tot de grond een graauw zout
blyft / datmen daar naar wit calcineeren kan.

Dit zout is zeer dienstig om te doen zweeten / in
pest / waterzucht / en allerley koozzen. Den dosis is
van x. tot xxiv. gr. ergens mede ingenomen. (*)

Ruptoria.

De werden gemaakt van de aldersterkste Zeep-
zieders Loogen / welke zo naar de konst op het vuur
uitgedroogt en hard gemaakt werd.

Haar gebruik en kragt is by ieder Chirurgijn ge-
noegsaam bekend: namelijk om de huid te doorbje-
ten. (†)

Ap.

(†) Deze is heel dienstig in veele heete koorsten.

(*) Dit zout heeft geen kragt meer als de gemeene
Potasich en *Sal tartari*.

(†) Elk heelmeeester mag zig altyd wel van dit *causticum*
voorzien, om dat het kragtig en met weinig pyn door-
vreet, het is gelyk het *fluxveele causticq* van AMBRO-
SIUS PARE.

Appendix, ofte Aanhangzel van de voorige Lyft.

Van de Emplaftra.

EMpl. de Minio plagt in Italien zeer gemeen te zyn / gelyke nu hedendaags alhier in ons Zee-land op na by ieder in 't gebruik is; den vinder schynt J. DE VIGO te zyn / zijnde eertijds Anno 1503 Chirurgyn van den Paus Julius de II. hem noemende na sijn basis, 't welk den rooden menie is / die in 't kooken zwart werd.

Deze pleister is verdroogende en meest in alle wonden en ulceratien gebruikelijc / om de wiken daat op te houden.

Emp. de Meliloto. Het schynt dat MESUE deze pleister gecomponeert heeft / die noemende naar den naam zijner basis, dat zyn de topjens van de mesloot bloemen.

Den ammoniac, en bdellium moeten liever in sijn gedissolveert werden / dan in het afstetzel van fœnugræc, van cammillen en meliloot, als MESUE beschrijft / gedissolveert zijnde / zal men 'er was ende resina gesmolten zijnde by doen / met den ax. hircin. daarna den terpenhyn, voort de rest gepulvert zijnde / behalven den styrax, welk eerst moet wat groffelijc met een warme stamper gestooten werden / en dan laast bygedaan: Voorts / de rest wel mengen met genoegzame olie, hier vooz genoemd.

Deze ceroon is verwarmende / pijn stillende / resolveerende en reusderis attraheerende of naar hem trekkende: dienstig in penetreerende buik wonden / desgelijcs op winter handen en winter-boeten.

Empl. de Nicotiana.

℞. Succı Nicotianæ Lib. ff. Absinthii Unc. iij.

Ol Hyperici. Irini añ. Unc. j. ff.

Folior Absinthii, Prunellæ,

Scrophulariæ añ. m. j. Vini Albi Unc j. ff.

Bal-

Buillant ad vini & succor. consumptionem in vase æneo, semper movendo: Deinde adde.

Ceræ Flavæ, Unc. iv. Ax. Hirsi,
Terebinthine añ. Unc. ij. Pulv. Thuris. Mastichis.
Myrrhæ añ. Unc. j. F. S. Artem Emplastrum.

Deze pleister is uitmeyende deſtig tegens allerley harde ſchirreuſe gezwellen / tegens ſtuimen / Ho- nings- zeer / boogaardige ſpeenen ofte ambehen / en alle koude en harde gezwellen: Inggelyks tegens alle boogaardige ulceratien die niet geneezen willen.

Emp. Tetrapharmacum.

⚥. Liebargyni Pulverisati. Aceti Vini Optimi añ. Lib. j.
Ol. Com. Lib. ij. Coq. ad conſiſtentiam Emplaftri.

Deze pleister is zeer dienſtig om alle loopende ulceratien en groote caviteyten gelukkig te ſluit- ten en geneezen.

Van de Unguenta.

UNg. Aureum heeft verſchelde benaamingen / als van regis, comitis en aureum. en zoo om ſijn raare kragten / als om ſijne weerdigheid hooromingen en gaden / of ook wel om ſijn ko- leurs wille van goutgeel.

Zijn gebruik is incarneerende en conglutineeren- de allerley wonden en ulceratien niet koude onge- tempertheit beſmet.

Ung. Apostolorum. Sommige meenen om de tref- ſeljkheid dezer zalven / dat de Apoſtelen onzes Hee- ren die zonden gemaakt en gebruikt hebben / welke meeninge zeer ſuperſtitieus en ydel is / om datze niemand anders geneezen hebben dan alleen in den naame Jeſu / zonder eenig ander middel ter We- relde: Andere wederom meenen dat hy alleen zoo ge-

genaamt werd / om het getal der Medicamenten / den olie en azijn uitgenomen / die anders twaalfderley zijn; maar wy meinen dat AVICENNA den Auctor daar van is / die hem in het Jaar 428. gecomponeert heeft / ende hem gemaakt van venus of koper, en dat om zyn koleurs wille.

Om deze zalve te maken / en zyn behoorzlyke koleur te geven ('t welk 't voornaamste hier is) geschied niet in 't vermeerderen van den ærugo, als 'er veele doen / maar geschied aldus: Nadat de gommen wel gedissolveert en gecoleurd zyn / zal men den lichargyrium, met den olie houd zynde / byzonderlyk nutrieeren: dan wat warm gemaakt zijnde / zal men het was daar by doen / en straks daar aan den resina, dan zal men 't weder van 't vuur zetten / en mengen 'er de voorsz. gommen wel gezuiverd onder met den terebenthyn, en als het begint te verkouwen / zal men 'er den aristolochia thus, ende myrrha gepoedert by doen: en eindelijk den ærugo wel gepoedert ende in een weinig olie gedissolveert.

Zyn gebruik is zeer bequaam in oude moepelike quaadaardige ulceratien en fistels, om die te zuiveren / en de quaade vogtigheden te verteeren. (*)

Ung. Nutritum werd genaamt / om dat den lichargyrium welke den basis dezer zalve is / als geboed ofte genutrieert werd met den olie en azijn. Zy werd ook van veelen tetracharmacum genaamt / dat is van dize ingredienten.

Dit is een zeer bequaam liniment tot inflammatiën, die uit eenige wonden of ulceratien komt / om die te verkoelen / en rondom dezelve te smeeren. Ung

(*) Dit is in voorige tyden overal in opene schaden gebruikt, en heeft goede werkinge nagelaten, inzonderheid daar de natuur 't werk deede: want deze Zalve hindert de natuur in zommige gevallen niet veel.

Ung. Nervinum werd niet genaamt gelijk veel andere na haar basis, maar naar de bezeerde deelen / waar zy toe gebuikt werd; namentlijk de zenuwen / volgens 't uytwijzen haarer treffelyke ingredienten daartoe dienende.

Dit is een zeer goede zalve of liniment, tot allerley gebreken der zenuwen / en tot alle koude pijn / en vallingen der juncturen, opgekrompe leden / enz. warm voor een vuur / of in de Zonne gesmeert.

Van de Olien.

OL. Liliorum is resolveerende ende matureerende de koude aposteumien, zy verzagt de opgekrompe zenuwen / verzoet den hoest / en de koude pijn der hofst.

Ol. Contra Beriberi werd gemaakt / gelijkerwijze den oleum liliorum, of rosarum, door infusie of weekinge: men neemt gestooten kruidnagelen q. v. daar giet men olie van crocus of van olijven op / en die in de Zonne geseelt / enz.

Deze olie werd veel in Oostindien gebezigt / want zy is sonderlinge goed tegens allerley gebreken der gewoigten / en zenuwagtige deelen / en voornamentlijk tot de Indische geraaktheid / die ze beriberi noemen; inzonderheid als 't met den oleum terræ wat gemengt werd.

Ol. Lini verzagt de harde knobhels der gewoigten / en is zeer goed tot alle passien der zenuwen / tot allerley verhardheid / en werd mede in laxative clysterien gebuikt / als mede tot de speenen / aposteumien des fondamentis.

Ol. Papaveris verzoet den larynx, zy verkoelt de groote hitte der hooftzen / en allerley inflammatien, en zy verdert den slaap.

Ol. de Lateribus werd van gebzande tichelsteenen ge-

gemaakt / die in stukken gestooten / en met oude de-
lie gemengt / en als dan dooz een retorte / of cucur-
bita gedistilleert.

Zy is goed tegens allerley koude gebreken / want
zy is zeer heet / en doozdringende / resolveerende,
en attenuerende. Zy is goed tegen draapinge / val-
lende ziekte / stuppen / en pijn der gewzigten.

Ol. scorpionum is uitneemende / om den steen der
nieren / en blaas te hieken / als men de leidenen /
en de gemagte daar mede smeert / of dooz de roede
inspuyt ; zy is mede goed tegens allerley fenhu /
als men 'er wat pulvis gentianæ ouder mengt.

Van de Opiata.

REquies Nicolai werd zo genaamt / om dat het
doet rusten / haar basis zyn de roosen, en vio-
letten, wiens verkoelende kragt dooz den opium
ende hyoscyamus aangezet werd ; den gengber, en
de kaneel beneemen haar hinder / den santal en spor-
dium, om de ingewanden te versterken. (*)

Dit is goed om te doen rusten / tegen alle heete
koozzen / en pijn uit hitte voortkomende ; zy is me-
de zeer hertsterkende ; den dosis is drach. j.

Theriaca Parva. Daar is nog een slag van the-
riac, die men in tijd van nood t'Scheep met der
haast zoude kunnen toe maken / die goed is tegens
alle koude gebreken des hoofds / tegens krampe
geraaktheit / tegens alle gebreken der lever / water-
zugt / verstopheden / en tegens allerley fenhu. †
Van

(*) Dit opiat is van weinig dienst en nut, het rawe opium is in alles veel beter.

† Deze Theriaca parva doet ook weinig, en is al mede onder de onnodige middelen te rekenen.

Elect. Diaphœnicum werd aldus genaamt / naae
het Griekse woordjen phoenix, of dadels, die
er wel eerst / en meest in komen / waar dooz de
scherpigheld / hitte en droogte des scammonium,
zeer wel / en bequamenlijk benomen / en gecozrigeert
werd; als mede om d'ingewanden / dooz zyn ad-
strictie te versterken; den basis hier van is / turbith,
die van den scammonium aangezet word; wienſt
hinder dooz den gengber benomen werd / als mede
dooz den peper, caneel, foelie, lign. aloës, en
galanga. die de dikke slym mede atteneueeren, en
incideeren, waar toe mede den azyn / en ruite zeer
dienſtig zyn; de zaden dienen hier om de winden te
berteeren / de amandels en honing / om die dikke
taaije slymige stoffe te detergeeren.

Zyn gebuik is om alle koude raauwe bogtighe-
den der borst en mage af te zuiveren / als mede de
vechzande galle / en alle langduurige koortzen / zo
gemengde / als dagelyksche; en dies beter om haar
goede correctie wille. Zy is zeer goed in de pest /
ook tegens pijn der darmen / en colijk / zo in clip-
sterien / als andersints. Zy is goed vooz de kug /
en zwaren adem / als mede tot de teeringe / en wa-
terzugt / enz. Den dosis is drach. j. of daar om-
treent. (*)

Electuarium Diaprunum heeft zynen name van het
pulp. prunorum, dat is: pruym moes. Zyn pur-
geerende kragt werd vermeerderd dooz de cassia, cama-
rio-

Q q

(*) Dit is ook een wonderlyke confuse compositie,
die niets meer vrugt, als een enkelde dosis van 't pulvis
jalappæ of Rksi met Hooning of eenige Syroop gemengt
en zo zyn de meeste gecomponeerde laxativen, onnodig
en veeltyds ook schadelijk, of min of niets werkende, als
ze veroudt zyn.

rinden, rhabarber en dooz den diagyridium aangezet / enz.

Zyn gebruik is / om de obergroote hitte der galle te remmen en af te zuiveren; daarom zy ook eenige sintz den doozt verstaat / tempert het bloed / purgeert de lever / milt / en alle heete kooitzen. Zy geneest de ulceratien der darmen / daarom is zy dienstig in clysterien tot den dysenteria. Zyn dosis is drach. vij. of unc. j.

Hermodactyli wassen hier mede wel in de Nederlanden / in eenige vette plaatsen / omtrent een voet hoog / op het einde van Maart spuiten zy uit der aarden / en zyn in Juny rijp.

Haar kragt is geweldig af te zuiveren / maar met moeielijkheid / allerley phlegma, en alle sterctijlge toeballen / uit de zelfde materie oozspronkelyk herkomende; zy is kragtig om den buik week en zuiver te maken / purgeert ook byzonderlyk de pyn der leiden en darmen; zy moeten altoos gecorrigeert werden met wat gengber en venkel / om haaz excrementeuse en venteuse vogtigheden / die de magt zeer schadelijk zyn / en wel dikwyls het braken verwekken. Den dosis in substantie drach ii. of in infusie drach. iij. min en ook meer naar gelegentheid.

Van de Wateren.

A Qua Plantaginis. Zyn gebruik is om te verkoelen en te zuiveren / daarom isze goed / gebruikt zo wel inwendig als uitwendig tot wonden en ulceratien: Zy is stoppende en geneezende / daarom werdze veel by inspuitingen en oogwaters gebruykt.

Aqua Vitæ is penetreerende, zuiverende en hardberovinge beschermende / daarom werdze veel in gangrenen ofte bezrotte ulceratien met den *Aegyptiacum*

cum gebruikt / en in diergelijke verscheiden gelegent-
heden meer.

Aqua Spermatis Ranarum werd hier gemeenlyk
maar gedistilleert door den helm / als men ande-
re gemeene waters doet / maar de wyze hoe ik ze
maakte / is dusdanig : neemt een goede hippocras
mouwe / vult die vol van dat sperma, in de maand
van Maart / en werpt daar een goede vyck of twee
alumen crudum in / en laat die in een vogtige kel-
der hangen / en vangt van onder in een bequame
flesse / 't geene daar uit lekt / en bewaart het in fles-
schen / als men anders doet. Dit water zodanig ge-
maakt zijnde / kondt gy drie jaaren goed behouden
zonder bederf in bequame plaatsen.

Zyn gebruik is zeer goed tot allerley groote vrandi-
eu ontsteekingen / als tot een erysipelas, en quaade
boozekruipende zeezigheid / met wat aluin gemengt;
Insgelyks tot een quaade keel met wat lapis pru-
nellæ gemengt; inwendig werd zy ook gebruikt / als
men zig van blanen bezeert heeft / of 't inwendig
uitgebozste bloed is / dan / met corall. rub drach. ʒ.
mumia. drach. ʒ. In lib. ʒ. water geweekt 24 uur-
ten in B. M. gebruikt / en telkens twee lepels inge-
nomen.

Aq. Divina Fernelij.

ʒ. Mercurii Sublimati gr. xij. Aq. Plantaginis, Unc. iv.
Coque ad dimidiam partem.

Zy gebruik van aq. plantaginis, mag men ree-
genwater neemen. (*)

Eq. 2

Dit

(*) Deze berydinge van het aqua divina is niet goet
en 't waater werd veel te sterk op deze wyze. Maar men
maakt het bekwaam van Merc. sublimaat. ʒj. Aq. pluvial.
pint.

Dit water is zeer goed in alle ulceratien, die niet cicatrifeeren willen: Item in allerley morbeuse ulceratien, om dezelve daarmede te wassen. Zp is mede goed tegens haptwoorn / springende vuur / schurfsde hoofden.

Van de Conserven.

ROb. Ribesiorum is meest om den dorst te verstaan / in hevige heete gal agige kooptzen / zp beneemt ook het overgeven der gal / en versterkt de mage.

Confectio Alkermes heeft zjnen naam van de roode beziën daar men het scharlaken mede verwt, dat van de Arabers kermes, en van de Latynen granatinctorum genoemd werd. Deze beziën dienen hier tot een basis; zjn kragten werden vermeerderd door de peelen / amber en goud. Een lajis lazuli verliest hier zjn purgeerende / en vomereende kragt / doch behoudt nog zjn cordiaale kragt door preparatie. Den aloës, cinamomi, &c. dienen om de ingewanden te versterken door haar ligte adstrictie: het sap van de appelen om zjn droogte en scherpheld te beneemen / en de sulker om de smaak te geven / en ook om dat het langer goed blijven zoude.

Dit is een vooznaam cordiaal, of hardsterkinge voor zwakke kranke Menschen / ergens onder eenig julep of ander nat gebulkt. (*)

Syrup

pint. j. en laat het eenige dagen koud staan. het regenwater is hier zo dienstig toe als het *aqua plantaginis*: men moet niet zulke bagatellen niet meer heden zig ophouden, als die we te veel moesten reeds verligt zyn, en niet ligtgeloovig aan zotte verbaeldingen zyn, daar mede de onnozele zig altyd vlyen. Dog de kragten van dit water zyn goed en dienstig.

(*) Dit is zo een goed cordial, of dat van gclamp-
10

Syrup. Pectoralis werd gebruikt tot allerley gebze-
hen der hoest.

Syrup. Papaveris kan men bequamenlyk maken
met een deel gedroogde heulbollen / aan stukken ge-
brooken / en in 't water gezoden / tot dat daar maar
een derde overblyft; daar naar gecoleert / en by de
colature van omtrent een pintje / zal men een half
pound suiker by doen / en kooken dat tot een confi-
stentie van een sproop.

Dit sproop is goed tegens den hoest / en alderhande
de zinkinge op de hoest / sult de pijn des binsts en
doet slaapen.

Van de Radices, of Wortelen.

De Rad. Gentianæ is een lankwerpigge bittere
den geelagtige wortel / wassende op 't Gebergte,
en in sommige Daalen: zijnde van naturen heet
en droog / heeft een naar hem trekkende / resolvee-
rende en verteerende kragt / zy is zeer goed den ge-
hen die eenig senijn in 't lijf hebben / ofte van senij-
nige dieren gebeeten zyn / insgelyks tot senijnige
ulceracien.

Rad. Polypodii Quercini wast aan de wortelen
van de Eiken boomen / haar wortel is van buiten
zwart / omtrent een vinger dik / en zeer lang onder
de aarde kruipende: Zy is droogende van aard / en
berdyft de schuift; en werd in veelderley decoctien
en wond-dzanken gebezigt.

Van de Kruiden.

De Agrimonie is een zeer goet wondkruid / heb-
bende een incideerende, mundificeerende en
ad-
te sraatsteen gemengt met gemeene boere-stroop.
Wie kan nog kragtigere en sterkere Confectien hebben?

adstringeerende kragt / zyn decoctum met wat ol. vitrioli gemengt / zuivert en geneest alle vuile kranke keragtige ulceratien, en beten van fenijnige dieren.

Pyrola is verdrogende / en verkoelende met adstrictie, dient om het inwendig bloeden te beletten en werd veel in wond-dranken gebezigt. Zy is mede goed in vuile fistels en ulceratien, als mede tot verbandheid.

Den Calaminthum is heet en droog / heeft een resolveerende, attraheerende, en verquiskende kragt: in decoctum gedaan / zo verwekt zy 't zweeten / de urise, menstruen, wederstaat allerley fenijn / dood de woymen / en doet 't geronnen bloed in 't lijf scheiden.

Veronica is maatelijc warm en droog / werd veel in decocten gebezigt tot bloedige wonden / of ondezeeren. Dit kruid gedroogt en gepoedert / een dragma of twee met wat theriaca ingegeven / is goed tot pestige kooztzen / tot pijn der nieren / zy zuivert het bloed / en geneest de schurft.

Van de Vruchten.

GRana Juniperi zyn heet en droog / consolideerende en resolveerende, ingenomen met gehoogt water / dient den geenen die van hoogte gebakelen zyn: Item tot een verouderden hoest en winden zy doet ook water lozen en zweeten / zy wederstaat het fenyn der pest / zo ingenomen / als op gloepen de koolen mede gerookt. Deze besien sijn gestoten / en daar een extract van gemaakt / als van den lignum guajacum, is als dan mede een goed bezoradicum en sudorificum, scrup. j. of scrup. ij met wat aq. card. benedict. of wijn ingenomen.

Glandes zyn Ekelen van Eiken bomen / zynde

matig koud en droog / adstringeerende en consolid-
deerende, werden ook gebezigt in wond dzanken /
in roodeloop / gonorrhœa, &c.

Hord. Mundat. is gepelde gerst / is koud en
droog / detergeerende; voedende en pynstillende /
verwekt eenigstints den slaap in decoctien gedaan:
Item gekookt met ekelen en granaat-appel-schillen/
en met suiker zoet gemaakt / stillt zeer den buikloop.

Van de Farinen.

Far. Altheæ is rypende / verzagtende en pynstil-
lende / zo uitwendig in eenige cataplasmen tot
zweeringen; als inwendig in eenige dzanken of cly-
stieren / tot de roodeloop / graveel / enz.

Far. Fabarum is verdrogende en resolveerende,
daarom werdze veel in resolveerende verdrogende
cataplasmen gebruikt.

Far. Hordei is koud en droog van aard / hebben-
de rypende / repelleerende, pynstillende kragt / werd
meest in cataplasmen gebezigt. Inwendig werdze
ook gebezigt / als om eerste papsens van te maken /
voor kranke Menschen / om te doen slapen: Item
met gepoederde granaat-schillen gemengt / onder
epers of onder pap gemengt / is zeer goed om de
bloedgang te stoppen.

Far. Fanugræci is heet en droog / matureerende
en resolveerende, werd meest in oedemateuse gezwel-
len gebruikt.

Far. Lini is middelmatig vogtig en lymig / is
matureerende en pynstillende.

Far. Lupinorum is heet en droog / heeft een re-
solveerende, verwarmende en verterende kragt /
dient om eenig geronnen bloed of andere verdro-
bene vogtigheden / tusschen vel en vleesch te verter-

ren; met honig ingenomen / of op den navel gebou-
den / dood zyn de woymen. (*)

Van de Sappen.

De Resina of Harts bloeit uit de Pynboomen ,
die heet en droog / verzagende / conforteeren-
de en zuiverende. Zp werd veel in zalven gedaan ;
ofte wel alleen gebruikt / met wat olie en was / tot
ulceratien.

Olibanum is een sap / druipende uit zekeren kort
dik takkigen boom / staande in klepige gronden in
Arabien , en dat in de groote hitte der zonds-
dagen.

Deze gom is heet en droog / incarneerende en
taamelyk zuiverende : Boort is ze bloedstelpende /
zo in vorsche wonden / als in de roodeloop / en bloed-
spouwen. Item tegens de quaadaardige ulceratien
des fondamentz.

Opium werd in Asiën en Africa uit de steelen en
bladeren van den heul gekookt / dit sap werd uitge-
perst / en gedroogt in de zonne / en werd aldaar in
veelberhande gelegentheden / zonder eenig hinder van
de Antwoonders gebruikt.

Van de natuure der zelve werd veel gediscuteert ;
altoos het is zeker dat den opium zeer pynstillende
is / zo uitwendig als inwendig gebruikt / door dien
de bloeibaare vluchtige humeuren / door zyn olteagtig-
heid zeer verdikt en stremt / zp is den Zee-varen-
den / inzonderheid in de heete Landen zeer hoognoo-
dig

(*) De meenigte farinen zyn onnodig , een alleenkan
voldoend zyn , al is 't maar gruttemeel of lyn-koek-
meel enz. In 't kostbaare en vreemde steekt de kant
niet nog in 't meenigvuldige.

dig in heete brandende koozzen / en galbzaaking / te
 stillen: Als mede in de roodeloop / uitwopzende de
 laudanum opiatum, den themak en mithridaat,
 waar van den opium den basis is.

Om die in te geven / bereid men ze aldus / snyd
 ze in stukjes / en legt ze op een heete pzer schoppe /
 tot datze ruffchen de vingeren breeken wil / ende als
 dan mag menze vry ingeven ; de dosis is gr. iij.
 en iv. (*)

Van de Chymica.

Crocus Metallorum.

v. Antimonii Crudi. Salis Pettæ añ. P. æq.

Dit werd gepulvert gemengt en gebzand in een
 pzer potjen / of smeltkroes : dan uit gegooten /
 gewassen en gedroogt / gepulvert en bewaart tot zyn
 gebruik. Zy purgeert van onder en van boven / 't
 geen een ander Medicament zo niet op een tyd doen
 zal ; men gebruikze tot allerley koozzen / ook als
 pestilenciaale, in pleuris en andere verouderde / en
 ingewortelde gebreeken meer. De maniere / om die
 te gebruiken / is dezen :

℞. Croci Metallorum Drach. ss.

Aq. Card. Benedicti Lib. j. Cinamomi Drach. ij.

Macerentur per dies 2. Coletur & Serva usui ;
 de dosis is unc. j. ofte anderhalf 's morgens vroeg
 ingenomen.

℞ 5

Tar.

(*) Hoe veele onkundige Vyanden het opium ook ge-
 had heeft om het te verbannen, triumphert het dog nog
 heden aityd, en werd niet gehaat als van eenvoudige en
 ligtgelovige Menschen, daaronder men de gemeene konst-
 oeffenaars almede moet tellen en niet vergeeten.

Examen van
Tartarus Emeticus

ʒ. Croci Metallorum Cremoris Tartari añ. Unc ij.
Aq. Card. Bened. vel Com. Pint.

Dit werd op heet zand geweekt eenige dagen /
daar naar gefiltreert en in een koele helder gecry-
stallizeert / welk crystal als dan gedroogt werd / tot
zyn gebruik.

Daar is geen beter middel ter Wereld om te doen
braken / en zonder gebaar / dan dit Medicament.
Zyn dosis is maar gr. iv. of vi in een sterk lichaam
met eenige vogtigheid ingenomen. Dit gaat alle
middelen te boven / om de lichamen te zuiveren. (*)

Het SEVENDE DEEL,

Van de Scheeps kost, en eenige Scheeps
Remedien.

Ieder goed Chyrurgyn of Heelmeester, by de Zee
varende ofte het Leger volgende / diende boven de
kennisse zijner Medicamenten / mede goede kennisse
te hebben van zijne alimenten, om dat zijne Pa-
tienten daar mede geboed moeten werden / en ook om
dat 's Menschen natuur haar altoos neigt naar de
spijs of drank dienze nut: By gelijkenisse / aan de
dieren / en voornamentlyk de hoenderen / zo ze iets
bet

(*) Van de *Tartarus emeticus* en *crocus Metallorum*
werd meer lof verspreid als dezelve verdienen; want deze
werken hevig, en zulke brengt de natuur ook voort en
daarnevens nog ook zachte, die de konst zo niet kan doen
voortkomen. dierhalven die ook als de onnodige kunst-
stukken mede te reekenen zyn.

verdusts ofte iets sterk van reuk gegeten hebben /
 haar eperen zullen veeltids zodanigen smaak geven :
 Insgelijks de conijnen / haazen / en ander wildvzaad
 meer / haar vlees zal gemeenlijk smaken naar 't gee-
 ne zy gegeten hebben ; even zo is 't ook met den
 Mensch / gebruikt hy lasse kost / dat zal hem ge-
 meenlijk las en slap maken ; gebruikt hy een vaste
 kost / en een sterke en heete drank / die zal hem ins-
 gelijk zodanig maken. Zo dat den Mensch van
 sterk of slap is / insgelijks gezond of ongezond is /
 en dat al naar 't geene hy eet en drinkt / zo dan de
 goede spijsze en drank maakt goed ; maar bedorvene
 zal ook quade en bedorven bloed en humeuren ma-
 ken ; en dien volgende in den Mensch veel quelling-
 en gebreken baren / daarom zo moet ieder Chy-
 rurgyn of Heelmeester by de Zee-varende / een grond-
 dige kennisse hebben van de spijsze / of alimenten dien
 hy maar binnen Scheeps-boort bekomen kan ; en
 daar mede moet hy zig weten te helpen / dat hy de
 beste en zijne Patienten meest dienstig zijnde / weet
 uit te kiezen om haar daar mede te voeden ; en in
 het leven te onderhouden. (*)

Lyft

(*) Dewyl geene Doctoren op de Schepen vaaren, maar
 die gene die zig Heelmeesters noemen, en In-en Uit-
 wendige ziekten en kwaalen daar moeten behandelen,
 als of zy kundige Geneesheeren en Heelmeesters tege-
 lyk in alles volmaakt waaren : zo is het ook regt en
 billijk dat die eene reedelyk middelmatige (zo niet grond-
 dige) kennisse mogen hebben van alle In-en Uitwendige
 ziekten en gebreken, van de In-en Uitwendige mid-
 delen, van de behooryke behandelingen, van 't goede
 gebruik ook eindelyk van de Spys en Drank en van
 alles dat daar toe behoorende is, en dan dit zo zynde,
 zoude een Heelmeester ter Zee bekwaamer moeten zyn
 als een Docter hier te lande, om dat deze de heilkunst
 niet agt nog leert nog oeffent. Maar helaas! waar zyn
 zulke

Lyst der gemeene Scheeps-kost, van haar
Speceryen, drooge Vrugten &c.

Ordinaris Kost

Brood / Gort / Bohnen /
Erwteten / Vleesch / Boter /
Kaas / Eieren / Visc /
Olte / Wijn / Wyn / Bier.
Water / Vin / Looch /
Mostaart / Zout / Tabak.
Kreeften en Schildpad-
den

Van de Honig en Saf-
fraan is in de voor-
gaande Lyst vermeld.

Speceryen.

Peper / Gengber /
Pagelen / Caneel /
Nooten / Hoelje / Suiker.

Drooge Vrugten.

Dygen / Pruimen /
Kozijnen / Corenten /
Amandelen / Rijs /

Oranjen / Limoenen.

Hier heb ik nog agter aan
willen voegen eenige
wegwerpelyke vuilig-
heden, daar men zig
nog altoos in tyd van
nood mede dienen kan:
Als

Peekel / Dulle Kant-hotet.
Spinneweb.

Album Græcum.

Dutternis / Hoendermis /
Menschen Urine.

Menschen-speekzel.

Out Leer / Vuil Papier.

Koet uit de Schoorsteen.

Vik en Ceer Eperchalen.

Gude Potscherven /

Afsche / Roest van Yzer

en Staal.

Het

zulke heelmeefters ter Zee onder de Hollanders? Waar
werden die bekwaam gemaakt? op Scheerwinkels? is dat
moogelyk? daar leert men baardscheeren, aderlaten,
een plaaster leggen, een' openinge snyden, ook nog
wel een brandyzer te zetten dit is het al, een die dit
weet, is een groot Chirurgyn ter Zee en te lande, die
geene kwaalen, nog middelen, nog goede verbanden
kent. En hier is geen gelegenheid by de Baazen om
meer te leeren, en kweektschoolen zyn'er niet die met
veele kosten hier en elders moesten aangelegt werden
ook tot voordeel van de Meesters.

Het Brood is de bais en voornaamste fundament of stek des voedzels / door dien het van de beste Graanen gebakken werd / daar het beste voedzel en de meeste geesten in zijn / zeer dienstig tot 's Menschen leven / en zonder welk men minst van al leven kan. Als men te Scheep gemeenlijk een Brood nut dat tweemaal gebakken is / Beschuit genaamt / zal men weten dat het maar des te beter en gezonder is / en voornamelijk die haar gebit nog goed hebben: want zy die vogtigheden en windigheden der mage en ingewanden zeer betert / zy maakt ook beter chylus, en baart zo geen verstoppingen als ander Brood dat somtijd te vogtig of maar half gebakken is (*). Het wit Beschuit stopt ende voed meer dan het bruin of gemeen Scheep's beschuit.

Aitwendig kan men het by gebrek van farinen gebruiken in pappen. Ook zo maakt men een pleister hier van sijn gestoten / daar onder mengende wat alssem / met een weinig foelie, malkik, myrrhe en aloës; onder de oleum rosarum en myrcillorum gemengt: dienende om van buiten te versterken / in allerley lopen en buikbloeyinge. (†)

De Gort werd gemeenlijk van Gerst of Haber gemalen / maar meest van Gerst / daarom by gebrek van

(*) Dat de beschuit zo veel beeter is als ander brood gelyk den schryver hier opgeeft, werd maar gestelt en niet bewezen, en zo zyn 'er duisende dingen gewaandt verbeeldt, die maar enkeld blind geloof en onderstelt werden, daarom in de Medicynkunde zo veele onnodige onbegrypelyke wetten en lessen zyn.

(†) Maar als men tegens de buiklopen dit wil gebruiken, moet men de aloë niet daarin doen; want deze uitwendig aangelegt purgeert zo wel als door de mond ingeven. Men moet de kragten der middelen wel leeren kennen en niet verkeert werk doen, dat onder de Chirurgy's heel gemeen is door gebrek van goede onderwyzinge.

van den hordeum mundatum, in gargarysmen of a-
pozemen mag men Bozt in plaats gebruiken. De
Bozt is een gezond eten / en ligt om te verteeren /
met boter / olie of wijn gemengt; en geeft een zeer
goed doch weinig voedzel in een kleine warinte.

Bonen zijn koud en droog van naturen / maken
grof en sterk voedzel / zijn zeer zwaar om te vertee-
ren; verwekken eindelijk een ambosfigheid / lam-
heid / hoofspijn / en scheurbuik; daarom zijnze koozt-
zige niet goed. Dooztz zo stoppen zy den buisloop
en 't bzaken.

Erweten zijnde mede koud en droog van naturen /
zy maken niet zo veel / maar wel beter voedzel als de
bonen / en voornamelijk de graauwe / zy zijn ook zo
windig niet als wel de bonen / welke windigheden
gebetert werden / dooz het by doen van olie / somijn
peper / enz. Zy zyn de scheurbuikige niet zeer goed /
maar als ze wel moztw ende soppig gekookt zijn /
en gecorrigeert, met wat boter / suiker en caneel /
zo zynze goed vooz zieke teere Lieden binnen Scheeps-
boozt.

Vleesch met brood / is dan een goed en groot
voedzel / want men zegt vleesch maakt bleesch; en
also men te Scheep gemeenelyk maar offenbleesch en
verkenbleesch eet / zullen wy daar maar van spzeeken.
Het offenbleesch geeft wel 't grootste en 't voertzaam-
ste voedzel van alle: best dienende vooz gezonde Zee-
lieden of kloekte Arbeiders; en is gezonder en sma-
kelijker wat gezouten als ongezouten.

Het Verkenvleesch of Spek, is mede van een grof
en sterk voedzel / doch walgelyker / en de maag scha-
delijker dan het offenbleesch / doch zoeter bloed ma-
kende: den zieken en die de loop hebben niet zeer
dienstig / om de hitzigheid / doch 't schijnt dat in In-
diën 't Verkenbleesch aldaar wel 't beste is / contra-
rie hier te Lande / dooz dien het aldaar zeer ligt om
te

te verteeren is / en de ziekte veel geordineert werd.

Het spek gebzaden / en 't druipzel genomen / en verscheide maal in water gewasschen / is zeer goed tot allerley verhzandheid. (*)

Boorer is warm en vogtig / van een redeljk boedzel / de mond en keel zeer aangenaam dienende by na tot een sause voor allerley spijzen; zy is zeer goed tot een benaauwde borst en keel / en om een open lijf te maken: Stem / met wat suiker en ptercelte-zaad / doet het grabeel ende steen schieten. (†)

Uitwendig werdze gebruikt / om te rijpen en te verzagten in eenige cataplasmen.

De Kaas is koud en droog / van een aard-agtige natuur / en is zwaar om te verteeren / daarom ze gemeenlijk laast gegeten werd: om datze gezegt werd de mage als toe te rijgen. Zy is zeer herteljk en eenigzints verstoppende / doch door haare zwaarte nederwaarts gaande / dienstig voor alle gezonde Matrozen die ze genoeg verdoouwen konnen / ook zo hebben zy geen beter nog edeider banket dan de kaas / bijzonderlijk als ze met een pijp tabak mag gesauft werden.

Uitwendig isze goed tot het stercijn / gemengt met wat ham- of spekzode in sojme van een pap gebruikt.

Versche Eyeren zijn de krankte / zwakke en de nitteerende Menschenen zeer nut om datze een zeer ligt / haastig en goed boedzel voortbrengen.

De eyers in roden wijn hard gezoden / zyn zeer goed tot de rodeloop. Haare doyers met wat wijn of aqua hordei, wat gestoote caneel en spne suiker vermengt / is zeer goed tot de rodeloop.

Uit-

(*) Deze moeite heeft men niet noodig, als men enkel olie of *nutritum* neemt.

(†) Alle vertigheden en zo ook de booter zyn goed in gemelde pappen.

Uitwendig in eenige zalven of pappen gemengt/ zyn zeer digestiyf, en pijnstillende. Het witte is zeer verkoelende allerley brand/ als men ze onder wat rozewater met een weinig aluin vermengt. Het witte in een vlakke schotel lange geslagen tot het geheel schuimt/ en onder dit schuim/ wat wyne vermengt/ en weder dooz een geslagen/ is een treffelyk middel tegens allerley inflammacionen, waar het zoude mogen wezen/ en voornamentlyk aan de beenen.

Item zo is het witte zeer dienstig om de stelpoeders daar onder te mengen/ en op wieken te smereen: daarom datze meest te Scheep mede genomen werden in een doos/ met zeemelen opgebult/ welke eperen als dan dienden neffens een geschrift te worden/ met haar scherpte over einde naar boven toe/ om die te langer goed te houden.

De Visschen die men gemeenelyk 't Scheep eet/ zyn Haringen/ Aberdaan/ Stokvisch/ enz.

De Haring is wel de beste en lugtigste Visch/ en zyn beter gezouten dan gerookt.

De Aberdaan of Zoutevisch/ is een treffelyke kost dooz gezonde Maats/ met goede botter en maastert/ en kan mede lang tegen houden in de maag/ en gemegzaam voeden.

De Stokvisch in zyn zelven is zeer gezonde kost ter Zee/ en ook te Lande/ maar wil weinig genut zyn/ ook zo dientze de Patienten best 't Scheep wel gebeykt en gekookt met een lekker saughen/ om dat deze Visch dooz zyn droogte geen sijn nog phlegma haart.

Deze slag van Visschen dient den Zeeman ende Landman beter/ dan de geene die delicaat en in ledigheid leven: om datze van haar veel geeteen zynde/ schaden zoude; niet ten aanzien van haar qualiteit/ maar wegens haar quantiteit.

Olie

Olie is getempert van aart / en van een bequaam boedzel / mede dienende tot veelderley sause / en voornamelijk als de boter ontbreekt / zy is goed ingenomen tegens vergift of fenijn / ende om te doen braken / desgelijks in clysteren werdze ook veel gebezigd.

Uitwendig gesmeert beneemtze de strammigheid der leden / en werd meest in alle zalven gedaan / en zo menze op eenige bloemen of simplicien giet / trekt zeer ligt de kragt uit de zelve. En volgens dien zeer usuaal.

Azyn is koud en droog incidif en aperieerende met een adstrictie, zeer dienstig tot allerley sausen om de appetijt te verwekken; door haar fermenteerende kragt / en om de gal te temperen: zy wederstaat de verrottinge / dient tot een preservatif in tijden van pest: zy is den betten en lybigen beter dan de doze en magere / ook beter de jonge dan de ouden om te gebzuiken; zy is de borst en zenuw-agtige deelen hinderlijk / nochtans heeft zy een groot gebzuik in beelderhande composities.*

Van de Azyn werd een sypoop gemaakt / genaamt *Syrupus acetosus simplex*. Zeer dienstig om alle gal-agtige / waterige melancholijke humeuren te verteerren, en de grobe te verdunnen / de harde te verzagten / ende de slijmige te verdeelen: zy is zeer doordringende en openende / doet water maken / weder-
R r
staat

(*) Den Azyn is een groot middel op de Scheepen in heete landen, daarze verbetert de bedurvene soezen, die zo meenigvuldig zonder contcientie uit Win-en Woekerzugt werden medegegeven, ook is die een extra groot middel tegens veelerly groote geswellen inflammatien *oedema scirrhus*, enz. als ook inwendig onder koelranken in heete koorsien. Men repelleert resolveert en emollieert daarmede groote geswellen. Van de onnoodige beydingen daarvan als *oxymel oxyfabarum* enz. zal ik niets zeggen. Onnoodige dingen brengt men in 't gemeen voor den dag en de goede weet men niet en agterlaat die.

staat de bezrottinge / en 't fenijn der peste / verstaat den doofst in heete hzandende pestige kooztzen.

Deze maniere om die te maken is aldus :

ʒ. Azyn, Unc. vj. Geklaarde Suiker, Unc. x.

Laat dit t'zamen zieden tot de consistentie van een sproop.

Dooztz kan men ook bequamenlyk maken den oxymel simplex binnen Scheeps-boord / welkers kragt is te verdeelen / te verdunnen en af te wegen de ta- pe / grobe vogtigheden / opent de verstoptheden / doet speetzel maken / en maakt den asem ligter.

Zy werd aldus gemaakt.

ʒ. Wel-geschuimden Honing, Lib. ff.

Goeden Azyn. Suiker-water, ana Lib. ff.

Den honing werd eerst met het water gezoden en geschuimt; daar naar den Azyn bydoende; dit werd zo dan naar de konst gekookt.

Wyn is van naturen warm en droog / dienende zo wel tot een Medicament als tot een aliment, en dat zo uitwendig als inwendig. De Wyn verberscht en verquikt onze natuurlyke kragten en warmte / waar dooz de digestie verbeetert werd / zo maakt goed bloed en goed boedzel dooz 't geheele lichaam; zo verdunt de pitucia, en purgeert de gal dooz de urine, niet gulzig maar matig gebzuikt.

Uitwendig werd hy gebzuikt om aan te rusken om iemand die in zwijn leid te verquikken: Item in fomentatien en corroborerende cataplasmen, zo wel witte als roode Wyn: de roode Wyn is grober en meerder adstringeerende als de witte.

Bier. Het Scheeps-bier is tweederley / goed Bier ofte 't beste Bier en gemeen Bier / het beste is voedzamer en lieffelyker dan 't gemeene; in welk gemeen Bier

Wier deel alsem gebroutwen werd / om niet zo ligt te bederven / dan al is 't wat slegt / zo is 't evenwel ongelijk beter / dan die leelijke beveragie dien sta de Matrozen t' Scheep wel hebbe zien maken als 't Wier uit is / van water en een deel azijn; een dzank die de maag / nieren / blaas / darmen / enz zeer schadelijk is.

Het Water is een zuiver en enkel element / doch het zoetste / klaarste / lichtste en versste van de Zee gelegen is wel het beste. Weele disputeeren / of het enkel klaar Water ons lichaam voedzel by brengt / ja ofte neen; dan of het maar als een vehiculum dient / om de spijsen voort te zetten. Dooz my / ik zou het geloven dat het zuiver Water ja ons lichaam eenigzints voed; of ten minsten zijne kragte verquikt; is 't niet als een aliment laat het wezen als een Medicament, om de goede getempertheid der deelen te onderhouden / en de zwakhed / van ongetempertheid voort komende te herstellen: exempel aan Simzon Judic. 15: vers 19. Men ziet ook dagelijks dooz erbarentheid / dat allerley gebangen Disschen ergens in klaar Water zonder eenig ander voedzel langentijd leven. * Zouen dien Genes. 1. vers 20. gebied

Ik 2

God

* De Vissen, die in klaar waater leven, vangen daer dagelyks worden kleine visjes zelfs die onzichtbaar zyn, als ook verscheide vezeltjes, en leven niet enkel van zuiver water als de vis de fleur van de Wind gelyk de fabelen melden. Ook oordeele ik, dat deze Philosophische reedeneeringe, als te hooch zynde, kwaalyk door een Chirurgyn kan beslist werden, de geleerde natuur onderzoekers die nooit baarden scheeren en hunne edele tyd van der jeugt af aan met geene geringe ambagts oeffeninge iedel verspilt hebben maar alle hun tyd vlyd, en moeten op de waare vrye weetenschappen aangewend, hebben werk genoeg om dit met grond te beoordeelen. Zy zeggen maar, het waater dient als een

webi-

God dat de Wateren overvloedig voortbrengen / enz ergo / zo moet dan in het Water een leven / verquiskinge / en voedzel steeken : door dien dat den Mensch / en allerley dieren / zonder 't zelvige niet leven konnen. Onze Zeebarende Matrozen zullen deze questie genoegzaam solveeren, voornamelyk de geene die groot gebrek aan Water geleeden hebben.

De Ajuin is heet en vogtig / hebbende een verdunnende en scheidende kragt / maar zy beeter gekookt dan rauw / om dat haar scherpigheid dan beter benomen werd : zy zy goed in een verouderden hoest / zy zulveren de ingewanden / en voornamentlyk de nieren / en blaas van spm en graveel / openen allerley verstoptheid / doen water maken / te veel gegeeten maken ypn in 't hooofd ; en doen veel slapen.

Uitwendig dientze in pappen om sterk uit te trekken te rypen. Item / gekookt en in olie gefruit / en op de navel geleid is zeer goed tot de naweën der Vrouwen / en rauw met olie ende azyn gewreven en op het fundament gelegd / doen de speuen voortkomen.

De Look is heeter en droger dan de ajuin / zy opent alle verstoptheden / doet water maken / winden scheiden / wormen sterben en de steen der blaase breken ; doch beter gezoden als rauw / om haar scherpigheids wille : het verwarmt en versterkt het lichaam / als de arme arbeidende Luiden getuigen konnen ; voortz het dient de zodantige tot een cheriak en preservatif voor een quade lugt / en zy is zeer goed gegeeten voor de waterzugtige / scheurbuiskige / en alle die veel rauwe en slymige humeuren hebben / maar de magere / dorre en gal-agtige is zy niet goed / door dien zy haar het hooft en het gezigt schadelijk is.

Uit-
vesiculum of vogt, om de voedende stoffe na alle delen van 't lichaam te verspreiden.

Uitwendig gestoten in forma van een pap / is zeer dienstig tot beten van serpentes en dosse honden / als mede tot de wonden op de nabel geleid / en gemengt met ajuin / vijgen en axung. porci.

Mostaart werd mede t' Scheep gemalen / om tot haar spyze te eeten ; om die des te bequamer te doen smaken en teeren. Zp verwarmt de mage en maakt lust om te eeten / zp verteert veel bogtigheden / zp is de mond / tanden / en keele goed / zp lost veel stuijmen en quyl / en zet de urina af / daarom isze de scheurbuikige en waterzugtige goed.

Uitwendig verzagt zp harde gezwellen / verwarmt alle koude zinkingen / en is goed op pest-gezwellen / op sijnige quetzuren / bultslagen en allerley schurft gebruikt.

Sout is heet en droog abstergeerende en stiptik. dient om meest allerley spyze te conserveeren en de smaak te geven / zp is openende en 't sijn verteerende / zp verwoekt de appetijt / en verhit het ligchaam.

Uitwendig wordze veel gebruikt om te resolveeren, verteeren en zuiveren ; en in wat warm waters een hand vol gedaan / is zeer goed om een inspuitinge of clysterie te maken / 't geene ik dikmaal heb zien doen / en zelfs gedaan hebbe met groot voordeel. Item onder wat ol. hyperic gemengt / is dan zeer dienstig in sijnulige wonden.

Tabak is een gedroogt kruid / groepende overbloedig in de Westindien ; van naturen verwarmente en opzogende : de gemeene Maats hebben geen meerder banket nog beter tydberdyjs / dan dit gedroogde kruid zo door een pijsje te zuigen ; doch niet zonder voordeel : door dienze nog zo van scheurbuik en waterzugt eenigzints bezyt werden ; boozt zo dienze haar tegens een quade lugt / en stank / daarze anders ligt van beschadigt zouden konnen werden ;

den; zy doet ook wel quipen / waar in zyn booz-
naamste deugd wel gelegen is.

Daar werd een olie van de Tabak gemaakt die
zeer goed is tot alle kankeragtige en boozteetende
ulceratien en quade zeeren / als schurft en tranin-
gen; zy is zeer mundificeerende en digereerende;
is goed tot alle concusen, klieren / kroppen / fe-
nyynige quetzuzen / stillt de pijn en ontsleeking / helpt
de sierechnige en miltzughtige / daar op gestreeken.
De olie werd aldus gemaakt / neemt de groene
bladeren / snijd en stoot die zeer klein / en doet die
in een glas met een wyde opening / giet daar dan
goede ol. lini of van cocoshoeten op / tot u bla-
den geheel overdekt zyn / bind u slesch toe / en sielt
het een geheelen zomer in de hitte der zonne / daar
naar wat opgezoden en uitgeperst / kondt gy u olie
bewaren tot zyn gebruik. De Tabak mag men
mede inwendig gebruiken om te braken door ge-
bruyk van andere middelen.

℞. Fol Nicotianæ Drach. j. Cinamomi Optim. Scrup. j.

Maakt dit in een half musjen Spaansche wynt
weeken een geheelen nacht / en des anderen daags
gecoleert zynde geeft het in

De Kreeften en Schildpadden geben een groot
en sterk voedzel / door dien ze een lijmagtige en be-
vogtigende eigenschap hebben / daarom zynze zeer
dienstig gegeeten van alle engbozstige / uitteerende / en
uitgedroogde dozre Personen : om datze door haar
berhoelende / en bevogtigende lijmsghheid / de hoort-
zen / en andere tegen-natuurlyke hitte / daar zodan-
nige Personen in 't gemeen mede bedangen zyn /
wederstaan

Haar bloed werd booz een specificum gehouden
tegens de vallende zlekte.

Van de Speceryen.

De Peper groeit op Malabar en op Java: maar inzonderheid op Bantam, op boomen de orangien niet ongelijk.

De Peper is heet en droog / doch wel de minst verhittende van alle speceryen: hebbende incideerende, atteneuerende, en dissolveerende kragt / om alle viscositeiten en aansladingen der mage en andere ingewanden te weeren; daarom werd zy veel in spijze en saussen gebezigt / om de kookinge te bezderen / de urine te verwekken / 't gebezigde te sterken / en in wijn gedronken geneest de vierden daagse kooztze.

Aitwendig isze meede goed gemengt met wat sulpher en vulle booster tot krauwel en ruidigheid / en met pik gemengt zo dissolveert zy allerley strumen, glandulen, en trekt het senu uit de wonden.

Gengber groeit meest geheel Indiën dooz / op de wopze als hier den irias doet.

Zy is heet en droog / maar niet zo subtiel van substantie als de peper. Zy is meede verdunnende en aperieerende, dienstig tot verstoptheeden der leber en mild / zy is meede windzwekende / doet zwoeten / sterkt het gezigt / wederstaat het senu / doet de spijze teeren / consumeert de sluimen / drypt eenigsints 't water af / en stopt allerley buikloop uit houde verorzaakt.

Aitwendig is zy goed op krauwel en hanzworm gestreken. Als meede gemengt met wit van een ey / en 3 à 4 druppelen waters onder den anderen geklopt / en op een weinig werk gelegd / en op de koonen geapliceert / en een stuk Gengber in den mond gehouden / daar de pijn is / stillt zeer de tandpijn.

Nagelen groeten meest in de Molukse Eplanden /

op zodanige boomen bynaar als onze laurierren.

Zy zyn meede heet en droog van naturen / en hebben een meerder hitte en vettigheid dan de peper / zy werken kragtig op het herte en herszens / enz. Item / openende / incideerende , doordringende / met een adstrictie; zy beneemen het braaken en walgen / en geven een zoete adem; daarom werdenze veel in spyzen gedaan Item / gekaut of gerookt / spuize goed tot een quaade lugt.

Caneel is de Bast van Boomen / die by heele Bosschen groepen in 't Eiland Ceylon.

Is meede heet en droog / zeer subtiel met een bequaame adstrictie incideerende, verteerende, en corrodeerende kragt / zy heeft wel de minste hitte van speceryen; het is een van de beste cordialen; om het herte en maag te verquilliken / zy zuivert het bloed / zy is zeer dienstig tot catharreuse, waterzugtige en dysenterieke Lichaamen (*). Item / tot graveel / steen der blaaze / braakingen / hoesten / leuden pyn / en tegens senynige beten; in spyzen gedaan / in wjn geweekt / of in decoctien met wat suiker zoet gemaakt en gedronken.

De Kruidnooten en Nootenmuscaat, wassen in Banda, Sunda, en Java aan de boomen / onze Heerboomen gelyk.

Van aard spuize zeer getempert en stomachaal, met een stoppende en windbzeekende kragt / zy maakt een zoeten adem / wederstaat het braaken en den hys; zy is goed tegens de koudepis / graveel en roode loop / zy is dienstig tot het hoofd en sterkt de herszen /

(*) Die in bloedvloeyingen Caneel en andere Speceryen gebruiken om te adstringeeren en de bloedinge te stillen, dwaalen te grot en te verre; Zelfs is die dwaalinge nog te gemeen onder de hedendaagse geleetterde Doctoren, dog de natuur leert het tegendeel.

senen/ zuivert het bloed door de nieren en blaas/ en verwarmt de verkoude maag/ met wat warme wijn en suiker/ in een pan wat gerooft en gepulvert/ en met roden wijn gedronken/ sloopt de loop en gonorrhœa.

Uitwendig gestooten/ en geweeft in azyn/ trekt allerley sennin zeer uit/ en op de buik gelegd/ sloopt dezelve. Haar olie is goed tegens alle koude gebrucken der zenuwen en koude valligen

Roelie is eigentlijk/ de Bast van de Botten/ en is meest van gelyke kragt als de Botten/ dan dat zy wat subtielder is/ en meer doorbringende/ zeer dienstig voor de waterzugtige/ want zy ook wel doet wateren/ en versterkt de zenuwagtige deelen.

Suiker is een Rietgewas in West-Indien en Brasil, heet en bogtig van aard/ met een afveegende laxeerende en teerende kragt/ zeer bequaam tot de borst/ keele en mage/ resolveert en verzoet de mond en tonge der kooztigen; is zeer dienstig om allerley constitueen meede te maaken. Veel genut is de maag en alle jonge Menschen die van een heete of galagtige complexie zyn/ zeer schaadelijk.

Uitwendig werd de suiker in chysterien/ collyrien, lavamenten, en in wonden en ulceration gedaan om die te abstergeeren.

Van de drooge Vrugten.

VYgen zyn een gewas komende uit Frankryk en Spanjen, haar Boomen en Loof hier geweg bekend.

De Vygen dan zyn warm en bogtig van natuuren/ dienende tot de keel/ borst en stiumen/ zy hebben een rypende/ trekkende en pynstillende kragt/ zo wel uitwendig als inwendig/ zynde meede goed als men zig van binnen bezeert heeft/ om dat zy meede

de een discutieerende kragt hebben. Te veel ge-
bzuikt maakenze quaad boedzel; zy werden veel in
gargarysmen en cataplasmen gebzuikt.

Pruimen komen uit Vrankryk, daarze in de Zon-
ne gedroogt / en hier over gebzagt werden.

Zy hebben een verkoelende / verbogtigende / en
verzagtende kragt / zy maaken de buik week en gee-
ven ligte kamergang: Pruim-moes en daar wat ze-
nebladen en weinig anyszaad onder een gemengt als
een consersf, is zeer dienstig in zieke zwaakke lichaa-
men / om haar de buik open te houden / en zagten
afgang te maaken / boornaamelyk de zoete / want
de scherpe zyn bequamer om de buik te restringee-
ren.

Rozynen hebben een verbogtigende en een kleine
verwarmende kragt / zeer goed zynde vooz de hoest/
en andere gebreken der hooft en lever / zy werden
veel in decoctien, aposemen en gorgel-waters ge-
bzuikt / de steentjes daar uit doende.

Corenten zyn de buik en mage dienstig / en zyn
zeer gezond ergens onder gestooft / gegeten vooz
zieke Menschen / zy hebben een laxeerende en ope-
nende kragt / daarom ook zeer dienstig in decoc-
tien of aposemen.

Amandelen is meede een Boomgewas / by ieder
genoeg bekent / zy zyn warm van naturen en van
een tanelijk boedzel; vooz den eeten voedenze wel-
nig / en zyn als dan stoppende de buik; daarom
zynze de buiklooptige en waterzugtige / en die bloed-
spouwen zeer goed. Daar werd ook een amandel-
melkje van gemaakt vooz kranke Menschen / haar
zeer dienstig tot voedinge en ruste. De bittere in
tegendeel openen alle verstoptheeden van lever / milt
en nieren: daarom zy de graveelike zeer goed zyn (*).

(*) De gemeede Amandel-verkoelende dranken doen
geen Rys

Rys is warm en droog / en van een grof en visceus boezel / maakende verstoppinge als menze te veel gebruikt / voornaamelyk droog zynde; daarom zal men 'er altoos wat boter of olie onder mengen. De witte en zwaarste is de beste / en is beeter koud dan heel warm gegeten / om datze de maag en herffenz anders te schaadelyk is / wegens zyn groove / dikke / drooge dampen.

Oranjen en Limoenen zyn hier genoeg bekend / hebbende een verwerschende en adstringeerende kragt zeer nuttig alle dozstige / kooztige en scheurbuikige Menschen. Haar uitgedrukt sap is zeer aangenaam over eenig gebzaaden vleesch of visch / om den apetyt te verwekken en de hitte van de gal te temmen; haar sap in een roemer wijn met een olte van zoete amandelen en suiker gedaan en uitgebronken / is zeer goed tot pijn der nieren en graveel. Item haar sap onder wat bovis of gebzand doek vermengt / is zeer goed om het utterlyk bloeden te stelpen door adstrictie en verkoelingen. Hier werd ook een sproop af genaakt / zeer goed tot allerley hitte en bzand van quaabaardige en pestige koozzen / om den dozst te verslaan; Item / tegens alle bezrottinge en woymen. De sproop werd aldus genaakt.

z. Uitgedrukt Sap van Limoenen dat geklaart is Lib. n. Suiker Unc. iv.

Kookt dit tot een consistentie van een sproop. De sproop van orangien werd meede zo genaakt.

Haar schellen verwarmen de mage / helpt haar kookinge / verteert de slym der zelve en betert den quaden Adem.

Haar kernnen zyn goed tegens vergift en senyn / en doodet ook de woymen.

Vol-
geen meer vrugt als gerstenwater en zyn voor ryke lieden goed.

Volgen eenige slegte of wegwerpelyke dingen,
die men nog veeltids in tyd van nood gebrui-
ken kan.

De Peekel heeft een afveegende en zeer verbzoo-
gende kragt / en is byzonderlyk goed tegens
sciatica en sierecynige harde knobbels / ofte andere
harde gezwollen / onder oude bedorven kaas gemengt /
en met hamme-zoode opgekookt. Item / in clysterien
is zy goed tot pijn en krimpelingen der darmen /
doordienze strak afgank maakt. (*)

Vuyle Kantboter gesmolten / ende de grond gebruikt
met solpher en peper / is zeer goed tot alderhande
kraauwsel. Het opperste of 't schoonste / en in 't
water drie of viermaal gewasschen / dan met wat
was of met gebrand doek gemengt / is zeer goed tot
verbzantheid. Of 't zelve hard gefruit / en met
wat aluins gemengt / neemt alle roodigheid en hoozte
kruipende zeerigheid weg.

De Spinnnekop gebzyselt in een doekjen gedaan /
en op 't voorhoofd of slaapen des hoofts gebor-
den / doet de derdendaagse hoozte haar koerts ver-
lezen. Item / op de kolk van 't herte gehangen /
beshermt voor alle feijn en pest. Zyn webbe is
uitneemende goed om het bloed te stelpen / als mee-
de vermengt met wat zout en solpher tot senpunge
wonden.

Album Græcum inwendig ingegeeven met wat
theriaca in forma van een bolus, is uitneemende
in de roodeloop / en allerhande buiklopen: uitwen-
dig is het een goed discutif in alle oude / quaad-
aar

(*) Deze peekel, om dat die zout is, kan te pas
komen maar daar steekt geen meer kragt in als in 't
zout, waaruit het gemaakt is. De Pekel van Limoen
heeft dus ook niet meer kragt als die van hairing.

aardige ulcerationen. Zy werd veel in de Westindiën tegens de loop ingegeven met goed surces / vermengt onder wat ol. copayve met wat cornu cervi ustum. Item / tot pyn der speenen / met de oleum rosarum gemengt: Item in witten wyn gedissolveert is zy zeer goed in een squinantie of quaaade keele / en ook tot de huig; men mengtze wel onder een pap of zalf om van buiten op de keel te leggen. (*)

Exempel.

v. Ung. de Althæa, Unc. iv. Ol. Lilliorum, Unc. ij.
Stercor. Canis vel. Gallinæ, Unc. vj. M.F. Cataplasma.

Duyven Mis op de buik der waterzugtige pleistersgeweize met wat sulpher en baccæ lauri in oude wyn gezoden is zeer goed.

Zy is zeer goed om te vermozwen onder eenige cataplasmen gedaan / in geiten- of schaapenmelk gezoden / en daar onder gemengt oleum lini, en farina lini, ofte met azyn gezoden in een nieuwe aarden pot tot een pap / geneest de gigt al hadde zy nog zo lange geduurt.

Hoender-mis is zeer goed op verbrandtheid gelegd / met wat oleum rosarum, en gebzand papier gemengt; met oxymel gemengt en ingegeven / doet veel picuita bzaaken. Zekere Medicyn plagt het in te geven

(*) Het *Album græcum* en andere drekken doen goed in pappen met Azyn, of alleen week opgelegd by verscheide ligte inflammatien, *gangrenæ*, enz. Want de kragt der meeste zachte pappen bestaat enkel in de warmte en vogtigheid, 't welke ieder versch gelegde drek ook heeft. Ook is 'er weinig aangelegen, welke drek men verkiest, ten zy men de zachte en scherpe drekken moet onderscheiden leeren, 't welke dan, die best daartoe lust heeft door de reuk en smaak best te onderzoeken en te bevinden is.

ben met hypocras tot de colyk. Zy is meede goed onder een pap of zalfjen gemengt tot de squinantie.

Menschendrek. Galenus verhaalt hoe hy door gebrek van nader middelen geneezen heeft met kinderdrek / daar hy honing onder mengde / en daar een rpkmans heel meede besmeerde / die een uur daar naar doorbrak / en genas.

De kragt van de Urine, of Pisse, verstaat van een gezonden Jongen / is zeer goed tot allerley quade luyt en senyn / daar en is geen beeter remedie ter wereld voor quetzuren van allerley slangen en adders / die men in de Westindien vind. De remedie is deze: Neemt bladeren van taphus barbatus, caryo phyllac bladeren die zy aldaar cassis heeten / 't welk zo veel als roode jenever beduid / van elk een hand vol / die laaten zy t'zaamen kooken / in gelyke deelen sterken wyn-azyn en Pisse / tot de helft. Van deze bladeren fomenteeen zy de partpen; en zo den Patient 't senyn lang in 't luyt gehad heeft / laat hem daar een zoopjen van drynken / maar de oude Wang Pisse opgezooden met wat zout / is zeer goed tot allerley brand / smeersel en aardwozm / met natte doeken heel warm op de partpe geleid / dit is een zeer goede en wel bezogte remedie.

Des Menschen Speeksel, te weten / nugtere Speeksel / heeft kragt om hagedissen / slangen / en schoepdenen te dooden; met wat gemeen solpher vermengt en een druppel ol. succini, is uitneemende goed op allerley vjatten en wennen. (*)

Van oud Leer werd een olie gedistilleert / zeer goed om alle oedemateuse en phlegmatike gezwellen te geneezen / haar asche is zeer goed om te cicatrifereen.

(*) Het Speeksel is van zo veel dienst ook niet, als daar van werd gekreten, dog kan men zo wel daarmede als met een ander vogt iets dat vuil is afvegen.

ren. De rook is goed tot speenen / tegen het opspijgen der Vrouwen / tegens allerley senpn en quade lugt.

Van 't vuil Papier werd ook een olie gebzand die ik verscheptdenmaal uitneemende goed tot tandpyn bevonden hebbe / desgelyks gebzand / en onder wat olie gemengt / is zeer goed op verbrandheid gestreken

Roet uit de Schoorsteen is zeer goed op de kropzweeren en kankers gebezigt ; als mede tot schurfdige hoofden en voortkruipende zeerigheid des huidz. Daar werd een zwart roet van de booter gemaakt / diese bzanden in een lamp of smeltkroeg / die uitneemende goed is om alle loopende / traanende oogen te stoppen en te verdoogen / desgelyks tot fistels en zeerigheid der oogen.

Pik en Teer is uitneemende goed om zweeren te rypen / en om alle vuiligheid uit de zweeren en wonden te trekken / met wat olie en was gemengt. Dik gerookt in 't vuur / verdooft alle quade senpnige lugt. Is mede zeer goed gepoedert / met wat mastix en toest van pzer / tot de roodeloop. (*)

De Teer is kragtiger en breter om inwendig te gebruiken / zy is mede incarneerende , ook zeer uitneemende om verdoobene en sypbe leeden mede te smeeren / waar dooz 't voedzel zeer wel in die leeden weder herstelt werd. Daar zynder die de teer inneemen als

(*) De Teer komt in kragten veel overeen met de Terebintyn is laxeerende zuiverende en genezende. Heden kreit men hier en in Engeland het Teerwaater voor een algemeen middel uit dienstig tegens alle verouderde kwaalen als of alle oude kwaalen , van eene oorzaak voortkwaamen en door een middel zig genezen lieten. Alle panacëen zyn tot heden vrugteloos bevonden door ondervindinge en goed onderzoek , en zo ook het Teer-Waater dog de Menschen vermaaken zig eidel nog veel daar mede , tot het een einde heeft.

alze haar van binnen bezeert hebben / als meede tegens een gonorrhoea.

De Eyerschaalen gestooten tot pulber / zyn zeer goed ingenomen met witten wyn / om de steen der nieren en blaas te breeken / de asche daar af sielpt alle bloedsponwen / en bloedloop / met wat aqua plantaginis ingenomen. De asche is ook goed om de ulceration op te droogen / en de vleszen der oogen weg te neemen alsze wat bruin gebrand zyn / is als dan zeer goed tegens het opstyggen der Vrouwen ingenomen drach. j. met wyn. Item / de Schaalen gestooten met wat zout / aluin en camomille / is goed van buiten op scheursels gelegd / zyn dofs ingenomen is drach. ij. met eens 30 veel nat.

Oude Pot- en Tichelscherven eenige relzen gloepende gemaakt / en in water gebluscht / en gepulvert / is zeer goed voor de bloedloop ingegeeven / met gebrande mosselschelpen. De oude Scherven gepoedert en met azyn een tyd lang in de Zonne geweeckt / is zeer goed tot alle schursdigheid en brand ober het geheele lys. Met wat stofmeel ofte ander meel gemengt / sielpt de bloedende wonden.

De schalien of lepen daarmen de huizen meede dekt / zyn meede goed syn gepoedert / tot peeren op de oogen / om het bloeden te sielpen / en onder speenzalsjens gemengt.

De Asche van verbrand Hout is goed om 't bloeden te sielpen / zo inwendig als uitwendig / inwendig met rood koraal / en water daar staal in gebluscht is / of met roode wyn; uitwendig met wat meelblomme ofte koppespinfel / onder 't wit van twee eperg gemengt. Zy is meede zeer goed op eenige inflammation gelegd / onder wat azyn en wit van een epe geklopt.

Roest van Yzer en Staal, van groote Yzer / als Ankers / of diergelijke afgeklopt / en gestooten tot
syn

ſijn pulber / iſ uitneemende goed met wat bier inge-
geeven / om de roodeloop te ſtoppen / en met ho-
ning of booter gemengt / en op brood geſmeert / tot
bloedſpoutwen. Item onder wat ung. populeum
gemengt met wat mercurius dulcis, tot de ſchurft.

De Roest van Staal gecalcineert zijnde / en ſijn
geſtooten in een byzel / iſ een goed crocus martis
tegens allerley / als hier booven in de Liſt ver-
meld iſ.

A P P E N D I X

Opgeſteld door Doctör, JOHANNES
DANIEL SCHLICHTING.

Van de kragten en werkingen der Medicamenten.

Alle Medicamenten, zo veel 'er ook zyn, wer-
ken in geen dood maar in een levend Lichaam,
op verſcheide wyze, na de bezondere omſtandig-
heden.

Ze werken in de vaſte of in de vloeibare deelen.

In de vaſte deelen of in de vaten werkenze, wan-
neer ze dezelve prikkelen, bewegen, tezamen-
trekken, verſterken, verwecken, en de al te ſterke
beweging derzelven verminderen.

In de vloeibare deelen of vogten werkenze, wan-
neer ze dezelve verdikt zynde, verdunnen, ver-
dunt zynde verdikken, ſcherp zynde temperen, en
te veel en bedurven zynde uitwerpen.

Inzonderheid moet men naauwkeurig aanmer-
ken, dat de meeste Medicamenten haar grootſte
werking doen in de vaten en niet in de vogten.
Want hier in de Ouden zeer gemiſt hebben, datze

de werking van meest alle Medicamenten als in de vogten geschiedende valschelyk onderstelt hebben, 't welk in 't minste geen goede kenisse in een vernuftige Theorie geeft nog veel minder in de Practyk zo wel der Heel-als Geneeskunde, maar veel eerder een groote verwarring en een onnozele onkunde, daaruit veele fouten en mislagen noodzakelyk volgen, die een jong Practizyn inzonderheid meiden moet.

De kragten en werkingen van alle Medicamenten moet men examineeren en kennen door de reuk, smaak, Chemie en door de ondervinding in de Practyk.

Alle kruiden, wortelen, zaden, bloemen, schorschen, vrugten, alle gediertens enz. die een sterke reuk hebben of veel lugt van haar geven, of een scherpe smaak en prikkeling op de tong verwekken, die prikkelen en bewegen de vaten, zyn heet, verdroogende, versterkende, *resolverende*, *stimulerende*, zweet-water-afgang-gal-menstruenskweil-uitdryvende enz. als daar zyn 't *absinth. card. bened. centaur. trifol. majoran. lavendul. gentian. galang. helen. angel. imperator. sem. anis. cumin. cinamom. guajac. saffrafras. cascaril. aloë. myrrb. gum. galban. amoniac* meest alle de zouten, *spiritus*, en gedestilleerde olien en oneindig veel meer.

Alle die weinig reuk en smaak hebben, en zeer zagt, glad, smeerig en sleimig op de tong zyn, hebben een verwekende of *emolliërende* kragt by haar, als de *alb. malv. lil. melilot. parietar. sem. linfaen. græc.* honing, boter, olie van amandelen, van leinzaad, raapen en olyven, zoetemelk, vygen, rozynen, de vetten der dieren enz.

En dewelke weinig reuk of lugt hebben, maar gekaauwt zynde in de mond, een tezamentrekking of *adstrictie* verwekken, die zegge ik, hebben een

een vaste en tezamentrekkende of *adstringeerende* en en verstoppende kragt, namentlyk de *Rad. tormen- villa*, *bistort*, *Cort. granator. peruvian. quercus*, *flor. balaustior. sanguis dracon. terr. japonic. vitriolum, alu- men*, *viride æris*, *sacchar. jalburni*, *spirit. nitri, vitri- oli, sulphuris*, en al wat zuur en wrang is, enz. want zo als de middelen in de mond werken, zo doen ze ook dezelve werking in de andere deelen des lichaams.

Door de *Chemie* of de kunstige scheiding ontdekte men, of 'er vlugge of fixe, oliagtige, zwavelagtige, zoute of aardagtige deelen minder of meer in een *Medicament* onthouden zyn, en vervolgens oordeelt men alsdan van wat kragten die eindelyk zyn, na datze min of meer of niets van die deelen onthouden. Want men ontdekt aldus in 't zout, salpeter en zwavel een zuure *spiritus*, in welruiken- de kruiden aangename versterkende *spiritus* en olien, in 't *antimonium* een zwavel, enz.

Door de ondervinding beproeft en bekragtigt men eindelyk alles, 't geen men door de reuk, smaak en de *Chemie* van de kragten der middelen denkt waar te zyn. Men heeft ook veele kragten door de ondervinding alleen ontdekt, daar men anders nooit van gedroomt zoude hebben, schoon men de reuk, smaak en de *Chemie* nog zo veel en dikwils hadde te hulpe genomen; want wie zoude ooit aan de braak-purgeer-en zweetdryvende kragt, die in 't *vitrum* en *sulpher antimonii* is, aan de purgeerende en 't braken en 't kweilen verwekkende kragt van 't ongesmaakte *Mercurius*, gedacht hebben, zo niet de ondervinding ons dit hadde geleert? wie zoude in 't *opium* vinden de slaap- kragt? in 't zoete *arsenicum* zulk dodelyk vergift? in de *nux vomica*, *byoscyamus* en *datura* en dolma- kende kragt? de *belleborus albus*, dat die volkeome-

ne stuipen verwekt? in de *Cortex peruvianus* een zulk heerlyk koorts-middel? zo de ondervinding hierin niet onze meesteresse waar geweest? wie weet de kragt des Salpeters en *sal Tartari vitriolatus* tegens heete koortzen, der Camillen tegens de winden, des *castoreum* en *asa foetida* tegens de moederkwaal, des balsems *peru* en *terebinthina* tot genezing der wonden, des bloedsteens tegens 't bloeden, der *cantbarides* om blazen te trekken, der *corrosiven* om 't vlees weg te heiten, als enkeld en alleen door de ondervinding? van het *scammonium*, *gutta gamba*, *grana tilli*, *rhabarber*, *bypecacuabna*, *myrrba*, *crocus*, *millepedes*, eyzer, loot, koper, steenen, en andere oneindig veel braak-purgeer. pis-zweet-menstruen-uitdryvende noodige en onnoodige middelen nu niet meer te gedenken, daar we alleen agter derzelve kragten door de waare en opregte ondervinding gekomen zyn.

De middelen, die in de vaten haare grootste werkinge doen, zyn:

1. Die de vaten eenigzints prikkelen en aldus bewegen, dat ze zig tezamentrekkende, verscheyde vogten doen uitwerpen, en dezelve noemt men **EVACUANTIA**. Hier onder telt men

1. De Braakmiddelen (**EMETICA**) ZAGTE: als de *radix bypecacuabna* en *asarum*, en **STERKE**: als het *vitrum antimonii*, *tartarus emeticus*, *gummi guttae*, *colocynthis*, *Tabak*, *vitriolum*, enz.

2. Purgeermiddelen (**PURGANTIA**) ZAGTE: als de *rhabarbar*, *sena*, *tamarinden*, *cremor tartari*, *mana*, *cassia*, *sal. polychrest*, en **STERKE**: namentlyk *aloë*, *jalappa*, *scammonium*, *mechoacanna*, *mercurius dulcis* & *praecipitatus*, *grana tilli*, *elaterium*, *colocynthis* enz.

3. Zweetmiddelen (**SUDORIFERA**) ZAGTE: als 't *nitrum*, *campber*, *sulphur*, *lap. cancror.* *Corn.* *Ceru.*

*Cerv. antimon. diaphoretic. Rob. sambuc. fl. sambuc. cin-
nabaris, china, salsa, bardana, pimpinella, scordium,
vincetoxicum* enz. en **STERKE** en **HEETE**: als de
stoving met *spiritus vini*, baaden, den *Mercurius
diaphoreticus, decoctum guajaci, saffasfras* en van an-
dere heete kruiden, *Balsamus sulphuris, Tinct. bezo-
ardic. spirit. corn. cerv. salis armoniaci, bezoardicus,
sal. vol. oleosum* en alle andere gedistilleerde olien
en *spiritus*, die 't hert, arterien en alle de vogten
doen sterk beweegen en 't zweet uitdryven.

4. Pisdryvende (**DIURETICA**) **ZAGTE**: als 't
*Nitrum, sal. tartar. vitriolat. sal. genistæ, terebintbi-
na, spiritus nitri dulcis*, en **STERKE**: *ol. terebintbi-
næ juniperi, balsam. sulphur. terebintbinat. millepedes,
coccinella, cantbarides.*

5. Die de menstrua voortdryven (**EMMENA-
GOGA**) **ZAGTE**: als de *aloë, myrrba, crocus, gal-
banum, asa foetida, costoreum, borax, succinum* enz.
en **STERKE**: *sabina, mars*, en alle vlotte zouten.

6. Die de slijmen door de longen met hoesten
uitwerpen (**BECHICA**) **ZAGTE**: als de *herb. byssop.
Veronic salv. tussilag. rad. aronis, ireos, alth. liquirit.
polypod. sem. anisi. foenicul. mell. alb. ol. amygdal. sperm.
cet. sulphur, crocus, nitrum, gum. ammoniac.* en **STER-
KE**: *spiritus sal. armoniac, ol anisi, balsam sulph. ani-
sat. extract Tabaci.* enz.

7. Die de vogten uit de neus uitwerpen (**ER-
RHINA** of **STERNUTATORI**) deze zyn **ZAG-
TE**: namentlyk *pulvis Tabaci, majorana, caryophyll.
vitriol. alb.* en **STERKE**: als de *belleborus albus* en
euphorbium.

8. Die de vogt uit de mond doen lossen (**MAS-
TICATORIA**) **ZAGTE**: als de *mastix, cera, zout,
salpeter, spiritus vini, azyn*, en **STERKE**: *fol. Ta-
bac. majoran. radix angelicæ, vitriolum* (en de kwik
inwendig gebruikt.)

9. Blazen trekkende (*VESICATORIA*) die de vogten door de huid uit *ulceratten* uitwerpen. *ZAGTE*: bruine zeep met zout gemengt, de *rad.* en *fol. ranunculi* & *anemone*, *radix armoraciae*, en *STERKE*: als de *cantbarides* en *flammulajovis*. Hiertoe kan men ook tellen de *caustica* en *ruptoria*.

II. Die de vaten hard, steif, droog, naauw en te zaamengetrokken zynde, doen verweeken, verweideren, *relaxeeren* en *emollieeren*: als de *malva*, *olthea*, *lilia alba*, *semen lini*, *foenigrac. farin.* *hord. aven. lini*, booter, honing, vygen, suiker, stroop, *terebinthina*, melk, zoet bier, vet, olie, verscheyde gommen als van *ammoniac. galban. bdelsagapen. opopon. anime*, *benzoes*, enz. die men in pappen, stovingen, zalven en pleisters gebruiken kan.

III. Die de slappe en al te veel verweiderde vaten en pori doet vernauwen te zaamentrekken, verstoppen en sluiten. Deze zyn de *radix tormentillae*, *bistorta*, *cort granator. quercus*, *peruvianus*, *flor. ba-lauftior*, *alumen*, *vitriolum*, *viride ceris*, *saccharum satburni*, *cerussa*, *minium*, *lapis calaminaris*, *tutia*, *crocus martin*, *magnes*, *azyn*, *spiritus Vitrioli*, *nitri*, *salis*, *sulphuris*, en al 't geen uit deze *gepræparceert* werd.

IV. Die de vaten doen versterken, beweegen, prikkelen, deze noemt men *RESOLVENTIA*, *STIMULANTIA* & *CONFORTANTIA*, als daar zyn alle de welruikende kruiden, wortelen, zaden, basten, vrugten, sappen en gommen, alle de vlugge en *fixe* zouten, alle de *spiritus* en gedestilleerde *o-lien*, inzonderheid de *caneel*, *nagelen*, *notenschaat*, *muscbus*, *zibetb*, *ambra*, *castoreum*, *sulphur*, *grana kermes*, *majorana*, *lavendula*, *ruta*, *melissa*, *Rose*, *balsam. peruvianus*, en hier uit de *præparata*; maar de *peerten*, kostelyke steenen met den *lapis*

bezoar onder de versterkende middelen te stellen is zeer absurd en streid met de waarheid.

MIDDELEN, die voornamentlyk in de vogten werken, schoon veele daarvan te gelyk in de vaten haar kragt en werking doen, zyn:

1. Die de dikke vogten verdunnen en de stilstaande vogten beweegen (*INCIDENTIA*, *RESOLVENTIA*, *MOVENTIA*) als een maatige beweging des lichaams, genoegzaam drinken van dunne vogten, als van water, *decoctum bordei*, *doctocum lignorum*, *serum lactis*, de *aguae minerales*, alle de zouten, als 't *sal absinthii*, *nitri*, *potas*, de *spiritus*, bittere kruiden, en inzonderheid den *mercurius*.

2. Die de al te dunne waterige vogten verdikken, als alle sleimagtige en *gelatinose* spyzen en dranken, zoete melk, boter, oly, *emulsiones*, gort gekookt, *gum*, *tragacanth* & *arabicum*, *ichtiocolla*, enz. hoewel ik toestaan moet, dat 'er weinige middelen zyn, die dit doen kunnen.

3. Die 't zuur temperen, als de *lapides cancrorum*, *concha*, *testae ovorum*, *corn. cerv.* & *chur ustum*, *limatura martis*, *sal absinthii* enz.

4. Die de gal en hitte temperen, als 't *nitrum*, *succus citri*, *acetum*, *spiritus nitri dulcis*, *spiritus Vi-trioli* enz. het *decoctum bordei*, *serum lactis*, kerne-melk, koud water, enz.

5. Die de bijzondere scherpigheden in 't lichaam veranderen, als in de *lues venerea* den *mercurius*, in de scheurbuik de *cochlearia*, *beccabunga*, *trifolium*, *armoracia*, *nasturtium* enz. Hier uit ziet een ieder in 't korte de verscheide werkingen van verscheide middelen, die of in de vaten of in de vogten werken waarna ieder een, die in de vernuftige kunst wil toeneemen, zyn praectyk moet oefnenen, zo hy anders niet met de dommen wil dom wer-

ken, schoon de Ouden en nog hedendaags de meesten hiervan weinige kenisse hebben.

Volgen nu eenige Scheeps Remedien, om binnen Scheeps-boord te gebruiken.

Een gemeene Scheeps aposema.

ʒ. Hordei Mundati m. j. Sem. Anisi Drach. j.
Coq. in Aq. Com. ad Lib. ij. ff.
Sub finem adde liquiritiæ rasæ Unc. ff.

Kookt nog een weinigtjen / en schuimt het wat op dat het te klaarder mag wezen / om te drinken.

Een ander in heete Koortzen.

ʒ. Aq. Com. Lib. j. Sacchari Albi Unc. iij.
Coq. levi modo, adde. Succu Limonum Unc. ij.

Laat dit nog wat roken en schuimen / als vooren.
In plaats van suiker / kan men zoethout neemen; en in plaats van limoensap / sypoop van limoenen.

Een ander in heete brandende Koortzen.

ʒ. Aq. com. Lib. j. Rosarum Unc. iv. Sacchari Tandtundem.

Kookt dit tot een consistentie van julep / en in het einde doet daar by /

Aceti Vini, Unc. iij. Cinamomi, Drach. j. F. Julapium.*
Een

(*) Deze apozema kan geen hinder in heete koortzen doen, om dat daar niet veel werkinge in is, en ook geene verhittinge daar by. Dog als men *nitrum* of *sal prunnella*, of *sal tartari vitriolatus* tot twee drachmæ daar by doet, is het van nuttige kragtige en gelukkige uitwerkinge.

Een ander in Pleuris.

- γ. Hordei Mundati. Passular. Enucleat.
 Liquiritiæ rasæ ana Unc. ss.
 Coq. in aq. com. ad pint. j. ss.
 Colaturæ adde Sacchari albi, Unc. ij,

En laet den Patient den Syrupus pectoralis slikken.
 Tegens een korten adem / pleuris, hoesten / kort-
 heid op de borst / en benauwtheid des herten.

- δ. Twee lepelen Fransche Wyn.
 Zo veel Anys Brandewyn. Ol Anisi, Scrup. j.
 Succu Glycyrrhyzæ, Drach. ij.

Dit samen gedissolveert op heete koolen. Hier van
 een lepel tussens ingenomen. / 5 à 6 maal daags / de
 quantiteit kan men zo veel vergrooten als men van
 nooden denken zal. (*)

Tegens Hoest en Verstoptheid der Borst
 van koude.

- ε. Pulv. Sem. anisi, Unc. iij. Sulph. Vivi, Unc. ss.
 Mastichis, Drach. j. ss. Succu Glycyrrhyzæ, Unc. j.

Dissolveert in regenwater q. s. daarby doende 3
 à 4 lepels honing met 2 dopers van eperen / en hier
 van dooz den dagh gelikt.

Apozema Laxatyf.

Laat dit t'zamen koken / en ter deege schuimen /
 § 5 tot

(*) Maar dit heete hitzige middel in een pleuris, die een
 inflammatie der longen meestentyd is in te geven, is ver-
 derfelyk en versoeijelyk. Zulke verkeerde dingen moet
 men voorzigtig meiden, het bewys zal ik hier niet bystel-
 len, ook zal ik niet daarmede spotten, gelyk het bespot-
 telyk is en blyft.

tot dat daar geen schuim meer op komt / coleert het
dan door / en doet dan in de colatuure

Sens, Unc. ff. Sem. Anisi vel Fœniculi, Drach j. ff.

Laat dit zo wat weeken op heete affche / en boortz
3 of 4 maal op koken. En hier van 's morgens / en des
namiddags een bierglaasjen warm af gedronken.

Wilt gy daar rasura eboris, of cornu cervi by
doen / naat geleegentheid van vrandige ziekten / het
zal maar te beeter zyn.

Item / wilt gy ze kragtiger maken / als om de gal
te lozen / doet 'er de rhabarber by / of om eenig wey en
sijn te lozen / de jalappe en hermodactylen.

Van de Gargarysmen.

Een gemeene Gargarysma.

℞. Aq. Hordei, Lib. j. Aceti vini, Unc. ij.
Mellis Com. Unc. j. ff. Fiat Gargarysma. (*)

Een ander.

℞. Hordei Mundati of Scheeps Gort m. j.
Agrimoniz, Plantaginis, ana m. j. Rolaz. Rub.
m. ff.
Coq. in Aq. ad. lib. ij Colat. dissolv.
Mellis Com. vel. Rosar.
Vel Diamori Unc. ij. F. Gargarysma.

Een

(*) Dit gargarysma is uitsteekend goed. Maar als men
neemt aqua pura pint. j. acetunc. ij. sacchar com. ℥j. heeft
sien minder omslag en 't middel in een moment gereed.
En of men warm of koud daarmede gorgelt, is ook even
veel. Dog is het koud gorgelen in heete landen veeltyds
beeter, en 't warme ook wel vrugteloos. En als men wat
allumen erudum daar onder doet is 't nog dienstiger.

Een verkoelend Gorgelwater.

- ʒ. Aq. Com. Unc. ʒj. Aceti vini Unc. j.
Lapidis Prunellæ Drach. ij. Kanari j.
Mellis Rosati ana Unc. j. ff. F. Gargarisma.

Een ander.

- ʒ. Aq. Rosarum ff. Cinamomi. Mellis Com. añ. Unc. j.
Sacchari Sathurni Scrup. j. F. Gargarisma.

Van de Clysterien.

Een gemeene Scheeps Clysterie.

- ʒ. Hordei Mundati of Scheeps Gort. m. j.
Malvæ, Bismalvæ, Cammomillæ, ana m. ff.
Sem. Anisi, Drach. ij. Liniana, grosso modo Contusa.
Coq. in f. p. aquæ Com. ad dimidium.
Recipiendo hujus Decoctionis Unc. ix.
Mellis Rosacei, aut ejus Loco Com. Unc. ij.
Sacchari Rubri, Unc. ij. Ol. Com. Unc. j. F. Clyster.*

Neemt een goede hand vol goyt / en laatze wat
hoo-

(*) Als men neemt warm waater unc. viij. ol. Rap. unc. iij. Sapon. alb. Vel nigr. drachm. iv. Misc. F. Enema, is 't een bekwaam voldoende Clysteer. Wil men wat zuiker, zout, syroop, of diergelyken daar by doen, kan 't niet hinderen. Maar te veel omslag is onnoodig, ondienstig, hinderlyk, en zelfs belachlyk, en voor een verstandige bespottelyk.

Van de andere volgende Clysteeren, die van enkele olie gemaakt, voldoende zyn, mag men 't zelve oordeelen, dog ik schortē myn oordeel hierop, om dat de zotheid te veel mogte ontdekt werden, die ieder een mag nazoecken, gelyk ik gedaan hebbe, en binde zig aan goede zotte domme wetten, voor de leiders schadelyk.

hooken / daar by doende / alsze wat gekookt is:

Senzæ Unc. \mathcal{J} Sem. Anisi, Drach. ij.

Dit nog zo wat t'zaamen gekookt zijnde / coleert het / en neemt van dit nat omtrent viij of ix. onzen / en mengt als dan daarouder den elect. diaphœnicum unc. ij of de diaprimum solutivum.

Een Clysterie, om in een Roodeloop te gebruiken.

- \mathcal{R} . Lactis Dulcis, aut ejus Loco
Decoctionis Hordei integr. q f.
Factæ cum Florum Rosarum Rubrarum; m j.
Chamomill. p j. Sem. Lini, Drach. ij.
Hujus Decoct. Colaturæ Unc ix. Dissolve,
Rob. Acaciæ Unc. j. Ovi Lutei, no. j. M. F. Clyster.

Een gemeen Clysterie.

- \mathcal{R} . Hieræ Picræ, El. Succ Rosa. añ. Unc. j.
Cerevisiæ com. q. f. M. F. Clyster.

Tegens de Winden.

- \mathcal{R} . Mellis Albi, Unc. iij. Salis Com. Drach. vi.
Ol. Anethini Coch. Unc. j Anisi Cutt. v. Sapon. albi
Drach ij.
Cerevisiæ Com. ad. dosin. F. Enema.

Tegens pyn in de Buik.

- \mathcal{R} . Decocti camom. &c.

Voor een Colica Ventosa.

- \mathcal{R} . Malvæ. Bis Malvæ, Cammomillæ.
Meliloti ana Drach. \mathcal{ss} Sem Fœniculi
Camini, ana Drach. ij. Bacc. Lauri contus, Unc. \mathcal{ss} .
Coq.

Coq. in aq. vel vino albo ad dosin, in Colatura Dissolve.

Electuarii Diaphœnici, Unc. j. ff. Olei Chamæmelini.

Anethi ana Unc. j. F. s. a. Clyster.

Een voedende Clysterie.

z. Sop daar een vetten Capoen en Kalfsvlees in gezoden is, ad dosin. of Unc. ix.

Waar in men dissolveeren zal, Vitell. Ovorum, no. ij.

Sachari albi, Unc. ij. F. Clyster.

Nota. Al eer men een voedende clysterie iemand zetten wil / moet men eerst de excrementen met een laxative clysterie purgeeren.

Een Wonddrank.

z. Rad. Aristolochiæ Drach. j. Herb. Pyrolæ, Artemisiæ.

Agrimoniæ m. j. Pulv. Foliorum Quercus m ff. Nucis Muscatæ no j Oculi Cancrorum Drach. ij.

Laat dit in anderhalf pint hier of wijn zieden / tot op het derdendeel / daar na / maakt het zoet met suiker of met honing.*

Of kookt daar zuure pruimen / ofte wel tamerijn in / om een scherpe smaak te geven.

Een

(*) Deze Wonddrank is zo zot als die opgestelt is, en doet niets om wonden te genezen, gebruikt het afkookzel van gras of van een ander gemeen kruid de natuur zal de wonde genezen, let hierop wel leerlingen en practizyns en beproeft alles, gelyk ik betuige diergelyken wel geobserveert te hebben.

Een Oogwaater tot roode traanende Oogen,
gewonde en gecontundeerde Oogen.

- ℞. Tutia Præp. Æruginis usti añ. Drach. ſſ.
Ap. Plantaginis Lib. j. Coq. Parum pro uſu.

Een Oogzalfjen.

- ℞. Ung. Roſarum Unc. ij. Tutia Præparata Drach. j.
Sarcocollæ Scrup. ij. F. Unguentum. *

Een Litus tot de Beriberi of Indiſche
Geraaktheid.

- ℞. Saponis albi, Allii ana p. æq. Spirit. Vini q. ſſ.
Stoot dit te ſaamen in een moztier tot een zalf ont
daar mee te ſmeeren.

Een ander.

- ℞. Ol. Cocos Unc. j. Ol. Camphoræ Unc. iv.
Ol. Ex offibus Elephant. Unc. ij.
Fol. Ex arboribus Cinam. m. ſſ. Coq. & fiat expreſſ.

Tot eenig Wonden.

- ℞. Mellis Comm. Lib. ſſ. Aceti Vini Unc. v. Pulv.
Salis com.
Aluminis. Vitrioli Albi añ. Unc. ſſ.
Terebinthinæ Comm. Unc. j. Theriacs Drach. iij.
Coq. ad conſiſtentiam unguenti. †

met

(*) Deze en diergelyken oogzalven zyn tot de inflam-
mation niets nut.

(†) Zout in de Wonden is zo goed als een vuiftlag op
een gezond oog. Wat verzinnen niet al de domme! waer-
om niet met brandewyn of water de wonden, gewaſ-
ſchen?

Met wicken besmeert of onder wat wijn gemengt /
en de wonde gewassen.

Om Banden van Quik te maaken.

- ℞. Mercurii crudi exinſi Unc. j.
Albaminis Ovi no. j. Far. Lupinorum parum.

Dit onder den anderen geroert / en den band van
wit bombazijn meede beſtrecken / gedzoogt torge-
boudt / en genaait tot zijn gebzuik.

Een Matureerende Cataplasma.

- ℞. Ficum Pinguium q. f.

Doet deze vijgen de buitenſte ſchillen af / en kooktze
in water datze een bequaame dikte verkreegen hebben :
als dan ſtrooit daar in farina hordei en altheæ, tot
een bequaame pap / en van 't vuur zijnde / doet 'er als
dan een weinig ol. liliorum in / naar de konſt.

Een ander om te rypen.

- ℞. Butyri infulſi, Ol. Com. Vel. Lilior. ana Unc. ij.
Far. Hordei Vel. Lini. Unc. ij.
Aq. Com. Unc. iv. F. Cataplasma.

Tot Verbrandheid.

- ℞. Het afdrupzel van Spek Unc. ij.
Ongezouten of gewaſſen Boter.
Ol. Raſarum, ana Unc. j.
Ovi lutei no. ij. F. Ung. Molle.

Tot de Tand-pyn.

- ℞. Laudani opiat, vel opii crudi.
Maſtichis ana gr. ij. F. Pilula.

Dit pillerjen in de holle tand geſteeken.

Als

Als de Speenen te veel vloeyen.

- ℞. Pulv. Thuris Drach. ij. Aloës, Drach. j.
Sang Draconis, Drach. ff.

Dit t'zamen onder wat ung. popul. gearengt en
met dikke wicken opgelegd.

Tegens Bloed Piffen.

- ℞. Millepedum q. v. Sacchari opt.
Cinamomi elect ana p. æq.

ſijn gestooten en omtrent een dragma zwaar in
een roemertjen wijn gedzonken 2 à 3 maal daags.

Tegens het Graveel.

- ℞. Terebinthinæ venetæ Drach. ij.
El. Diaphœnici, Drach. ij.
Pulv. Glycyrrhizæ, Drach. ff. F. Bolus.

Ⓞf:

- ℞. Salis Prunellæ, Srup. ij.
Vini Rhenani, Unc. ij. ff. F. Haustus.

Tegen quaade Ulceratien.

- ℞. Pulv. Myrrhæ. Mastichis, Olbani,
Nicotianæ ana Unc. ij. Ax. porci Lib. ff.
Terebinth. com. Unc. ij. F. Ung.

Lac Virginis.

- ℞. Aluminis com. Unc. iv. Aq. com. pint j. ff.
Coq. ad tertiæ partis consumptionem.
Lithagyri Unc. iv. Aceti vini pint j.

Stookt dit meede byzonder op de helft / en roert het
hoozgaande daar onder / tot het witagtig werd.

Tot

Tot een besluit / zal ik hier agter aan voegen een Paraphrasis over den eed van HIPPOCRATES, waar na ieder jong Chirurgyen zig diende te schikken: en also dien grooten HIPPOCRATES een zeer ervaren / en geleert Man was / in de Konst der Medicyne en Chirurgie: doch zeer onerbaaren / en onwetende in de waare Geligte of Godsdienst / nadien hy een Heiden was / en den waaren Godt niet kende; zo begint hy zyn Eed / vooz eenige Afgoden en Afgodinnen: Welke Eed / ik aldus liever stellen zal:

IK beloove N. N. &c. tot groote agtinge van myn Konst, tot welwezen van myn eer en reputatie, tot voordeel myner Patienten, en contentement van ieder een, dat ik deze navolgende voorwaarden zo veel my mogelyk is zal nakomen, en onverbreekyk zal onderhouden alle myn leefdaagen.

1. Dat ik hem zo zal in waarden houden, en eere bewyzen, die my de Chirurgie geleert heeft, als myn eigen Vader; ik zal ook zyne Kinderen beminnen al ofze myn Broeders waaren; en by zo verre zy meede tot de Chirurgie geneegen zyn, zo zal ik meede met goedertierentheid aan haar de voorleedene verkreegen weldaad betoonen in het leeren: haar getrouwelyk alle algemeene regulen onzer Kunst openbaaren; desgelyks meede aan ieder die zig by my verbind, met schrift of anderzins, maar niet aan andere. †

T t

2. Wat

(†) Men moet hier aanmerken, dat dezen Eed by HIPPOCRATES, zo niet te vinden is, maar hier heel verbastert en dat zot is voor de Chirurgyens gestelt, die geen Eed doen, maar alleen, voor die behooren, die Genees- en Heelmeesters te gelyk zyn, dewelke op verscheide Academien nog heden denzelven Eed, zo als die by HIPPOCRATES te lezen, moeten afleggen by hunne promotien.

2. Wat de goede zorg myner Patienten belangt: Ik zal een zodanige manier van leven voorschryven, als ik naar myn oordeel en gewisse zal goed vinden, om haar zo spoedig als 't moogelyk zyn zal te geneezen: en zalze naar myn beste vermoogen van allerley gevaar en ongeval beschermen.

3. Is 'er iemand die wat quaats, of onbehoorlyks op my zoekt tot schade van iemand van vergif, of quaaden raad, zullen nooit op my alzulken quaad vermoogen.

4. Ik zal nooit eenige Vrouwlieden eenige Medicamenten geven, nog haar aanwyzen, tot verderf haarer vrugt, alwaar het om nog zo veel, maar zal myn beroep eerlyk oeffenen, in alle vroomigheid en eenvoudigheid.

5. Om onze Konst geen ergernisse, nog schande aan te doen, door eenige gevaarlyke operatien, zo beloove ik boven al my te houden, van het Steensnyden der Blaaze* Breuk-snyden, enz. Maar laaten voor die geene die daar in ervaren zyn.

6. In

(*) Als dezen Eed den Geneesheer en Heelmeester aangaat, zo mag niemand van deze maar wel een Landloper of een andere buiten de Kunst Steensnyden, 't welke te zot is. Dit schynt ook eene bygelovigheid van Hippocrates te zyn; waarom zoude een kundige Doctor onder Eede zig verbinden geen steen der blaaze uit te snyden, die in de Anatomie Heelkunst en Operatien ervaren is? Deze zotte Eed is my ook niet op de Academie te Groningen afgevergt. Het is ook te eenvoudig en bygeloovig, dat veel Regeerders van Steden en Landen deze zake nog zo heilig houden, hoewel van een heide verdigt, gebiedende, dat niemand zonder bekendmakinge en verzoek aan de Magistraat van den steen mag snyden, hoe bekwaam en in wat Character den Operateur ook zyn mag. Een Teken van verbeeldinge als of 't Steensnyden de alier iwaartste kunst

fig.

6. In wat plaats of huis dat ik zoude moogen verkeerē, ten zal anders nergens toe weezen dan tot deugd en genezinge myner Patienten: my van alle kwade genegenheid, en andermans schade afkeerende, insgelyks van alle oneerlyke en schaedelyke actien en beweegingen, het zy wien ik zoude moogen tracteeren, of met wien ik zou moogen verkeerē, Man, Vrouw of Maagd.

7. Al 't geene ik gehoort, en gezien zal hebben omtrent myne of andere Patienten, van heimelyke dingen: dat zal liever met my sterven, dan dat ik het iemand bekent maaken zoude.

8. Ik zal nooit uitfpoorig zyn in uitheemsche
T t 2 klee

stigte en gevaarlykste van alle operatien zoude zyn (daar de kundigste die operatie afgeswooren hebben) gautsch niet. daar zyn even gevaarlyke en nog swaardere Operatien, daarover men geen verzoek doet. als 't wegneemen van zommige groote geswellen, 't Opereeren van de *Aneurisma*, het atzetten van den arm in de Schouder is niet minder gevaarlyk, veele andere verswyge ik: De zaake is niet evenreedig, nog over eenstemmende, dierhalven valsch, gelyk ik die ook daar voor verwerpe.

De *Doctores Medicinæ*, die op de Academien volle magt en vryheid bekomen hebben, alle ziekten en kwaalen te genezen en alle operatien vry te doen overal, waar zy komen, die werden genoodzaakt op veele plaatsen te moeten verzoeken van den Steen te snyden, onder opzigte van Overlieden van een Barbiers- en Apothekers Gild, die in de gemaakte wonde schadelyk met hunne onbekwaame vingers moeten krabbelen om den steen te voelen, menschen die zo bekwaam zyn, *sicut asinus ad lyram*. Het is voor my niet te begrypen hoe dat een Doctor dit heeft kunnen toelaaten, en waarom niet liever de operatie gestaakt, als zyn kundigheid en Character benadeelt, ik zal 't nooit zo doen, als die ik veele swaardere operatien gedaan hebbe, als 't Steen snyden.

kleedingen, maar wil liever altoos eerlyk, modest, en Burgerlyk gekleed gaan: boven dien ook niet uitspoorig in den sterken drank of tabak,* op dat myne Patienten, door den onaangenaam reuk myns adems geen hinder of afkeer van my en kryge.

9. Ik zal altoos in vreemde Gewesten my Christelyk† en eerlyk draagen, en myden van Venus en Bacchus, en dat eerst om de ongelovigen geen ergernisse te geeven, nog haar bekeeringe te verhinderen. Ten anderen om datze ook boven de eerbaarheid onze zinnen en geesten schaadelyk zyn: want zy onze *humidum radicale* vernietigt, de zeenuwen verzwakt en 't Lichaam bevende maakt.

Zo dan tot besluit, bidde den Hemel dat hy my goetgunstig zy, en kragt verleene; om deeze myn trouwhertige belofte, tot het einde myns levens te onderhouden.

Indien ik nu zoo ongelukkig waar, iets tegens myne belofte aan te gaan, en die niet naar te komen: ik bewillige dan gaarn tot een straffe, altoos onteert en onbemint ende van alle ongenoegte berooft te zyn.

NOTA.

(*) Merkt hier dierhalven, dat deze eed by *Hippocrates* niet te vinden is, maar hier zeer verbastert gestelt, ieder kan dit nagaan, want *Hippocrates* heeft van tabak rooken enz. niet geweten.

(†) We kunnen ook uit deze woorden zien, dat dezen eed verbastert is, want *Hippocrates* heeft van de Christelyke Religie niets geweten, als een paar eewen te vooren reeds begraven. Veel min heeft hy van Jenever of Tabakrooken en Kauwen iets geweten.

Op de Medicinale Lyften.

IK kan hier met stilzweigen eindelyk niet voorby gaan, om te corrigeeren een en andere dingen van deze Lyften, en voornamentlyk van die Lyft der *Medicamenten* van de Geftroyeerde Ooftindifche Compagnie, als die der Admiraliteit te vooren gemeld, als in welke veele onnodige, fchadelyke en niets dienende Medicamenten werden vermeld, en de dienelyke en hoogftnoodige of niet werden aangeteekent, of in al te kleine quantiteit medegegeven, zo dat men zig zeer moet verwonderen, hoe dat 'er niet Mannen van kenniffe hiertoe genomen werden, om, al 't geen niet en behoort, te corrigeeren, tot welzyn der Leiders, tot het opneemen der Kunst, en tot wegneemen van die blaam in deze en vreemde Landen, *hoe bezmogelyk is, dat men zulke flechte en gebeel contrarie middelen in zulke heete Landen mede geeft, waardoor veel meer Menfchen als door kragt van hun eigen ziekten fterven, 't welke zeer gemakkelyk ook van een jongeling in de Kunst te bewyzen staat.*

Van de *Emplastra en unguenta* staat te bemerken, dat men die nog kan toelaten, behalven dat men in plaats van pond j. *Emplafi de ram. cum mercur.* 3 tot 4 pond moet nemen, dewyl dit veel moet gebruikt werden.

Van de Olien zoude men moeten mede geven, als eenige pinten zoete amandel- lein- raap- en olyven olien, die tot veel gebruik in plaats van de heete middelen dienftig zyn, en in plaats van 2 *unc. ol. fulph.* en *Vitriol.* moest men 2 à 3. pond *spirit. fulpburis* en *vitrioli* neemen, gelyk te vooren gezegd is.

Van de *Opiata.* in plaats van deze zeer heete mid-

delen, daar mede men geduurig in de heete Landen de Menschen aan heete koortzen tot aan de dood toe plaagt, zoude men verkoelende middelen mede geven en die laten gebruiken, als 10 à 20 pond van het feine *Nitrum* en *sal prunellæ*, dat alleen in heete koortzen zekerlyk meer dienst zal doen, als de geheele Scheepskist, met alzyne middelen; 20 pond *cremor tartari*; 30 tot 40 mengen *acetum destillatum*, 10 mengen *succus limonum*, 4 pond *spirit. nitri dulc.* & *salis dulcis.* men zoude ook mede geven 1 pond *sal. tartar. vitriolat. amar.** en 1 pond *arcan duplicat* met eenige ponden *lap. cancror. corall. rubr. corn. cerv. phibosophice preparat.* & *usb. lap. hamatit. conchæ ostrea preparata, cinnabaris Antimonii* enz.

Het *diascordium* en *philonium* moeste men in zo groote quantiteit niet mede geven, dan konde men die in heete ziekzens tot zweeten niet misbruiken.

De *laxativa, mellita, aqua* en *conservæ* kan men nog wel toelaten.

Tot de *radices* zoude men moeten byvoegen de *radix burdan. pimpinell. aronis, gentianæ, angelie. imperator. galang. vincetoxic. alb. polypod. glycyrrbyz. bilior. alb. allium*, enz. die tot veel gebruik dienen.

Tot de kruiden zouden men by doen de *herba hyssopus, veronica, agrimonia, betonica, millefolium, tussilago, majorana, lavendula, malva* enz.

Tot de *flores*, de *flores alibæ, malvæ* enz.

Tot de *cortices, fructus, ligna* & *semina*, het *lignum sassafras, colubrinum*, met de *cortex sassafras, cascarilla, peruvianus, cinamomi*, foelie, nootmuschaaten, amandelen en andere meer.

Op

(*) Ziet de Lyft van ons pag. 535 opgesteld met de Aanmerkingen daarby gevoegt.

Op de *pulveres ad casum*, *ad dysenteriam*, *ad gonorrhoeam*, *ad pleuritidem* moet men zig niet verlaten, dewylze onzeker zyn, en in die zieken meer schaden als voordeel, of in 't geheel geene werking in 't lichaam doen, dierhalven moest men die weg laten.

By de *fucci* en *gummi* moest men byvoegen nog de *Asa foetida*, *opoponax*, *terra japonica* &c.

By de *chymica* zoude men in plaats van 't *vitrum antimonii* een pond *Radix hypokacuabnae* of de *Radix* en *folia asari* en ook de *tartarus emeticus* tot 3 uncen, mede geven.

Een pond *aquæ alexipharmaca* kan weinig dienst doen, en wat zullen 2 uncen *croci martis* voor wonderen doen? men zoude hiervan eenige ponden moeten mede geven, 2 uncen *flor. sulphur.* zyn ook te weinig, desgelyken ook den *balsam sulphuris* en *peruvianus*, een pond *lap. prunellæ* is ook veel te min, de *mercurialia* zyn te weinig voor zo veele Menschen.

De Land- en Scheeps-kist volgens de methode van eenige nieuwe Doctoren is ook zeer onnozel opgesteld.

Hieruit kan elk een, die maar wat begrip van de Medicyn-kunde heeft, zeer ligt oordeelen, hoe dat dit alles noodzakelyk een *reformatie* van noden heeft.

Dit is 't geen ik uit goede meeninge en Liefde tegens de arme Leiders, tot 't toeneemen en vermeerdering der Kunst, alleen tot wel zyn van 't algemeen, om een goede aanwyzing aan de Leerlingen en jonge onbedreve Meesters te doen, om een zekeren korten weg in de *practyk* in te slaan, en om alle gevaarlyke *opinionen* te meiden, zo veel

zonder vooroordeel heeft konnen gefchieden, op 't beknopfte hebben willen aantoonen, en die 't beeter weet, wyze meer aan, hy zal my veel plaiſier doen, en veel voordeel aan het gemeene beſt, het welke ik hier alleen beoogt hebbe, en nu maake ik hier mede, na veele gedaane moeite, onder verwachtinge van een groote dankbaarheid en ondankbaarheid, een

E I N D E.

R E G I S T E R.

der Hoofstukken.

E E R S T E D E E L.

Cap.		Pag.
I.	V An het Konstwoord Chirurgia ende des- zelfs bepaalinge.	1
II.	Van de Chirurgicale operatien.	4
III.	Van het subject der Chirurgie.	7
IV.	Van de verdeeling der Deelen.	11
V.	Van de Opperhuid en Huid	14
	In de Aanmerkingen van de algemeene be- kleedzelen.	dito.
VI.	Van de Deelen des Onderbuiks.	18
	Een zeldzame Aanmerking van de Maag.	46
VII.	Van de Mannelyke en Vrouwelyke Teel- den.	48
	Van de Borsten der Vrouwen.	70
VIII.	1. Van de Deelen in de Borst gelegen.	72
	2. Appendix van 't getal, maakzel, gedaante, loop, benamingen en werkingen aller bloedvaten, ze zyn slag-of bloed-ade- ren.	99
	3. Observatie van de plaatsen der voornaam- ste bloedvaten.	113
IX.	Van de Deelen des Hoofds.	115
	Appendix van de Zenuwen.	153
X.	Van de Spieren des gantschen Lichaams en voor eerst van die van 't Hoofd.	162
XI.	Van de Musculen der Borst en des Buiks.	179
XII.	Van de Musculen der Schouderen en der han- den.	188
XIII.	Van de Musculen die de Heupen en voeten bewegen.	197
XIV.	Van de Beenderen des geheelen Lichaams en eerst van die van 't Hoofd en tonge.	204
XV.	Van de Armen en Beenen	224
	T t 5	XVI.

R E G I S T E R .

XVI. Van de Gewrigten en faamenvoeging der Beenderen. 233

Cap. TWEEDE DEEL. Pag.

I. **V**An de verdeeling der Chirurgie. 236

II. **V**an de verandering der Spyze in Bloed :
van het ademen, kweil, zenuwvogten, zaad,
gal, *succus pancreaticus*, pis, zweet enz. 237

III. Van de ziekten in den ongezonderen stand. 245

IV. Hoe men de gezondheid bekwaamelyk zal
kunnen bewaaren. 248

V. Van de Geneesmiddelen. 250

Cap. DERDE DEEL. Pag.

I. **V**An de Practica en wat die is. 254

II. **V**an de Apostematien. 257

III. Van de teekenen, tyden en voorzeggingen
der Apostematien. 262

IV. Van de genezinge der Apostematien in 't al-
gemeen. 269

V. Van 't openen der Apostematien ende haar
verdere geneesmiddelen. 276

VI. Van de bezondere Apostematien en eerst van
de *Pblegmone*. 282

VII. Van de *Erysipelas* of Rooze. 292

VIII. Van de *oedema* of zugt. 300

IX. Van den *Scirrbus* of Knoets-
gefwel. 306

X. Van de wonden, haar onderscheid, oorzaken
teekenen en voorzeggingen. 311

XI. Van de genezinge der wonden. 320

XII. Van de Sappen omtrent de gewonde deelen
dun en vloeibaar te houden en van de Acci-
denten te beschermen. 326

XIII. Om de toevallen der wonden te weeren. 334

XIV. Van de Hoofd- Borst- en Buik-wonden. 341

XV. Van de geschote wonden. 346

XVI. Van de *Punctura Nervi*. 354

XVII.

R E G I S T E R.

XVII. Van de fenynige wonden.	357
XVIII. Van de <i>Ulceratien</i> of sweeren van sommige oude schaden genaamt.	361
XIX. Van de voorzeggingen of prognosticatie der <i>Ulceratien</i> .	366
XX. Van de genezingen der <i>Ulceratien</i> .	370
XXI. Hoe men de toevallen der <i>Ulceratien</i> zal weeren.	375
XXII. Van de fistulagtige <i>Ulceratien</i> .	381
XXIII. Van de <i>fracturen</i> of Beenbreuken.	388
XXIV. Van de genezing der Beenbreuken.	392
XXV. Van de ontleedingen of <i>dislocatien</i> en haare genezinge.	398
XXVI. Van de pyne en haare genezinge.	403
XXVII. Van de <i>Gangrana</i> .	407
XXVIII. Van de genezing der <i>Gangrana</i> .	410
XXIX. Van de Kanker.	417
Appendix van de Breuken en eenige andere ongemakken.	427

Cap.	VIERDE DEEL.	Pag.
I.	V An de Koortze.	437
II.	Van de <i>Pleuris</i> of Zydewee.	441
III.	Van de Keelbenaauwing of <i>Squinantie</i> .	448
IV.	Van de Spruw of <i>Aphthæ</i> .	451
V.	Van de Scheurbuik.	452
VI.	Van de Waterzugt.	455
VII.	Van de Roodeloop.	461
VIII.	Van de <i>Cœliaca</i> , <i>Lienteria</i> en <i>Diarrhœa</i> .	467
IX.	Van de <i>Tenesmus</i> of Druiploop.	469
X.	Van de Pest.	471
XI.	Van de pokken ofte <i>Lues Venerea</i> .	476
XII.	Van de <i>Genorrhœa</i> of druipert.	486
XIII.	Van de <i>Bubones</i> of Chankers.	489
XIV.	Van de <i>Condylomata</i> .	492
XV.	Van de Groenlandse Vaart.	495
	XVI.	

R E G I S T E R.

XVI.	Van de Guineefche Vaart.	498
XVII.	Van de Westindifche Vaart.	501
XVIII.	Van de kwaade Oogen.	504
XIX.	Van de Ooftindifche Vaart.	508
XX.	Van het Rootvont.	510
XXI.	Van de Teering.	512
XXII.	Van eenige gewaffen in de Westindiën.	513
XXIII.	Van de Ooftindifche Gewaffen.	517

V Y F D E D E E L.

Pag.

V	An de oude Medicamenten door de O. <i>Comp.</i> medegegeven.	520
	Verscheide Gereetschappen.	523
	Chirurgicale Instrumenten.	524
	Lyste der Medicamenten en instrumenten nu in deze tyd door 't <i>Ed. M. Colleg.</i> der Amiraliteit, mede gegeven.	525
	Een geheele nieuwe Lyst, door Doctor <i>J. D. Schlich-</i> <i>ting</i> , opgesteld, nuttig overal in alle Landen en ter Zee.	535
	Aanmerkinge op de Lysten.	542
	Catalogus der innerlyke Medicamenten, om die en- keld te gebruiken of <i>composita</i> daarvan te ma- ken.	544
	Kragten der Pleisters, en Zalven.	546
	Kragten der Olien.	549
	Van de Opiaten.	554
	Van de <i>Laxativen</i> en <i>Electuarien</i> .	557
	Van de Pillen.	559
	Van de <i>Mellita</i> en Wateren.	563
	Van de Conferven.	565
	Van de Wortelen.	567
	Van de Kruiden.	570
	Van de Bloemen.	571
	Van de Basten, Vrugten en Zaaden.	573
	Van de Pulvers.	577

Van

R E G I S T E R.

Van de Gommen en Sappen.	580
Van de Metaalen en Zeegewassen.	584
Van de Dieren en haar deelen.	589
Van de Chymische Medicamenten.	590
Appendix van de voorige Lyft.	604
Van de <i>Unguenta</i> .	605
Van de Olien.	607
Van de <i>Opiata</i> .	608
Van de <i>Laxativa</i> .	609
Van de Wateren.	610
Van de Conferven.	612
Van de Wortelen.	613
Van de Kruiden.	613
Van de Vrugten.	614
Van de <i>Farinen</i> .	615
Van de Sappen.	616
Van de <i>Chymica</i> .	617
Van de Scheeps-koft en eenige Scheeps-remedien.	618
Van de Speceryen.	631
Van de drooge Vrugten.	633
Volgen nu eenige flegte of werwerpelyke dingen, die men nog veelyds in tyd van nood gebruiken kan.	636
Appendix van de kragt en werking der Medicamenten.	641
Volgen nu eenige Scheeps Remedien, om binnen Scheepsboort te gebruiken.	648
De Eed van Hippocrates gefteft, en met aanmerkingen opgeheldert.	657
NOTA, dienende tot verbeeteringe de Medicamenten in de Lyften der Medicynen.	661

E I N D E

REGISTER van Medicinale Chirurgicale en Anatomiesche BOEKEN,

Die in de Boekwinkel van

A B R A H A M G R A A L,

De meesten tyd gebonden of ingenaait
te bekomen zyn.

In Folio.

F *Arvacques*, Schad-Kamer der droogbereidende Geneeskunst, en ontslote Kabinet de *simplicia*, in 3 deelen.

J *ob. Rummelin*, Ontleding des Menschelyke Lichaams, waar in alle de deelen deszelve, met oplichtende Figuren naukeurig en konstelyk ver- toond worden.

R *obbertus Doddonæus*, Herbarius of groot kruid Boek.
A *mbrosius Paré*, Chirurgie.

In Quarto.

J *oan Jacob Wooyts*, Gazophylacium Medico-Physicum of Schatkamer der Genees en Natuurkundige zaaken.

F *redrik Ruysch*, alle de Ontleed-Genees-en Heelkundiege werken, in 3 deelen, met Platen.

L *laurens Heyster*, Heelkonstige onderwyzinge, met Aanmerkingen van *Hendrik Ulboorn*, 2 deelen met Plaatte.

K *ornelis Trioen*, Genees- en Heelkundiege waer- ningen met Platen.

R *. Roukema*, van het dryven en zinken der Long
J *ob. Daniel Schlichtings*, *Tranmatologia Nov. Antiqua*, of Vernieuwde Kunst om allery Wonden wel te kennen en te Genezen.

G *eneeskundige Proeve en Aanmerkinge nagesien*
cu

R E G I S T E R.

en gemeen gemaakt door een Genootschap in Edenburg 4 deelen met Platen.

A. Titsing, verdonkerde Heelkonst der Amsterdammers.

A. Titsing, Cypria tot schrik van haar Bontgenote en Redding der gestruykede 2 deelen.

Barbolinus Anatomie, de Beste Druk.

F. Dekkers, Geneeskonstige Oeffeningen met Plateu.

Johannis Munniks, alle zyn werken.

Hendrik van Deventer, Manuale Operatien zynde een Nieuw Licht voor Vroet-Meesters en Vroed Vrouwe.

————— Beschryving van de Ziektens der Beenderen

François Mauriceau, van de Ziektens der Swangere Vrouwe, en die eerst gebaart hebbe, met Platen.

Munting, van de Plante.

H. Overkamp, alle de Medicinale Chirurgicale en en Philosophische werken.

Agricola, Kweek-konst.

In Octavo.

Aanmerkingen op *P. Barbette*, door *Joh: Jacob Mangetus*.

Digby, Theatrum Chymicum.

Lemerie, Chiemische Stookhuis.

Vaignon, Heelkonst in haar gantsche volmaaktheid.

Joh van Mekeren, Aanmerkingen.

Buysen, van de Uitwerpzelen.

————— Praëtyk der Medicynen.

List en bedrog der Medicynen.

Blankaart, van de Medicamenten.

- - - - Anatomie, met platen.

- - - - Leeger- en Scheeps-Ziektens.

- - - - Nederlandsche Herbarius.

Bag-

995000

R E G I S T E R.

- Baggaard, van de Kinder-pokken en Mazelen.
- Oost- en Westindische Warande.
- De Bout, Examen der Chirurgie.
- Verbruggen, Nieuw-Hervormde Examen van Land- en Zee-Chirurgie, met Aanmerkingen verrykt door Job: Dan: Schlichting, M: en C: Doctor tot Amsterdam.
- De Nieuwe Operatien der Chirurgie, en een generaal Denkbeeld van de Wonden, door Joseph de la Charriere, de tweede Druk, vermeerderd met een vooreede van Job: Dan: Schlichting, M: en C: Doctor tot Amsterdam.
- Job: Dan: Schlichtingh, Vrye oneenzydige Gedachten over ongemakken door 't gebruyk der Teeldeelen oorspronkelyk, met Plate.
- Job: D: Schlichting, Embryulcia nova delecta, ofte van de Vroedkunde over het geheim van Roonbuysen.
- Amos Lambrechts, korte en nauwkeurige Verhandeling der Ophthalmia of ontstekinge der oogen.
- Genees en Heelkundige verhandelings over de Heedendaagse bekende MEMBRANA, CELLULOSA.
- Kokburn van de Zee-Ziektens.
- Zengvardini Genees- en Heelkundige Aanmerkingen.
- Belloste, Heelkonstig Verbandhuis-Meester.

Item 2de deel.

- Daalmans Nieuwe hervormde Genees- en Heelkonst.
- Van Wyk, Redelyke Heelkonst.
- Venus Minzieke Gasthuys.
- Palfyn, Annathomie met plate
- Verbeyen, Item.

In Duodecimo.

- Rotterdamse
 - Amsterdamse
 - Haarlemmer
 - Leeuwaarder
- } Apotheeke.

En nog andere Sorteeringsen meer.